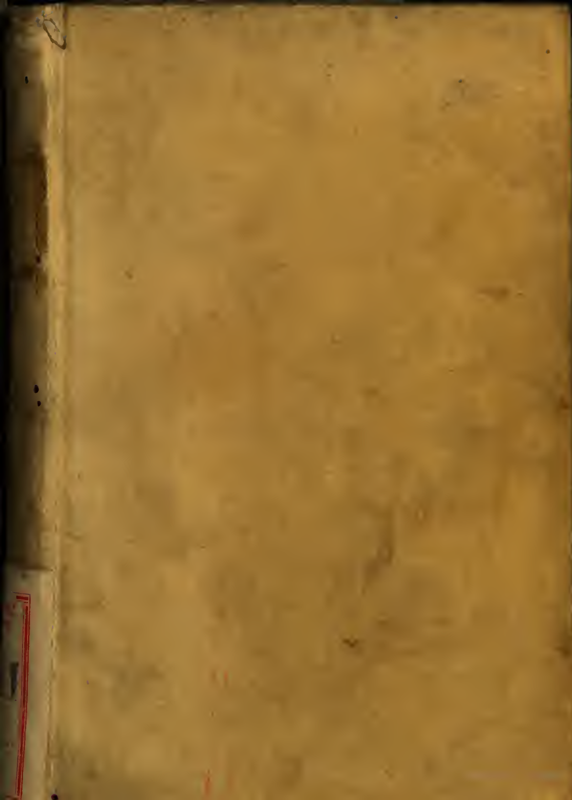

M ANTONIVS MVRETVS I C ET CIVIS R ANNVM AGENS XLVII

Vera quidem haec Scriptis sed quam tamen exprimit ipse
Multo ea Mureti verior effigies

M. ANTONII MURETI
OPERA
TOMUS I
ORATIONES CONTINENS,

Quarum multae, tum versio Lib. V. Ethicorum Aristotelis, ex quadam Aldina Editione dessumptae sunt, ipsa Mureti manu correcta.

PRAEMITTITUR

VITA NOVA IPSIUS MURETI
Et nova de eiusdem Operibus, & Editionibus

DISSERTATIO.

Di Gennaro Giannelli

VERONAE MDCCXXVII.
Apud Io. Albertum Tumermanum in Vico Artium.
SUPERIORUM PERMISSU.

ILLUSTRISSIMO VIRO

OTTOLINO OTTOLINO

VERONENSI

EX COMITIBUS CUSTOZAE

Io. Albertus Tumermanus

S. P. D.

Ogitanti mihi, Illustrissime Domine, ac mentis aciem undequaque intendenti, cui nam potissimum, primum hunc editionis operum Marci Antonii Mureti Tomum dedicarem, occurristi tu illico, prae aliis: ac (verbo absit invidia) supra alios. Etenim, cum duo sint ea quae munus hoc non ineptum sod convenientissimum facere possint; accipientis nempe humanitas, & doctrina, ea tu humanitate doctrinaque es, ut muneri huic illa ad amussim sententia conveniat;

unicuique suum. Nam, ut primum de Eruditione tua loquar, ea & domi perspectissima est, & iis in gentibus a quibus Musae quam maxime excoluntur latissime claret. Testimonio sint exarata litteris praeclara de te testimonia, ut illud est Clarissimi viri Iusti Fontanini Archiepiscopi Ancyrani in Commentario suo de Sanctissima Virgine Columba, ut illud alterum Fontanini eiusdem opere suo postremo edito, de Disco argenteo votivo, ubi Cap. XII. a te ait amico, ac pereruditо, accepisse se inscriptionem geminam Veronensem octavi seculi, ut illud postremo Illustrissimi ac Doctissimi Francisci Blanchini in praefatione ad Anastasium Bibliothecarium, ubi optime de studiis meritum te apellat, & singulari eruditione praestantem, singularique cura in excolendis in patria nostra gravioribus disciplinis, historiaeque fundamentis illustrandis. Ut praeteream quammultos nomini tuo inscriptos, a litteratissimis viris libellos. Quae omnia si de alio quovis unquam, de te iuremerito scripta sunt.

Nam

Nam puriſſimos litterarum fontes Romae (in Emporio nempe doctrinarum omnium) a teneris hauſti publicumque ibi ſpecimen dediſti, oratoriae, poeticae, dialecticae, theologicae facultatis, eoſque fontes quotidie familiaribus in ſermonibus, cum peregrinis hominibus, tum civibus tuis recludis. Qua de re Bibliothecam illam tuam, monumentis omnibus, quae graecas litteras, latinas, etruſcas continent adornaſti, ut omnibus argumento ſint quam eas litteras poſſideas, quamque maximi facias. At quid commodi hominibus litterae, quidque fama quae ex litteris latiſſime manat, ut e ſole, pulcherrimus nitor ac lux, afferent; niſi haec humaniſſimos homines facerent? In te ergo non doctrina minor comitas eſt, inque generis cuiuſque viros, ſed apprime eruditos mira facilitas, quam cum erga me qui non inter eruditos, ſed certe inter gratos homines annumeror ſaepiſſime cumulatiſſimeque exercueris; auſus ſum primum hunc Tomum operum Mureti viri poſt veterum memoriam elo-

quen-

quentissimi dono offerre. Idque eo maiori iure feci quod orationum pleraeque quae in eo continentur ab Abbate Ioanne Baptista Recanato Patricio Veneto, Viro Eruditissimo, ipsa Mureti manu emendatae, mihi commodatae fuerunt. Qui enim litteras probe nosti, noscas etiam necesse est quam exemplar hoc editionis nostrae valeat. Sed longius fortassis te oratione mea distinui quam par erat, aut quam insignis modestia tua cum eruditione cumque humanitate coniuncta patiebatur. Quare finem hic dicendi faciam, numquam excolendi tui, tuaque in me merita depraedicandi finem facturus; idque certo certius consecuturus, ut certorum hominum mihi tam indigne quam stulte invidentium nobilissimum nomen tuum huic libello propositum pro clypeo sit. Vale Vir Illustrissime ac Eruditissime, meque aeternum ama ac tuere, ut ego te aeternum colam. Ex edibus nostris XXX. Cal. Augusti.

M. ANTONII MURETI
VITA.

Arci Antonii Mureti univerſa opera edituri, ne eam quae illius operibus praemittitur vitam adderemus, utque novam perſcriberemus, non una de cauſſa in animum induximus: Etenim in illam Andreas Scotus, ex funebri laudatione Franciſci Bencii, non res tantum, ſed verba ipſa, coloreſque tranſtulit, haud congruo ſatis hiſtoriae ſtilo; facta autem ipſius Mureti, partim ieiune nimis ac parce deſcribit, partim de eo quaedam affert dubia, ne dicam falſa, ut ex iis quae proxime habebimus patebit. Nec quae de Mureti vita ſcripſere Ioannes Imperialis, & Ianus Nicius Erythraeus ſatis arriſere. Nam ea aut ex iiſdem, Bencii, Scotique fontibus hauſta, elogiiſque ſimiliora quam hiſtoriae ſunt, aut non ſine livore, vel invidia erga viri famam. Nos itaque in litterarum utilitatem operae pretium duximus, & copioſius certiuſque ſi res ſpectes, & caſtigatius ſi ſtilum, vitam eamdem memoriae mandare, omnia quae addimus, vel immutamus, ab ipſis Mureti Epiſtolis, vel integerrimis eorum, qui cum Mureto vixerunt teſtimoniis haurientes. Na-

tus igitur est Marcus Antonius Muretus, Anno Christi CIↃ IↃ XXVI, pridie Id. April. in pago suburbano Lemovici Mureto, (unde genti nomen ,) in Gallia Aquitanica, patre Iurisconsulto, honesto genere ex quo ferunt quidam Stephanum Grandimontensem Antistitem antiquitus profluxisse, hominem corporis afflictatione omnique sanctitate conspicuum, cuius dies festus Idib. Febr. recurrit . Quosnam habuerit graecarum, latinarumque litterarum magistros, haud satis compertum; nisi sibi se magistrum magis praebuit, quam se aliis in discipulum. Aiunt tamen Aginni usum fuisse Muretum duce atque adiutore studiorum Iulio Caesare Scaligero. Sed cum Christi anno CIↃ IↃ XXXI, Iulius Caesar Scaliger Orationem in Erasmum ediderit, unaque Epistolam, qua queritur neminem habere se in illa litterarum vastitate quo cum caput conferat; tunc temporis Muretus quinquennis erat, inque Lemovicibus agebat. Aginni autem Muretum docuisse, ut ex Bencii Oratione, ac Scoti vita, eadem asseritur fide, qua alio loco, magistro usum Scaligero Muretum fuisse. Etenim utrumque satis falsum apparet, ex fabulae Burdonianae confutatione, (a) Iosephi Scaligeri, Caesaris filii, adversus Gasparem Scioppium. En verba ipsa Scaligeri, quae nobis, caeterisque hac in re documento erunt. *M. Antonius Muretus annos natus XVIII. Aginnum venit, Iulii salutandi caussa: unde digressus ad Auscios Novempopulaniae se contulit, ubi in collegio Archiepiscopali, Ciceronem & Terentium docere coepit. Hinc profectus in opidum Nitiobrigum, cui nomen Villanova, ditissimi Mercatoris de Brevant liberis praefectus, in schola publica illius opidi auctores latinos interpretabatur. Anno autem aetatis suae XX, cum illis pueris discipulis suis Aginnum secundo venit Iulium salutandi caussa, semel antea visum, sed satis notum litterario commercio; eosque pueros cum Mureto, Iosephus meminit domi vidisse se,*

(a) *pag. 450. ed. Lugdun. 1617. & sequentibus*

se se; annos natus sex. (Scito autem Iosephum Scaligerum; confutationem Burdonianae fabulae, sub alterius nomine scripsisse.) *Bis, aut ter postea exceptus hospitio a Scaligero; idque diem unum aut biduum tantum; ingenii sui praestantiam, cuius specimen per litteras dumtaxat dederat comprobavit. Ex illo, quia eum nosce propius contigerat, Iulius amare eum caepit; & eius dotes animi Senatoribus Burdegalensis curiae per litteras commendare; ut non aliter eum quam filii nomine apellaret; quam Burdegalam, relicta schola Villanovana profectus, ibi in una classium gymnasii Aquitanici doceret circiter annum Christi M. D. XLVII.* Paucis post verbis *Burdegala*, ait; *Lutetiam, Lutetia Tolosam petiit, ubi iuris institutiones, cum exponeret, exercendi caussa, ut tironibus iuris mos est; inde abire coactus; Venetias se contulit.* Sane, cum hocce ex testimonio videamus, etsi Iosephus Scaliger, Scioppio infensus fuerit, amicissimum tamen eum Mureto fuisse, cur non Scaligero eidem dabimus, & nunquam doctore eius patre usum magistro Muretum, & nunquam Aginni Muretum docuisse? Certe assidue Aginni fuit Iosephus, inque patris domo, licet puer, dum haec agebantur. Illud ergo ad veritatem, inque Mureti laudem ex eodem testimonio colligimus, eruditionem suam, litterarumque divitias, comprobasse eum magis Iul. Caes. Scaligero, quam ab eo mutuatum esse. Nimirum Muretus, vel a teneris duo illa habebat, quae in doctissimis eruditissimisque viris perraro inveniuntur; summum ingenium, cum pari in perlegendis observandisque auctoribus, diligentia ac labore coniunctum. Lutetiae vero, non in regio Atheneo, sed in gymnasiis docuit; qua de re quod ait Bencius Regem Henricum & Catharinam coniugem; Muretum publice docentem audire voluisse, demus hoc amori Bencii, demus funebrium laudationum exaggerationi. Profecto, id quoque Hofmani auctoritate confu-

tatur, qui de Mureto ait (b) *Parisiis in collegio Card. Monachi, tertiam classem rexit, cum Buchananus secundae, Turnebus vero primae praeesset*. Tolosae vero Muretum, iuris civilis docendi, primum facultatem, deinde etiam insignia accepisse, non obscure modo, sed longe a veritate dictitant, in oratione sua Bencius, in vita Scotus: Nam praeterquam, ex superius dictis a Scaligero liquet, exposuisse Tolosae Muretum institutiones iuris, exercendi caussa, ut tironibus mos est, quod relegere potius est, quam docere; illud adde, facultatem iuris interpretandi doctorisque insignia, Asculo postea petiisse Muretum, ut ius Romae publice profiteretur. (c) *Quo tempore enim*, ait Scaliger, *Ludovicus Rupipozeus Romae sub Gregorio XIII Christianissimi Regis legatus agebat, Muretum Asculum clam petiisse, & lauream iuris consecutum fuisse, tam multis notum est, quam mirum est Bencium ignorasse, qui eo tempore Romae erat*. Mirum peaeterea, eum hominem, qui ut de Scaevola Cicero ait, eloquentium iurisconsultissimus, & iurisconsultorum eloquentissimus dici potest, (ut ex eius Orationibus, exque commentariis in ius civile), mirum inquam timuisse Bencium, ne eum de trivio faceret, si diceret, non eum Tolosae ius docuisse, sed potius, (ut res habet,) tironibus iuris, magistrorum dictata recantasse. Ita dum in magnis viris collaudandis falsa iis affingimus, plerumque de vera laude datrahimus. Illud maxime dubium, illud subobscurum, qua de caussa Muretus Tolosa abire coactus fuerit; neque in eo satis percommodum nobis, Muretoque ipsi alibi conscriptum Iosephi Scaligeri testimonium. At nos quae superius de Mureto Scaliger conscripsit utpote pacati hominis verba, secundis animis accipimus, quae

(b) *In censura Thomae Pope Blount pag. 777.*

(c) *In eadem Fabulae Burdonianae confutatione.*

quae postea subiratus in eum Scaliger effudit, aliorum hominum auctoritate confutabimus. Ergo rem altius enarrantes, ea pro Mureto adducemus testimonia, quae calumnia sane, non culpa impulsum, abiisse Tolosa Muretum declarabunt. Fuit Muretus latinis in auctoribus imitandis ea ingenii felicitate, quam admirati sunt omnes, admiranturque, cuique etiam eruditissimorum hominum quidam inviderent. Eiusmodi fretus mirabili facultate (*d*) & graeci comici Philemonis sententiam, quam refert Plutarcus, ac stobaeus, numero latinorum tragico imitatus est, & subinde sententiam eamdem comice explicavit, comicoque numero, gemina latina versione, quarum alteram Attio, alteram Trabeae affinxit; leguntur que eaedem in ipsius carminibus. Utar ipsissimis Mureti verbis. *Nemo repertus est, qui non ea pro veteribus acceperit. Unus etiam, & eruditione minime vulgari, & iudicio accerrimo praeditus repertus est, qui ea a me accepta pro veteribus publicaret*. Eam lepidam Mureti fraudem, ultus est Scaliger, & maledice, & frigidiuscule, eo distico.

Qui rigidae flammas evaserat ante Tolosae
Rumetus fumos vendidit ille mihi.

Idem inquam Scaliger, qui in Burdonianae fabulae confutatione, (etsi sub alio nomine,) in hanc scripserat sententiam, ut superius notavimus, *Inde*, (idest Tolosa), *abire coactus, Venetias se contulit*. Verum ut a dormiente Rege ad vigilantem provocavit ille, haud secus hic nos, ab irato Scaligero ad placatum provocamus, vel saltem inoffensum. *Scilicet*] *hanc veniam petimusque damusque vicissim*, utinam neque danda neque petenda esset; ut videlicet qui litteris sunt addicti, dicta, factave in eos, sive umbram potius maledictorum factorumve, maledictis ul-

 ciscantur

(*d*) *In carminibus M. Antonii Mureti quae III Tomo continebuntur*.

ciscantur contumeliisque sed elegantibus; at bonorum nemo id Scaligero subirato crediderit, quod non Scaliger sui compos dixit, neque alius quisquam temporum eorum dixit. Quidni vero; cum Muretus, & pridem in aliis Galliae urbibus, & subinde Venetiis, postremo Romae innocentissime, sanctissimeque vixerit? Satius fuerit id suspicari potius, idque affirmare, eadem ex invidia, sive ira litteratorum, aliorumve hominum in Muretum, ortam esse Tolosae calumniam, ex qua manarunt fortasse Scaligeri carmina. Porro, ut haec absit omnino macula a Mureti gloria; addemus hic verba quadam Dyonisii Lambini in epistola ad Muretum scripta; quaeque Muretus ipse responderit haud tacebimus, ex iisque facilis erit coniectura, Muretum vacasse Tolosae culpa, etsi odio, aut calumnia non vacaverit. Ait autem Lambinus: (e) *Dices te nullo tuo merito, ab ingratis Gallis esse e patriae finibus eiectum atque expulsum.* (Et inferius subdit.) *Non enim, si poenam legibus iis, contra quas nihil, ut ego quidem arbitror commiseras constitutam, voluntario exilio declinare, quam inimicis tuis iugulum praebere maluisti: non si certorum hominum tuae praestantiae & gloriae invidentium consiliis occultis & insidiosis cedere, quam vitam tuam praecipiti ac turbulento iudicio committere, tutius esse duxisti, iccirco exul es.* Et paulo post. *Audivi cum diceret Franc. Turnonius Card. sese pro sua erga te benevolentia habere in animo, omni studio elaborare, ut tibi pateat in Galliam reditus, idque ut obtineas, & cum Rege, & cum Pont. Max. Pio IV. diligenter acturum.* Denique addit: *Atque hac de re, ego Villarius, & Sandrinus nudius tertius accurate locuti sumus.* Iis respondet Muretus sequenti epistola, hisce praecipue verbis. *Ego autem constitutum in animo habebam annos aliquot expectare atque eniti, ut mea bona existimatio, & fama bonorum, mihi ad hanc rem adiumento esset. Verumtamen, tuo iudicio rem omnem permitto.*

(e) *In Epistolis clarorum virorum Lugduni editis an. M D LXI. p. 382.*

mitto. Interea velim ex te audiat P. Villarius, quantum ego & mihi conscius sim, & profitear me tibi debere. Viderint autem qui sapiunt, nec eius culpae poenam, (quae silentio potius, ac oblivione praetereunda erat,) satis digne a Card. Turnonio deprecari ausos Lambinum, aut Villarium, nec opem suam Turnonium satis pro dignitate sua spopondisse, apud Sum. Pontif. Galliaeque Regem. Quae Mureti liberatio, inque Galliam repositio, etsi effectu caruit, (credo ego, quod Italiae amor, ac magnificentissima stipendia, hominem in Italia detinuerint,) nobis, bonisque omnibus, hoc saltem suadere debet, accusationem potius subiisse Muretum, quam culpam admisisse. Felicior in Italia Mureto vitae cursus, digniorque eius moribus fama, tum excepta ingenti existimatione eius eruditio, in ipsumque collocata perhonorifica stipendia. (*f*) Nam & publice docuit Venetiis in Monasterio Fratrum Minorum Divi Francisci, & Patavii plusculos annos degens, Venetorum nobilium iuventutem privatim erudivit. Utrobique autem, & insignem ab omnibus retulit, cum eruditionis, tum eloquentiae laudem, & cum Lauredanis, Bembis, Contarenis, Manutiis, aliisque eius aevi, eorumque locorum eruditissimis clarissimisque viris insignem amicitiam aluit. Annum agebat aetatis circiter quartum & tricesimum Muretus, cum eum ex commendatione Franc. Turnonii Card., Hippolytus Card. Estensis suum in contubernium, honestissimis conditionibus adscivit: Quicum in Galliam cum profectus esset (legatione nimirum apud Galliae Regem Card. Estensis fungebatur,) ac in Italiam postmodum rediisset, eodem Hippolyto Card. suadente, rogantibusque Romanis principibus, qui rei praeerant litterariae, Muretus adductus est, ut Aristotelis Ethicen, collocato stipendio publice doceret, tanto quidem

Italiae

(*f*) *In litteratorum hominum Theatro Abbatis Antonii Ghilini.*

Italiae universae commodo, quanta ingratae Galliae iactura. Ab anno igitur CIↃ IↃ LXIII. usque ad annum CIↃ IↃ LXVII. libros Aristotelis de moribus docuit, (quorum etiam quinctum, ut in calce huius primi Tomi habetur, latine interpretatus est,) tanta dicendi faeundia, tantaque hominum fraequentia, quantae nemini hominum antea obtigerant. Quatuor subinde annis, ad ius civile tradendum, ab iisdem rei litterariae moderatoribus translatus, non vulgari via, (ut ex eius Orationibus videre est), Iurisconsultorum confusas spinosasque concertationes, ordine digessit, iudicio composuit, sermone adornavit; certissimo ad litterarum utilitatem documento: nihil magis iuri tradendo obesse, incondita barbarie, nihilque prodesse magis eruditione & eloquentia. Reliquos vitae annos, idest ad annum aetatis usque sexagesimum primum in humaniorum litterarum disciplina Romae consumpsit. Nam eum Gregorius XIII. Pont. Max. auctoritate sua, ac mira liberalitate adduxit, ut Platonis, Ciceronis, Horatii, Senecae, Taciti explicationi animum impenderet; incredibili, non modo iuventutis sed eruditorum hominum favore. Accidit id ferme temporis, ut Stephanus Bathorius Polonorum Rex, humanissimis officiis amplissimisque praemiis Muretum, suum in Regnum invitaret; nulla alia re magis credens Regni eiusdem felicitati provisum iri, quam si aulam suam Mureti consiliis, eruditione, eloquentia ditaret. Sed optimi principis desideriis, iudicioque morem gerere Muretum vetuit, Pontificis & voluntas, & munificentia, delatumque iampridem Mureto eidem, ne Romam deserere, spe ulla, aut praemio adigeretur, Romanae civitatis ius. Litteras etenim hanc in rem ad Muretum dederat Io: Zamoscius, Regni Poloniae procancellarius, quibus in hanc sententiam Muretus respondet (g). *Praeter spem*

ac

(g) *lib. 1. Epistolarum Mureti Ep. 81.*

ac opinionem meam accidit, ut cum me ad iter accingerem, atque istic, animo cogitationeque totus essem, subito ostenderet Gregorius Pont. Max. profectionem meam sibi non placere, meque per viros summa auctoritate praeditos monendum curaret, ne ex urbe discederem: sibi curae fore, ut ne in urbe deteriori conditione essem, quam quae mihi in Polonia deferretur. Quin etiam ad quingentorum aureorum stipendium, quod mihi iampridem constitutum erat, statim ducentos adiici iussit, mandavitque Datario suo, primo quoque tempore, quoque modo efficeret, ut aliunde mihi tercenti aurei nummi quotannis penderentur. Ea re factum est, ut coactus sim deponere consilium, quod caeperam, a quo nec vivam, si me ulla alia res, quam summi Pontificis auctoritas abducere potuisset. Inde factum est ut Muretus Romae consenesceret, ibidemque fato fungeretur. Sed novennio ante mortem, Sacerdotio insignitus, ut vitam universam litteris, doctrinisque dederat, ita postremum vitae litteris ac pietati tribuit. Etenim & quotidie sacra rite sancteque obibat, & cum sacris operaretur, persaepe lacrimabatur, eosque qui rei sacrae intererant insigni in Deum caritatis exemplo, ut lacrymas funderent adigebat. Caeterum dedisse nomen Societati Iesu Muretum postremis vitae temporibus, quod insignis caeteroquin vir Marcus Iacobus Tomasius affirmat, in praefatione ad Lipsiensem operum Mureti editionem anni CIↃ IↃCC. XIIII. nobis haud compertum. Nisi si Tomasius amicitiam quae Muretum inter ac Patres Soc. Iesu intercessit, eumdem institutum vocat, eamdemque vitae consuetudinem. Nos nihil Patrum Soc. Iesu gloriae detrahi rati, si dicamus, non ex iis Muretum fuisse, veritati magis consulemus. Mortuus est M. Antonius Muretus, anno CIↃ IↃ LXXXV. prid. Non. Iun. editis omnibus in Deum christiani hominis officiis, collatisque in eum omnibus, quae Catholica

Ecclesia

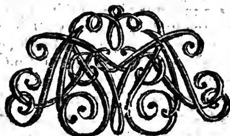
Ecclesia adversus mortem impertiri solet auxiliis: Qui triduo ante mortem, Sanctissimum Christi corpus in viaticum suscepturus, a praesentibus, familiaribusque cum lacrymis veniam oravit, si quid in eos, inque D. O. M. culpae admisisset: Detuleratque ei pridem Xistus V. Pont. Max. culpae poenaeque liberationem. Elatus est perhonorifice Non Iun.; laudatusque est pro funere a Francisco Bencio Societatis Iesu Sacerdote, qui discipulus Mureti fuerat, ab eoque paterno amore diligebatur, facunda sane Oratione, (si quaedam tollas, ut principio innuimus incerta), multumque de magistri eloquentia referente; sepultusque est in aede sacra Sanctissimae Trinitatis, quae est in colle hortulorum Sodalium minimorum; ea insculpta epigraphe, quam proxime, inter tanti viri elogia describemus. Affuere funebribus, cum ingenti mortalium multitudine Cardinales amplissimi Nicolaus de Pelleve Senonensis, & Carolus Vaudemontius a Lotharingia. Fuit M. Antonius Muretus, si corporis imaginem spectes lata fronte, oculis vividissimis, naso porrectum inter & aduncum; ore peramplo, vultuque universo maiestatem quamdam expirans, non sine venustate. Fuit, ut ipse ait, firmis lateribus, magnaque vocis vi, quod ei multum profuit ad perorandum. At si animum magis intueare, qui dignior, quique aeternus cum sit, memoriam etiam meretur sempiternam, fuit candidissimis, sincerissimisque moribus, summis viris carus, amicis amicissimus, infimis ac miserrimis humanissimus; ut eius domus Romae apprime cum vixit, oraculum, perfugiumque esset perpetuum nostratibus ac peregrinis. Cum ad illum eius visendi noscendique gratia ab universo orbe, cuiusque generis homines confluerent, semper fama dignior, existimatione maior inventus est. Quidni etenim, cum vel in familiari sermone eas effunderet divitias doctrinarum, litterarumque, quibus scatebat animus, eiusque consuetudo plenissimum

esset

esset maximarum artium omnium lyceum? Fuit ingenua indole liberrimoque animo, quod idem ipse in quadam ad Lambinum Epistola significat. *Ego ne compedes quidem aureas tulerim*. Hinc puto, patria carere ingenti animo toleravit, exiliumque aequius tulit, quam ut in Galliam rediret officia ac commendationes. Amicos religiosissime coluit, litteraria dissidia infra iram, infraque vindictam habuit, tam sua in edenda opinione veritati propior, quam ab amore & odio liber. Aiunt tamen eum aliquando seniorum hominum curas, elucubrationesque acrius contempsisse, tum suis in operibus aliquid pro suo vendidisse de aliorum commentis ac laboribus. Sed, aut fortassis hisce vitiis caruit, aut vitiis

quibus ignovisse velimus

non mirum est aut grave adeo eum caruisse. Sed eius ingenii lineamenta proxima dissertatione prossequemur, hic vitam conscripsimus, animique imaginem potius delineavimus. Quae etsi rudiuscule nec satis pro rei dignitate a nobis depicta est, habebit lector colligetque eam venustius ac plenius ex Mureti epistolarum, operumque omnium lectione, unde tanti viri gloria, quovis tempore eximia ac singularis, bonos inter litterarumque amantissimos vigebit.

De M. Antonii Mureti operibus et editionibus *Dissertatio.*

Riusquam de M. Antonii Mureti operibus & editionibus dicimus, libet aliqua de eius ingenii natura praefari. Ut enim ex praeposita ipsius vita veritatem eorum, quae ab ipso gesta sunt colligere in promptu est; ita in huiusce Dissertationis initio, ac vestibulo patebit eius ingenii indoles, quibusque maxime litteris aptissimus Muretus fuerit, & quodnam esse debeat de eius litteris germanum iudicium. Primum omnium, illud certissimum est, ac luce lucidius, ad prosam orationem, Mureti ingenium mirabiliter factum: Mitto enim ea mirari, quae alii admirantur, quam nempe perspicuo puroque sermone fluat; quam suavis concinnusque sit in verborum numero; quam nobilis in dictione, venustus in figuris, in sententiis robustus. Illud mirum nobis quam maxime videtur iisque qui sapiunt videbitur, illi nempe profluere latina verba, eaque harmonia ac rotunditate profluere, ut pacui mihi, qui post Cironem scripserunt vel dixerunt, melos illud numerumque solutae orationis habuisse videantur. Praeterea duo illa Muretus, eademque difficilia assecutus est, primum, ut summa vi, summa copia, ordine etiam ac cum quadam novitate excogitaret quae diceret, tum ut excogitata ac dicenda, pure, concinne, maximeque latine diceret. Ita eum in excogitando magnificum, varium, acutum

tum

tum, plenum deprehendas, ut soli videatur cogitationi vacasse, dicendarumque rerum consilio, ita in verborum delectu, compositione harmonia insudasse totumque quodammodo fuisse, ut solo stili studio distentus sollicitusque fuisse videatur. Quae duo in Mureto, eo sunt mirabiliora, quod ille, ut memoriae proditum est nihil unquam bis scribebat, vix bis legebat, id ipsum quod scriberet raro interpolabat, non saepe mutabat aliquid aut emendabat, rarius demebat delebatque. Sane, ut hoc praestaret, eum opus est assidua multaque cum animadversione, cum graecos, tum latinos auctores lectitasse, complevisse mentem innumerabilibus pene rebus, ex philosophia, poesi, historia, civili iure, theologia tam gentili quam catholica; tum ingenti memoria sive reminiscentia potius valuisse, ut hoc ingens rerum doctrinarum, factorum thesaurum ad manus haberet, postremo sensus graves, perspicuos concinnos convestiret nobilissimis latinisque verbis, eaque in collocando non diu multumque insudaret, sed quasi flumen regali alveo tumidum effunderet. Naevos autem, quos M. Iacobus Tomasius in eius orationis vultu deprehendere se ait; aut ego nimius Mureti amator sum, aut mihi pulchritudines magis videntur quam naevi. Iurandi etenim ethnicas formulas quibus Muretum Thomasius ait orationem suam conspergere vix invenio. Prolixiores autem Periodos si quas habet; cum firmis lateribus magnoque spiritu Muretus fuerit, quis non hanc laudet in eo orationis copiam, quae recitationi non obfuerit? Cum vero in Praefationibus, quae orationes inter adnumerantur, Muretum ait Tomasius, professorem magis agnosci, qui doceat, quam oratorem qui moveat; illo satis (Horatii) monito consutatur quin etiam laudatur.

Ornari res ipsa negat contenta doceri,

De

De eiusdem praeterea in carminibus facultate quid dicam? Dicam equidem, eam cum aliorum carminibus collatam, nemini venustate, aut gravitate cedere. At si eius ligata oratio, cum soluta oratione comparetur, hanc supra carmina longe excellere. Exsuccus, aridus, ieiunus videbitur, si incredibilem copiam, si ornamenta omnia eloquentiae, quae in eius orationibus reperiuntur adspicias. Hoc credo, iure potius dici posse, quam aut eius carmina nimiis laudibus extollere, ut Scaevola Sammartanus facit, qui ait; *tam erat Catullo similis, qua ipse Catullus sibi*, aut ea nimis deprimere, ut Rapinus, qui scribit eum in odis suis satis liberum non esse, licet hoc vitium inde oriri addat, quod Muretus elegantiori latinitati nimis sollicite studeret. Iam eius Tragoediam quae Caesar inscribitur, socco propriorem aiunt, quam cothurno; quam etsi iuvenis admodum conscripserit; cum nempe Lutetiae Parisiorum primum doceret; haud tamen inscita fuerit coniectura, Comaediae conscribendae fortassis Muretum aptiorem fuisse. Idem etiam colligitur ex ea Philemonis sententia quam comico stilo expressit; imposuitque Iosepho Scaligero, tamquam non ea Mureti, sed modo Attii esset, modo Trabeae. Eamdemque facultatem Comici magis quam Tragici stili, in Mureto fuisse, testimonio sint geminae pueriles institutiones ad nepotem, grece altera, altera latine conscripta, quae postrema ob mores, salesque dictionis Publii Syri Mimis quam similis est. Praeter eloquentiam ac Poesim aliud est quod in Mureto excelluit, estque admiratione dignum, Critices nempe. Eam etsi in humaniorum litterarum scriptoribus adhibuit apprime, cum Critices eruditorum hominum iudicio, verissima ac rectissima lectio sit, antiquorum monumentorum, sive ea in lapide, sive in aere sive in papiro, aut chartis adserventur, eam inquam exercuit, habuitque Criticen in recte perlegendis graecis latinisque auctoribusquam

quam

quam eius Variarum lectionum lib. XV ostendunt. Adde in Senecam, Horatium Catullum, Terentium aliosque notas, tum in aliquam iuris civilis partem commentaria, adque ea omnia conficienda selectissimis codicibus manuscriptis utebatur, ut libro quincto capite XVII. Variarum earumdem lectionum, multa cum laude commendat codicem quemdam, quem a F. Xixto Medicaeo Veronensi acceperat, qui postea in Clodiae Episcopum electus fuit. Eorum autem omnium commentariorum, acumen, diligentiam copiam eruditionem, eorum colligere sit, qui in hocce eruditissimo saeculo versantur. Quod autem Balzachius ait, eum nempe in lectionibus suis adversus P. Victorium iniurie se gessisse, utpote qui iuvenis in senem superbe loqueretur, aut quod Huetius de claris scriptoribus, qui Muretum Lambino ait tantum ex gloria detraxisse, quantum ex studio decerpsit, aut quod Theodorus Iansonius ait, varias lectiones emendationesque Pinciani in Senecam, suas Muretum fecisse; primum ea omnia ipso Mureti testimonio satis refelluntur, qui ait in praefatione sua ad Hipolitum Card. Estensem. *Ubi autem ita res tulit, ab iis, qui vel aetate nostra, vel etiam superioribus in hoc ipso curriculo industriam suam exercuerant dissentirem: feci id, ut & natura, & consuetudo mea fert libere: sed ea tamen moderatione servata ut imminutam esse a me dignitatem suam nemo conqueri posset, nisi qui tantum sibi tribuat, ut errare se posse non putet. Quod neque cuiquam unquam contigit, & maius est quam ut convenire in humanam fragilitatem queat*. Caeterum quod ad Senecam attinet, quando Pincianus utiliter Senecam illustraverit; cur non potuit eamdem lucem quodammodo notasque Muretus, obsoletas fortasse, inque oblivione positas renovare? Idem autem Muretus in hanc rem, in notis ad poeticam artem Horatii sic scribit. *Itaque mirari soleo cum quidam ventosi homines conqueruntur, ea notare alios, quae ipsi quo-*

que antea viderint, in eoque ita disputabant gravem sibi, minimeque tolerandam iniuriam fieri, nullam esse rationem quae ipsis quoque in mentem venerint, ea dicere alios sine honorifica ipsorum appellatione. Nunc quamnam opinionem de liberalium artium singulis Muretus habuerit, paucis attingamus, ut inde siquid est, in nostrorum hominum, & huiusce tam eruditi saeculi utilitatem cedat. Iam primum de eloquentia, quae absolutissima, ut superius notavimus in Mureto artium omnium fuit, sic habet in quadam Oratione. *Inde extitit enectum quoddam, & famelicum, & ut ego interdum vocare soleo dilutum eloquentiae genus, hominum existimantium bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum.*) Sane quod de temporibus suis aiebat Muretus, ne quis de quibusdam nostrorum temporum merito dixerit? Sed satis sit rem hic digito attigisse. Certe ut M. Iacobus Tomasius optime notavit, non ab uno Muretum scriptore cuius vestigia sequeretur pependisse liquidum est. Quin Muretus ipse lib. XX. Variarum Lectionum cap. I. fatetur, re tota secum accurate considerata, non in Cicerone tantum sed in Seneca, Livio, Valerio, Celso, Quintiliano, Columella, utroque Plinio, Tacito, Svetonio, Velleio, Q. Curtio, Lactantio aliisque, qui vel ante vel post, vel cum Cicerone ipso vixerunt, eloquentiam invenisse: sive eam ad linguae latinae puritatem referas, sive ad colores sententiasque, quibus maxime continetur eloquentia. Nec quod perperam Gaspar Scioppius iudicavit ideo auctores eos secutus est Muretus quod eloquentiae suae, utpote apprime Ciceronianae famam tueretur, siquod verbum excidisset sibi non Ciceronianum. Sed iudicavit Muretus, sapienterque iudicavit, non Ciceronem unum latine loquutum fuisse, neque Ciceronem unum fuisse eloquentem. Verum somnium hoc Scioppii, &

Tomasius

Tomasius recte apellat, & naviter diluit in Praefatione sua. Nos pro certo habemus, addimusque, eloquentiam, ex latinorum auctorum omnium communione & Muretum hausisse, & hauriendam iudicasse. Hinc cum Tacitum collaudavit, Senecamque illustravit, non eos aut potiores aut pares esse Ciceroni duxit, sed ostendit esse & in iis eloquentiae non parum. Quod qui aut falso in Ciceronem studio, aut nimio in eosdem auctores odio negant, vel non credunt: quam vereor, ut enectum illud & famelicum, & dilutum, quod superius a Mureto castigatum diximus eloquentiae genus incurrant. De poesi vero ita sentiebat, ut poetas (veteres scilicet, aut in hac facultate primos,) non ut quidam putant, canoris nugis refertos esse, sed sapientiae universae, eiusque theologiae qua Gentiles utebantur, custodes, sacerdotesque sanctissimos diceret. Hoc praeterea ab eo quod ad poesim attinet colligimus, suis in carminibus Muretum limatissimum ac castigatissimum fuisse. Quin quod ad poeticae facultatis opinionem, in epistola ad Bernardinum Lauredanum Patricium Venetum, quam commentario in Catullum suo anteposuit, Hispanorum hominum, Martialis scilicet, Lucani, Senecae etiam tragici caussa evenisse ait, ut Augusti temporum *nativa illa* in latina lingua ac poesi *minimeque quasi pigmentis infucata germanitas* corrumperetur: additque, *Catullum nunquam non mirabiliter amavi: itaque legebam eum adolescentulus studiose, magnamque operam ad lepores illius intelligendos conferebam*. Iam quid de iuris disciplina senserit patet, & ex eius Oratione XV, & ex ipsius commentariis in ius civile quod etiam ut in vita notavimus publice docuit, denique ex scriptis, ab eo de Alciato, Connano Duareno, Brissonio, Cuiacio testimoniis, quem hunc postremum libro XI. Variarum lectionum summum virum vocat & cum illis veteribus comparandum; & libro. XII. cap. I. Principem & nostrae & superioris memoriae Iu-

risconsultum. Linguam graecam & callebat peregregie & in ea scribebat & commendabat accerrime: illiteratos eos esse affirmans qui illa carerent. In ea quidem praefatione, quam habuit ad Ciceronis Officiorum explicationem, miserabiliter eleganterque conqueritur vetitum sibi, graecorum lectionem cum latinis publice coniungere. Sed quid de historia, quid de philosophia senserit sive quae in moribus, sive quae in rerum naturalium cognitione versatur, pronum est (ne longiores simus) ex eiusdem orationibus epistolisque iudicare. Theologiam certe, primum duabus praecipue partibus contineri aiebat, quarum una in lege posita est, altera in Evangelio. Post Evangelium oecumenicas conciliorum sanctiones atque Ecclesiasticam apprime historiam, quam spinosas hasce atque inanes disputationes faciebat. Sed de ea quam Muretus habuit litterarum omnium existimatione satis. Nunc quae Muretus ipse opera confecerit, deque eius operum Editionibus, tum qua ope atque ordine, editionem hanc nostram concinnaverimus dicamus. Conscripsit Muretus Orationes, Epistolas, Poemata, variasque lectiones, Commentaria in Terentium Horatium, Catullum, Tibullum Propertium, Sallustium, Ciceronem, Senecam, Tacitum, Iusque civile. Tum in Xenophontis Cyropedia, & Aristotelis Ethica & Rhetorica, quae Muretus etiam cum aliis Graecis, aut ex integro aut partim latine vertit, ut est commentarium Alexandri Aphrodisiensis in septimum Topicorum Aristotelis, de quo Muretus epistola XCI. libri III. Lipsiensis editionis. Haecque a Mureto exarata hactenus novimus. Nobis etenim indicio fuit clarissimus vir Ioannes Gulielmus de Berger Polonus, quaedam alia Mureti scripta terrarum alicubi degere, speramusque ea, sive eorum aliquid perventurum ad nos, quod ita Deus faxit, ut in editione hac nostra publici iuris faciemus. De editionibus autem ipsius Mureti, ad manus nostras

per-

pervenere Veneta apud Aldum anni CIƆ IƆ LXXV. Veneta altera apud Hyeronimum Pollum CIƆ IƆ LXXXIII. Coloniae Agripinae apud Antonium Hierart, anni CIƆ IƆ CI. Ingolstadiensis anni CIƆ IƆC V. curante Adamo Sartorio, quae in Lipsiensi editione postrema, merito laudatur. Veneta tertia apud Abundium Menafolium anni CIƆ IƆC LXXXI. Postremo Lipsiensis anni CIƆ IƆCC XIV. Quam sane in iis, quae nunc temporis prae manibus habemus locupletiorem, atque excellentiorem nemo est qui non iudicet; nosque aliorum egregiis laboribus, in litterarum amplitudinem susceptis non invidi; sed usque ad officium omne perhumani fatemur. In ea, & ordo chronologicus orationum & epistolarum, in aliis quibusdam inversus ac praeposterus eximiam laudem meretur. Adde editioni eidem appositas M. Iacobi Tomasii perbreves notas sed argutas, si religionis a nostra alienae opinionem tollas. Ipsius quoque Tomasii praefatio solidae eruditionis plena est, multaque de Mureti ingenio deque litteris scitissime disputat. Debemus ei quoque Tragoediam Mureti de Iulio Caesare; quae in editionibus (earum dico quae ad manus nostras pervenerunt) nusquam occurrit. Adde Mureti eiusdem institutionem puerilem ad nepotem, alteram latinam, graecam alteram, cum notis ad primam Antonii Constantini; versionemque secundae Innocentii Giscaterii; praeter Carmina Mureti permulta, non ab aliis collecta. Ergo, cum primum conficiendae editionis nostrae consilium caepimus, editionem Lipsiensem de qua sermo est sequi apprime destinavimus; non ita tamen, ut adderemus nuptias Parisinas aut alia quaedam quae in eadem editione continentur, quaeque cum Mureti non sint, haud venuste sub libri titulo contineri putavimus; qui Mureti opera inscriberetur. Non ideo tamen Lipsiensem Bibliopolam damnamus, qui eiusmodi rebus etsi abs re librum suum

ditari voluit. Intereadum, Lipsiensem editionem agitantibus nobis, accidit ex voto, inque litterarum commodum, ut sciremus apud Abbatem Ioannem Baptistam Recanatum patricium Venetum, in eius florentissima Bibliotheca, editionem Aldinam adservari, cum prima parte Orationum Mureti, cumque versione libri quincti Ethicorum Aristotelis ad Nicomacum, caeterisque carminibus, quae in eadem editione collecta sunt. Eam autem editionem permultis in locis manu ipsa Mureti correctam esse. Librum vero quinctum Ethicorum Aristotelis, non singulis verbis tantum, sed integris periodis, manu ipsius Mureti conscriptum. Nos continuo Venetias pergimus, egregiumque virum, iam ob miram eruditionem, editaque ab ipso opera, Reipublicae litterariae satis notum adimus, nobisque praeterea, ob insignia beneficia collata, veteremque humanitatem perspectum. Consilium de edendis Mureti operibus conferimus precamurque, ut eam Aldinam editionem Mureti manu emendatam permittere ne gravetur. Concedit mira humanitate non perlustrandum solum, sed usurpandum ad editionem nostram Muretum clarissimus vir, nobisque nusquam satis laudatus, aut cui pro meritis gratiam referre possimus. Habebat, habetque liber idem in fronte pagellae primae eiusmodi verba manuscripta. *Georgio Gozzio M. Antonius Muretus libellum hunc locis aliquot mea manu emendatum dono dedi.* Gozzius iste Ragusinus patricius fuit & ad eum conscripta est ea epistola quae commentariorum in Aristotelis Rhetorica, dedicatoria est, quaeque libr. III. editionis Lipsiensis XCII; videturque Gozzius idem alumnus Mureti fuisse, quo tempore Muretus Patavii privatim docebat. Qua de re, cum & codex idem emendatus Venetiis in patricia Recanati Bibliotheca adservetur, pateatque quibuscumque; & iis correctionibus abundet quas Muretus unus addere potuerit, ne si quis

ei

ei fidem deneget, lucem solis meridianam eodem iure negabit? Nos ad editionem hanc nostram, & Lipsiensem editionem & Aldinam Mureti manu correctam coniunximus. Editionis Lipsiensis ordinem, notasque in eam M. Iacobi Tomasii servavimus, ea dumtaxat praetereuntes quae religioni nostrae consona non sunt; tum Muretinas correctiones adhibuimus; quamvis eae in primo volumine orationum tantum, inque Aristotelis libro quincto ethicorum, ac quibusdam carminibus insunt, quae in Aldina editione anni CIↃ IↃ LXXV. colliguntur. Sed nunc de Muretinis correctionibus agamus. Quae in Aristotelis librum ethicorum quinctum sunt, eas pro notis in paginarum calce supposuimus, servata caeteroquin in orationis contextu veteri lectione. Quae in orationibus iisdem Aldinis castigationes inveniuntur cum non magnae molis sint, non addidimus pro notis, sed hic uno quasi spiritu colligemus. Correxit igitur Muretus in Oratione Aldina I. incipiente *Quae singula hominibus*, pag. 20. *patentior*, *patientior*. Oratione III. incipiente, *Siquis forte vestrum est*, pagina 35. *quod vitam, nihil magis conturbet*, *quod cum vitam*, pagina 38. *prosequuntur*, *persequuntur*, pag. 41. *copiam fuisse censemus*, *copiam futuram fuisse censemus*. Oratione incipiente, *Veteri consuetudine receptum est* pag. 51. *confirmandos mores*, *conformandos mores*. Oratione V. incipiente, *superiori anno*, pagina 76. *dicit Polemo*, *dicet Polemo*. Oratione VI incip. *quod principio me*, pag. 91. *id eo quoque facere cupio*: *id ego quoque facere cupio*. Oratione VII. incip. *Croesum olim*, pag. 101. *ceterum alii in aliis desiderantur*, *ceterorum alii in aliis desiderantur*. Oratione XI. incip. *constitueram hodie* pag. 149. *prout quisque affectus est ita res eis*, *ita res ei*. Oratione XII. pag. 161. *ut autem dialecticus non illo ex scholastico pulvere*, *non ille ex scholastico*. Oratione XIII. incip. *Cum mihi a summis viris*, pag. 174. *& oculis erepta*, *ex oculis erepta*. Oratione XV. incip.

Si

Si quantum laetitiae, pag. 197. *& se numquam a S. R. E. obedientia descituram, & nunquam* pag. 206. *imperatorem invictissimum consultabant, consalutabant*. Oratione XVII. incip. *Si eorum quae oratione tractantur* pag. 213. *Salvatoris Servatoris* p. 215. *& tyrannum ipsum, quam & tyrannum ipsum* pag. *iis viribus ut facile posset, & iis viribus ut facile posset.* Or. XVIII. incip. *Si quis est qui scire cupiat* p. 251. *cuius in locum in terris obtines, cuius tu locum* Orat. XX. incip. *Si ulla post hominum memoriam* pag. 272. *quod non & in aliis, quod non & aliis*, pag. 274. *aetate nostra tamen exercitum posse denuo comparari, aetate nostra talem exercitum*. Orat. XXI. incip. *Dicturus ex veteri consuetudine*, pag. 291. *in victu cultuque parcimoniam retinuit, quibus a principio, parsimoniam retinuit, cui a principio* pag. 297. *gratulationibus persequenda sit, prosequenda sit.* Orat. XXIII. incip. *Hoc igitur unum restabat*, pag. 314. *in suam & in aliorum perniciem, in suam & in aliorum perniciem*.

Haec omnia in volumine primo Orationum editionis nostrae, ex auctographo Aldino, manu Mureti castigato correximus, praeter loca alia multa quae impressoris errata potius, quam Mureti correctiones ac repositiones iudicavimus. Atque utinam hoc & in volumine orationum secundo facere licuisset, eodem proposito exemplo. Certe in carminum Mureti Tomo, quem edituri sumus licebit, habent enim carmina, Aldina editione contenta Mureti castigationes nonnullas. Quod ad orthographiam pertinet, Aldinam secuti sumus, sequemurque in posterum in reliquis Mureti Operibus. Quidni etenim, cum ex Muretina hac correctione, liquido appareat, Aldina orthographia edi voluisse opera sua Muretum? Sed iam de ordine a nobis servato, servandoque, ut tandem minutias hasce, sed necessarias tamen, minutias sed concinnas mittamus. Chronologicum Lipsiensis postremae editionis ordinem servavimus in orationibus, servabimusque in epistolis, etsi in harum fron-

te

te integrum librum epiſtolarum Mureti addituri ſimus, qui in Lipſienſi editione deſiderabatur, ex epiſtolis nimirum clarorum Virorum a Ioanne Michaeli Bruto collectis, editiſque Lugduni ap. Heredes Gryphii CIƆ IƆ LXI. In hoc primo Tomo, ſecundum Diſſertationem hanc noſtram, & funebrem de Mureto Francifci Bencii Orationem & funebria omnia in Muretum deque eo clariſſimorum virorum teſtimonia congeſſimus. Dedicatorias epiſtolas, Mureti alteram, alteram Bencii quae in Lipſienſis editionis initio una ponuntur, nos ſuo quamque volumini praefiximus, tum epiſtolam tertiam, qua verſionem quincti ethicorum, auditoribus ſuis Muretus nuncupat. Eadem vi ordinis ac venere reliquos Mureti Tomos concinnabimus quorum alter iam ſub prelo eſt. Haec habui, quae de M. Antonii Mureti ingenio, opinione operibus, deque eiuſdem operum editionibus, deque hac poſtremo mea dicerem. De qua (cum eius acuminis hodie ſint litteratorum hominum iudicia) veniam quidem potius quam gratiam me adepturum iudico, non iram tamen aut faſtidium, ſi editio haec cum alia eiuſdem Mureti orationum & epiſtolarum quae nunc ſub alio prelo eſt, conferatur.

ORATIO
FRANCISCI BENCII
SOCIETATIS IESU,

IN FUNERE

M. ANTONII MURETI.

TRiste sane atque acerbum, sed solemne tamen ac iustum Cardinales Illustrissimi, insigni pro vestra pietate, atque egregia erga eum voluntate, qui vos vivens perpetuo observavit, officium solvitis M. Antonio Mureto mortuo: cuius vel ipso commemorato nomine singularis quaedam species omnis eruditionis, atque eloquentiae animis audientium occurrit. Nihil videlicet praetermittitis, quod pertineat ad viri illius mortem celebrandam, qui cum viveret, summorum virorum funera laudationibus persaepe amplissimis honestavit. Quo in officio,& si sapienter illud etiam cogitastis, ut quemadmodum homines plerumque quibus vivi florebant maxime; iis mortui honoribus afficiuntur, sic etiam princeps ille oratorum non careret cultu aliquo orationis, & qui dicendo tam multa tractavit argumenta, fieret ipse dicenti argumentum: Ego tamen qui & vestra auctoritate; & superiorum meorum permissu; & mea etiam nonnulla; ingenue ut fatear; inclinatione voluntatis, atque ut ipse interpretor; erga magistrum meum pietate, hoc dicendi onus non postulavi quidem, sed oblatum non recusavi, vereor ne praeter expectationem vestram; & contra voluntatem meam; mea apud vos infantia, mortui desiderium non minuam, sed augeam: neque illud tantum dicendo confirmem,quod vos vel nemine dicente intelligitis, ad MURETUM laudandum,

dandum, eo ipso qui laudatur laudatore opus fuisse, sed admoneam etiam eloquentiam ipsam decessisse cum homine eloquentissimo. Sed quoniam aequissimum est, ut qui plurimum debet, etiamsi reddere non possit quantum debet, velit reddere quantulum potest, illo in hoc praestando, futurum mihi persuadeo, ut si minus eloquens ac prudens, at certe benevolus habear, & prius: cum ostendam illud unum, quod sciunt permulti, huius vocis, qualiscunque tandem est, fructum, ei potissimum deberi, qui illam aliquandiu hortatu praeceptisque conformavit. Incitant praeterea currentem diversis stimulis, & amor, & dolor, qui mihi non tantum a vobis veniam impetrabunt sed etiam afferent, ut spero, opem. Nam si amor, ut est in veteri proverbio, musicam docet, docebit fortasse & lamentationem, & si doloris magnitudinis vis quaedam dicendi proportione respondet, patefaciet ille se quidem in oratione maximum, ut debet: ac simul aperiet non elegantis quendam dictionis ornatum, quem aspernatur, ac respicit, sed gratum dicentis animum, atque eximiam voluntatem. Amor porro erga MURETUM meus is est, quem per ipsos duos & viginti annos spectata amplissimi viri virtus, & erga me benevolentia excitavit, dolor vero ex eius desiderio tantus, ut cum emineat e vultu atque extet, nihil opus sit, cur id faciam, quod olim histrio Polus, qui ad verum dolorem imitandum, in scenam, filii ossa & urnam dicitur intulisse: cum praecipue sanctissimum hoc templum, in quo condi testamento voluit, ipsum mihi videatur ante oculos ac prope in conspectu constituere. Dicam igitur, quando ita res tulit, paucas quasdam e plurimis M. ANTONII MURETI laudibus: neque enim possunt tam brevi tempore numerari omnes: atque ad eius formam & praescripta me fingens ut, ea utar ratione dicendi, quam ille si praesens esset corpore, quem animo intueor, probaturus videretur. Vos autem, Auditores, quibus pleraque no-

ta

ta sunt omnia, totos enim annos quinque & viginti, vir omni honore ac laude dignissimus in hac urbe vixit, id est, in hac luce ingeniorum, in hoc clarissimo orbis terrarum theatro, & quidem cum esset primarum partium: nolite quaeso ex iis rebus potius quae a me dicuntur: quam ex iis, quae sciuntur a vobis, eius laudes ponderare qui fuit ingenio, doctrina, eloquentia, ratione vitae mirabilis ad laudem, ac prope singularis. Sed hoc agite. Quaecunque a me non ponentur in oratione mea, ea vos taciti mentibus vestris suspicite: & quarum rerum quasi capita breviter, attingam, ac si in formula & carmine praeirem voce, eas accipientes, reliquas assensu & cogitatione persequimini. Unde igitur in te ornando & laudando, quo minus tam multis praesentibus reprehendar ipse MURETE, incipiam? an a patria, & genere, & parentibus? haec certe talia sunt, ut cum ipsa magnam tibi attulerint laudem, tum vero etiam a te acceperint non minorem. Natus est enim, Auditores, MARCUS ANTONIUS anno post Christum natum CIↃIↃ XXVI. mense Aprili in Gallia in pago suburbano Lemovici, cui MURETO nomen, loco honestissimo, patre Iurisconsulto, genere per antiquo & nobili: quippe quod & pagum illum antiquitus possederit, unde etiam familiae nomen: & quadringentis ab hinc annis tulerit Stephanum Grandimontensium ordinis auctorem, virum sanctissimum, atque hominem in corporis afflictatione singularem, cuius dies festus in Idus Februarias incurrit. Sed non nititur maiorum meritis Muretus: talis enim fuit, ac tantus, ut etiam si praeclari generis ornamenta defuissent, summum ipse generi ornamentum esse posset: & suarum splendore virtutum afferret lucem maioribus, etiam obscurissimis. At si hoc omittimus, dicemus ne, quod est proximum, de bonis corporis, & quadam oris dignitate? At turpe, dicebat quidam e Romanis Imperatoribus, cum animum habeat homo, laudem captare ex corpore.

Itaque

Itaque haec etiam praetermittantur: non quidem, quod non praestanti specie ac decora forma fuerit ipse, talis semper, qualem eum plerique vidistis, ut videretur pulcherrima eius anima aptissimum sibi diversorium, in quo habitaret, vel optasse, vel finxisse, sed quae multo maior atque excellentior animi pulchritudo rapiat atque absorbeat orationem meam, quae etiam ut haec minora relinquam, hortatur. At in praestantissimis eius animi virtutibus, quas potissimum delibabo, ut magis praedicandas, quas etiam in hisce angustiis temporis minore iactura praeteribo? Nimirum hoc illud est, quod ante audiveram, atque magnum esse ac difficile, eum laudare, in quo maximae sunt laudes, atque eum, in quo nullae: quod in alio res ipsae desint orationi, in altero, rebus ipsa, desit oratio. Perstringamne paucis ipsius initia discendi, atque educationem puerilem? Sed vereor, ne si dicam id quod res est, videar multa quidem veritati, sed plura benevolentiae, tribuere quod tamen nemo existimare debet. Egone hoc suscepto vitae instituto, in hoc templo, in tam nobili consessu, in tam ampla materia atque uberi, ea sciens dicam, quae sciam posse vel tacentium iudicio refelli? Velimne tam multos viros primarios esse cupiditati meae ac mendacio conscios? quam multi e vobis verum esse illud sciunt, quod vix verisimile aliis fortasse videatur, ab ipsa pueritia MURETUM nostrum tam admirabili fuisse ingenii magnitudine, vix ut ullam desideraverit disciplinam? ut pene prius discipulos habere coeperit, quam magistros? Nam ut primum imbutus est litteris, quibus informari ad humanitatem aetas puerilis solet, in patria sua, Lemovici primum, deinde vero Aginni, quae est urbs in Aquitania pene princeps, ea docere incepit cum esset adolescentulus, aut potius puer, quae nunc quidem communi more atque vsitato, ea aetate si quis disceret, in summa laude poneremus quippe ut ingenio doctrinam, sic etiam usu praecurrebat aetatem.

Aginni

Aginni vero eodem tempore usus est suorum duce & adiutore studiorum IULIO CAESARE SCALIGERO, viro in omni eruditionis atque humanitatis genere perfecto ac propolito. Hunc ille ut parentem colebat, a quo etiam ut filius diligebatur: admirabatur enim vir omnino admirabilis excellentissimum ingenium adolescentis: eique volens ac libens rectam ac brevem, quae ad rerum scientiam ferret, viam monstrabat: quo sua eum natura docebat. In qua tamen bonitate naturae, atque ingenii abundantia (rem admirabilem) tanta utebatur contentione animi atque industria, quanta utendum est homini, qui quominus ingenio potest, subsidio sibi comparat diligentiam, ut & ingeniosos diligentia vinceret, & ingenio diligentes: & totum illud sibi tempus perire crederet, in quo non aut doceret aliquid, aut disceret. Cum igitur aliquandiu Aginni fuisset, eiusque doctrina atque ingenium omnium fama & oratione celebraretur, ad illud domicilium doctrinarum, & ut ita dicam orbis terrae Musaeum Lutetiam profectus est: ubi cum itidem explicaret divitias illas ingenii, nec latere posset in tanto urbis splendore, tam illustre lumen eloquentiae, non magno negotio omnium ad se studia atque ora convertit. Novus videbatur exortus Demosthenes Christianus Athenis: ita docente Mureto, & quidem adhuc peradolescente, concursus audiendi caussa ex tota urbe fiebant, magna hominum frequentia gymnasium celebrabatur, loci ipsi in gymnasio occupabantur, aditus complebantur, ne pes quidem relinquebatur prae maxima auditorum multitudine, ubi pedem doctor ipse ponere posset, ita per illorum humeros quasi per undas gradiebatur ad suggestum: e quo & si magno ab omnibus audiebatur studio ac silentio, nihil magis timentibus, quam ne cito faceret dicendi finem, ubi tamen fecerat finem, mirifico omnium clamore & plausu excipiebatur. Quid plura? nihil firme aliud erat Lutetiae magis eo tempore in hominum

minum sermonibus, quam Muretus: quem ipse etiam rex aliquando & regina, at bone Deus, qui rex, & quae regina? ut quod fama & auditione acceperant, re ipsa experirentur, audire voluerunt. Onerasset profecto alium tam mirabilis omnium expectatio & sermo: at M. ANTONIUS, quasi iam non cum aliis, sed secum ipse certaret, quotidie sese admirabilior fiebat & melior. Ut quanta ad diligentiam & doctrinam, tanta ad famam eius & gloriam, fieret accessio. Multa mihi necessario, auditores, praetermittenda sunt, ut servem certum aliquem & laudandi, & dicendi modum: quamquam difficile est admodum servare modum dicendo in iis laudibus, quae modum re ipsa superaverunt: cum & qui eas cognitas habent, alia potius quam ea quae dicuntur: dici potuisse, & qui incognitas ne ea quidem debuisse, quae maiora sint hominum opinione ac fide arbitrentur: ut & ex horum sententia afficta nonnulla, & ex illorum, detracta non pauca videantur. Vestram hic ego Pictavienses, Burdigalenses, Auscitani, Tolosani: nam Tholosae ille iuris civilis docendi primum quidem facultatem, deinde vero etiam potestatem accepit: sed tamen vestram ego, omnes quos dixi universae Galliae populi nobilissimi, imploro & auctoritatem & fidem: nonne cum iuvenem excellentem, omnique laude cumulatum videbatis, cum eius voce ac doctrina fruebamini, Mercurii vobis filium, ut nonnulli e vestris, ex ipsius litteris nominis apte traiiciendis, scite connectendis quasi omen coniicientes ingenii, dixerunt, aut ipsum potius Mercurium, ut dicebant alii videre, & audire videbamini? Et fuerunt fortasse qui adolescentes gloriae, quae ita se extollebat, ut aliquorum luminibus officeret, vel detraherent occulte, vel inviderent aperte. Semper enim nascentis gloriae comes fuit invidia, ut solis umbra. Quae tamen gloria progressione usa admirabili, & cursu pene incredibili, ut sol cum est in altissimo coeli vertice, umbram, sic ipsa

cum

cum perveniſſet ad ſummum, invidiam plane omnem extinxit, ut quoniam cum ſole virum clariſſimum comparavi, conſequens illud fuerit, ut poſtea quam omnem prope Galliam illuminarat, ſuam illam lucem diffunderet in Italiam. Itaque Venetias, id eſt, ad illam urbem, quae veterem huius urbis ſplendorem ac ſpeciem aemulatur, cum annum ageret duodetriceſimum, venit: neque vero hic latuit diutius ſtatim enim praeclara eius eloquentia, ut Phidiae ſtatua, & perſpecta, & probata eſt: quae etiam habita eſt in aliorum comparatione praeclarior. Venetiis vero apud Lauredanos, Bembos, Contarenos, Sorianos, Manutios, ac caeteros clariſſimos viros, tanto in honore ac pretio fuit, ut dulcis quaedam inter eos contentio naſceretur, qui maxime amarent Muretum, aut admirarentur: incerti omnes, utrumne ipſi admirarentur magis, an amarent: admiratio enim e virtutibus naſcebatur, ex admiratione amor: ut e Thaumante Irim, ex Iri amorem naſci poetae voluerunt. Paulo poſt conceſſit Patavium: in optimam illam & vetuſtisſimam in Italia officinam ingenuarum diſciplinarum & artium. Neque hic etiam diu verſatus eſt: Anno enim aetatis circiter quarto & triceſimo honeſtiſſimis conditionibus invitatus, ad ſummum illum doctorum Mecoenatem Hyppolitum Cardinalem Eſtenſem ſe contulit: in cuius comitatu & cohorte cum rediiſſet in Galliam mox etiam in Italiam, Romae tandem CIↃ IↃ LXIII. ipſius Cardinalis ſuaſu, atque eorum rogatu, quorum conſiliis litterarum ſtudia regebantur, Ariſtotelis Ethicen docere publice incepit: tanta, ut memini, hominum voluptate ac frequentia, ut Ariſtoteles quidem ipſe Romae docere, ſed noſtra lingua, & lux quaedam huic urbe reddita videretur veteris eloquentiae. Non licet Auditores, ſed ne licet quidem, cum Romae loquamur, de iis rebus agere, quae Romae per hoſce annos unum & viginti

ginti, tot enim annos Romae docuit vir praestanti sapientia, agebantur a Mureto. Quid docuerit, breviter ego strictimque perstringam: Quo enim modo docuerit, vobiscum ipsi recordamini. Docuit videlicet annos quatuor libros Aristotelis de moribus, totidem jus civile, nec vulgari sane via, spinosas illas Iurisconsultorum concertationes cum sermonis nitore coniungens: reliquos postremo annos, usque ad annum aetatis usque sexagesimum, qui fuit annus superior, Gregorii XIII. cuius mortui gloria vivet semper in memoria vivorum, auctoritate & liberalitate permotus, in eorum librorum, qui non solum acuere, sed alere etiam ingenium solent, ut Platonis, Senecae, Horatii, Taciti, Ciceronis explicatione collocavit. Quo interim tempore, cum a Stephano Bathoreo Serenissimo Polonorum Rege, qui & consiliis, & factis, Romanorum veterem Imperatorum aequare videtur gloriam, in Poloniam accerseretur amplissimis praemiis: morem gessisset optimi Principis voluntati, nisi cum eo quem Romani Gymnasii lumen & columen appellabat, egisset idem GREGORIUS, ne discederet: atque id quidem tum sua sponte, tum Romanorum monitu magistratuum, qui MURETO ipsi aliquot ante annis ultro detulerant ius Romanae civitatis. Qua etiam ratione effectum est, ut tantum stipendium decerneretur homini amplissimo, quantum haud scio, an umquam antea nemini. Parcite Cardinales illustrissimi properanti, parcite etiam dicenti, tam enim variam & multiplicem laudationem suppeditat nobis MURETI laudum seges & copia, ut & oporteat properare, & nonnulla tamen attingere sit necesse. Diximus nonnihil de iis, quae docuit: de iis quae scripsit, in quibus eius spirat imago atque ingenium. adhuc quidem nihil, de quibus etiam nihil est, quod multa dicamus, cum in promptu sint omnia omnibus.

Quid enim variis eius lectionibus, ut inde potissimum incipiam, uberius? quid pictius? quid omni lepore conditius? Quid magnificentius aut grandius orationibus? Quid magis pium aut eruditum versibus? iis dico versibus quos, Romae cum esset, composuit: illa namque poematia, quae cum esset annorum circiter viginti, iuventutis quodam calore atque impetu profudit in Gallia, & convenienti quodam nomine appellavit, IUVENILIA, iuvenilia inquam, dicam clarius, ut melius exaudiar ab omnibus, saepe mihi in sermone dicebat, sibi ideo non placere, ut ea tanquam sua, non modo probaret, sed ne agnosceret quidem. Et cupiebat huiusce suae voluntatis, si vita suppeteret, exstare testimonium. Quod ego nunc ipse opportuno sane loco & tempore, aperte testificor, planeque denuncio. Quid igitur senilibus MURETI versibus magis pium, eruditum, addo etiam iucundum? Quid subtilius atque elegantius iis disputationibus, quas scripsit de iure civili? Quid dulcius epistolis? Quid verius iis notis & scholiis, quae scripsit ad auctores utriusque linguae probatissimos? Haec certe omnia ea sunt, ut non septem Thebarum portae, non pyramides Aegyptiorum, non Romanorum trophaea ac monumenta, quorum hodie vix cadavera proiecta iacent, ad tam diuturnam posteritatis memoriam pertinuerint ad quantam ipsa pertinebunt. Quae quidem omnia, ut flumina, quae eo magis augentur, quo longius e fontibus & capitibus suis recesserunt, temporis beneficio fient non suis modo virtutibus, sed alienis etiam vitiis (liceat enim hoc mihi dicere, quandoquidem iam fervent omnes ac feruntur scribendi studio) praestantiora. In quibus tamen scribendis utrum admirer magis maximam scribentis elegantiam, an incredibilem eiusdem sive facultatem, sive copiam? Mihi credite, Auditores, loquor

enim

enim quod non opinor, sed scio: non accepi auribus, sed oculis: neque semel atque iterum, sed quoties se offererebat occasio: ut omnis non tantum assentationis, sed amplificationis etiam suspicio abesse debeat. Nihil unquam bis scribebat MURETUS, cum tam multa scribebat: vix adeo bis legebat idipsum quod scripserat, raro interpolabat, non saepe mutabat aliquid, aut emendabat: rarius demebat: delebat: ita cum uno quasi tenore fluerent omnia, nihil nisi aptum & accommodatum ad manum mentemque veniebat: ut multo meliora fortuito illi exciderent, quam alii, qui assiduo opere eandem tundunt incudem, exsudant atque excludunt labore. Accipe quodvis unum de praeclaris ipsius voluminibus, non dico ex eis, quae adhibito acriore studio scripsit ac diligentia, sed ex iis quae effudit ludibundus: una cuiuslibet argumenti sententiola, non dico pagina: una cuiuslibet paginae vocula, non dico comprehensio, manifeste ostendit nihil fieri potuisse MURETO in scribendo perfectius: ut non sine caussa inventi sint, qui cum esset morti proximus, quasi quiritantium more opem implorarint Romanorum civium: quod Metellus fecit Macedonicus mortuo Africano: non eam quidem ob caussam, quod Romanae urbis moenia essent eversa, ut dicebat ille: sed quod Romanae eloquentiae splendor extingueretur. Quae omnia ut ad summam faciunt laudem viri ornatissimi, ita communem augent nostrum omnium dolorem. Accipite enim Auditores, quod & si erit auditu acerbissimum, erit tamen & dictu verissimum, nec fortasse ingratissimum scitu. Cum in divinum hominis ingenium, & in diuturnam, eius, ac pene incredibilem industriam: qua vim sibi & prope mortem afferre visus est: ad summum enim singulis noctibus somno

quinas horas, quaternas plerumque, aut etiam ternas tribuebat; cum in aureum illud, ut ita dicam flumen eloquentiae, animum mentemque converto, cum & quae olim peperit cogito & quae iamdiu parturiret, etiam si magna & multa ab eo exierunt, ea tamen omnia haud posse conferri existimo cum iis quae parabat, ut non tantum MURETI mortem, qua vivere poterat diutius, sed eius etiam opera, quae ut dicebat Sappho aeterno quodam vere florere potuissent, lamentari ac dolere possimus. Nam quis tandem nobis Aristotelis Ethicen, Rhetoricen, Politicen, quis Platonis de Republica libros ac de legibus: in quae fere omnia inchoatos habebat, commentarios, quis insignes illas, quas meditabatur, notas ad Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Plutarchum, Livium, Plinium, Tacitum, ad iuris civilis auctores, ad eos denique quos evoluit libros (quos autem non evoluit) repraesentabit? O vita iis quidem, qui nihil agunt, persaepe longa, MURETO certe, qui nunquam non agebat aliquid, nimium brevis? Agebat ille quidem cum est mortuus, annum sexagesimum: quae aetate qui essent etiam decennio minores a Theracis non lugebantur, quasi vixissent diu. Sed ego tamen sic arbitror semper acerbam esse eorum mortem qui immortale aliquid cogitant vel prosint omnibus mortalibus, etiam si vitam duxerint quam longissimam. Et tu quidem MURETE, si spectamus quod facere poteras, parum vixisti, si quod fecisti satis: si praeclari memoriam nominis quam reliquisti, semper victurus es. Semper enim vivunt etiam mortui, qui quamdiu vixerunt, vixerunt bene. Bene autem vivere ii dicendi sunt, qui in omni vita prosunt aliis potius quam sibi, & in ea sunt cogitatione defixi, ut sibi perpetuo migrandum putent ad unum illum, qui omnia audit & videt, Deum. Quae duo quoniam

hunc

hunc in locum incidit oratio, ut praetermittenda non sint, ita exiterunt in Mureto, ut non admirationi magis qui immitationi esse possint. Nam quod pertinet ad benignitatem, quis tandem fuit non dico e summis viris ac principibus, quales vos estis Cardinales illustrissimi, quibus ille omnibus fuit, tum propter summam doctrinam & eloquentiam, tum vero propter suavitatem morum & elegentiam longe carissimus: sed e mediis; sed ex infimis etiam hominibus, non dico ex illis qui ei essent familiares & cogniti, sed ex ignotis atque externis, quorum nonnulli vel ex ultima Europa hominis conveniendi & consulendi causa Romam confluebant: qui tamen profitebantur omnes, atque aperte praedicabant omnia se maiora re ipsa comperisse, quam fama; quis fuit inquam ex omnibus, quin si vellet, eius auxilio uteretur & consilio? Eccui unquam suam ille domum, bibliothecam, quam habebat instructissimam, aures, arcam denique patere noluit? cui non aut opera benigne fecit; aut pecunia? Tribunorum olim domus in hac urbe nunquam claudebantur, ut essent portus quidam ac profugium omni civitati: simile quiddam mihi videntur Mureti aedes fuisse, quem nunquam fere solum, aut vacuum invenires: quasi a Deo esset, uti erat, ad communem omnium utilitatem datus. Rogares, ut perobscurum aliquem aut latini scriptoris, aut Graeci declararet locum? declarabat. Ut carmen corrigeret, aut Orationem? corrigebat. Ut Epigramma inscriberet in sepulchro? inscribebat. Ut epistolam scriberet? scribebat. Ut elogium in ponte, aut in basi statuae ponendum excogitaret? excogitabat: Ut haec ipsa recognosceret? recognoscebat, ut interdum mihi diceret (saepe enim mecum per quam familiariter loquebatur) sibi non licere vivere. Et vivebat quidem ipse, sed ut dixi, vivebat magis aliis quam sibi. Docebat enim quae po-

terat, id eſt, quae diſcere velles, omnia: quid enim velles diſcere, quin poſſet docere? ab eo vero quem docebat, nullam omnino mercedem exigebat, ne illam quidem, quam Thales Mileſius ab Mandrayto Prienenſi, quem docuerat quanta eſſet ſolis magnitudo, exegiſſe dicitur, ab eo cum canit, ut ipſum tantummodo tam praeclari inuenti laudaret auctorem: ut non mirum fuerit, ſi invenirentur interdum, qui quae a Mureto gratis acceperant, pro ſuis venditarent. Atque haec pauca de benignitate in homines. Quid de religione ac pietate in Deum? Nolite exſpectare Auditores, dum commemorem quod plerique meminiſtis, catholicam ſemper ab eo ſervatam, ſervatam dico? imo vero etiam defenſam, & pro virili parte ornatam, religionem ac fidem: cum tamen non defuiſſent in Gallia homines nequiſſimi, qui omni machinatione admirabile illud ingenium ad ſuas partes adducere conarentur. Itaque propria videamus. Hic vero mihi quam multa occurrunt, quam ingentia? quot conturbant in hac ipſa extrema, in qua verſamur oratione, dicentem? cum & videam multa eſſe omittenda, & unumquodque quod occurrit, praecerpendum eſſe videatur? Novem iam ſunt anni, Auditores cum ſacris eſt initiatus M. Antonius, ac ſacerdos factus: ex quo tempore tam ſaepe tam religioſe tam ſancte fecit rem divinam, ut inter ſacrificandum, nec lacrymas teneret ipſe, & eaſdem etiam audientibus excuteret. Sacras vero quotidianas praecationes quam diligenter ac ſedulo obibat? ut ſe aſſidue ad Sanctorum & Chriſti exempla limabat? quam ſolicite in ſe inquirebat? quam attente videbat, ne quid aut faceret, aut diceret, quod aut reprehenſum, aut revocatum vellet? Quid? quod ſaepe mecum (credo etiam cum aliis) de morte tanquam de migratione loquebatur, quod cum laboraret moleſto morbo ac difficili pedum iam iamque

ſibi

ſibi eſſe cedendum domo, cuius iam labarent fundamenta praedicebat? quod cum ei requietem ſuaderem, atque otium, nec tamen perſuaderem, requietem ſibi aeternam adeſſe propius praeſagiebat? Et certe tam inſignis vita, quaſi fabula; quae tam praeſtantes habuit caeteras partes, extremo debuit actu praeſtantiſſimo terminari: qui talis fuit, ut haud ſciam, an meliorem nos ipſi exitum optare poſſimus. Mortuus eſt enim ille, ſi tamen moritur, qui conſequitur immortalitatem, ornatus omni inſtrumento & viatico, quod Chriſtiana religio tribuere homini atque impertiri ſolet, quem parat ad mortem: a XYSTO etiam Quinto Pontifice Maximo non privatim modo veniam peccatorum impetravit, ſed ad eorum expiationem eiuſdem etiam illam publicam adhibuit indulgentiam, qua qui rite uteretur, ei vero non liberationem modo culpae, ſed remiſſionem etiam poenae Chriſti Vicarius benigniſſime concedebat: ut ſcilicet Muretanae illam mortis opportunitatem, non lamentatione & miſericordia, ſed gratulatione & benevolentia proſequi debeamus. Sed effodit mihi pectus memoria illius diei, poſt quem diem obiit die tertio: quo cum eſſet ſacroſanctum Chriſti corpus, Chriſtiano more ſuſcepturus, omnibus qui eo convenerant praeſentibus atque audientibus, longo exordio ſupplex veniam a familiaribus petiit, atque ut ſibi ignoſcerent poſtulavit: quod eo fecit animi ſenſu ac dolore, ut ex illo numero, qui ſibi a lacrymis temperaret, invenires neminem. Poſt quem diem, toto eo tempore, quo potuit loqui, in magnis totius corporis doloribus illas modo voces interruptis ſuſpiriis, o IESU, o DEUS, moribundus iterabat: ut quoniam interpres mentis eſt lingua eum conſtet aliud nihil eo tempore, in quo potiſſimum moriente corpore diſceptabat animi ſalus, habuiſſe in mente, niſi illum, quem habebat in ore, cum quo, & ad quem,

ut confidimus, evolavit. Hem. M. Antoni Murete vir clarissime: ut vere es natus ad omnem dignitatem & & gloriam: contemnebas illam tu quidem inter homines, illis etiam temporibus, cum quo eras gloriatione dignissimus: cum in sacro sancto purpuratorum patrum senatu, in illo sanctitatis ac religionis domicilio in illa arce regum ac nationum omnium, fulminabas, tonabas splendidissimorum verborum, & pulcherrimarum rerum, & gravissimarum sententiarum flumina effundebas: sed nunc tandem aeternam istam atque immortalem, quam sperabas, Dei munere & concessu, pro summa tua erga eum pietate, atque erga homines benignitate, es consecutus. Nos autem, nos inquam afflicti iacemus ac moerentes desiderio tui, quod longinquitas temporis non leniet, sed duplicabit. Et conati quidem sumus, ut horum Illustrissimorum Principum obsequeremur studiis, tuarum aliquod suscipere laudum commemorationem: sed earum pondere oppressi, nostrarum ostendimus virium imbecillitatem. In quo tamen illa nos cogitatio consolatur, quod illud fecimus, quod potuimus, quod voluimus, quod non potuimus: quod etiam haud scimus, an unquam postea, viro eruditiori, atque homini eloquentiori, officium simile praestare possimus. DIXI.

EPITAPHIUM
UTRIUSQUE MURETI.
ROMAE AD S. TRINIT. IN COLLE HORTULORUM.

M. ANTONIUS MURETUS LEMOVIX
AD DEI MISERICORDIAM OBTINENDAM
PIORUM PRECIBUS ADIUVARI CUPIENS
CORPUS SUUM POST MORTEM HOC LOCO
SEPELIRI IUSSIT.
ADTRIBUTIS MILLE SCUTATIS HUIUS
MONAST. SODALIBUS, IMPOSITOQUE ONERE
PERPETUI ANNIVERSARII.
NICOLAUS DE PELLEVE CARD. SENONEN.
TESTAM. EXECUT. PONI MAND.
VIXIT ANN. LIX. MEN. II. OBIIT PRID. NON.
IUN. M. D. LXXXV.

M. ANT. MURETO MAGNI HUIUS MURETI
FRATRIS FILIO AETATE QUIDEM, ET
NOMINIS CELEBRIT. MINORI, SPE AUTEM
ET EXPECTATIONE PROPE PARI
IMMATURA MORTE PRAEREPTO.
LUDOVICUS RUALDUS LEMOVIX, ET
* M. ANT. LANFRANCUS VERON. EIUS
TESTAMENTO AD PIAS CAUSSAS FACTO
SCRIPTI EXECUTORES POSS.
VIXIT ANN. XVI. MEN. V. OBIIT PRID. NON.
OCT. M. D. LXXXVI.

EPI-

* *Marcus hic Antonius Lanfrancus patric. Veronensis fuit & Mureti avunculi discipulus.*

M. ANTONII MURETI

EPICEDION

IN

MARCUM ANTONIUM MURETUM

Scriptum eo ipse die, quo elatus est Nonis scil. Iunii Anno MDLXXXV. & dictum in Schola Rhetorices auditoribus suis a

P. FRANCISCO BENCIO, SOC. IESU,

NAm quid dissimulo? quid concita corda tumultu
Mendax fronte premo? lacrymas quid in ore natantes
Mergo? quid misero non rumpo pectora questu?
Flebimus. Est quaedam moerenti flere voluptas:
Quis scit, an & nostrum doleatis forte dolorem?
Heu dolor immensus, minor o quam caussa dolendi,
Tuque dolore minor luctus, quid tenditis ultra?
Heu quid certatim conscinditis hoc miserum cor!
Cor lacerum, cor luctificis inamabile curis,
Cor siccum, cor luminibus cupientibus ullas
Ferre negat lacrymas, & iniqua mente resistit:
Nam cur largifluo non manant omnia fletu?
Cur tonat interius pectus modo? turbinis instar,
Quem clausere cavae penitusque hausere cavernae,
Nec, licet indignans, caeco de carceris antro
Evomit undisonas lacrymas, fractoque remugit
Murmure, & horrifico se rumpit ventus hiatu.
Muretus perit: heu periit Muretus, & omnes
Divitias linguae secum abstulit; abstulit omnes
Delicias Musarum, & amicas mentibus artes

Inge-

Ingenuis, quicquid Graiis, quicquidque Latinis
Condiderant veterum chartis munumenta virorum.
Nam ſeu Socraticis ſermonibus appulit aures,
Sive in Academiae lucis, ſeu forte Lycei
Dulcibus alloquiis lata ſpatiatus in umbra eſt:
Proximus a primo ſemper fuit. Ilicet ille
Sicut apis flores & rura halantia circum
Omnibus e pratis decerpſit ſingula libans,
Dulciaque e foliis expreſſit victor amaris
Mella, quibus priſco collectum nectar Hymetto
Mirata eſt noſtra atque omnis mirabitur aetas.
Sive etiam ſacri pandentem oracula iuris,
Seu morum officia & vitae laudanda docentem
Munera, & omnigenis dulces e fontibus hauſtus
Inſtillantem animis & grandia verba tonantem,
Fluminis in morem, vel coelo fulminis acti:
Audiit ipſa ſui pendens iam civis ab ore
Gallia, mox etiam Italia & Mavortia Roma
Aemula cognovit Marci, Marci aurea verba.
Is noſtram ſuper aetatem, propiorque vetuſtae
Ire videbatur, veterumque retundere faſtus.
Heu quoties illum plauſus populique patrumque
Dicentem excepit, nimiumque libentibus hauſit
Auribus. Ille quidem magnorum nomine Regum,
Pontifici ſummo gratatus ſaepe liquenti
Purius electro eloquium profudit ab ore,
Montanis nivibus niveoque ſimillimus amni.
Ille Pii dudum moeſtiſſima funera Quinti,
Mox Caroli funeſta tui fera Gallia Regis,
Atque Toloſani FoxI ſollemnia iuſta
Debita deflexit duri ſolamina caſus.
Ille etiam immanes Turcas cum contudit armis
Claſſis Chriſticolum, & victrix dare terga coegit.
Altaque conſtravit trepidantibus aequora Poenis,
Laetitia

Laetitia ingenti & magnis clamoribus implens
Hanc urbem: Romaeque decus columenque Quiritum,
Extulit ad coelum divina laude Columnam.
Quid? cum etiam nuper, (vox ó Cygnea tenet iam
Nunc etiam mentem, & dulcis sonus occupat aures,)
Ad Vaticanum, patribus quos purpura velat
Hortator fuit, ex alto velut aethere missus,
Pontificis formam evolvens & munera summi;
Quem legere ipsi descripsit paene legendum:
Nec modo, Roma, tibi Muretus cognitus ille,
Quem veteris specimen linguae morumque tuorum
Admirata tuis adiungis civibus ultro
Unde etiam attonsum fers tristi fronte capillum;
Sensit eum, caput Oceano qua flammivomus sol
Exerit aut condit tellus, quaecunque perusta
Sole rubet, quaecunque gelu nivibusque rigescit:
Certe illum & bello & paci nova gloria, Rector
Sarmatidum, Stephanus, regnum quod protulit armis
Augeat ut rerum doctrinarumque repertis,
Muneribus magnis excitum accersiit olim:
Et traheret, si non Romani amittere cives
Hunc veriti, sanctusque parens migrare parantem
Et monitu & precibus tenuissent. Heu mihi, dicam,
Dicam aliquid, dolor invito de pectore voces
Elicit, ipse etiam hortando & fortasse monendo,
Pars non magna fui. Quid enim meus ille Magister,
Quid pater ille meus, nam sera aetate creatum
Me sibi iactabat quondam, quid filius eheu
Filius? ut Patrem tu me, Murete, colebas,
Idque etiam prae te semper delenda ferebas:
Ipse ego te contra dulci certamine patrem
Dicebam te quando hiemes certo ordine septem
Audii inexpletum discens, & sedulus aure
Dicta bibi, quae post tenui mihi fluminis alveo
Efflue-

Effluerent, parvae ut possent adolescere silvae,
Muretumque omni Muretum fonte sonarem.
Ipse mihi sensus animi curasque latentes
Consilio & dicta & facta, heu dilecte, solebas
Credere, quae studio tegerem commissa fideli.
Sed quamvis persaepe dares mihi commodus aures,
Et morem, ut fatear, gereres persaepe monenti,
Non tamen omnino tu nostra es dicta sequutus.
Nam quoties quoties ignari nescius oti
Pervigili studio noctesque diesque trahebas,
Ipse laboranti contra vigilique quietem
Praeteritique memor suasi, metuensque futuri.
Nunc vero infelix vates verissimus augur.
Quid quod & urgenti tandem vergente senecta
Edere curares, quae cunctis edita prosint,
Ex utriusque opibus, poterat quae plurima, linguae.
Tu tua non faciens magni, quae maximus orbis
Attonitus colit & poscit, sermone modesto:
Spem tamen haud omnem eripiens plerumque negabas.
Multa quidem sunt a Mureto & magna, sed ipsa
Credere plura adeo nec sunt fortasse minora,
Quae iamiam effecta aut potius confecta volebat
Promere, & ante diem, ni deesset vita, volebat.
Ante diem moritur, qui viveret utilis orbi,
Nec dum etiam bis tricenos expleverat annos.
Mitto ea, quae calidae abreptus fervore iuventae,
Quorum & poenituit, fudit invenilia: namque
Vera loquar, velut immaturo tempore foetus
(Nec satis ille pios dicebat) providus a se
Expulit expungens, quod praefert pagina nomen,
Certus enim & fluvio & rapidis committere flammis.
Hic missis, quantum o puro sermone Terenti
Et quantum o Tulli, quantum o Venusine Poeta,
Et Tacite, & Seneca, & sinuosa volumina iuris,
Spissum

Spiſſum opus & propriis innectens vincula vinclis
Quantum illi doctae debes doctiſſime gentis
Doctor Ariſtoteles? latio ſermone loquentem
Quem fecit, noſtroque etiam nonnulla rogatu,
Ferme opus extremum. Sed quis numerare potis ſit
Omnia, quae pulchris apparens illita chartis?
Nam quid carminibus memorem laudeſque virorum,
Et ſanctorum, alta coeli quos Chriſtus in aula
Exhilarat vultu? Tiburtinumque receſſum
Quem Pater Hippolytus priſcorum aequavit honori,
Magnaque quae pueris, tantus vir, condita verſu
Argolico praecepta dabat verſuque latino.
Sunt pueris praecepta, viri quae implere docendo
Laetentur, metuant non diſcere. Magne Tuane
Felix morte tua, cui tanti nominis auctor
Obtigit, ut grandi celebraret carmine vitam
Tantum ille & verſu poterat, tu Mantua teſtis.
Sanctorum ad laudes Mureti dulciter hymnos
Scilicet in templis ſacra inter munera cantas.
Lauretana domus teſtis, cui nobile carmen
Quod ſacrarum olim vates pius edidit, audit
Orbis, & haeretica haut potuit contemnere peſtis.
Anne etiam memorem variarum illuſtria rerum
Doctorum contrita manu monumenta, lepore
Aſperſa egregio, qualem non Itala tellus
Ni fallor, nec fallor enim, guſtaverat unquam?
Anne etiam ad caros olim quae ſcripſit amicos?
Sed quid ego haec memorem, noſtro quae cognita ſeclo
Poſtera laudabunt, & noſcent ſecula, dum ſe
In mare praecipiti devolvent flumina lapſu?
Dicam ea, quae multis incognita, nec mihi ſoli
Cognita, cum certos liceat producere teſtes.
Proh quantum amittis Stagirae civis, & omnis
Hiſtoriae princeps, Plato quantum tu quoque, quantum
Thu-

Thucydide & Livi, & Xenophon, & grandis Homere?
Proh quantum legum rudis indigeſtaque moles?
O Tulli, o Criſpe, o Plini, o leniſſime Caeſar,
O qui multarum pandis miracula rerum,
Atque virum hiſtorias & vitas ſcribis, & omnes
Inſtruis officiis, Plutarche, & moribus ornas.
Denique quoſcunque eſt oculis dignatus & alto
Ingenio auctores, quantum amiſiſtis in uno?
Ille quidem maculas tergebat, & abdita ſenſa
Exponebat, uti foret ad conſulta vocatus
Quilibet ut calamo mentem commiſit & arti.
Sed quid ego haec miſer? infelix amittere maius
Quid potui? in me omnis cecidit collapſa ruina
Et prope ſum tantae cumulatus pondere molis.
Illius haud fruar alloquio, lucemque morantem
Et matutinas conſumens dulciter horas
Atque inter riſus delibans ſeria dicta.
Haec Murete unum Franciſcum incommoda tangunt
Bencium, & agnoſcit lucrymans lacrymabilis idem,
Quid merito doleat quantumque amiſerit eheu.
Nam tibi iam tandem requies conceſſa laborum.
Quippe ſacerdotem, ut ſpero, maiora parantem
Ex animo Chriſtus, perpendens facta, ſacerdos
Maximus etherio in ſolio conſidere iuſſit,
Redditus & merito ſocium te adſcivit Olympo.
Roma ſacerdotem te nonum viderat annum
Atque ſacerdotum tibi rector & arbiter orbis
Poſcenti veniam Xiſtus conceſſit abunde;
Nec lacrymas tenuit, quin & miſeratus euntem eſt.
Nec minor ex iſto ſpes eſt, quod tu omnibus armis
Inſtructus, coeli conſors Eccleſia quae dat
Militibus, ceu victor abis: quod publica Xiſtus
Commoda quae tribuit, proprios convertis in uſus:
Quod iamiam Chriſti ſatiandus corpore, coram
Omnibus

Omnibus, ad sacrum obsequium qui accedere, quique
Visere te poterant, multum lacrymantibus ultro,
(Insignis pietas nullum reticenda per aevum
Tam raro exemplo,) famulos quos munere largo
Ditasti, & partem haud meritos, veniam petis. Auctor
Consilii Deus ipse fuit, noctemqne diemque
Quod vidi, hoc tantum consumptum munere vocis:
O Deus, o Christe. Hunc anima fugiente vocabas,
Hunc agitans animo singultibus interruptis.
Et tamen haec inter, memini & memorare decorum est,
Omnia cum memorem fugissent avia mentem,
Ut tua luminibus fixisti lumina nostris,
Quem dudum oraras, ne summo in tempore deessem.
Me, me cognosti & voluisti dicere patrem,
Deseruit prior heu conantem syllaba linguam
Atque pa, pa, tantum profers & brachia pandis.
Heu dolor; hinc tandem luctatus tempore longo
Spiritus invito te corpore decedebat,
Et pulchrum vultu placido laetumque reliquit.
Hinc vero ad templum, trino quod numini & uni
Adictum celebrant Galla de gente sodales,
Quos coluit semper, donisque ingentibus auctos,
Quos voluit moriens, dum plures ordine coetus
Funereas de more faces longo agmine portant,
Alternantque preces, solemni funere fertur.
Filius hunc fratris, rerum & cognominis haeres
Prosequitur longa procerum comitante caterva.
Iam Murete vale, vale o Murete, sequar te.
Duximus exequias, & vitam ducimus? eheu!
Te sine vita gravis, sine te sine mente relinquor.
Egregii iuvenes vos, o mea maxima cura,
O vestri memores generis miserescite vestri,
Cui suus abscessit, nec opina morte, magister,
O ego, si possem nostros aufere dolores

Car-

Carminibus, nunquam facerent haec carmina finem,
Sufficeretque dolor lacrymas, lacrymaeque dolorem,
Et quantum est vitae, quantum est in corpore robur
Efficerem, ut Mureti orbis me nosset amantem,
Atque animi audiret testantem vulnera fletu.
Sed dolor heu ponit vires, crescitque medendo
Crudescitque magis; nec desit caussa doloris.
Muretus periit, revocari funera longo
Haud possunt fletu, ac lacrymae & testantur amorem
Et desiderium praerepti pignoris ingens.
Quod mihi si liceat superis extollere molem
Atque tuis Murete aequam virtutibus addam
Haec etiam aeternum ut scribantur verba sepulchro:
Muretus iaceo hic: precibus me attolle, viator.
Gallia me genuit, Veneti florente iuventa
Excepere, virum venerata est Roma, senemque,
Corpus humi, ingenium in scriptis, mens sedit in astris.
Hocque ipso claudam lugubres omine cantus.

PHILIPPI POELARII BRUGEN. FLANDRI IC.

In Obitum Eruditissimi Ornatissimisque Viri

M. ANTONII MURETI,

Poetae atque oratoris optimi, elegantissimi omnium Philosophi, Iuris interpretis prudentissimi, atque omnis antiquitatis bene periti, Civis Romani, Praeceptoris ac Patroni Optimi.

ROma diu felix insuetos edere questus
Incipe, Roma novis moerens ululatibus adde
Lamenta, adscriptum nam fata immitia civem
Eripuere tibi, qualem vix prisca tulerunt

Secula, seu Decios numeres, clarosque Camillos;
Facundo doctos seu cum Cicerone Catones
Roma fleas, studiisque tuis qui favit, & auxit
Teque tuosque diu: ne possit barbara dici;
Qui fecit vigili cura & conamine miro,
Deseruit terras, doctissimaque ora quierunt;
Quae Phoebi merito poterant oracula dici.
Heu quonam blando vultus condita decore
Maiestas abiit? quonam facundia? quonam
Quae ornatae magnis fuerant virtutibus illae,
Illae, inquam, ingenii dotes? Prudentia quonam?
Muretum cur non servastis, dicite Musae?
Arpinis cuius lavisse liquoribus ora
Phoebum non puduit, sophiae cui tradidit artes.
Quemque manu apprensum bifidi per culmina montis
Musae duxistis, monstrantes vertice ab uno
Immensos Latii campos, felicia rura,
In quibus indomiti lusit praeceptor amoris;
In quibus ipsa suum spatiari Mantua gaudet,
Doctiloquum civem gaudet Verona Catullum,
Versibus ornarunt & quotquot Tyberis undas;
Monstrantes alio puero de vertice largos
Graiorum campos, quos aurea copia vestit,
Frugibus & laetis ubi vatum & fronde coronat
Tempora. Nam Andinum puer hic conspexit Homerum,
Ascraeique senis decorataque frondibus ora,
Estque cothurnati hic miratus carmina vatis,
Thebanique lyram, lyricum non ultima Vatum
Pars fuit. Heu moestae lugubria dicite Musae
Carmina; vosque novi lacrymis urgete sepulchrum
Mureti Vates. Cur illi illuxit Appollo
Nascenti? Argolici quem non facunda Periclis
Fulmina terrebant? immites dicite parcas
Turba Oratorum: cuius pendebat ab ore

Pur-

Purpureus summo fasces moderante senatus
Gregorio, Orator superas concessit in auras.
Nondum prima genas flore exornabat opaco
Aetas, cùm teneram maioribus applicat orsis
Mentem; sanctarum sinuosa volumina legum
Aggreditur, discitque reos servantia Iura.
In quibus ipse brevi tantum profecit, ut illum
Admirarentur cani praecepta magistri
Tradentem cura vigili. Sed lubrica cuncta.
Cernit ut immani tua, clara Lutetia, tecta
Ardere heu belli studio nec Palladis artes
Florere ut solitae fuerant, Phoebique remissum
Ardorem, & sacras expulsas urbe sorores,
Mavortisque feri turbari Gallica saevis
Rura armis, fictum ramum praetendere olivae
Infestas furias, iterumque iterumque redire
Sacrilegi adversus Musas fera tempora belli
Ornatura ducum Musis invisa triumphos:
Heu sedes animosa tuas Pataraeus Apollo
Gallia, cum castis tua tecta sororibus, unà
Muretum abducens, liquit. Non ipsa relinqui
Digna erat, Aoniis nam fecerat otia Musis
Altrix praestantum semper fecunda virorum
Gallia? Pegaseis possit locus esse puellis
Hic, ubi quae ipse chori princeps dictavit Apollo,
Tisiphone ventis & nubibus irrita donat?
Ergo Muretus, fidi non infima nati
Absens absenti officia exhibiturus abivit.
Iam Rhodani celeres cursus superaverat, & te,
Magne Garumna, tuos fluctus post terga relinquens
Cum Phoebo, nec eum natalis linquere terrae
Dulce solum piguit. Venetum delatus in oras
Ad Phaetontei pervenit pinguia lassus
Rura Padi, laceris quaerens grata otia Musis.

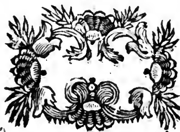
Eloquii hic igitur clari dare ſigna coactus,
(Scire etenim noſtrum nihil eſt, niſi nos ſciat alter
Scire,) haud exiguas vires in carmine monſtrat,
Seu canat aurata heroos teſtudine verſus,
Seu moveat lyrici modulantia cruſmata plectri.
Talem olim referunt miro modulamine dura
Saxa chely moviſſe & nigras carmine ſilvas
Iſmarium Vatem & ſaevos traxiſſe leones.
Obſtupuit praeceps miratuſque Adria pulchri
Oris & ipſe decus, miſtum & gravitate pudorem,
Hunc etiam virides circum delphines in undis
Adnarunt, parva rate dum ferretur in Urbem,
Quae caput antiquum mediis e fluctibus effert.
Hanc colere & vidit bene relligionis honores
Florere, & divae hic laqueataque ſurgere recta
Aſtraeae, clari cui immenſis ſumptibus alta
Cives marmoreis ſtatuerunt fulta columnis
Templa, deam ſacris mactantes rite verendis.
Cuius conſilia antiqui moderantur habenas
Imperii paribus, quibus eſt reſpublica curae,
Auſpiciis, regere atque ſuos defendere cives.
Hic igitur placuit Mureto figere ſedes.
Eloquium cuius Veneti mirantur & ora,
Non aliter Graii celebrant Demoſthenis ora,
Cuius Palladiae tonitru decorantur Athenae.
Extemplo Auſonias velox it fama per urbes,
Gallum hominem, Latias doctum Graiaſque Camoenas
Errantem Venetum vulgans in littore, caſtis
Nutritum a Muſis, cui Pallas tradidit artes.
Nec mora, qua trifido Dives Ferraria floret
Cincta Pado, pernix cunctis velocior Euris
Laeta volat, pictis turrita palatia pennis
Intrat, Mureti cupido devincit amore
Eſtiadum mentes; inter quos maximus ille

Hippo -

Hippolytus, qui purpurei & fuit ipse senatus
Gloria, qui Phoebo claros extruxit & hortos
Musarumque choris, gelidi qua Tiburis unda
Labitur, exornant pomaria mille figuris.
Solus eo suetus miseris facere otia Musis
Tempore, Muretus accersit, quem munere largus
Donatum largo, grata requiescere in umbra,
Vatibus ut quondam Maecenas fecit. At ille,
Hinc maiora agitans, coepit sub principe tanto
Divini ingenii maturos edere foetus:
E quibus ut duro fulvos ex ungue leones
Noscimus, est notus: Claram hinc accitus in urbem
In septem genitis concedit collibus. Uno,
Seu quae in Cimmeriis tenebris natura latere
Abdita vult, tanto solers interprete gaudet,
Muretus cessit recolens spatia alta Lycei,
Seu docet instabilis vitae praecepta regendae,
Seu tradit claram clari Demosthenis artem,
Seu docet auxilium oppressis praebentia Iura:
Sic omnes alios liquit post terga magistros,
Unius ut docto solum penderet ab ore
Non modo quae ingenio claret Romana Iuventus,
Quaeque suam queritur sublatam Gallia prolem,
Purpureique Tagi & latices qui iactat Iberus,
Danubium & te Rhene bibens; Germania dives.
A locuplete Tago Romam ut delatus Iberus,
Historici quo clara Titi olim cerneret ora:
Sic desiderio Mureti Gallus in urbem
Venit, & ipsa suos natos Hispania misit,
Panoniusque ferox; & flava Britania prolem:
Venere, audaces in mutua vulnera Belgae;
Inter quos dulcis patria solabar in urbe
Mureti auxilio castis gratissima Musis
Rura relicta. Nihil superest, nunc omnibus orbo

 Ah

Eh sine te, Murete, mihi nil urbis in urbe est!
Ah silet ipsa chelys, quam tu laudare solebas
Nunc mea! nam lacrymans querulis si forte quid audet,
Versibus, ah solum tua tristia fata recenset.
Non tantum patriae me turgida praelia curis
Exagitant, quantum me me tua funera turbant.
Perdita nec tantum iam nunc mea commoda torquent
Me, quantum ipsa ferunt hei publica damna doloris.
Pluscula vixisses Antoni tempora, summus
Ipse tuae Xixtus claros tribuisset honores
Virtuti, sanctus quem Petri in sede locavit
Spiritus, extrema sacrum dum voce senatum
Exhortareris. Nimium sed iniqua negarunt
Numina; quin renovas violentos ira dolores?
At nihil hic tristis luctus; nil proficit ira.
Nam nil perpetuum varia sub lampade lunae:
Haud ulli tetricae didicerunt parcere Parcae,
Quare age Musa modos, & tristia carmina siste.
Ultima dic bona verba, nefas contundere planctu
Pectora; Roma tibi non fas lugere Beatos.
Ille tuus civis radiantibus additus Astris
Credita Muretus sperataque gaudia carpit.

IN

IN MURETI LAUDEM
CARMINA
Ioannis Matthaei Toſcani.

CErtamen, MURETE, novum: Te Gallia civem
Aſſerit hinc; illinc terra Latina ſuum,
Quem nunc implentem Romana palatia voce
Eloquii priſcum reſtituente decus,
Attonitus ſtupuit poſt ter ſibi ſecula quina,
Tybris inauditos dum bibit aure ſones.
Te mea Roma ſuis dum nuper civibus ultro
Annumerat, gaudens talia verba dedit:
Terra mihi tales Lemovix dum mittat alumnos,
Nil te, Arpine, moror, municipeſque tuos.

Eiuſdem.
(Id quod docuit Orationum quatuor Mureti editio Ingolſtadiana A. 1585.)

RHetora te tantum ſi ſecula priſca tuliſſent,
Iamiam immortalis lingua diſerta foret.
Secula ſi tantum noviſſent priſca poetam,
Iamiam immortalis Muſa canora foret.
Rhetora ſed poſtquam ſimul haec genuere poetam
Secula, noſter eris Virgilius, Cicero.
Te tua poſteritas Ciceronem ſaepe vocabit,
Teque ut Virgilium mente manuque tenet,

Pantaleonis Thevenini, Commerciensis Lotharingi.

(quod eadem docuit editio.)

DElìciae, Veneres, gravitas ſimul ac maieſtas
Miſcentur ſcriptis, docte Murete, tuis.

II.

TAntus es Orator, tantuſque Poeta, Murete,
Ut poſſis dici Tullius atque Maro.

III.

INvidit rebus Gallorum Roma ſecundis,
Fecit te civem, culte Murete, ſuum.

Gulielmi Blanci Albienſis Galli Iuriſconſulti.

(e Muſeo Hiſtor. Ioannis Imperialis p. 112.)

GAllia me genuit, genitum me Roma recepit;
Illa ſinu iuvenem fovit, & iſta ſenem,
Illa dedit vitam, vitam mihi ſuſtilit iſta:
Illa dedit cunas, iſta dedit tumulum.
Utraque me genitum gaudet, colit utraque vivum,
Utraque defunctum flenſque gemenſque dolet.

Incerti.

(E Vol.II.Or. Mureti, edit Mogunt. A. 1615.)

DUm ferit (heu) tragico Ciceronem Antonius enſe,
Elinguata ſilent, Curia, Roſtra, Forum.
Te vero veniente redux Patriaeque Forique,
Roſtrorumque decus deliciumque redit.
Acciſoque olim graditur iam Roma cothurno.
Seque illam veterem Roma novella canit.

CARMINA.

Sic Marce es Marcus, Ciceroque es magne Murete,
Seu linguam accipiat Curia, sive manum.
Quid rear? anne tuo est Ciceronis lingua palato?
An tua iam dextra est, quae Ciceronis erat?

TESTES ELOQUENTIAE MURETI.

Iac. Aug. Thuanus Histor. lib. LXXXI. *f.* 42.

M. Antonius Muretus -- ingenio praestanti & ad omnia nato praeditus, quod in politiori litteratura praecipue exercuit, utriusque linguae peritia clarus, ad quae omnia acerrimum iudicium attulit: -- in Atestini Cardinalis familia consenuit, maiore semper ad eruditionis ac facundiae praestantiam facta cum aetate accessione.

Scaevola Sammarthanus lib. III. *Elog. p.* 148.

Quis non miretur hominem Gallum, & quidem in Lemovicibus natum *a*) suo ipsius ingenio, & absque ulla praeceptoris opera eruditum; tantos in litteris fecisse progressus, ut praeter exactam Graecae linguae scientiam, ipsis etiam Italis peculiarem illam Latini sermonis laudem unus eriperet? Neque vero id Muretus in oratione soluta solum, sed in versibus etiam assecutus est, in quibus tam erat Catullo similis, quam ipse Catullus sibi.

a) *Huc pertinet illud etiam eiusdem Sammarthani lib.* I. *Epigr. p.* 248. *ad Lemovices*:

Qui rudis incultis Lomovix in montibus olim
Rapa modo ediderat, castaneasque nuces,
Hoc demum insolitos producens tempore foetus.
Aemula Romanis edidit ingenia.
Te quoque quid memorem, fruitur quo Romula tellus,
O decus, o secli Varro, Murete, cui?

Ioannes Imperialis Mus. Histor. p. 11.

M. Ant. Muretus latinae orationis facundia tantam sibi

apud

apud omnes gratiam conciliarat, ut eius aevi quasi allter Tullius concordibus Italiae vocibus acclamaretur. - - - De ipso tandem hoc iure optimo proditum, quod in pangendis carminibus Tibullo conferendus, in prosa oratione recentiorum cuilibet praeferendus, - - - Gallica praeconia insigni, nec interitura laude cumulavit.

Ian. Nicius Erythraeus Pinacoth. Part. I. p. 12.

Si Rhetoris sunt partes, dicendi praecepta tenere, eisque alios imbuere, quis Mureto sit dignior hoc nomine? - - - Neque Poeticae inanem operam dedit, sed utilem atque praestantem. Nam & elegos, & odas, & epigrammata, & hymnos, ad veterum Poetarum elegantiam scripsit. At mihi eloquentiae in eo virtus, quae merito omnium maxima habetur, caeteris eius laudibus videtur antestare. Quid enim eius Orationibus inveniri perfectius potest? qui flos, quod lumen, quis naturalis, non autem fucatus, in eis nitor desideratur? quis humilia subtilius, ampla sublimius, mediocria temperatius potuit dicere? quibus virtutibus perfecti Oratoris laus continetur. Quis nostra aetate sermonis genere usus est adeo gravitatis, doctrinae, prudentiaeque referto, & in quo praeterea omnes verborum, omnes sententiarum illigentur lepores, praeter hunc? quis magis latine, pure, dilucide suaviterque locutus est unquam, & quod refert, qui oris pressu & suavi appellandarum litterarum se magis huius civem urbis, non peregrinum, significaret? - - - Quamobrem illud assecutus videtur, ut non huius modo seculi, sed multorum etiam superiorum, oratorum princeps habeatur.

Iacobus Rosettus Epistola ad Antonium Romitum Vicentinum: (quae legitur in fine Coloniensis Mureti Orationum editionis A. 1601. *ante Sigonianas)*

Tractant illae *(Mureti Orationes)* res serias, tractant res graves, nec delectant modo, sed magis docent. Cum lepore elocutionis Romanae, quo ipse nostro tempore praesti-

praestitit, coniunxit pulchiarum rerum & honestarum explicationem, quae non tantum cognitionem mentemque ornare, sed ad agendam etiam, & ad vitae munera tam in privatis rebus,quam in publicis conferre possunt.

M. Antonius Bonciarius praef. in Epistolas suas p. 19.

De illis institui dicere, qui non ita pridem excesserunt e vita. De quibus unus, (nisi me studium atque amor fallit,) implesse omnia,vel prope omnia visus est M.Ant. Muretus. Qui latinis graecisque litteris excultissimus cum soluta & vincta numeris oratione praestaret tam insigniter quam aequaliter: in una Orationes & epistolas edidit, utrasque post Ciceronem elegantissimas, & doctorum iudicio probatissimas; in altera omne genus poeseos ita expressit,ut cum excelluerit in singulis, dubium tamen incertumque reliquerit, graviorne in heroicis, an festivior in lyricis, an acutior in Satyricis videretur.

Andreas Schottus lib. IV. Tull. Qu. c. 1. *p.* 269.

Sic factum, ut M.Ant.Muretus,duos ipsos & viginti annos eloquentiam in Italia professus ad summam bene dicendi laudem antiquorumque gloriam perveniret.

Hierem. Drexelius Part. I. Aurif. c. 6. *(Tom. II. Oper. p.* 1059.*)*

M. Antonius Muretus in Rep. Christiana Tullius.

Iustus Lipsius Cent. I. Epist. 22. *p.* 25.

Quis non a Turnebo aliquo doctior redeat? prudentior a Sigonio? disertior a Mureto? quorum ego non auditum solum magno emerim, sed visum.

Idem ad I. Annal. Tacit. n. 28. *p.* 5.

M. Ant. Mureto, cuius scripta Venus inhabitat pariter cum Musis.

Idem ad II. Annal. Tacit. n. 170. *p.* 66.

M. Ant. Mureto, cuius doctrina, iudicium, facundia semper mihi magna.

Ludov·

Testes Eloquentiae Mureti.

Ludov. Carrio I. Lect. antiq. 17. pag. 43.

M. Ant. Muretus, homo quot sunt hominum eloquentissimus & politissimus.

Dan. Heinsius de Tragoed. Constit. p. 156

Muretus, quo post litteras renatas nemo sine affectione elegantius scripsit.

Casp. Barthius animadv. ad Papin. III. Theb. p. 857.

Doctissimo, elegantissimique eloquii superioris seculi viro M. Anton. Mureto.

Ioh. Caselius c. 8. de Magistro dicendi p. 56.

Romae eodem tempore docuit M. Antonius Mueretus, de cuius puro sermone, & priscae notae eloquentia multis verbis agere nec audeo, quod haud merito possum, nec opus est, quia per se nota res.

Christoph. Colerus epist. de stud. Polit. p. 210. (Edit. Buchn. cum Naudae, Bibliogr.)

Muretus vel perorans, vel familiarius agens coram Cicerone placeat.

Icon M. Antonii Mureti quae hisce Operibus praefixa est, ex illa toties laudata Aldina editione exemplata fuit, cum scilicet Muretus annum aetatis XLVII.

Singuli Operum Mureti Tomi post singulos sex menses in lucem prodibunt, iisque qui in societatem emptorum collato pretio nomen dederunt, tradentur.

DEDICATIO
VOLUMINIS I. ORATIONUM.
SCIPIONI GONZAGAE MARCHIONI ET S. R. I. PRINCIPI.
M. ANTONIUS MURETUS, S. D.

OFfero tibi munus, Scipio Gonzaga, si aut ex sua, aut ex tua dignitate spectetur, perexiguum; si ex viribus meis, mediocre; si ex animo, magnum. Orationes quaedam sunt, variis a me temporibus habitae: quas, cum partim dispersae atque errantes vagarentur, partim apud me in adversariis neglectae iacerent, nunc in unum corpus collectas ut edi ac divulgari paterer, amici quidem, multo mei, hac quidem in parte, quam par est, & quam ego ipse vellem, studiosores, impulerunt. Satis superque fuerat, eorum partim in scholastico pulvere, atque in illis eruditorum hominum umbraculis, non tantum recto, ut dicitur, stetisse talo; sed plausum etiam & ἐπισημασίας tulisse: partim in illo censessu, quo nullum habet terrarum orbis augustiorem, & silentio auditas & principum virorum testimonio commendatas fuisse. Superarat

perarat fortuna spes meas: quam saepius sine caussa experiri, negant esse sapientis. Neque nescius eram, morosiora ac difficiliora esse legentium, quam audientium iudicia: saepeque accidere, ut quae audientes mirabamur, eadem legentes rideamus. Sed quid facerem? Cupienti mihi iam latere, amici obstiterunt: quibus parendum fuit: ne, si in negando pertinax essem, superbiae denique id potius, quam modestiae, adscriberetur. Cum igitur inibi esset, ut ederentur, libenter arripui occasionem diu optatam inscribendi tibi, ut nunc fit, aliquid depromptum ex studiis meis, eademque opera testificandi & iudicii de te, & mirifici cuiusdam amoris erga te mei. Vere enim hoc dicam, Scipio: cum omnes, qui te norunt, ita te ament, ut eorum nemo sit, qui se studio atque observantia tui cedere cuiquam putet, ego tamen mihi videor diuturna & accurata notatione & observatione earum rerum, quae te usque eo omnibus amabilem reddunt, singulare quiddam praeter caeteros πεπονθέναι. Quid est enim, quod ad conciliandas ac devinciendas hominum voluntates valeat, quin id in te omni ex parte perfectum reperiatur? Nihil hic de summa atque antiquissima gentis vestrae aut nobilitate, aut potentia dicam: nihil de toto illo genere honorum, quod ita tuum est, ut & aliorum sit. Alios & ista amatores habent. Ego in te nihil amo, nisi teipsum. Itaque ut ille Rex potentissimus

ij

simus ex amicis suis alium dicebat esse φιλοβασιλέα, alium φιλαλέξανδρον: ita tu, alios esse, qui & alia in te ament, me plane & ex animo φιλοσκιπίωνα esse tibi persuadeas licet: Ac teipsum cum dico, ne illam quidem dico & oris & totius corporis dignitatem, quae tibi omnium elegantiorum hominum animos primo statim adspectu conciliat, constituens, quoad eius fieri potest, ante eorum oculos, & ingenium, & mores tuos. Quamvis enim vere dixit nescio quis poetarum, gratiorem in pulchro corpore esse virtutem: ea tamen est in te veriorum ac solidiorum bonorum copia, quae te bis secundae, ut ita dixerim, notae bonis censeri non sinat. Ingenium excellens, & in quo, tanquam in pingui ac feraci solo, omnes te dignae artes ita facile comprehendant, ut eas non ab aliis accipere, sed ex te ipse parere ac proferre videaris: Quo tu usus ita ut decuit, a Graecae Latinaeque linguae intelligentia, a Poetarum, Historicorum, Rhetorum cognitione ad philosophiam, & ad eam, quam tibi ab ineunte aetate proposueras, quaeque tibi nunc in amoribus ac deliciis est, Theologiam ea celeritate properasti, ut, quae honoris ac dignitatis praemia confecto studiorum curriculo tribui ac decerni solent, ea tu nunc meritissimo consecutus sis, cum adhuc maturum videri poterat de animo ad illas graviores disciplinas adiiciendo cogitare. Atque ut istius generis ingenium nunquam ita

esse

esse otiosum potest, ut omnino nihil agat: quod tibi dabatur a severioribus studiis excepti subsecivi temporis, eo tu, quasi ludibundus, eas artes, in quibus ingenui adolescentes exerceri olim Athenis solebant, ita omnes didicisti, itaque in eis exercuisti, ut in earum qualibet cum summis artificibus comparari facile possis. Quid nunc ego mores illos tuos plane, ut Poetae loquuntur, aureos laudem? Potuitne quisquam unquam bonus tecum biduum vivere, tuaeque suavitatis partem aliquam gustare, quin, ut sibi totam aetatem tecum exigere liceret, optaverit? Ita tu, quod rarissimi exempli est, summam integritatem vitae, cum summa comitate ac facilitate copulasti. Sed nolo nunc plura de te: ne ipsi tibi molestus sim. Equidem cum de scriptis meis non magnopere laborare soleam, tamen hunc librum praecipue cupio & celebrari nunc, & ad posteros pervenire: ut exstet aliquod testimonium iudicii de singularibus tuis virtutibus mei. In quo ne forte quis eorum, qui te non norunt, (nam de iis, quibus tu notus es, nihil tale metuo,) assentationi & consuetudini datum esse, aliquid suspicetur: Deum immortalem testor, nihil unquam a me verius, magisque ex animi mei sententia scriptum esse, quam ea, quae de tuis laudibus scripsi. A te peto, ut me ames: quo me ipsi mihi efficias cariorem. Vale, Romae. Kal. Mai. 1571.

INDEX ORATIONUM
VOLUMINIS I.

I De dignitate ac praeſtantia ſtudii Theologici Pag. 1
II De laudibus litterarum 11
III De utilitate ac praeſtantia litterarum humaniorum adverſus quoſdam eorum vituperatores 21
IV De philoſophiae & eloquentiae coniunctione 29
V Pro Franciſco II Galliarum Rege ad Pium IV Pont. Max. 44
VI Pro Antonio Rege Navarrae ad Pium V. Pont. Max. 52
VII De moralis philoſophiae laudibus 61
VIII De moralis philoſophiae neceſſitate 71
IX De Iuſtitiae laudibus 81
X De ſui cognitione, deque omnibus humani animi facultatibus 90
XI Pro Alfonſo II Duce Ferrarie ad Pium IV Pont. Max. 103
XII Altera pro Alfonſo II Duce Ferrariae ad Pium V. Pont. Max. 108
XIII Pro Carolo IX Rege Chriſtianiſſimo ad Pium V Pont. Max. 117
XIV Pro Sigiſmundo Auguſto Rege Poloniae ad Pium V. Pont. Max. 129

)(XV De

XV De toto ſtudiorum ſuorum curſu, deque eloquentia ac caeteris diſciplinis cum iuriſprudentia coniungendis 143
XVI Cum ad munus docendi quo ſe ſponte abdicaverat revocatus eſſet 149
XVII De doctoris officio deque modo iuriſprudentiam docendi 152
XVIII De auctoritate & officio iudicium 160
XIX In reditu ad urbem M. Antonii Columnae 170
XX In funere Pii V Pont. Max. 179
XXI Cum in eloquentiae profeſſoris locum ſuffectus Tuſculanas quaeſtiones explicaturus eſſet 189
XXII Pro Carolo IX Galliarum Rege Chriſtianiſſimo ad Gregorium XIII Pont. Max. 195
XXIII De praeſtantia litterarum 202

VOLUMINIS II.

I Ad Gregorium XIII P. M. nomine Henrici III Galliae & Poloniae Regis 226
II In funere Pauli Foxi Archiepiſcopi Toloſani Regis Galliarum Oratoris 221
III De Myſterio & feſto Circumciſionis Dominicae 241
IV D. S. Iohanne Evangeliſta 247
V Cum Senecae librum de Providentia interpre-

terpretaturus esset sive Praefatio in eumdem 252
VI Cum explicare inciperet libros Platonis de optimo Reipublicae statu 264
VII Cum in Platone explicando progrederetur 274
VIII Ingressurus explanare M. Tullii Ciceronis libros de officiis 282
IX Cum librum tertium officiorum Ciceronis explanare inciperet 389
X Cum Aristotelis libros de arte rhetorica interpretari inciperet 291
XI Cum pergeret in eorumdem Arist. libr. de arte rhetorica interpretatione 299
XII Cum expositurus esset orationemCic.pro Rege Deiotaro ad C. Caesarem 308
XIII Auspicaturus librum secundum rhetoricorum Aristotelis 312
XIV Explicaturus libros Aristotelis de Republica 317
XV Interpretaturus C. Sallustium de Catilinae coniuratione 324
XVI Cum explanaturus esset Aeneida Virgilii 334
XVII Agressurus satyram tertiam decimam Iuvenalis 342
XVIII Cum annales Taciti explicandos suscepisset 146

XIX Sequitur in eodem argumento 354
XX Cum pervenisset ad annalium librum tertium 366
XXI Cum interpretari inciperet epistolas Ciceronis ad Atticum 374
XXII Repetiturus libros Aristotelis de moribus 384
XXIII Cum in lib. I de moribus Aristotelis pervenisset ad locum cap. III quo iuvenis negatur idoneus esse auditor Politicae. 394
XXIV Cum in eodem lib. I Nicomacheorum progressus esset usque ad caput VI ubi mentio est idearum Platonis 399
XXV In studiorum instauratione. De via ac ratione tradendarum disciplinarum 408
XXVI Ad Illustrissimos & Reverendissimos S R E Cardinales ipso die Paschae cum subrogandi Pontificis caussa conclave ingressuri essent 414
XXVII In funere Hippolyti Card. Estensis 421
XXIII In funere Ioannis Episcopii Militiae Melitensis magni magistri 428
XXIX Interpretatio lib. quincti Ethicorum Aristotelis 439

M. ANTONII MURETI

ORATIONES,

DUOBUS VOLUMINIBUS DISTINCTAE.

MARCI ANTONII MURETI

ORATIONUM

VOLUMEN PRIMUM.

De dignitate ac praestantia studii Theologici,

ORATIO PRIMA.

Habita Lutetiae Parisiorum Non. Febr. CIↃ IↃ LII.

Um omnes mihi singulari quadam, ac praecipua laude digni videntur, qui in assequenda honestarum artium scientia operam & industriam suam collocant, tum ii praecipue, qui veluti maiore quodam numinis afflatu perculsi, caeteris omnibus posthabitis, ad divinarum rerum intelligentiam omnes cogitationes suas, atque omnia studia contulerunt. Nam si eorum omnium, quae in hac immensa rerum universitate cernuntur, unumquodque naturali perficiendi sui desiderio tene-

tur : & animus noster ad similitudinem divinitatis effictus, tanto perfectior est, quanto propius ad illud, e x quo ductus & propagatus est, exemplar accedit : dubitari profecto non potest, quin ea sit omnium praestantissima facultas, quae, quoad ejus fieri potest, cum humanis divina copulando, mortalitatem nostram, quantum illius imbecillitas patitur, divinae naturae arctissima colligatione devincit. De illius mihi facultatis laudibus, hodierno die, demandatum est ab iis, quorum & apud me plurimum valet, & apud omnes peraeque valere debet auctoritas, non ut eas quidem sigillatim percensere omnes, ac flore orationis convestire conarer, (quod & imperare iniquum esset, & suscipere temerarium) sed ut ex earum innumerabili copia pauca quaedam seligerem, de quibus ex hoc amplissimo loco, vobis audientibus, explicarem. Qua de re cum mecum initio ageretur, refugiebam equidem tanti oneris magnitudinem, veritus ne idem mihi contingeret, quod nobili olim sophistae apud Annibalem de rebus bellicis longa accurataque oratione disputanti contigisse dicitur : si homo adolescens, & cum a caeteris rebus satis tenuiter instructus, tum in hoc genere penitus rudis, inter tot eruditissimos viros, ad dicendum de rebus divinis aggrederer. Illud etiam me commovebat, quod praeclare a Platone scriptum noveram, orationi, & iis rebus, quae oratione tractantur, quandam inter se cognationem intercedere oportere, ex quo facile intelligebam consequi, ut ad res divinas pro dignitate tractandas divinum quoddam requireretur orationis genus. At ista quidem, re adhuc integra, fortassis majore quadam cautione providenda fuerint : nunc quidem jam semel altum ingressus, quae nos cunque tempestas exceptura est, vela nimirum facienda sunt. Illud modo, antequam ulterius provehar, a vobis summopere contendo, ut, quando omne mihi prefugium in vestra bonitate

nitate ac clementia situm est, tenuitatem meam vestro favore & silentio sublevetis, quo mea oratio his veluti secundis subvecta ventis, quem sibi proposuit, portum facilius consequatur. Atque ut hinc exordiamur, si nihil diceremus aliud, nisi eam, quae antiquissimo vocabulo Theologia dicitur, scientiam esse quandam, quae divinae sapientiae thesauros hominibus recluderet, tamen illud, ut opinor, liquido constaret, quanto aeterna nativis, immortalia caducis, divina humanis antecellunt, tanto esse hanc facultatem caeteris omnibus anteponendam. Sed quemadmodum qui praeclari alicuius aedificii pulchritudinem pervidere, ac penitus cognoscere cupiunt, non satis sibi esse ducunt illud uno totum aspectu contemplari, sed singulas etiam sibi partes accurate perlustrandas, ac seorsum considerandas putant, ita nos, si huius praestantissimae suavitatis partes paulisper excutere voluerimus, tum demum, quanta illius pulchritudo sit, intelligemus. Theologia igitur, viri eruditissimi, ut a maioribus nostris accepimus, duabus praecipuis partibus continetur, quarum una in lege posita est, altera in Evangelio. Est vero ea lex, de qua loquimur, non ab humano profecta consilio, neque similis earum, quae hominum libidine statuuntur, in quibus multa inepte ac ridicule, nonnulla etiam impie ac nefarie sancita reperias, sed primum quidem ab illo hujus universitatis parente ac opifice, Deo, in omnium hominum impressa, atque insignita animis, post etiam eiusdem Dei digito in tabulis insculpta lapideis, ne improbis ulla praetendendae facinoribus suis ignorantiae occasio relinqueretur. Cumque eam in duo summa capita tribuere liceat, eorum prius, quae ad cultum numinis, posterius, quae ad tuendam hominum inter se societatem pertinent, omnia summa brevitate complectitur. Atque hinc vel inprimis naturae nostrae imbecillitatem licet agnoscere, quod cum pauca admo-

dum, ea quae suapte natura facillima praecepta sint, sempertamen deficiamus alicubi; neque unquam stabilem, inoffensumque cursum perpetuo retineamus. Tremefactus itaque comparatione sui cum divinis praeceptis animus, Christo se indigere cognoscit, in cuius sinum confugiat, cujus se viribus provehat, sub cuius bonitate, tanquam sub firmissimo aliquo clypeo, tutus ab iis, quae lege proposita sunt, suppliciis delitescat, ut rectissime Paulus legem paedagogum, qui nos veluti manu apprehensos ad Christum deduceret, nominasse videatur. Eat nunc Lucianus aliquis: perfricet frontem, & dicat, ullam esse legem, quae cum hac lege ulla ex parte comparari queat. Quid enim? Quae, Deum immortalem, portenta in omnibus omnino legibus, si ab hac discesseris, reperiuntur? Quarum aliae furta, aliae adulteria, aliae etiam quaedam multo turpiora permittunt, ut nihil paene tam turpe sit, quod non legislator aliquis licere voluerit. Hanc vero sapientissimus ille Moses, non a Jove quodam commentitio, ut Minos; non ab Apolline, ut Lycurgus; non ab AEgeria, ut Numa; sed ab eo, qui solus veri Dei nomine censendus est, sibi per manus traditam accepit, ita numeris omnibus absolutam, ut nihil neque immutari, neque adiici, neque detrahi possit. Sed ea tamen, uti antea dixi, morbum quidem nostrum commonstrare ac detegere nobis potest: depellere eundem, ac sanare non potest. Morbi autem cognitio magnam ea quidem vim maximumque momentum ad vires recuperandas habet, neque tamen tantum, ut in ea posita sint omnia. Quare Evangelio nobis Christus aperitur, qui, modo firma in ipsum fide nitamur non vana illa quidem, & ociosa, quam multi stulte & inaniter iactant, sed solida & bonarum actionum perpetuo foecunda, nos, velut humeris suis impositos, tollit in coelum. O rem omni praedicatione maiorem; O nuncium vere iucundum & laetabilem.

Cum

Cum humana natura primi parentis depressa lapsu pessum tota ferretur, tantam fuisse in filio Dei clementiam, ut delapsus e coelo, humanam formam induere voluerit, ut corporatus, ac carne tectus infinitis sese laboribus cruciatibus, aerumnis, morti denique deterrimae, atque acerbissimae exposuerit, quo sudore ac sanguine suo ab animis nostris durissimum jugum aeternae depelleret servitutis. Tene, Christe optime, ut nos liberali caussa assereres manu, omnium Dominus cum esses, servi formam assumpsisse? Tene nobis quietem tuis laboribus, libertatem tua servitute, vitam denique tua morte perperisse? Admirantur historiae veteres Pythagoreum quendam, qui se pro amico in caussa capitis vadem dare veritus non est: at hoc quanto admirabilius est, Dei filium, Deumque ipsum, ut nos merito nostro inimicos sibi, aeternis eriperet suppliciis, tot, tam dira, ac vel dictu, vel cogitatu aspera, & horribilia sustinere voluisse? Et quisquam est, qui alias omnes, si in unum conferantur, scientias cum hac, qua ista tam pulchra, tam admirabilia, tam divina traduntur, ullo modo comparandas putet? Haec vero una est omni cura, studio, contentione dignissima. Haec una est non tam liberalis vocanda, quam liberatrix. Haec aurea illa catena est, qua cum coelestibus terrestria copulantur. Haec scala illa est, quam olim per quietem sanctissimus Patriarcha vidit, cuius gradibus in coelum scandere liceat, atque illic Deum intueri, admirari, adorare, demittentem semetipsum ex augustissimo illo majestatis suae fastigio, seseque accommodantem ad humanae conditionis humilitatem: rursusque eundem defunctum nobili illa servandorum mortalium provincia, spoliatisque inferis (o rem omni humana cogitatione sublimiorem!) in coelum sublimem raptum, vallatumque ac stipatum infinita tum geniorum concinentium, tum hominum de caliginosissimis illis Satanae ergastulis eru-

torum multitudine, justo ac pleno triumpho coelum ingredientem, neque disiecta muri parte, sed valvis suo sanguine reclusis, iter eodem nobis omnibus aperientem. Atque haec quidem quamvis eiusmodi sunt, ut ad excitandum, inflammandumque quemlibet torpentem animum sufficere posse videantur: tamen ex tam ubere campo alia quaedam, nisi molestum est, proferamus. Vere enim illud affirmare posse videor, eruditissimi viri, quemadmodum Platonici elementorum in corporibus coelestibus quendam veluti florem, in hisce inferioribus quandam veluti fecem esse dicebant; ita rerum omnium cognitione dignarum in Theologia florem, in aliis scientiis fecem contineri. Namque ut hinc nostra se primum efferat oratio, quis nescit, quantopere se, in perscrutandis rerum principiis, veteres Philosophi torserint, quamque nihil, si res ad verum exigatur, effecerint? Dum alius mundum hunc, & quicquid in eo vel aspectabile, vel tractabile continetur; putat ex temeraria quadam minutissimorum corporum concursione coaluisse: qui si vel unam earum, quas somniabat, atomum cerebri habuisset, nunquam ista tam stulte, incogitanterque scripsisset; alius aeternum esse eum, neque desiturum unquam, neque exordium ducentem ab ullo temporis principatu, non animadvertens hac ratione illam, a qua ipse tantopere abhorrebat, infinitatem induci: qui vero optime sensisse creduntur, tamen Deo veluti comitem quandam materiam adiungunt, quasi ut artifex, ita Deus sine materia nihil possit efficere. Quid Theologi? hujus universitatis auctorem esse ac effectorem Deum, qui cum innumerabilibus seculis antecessisset, quo temporis puncto ipsi placuit, mundum hunc, & quae illius ambitu continentur, sine ullis vectibus, sine ullis ferramentis, sine ulla materia, verbo tantum, ac nutu suo, ex nihilo architectatus est: eundemque assidue sua bonitate ac prudentia continet, modera-

deratur, fovet, omnes in eo rerum ac temporum varietates, vicissitudines efficit. Quod status orbium coelestium cursus, quod certas siderum trajectiones, quod constitutis vicibus insignes ac notabiles rerum commutationes intuemur, haec & caetera omnia ad eum modum non fortunae temeritate aut vi ulla materiae dirigi, sed divina providentia temperari. Contemplemur & alia. Quid de animo humano Philosophi? Alius eum cor ipsum esse dicit, alius cerebrum, alius cordi suffusum sanguinem, alius spiritum innatantem sanguini, alius harmoniam quandam, alius eum ex numeris conficit, alius ex atomis, ut mihi quidem ista consideranti certamen aliquod insaniae suscepisse videantur. Ita ex hoc tam confuso, tam vario, tam multiplici teterrimarum opinionum veluti cinno, nihil fere colligere possumus, nisi semper copiosissimam messem hominum varie insanientium fuisse. Nam nonnulli quidem ea dicunt, ut eos in re tam seria risum captare atque aucupari putes, ut apud Dicaearchum Pherecrates, qui animum nihil omnino esse contendit, veritus credo, ne quid posset tam absurde aut fatue dici, ut id nemo dixisset philosophorum. Illa vero multo etiam apud eos perturbatior, atque implicatior quaestio est, permaneatne animus corporeis solutus vinculis, an qui corporum, idem sit interitus animorum? Epicurus interire eos putat, nefas ratus, cum tam multa sibi cum suibus convenirent, se hoc uno ab eis interesse? Stoici longam eis vitam, ut cornicibus, sed non perpetuam tribuunt. Pythagoras vero iucundus est, qui remanere illos quidem docet, sed ex corporibus in alia corpora migrare, ut idem sit forte hodie gallus gallinaceus, qui tempore belli Trojani fuerat Agamemnon. Quid Plato? Quid Aristoteles? de hoc quidem illud Homericum dici potest:

Τυδείδην δ' ὐκ ἂν γνοίης ποτέροισι μετείη.
Ηὲ μετὰ τρώεσσιν ὁμιλέοι ἤμετ ἀχαιοῖς.

 Ob-

Obſcuritate enim ſe involvens ſua in neutram partem ſatis aperte propendet,ut bene in legem Solonis incurrere videatur. Ille autem proxime quidem omnium accedit ad veritatem, ſed ei tam multa mendacia admiſcet, ut non abſurde dicant,qui eum dicunt poetice philoſophari. Quid porro de iisdem rebus Theologi? Animum hominis ſimplicem quandam & individuam eſſe naturam,ad exemplum divinitatis expreſſam,licet ortus participem, tamen interitus expertem,quae, corpore ſoluta,ſi ſe pure ac pie geſſerit,in coelum evolet,aeternam illic Dei beneficio adeptura felicitatem: ſin ſe malis,iisque inexpiabilibus cupiditatibus corrumpendam dederit, ad inferos nunquam deſituris damnanda ſuppliciis deprimatur. Quod ſi quae de Deo a balbutientibus Philoſophis dicta ſunt, cum ſolida Theologorum doctrina comparare collibuerit,reperiemus hos quidem certa omnia, & explorata, & ſalutaria tradere: illos vero neque ſatis, quid dicant, intelligere, & credula ingenia pernicioſiſſimarum opinionum laqueis implicare. Itaque quod Homerus de Tireſia,Cato de Scipione dixit,idem de Theologia dici poteſt,eam videlicet ſapere ſolam,reliquas diſciplinas,velut umbras per inane volitantes vagari. Quod ſi quis eam, quae ex levioribus ſtudiis percipitur,amoenitatem requirit,ne eam quidem in feraciſſimis Theologiae campis fruſtra deſideraverit. Nam ſive poeticis modulationibus aures demulcere meditamur, quis unquam ita in hoc genere excelluit, ut cum Davide comparatus non ſordeat? Niſi forte Orpheum,Homerum, Pindarum, de leviſſimis plerumque nugis verba fundentes audire praeſtat, quam illum Deo acceptiſſimum regem, nunc Dei laudes plena hilaritatis oratione referentem, nunc eiusdem auxilium in ſummis ſuis difficultatibus implorantem,nunc inſectantem improbos, nunc commendantem probos,nunc ea,quae multis poſtea aeculis contigerant, ita ſubiicientem oculis, ut nullus

ea melius Apelles in tabula expingere potuisset. Sive historiae cognitione ducimur, unde veriores, unde scitu digniores historias, quam ex sacris litteris repetere poterimus? An vero svavius est cognoscere, quid Croeso in Medos, quid Pyrrho in Romanos expeditionem paranti, oblique Apollo, quam quid Mosi ad Pharaonem, quid Samueli in Palaestinos proficiscenti, aperte ac perspicue Deus ipse responderit? Quomodo Regulus a Carthaginensibus, quam quomodo Servator & Σωτὴρ humani generis CHRISTUS a Iudaeis omni crudelissimorum suppliciorum genere divexatus fuerit? Iucundiusne, aut fructuosus arbitramur intelligere, quibus artibus Assyrii, Persae, Romani caeteras nationes devicerint, quam quibus augustissimi illi religiones nostrae principes, aliique deinceps innumirabiles eorum vestigia secuti Christianae ditionis terminos ampliaverint? O hebetes & stupidos, aut, ut verius dicam, miseros & perditos, si qui harum rerum suavitatem, fructumque non sentiunt: Contra vero o ter & quater beatos illos, quorum ita est affectus animus, ut nusquam suavius, quam in his studiis conquiescat: non eos aut inanium dignitatum, aut fluxarum opum adurit sitis: non eos voluptatum illecebrae molliunt, liberi & pravis omnibus cupiditatibus soluti, ex illo perenni puteo aquam aeternae vitae effectricem hauriunt: ex illis perpetuo virentibus campis flores suavissimos colligunt, ex quibus qui odores aflantur, eorum nunquam est intermoritura suavitas: Deo serviunt, Deo adhaerent, eius tantum gloriae velificantur, eo fruuntur, quaeque olim plene percepturi sunt gaudia, ea iam nunc mente ac cogitatione percipiunt. Ergo sive domi, sive foris versentur, cum Deo assidue colloquuntur, sive prosperis rerum utantur successibus, eidem ut prosperitatis suae auctori gratias agunt: sive quid eis adversi accidit, (quanquam quid eiusmodi viris accidere adversi queat?) sed tamen si quid eis accidit earum rerum, quas vulgus

ad-

adversas vocat, neque indignantur, neque concidunt animis, sed verbo divino sese solantes, quidquid a Deo immittitur, summi beneficii loco habendum esse ducunt. Proh Deum immortalem! quid est, si hoc non est feliciter vivere; & in terris vitam coelestium imitari? O vitae Theologia dux, o virtutum omnium parens, vitiorum expultrix, animorum liberatrix! Quid sine te non modo nos, sed omnino vita hominum esse potuisset? tu depravatas impurissimis opinionibus hominum mentes, velut de integro interpolasti: tu distractos, dissipatosque variis idolorum cultibus homines, in unius verae religionis societatem convocasti: tu magistra morum ac disciplinae fuisti: ac veluti scl exoriens, nubium caliginem dissipat: veluti sidus, quod Castoris & Pollucis dicitur, exortu suo maris rabiem placat, tempestatesque dispellit: ita tu divinitus exorta & tenebras ignorantiae dissipasti, & illo tuo salutari fulgore procellas veterum superstitionum dispulisti. Tu nobis velut Helice, aut Cynosura quaepiam es, ad quam universus navigationis, id est, vitae nostrae cursus dirrigatur. Tu ignis ille coelestis es, quem verus ille Prometheus, id est, Christus in terras attulit, sine quo vita constare non potest. Tu & vitae tranquillitatem largita nobis es, & mortis terrorem sustulisti. Beatos igitur, qui ad te, tanquam ad portum, confugiunt: beatos, qui se tibi a teneris unguiculis penitus totosque tradunt: miseros contra, qui, ut proci Homerici, ancillarum amoribus irretiti, te, quae omnium artium domina es, negligunt. Tu enim earum rerum scientiam profiteris, quarum plena cognitio aeternam beatitatem, ignoratio aeternum exitium hominibus pollicetur. At vos, viri optimi, quos partim hujus praestantissimae disciplinae verticem consecutos, partim illius sacris imbutos atque initiatos videmus, macti, inquam, macti animis, neque vos aut labor deterreat, aut voluptates avocent, quo minus in sacratissima illius adyta penetretis.

Vo-

Vobis enim vigiliarum ſudorumque veſtrorum, & magna hic inter homines praemia,& infinitis partibus majora ſunt in coelo divinitus conſtituta. DIXI.

De laudibus litterarum, ORATIO. II. Habita Venetiis Menſe Octobri Anno CIↃ. IↃ. LIV.

QUae ſingula hominibus ad dicendum accedentibus timorem facere conſueverunt, patres ampliſſimi, voſque caeteri cives ornatiſſimi, ea mihi ſeſe hodierno die objiciunt univerſa. Sive enim loci amplitudo afferre perturbationis aliquid poteſt, Venetiis dicimus: ſive audientium dignitas, magna lectiſſimorum hominum adſtante frequentia dicimus: ſive ipſa orationis materia, dicendique conditio, ita dicimus, ut ſit nobis eodem tempore de ingenio, de doctrina, de gloria, ornamentiſque omnibus in hoc litterarum certamine periclitandum. Venetiis dicere, ſi quiſquam eſt, qui parum putet, eum neceſſe eſt in maximarum, earundemque toto orbe notiſſimarum rerum ignoratione verſari. Ecquis enim eſt hodie tam inacceſſus, tam ab omni hominum conſortio remotus in terris locus, quo non huius praeſtantiſſimae civitatis fama pervaſerit? quis populus, quae gens, quae hominum natio vel tam immanis atque barbara, vel tam exculta diſciplinis atque artibus, quam non iam pridem florentiſſima Venetorum Reſpublica non gloria modo & ſplendore nominis ſui, verum etiam admiratione compleverit? Haec vero firmamenta Reipublicae, haec ornamenta Italiae, haec virtutum omnium laudandarumque artium praeclariſſima lumina intuentem, non commoveri, tantum id quidem eſt, ut, non dicam in meam hanc mediocritatem ingenii, ſed vix in quemquam hominem, qui caeterorum de ſe iudicia extimeſcat, cadere

cadere posse videarur. Etenim si eloquentissimos olim viros accepimus, cum ad dicendum venissent, unius Principis aspectu ita conturbatos fuisse, ut obmutescerent: quid mihi tandem animi esse oportet, qui neque comparandus cum illis omnino sum, & apud vos dico, Senatores amplissimi, ad quos cum oculorum converto aciem, totidem mihi consessum Principum videor inrueri? Ac caeteri quidem saepe ad eam excusationem confugiunt, ut se, cum tenuitatis suae conscii essent, tamen vel necessitate, vel officio impulsos, vel amicorum sive precibus, sive tempore aliquo adductos, dicendi munus non tam appetivisse, quam detrectare non potuisse dicant; quam totam rationem nobis hodierno die ipsa rei natura, conditioque praecludit. Non enim detrectantes, sed ultro nobis deposcentes hanc dicendi provinciam, ad eam non alienis precibus impulsi, sed vestra incredibili benignitate admissi sumus: ut si minus ex aliqua parte nostra vobis approbata fuerit industria, caussa nulla sit, quin omnes accusandam potius nostram temeritatem, quam imbellicitatem sublevandam putent. Equidem cum & abineunte aetate, tum domesticis excitatus exemplis, tum ipsa hortante natura, honestarum artium studia coluerim, & ubi primum per aetatem licuit, quae mihi meo ipse labore pepereram, aliis tradere ingressus, novem prope iam annos in hac dicendi, ac docendi exercitatione consumpserim: tamen superiora illa considerans, ita commovebar animo, facile ut hoc potuerim abstinere consilio, nisi me huc summa de vestra singulari humanitate concepta spes, & magna quaedam approbandae vobis, si minus eruditionis, at certe voluntatis meae cupiditas impulisset. Ac mihi quidem, & cuius rei caussa in hunc locum adscenderim, & ad quos verba facturus sim, cogitanti prorsus ita videtur; nullo in argumento meam commodius orationem posse versari, quam si, litterarum disciplina, quantum non ornamenti solum,

lum, verum etiam praesidii bene temperatis civitatibus afferat, tum adhibitis rationibus, tum etiam exemplis, atque ex veteribus saeculis repetita memoria exponam: minime id quidem, quo vos, tales viros, commonefaciam, excellentibus a natura ingeniis praeditos, a studiis liberalium doctrinarum eruditos, a diuturno assiduoque magnarum rerum usu peritos: sed quia libenter facio, ut, quarum artium praecepta scientia unumquemque vestrum vehementer affici constat, earum animos vestros jucunda commemoratione delectem. Quae cum ita se habeant; mihique ipsa per se delectae ad dicendum materiae dignitas satis magnam audientiam factura videatur: tamen magis consuetudine, quam quod ita necessarium judicem, petam a vobis, ut mihi, res pulcherrimas brevi oratione comprehendere meditanti, exigui temporis attentionem ne denegetis. Magna omnino vis, magnumque momentum positum est litteris, viri amplissimi, ad conservandas, bonisque cumulandas omnibus civitates. Nam cum felicitas publica, ad quam humana omnia referenda sunt, e singulorum civium felicitate consiet: singulorum autem felicitas in excolenda, exercendaque virtute praecipue sita sit; & ad perfectam virtutem consequendam, necessariam quandam praecursionem adhibeant litterae: illud profecto consequitur, ut, nisi in qua litterarum cultura vigeat, florere absolute civitas nulla possit. Ponite vobis ante oculos omnes aetatis humanae partes; omnem publicorum temporum varietatem; omnes instituendae vitae rationes & vias animo & cogitatione percurrite: nullam omnino reperietis, quae non ita litterarum auxilio indigeat, ut, eas si quis sustulerit, solem ipsum de mundo sustulisse videatur. Eae nos, ubi primum firmius incedere, atque articulatius loqui caepimus, de ipso prope nutricum acceptos sinu, titillatione quadam honestissimae voluptatis alliciunt, allectos praeceptis saluberrimis complent:

plent: non tantum bene dicendi, verum etiam bene vivendi commonſtrant vias: excitant in animis noſtris igniculos gloriae: quantus ſit in virtute ſplendor, quanta in vitiis deformitas, edocent: quae qui ſemel bene penitus imbiberint, ii nunqum non poſtea & vitii turpitudinem omni ſtudio refugient, & officii honeſtatisque rationem rebus aliis omnibus anteponent. Ut autem in ſemente poſita ſpes meſſis eſt, ita totius reliquae vitae exſpectatio ab educatione pueritiae pendet. Ut vero infirmam illam ineuntis aetatulae teneritatem robur adoleſcentiae excepit, quae tandem alia res, aut animum praeclararum rerum ſtudio accendere, aut efferentibus ſeſe cupiditatibus, quibus ea pars inſigniter agitari ſolet, frenos injicere, praeter litterarum tractationem, poteſt? Themiſtoclem olim, cum ſomnum capere adoleſcens non poſſet, dicere ſolitum tradunt, ſe Miltiadis trophaeo, quieſcere volentem, excitari. Quanto eos acrius incendi atque inflammari neceſſe eſt, qui quotidie non unius, ſed innumerabilium hominũ virtute praeſtantium trophaeo non e marmore conſtituta ad exigui praedicationem temporis, ſed ad omnem aeternitatem commendata litteris intuentur? Neque vero pertimeſcendum eſt, ne aut labore frangantur, aut voluptatis irretiantur illecebris ii, qui aetatis ſuae florem litterarum ſtudiis dedicandum eſſe ſtatuerunt. Tanta ſiquidem eſt oblectatio paulatim acquirenda cognitione rerum ſeſe paſcentis animi, ut, ea qui fruuntur, ab iis neque laboris taedium, neque avocantium voluptatum blanditiae ſentiantur. Itaque ſapienter poetae, cum caeteros omnes Deos Veneris Imperio ſubdidiſſent, in Minervam modo & in ſtudiorum praeſides Muſas nihil ei, nihil Cupidini iuris eſſe voluerunt. Quin etiam illud ab iisdem memoriae proditum eſt, Jaſonem olim, caeterosque Argonautas, cum eam inſulam, quae ab amaenitate, florumque copia nomen invenerat, praeternavigarent, periculumque eſſet, ne molli ac deli-

cato

cato Sirenum cantu, quae●am insulam incolebant, ad exitium perducerentur; unum in Orpheo perfugium habuisse: qui cum assedisset in puppi, simulque fides blandis impellere digitis, simul vocem illam, qua rupes nemoraque traxerat, explicare coepisset, tanta simul aures animosque audientium voluptate complevit, ut iam Sirenum vocibus nemo navigantium moveretur. Hoc figmento, quid tandem aliud doctissimi homines, nisi id, quod nos volumus, indicarunt? Florida videlicet illa insula juventus est. Eam qui quasi praetervehuntur, magno in periculo sunt, ne Sirenum, id est, voluptatum blanditiis decepti, & a recto itinere abducti, in vada & scopulos deferantur. Quodnam igitur huic tanto periculo comparatum remedium est? Quod, nisi Orphei, optimi ac sapientissimi vatis, lyra? cujus suavitatem qui percipiunt, ii & Acheloidum cantus pro nihilo putant, & tandem institutum illud iter emensi, vellus aureum, id est, virtutem cum immortali conjunctam gloria consequuntur. Nimirum ut maior lux minorem, ita minoris voluptatis sensum perceptio maioris extinguit. Quanto autem vuluptas ea, quae discendo sentitur, caeteris omnibus maior, sincериorque sit, vel illud indicio est, quod aliarum, etiam qui eis plurimum tribuunt, satietatem tamen quandam esse, ac taedium, confitentur; huius ut quisque percepit plurimum, ita eam acrius atque avidius concupiscit. Quod si cui forte dubium est, prodeat in medium Chrysippus, qui saepe studio intentus tanta voluptate perfruebatur, ut eum tanquam extra se positum cibi potionisque caperet oblivio. Prodeat solertissimus ille coelestium orbium non perscrutator tantum, sed etiam imitator, Syracusanus Archimedes, qui non modo earum rerum, quas natura fert, prae ea, quam capiebat e studiis, oblectatione memor non erat; sed in illa ipsa Syracusanae urbis direptione ita defixus erat in studio, ut prius hostilis gladii cuspidem corpore exceperit, quam

urbem

urbem in hostium potestatem venisse sentiret. O rem omnium saeculorum admiratione dignissimam. Diripiebatur urbs ea tempestate omnium opulentissima; effusi per vias milites, ut in quemque inciderant, sine ullo sexus, aetatis, ordinis discrimine obvios contrucidabant; undique gladiorum fulgur praestinguebat oculos, undique armorum sonitus; undique cadentium tectorum fragor audiebatur; puerorum eiulatibus, mulierum lamentis, morientium gemitibus, militum clamoribus, privata publicaque omnia circumsonabant; ipsa urbs paene dimota & convulsa sedibus suis, suorum civium in caede ac sanguine natabat: cum unius hominis mens in media civitate, civitatis ipsius casum ac ruinam non sentiebat. Solonem vero accepimus, cum in lectulo, morti proximus, decumberet, inaudissetque assidentes amicos de re quapiam summisse, ne ipsi molestiam parerent, disputantes, erecto, ut potuit iam semimortuo capite, rogasse eos ut aliquanto loquerentur clarius; sibi, si etiam moriens aliquid discere potuisset, discessum e via iucundiorem fore. O discendi cupiditas, quid non efficis, ubi semel generosa ingenia occupasti. Tenebatur homo sapientissimus gravissima vi morbi difixus in lecto: vicinitate iam mortis ab omnibus paene corporis partibus sensus abscesserat: egregius ille animus, mox liber ac solutus futurus, e corporeis vinculis exsilire cupiebat: cum quicquid supererat virium, eo contulit, ut deficiente lingua, vocibusque interruptis ac morientibus, suum doctrinae, cognitionisque desiderium indicaret. Quid hunc verisimile est firmum ac valentem fecisse, qui ne mori quidem, nisi discendo, voluerit? Merito igitur tamdiu floruit Atheniensium Respublica, quamdiu tam praeclari viri tenuit disciplinam. Sed, ut eo redeamus, unde nos facta praeclarissimorum hominum mentio paulisper abduxit; dici profecto non potest, adolescentes nobilissimi: vos enim, vos mea iam compellabit oratio: dici, inquam, non

potest

poteſt, ea ſtudia, in quae nunc toto pectore incumbitis, quanto olim vobis & ornamento, & auxilio futura ſint, cum vos & generis veſtri nobilitas, & veſtra virtus ad Reipublicae gubernacula admoverit. Etenim quibus artibus civitates praecipue conſervantur, pietate, iuſtitia, fortitudine, inprimiſque prudentia, earum ſunt omnium artium quaſi ſemina litterarum prodita monumentis. Neque vero haec a me ita diſputantur, ut contendam, niſi litteris eruditum, civem patriae utilem eſſe neminem poſſe, ſed hoc dico, niſi litteris exculti ſint ii, qui velut in Reipublicae puppi ſedentes clavum tenent, multis eos muneris ſui, iiſque precipuis partibus neceſſario defuturos. Nam: cum duo publicorum temporum genera ſint, unum pacis, alterum belli, quorum alterum ſemper optabile eſt alterum nunquam optabile, nonnunquam neceſſarium; quomodo, ut hanc partem priore loco attingamus, in pace, civibus iura deſcribere, quantum cuique tribuendum ſit, intelligere, civium inter ſe diſſidia componere, verba publice facere, legationes cum laude gerere, praeterita tenere, futura proſpicere, quid in omnibus rebus factu optimum ſit, videre, & ex aliis alia colligere poterit, niſi qui haec ſibi de litterarum fontibus haurienda omnia exiſtimaverit? Niſi vero eorum recipienda ſententia eſt, qui fieri putant poſſe, ut qui Reipublicae praeeſt, quamvis litterarum ſit expers, tamen ad eas res, quas modo enumeravimus, aliena opera non incommode utatur. An vero T. Manlium Torquatum, memoriae proditum eſt, cum conſul declaratus fuiſſet, excuſaſſe valetudinem oculorum, & ſummum imperium detrectaſſe; quod indignum duceret, ei capita ac fortunas caeterorum committi, qui alienis oculis omnia gerere cogeretur: qui alieno ingenio, alienaque lingua ad omnia uti neceſſe habebunt, ii ſatis ad gubernandos caeteros idonei videbuntur? At oculorum quidem lumine carentes, nihil prohibet acie ingenii etiam futura cernere, optimeque

consulere: quales in fabulis Tiresiam, in historiis Appium legimus: cuius vero doctrinarum luce careat animus, quid is tandem gerere, quid suscipere, quid cogitare praeclarum potest? Sed sunt quidam homines, qui cum litterarum tractationem tranquillis pacatisque temporibus & honestam inprimis & utilem esse fateantur: iidem tamen cum occupata bello aliquo civitas est, latere eas, quasi perterritas metu, & inter tubarum lituorumque clangorem, nullum sui amplius praebere usum arbitrantur. Quorum nobis hac in parte coarguendus error est, & quantum vel in medio bellorum tumultu litterae valeant, aperiendum. Etenim si corporis tantum, non etiam animi viribus bella gererentur, tum isti fortasse aliquid dicerent: nunc quis est, qui cum mihi & maximum esse in bellis consilio ac prudentiae locum, & eas virtutes bona ex parte litterarum studio comparari, certe quidem insigniter augeri, confirmarique concesserit, idem tamen earum scientiam in bello inutilem esse contendat? An ignoramus celebre illud regum regis Agamemnonis votum, qui ut Troia facilius potiretur, non Achillis, aut Aiacis, sed Nestoris decem similes optabat sibi? Neque temporis nobis ad vivendum a natura praescripti ea longitudo est, neque ita fert humanarum rerum ratio, ut multis admodum bellis interfuisse unus idemque possit: itaque qui unum alterumve spectarunt, multum sibi militaris prudentiae collegisse existimantur. Quid eos iudicabimus, qui hoc sibi diuturna librorum evolutione pepererunt, ut omnibus, quotquot post hominum memoriam gesta sunt, bellis interfuisse videantur? Quod si quis ita bella aliquot spectare posset, ut utriusque partis consilia teneret, rerum administrandarum viam, rationemque cognosceret, eventus animo cerneret, quid non ei postea in rebus bellicis omnium consensu tribueretur? At haec omnia, qui versantur in litteris, aliaque plurima, ac pulcherrima otiosi sedentes con-

consequuntur. Taceo, quam multa expressa sint eruditissimorum hominum scriptis de virtute, de gloria, de caritate patriae, de animorum aeternitate, de praemiis, quae post mortem manent eos, qui se pro patria animose ac fortiter gesserint: quae tantam vim habent, ut neque qui ea ignorent, verae laudis habere gustum, neque qui tractant, verae ac solidae gloriae ullam omnino rem anteferre possint. Quid illud, an non quantivis est, quod saepe labantes iam ac deficientes exercitus eloquentium hominum voce legimus fuisse revocatos? Citetur testis Lacedaemoniorum civitas, cuius exercitus Tyrtaei poetae versibus inflammatus, pulcherrimam illam de Messeniis victoriam reportavit. Dies me deficiet, si aut eruditos homines, qui bellicis laudibus praestiterunt, aut fortissimos Imperatores, qui eruditionis & doctrinae gloria excelluerunt, enumerare instituam. Nam & Architam Tarentinum sexies exercitum duxisse comperimus, & Melissum navalibus aliquot victoriis insignem fuisse, & ter stipendia fecisse Socratem, & Platonem, & Xenophontem egregiam in bello civibus suis operam praestitisse. Quid illa propugnacula Graeciae, Periclem, Themistoclem, Epaminondam loquar? Quid illa Romani imperii columina, Scipiones, Lucullos, Fabios, Marcellos, aliosque innumerabiles proferam? quos omnes cum bellicis laudibus claros, tum praestantes doctrinae studiis fuisse, historiae loquuntur. Nam Iulium Caesarem, quis nescit, utra laude praestaret, ambiguum posteris reliquisse? Brutus autem, quanto litterarum ardore flagraverit, vel ex eo colligi potest, quod ea ipsa nocte, quae mortem ipsius antecessit, Platonis dialogum de animorum immortalitate legisse aliquoties, dicitur. Atque hoc praeclare olim intellexisse videntur Mitylenaei, praecipuam esse in Republica vim litterarum, qui, quos populos bello devicerant, nullam eis aliam poenam irrogabant, nisi, ut ne liberos suos litteras edocerent. Sciebant videlicet eas tan-

tum civitates florere posse, in quibus litterarum studia colerentur. Cuius rei cur tandem aliunde exempla repetamus? An vero Cives, quod viget hodie vestra Respublica, quod floret, quod beata est, quod cum caeterae orbis universi partes gravissimis bellorum tempestatibus agitentur, una haec (quod ei Deus Opt. Max. proprium ac perpetuum faxit) in pace atque in otio conquiescit, aliunde id fieri creditis, quam quod ei & praesunt homines cum caeteris omnibus, tum hac eruditionis & scientiae laude clarissimi, & semper eorum simillimi praefuerunt? O divine Plato, tua sunt omnia & dicta & cogitata praeclara: Tu dicere solebas, tunc demum Respublicas beatas fore, cum eas aut Philosophi coepissent regere, aut qui regerent, philosophari. Tuum hoc sapientissimum oraculum perpetua iam mille amplius annorum felicitate Venetorum Respublica comprobavit. Equidem quo longius in altum evehor, Partes amplissimi, eo mihi amplior & patentior orationis quasi cursus ostenditur. Sed & temporis me ratio; & vestra singularis sapientia, ut vela contraham, portumque tandem aliquando respiciam, monet. Neque enim credibile est, posse aut me, aut quemquam de litterarum praestantia, fructibusque, qui ex earum tractatione capiuntur, vobiscum melius, aut copiosius, quam unumquemque vestrum secum loqui: & mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Itaque finem dicendi faciam, si vos prius etiam atque etiam rogavero, ut si forte minus a me ornate ac copiose dictum est, quam & huius loci amplitudo, & summa audientium dignitas postulabat, meum tamen idcirco placendi vobis studium ne improbetis. Ego quidem si non indignus a vobis, qui saepius audiar, iudicer, erit, quod mihi magnopere gratuler; sin forte: sed reprimam me, neque committam, ut meis ipse votis videar male ominari: qui tamen a tot, tam praeclaris viris, tanta benignitate auditus fuerim,

ma-

magnum mihi non huius modo laboris, sed totius anteactae vitae fructum hodierno die vestro singulari beneficio videor consecutus DIXI.

De utilitate ac praestantia litterarum Humaniorum adversus quosdam earum vituperatores.

ORATIO III.

Habita Venetiis postridie Non. Octob. Anno cIↃ IↃ LV.

PErmultos esse intelligo, qui de his litteris, quae humaniores vocantur, eam animo imbibere sententiam, ut earum tractationem leve quiddam esse, ac nugatorium existiment: neque aut magnos admodum labores ab iis suscipi, qui eas iuventuti tradant; aut eorum magnopere fructuosam esse Reipublicae industriam: in eis denique non exquisitam ullam, ac reconditam, sed circumforaneam quandam, haustamque de triviis ac circulis requiri doctrinam putent. A quibus ego quoniam ita dissentio, ut ex omnibus, qui se aliquid docere profitentur, horum vel gravissimum munus esse contendam; neque ullos esse, qui aut laborum plus perferant, aut maiores in Republicam pariant fructus; doctrinae denique nullo hominum genere maiorem aut copiam requiri, aut veritatem arbitrer: constitui hodierno die, Patres amplissimi, vosque caeteri viri ornatissimi, eam mihi ad dicendum materiam sumere, & nobilissimam studiorum partem, quantum id quidem in me positum erit, a contemptu atque ab intolerabili eruditorum hominum insolentia vindicare. Et vero quid aut huic tempori, aut omnino meo muneri facere convenientius possum, quam ut, quae mihi studia celebritatis aliquid cum aliis in locis, tum hac ipsa in civitate pepererunt; a quorum

rum ego veluti fontibus ad hanc quantulamcunque profluxi hominum famam; iis quoque vicissim oratione mea splendoris ac claritatis afferre aliquid coner? Praesertim cum qui hoc litterarum genus aspernantur, facere nullo modo possint, quin de vestra, Patres amplissimi, singulari, spectataque in omnibus rebus, ac paene divina sapientia nonnihil eadem superbia detrahant. Etenim si haec tota res tam levis est, quam isti eam videri volunt quae vos tandem caussa commovit, ut proximo superiore anno, propositis publice libellis, studiosorum hominum animos ad nobilem illam ingenii doctrinaeque contentionem excitareris; utque iis, qui vobis in eo certamine probati essent, honestissimum postea praemium ex aerario decerneretis? Quae certe una res ad coercendam istorum temeritatem satis ponderis habere debebat: ut si hebetiores eos natura, stolidioresque finxisset, quam ut pervidere harum rerum praestantiam possent; quod tamen vestro talium virorum iudicio probatum foret, magnum esse aliquid, ac praeclarum suspicarentur. Sed quoniam cum iis, qui auctoritate non moventur, rationibus agendum est: adeste animis; mihique breviter ostendenti, quam varia, quamque multiplex eruditio requiratur in iis, qui litteras humaniores docent, eademque opera, quantos ex eorum navitate atque industria Respublica percipiat fructus, non aures modo, sed mentes quoque attentas, quaeso, paulisper adhibete. Atque adeo, ut haec tota controversia melius diiudicetur, operae pretium est, initio, quaenam sit istorum contemptorum humanitatis oratio, cognoscere. Qui quoniam eos, qui hasce litteras tractant, ad nullum fere maioris momenti negotium adhiberi vident, non ad iudicandas lites, non ad agendas caussas, non ad dicendam de rebus gravioribus sententiam: facile in eam opinionem prolabuntur, ut ab eis, praeter poeticas quasdam fabulas ad puerilesanimos hilarandos compositas, & aliquot levia comen-

comendae ac poliendae orationis praecepta: nihil omninò teneri putent. Quid autem magni negotii est, inquiunt, in puerorum consessu de eiusmodi figmentis commemorare, ac modo de Thebano, modo de Troiano bello, modo de Ulixis, aut Aeneae erroribus molli, & ad inanem oblectationem composito sermonis genere disserere; identidemque velut a quibusdam arculis accommodata colorandae orationi pigmenta depromere? Ecquae autem magna eruditio est, scire, quot navibus Graeci ad oppugnandum Ilium accesserint; quot filios habuerit Priamus; Helenam rapuerit Alexander, ut Homerus, an Helenae simulachrum, ut Euripides prodidit? quod emolumentum ex istorum omnium scientia; quod detrimentum ex ignoratione percipi potest? Nam caeterarum quidem artium professores quantum utilitatis afferant, perfacile est ad intelligendum. Sive enim Dialecticos spectes; ab iis certa quaedam veri falsique in rebus omnibus cognoscendi ratio traditur: iis e, quid cuique consentaneum sit, quid repugnans, quid ex quoque efficiatur; quae sit dividendi, quae finiendi, quae argumentandi ratio, & tenere, & alios docere, prae se ferunt. Quid physici? qui rerum principia caussasque tractant; qui quomodo quidque gignatur, quoque modo intereat, edisserunt; qui nimborum, fulminum, tempestatumque caussas; qui corporum coelestium magnitudines, intervalla, cursus, progressiones, institiones qui animi naturam, qui rationem sensuum, qui animantium omnium ortus, victus, figuras, qui stripium, qui omnium ferme rerum, quae gignuntur e terra, naturas ita persequuntur, nulla ut pars ab eis coelo, mari, terra ut poetae loquuntur, pretermissa sit; haec cum tractant, mediocriterne Reipublicae prosunt? Nam si ad eos te convertas, qui eam susceperunt Philosophiae partem, in qua de rebus expetendis fugiendisque disseritur; ii vero sunt quorum industriae nulla unquam poterunt praemia

ſatis ampla reperiri. Quibus enim, quamque praeclaris in rebus eorum diſputationes conſumi videmus? Qui hoc primum docent, qui ſit finis, quid extremum quid ultimum bonorum omnium; qnod unum intueri, quo omnes actiones, omnes cogitationes, omnia conſilia referri operteat; quot ſint virtutum, quotque vitiorum genera, quibuſque modis illas aſſequi, ab his declinare poſſimus; quo modo exultanti, iactantique ſe & detrectanti rationis imperium, frenos, iniicere operteat cupiditati; tum quo modo quiſque ſe in re familiari gubernanda gerere debeat; poſtremo quo nihil pulchrius, nihil praeclarius, nihil denique divinius ne votis quidem conceptis optari poteſt, quibus moribus, inſtitutis, legibus temperandae ſint civitates; quibus illae modis fundari atque inſtitui, quibus augeri, atque amplificari, quibus denique copioſiſſimae, locupletiſſimae, uno verbo, beatiſſimae effici poſſint. O res praeclaras, & ardentiſſimo ſtudio, ſummaque corporis atque animi contentione digniſſimas. O vitae philoſophia gubernatrix. O virtutum omnium parens, vitiorum omnium expultrix. Tuum eſt falſarum opinionum temeritatem diripere: tuum eſt omnem inanitatem & errorem amputare, ac circumcidere: tuum eſt vitiorum fibras evellere, ſtirpes elidere, ſemina extinguere. Merito divinus Plato nihil te praeſtantius hominum generi a Diis immortalibus dari potuiſſe dicebat. Eant nunc iſti verborum magiſtri, fabularum interpretes, nugarum architecti: perfricent frontem, ſi quam habent, & ſe ulla ex parte cum philoſophiae doctoribus conferendos eſſe praedicent. Qui ſi aliquod forte paulo abſtruſius loquendi genus, aut aliquam voculam non ita pervulgatam, aut quampiam paulo reconditiorem fabulam reperire potuerunt, dignos ſe inaurata ſtatua putant; nonnunquam etiam de eiuſmodi tricis ita inter ſe digladiantur, ut pro aris & focis certamen ſuſcepiſſe videantur. Haec fere eſt patres am-

amplissimi, eorum, qui studia laboresque nostros deprimere conantur, oratio: qui quod philosophiam laudant, libentibus id nobis, atque approbantibus, faciunt: nunquam enim cuiquam concedemus, ut eam plus amet, plurisve faciat: quod autem nullum censent studiis atque artibus nostris cum ea esse commercium; in eo quantopere fallantur, facile ex iis, quae dicturus sum, intelligetur. Nam primum omnium, si hoc ipsis concederemus, nihil aliud a nobis, quam poeticas fabulas & exornandae orationis praecepta tradi: non ex eo tamen efficeretur, quod isti volunt, inanem quandam, & ludicram nostram omnem esse doctrinam, neque alio, quam ad puerorum animos vana quadam oblectatione demulcendos, referri. Etenim poetarum fabulae, quas isti tantopere exagitant & insectantur, non levia quaedam, & frugis expertia otiosorum hominum commenta sunt: immo vero sub iis, velut involucris, atque integumentis, omnis doctrina elegans, omnis ingenuo homine digna cognitio, omnis denique sapientia continetur. Eratosthenem quendam fuisse aiunt, qui poeticen ita contemneret, ut Homerum ineptae loquacitatis magistrum nominaret. At certe Plato, at Aristoteles, quorum non paulo maior est, quam nescio cuius Eratostenis, auctoritas, ita saepe repetitis ex eo testimoniis utuntur ad confirmanda ea, quae tradunt, ut eum non tantum studiosissime legisse, sed vix unquam de manibus deposuisse videantur. Itaque mirari soleo, cum quidam, qui se philosophos videri cupiunt, & quidem eiusmodi philosophos, ut tanquam Atlante coelum, ita philosophiam supercilio suo niti putent, ita despicatui ducunt poetas, ut eorum scripta aspicere se dignari negent. Qui quidem cuiusmodi Philosophi sint, ipsi viderint: cum eos contemnat, quos Philosophorum coryphaeus Plato, modo sapientiae patres ac duces, modo Deorum interpretes, modo Deorum filios vocat. Aristoteles autem

cuius

cuius isti se germanos esse interpretes gloriantur, non tantum, ut ante dixi, in omnibus scriptis suis identidem poetarum testimoniis utitur, verum etiam libro primo de sapientia, philosophum omnem, fabularum amatorem esse confirmat. Quod igitur Aristoteleos esse se aiunt, fortasse verius, sine dubio quidem versimilius dicerent, si se ab Epicuro esse affirmarent: hunc enim ex omni memoria unum fuisse philosophum accepimus; qui cum omnem elegantiam doctrinae, tum poetarum praecipue scripta contemneret. Quod quidem se, negligendis poetis, ex Aristotelis disciplina ac familia censeri volunt ii in eo, meo quidem iudicio, faciunt & impudenter, & imperite. At enim id mihi hoc tempore propositum non est, ut de poetarum laude dicam: quod si esset, facile ostenderem, omnia praecepta vitae, omnia virtutum officia nihilo ab eis deterius, quam a philosophis ipsis, doceri. Non igitur, cum poetarum libros interpretamur, inanibus fabellis, nutricum more, animos ducimus; sed sementem quandam virtutis atque doctrinae facimus: non in levibus, minimeque frugiferis rebus operam sumimus; sed praecepta sapientiae, quo facilius in animos influant, insatiabili quadam admirabilium rerum varietate condimus. Quid, cum ornate ac copiose loquendi praecepta tradimus, ludere videmur, an ea docere, quae semper principem locum in omni bene instituta civitate tenuerunt? An nescimus, eloquentiam a gravissimis auctoribus rerum omnium reginam vocari? Haec enim est illa virtus, quae quamlibet in partem arbitratu suo flecti audientium animos, eosque pulchritudinis suae splendore obstupefactos, quibusdam velut habenis numerosae orationis regit. Haec illa est, quae consolatur moerentes, afflictos excitat, iacentes erigit; quae sceleratis exitio est, innocentibus praesidio, improbis terrori, probis ornamento. Hac Cicero fretus Catilinae furores, & nefarie in patriam inita consilia dissipa-
vit;

vit: Hac togatus ſuperavit armatos: ut vel inimicorum confeſſione omnibus triumphis maiorem adeptus lauream diceretur. Hac inſtructi qui ſunt, maius omnibus tyrannis imperium in homines obtinent. Siquidem tyranni poſſunt illi quidem corpora conſtringere, animis nullam adhibere vim poſſunt: hi vero dominantur in animis, quaeque ipſis honeſta atque utilia videntur, ea non facere modo alios, ſed etiam velle cogunt: illi invitis imperant, hi volentibus; illi & oderunt omnes, & odioſi ſunt omnibus; hos in omne hominum genus beneficos perpetua omnium benevolentia comitatur. Neque vero non qui eloquentiam contemnere ſe ſimulant, illius praeſtantiam intelligunt: ſed quod aſſequi non queunt, invidioſe vituperare malunt, quam ingenue de imbecillitate ſuarum virium confiteri. Orationis igitur meae ſumma eo redit denique: etiam ſi nihil aliud a nobis requireretur, quam ut explicaremus poetarum fabulas, & iuventuti quaſi vias, quibus ad dicendi facultatem pervenire poſſet, indicaremus; tamen neque mediocriter Reipublicae prodeſſe nos, neque parvis in rebus contemnendiſque verſari. Nunc tantum abeſt, ut ea ſolum requirantur a nobis, ut nulla ſit ars digna hominis liberaliter educati ſtudio, cuius non aliqua cognitione oporteat tinctum eſſe eum, qui minus hoc cum laude ſuſtinere meditetur. Itaque hoc inter nos & alios intereſt, quod alii eos tractant ſcriptores, quorum uno aliquo de genere tota diſputatio eſt. Non enim fere in libris dialecticorum, phyſicorumve, aut in iis, quibus medicinae iuriſve civilis ſcientia continetur, quidquam reperias, cuius intelligentiam non ex illis ipſis, de quibus inſcripti ſunt, artibus repetere poſſis: at nobis ii quotidie ſunt explicandi libri, qui cum ſcripti ſint a viris omni ſcientia excultis: ipſi quoque innumerabiles locos ex omni diſciplinarum genere depromptos habent. Itaque caeteri etiamſi eam unam artem teneant, quam docent, aliarum

omnium

omnium ſint omnino rudes, tamen ſufficere poſſe ſuo muneri exiſtimantur; neque unquam aut medico turpe habitum eſt, neſcire leges; aut iuriſperito vel medicinam, vel aſtrorum ſcientiam non tenere. Nos uni ſumus, quibus omnis illa liberalium artium varietas non pertractanda quidem, ac pernoſcenda penitus, ſed deguſtanda tamen, & delibanda neceſſario eſt. Non longe abierimus: Superiore anno Ciceronis orationes in Verrem interpretati ſumus. Quam multa ibi nos explicare meminerunt, qui tum aderant, in quibus alios propemodum omnes iuris civilis ignoratio feſellerat? Libros eiusdem de finibus nunc ipſos interpretandos ſuſcipimus. Quam multa nobis ex omnibus philoſophiae partibus depromenda erunt, quibus ignoratis, hos quoque libros ignorari neceſſe eſt? Quid aſtrorum ratio? Quid terrarum ſitus? niſi qui haec utraque ut cumque teneat, ſatiſne ſe quiſquam idoneum poetarum interpretem profiteri poteſt? Et tamen uſque eo alienis laboribus iniqui homines reperientur, qui ludere nos, ac iocari, & nihil in docendo aliud, quam puerilem voluptatem aucupari putent? Nam illud quoque minime praetermittendum eſt, quod a graviorum artium doctoribus neque ornata, neque elegans, neque multis quidem in locis, latina oratio poſtulatur, Itaque ruant licet in dicendo, & impure, improprie, barbare, loquantur: ſuo id eis quodam iure licere creditur: Et nobis dicentibus, ſunt, qui quoſdam quaſi laqueos tendant, ut ſi quid exciderit parum expolitum, diem nobis continuo dicant violatae latinitatis; quodque poſtremae iniquitatis eſt, peccare nos putant, niſi in iis etiam, quae ſubito fundimus, plurimi illigati ſint & verborum & ſententiarum lepores. Quae cum ita ſint, quis eſt, qui non intelligat, ſi hominum exſpectationi huius profeſſionis ſatisfacere cupiamus, infinitos eſſe nobis labores exhauriendos? Deſinant igitur; deſinant iſti alienae induſtriae contemptores, gloriae obtre-

obtrectatores: comprimant vocem ſtultitiae atque invidentiae indicem. Vos vero, Patres ampliſſimi, pergite, ut facitis, benignitate veſtra labores noſtros fovere: ut haec florentiſſima, & bonarum artium ſtudiis deditiſſima iuventus, exercitationibus hiſce noſtris ad virtutem praeparata atque praeculta, veſtram olim in hac feliciſſima Republica gubernanda ſapientiam facilius imitari queat. DIXI.

De Philoſophiae & Eloquentiae coniunctione.

ORATIO IV.

Habita Venetiis Menſe Octobri Anno ClↃ IↃ LVII.

SIquis forte veſtrum eſt, auditores, cui admirabile videatur, quod cum caeteri ordinis mei homines in orationis fere alicuius, aut poematis explicatione verſari ſoleant, eos ſibi libros, quibus abditarum retruſarumque rerum ex uberrimis illis hauſta philoſophiae fontibus tractatio continetur, interpretandi quidem cauſſa, vix eſſe attingendos putent: ego contra & altero ab hinc anno quinque Ciceronis libros, quibus de ſummo bono in contrarias partes copioſiſſime diſputatur, explicaverim, & hoc tempore Tuſculanas mihi potiſſimum diſputationes, in quibus huius anni curriculum conficerem, elegerim: is, ſi mei conſilii atque inſtituti cauſſam rationemque cognoverit, ſimul & id, quod facio, probabit, & me, ſi aliter feciſſem, iuſtam doctorum & intelligentium reprehenſionem nullo pacto effugere potuiſſe exiſtimabit. Ego enim, Auditores, ſemper in ea fui ſententia, praeclaram illam minime communium contritarumque rerum ſcientiam, quam philoſophi & tenere ſe, & aliis tradere profiterentur, ita eſſe cum facultate ornate copioſeque

seque dicendi coniunctam atque copulatam, ut eas qui distrahere ac divellere, conarentur, & vel rerum cognitionem sine ullo factae ac politae orationis instrumento consectari se dicerent, vel verborum flosculis contenti, ne aspirarent quidem ad reconditos sapientiae fructus, pessime utrosque tum suis, tum alienis studiis consulere & exitiale quasi corporis & animi dissidium inducere arbitrarer. Igitur & ab ipso aetatis meae principio ita studiorum meorum rationem comparavi, ut exornandae orationis curam cum rerum investigatione coniungerem: & postea omnibus, qui se in disciplinam mihi dederunt, auctor fui, ut eandem illam viam, quam praesertim praestantissimorum omnis memoriae hominum signatam atque impressam vestigiis viderent; ipsi quoque toto pectore, omnique animi contentione sequerentur. Animadverteram enim, & eos, quorum omnis in concinnitate vocum & in verbis tanquam ad normam dirigendis, quadrandis, componendis consumeretur industria, ab iis, quibus cor, ut aiunt, saperet, ut leves futilesque contemni: & eos, qui se ita penitus rerum indagationi tradidissent, ut de comparanda lautae orationis supellectile non laborassent, quasi agrestes ac barbaros quosdam ab omnibus elegantiorum hominum coetibus repudiari. Ergo simul atque mihi publice munus illud adsignatum est, ut iter vobis ad ea studia praeirem, quibus exculti, Reipublicae aliquando usum aliquem afferre possetis: statim id consilium cepi, ut alternis annis modo Ciceronis orationes, modo eiusdem ad philosophiam pertinentes libros interpretarer. Itaque primus, ut meministis, annus in aliquot Verrinae accusationis librorum explicatione consumptus est. Secundo diffidentes veterum de summo bono sententias quinque libris expositas accurate persecuti sumus. Tertium Catilinariae sibi orationes vindicarunt. Hoc autem quarto, quem nunc felicibus ingredimur auspiciis, quas vobis, Auditores, quam exqui-

quisitas, quamque praeclaras avidarum doctrinae mentium epulas apparavi? Decrevi enim animos vestros ipsa sui cognitione pascere, eorumque vim ab omnibus rebus externis avocatam, totam in se ipsam colligere, & ad naturae suae contemplationem traducere, vos denique ipsos vobis ostendere, & illam divinae aurae particulam, quae in nobis omnibus latet, considerandam, cognoscendamque proponere. Excutiendae nobis erunt omnes veterum Philosophorum bibliothecae, perlustranda omnis antiquitas, replicanda omnium veterum historiarum, monumentorumque memoria, ut sciamus, quid homines sapientissimi de humanis animis senserint, quibus rationibus & argumentis adducti divinos esse eos, & interitus expertes cum sibi, tum aliis persuaserint; exagitanda & coarguenda eorum caecitas, amentia, immanitas, qui alia in opinione fuerint; confirmandus ac muniendus animus adversus mortis metum; proferenda exempla eorum, qui mortem partim adventantem despicatui habuerint, ac pro nihilo putaverint, partim etiam cunctantem cupide accersierint. Stulte illi quidem: sed tamen ut aperte ostenderent, se nullo modo de animorum immortalitate dubitare; ut corporeis vinculis exuti ac liberi, in illas sedes, in quibus puros a scelerum contagione animos post obitum versari acceperant, evolarent. O praeclaram disputationem, & vestro ominum concursu, studio, attentione dignissimam. Etenim si vere scripsit Aristoteles, magis expetendam esse quantulamcunque praestantium rerum, & remotarum a captu vulgi cognitionem & intelligentiam, quam communium & pervagatarum quamlibet exquisitam tractationem: quis est, qui non videat quantulamcunque cognitionem animi, quo nihil est divinae naturae propius aut similius, quamlibet accuratae aliarum rerum cognitioni multis esse partibus anteponendam? Et si nemo est, quem non vel nitido concepta speculo, vel periti artificis expressa manu cor-

poris

poris sui figura delectet: quanto iucundius quantoque suavius esse debet, expressam doctissimorum hominum ingeniis animi sui quasi quandam imaginem contueri? Quid illud? quanti tandem faciendum putatis, quod cum vitam nihil magis conturbet, quam mortis metus, eas nos rationes, quibus ille pellatur, allaturos esse profitemur? Non sine magnis haec meis laboribus, sudoribus, vigiliis fient; sed mihi cum rerum ipsarum pulchritudo, tum flagrantissima cupiditas studia vestra modis omnibus adiuvandi, omnem laborem non modo facilem ac tolerabilem, verum etiam dulcem iucundumque reddit. Alios vulgaria atque obsoleta delectent: vos mecum, Auditores, ad haec recondita & abstrusa contendite. Illos humilia, nos sublimia; illos proclivia, nos ardua; illos in promptu posita, nos a vulgarium oculis remota delectent; illos deterreat & exanimet difficultas, nos exacuat & exstimulet; illos frangat ac debilitet, nos confirmet ac reficiat labor; illi nihil sibi proponant, quod non quilibet unus e multis consequi possit; nos quidquid ignavi vel sperare audeant, nostro indignum studio esse ducamus. Sed quoniam nonnulli reperiuntur, qui quod vel erroris caligine occaecati haec philosophiae cum eloquentia coniunctio, quam sit fructuosa, non vident; vel invidiae veneno suffusi, ad quae adspirare ipsi non queunt, ea praestare alios indignatur; vel denique, quod si omnia aliorum consilia atque instituta reprehendant, ita se demum sibi aliquam iudicii famam confecturos esse confidunt: qua in re nobis laus ac commendatio debetur, ea in ipsa reprehendere nos atque accusare non verentur, clamantque regendos esse professionum fines, suisque quamque limitibus ac terminis coercendam, neque patiendum, ut aut philosophi, quae sunt eloquentium, usurpent, aut diserti philosophica attingant, eiusque rei rationes quasdam afferunt, non admodum validas illas quidem, sed quae tamen aliquem minus peritum

in

in fraudem inducere posse videantur: statui hodierno die, Auditores, vobis disceptatoribus atque arbitris adversus eos disserere, & quidem ea lege disserere, ut nisi eos non dicam ego, sed ipsa philosophia eloquentiae armis instructa fregerit atque abiecerit, caussam nullam dicam, quin illi praeclare sentire, nos desipere; illi considerate ac sapienter loqui, nos vaticinari atque insanire; illi studiis adolescentum optime consulere, nos iisdem vehementissime officere iudicemur. Intelligitis autem; esse mihi cum duplici hominum genere negotium: quorum alii levem & ineruditam loquacitatem, alii inornatam & indisertam philosophiam colunt. Adversus quos utrosquedum dissero, peto a vobis per eas ipsas artes, de quibus dicere institui, quarum utramque vobis maximopere cordi esse novi, ut studium meum attentione vestra excitetis, attentionem silentio indicetis. Primum autem congrediamur cum delicatis istis & mollibus, quos perinde ac parvos puerulos, severa & torva quodammodo philosophiae facies ita deterret, ut ad eam propius accedere non audeant. Efficiemus enim de duobus alterum: ut aut fusi ac fugati, molesti nobis esse desinant, aut, quod malim, confirmati, ac bene sperare iussi, socios se nobis honestissimi laboris adiungant. Vos igitur alloquor, quicunque vocum illecebris tamquam aliqua dulcedine cantuum capti, ad eas, tanquam ad Sirenios scopulos, adhaerescendum putatis. Ecquid intelligitis, omnem orationem ex rebus constare & ex verbis; rerum autem copiam & ubertatem non aliunde, quam a philosophis peti posse; idcircoque esse philosophiae cognitionem eloquenti futuro necessariam? Non enim ut lusciniis canendi, sic hominibus loquendi facultatem oblectationis caussa natura concessit: nec tantum munus suum, tamque praeclarum ad aures modo demulcendas voluit adhiberi: sed cum eos ita fabricata esset, ut eis rationis societatem cum Diis immortalibus intercedere voluisset,

C aptos-

aptosque eos fecisset ad rerum praestantissimarum cognitionem adhibito studio consequendam; instrumentum etiam largita est, quod de illis rebus inter se disserere, easque alii cum aliis communicare possent. Placet autem hoc loco huius disputationis principia paulo altius repetere, & ex ipsis philosophorum libris caussae nostrae firmamenta desumere, atque istis philosophiae contemptoribus, earum rerum, quas contemnunt, specimen aliquod exhibere. Interiectum quodammodo & intermedium est hominum genus inter animantes consilii expertes, & inter purissimas illas mentes ab omni corporis societate secretas: ita ut illis quidem superius perfectiusque sit, his autem inferius, minusque perfectum. Nam illae quidem sensibus tantum degentes, nulla prorsus ratione ad intelligentiam & cognitionem progredi queunt; hae vero sine ullo sensuum adminiculo ac ministerio, simplicissimis notionibus, quaecunque ipsis ad intelligendum obiecta sunt, apprehendunt, homines autem possunt illi quidem ad rerum intelligentiam provehi, eoque sunt mutis animantibus superiores: sed quoniam immortalis ipsorum, & simplex, & coelestis animus, mortalis & concreti, & terrestris domicilio corporis hebetatur eo fit, ut ad cognitionem & scientiam sine sensuum ministerio pervenire non possit. Itaque recte Plato mentis internuncios, quasique satellites sensus nominavit, eosdemque duces ad veritatem esse dixit. Eius autem auditor Aristoteles pronunciavit, nihil intelligi, nisi prius aliquid sensu perceptum fuisset, quod quasi viam stravisset ad illud intelligendum. Idemque alio loco statuit, si cui sensum aliquem a primo ortu natura denegaverit, eidem necessario aliquam esse scientiam defuturam. Cum autem duobus tamquam itineribus ad scientiam pervenire liceat: quod alia reperimus ipsi per nos, quasique parimus, alia vero ab aliis accipimus; quorum illam inventionem, hanc disciplinam vocant; necesse erat,

rat, ad earum utramque ſenſum aliquem accommodari. Sed cum caeteri ad eam rem minus apti forent, oculorum quidem ſenſus ad rerum praeſtantiſſimarum indagationem aurium vero ad earundem, cum ab alio traderentur, perceptionem ab ipſa natura conſtitutus eſt. Inſtrumentum autem communicandarum participandarumque animi notionum eadem natura orationem eſſe voluit: cumque caeteris animantibus ſonos modo quoſdam dediſſet, quibus voluptatem, dolorem, deſideria naturae, affectus denique indicarent: diſtinctam hominibus, articulatamque tribuit vocem, unde eos Homerus μέροπας nominavit, quam cum ipſi arbitratu ſuo flexiſſent atque variaſſent, quaſique compacto ſtatuiſſent, quam cuique voci vim eſſe vellent, tum eo inſtrumento ad ea, quae animo concepiſſent, patefacienda uterentur. Sic fit ut res quidem ipſae ſingulares percipiantur ſenſibus: qua ex perceptione exiſtunt in animis rerum univerſarum notiones: ad eas vero evolvendas & in medium proferendas adhiberi debeat oratio: cuius uſus cum ad eos tantum; qui eodem tempore, iiſdemque in locis viverent pertineret, hoc amplius machinata eſt hominum ſolertia, litteras, quae, ut voces notionum, ſic hae vocum ipſarum eſſent notae: efficerentque, ut & abſentes cum abſentibus, & ii, qui multis ante ſeculis floruiſſent, cum omni poſteritate quaſi colloqui poſſent. Ex hiſce liquido conſtare arbitror id, quod in huius ſermonis ingreſſione poſueram: orationem non oblectandarum aurium cauſſa nobis eſſe a natura tributam, ſed ut animus, cum ſe rerum cognitione ſaturaſſet, haberet, quo modo alios ad earum communicationem vocare poſſet. Quomodo autem poterunt aut quidquam communicare cum aliis, qui nihil ipſi, niſi loqui didicerint: aut quidquam egregium diſcere, niſi qui philoſophorum monumenta contriverint? Etenim qui ſunt tandem ſcriptores illi, qui diſtincte ordinateque dicendi praecepta tradunt? Philo-

 ſophi.

ſophi. Qui rerum admirabilium, quae in terris mundoque fiunt, cauſſas aperiunt? philoſophi. Qui herbarum, qui ſtirpium, qui animantium, ortus, progreſſus, naturas, vires, utilitates perſequuntur? philoſophi. Qui de officio, qui de virtute, qui de ratione inſtituendae vitae, qui de moderandis affectibus diſputant? philoſophi. A philoſophis omnis doctrina liberalis, a philoſophis omnis hiſtoria, a philoſophis omnis artium varietas ſumi poteſt: ab his oratores, ab his Imperatores, ab his Rerumpublicarum rectores exſtiterunt: neque quiſquam unquam aut in dicendo, aut in rebus gerendis excelluit, qui non prius in philoſophorum officina politus ac limatus fuiſſet. Ac mihi quidem ſaepenumero permirum videri ſolet, reperiri nonnullos uſque eo excordes, ut oratoris munus ab homine philoſophiae ignaro ſuſtineri poſſe credant. Nam cum illi ipſi fateantur, tria eſſe, quae orator dicendo efficere debeat: ut fidem faciat iis, qui audiunt; ut eos ſuavitate perfundat; & ut eorum animos aptis & accommodatis ad obtinendum id, quod vult, affectibus concitet: nullum eſt horum, quod mihi ſine philoſophiae auxilio perfici poſſe videatur. An vero faciendae fidei erit idoneus, qui non illos a philoſophis propoſitos fontes animo & memoria contineat, ex quibus ad omnem diſputationem incredibilis argumentorum copia emanat? Ratiocinationes autem contexere; & id, quod probandum ſuſceperis, acute circumſcripta concluſione conficere, tum ea, quae ab adverſariis allata ſint: ſubtiliter diſſolvere, quorum tandem eſt, niſi philoſophorum? Neque vero video, quomodo delectare, niſi forte pueros aut homines puerorum ſimillimos, queat inanis & nullo librata ſententiarum pondere oratio. Quid ita? nempe quod, ut praeclare docet Ariſtoteles, is demum motus efficit voluptatem, qui perducit id, quod movetur, ad ſtatum naturae ipſius accommodatum & congruentem. Itaque corpora cum aut exi-

nanita

manita sunt, aut redundant, tum praeceptione cibi ac potionis, tum depulsione & eiectione superfluentium rerum laetantur; & in animis idem usuvenire credendum est. Quid est autem, quod natura duce concupiscat animus, ad quod feratur, cuius perpetua quasi fame sitique teneatur? Doctrina nimirum atque cognitio: hic illi cibus, hic pastus proprius ac naturalis est: eo alitur ac reficitur, eo saturatur ac gliscit. Ergo illi tantum concionis animos insatiabili oblectatione devinciunt, quorum omnis sermo cum urbanitatis sale perspersus est, tum distinctus & illuminatus doctrinae notis, quorum ex ore, tanquam ex perenni quodam fonte, nunquam intermittente, nusquam insistente fluxu, novarum usque & admirabilium rerum copia incredibilis profluit: ii demum modo clammores faciunt; modo auditores admiratione percussos silere, & uno in obtutu defixos haerere cogunt. Illud vero, quod in oratoris officio tertium ponitur, concutere audientes omni genere affectuum, eorumqne pertractare intimos sensus, & quocunque collibuit flectere, quis unquam nisi philosophia munitus consequetur? An vero vel accendere, vel restinguere iracundiam, vel incutere, vel excutere timorem, vel conflare invidiam, vel levare, vel ad misericordiam adducere, vel a misericordia abducere audientes, & eos quasi gubernaculo quodam linguae impellere arbitratu suo poterit is, qui non horum ominum affectuum caussas rationesque pernoverit? Sed increbuit sermo quidam hominum imperitorum, qui ita dictitant, ut ne inspiciantur quidem philosophorum libri, satis magnam tamen earum omnium rerum uberemque notitiam ex ipsis rhetorum scriptis posse desumi. Quod si ita est, quid, quaeso, commovit veteres illos, qui dicendi laude caeteris antecelluisse perhibentur, ut tantam curam tantumque studium in audiendis philosophis & in perscrutandis penitusque cognoscendis eorum praeceptis consumerent? Quid Periclem illum, cuius in la-

tum vivis ac ſpirantibus exemplis confirmare, niſi me temporis ratio brevem eſſe admoneret. Nunc igitur, quam poterimus breviſſime, eorum refutemus errorem, qui ſe ita philoſophiae ſtudio contentos eſſe aiunt, ut omnem orationis cultum penitus negligant. Quorum non unum genus eſt. Quidam enim nihil aliud dicunt, niſi verborum elagantiam philoſopho minime neceſſariam eſſe. Quidam etiam indecoram eſſe contendunt. Sunt, qui, cum eam non indecoram eſſe fateantur, fieri tamen negant poſſe, ut unus idemque in utroque excellat, & tum rerum ſcientia polleat, tum dicendi facultate praeſtet: idcircoque nullo ſe in ſequendo eo, quod aſſequi nunquam poſſint, operam perdere. Cum primis illis non multum nobis negotii eſt. Nam ne nos quidem dicimus ita neceſſariam eſſe philoſopho eloquentiam, ut, ea ſi careat, nomen ſuum tueri ac retinere non poſſit. Sed profecto ſordida hominum, planeque miſera vita ſit, ſi ſtudia noſtra neceſſitate tantum, non etiam commoditate & ornatu dirigantur. Caſis contectis ſtramine & anguſtis tuguriis, ac gurguſtiis, opertis etiam plauſtris, ut Scythae, aut, ut Cynici, doliis coeli defendere iniurias poſſumus, idque ad neceſſitatem ſatis eſt. Num idcirco aedificandi artem repudiemus? In veſtitu cultuque corporis, ſi nihil ſpectemus aliud, niſi ut imbres, ut nives, ut ventos, ut ſolem, ut frigus arceamus, ſatis fuerit, vel pellibus animalium corpus amicire: an quiſquam propterea honeſtior civilem ea in re conſuetudinem negligit? Sic & in hoc genere ſtudiorum non in iis modo, quibus nullo modo carere, verum etiam in iis, quibus ſatis commode carere non poſſumus, elaborandum: neque tantum neceſſitas, verum etiam dignitas, & pulchritudo ſpectanda eſt: praecipue cum omnibus propemodum in rebus decorem & elegantiam cum ſumma utilitate natura ipſa copularit. Hos igitur ſine ulla contumelia dimittamus: tantum moneamus, ut, ſi in omnibus vitae

partibus ornatus rationem habendam esse ducunt, in studiis quoque eam omittendam non esse, fateantur. Isti nobis acrius insectandi sunt, vehementiusque repellendi, qui dedita opera barbariem in loquendo diligunt, & non aliter se philosophos visum iri putant, quam si dictione inquinatissima utantur, & ut sues in luto ac coeno, sic ipsi in orationis sordibus volutentur. Antiquis temporibus quoddam stultorum genus fuisse proditum est, qui pedore ac squalore horridi, pannis obsiti, semper illoti, semper intonsi, semper impexi, illo ipso incultu ac neglectu corporis, philosophorum nomen in vulgus assequebantur. Non valde dissimilis est eorum amentia, qui orationem nullo studio excultam, nulla diligentia expolitam, nullo artificio elaboratam philosophiae professoribus convenire aiunt. Atque illi tamen eo tolerabiliores, quod corporis celandi curam multi, ornandae orationis studium nemo olim, qui aliquo inter philosophos loco haberetur, neglexit. Nisi forte quis Epicurum & eos, qui ab eo sunt, abiiciat: quos ego vix in hominum, in philosophorum quidem numero nullo modo, habendos esse censeo. Est autem operae pretium audire, quomodo hanc suam tam praeposteram, tamque absurdam opinionem confirment. Gravis alicuius & severae matronae philosophiam similem esse aiunt, quam omnis fucus dedeceat; quae nativa pulchritudine contenta, augere eam pigmentis & lenociniis non laboret. Ut incultos & horrentes solitariosque lucos plus habere maiestatis ac venerationis, quam nitidas & viridicatas, & digestis in quincuncem arboribus consitas silvas; sic squalentem, &, ut ita dixerim, impexam, nescio quo modo augustiorem & maiestatis pleniorem videri, quam comptam, & quasi unguentis delibutam orationem. Quibus nos ita responsum volumus: non si clamistro intortus capillus, & buccae minio ac cerussa fluentes, & vulsa supercilia, & quaesitus arte dentium candor

candor matronam dedecent: continuo illuviem & situm, ac sordes decere. Est & suus non modo matrifamilias, verum etiam viro cultus. Et, ut reprehendendus sit, si quis quotidie reddatur ad speculum, quod tamen Africanum fecisse accepimus, & facie feminibusque lavatis in publicum prodeat: sic si quis Patroclem illum imitari velit, quem cavillans Aristophanes, nunquam in vita lavisse dicit, ita ut nunquam os, nunquam manus abluat, nunquam sudorem detergeat, nemo sit, qui non foedum illius adspectum, & tetrum ac virulentum, qui ex eo afflabitur, odorem abominetur. Neque vero nos a philosopho exigimus, ut verborum paritatem ac similitudinem aucupetur, neque ut in rotundandis periodis occupetur, neque, si agrestem esse illius & inconcinnam locutionem nolumus, effoeminatam & canticorum similem volumus: neque tam ut rerum praestantiam, verborum splendore illuminet, quam ut ne illam orationis impuritate contaminet, postulamus. Tu mihi, cum de rebus cognitu dignissimis dicere ingressus sis, ea vorborum portenta evomas, ut, qui aderunt, non hominem loqui, sed asinum rudere existiment: & tamen ea fatuitate atque impudentia sis, ut homines polite dicendi cupidos despicias, & istud, quod tu facis, voces philosophice loqui? Nam illud, quod in eo maiestatem quandam, & quasi religionem inesse vis, vide, ne potius impium sit, ut vasa Deo dicata impuris manibus, ita philosophiam impuro sermone tractare. Enimvero, si ea demum sacra ac religiosa sunt, quae ornatu carent: removeatur aurum a templis: gemmae, signa, tabulae, donaria denique omnis generis removeantur. Sin hoc vel cogitare nefarium est: fateamur id, quod ratio quodammodo ipsa praescribit, neque opes usquam melius, quam in Dei cultu, neque dicendi copiam praeclarius quam in excolenda exornandaque philosophia conlocari. Superest, ut iis satisfaciamus, qui negant philosophiam cum eloquentia posse

coniungi;

coniungi; necessarioque qui alteram ex animo colat, ei esse alteram deserendam: qui ad utramque animum adiecerit, ne utraque excidat periculum esse. Qui cum haec dicunt, si de sui tantum ingenii imbecillitate loquerentur, ferendi essent, nunc, cum ex se ipsis alios metiantur, & quod se praestare posse diffidunt, id universe ac generatim fieri non posse pronuncient, in eo quam vehementer errent, admonendi videntur. Usque eo ne rerum veterum, & eius ipsius, quam profitemini, philosophiae imperiti estis, ut summam in philosophis veteribus extitisse dicendi vim ac copiam nesciatis? Ecquis unquam Platonem, aut philosophiae scientia, aut dicendi facultate superavit? de quo Cicero bonus inprimis aestimator eloquentiae ita magnifice sentiebat, Iovem ut ipsum, si Graece loqui vellet, non alio quam Platonis sermone usurum esse diceret. Quid Aristoteles? non & ipse dicendi praecepta unus omnium optime tradidit, & ea dicendi copia fuit, ut eum idem Cicero auro fluentem fluvium nominarit? non Xenophontis summi philosophi ore Musas quasi locutas ferunt? non Thoephrastus a loquendi divinitate nomen invenit? non posterioribus seculis eam in Carneade vim fuisse proditum est, nullam ut unquam rem confirmandam susceperit, quam non probaverit; nullam impugnandam, quam non averterit? Sed quid vetera & externa exempla conquirimus, cum recentium & domesticorum copia suppetat? Haec civitas quam multos & olim protulit, & quotidie profert, qui ut nemini, quin utraque laude praestiterint, ita omnibus, utra potius praestiterint, ambiguum relinquunt? Quorum vos adolescentes, per Deum immortalem, exemplum imitamini, neque committite, ut Veneta civitas, quae semper toto orbe terrarum habita est foecundissima virorum omni virtutis & doctrinae laude praestantium parens, per vestram ignaviam, atque desidiam ista tam praeclara laude spolietur. An vero vos illis

orti

orti maioribus, qui nihil unquam sibi dulce praeter virtutem & eruditionem putarunt, quidquam virtuti, quidquam eruditioni anteponendum esse ducetis? At exterae nationes, non alio potius, quam Venetorum hominum exemplo, ad eas colendas excitari atque inflammari solent. Hic sedem virtutis, hic domicilium litterarum, hic seminarium quoddam praestantium virorum esse omnes uno consensu gentes exterae confitentur. Hanc vos tam praeclaram, tamque magnificam laudem, quae ad hunc usque diem semper & crevit, & floruit, vestra culpa decrescere ac deflorescere patiemini? non per illos Contarenos, Barbaros, Bembos, Donatos, caeterosque heroas, consecrata ad omnem posteritatis memoriam nomina; qui nunquam in coelum hominum praedicatione conscendissent, nisi, quamdiu vixere, illam, ad quam mea vos cohortatur oratio, philosophiae cum eloquentia coniunctionem, posthabita omni alia cogitatione coluissent. Hos spectate adolescentes, hos intuemini, horum de gloria dies noctesque cogitate, & ad eam vestra industria exaequandam contendite. Habetis in hac civitate publice constitutos homines eruditissimos, qui vobis in illo itinere duces optimi esse possint. Quorum me in societatem, licet valde ipsis omnibus imparem, quando ipsa Respublica vocavit, & eo me collocavit in gradu, unde possem in ipsius civitatis oculis voluntatis erga vos meae quotidianas significationes dare: equidem non parcam labori: abiectisque aliis omnibus curis, quantum conniti atque efficere potero, tantum conferam ad ingenia vestra omni in genere disciplinarum liberalium, quantum quidem in me fuerit, excolenda. DIXI.

Pro-

Pro Francisco II. Galliarum Rege ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO V.

Habita Romae postridie Kal. Mai. Anno CIↃ IↃ LX. *

OMnes quidem Christianos Principes, Pie Pontifex maxime, credibile est, accepto delati tuis maximis virtutibus honoris amplissimi nuncio, admirabili quadam laetitia perfusos esse: nec eorum fuisse quenquam, quin, sublatis in coelum manibus, omnium rerum moderatori Deo singularibus verbis gratias egerit, quod sacrosancto Cardinalium Collegio eam mentem dedisset, ut te potissimum deligerent, quem in ista dignitatis sede celsissima concordibus suffragiis collocarent. Sed quanto nostri Reges observantia erga Romanam Ecclesiam, & insigni atque assiduo defendendae ornandaeque illius studio caeteros ex omni antiqui-

* Haec Oratio ex iis est, quibus Catholici Principes summo Catholicae Ecclesiae Pontifici obedientiam praestare solent. Cum vero genus hoc Orationis, novum quiddam sit a demonstrativo genere, laudativo, tum iudiciali, eiusdemque exempla haud reperiantur in latinis, graecisque authoribus, animadvertimus hic eiusdem esse generis, Mureti nostri Orationem sequentem, item decimam, duodecimam, decimam tertiam, decimam quartam, vigesimam secundam, ac vigesimam quinctam. Adde, ex Lunigii Orationibus Procerum Europae Orat. VIII. (T.I.p.26.) *Bern. Iustiniani*, Ducis & Senatus Veneti nomine, ad Sixtum IV. Orat.XI.(T.I.p.64.) *Io. Camerarii Dalburgii*, nomine Philippi Ingenui Electoris Palatini ad Rhenum, ad Innocentium VIII. Orat.XII. (T.I. p.77.) *Hectoris Flisci*, Genuensis Reip. Oratoris, ad eundem; Orat.XV. (T. I. p.113.) *Iasonis Maini*, Oratoris Mediolanensis, ad Alexandrum VI. Orat.XVI. T.I.p.133. *Angeli Politani*, Senensium Oratoris, ad eundem Orat. XVII. T.I. p.140. *Iacobi Spinolae*, Oratoris Genuensium, ad eundem; Orat. XVIII. T.I.p.152. *Nicolai Tygrini*, Lucensium Oratoris, ad eundem; Orat. XXXVI. T. I. p.291. *Petri Victorii*, Ducis Florentini Legati ad Iulium III. Or. LXVIII. T.I. p. 557. iussu Legati Hispanici ad Urbanum VIII. habitam; (cui sequenti Oratione LXIX. respondetur a *Ioanne Ciampolio*,) Orat. LXXII. T. I.

tiquitate superarunt: tanto Francisci II. Regis, te Pontifice declarato, maius quam pro virili parte gaudium fuit. Quare, etsi non dubitabat, quin tu de clarissimo viro, Episcopo Engolismensi, Oratore apud te suo, cuius fidem & integritatem tibi plane perspectam esse novit, animum suum erga te, & erga hanc orbis terrarum principem Ecclesiam, & optime, & libentissime cogniturus esses: tamen ut illustriorem etiam, & expressiorem significationem voluntatis suae omnibus hominibus daret, iudicavit, sibi faciendum esse, ut ad te de suis eo proprie nomine eiusmodi quempiam mitteret, in quo & dignitas inesset ea, quae ad tantum munus obeundum requiritur, & aliae praeterea caussae, propter quas eum tibi unum ex omnibus gratissimum atque acceptissimum fore consideret. Misit igitur clarissimum, & nobilissimum equitem, Ioannem Babonem a Burdaesia, eius quem modo nominavi Episcopi fratrem, arcanorum regni, & regiorum omnium consiliorum participem, cuius in maximis rebus gerendis virtutem & fidem exploratam habet, quique

praeterea

T. I. p. 599. *Georgii*, Ducis in *Ossolis*, Legati Polonici ad eundem; Orat. CXXXIV. T. II. p. 263. *Antonii Malagonelli*, nomine Helvetiae Catholicae ad Clementem IX. Oratio CLXIX. T. II. p. 452. *Michaelis* Principis a *Radzivil*, Legati Polonici, ad Innocentium XI. (ad quam proxime sequenti Oratione CLXX. respondetur) Oratio CCXVII. T. III. p. 84. *Iosephi Isoardi*, nomine Avenionensium ad Alexandrum VIII. Conferri etiam possunt in eodem opere Gratulatoriae, quae aliis Principibus sub auspicium regiminis dictae sunt, ut Oratio XXV. T. I. p. 206. *Bern. Wurmseri* nomine Electorum ad Carolum V. Orario CXIV. T. II. p. 152. *Nic. Avancini* S.I. nomine rotius Austriae ad Leopoldum; Or. CCLXXIII. T. III. p. 565. *Pauli Christophori de Schluttern*, nomine Academiae Vindobonensis ad Carolum VI. Imp. Orat. XIII. T. I. p. 91. *Hermolai Barbari*, Orationis Veneri, ad Maxim. I. Regem Romanorum electum; Orat. CLVII. T. II. p. 385. *Andreae Lilienboeckii*, Legati Svecici, ad Ioannem III. Regem Poloniae; cui statim additur *Andr. Olszorii* Responsio; Oratio CLXXX. T. II. p. 483. *Angeli Politiani* nomine Reip. Florentinae ad Alphonsium V. Siciliae Regem; Oratio XXXVII. T. I. p. 302. *Cynthii Ioannis Baptistae Gyraldi*, Ducis Ferrariensium Legati, ad M. Ant. Trivisanum, Ducem Venetum; Orat. XXX. T. I. p. 311. Eiusdem ad Franc. Venierium, Venetiarum Principem, &c.

praeterea pietate & observantia erga hanc Sedem neque fratri, neque cuiquam mortalium cedit. Quorum ego amborum permissu, regiae voluntatis hodierno die apud te constitutus interpres, gratulor non tam equidem tibi, Beatissime Pater, quam universae Christianae Republicae quae pristinum illum splendorem suum, qui magno bonorum omnium moerore, apud plerasque gentes, pravis opinionibus corruptas, magis ac magis in singulos dies absolescebat, brevi se, tuo ductu atque auspiciis recuperaturam, non dubitanter sibi de tua praestanti bonitate ac sapientia pollicetur. Summa plane omnia, ac prope divina in eo requiruntur, qui clavum in Ecclesiae navi teneat; cuius a nutu pendeant leges; cuius ad pedes Reges ipsi se abiiciant, cuius arbitrio pandatur coelum; qui denique supra omne humanae dignitatis fastigium evectus, Dei personam inter homines sustineat. Nam si divinae litterae a quolibet Episcopo tantam integritatem ac virtutis perfectionem exigi volunt, nullus ut in omni eius vita reprehensioni pateat locus; neque gravitatem eius muneris digne a quoquam sustineri posse tradunt, nisi quem pietas, prudentia, iustitia, uno verbo, virtus suis omnibus numeris absoluta commendet: quid in eo, qui omni tempore cum summo imperio tractare gubernacula Ecclesiae debeat, cuius vita caeteris omnibus pro exemplo, voluntas pro lege, vox pro oraculo futura sit, quanto haec omnia requiri maiora, & divinitati propiora censemus? Itaque, ut alia, sic hoc quoque sancte ac sapienter institutum est a maioribus, ut quoties de summo Pontifice in demortui locum eligendo ageretur, interea dum ea de re amplissimus Cardinalium ordo deliberaret, nullus intermitteretur dies, quo non omnes, & privatim & publice precarentur a Deo, ut eum ipse gregi suo praeficeret, quem dignissimum, quem ad publicam concordiam, & tranquillitatem aut constituendam, aut conservandam aptissimum, quem denique, quantum humana

conditio

conditio fert, sui simillimum iudicaret. Quod si eiusmodi Pontificem ulla unquam tempora desiderarunt, nostrorum certe is status est, ut nunquam magis ex istius Sedis auctoritate universi orbis salus pependisse videatur. Non enim Petri navis, ut solebat, placido mari, secundis conspirantium ventorum flatibus impulsa fertur. Horribiles eam procellae, & turbinum vis, vel exercitatissimis metuenda rectoribus, agitat: ut quanquam a naufragio quidem nullum periculum est, non mediocris tamen animos teneat metus, ne tam saeva tempestas multos mortales, novarum opinionum fluctibus involutos, in ea brevia praecipites abripiat, unde postea nec enatare ipsi, nec evadere atque emergere alieno auxilio possint. Quo nos omnes divinae bonitati maiores agere gratias convenit, quae, deploratis prope iam rebus, certe quidem in summum discrimen adductis & extrema spe pendentibus, eum gubernatorem dedit, quo meliorem, & ad haec omnia in melius convertenda accommodatiorem, non dicam reperire, sed ne optare quidem, aut etiam cogitando informare poteramus. Iam nunc igitur praecipimus mentibus eius diei laetitiam, quo gentes illae, quae tum fallacibus improborum hominum sermonibus in laqueos erroris inductae, tum fortassis etiam, quorundam e nostris licentiori, & dissolutiori vivendi genere offensae, absciderunt seipsas a corpore Ecclesiae, & adversus eam impium ac nefarium bellum susceperunt, mutato consilio, ad sanitatem redeant, & erroris sui veniam petentes, deposita omni contumacia, sanctissimis pedibus tuis osculum figant. O praeclarum illum triumphum, & cum omnibus, tum iis praecipue, de quibus agetur, optabilem. Non enim tu illos opprimere, sed oppressos erigere; non in servitutem abducere, sed a teterrima servitute in veram libertatem asserere; non perdere, sed servare vis; non eorum sanguinem fundere, sed, ne sanguis IESU Christi frustra pro eis effusus sit, efficere; non

retortis

retortis post tergum manibus, collo catenis gravato, ante currum ducere, sed iis ipsis vinculis, quibus impediti tenentur, exsolvere meditaris. Quibus igitur ipsis, nisi in eo ut vincantur, nulla spes salutis est, credimus usque eo praefractos ac pervicaces fore, ut ad extremum perire, per obstinationem animi malint, quam cedendo, & obsequendo servari? Immo vero certa spes est, cessuram tandem aliquando rationi temeritatem, luci tenebras, mendacium veritati. Quantam ille dies non terris modo, sed coelo ipsi hilaritatem allaturus est? Nam si, cum unus aliquis, qui a recto vivendi tramite deflexerit, in viam redit, innumerabiles illas legiones Angelornm exsultare ac gestire gaudio credimus: quid tandem facturas esse auguramur, cum tot hominum miserabiliter nunc in suam perniciem ruentium millia resipuerint, & unde Satanae instigatione discesserant, eo se Sancti Spiritus afflatu instincta receperint? Age igitur, optime maxime Pontifex, praeripe posteris tuis hanc gloriam, &, quod aliquando fieri necesse est, id ut te potissimum Pontifice fiat, enitere. Addatur decus hoc annalibus nostris, ut in eis olim legatur, pestilentissimas opiniones, quae, quasi contagione quadam paulatim serpentes, per omnes propemodum Christiani nominis provincias pervaserant, auctoritate tua disiectas, dissipatas, exstinctas, exterminatas fuisse. Damnentur votorum suorum per te omnes verae pietatis studiosi, qui multos iam annos nihil ardentius a DEO, quam concordiam, & harum dissensionum finem efflagitant. Signetur hoc praecipue titulo Pontificatus tuus, ut, si quis quondam non expresso nomine Pium quartum intelligi velit, eum Pontificem dicat, qui affectis & aegrotis Ecclesiae membris tam salubrem medicinam adhibuerit, ut etiam ea, quae desperata videbantur, integra & incolumia conservari. O nos beatos, cum illa, ut speramus, evenerint. O te Pontificem modis omnibus maximum ac beatissimum. Quae futura

ra

ra eſt tam barbara, aut tam longinqua natio, quo non tam divini beneficii, a te in totum hominum genus collati, fama perveniat? Quae tam ingratae litterae, quae de tuis laudibus conticeſcant? Quae tam ſurda poſteritas, quae clamores noſtros admiratione virtutis ac felicitatis tuae excitatos non exaudiat? Magnam vero tam praeclarae rei, & ſuſcipiendae occaſionem, & ex animi ſententia conficiendae ſpem tibi offerre tempus ipſum videtur. Nam ſuperioribus annis, cum duo Chriſtianorum maximi potentiſſimique Reges, gravi & diuturno bello inter ſe contenderent; caetetorum autem Principum non fere quiſquam eſſet, qui non ad alterutram partem aut ſuapte voluntate inclinaret, aut aliqua officii ratione adduceretur, aut etiam neceſſitate traheretur; cum undique armorum fulgor, ſtrepitus, terror, omnium oculos, aures, animos perſtringeret, obtunderet, conſternaret; cum quibuſdam locis pauciores iam reperirentur, qui fructus ex agris perciperent, quam qui agros ipſos aut ſua, aut aliena caede quotidie cruentando pinguiores efficerent: eveniebat, ut in illa rerum omnium perturbatione & improbi & conſcelerati homines opinionum ſuarum venena per omnes populos fidentius atque impunius ſpargerent, & Principes, aliis cogitationibus occupati, ad coercendam illorum audaciam animum convertere non ſatis commode poſſent. Habet in ſe bellum cum alia mala plurima, tum, illud in primis, quod & male animatis hominibus affert peccandi facultatem, & plerumque principibus connivendi neceſſitatem. At nunc, cum, divino numine, atroces illi bellorum impetus reſederint; cum illa tam diu exoptata pax, coelo demiſſa, eorum animos, qui odiis, ut videbantur, implacabilibus diſſidebant, aeterno, ut ſperamus, foedere coniunxerit: quis non intelligit fore, ut Principes, aliis curis ſoluti, ad purgandas provincias ſuas, & ad omnes impiorum dogmatum fibras elidendas, omnes radices evellendas, atque exciden-

das toto pectore incumbant? Quod quidem Franciscus, Rex Christianissimus, & iam nunc diligentissime facit & diligentius atque animosius in dies facturum se esse profitetur. Meminit enim, eis se maioribus editum, qui, ut sectas religioni nostrae inimicas exstirparent, ut Christiani nominis fines quam longissime propagarent, ut apostolicae sedis auctoritatem sanctam atque inviolatam praestarent, nullam sibi unquam difficultatem pertimescendam, nullum periculum detrectandum, nullam dimicationem refugiendam putarunt. An ille cum vetera illa Christianae pietatis columina, Childebertos, Martellos, Pipinos, Carlomannos, aliosque innumerabiles heroas, haeresium exstinctores, verae fidei assertores, Pontificiae dignitatis vindices ac propugnatores memoria repetat; eorumque se sanguinem ac progeniem esse cogitet, quorum pro Christi doctrina expeditionibus, bellis, victoriis totus terrarum orbis nobilitatus est; &, ut vetera taceantur, cum se Francisco primo prognatum, Errico secundo natum recordetur, duobus post hominum memoriam praestantissimis regibus, quorum utriusque tanta tamque insignia exstiterunt in Ecclesiam promerita: maximo animo maiorum suorum vestigia non persequatur? Ille vero faciet; nec adaequare modo eorum gloriam, verum etiam, si fieri possit, superare conabitur; quique se principem inter Ecclesiae filios locum obtinere intelligat, ut illo se honore dignissimum praestet, omni studio elaborabit. Tu modo, pater Beatissime, pro tua singulari & eximia sapientia, quid ad compescendos tumultus, & ad statum Ecclesiae componendum utilissimum sit, statuito. Notum est, maximas saepe, & perniciosissimas in Ecclesia dissensiones rite convocato ex omnibus Christianae ditionis partibus Episcoporum Concilio sedatas fuisse. Eodem remedio si tibi nunc quoque aegrotis exulceratisque rebus subveniendum esse videatur: nihil est, quod regi gratius aut optatius possit accidere:

tidere: neque tibi dubium esse debet, quin ipse omnes vires suas eo collaturus sit, ut quaecunque ab eiusmodi Concilio decreta fuerint, pie inviolateque serventur. Omnino autem, Beatissime pater, quaecunque obedientia ab optimo & obsequentissimo filio praestari potest, eam tibi Rex summa fide, summaque constantia praestiturus est, idque se semper facturum esse, per hos clarissimos & ornatissimos viros, oratores suos, sanctissime pollicetur. Tu vicissim perge, ut facis, & regem ipsum, & universum Galliae regnum paterna caritate complecti. Multae sunt caussae, quae te, ut id facias, excitare debent. Primum ipsa muneris amplissimi, quod te Deus in terris sustinere voluit, ratio. Deinde ardentissimum illud studium, quod semper usque a Clodovaeo viguit in regibus nostris, adiuvandi Romanam Ecclesiam: ut quoties ita tempora tulerunt, se regnumque suum in apertum discrimen obiicere maluerint, quam Ecclesiae laboranti deesse. Qua ex re illud assecuti sunt, ut & ipsis, & eorum posteris primus inter Ecclesiae filios locus, nemine dissentiente, tribuatur. Valere etiam apud te debet illa nominis sanguinisque coniunctio, quae inter te, & lectissimam, omnique laude ac praedicatione dignissimam feminam Catharinam, Regis matrem, intercedit. Nam cum ei, neque quidquam unquam optatius fuerit, ut tu ipse omnim optime nosti, quam ut te tertium e gente sua summum Pontificem videret: neque maiorem laetitiam attulerit, quam cum intellexit, sed id quod tantopere optaverat, consecutam: aequum est, tanto illius erga te studio parem a te voluntatem referri. Possemus & alia eodem pertinentia proferre, nisi ea iam mutuae inter te & regem voluntatis testimonia utrinque data essent, quae neminem dubitare patiuntur, quin & ipse tibi dicto audiens futurus sit, & tu eum paterna benevolentia prosecuturus.

Haec habuimus, Beatissime pater, quae tibi Francisci

II. Christianissimi Regis nomine exponeremus. Nunc, cum idem Scotiae regnum obtineat, una ipse cum Maria uxore, a qua illud dotis nomine accepit, omnes tibi eius & opes, & copias deferunt seque omnibus in rebus auctoritati tuae libentissime obtemperaturos, omnemque tibi, quae a filiis debetur, obedientiam praestituros pollicentur. Nos, ne rursus orationem a capite arcessere necesse sit, quaecunque de Galliae regno diximus, eadem, ut de Scotiae quoque regno dicta esse existimes, obsecramus. DIXI.

Pro Antonio Rege Navarrae ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO VI.

Habita Romae Postridie Id. Decemb. Anno CIↃ IↃ LX.

Quo tempore Ioanna, Regis Uxor, missis ad summum Pontificem litteris sua manu subscriptis se & Catholicam esse profitebatur, & nunquam a S. R. E. obedientia descituram pollicebatur.

SI quantum laetitiae Pontificatus tuus Antonio Regi Navarrae, & Ioannae, ipsius uxori, attulit, Beatissime Pater, tantum eis commoditatis ad eam laetitiam, nulla interiecta mora tibi significandam, tempora tribuissent: nihil omnino habuissent antiquius, quam ut ad te statim mitterent, qui tibi summum honorem, huic amplissimo Cardinalium Collegio summam prudentiae ac iudicii laudem, universae Christianae Reipublicae magnam & prope exploratam antiquae dignitatis recuperandae spem suo nomine gratularentur. Sed quoniam quantum ex optimi, & ad sedandas horum temporum discordias aptissimi Pontificis creatione gaudium caperent, in ipsorum probitate, ac fide positum fuit; quam vacuum tempus, & ad legationem eius rei caussa subito decer-

decernendam idoneum haberent, non fuit: iudicarunt, si temporibus suis parerent, & quod recenti re facere, cum magnopere cuperent, non satis commode poterant, id in diem different, nihil ominus ea caussa testificationem voluntatis suae, aut sibi honorificam, aut tibi iucundam atque acceptam fore. Et vero, Beatissime Pater, si apud te, & apud hoc sanctissimum, augustissimumque concilium non ex vulgi opinionibus, sed ex veritate unaquaeque res penditur: gratulatio paulo serius facta, non tam propter tarditatem aliquid de illa novitatis suavitate, ac dulcedine deperdere, quam propter maturitatem aliquid auctoritatis, ac fidei acquirere videtur. Etenim qui tibi, cum primum ad istum coelo proximum in terris locum divino consilio sublatus es, gratulabantur, eam tantum gaudii sui caussam afferre poterant, quod certo sperarent fore, ut qiu te per totam vitam omnibus maximis honoribus dignissimum praebuisses, eum consecutus, quo nullus amplior exoptari potest, tantam dignitatis amplificationem pari virtutis accessione cumulares. Magna prorsus illis, & illustria suppeditabant argumenta, cur ita crederent: neque non firmissimis fundamentis nitebatur incredibilis illa spes, quam de futura Pontificatus tui felicitate conceperant. Sed quantum interest inter ea, quae futura creduntur, & ea, quae iam sunt; quanto experta iam & explorata, quam sperata, & exspectata, maiorem laetitiam in animis hominum commovent; quanto certius & verius homines praeterita, & praesentia commendare, quam de futuris affirmate pronunciare possunt: tanto plus ponderis ac fidei habere debet ea gratulatio, quae tibi fit, annum prope iam integrum ex ista sanctissima sede universum orbem sapientissime gubernanti, quam illae, quae tum fiebant, cum homines, qualem esse te plus plusque in dies experiuntur, talem futurum esse prospicerent, quasique augurarentur. Neque vero haec in eam sententiam idcirco a me dispu-

tantur, quod non libentissime facturi fuerint Antonius Rex & Ioanna Regina Navarrae, ut quemadmodum nulli Christianorum Principum concedebant, qui maius ex tua dignitate gaudium percepissent: ita nemini, quantum per locorum intervalla licuisset, concederent, qui tibi citius de illius adoptione gratularetur: si quam solutae ipsis & liberae voluntates, tam soluta etiam, & nullis impedita difficultatibus tempora fuissent. Sed ita cogitarunt: si rerum suarum incommodo maturarent id facere: ipsi tibi, cui maxime probare studium suum cuperent, pro tua in se paterna caritate, ubi rem cognosses, insuavem fore celeritatem sine ulla necessitate cum ipsorum incommodatione susceptam. Nunc autem miserunt ad te clarissimum & spectatissimum virum, Petrum Albretium, propinquum suum, qui genibus tuis suppliciter advolutus, tibi, vero IESU Christi in terris Vicario, certissimo Petri Apostolorum principis successori, communi totius Ecclesiae Christianae Pastori, ac gubernatori, debitam obedientiam suo amborum nomine praestaret, atque exhiberet: tibique atque huic Sacrosancto Collegio confirmaret, Antonium Regem, & Ioannam Reginam Navarrae, uti veros Ecclesiae filios decet, tibi semper dicto audientes futuros: neque ullam evenire posse rem tantam, quae ipsos ab huius sanctae & apostolicae sedis observantia, & ab ea, quam sibi per manus a maioribus traditam, summa firmitate ac constantia perpetuo retinuerunt, persuasione divellat. Hic ego, Beatissime Pater, si orationis vela pandere, & quasi aperto invectus mari, per eorum Principum laudes, quorum nomine apud te verba facio, decurrere instituam, vereor, ne, cum dicendi principium vel facillime reperero, exitum reperire non possim. Nam quae tandem nominari potest ullo in genere virtus, quae non in eorum utroque ita emineat, ut ad quamcunque se quis animo & cogitatione converterit, ea demum excellere ac praestare videantur? Sed

quoniam

quoniam & ipsi nos hoc tempore suae modo voluntatis interpretes, non etiam suarum laudum explicatores esse voluerunt, & eorum virtus excelso atque illustri sita loco, satis ipsa per se nullo adhibito alienae praedicationis lumine, in oculos omnium incurrit: laudandis ipsis, quod verissime ac copiosissime facere possem, supersedebo: tantum ex veteribus historiis nonnulla proferam, ex quibus intelligatur, & ab iis illos ortos esse maioribus, & in eorum opes atque imperia successisse, qui sibi posterisque suis amplissimam gloriam nulla re magis quam frangendis ac domandis nostrae religionis hostibus, defendendaque apostolicae sedis dignitate pepererunt. Quis est enim ita veteris memoriae ignarus, ita in superiorum temporum historiis peregrinus atque hospes, qui non Divi Ludovici Gallorum Regis optimi ac sanctissimi res pro Ecclesia fortiter gestas, si minus e scriptorum monumentis cognoverit, at auditione certe aliqua acceperit? Cuius viri per omnem vitam domi forisque spectata virtus, & vivum maxima laude cumulavit, & confecto huius vitae curriculo in coelestium concilio collocatum ad divorum religionem & sanctimoniam consecravit. Ab eo igitur & Antonius Rex, & Ioanna Regina Navarrae, duobus quasi rivis ex eodem capite manantibus originem ducunt: ut non sine divino consilio sancti Regis soboles in plures familias sparsa atque diducta, post tercentos propemodum annos matrimonii foedere copulata, in unam eandemque domum denuo coaluisse videatur. Etenim & tanti herois progeniem quam latissime fundi ac propagari oportebat, ut a stirpe generis, ac seminis quamplurimis populorum rectoribus integra illa & incorrupta religio, quae in eo fuerat, ingeneraretur; & aequum erat, ex ea profectos tandem aliquando rursum inter se coniungi, ut exstarent, qui utraque stirpe possent Divo Ludovico generis sui auctore, ac principe gloriari Quod si mihi fas est, Beatissime Pater, audiente te, in

hoc augustissimo religionis antistitum consessu res divinas attingere, & de divorum sensibus ac cogitationibus aliquid dicere: credo equidem Divum Ludovicum, pro caritate illa, quae beatos ne tum quidem deserit, cum spes, & fides finem suum consecutae deficiunt, credo, inquam, eum e coelo in suos intuentem, horum, de quibus loquimur, Principum coniunctione laetari, & assiduis hoc a Deo percibus exorare, ut a se orti per sua vestigia gradiantur, utque in vero Dei cultu non tantum ipsi se, populosque suos contineant, verum etiam illius propagationem primam sibi omnium rerum putent. Inde fit igitur, ut & Galliarum Reges eius gloriae, quae conservanda & propaganda religione paritur, principatum sibi praeter caeteros appetant: & qui eis genere proximi sunt (arctiori autem eos, quam Navarre Rex, & Regina, necessitudine attingit nemo) nulla in re magis elaborent, quam ut se perpetuo eiusdem laudis societate dignissimos praestent. Nam quid ego nunc Ludovicum, Philippi & re & cognomine Animosi Galliarum Regis filium, Divi Ludovici nepotem, Eburovicum Comitem, Regem Navarrae, a quo per multos gradus nunquam interrupto successionis ordine, haereditas regni ad Ioannam Reginam pervenit; eum igitur cur mihi pluribus verbis commendandum putem? Quid eius Philippum filium? qui non tantum regni, verum etiam patriae atque avitae virtutis haeres, pro Christianae pietatis defensione cum Granatae Rege, acerrimo per id tempus Christianorum hoste, magnum & diuturnum bellum, summa & fortitudine & prudentia administravit. Theobaldi vero Campaniae Comitis, qui & ipse Navarris regio imperio praefuit virtutem, quis se nunquam satis pro dignitate laudare posse confidat? qui cum totam prope aetatem in oppugnandis CHRISTI adversariis consumpsisset, eiusque rei caussa, usque in Africam invictum exercitum duxisset, multa praelia commisisset, multas victorias reportasset,

taſſet, tandem e ſacro bello, ad quod Divum Ludovicum comitatus fuerat, rediens, paucis poſt eum diebus ad ſuperos evolavit. Fuit, fuit illa ſemper, & adhuc eſt, in Navarrorum Regibus virtus, ut religionis defenſioni alia omnia poſthaberent: pro ea, quoties ita res ferret, non fortunas modo ſuas, verum etiam ſua capita ſine ulla cunctatione in quodlibet periculum offerrent. Neque vero ita eos animatos eſſe mirabitur quiſquam, qui cognoverit, nunquam eos ipſa regni ſui inſignia adſpicere poſſe, quin recordentur antiquae maiorum ſuorum virtutis, & laborum, quos illi pro religione noſtra maximos maximeque memorabiles pertulerunt. Ita enim memoriae proditum eſt, Caſtellae regnum in Hiſpania quondam a triginta barbarorum Regibus, Duce atque Imperatore Smaragdo, occupatum fuiſſe. Unde cum illi magnum omnibus Chriſtianis terrorem iniicerent, brevique ſe tota reliqua Hiſpania, quae Chriſtianorum erat, potituros eſſe confiderent: Sanctium Navarrorum Regem, collecto forti magis quam numeroſo exercitu, adverſus eos profectum eſſe, cum prius pulcherrimum clariſſimumque iuſiurandum iuraſſet, nunquam ſe ex bello, niſi parta victoria, reverſurum. Excogitaverant barbari cum alia multa ad prohibendas noſtrorum incurſiones aptiſſima, tum catenas quaſdam ferreas, quibus ita vias omnes occluſerant, ut equitatui, quo plurimum valebant noſtri, omnis adempta ſpes faciendae in hoſtem irruptionis videretur. Sed nihil virium habent adverſus prudentiam ſubdola & aſtuta conſilia; debiles ſunt omnes adverſus conſtantiam machinae; imbecilla & inutilis adverſus fortitudinem multitudo. Deo duce per medios hoſtes ſibi & ſuis viam ferro faciens Sanctius non prius deſtitit, quam barbaros fuſos, fugatos, caſtris exutos docuit, victoriam non in munitionibus operibuſque bellicis, ſed in cauſſae bonitate poſitam eſſe; qui pro Chriſti nomine dimicarent, eorum impetum non poſſe

ne collatis quidem in unum aliorum omnium viribus sustineri. Superatis igitur, & in potestatem redactis hostibus, omnium nostrorum & imperatorum & militum incredibilis concursus ad Sanctium factus est: alius amplexeri eum, alius ad genua adcidere, alius fortem illam dexteram barbarorum domitricem, Hispaniarum liberatricem, victoriae confectricem, exosculari; qui propter multitudinem propius accedere non poterant, vultu, oculis, manibus, corpore, quascunque poterant, animi sui significationes dabant; una omnes voce & bellatorem fortissimum, & imperatorem invictissimum consalutabant. Inde cum de dividenda praeda agi coeptum esset: quae tanta erat, quantam triginta potentissimorum Regum collatae unum in locum opes coacervare potuerant: nemo erat in universo exercitu, qui non ita sentiret, itaque praedicaret, quantamcumque sibi partem ex ea vel deposceret, vel etiam suo iure sumeret Sanctius, nunquam tantum ad eum perventurum esse, ut non multo plus ipsius virtuti praeclarisque factis deberetur. Erat in castris barbarorum auri, argenti facti, infectique permagna vis; gemmarum maximi pretii admirabilis multitudo; multum tapetium, multum conchyliatae vestis, multum peristromatum, ut est illa etiam in bellis luxuriosa gens; armorum omnis generis optimorum & exquisitissimo artificio fabricatorum infinitus prope numerus; equi praestantes permulti; phalerarum, ephippiorum, caeterorumque ornamentorum equestrium incredibilis copia; captivi longe plurimi; ex quibus ingens pecunia confici posset: quibus omnibus ex rebus Sanctium, ut quantum vellet sibi ipse sumeret, summo omnes consensu obsecrabant. Ille, alacri vultu, cum gratam sibi esse illam exercitus voluntatem significasset: Non me, inquit, barbaricarum opum cupiditas, ut in hoc bellum ingrederer, aut in prima acie stans corpus meum telis hostium obiicerem, induxit. Christianae mihi pietatis ardor,

dor,

dor, & huius pulcherrimae regionis ab iniusto immanium belluarum dominatu vindicandae studium, faces ad eam rem, & stimulos subdiderunt. Nunc, cum id quod volui, divino beneficio, & vestra milites virtute consecutus sum: non committam, ut maiori animo videar armatorum & stantium copias, quam inermium & iacentium spolia contempsisse. Ornamento sint ista primum immortalis Dei nostri, Divorumque templis ac delubris: ut partim in sacrariis reposita, partim e tholis pendentia, propagent in omne tempus memoriam nostri: posterosque nostros ad suscipiendam semper magno animo religionis nostrae defensionem exsuscitent. Ditent caetera egenos & exhaustos, pro suis quemque meritis, milites: ut, cum iuventutis suae firmitatem in periculis & laboribus consumpserint, habeant olim, quo senectutis infirmitatem in tranquillitate atque in otio sustentare possint. Ego quidem, quod ad me attinet, praeter has catenas, quas spectantibus adiuvantibusqne vobis perfregi atque perrupi; & praeter illam gemmam, illam quam meis manibus deiectam, illic iacentem videtis (haec autem dicens, ostendebat illis prostratum, & in sanguine suo involutum exanimem Smaragdum,) nullam omnino mihi mercedem, nullum praemium, aut postulo, aut appeto. Ergo ad conservandam tam nobilis victoriae memoriam, simulque ad incitandos successorum suorum animos, & ipse postea catenas pro insignibus gestavit; & instituit, ut iisdem insignibus caeteri post se Reges uterentur. Ac quoniam eo in praelio praecipuum quem dixi barbarorum ductorem Smaragdum sua ipse manu obtruncaverat: eiusdem nominis gemmam medio illarum catenarum complexu voluit contineri. Quin etiam propter hanc aliasque similes victorias, Regibus Navarrae honoris ergo tributum est, inungantur, coronentur, consecrentur. O beatum illud seculum, cum Christiani & principes, & populi sine ullis discor-
diis,

diis, sine ulla opinionum varietate ac discrepantia, summo consensu, omnes vires suas ad proferendos Christianae ditionis terminos conferebant. Nostra aetas & Christianos Principes alios aliorum viribus collisos attritosque vidit, & in populis, ne quid abesset miseriis nostris, gravissimas pestilentissimasque seditiones ab improbis hominibus, qui cupiditatibus suis falso religionis nomen praetexerent, concitatas. Quibus malis finem per te impositum iri, PIE Pontifex optime & sanctissime, omnes ita confidunt, uti si haec spes fefellerit, omnia quae possunt evenire, miserrima maximeque detestanda vereantur. Erexisti animos omnium, indicto, quod tanto opere optabatur, universali Concilio. Iniecisti spem, fore, ut, haeresium peste sublata, sacrosanctum IESU CHRISTI nomen eodem animo, eadem voce, iisdem ritibus ab omnibus invocetur. Agedum, Beatissime Pater, ita te Deus ille, cuius tu personam in terris sustines, quam diutissime, & quam felicissime Ecclesiae suae praeesse velit, urge constanter, ut facis, istud propositum: omnemque diligentiam adhibe, ad prohibendum, ne tam tetri mali contagio latius serpat. Memento, te nostrum omnium communem patrem, & pastorem esse: nostram omnium salutem ab eo tibi commissam, ac creditam, qui cum Deus esset, humana natura assumta, quin sanguine suo viam nobis in coelum panderet, non recusavit. Omnia speramus a te excitatum iri, quae iacere sentis, tantis tamque diuturnis dissensionibus perculsa atque prostrata. Videre iam videmur illud tempus, cum per te constituatur Ecclesiastici ordinis auctoritas, confirmentur veteres ritus, pravae opiniones aboleantur, concordia, ne unquam postea dissolvi possit, severis legibus vinciatur. Multa perdidit Ecclesiasticus ordo & ornamenta dignitatis, & praesidia stabilitatis suae, quae nisi per te recipiat, a nemine sibi restitui posse censet. Ad ea autem recuperanda cum caeteros

Principes

Principes Christianos tibi affuturos esse credimus; tum Antonius Rex, & Ioanna Regina Navarrae, se regnumque suum, & Bearniam, & quascunque denique summo cum imperio obtinent provincias in tua potestate semper fore, seque, ut par est, obsequentissimos Ecclesiae filios, auctoritati tuae nunquam non libentissime obtemperaturos esse, sanctissime pollicentur. DIXI.

De moralis philosophiae laudibus:
Cum eam docere inciperet,
ORATIO VII.
Habita Romae XVI. Kalen. Decemb.
Anno CIↃ IↃ LXIII.

VEteri consuetudine receptum est, ut omnes, qui artem aliquam publice docendam suscipiunt, eam primam habeant concionem, qua rationem instituti sui cum eius, quam se tradituros esse profitentur, artis laude coniungant, eoque quidquid habent in dicendo virium conferant, ut in ea cum utilitatis & emolumenti, tum dignitatis & amplitudinis longe plurimum inesse confirment. Quae consuetudo etsi minime reprehendenda mihi quidem videtur, quod omnia laudanda sunt, quae ad amplificandam honestarum artium dignitatem & ad excitandum in hominum animis earum studium pertinet: tamen illud habet incommodi, quod, dum omnes promiscue iisdem fere afficiuntur laudibus, eiusdemque rei gloriam diversarum artium homines ad suam quisque traducere ac transferre conantur: fit, ut in vulgus elevetur omnium auctoritas; & ut, quoties aliquis de quacunque arte quippiam honorifice ac splendide dicere ingressus est, circumfusa multitudo ita eum loqui opinetur, non quod ita sit, sed quod eam tunc artem ornandam celebrandamque susceperit, idem de alia dicturus, si alia sibi extollenda & exaggeranda esset.

Ergo,

Ergo, ut qui comoedias aut tragoedias spectant, cum histrionem aliquem in proscenio auro ac purpura fulgentem viderint, facile intelligunt, illa ornamenta ipsius propria non esse, sed futurum, ut aeque illis indueretur quilibet alius e grege, qui ad tempus eam personam sustineret: ita, qui eiusmodi orationes audiunt, cum hanc aut illam artem magnificis & exquisitis exornatam laudibus vident, statim iudicant, nihilo magis eas in hanc, quam in illam, convenire; futurumque, ut eadem de qualibet alia dicerentur, cui orator, tanquam choragus, eas quasi partes mandare atque imponere voluisset. Quae cum mihi de principio in mentem venirent, propemodum in eam me sententiam adduxerunt, ut eam philosophiae partem, quae ad conformandos mores, instituendaeque vitae rationem pertinet, quotidianis disputationibus, quantum meae vires forent, illustraturus, nihil initio quo dignitatem ipsius vobis commendarem, dicendum arbitrarer; verentem, ne cum suis eam modo ac propriis laudibus extulissem, communes tamen illae nonnullis ac tralatitiae viderentur. Simul autem illud cogitabam, si qui nondum pervidissent, assidua & diligens harum praeceptionum tractatio quantum momenti habeat ad bene beateque vivendum, fore, ut brevi eis pro me res ipsa loqueretur: ex qua multo id eos melius, multoque perfectius, quam aut ex mea, aut ex cuiusquam oratione cognituros. Sed ab ea me sententia abduxit amicorum aliter sentientium auctoritas, qui cum alia multa, tum hoc argumentum attulerunt: cum haec ipsa philosophia praecipiat: non esse cuiquam temere a publica consuetudine discedendum, minime convenire, qui eam se traditurum profiteretur, eum in ipso quasi vestibulo in illius praecepta migrare. Quocirca dicam hodierno die breviter & modice de moralis philosophiae laudibus, deque fructibus, quos illa suis cultoribus pollicetur: sed philosophico magis, quam oratorio more: non ut ei quid-

quam

quam alieni affingam, aut quae ipsius propria sunt, amplificandi caussa in maius extollam; quorum alterutrum si coner, ipsa mihi philosophia, ut est veritatis amans, tamquam Achilli Homerica Pallas, manum iniiciat: sed ut nudo ac simplici orationis genere, quale veritatis proprium esse ait Erupides, ea, quae ad rem facere videbuntur, exponam. Primum igitur non artium modo, sed omnium omnino humanarum rerum dignitatem atque praestantiam ex fine, ad quem earum quaeque dirigitur, quemque sibi proponit, pendi ac spectari arbitror oportere: ut, quanto cuiusque finis praestantior ac divinior est, tanto ipsa caeteris excellere iudicetur. Quo posito: est enim ita perspicuum, ut probationis non indigeat: quis unquam reperietur tanta vi praeditus ingenii, tanta eloquentiae copia instructus, qui se de philosophia, pro ipsius dignitate, verba facere posse confidat? Non enim illa sibi opes ac copias, quae & saepe possessoribus suis exitio sunt, & tam multis casibus eripi possunt; non honores & imperia, quae, quod concupiverint multi, quod aspernatus sit, nemo unquam vituperatus est; non quidquam denique proponit eiusmodi, quo & carere sine probo, & abundare sine gloria liceat: sed eam, ad quam omnes adspirant, quam sibi votis omnibus expetunt, ad quam omnes suas actiones, omniaque consilia referunt, felicitatem. Quanto igitur caeteris omnibus bonis antestat felicitas, tanto philosophia caeteris artibus antecellit. Quod si tanto studio coluntur artes quaedam, quae nihil sibi aliud, quam lucrum, & rei familiaris amplificationem tum incertam, tum laboris ac periculi plenam proponunt; quanto haec studio digna est, qua parantur verae illae opes animi, quae non furto eripi, non incendio absumi, non naufragio absorberi possunt, quaeque certam rectamque viam commonstrant ad persequendum id bonum, quo caetera omnia continentur? Si tanto in honore medicina est, quod habere levationem morborum,

quibus

quibus tentatur corpus, bonaeque valetudinis ac firmitatis tum effectrix esse, tum conservatrix creditur: qui tandem honores excogitari poterunt ea arte digni, quae se in animis idem effecturam esse profitetur? Nam & praestantior corpore animus est; & huius, quam illius, multo plures morbi, multoque periculosiores. Quod si cui forte dubium est, excutiat ille paulisper intelligentiam suam, secumque reputet, quam saepe unius hominis ambitio, avaritia, libido integras funditus everterit civitates. His autem & similibus morbis medetur philosophia, eamque in suis efficit animi firmitudinem, quam non voluptatum illecebrae, non dolorum faces, non divitiarum splendor, non obscura & contempta paupertas, non honorum sitis, non ignominiae metus, non vitae cupiditas, non mortis terror convellere ac labefactare possit. Ut enim Olympi cacumen poetae semper quietum esse aiunt; propterea quod altius sit, quam ut eo vis ventorum tempestatumque perveniat: sic philosophorum animus sublimior & excelsior est, quam ut istos flatus sentiat furentium, & de rebus abiectissimis inter se humi digladiantium cupiditatum. Stat ille, ut in medio mari edita & altissimis defixa radicibus rupes: cuius summa fluctus ne attingunt quidem; infima sic verberant, non ut eam commoveant, sed ut ipsi frangantur. Novit philosophus vulgarium voluptatum blanditias partim puerilium oblectamentorum similes esse, indignas non modo, quas consectentur, sed quas respiciant viri; partim cum dedecore ac turpitudine coniunctas, ut satius sit, quovis dolore lacerari, quam venenata ac pestifera earum suavitate mulceri. Habet alias ex sese proprias ac perpetuas voluptates, easdemque sincerissimas, nullaque, ne minima quidem permistione molestiae contaminatas, quas ex ipsa virtute, & ex honestis actionibus carpit: iis fruitur, iis mentem pascit, iis se oblectat, eas solas caras ac iucundas habet. Nam ut in beatorum insulis dicuntur

esse

esse arbores quaedam adspectu iucundissimae, quarum in ramis toto anni tempore cernere est alios fructus mites iam, & ad maturitatem perductos, alios maturescentes, alios pubentes adhuc, & in primum se florem induentes: sic in eorum, qui vere ac serio philosophantur, animis toto vitae tempore aliae actiones honestae ac laudabiles confectae iam sunt, & absolutae, aliae in eo sunt, ut absolvantur, aliae inchoantur adhuc & informantur, primisque, ut ita dixerim, lineis designantur. Itaque aliarum recordatione ac conscientia, aliarum tractatione ac praesentia, aliarum meditatione & prospicientia sic afficiuntur, nihil ut sibi praeterea iucundum aut amablie existiment. Immensa etiam illa & inexplebilis accumulandarum opum aviditas, quam incertum est, copia an inopia magis incedant, radices agere in animo philosophiae praeceptis consito & exculto non potest. Quid ita? Nimirum quia haec id vel praecipue in suorum animis inserit, naturales opes & terminatas esse, & facile parabiles; eas qui adeptus sit, nihil ei amplius appetendum: non qui plurimum habeat, sed qui minimum desideret, ditissimum esse; nihil magnifaciendum, quod aeque pessimus atque optimus quisque consequi possit. Neque tamen eorum consilium probat, qui aut aurum in mare abiecisse, aut possessiones suas incultas ac desertas reliquisse memorantur: haec enim aut ignavorum hominum videntur, aut pecunia uti nescientium: quorum utrumque in vitio, non in laude ponendum est. Ac fuere quidem ii, de quibus illa narrantur, philosophi: sed rudior illa quaedam, & simplicior philosophia tum fuit; politior nostra haec, & ad usum civilem accommodatior: quae docet, opes, si quis aut a parentibus acceperit, aut industria sua quaesierit, aut alia quapiam honesta ratione ad eas pervenerit, non aspernandas aut reiiciendas esse, sed ita habendas, ut virtutis, non ut luxuriae, administras. Nam illud mihi quidem permirum videri solet, quid ita

veteres illi iudicarint, non posse se simul & rem habere, & in sapientiae studia incumbere: qui mihi etiam videntur, quo facto summam divitiarum contemptionem significare ac praeseferre voluerunt, eo ipso indicasse nimiam quandam erga eas naturae suae propensionem, si nummos in arcam condere non poterant, ut non omnes cogitationes suas in eandem arcam includerent: neque, quamdiu patrimonium habebant, imperare sibi, ut aliis rebus contemplandis ac cognoscendis vacarent. Equidem nunquam eum militem laudaverim, neque fortem habendum duxerim, qui adversarium a se quam longissime amoveat, ne cum eo manus conferat: sed eum potius, qui & congrediatur, & vincat. Neque vero video, qui minus impedimento sit egestas studiis, quam divitiae. Necesse est enim, qui, unde vivat, non habet, eum sibi vitae subsidia aliunde quaerere: in quo quantum temporis ponit, tantum de sapientiae studiis detrahit. Melius igitur philosophia, cui, qui se regendos permittunt, ii opes, si non habent, non requirunt; si habent, utuntur ut decet: neque unquam torquentur, aut augendi cupiditate, aut amittendi metu. Quid ego nunc de perturbatrice, humanarum rerum, optimi cuiusque ingenii corruptrice, concitatrice bellorum omnium, ambitione, quam semper virere in eorum, quos semel occupavit, animis, neque unquam consenescere, gravissimus auctor ait Thucydides, verba faciam? Nunquid illius unquam facibus accendi poterit pectus, quod infusa prius philosophiae praecepta irrigaverint? Imo vero etiamsi antea subiecti ab ea ignis aliquid forte conceperit, id totum instillata philosophia restinguet. Ea enim magistra ac praeceptrice cognoscimus, verum decus, veramque gloriam in sola virtute positam esse: eam qui consecutus sit, quid alii de se iudicent, non admodum laborare oportere: praecipue vero despiciendam levis & imperitae multitudinis temeritatem, quae ad mandandos honores caeco saepius
&

& in confiderato impetu, quam certo & explorato iudicio fertur. Praeclare & fapienter Cato: malle fe, dicebat, quaerere homines, cur fibi pofita non effet ftatua, quam fi quaererent, cur pofita fuiffet. Eodem animo funt veri omnes philofophi: effe fe, ut de Amphiarao ait AEfchylus, quam videri optimos malunt; honores autem & Magiftratus aut non petunt, aut alienae, non fuae utilitatis cauffa petunt; neque fi adepti fint, exfultant: neque, fi repulfam tulerint, anguntur animo, fed placate & moderate ferunt; aut, fi quando dolent, Reipublicae dolent vicem, non fuam. Caefarem ferunt, cum pontificatum petiturus ad comitia defcenderet; matri dixiffe, illam eo die aut pontificem habituram filium, aut exulem. Iam tum praefagire ac praecognofcere licebat, ambitionem illam ingens aliquod malum civitati daturam. Itaque quid poftea effecerit, videmus. At Cato, in petitione praeturae etiam Vatinio pofthabitus, aequiffimo ac moderatiffimo animo tulit. Ita funt philofophi. Maximam voluptatem in praetermittendis voluptatibus, maximas opes in quieto, ac contento fuis animo, maximam gloriam in non ambienda gloria ponunt. Satis honoratum putant effe, qui honore dignus fit; fatis magnum Regem, qui feipfum regere; fatis potentem Imperatorem, qui cupiditatibus fuis imperare poffit: qui vero eis plane domitis ac fubactis iugum rationis, quod illae ne conentur quidem unquam excutere, impofuerit, ab eo omnes aliorum victorias triumphofque fuperatos. Quod fi libidinem, avaritiam, ambitionem, peftes quafdam ac furias effe novimus, quae funditus humanam vitam conturbent: quantus honos habendus eft philofophiae, quae fe omnes earum conatus repulfuram, omnes igniculos repreffuram, omnia femina elifuram, non magnificentius, quam verius, pollicetur? Videre vos opinior, quam fe latus orationi meae campus oftendat, fi, quaecunque hoc loco fe offerunt, perfequi, & in fingulis infiftere at-

que immorari velim. Nam cum virtus nulla sit, de qua non splendide, & ornate dicere; nullum vitium, in quod non graviter & copiose invehi liceat: quidquid de eorum utrolibet dici potest, idem ad philosophiam laudandam accommodari potest: quam virtutis indagatricem, vitiorum expultricem latinorum omnium eloquentissimus vere ac merito nominavit. Sed non committam, ut cuiquam videar transilire eos terminos, quos initio pepigi: potiusque reprehendi me patiar, quod multa, quae fusius explicare licuisset, compresserim ac coarctaverim, quam quod in ulla re dilatanda evectus sim longius iusto, neque satis mihi temperare potuerim. Nunc illud mihi etiam atque etiam considerare: caeterarum omnium artium fines, neque eos modo, sed omnia prorsus, quae bona putantur in vita, nisi quis philosophiam vitae ducem habeat, pestifera ac perniciosa esse. Da homini non philosopho opes ac copias; da honores atque imperia; da firmam valetudinem; da gladiatorium totius corporis robur; da multarum magnarumque rerum cognitionem ac scientiam; da flexanimam illam, ut poetae vocant, & omnium rerum reginam eloquentiam; da quidquid in filiis parentum votis optari solet: quo eiusmodi plura in talem hominem congesseris, eo illum magis & in suam & in aliorum perniciem armaveris. Opibus abutetur ad suam libidinem explendam; imperiis ad alienam libertatem opprimendam; firmitate & robore ad obeunda facinora; scientiam copiamque dicendi ad circumveniendos cives suos, ad perturbandam Republicam ad omnia denique tum sacra, tum profana permiscenda, & evertenda convertet. Da haec eadem vero minimeque fucato philosopho: Deum quendam ad benefaciendum humano generi e coelo demissum esse dices. Atque hoc illud est, quod in Alcibiade minore sive Plato, sive Xenophon disputat, ea quae suapte natura bona sunt, sine scientia eius quod optimum est, quam

eandem

tandem & philosophiam esse studio, ad perniciem, non ad salutem, valere. O praeclaram laudem philosophiae, cuius ope ne mala quidem nocere; qua detracta, ne bona quidem prodesse possunt. Merito dixit Plato, nullum a Diis datum esse hominibus ea maius aut praeclarius donum. Merito Cicero, unum diem ex eius praeceptis auctum, immortalitati anteponendum. Neque vero non illud ad eius, de qua proprie sermo nobis institutus est, philosophiae laudem ac commendationem facit, quod omnia propemodum, quae a veteribus de philosophia honorifice dicta sunt, ad hanc pertinent, quae in vitae ac morum emendatione versatur. Non enim Plato, cum illam nobilissimam vocem, tanquam ex oraculo, edidit, tum demum beatas civitates fore, cum aut regnarent philosophi, aut Reges philosopharentur, intellexit, tum id eventurum, cum Reges aut in disserendi subtilitate, aut in pervestigandis rerum naturalium caussis occupati essent: quae, quanquam praeclara sunt, longissime tamen absunt ab eo, ut beatas Respublicas efficere possint: sed, cum virtutis pulchritudine incensi omnes vires suas ad eam non cognoscendam modo, sed exercendam, excolendam, propagandam contulissent. At contra quidquid inanibus imperitorum ac maledicorum sermunculis adversus philosophiam iactatum est, quoscunque in eam aculeos scurrilis quorundam libido coniecit, quidquid ad minuendam ipsius dignitatem veteris comoediae licentia effutiit, id omne, si diligentius excutiatur, ad dialecticos potius, & ad physicos, quam ad politicos, pertinere videbitur. Quod si ullus in orbe terrarum locus est, ubi politicen florere, suamque dignitatem obtinere deceat, Romae id, Romae potissimum fieri debet: cui urbi a primo ipsius ortu divino permissu datum est, ut aliis imperaret; unde leges, unde iura, unde religionem caeterae nationes & olim petierunt, & nunc petunt: unde quondam exstiterunt tam multi clari viri, qui haec prae-

cepta, quae nos traditури sumus, exemplo suo comprobarunt. Nolite enim putare, illa lumina, Camillos, Curios, Fabricios, Fabios, Scipiones, Laelios, caeterosque praestantes viros, quos olim haec urbs innumerabiles tulit, quorum quotidie nomina auditis, facta legitis, monumenta cernitis, statuas tanta cum admiratione intuemini, quod de philosophia neque disputarunt fere, neque scripserunt, eo minus philosophos fuisse. Vita illi, non oratione; factis, non dictis; moribus, non sermonibus philosophabantur: quod pulcherrimum ac verissimum est philosophandi genus. Integritatem, iustitiam, fidem, fortitudinem, omnem denique virtutem & colebant ipsi, & alios colere iubebant. Eo ad tantam maiestatem atque amplitudinem pervenerunt, ut pleraeque gentes, quod ipsae olim a talibus viris subactae ac superatae sint, quam quod ipsae alias devicerint, praeclarius sibi ac gloriosius ducant. Quantam oportet gloriam fuisse vincentium, cum victi tot post saeculis glorientur? Eorum ego potissimum exemplis, adolescentes, incitabo vos quotidie atque exacuam, neque ullum ex Aristotele praeceptum proferam, cuius non ex hac urbe plurima maximeque illustria exempla repetantur. Costitui enim quando PIUS optimus ac sanctissimus Pontifex, qui ipse omnis virtutis perfectissimum exemplar est, eum mihi honorem detulit, ut a me virtutis & officii praecepta vobis proponi atque explicare voluerit, modis omnibus eniti, ut ea non arido, & inculto, & molestis implicato quaestionibus orationis genere prosequar: sed quantum id quidem in me erit, florido, & ubere, &, quasi stellis quibusdam, ita petitis ex vetere historia exemplis illuminato atque distincto. Peto autem a vobis, ut, si & in iis rebus, quas tractare institui, summam dignitatem inesse cernitis, & me nullis vigiliis, nullis laboribus, nulli denique rei parcentem, ut vestris commodis consulam, videbitis, industriam meam diligentia ac benevolentia vestra adiuvetis. DIXI.

De

De moralis philosophiae necessitate: Cum venisset ad eam partem qua de temperantia agitur.

ORATIO VIII.
Habita Romae VII. Id. Novemb. Anno. cIↃ IↃ LXIV.

SUperiori anno, cum iniunctum mihi Pontificis auctoritate munus obire inciperem, multa dixi de laudibus philosophiae, cohortatusque vos sum quam potui diligentissime, si tranquillitatem vitae, si libertatem, si dignitatem atque honestatem, si salutem denique & vestram & publicam caram haberetis: ut, quae ars tranquillaret animos, quae eos a teterrima vitiorum servitute in iustam plenamque libertatem assertos, ad verum decus, quod in virtute positum est, traduceret, quae denique & singulos privatim & publice totas civitates conservaret, eius in studium toto pectore, alia omni cogitatione posthabita, incumberetis. Quam cohortationem meam etsi non praetervectam esse aures vestras, sed in animis plurimorum penitus insedisse vel ex eo probabiliter intelligi potuit, quod mihi postea ex hoc ipso loco philosophiae praecepta tradenti satis frequentes assiduam operam dedistis: facere tamen pro meo erga vos amore non possum, quin vos hoc quoque tempore non adhorter tantum, sed obsecrem etiam & obtester, qui iam iter illud ingressi estis, ut constanter persequamini; qui nondum, ut id vobis, primo quoque tempore ingrediendum esse statuatis. Nulla enim vitae pars, nulla vivendi ratio, carere fructu, qui ex eorum, quae nos quotidie tractamus, cogitatione percipitur, sine maximo incommodo potest. Magnum est, fateor, rerum naturalium principia caussasque nosse: siderum caeterorumque

corporum coeleſtium ſitus, magnitudines, intervalla, ſcientia comprehenſa tenere, praeclarum; illa vero etiam, quam in haec inferiora vim habeant, quidque ad quamlibet multos annos effectura ſint, ſine ullo errore poſſe praedi cere, prope divinum. Sed certe, quod ne illi quidem ipſi, qui ea ſe docere profitentur, negaverint, eorum, in quibus noſtra exercetur induſtria, & fructuoſa cognitio eſt, & perniciosior ignoratio. Itaque ut nos iis, qui abdita illa & retruſa tractant, & ingenii acumine, & doctrinae magnitudine, & rerum admirabilitate non inviti cedimus: ita ipſi nobis, niſi valde iniqui ſint, ea, quae diſputantur a nobis, & magis neceſſaria eſſe, & uberiores hominum generi fructus afferre fateantur neceſſe eſt. Nullus enim unquam, quod illa aut non teneret aut etiam negligeret, minus propterea vir bonus, aut minus utilis patriae civis exiſtimatus eſt: haec aut ignorata, aut neglecta non ſingulos modo perdiderunt homines, ſed integras funditus exfflixerunt & everterunt civitates. Nos quae adoleſcentum, quae conſtantis aetatis, quae ſenum officia ſint, quaerimus; nos quid domi, quid militiae, quid a privatis, quid ab iis, qui cum imperio ſunt, praeſtari debeat, diſputamus; ex nobis intelligit pauper, quomodo tolerare inopiam, dives, quomodo uti divitiis debeat; a nobis quid inter patrem & liberos, quid inter virum & uxorem, quid inter fratres, cognatos, amicos, cives, quid denique inter omnes homines obſervari par ſit, explicatur; nos fortitudinis nos temperantiae, nos liberalitatis, nos iuſtitiae, caeterarumque virtutum vim atque naturam diſputationibus noſtris patefacere atque illuſtrare conamur. Sine horum praeceptorum cognitione muta conticeſcet eloquentia; manca & muta erit iuris legumque cognitio; illa ipſa domina & regina artium Theologia animos requirit diligenti harum rerum tractatione praeparatos atque praecultos. Quae cum ita ſint, quamcunque quis vitae viam ingredi

gredi parata, ita statuere debet, caeterarum philosophiae partium cognitionem sibi & utilem & honorificam, huius plane necessariam esse. Sed sunt quidam perverso homines ingenio, qui caussas, propter quas & ipsi a pulcherrimo studio abstineant, & ab eodem caeteros avocent, comminiscuntur. Partim enim communia & contrita esse dicunt, quae docentur, ut ad ea percipienda doctore nihil opus sit; partim non habere eam vim, ut ad virtutis studium excitent: cuius rei argumentum capiunt ex eo, quod innumerabiles & olim fuerunt, & hodie sunt, qui cum haec omnia se scire profiteantur, nequissime tamen & flagitiosissime vivunt. Quibus utrisque breviter respondere institui: & efficere, si possum, ut ii, qui ista tenere iactant, cognoscendo errorem suum: cumque se nihil dicere videant, sententiam mutent; sin minus, nihil est enim difficilius, quam vincere pertinaces, certe quidem, ut ne alii stultitiae & malevolentiae plena eorum oratione moveantur. Primum igitur agamus cum istis, qui, ut ad cibos nimium dulces, ita ad disputationes nimium apertas & faciles nauseare se dicunt. Ex quibus libenter quaesierim: qui tandem fiat, ut, quibus rebus omnes ad alia studia invitari atque allici solent, iisdem se ipsi ab hoc studio averti absterrerique dicant. Certe enim, cum ea, quae docentur, utilia & praeclara sunt, si eodem accedit, ut clara, perspicua, aperta, cognitu facilia sint; eo maiores concursus ad eos, qui illa docent, fieri constat. Quid igitur cum illis agas, qui, quae res ad concilianda caeterorum studia plurimum valere consuevit, ea se ipsi tardari ac retrahi aiunt? Ego vero, etiamsi praecepta virtutis quamlibet multis obstructa difficultatibus forent, laborandum tamen, & sudandum, & nunquam nisi eis cognitis ac comprehensis conquiescendum, putarem: nedum ea, quia, ut isti volunt, a quolibet non tardissimo atque inertissimo percipi possunt, omittenda aut minoris facienda censeam. An de

rebus

rebus ad vitam nihil pertinentibus inter homines eruditissimos summa contentione disputabitur: in eisque, quia involutae & prope inenodabiles sunt, opera praeclare collocare videbitur: haec, quae vitam omnem continent, ut nimis obvia & in medio posita, negligentur? Quanquam quid diutius ita disputamus, quasi eis concedamus, quod volunt, nihil hic doceri, quod non aut etiam vulgo notum sit, aut quivis sine doctoris opera facile consequi possit? Ergo ille omnium, qui tunc erant, mortalium, ut creditum est, sapientissimus Socrates, qui nulla unquam alia de re, quam de virtutibus & vitiis disputavit, vulgaribus & satis per se notis in rebus spatium aetatis omne consumpsit; Quid Plato? quid Xenophon? quid Aristoteles? quid caeteri suae quisque aetatis principes viri? Quid erat caussae, cur tam multa in hoc genere scripta posteritati relinquerent, si nihil egregium, nihil exquisitum, nihil excellens, sed ea tantum, quae quilibet e populo satis per se intelligeret, litteris mandaturi? Videlicet, quia iustitiam, fidem, temperantiam, liberalitatem omnes assidue in ore habent, neque quisquam est, ne ex ima quidem faece vulgi, quin se de eiusmodi rebus optime iudicare posse confidat, idcirco nullam magnam eruditionem in eis cognoscendis sitam esse arbitrantur. Quod tamen longe secus est, interestque nimium quantum inter eos, qui tantum tenent nomina, & eos, qui ex eruditorum homnium scriptis ac sermonibus de rebus ipsis vere iudicare didicerunt. Plena est exemplorum vita communis, ex quibus facile intelligi licet, quam saepe vulgus hominum in iudicandis virtutibus vitiisque fallatur. Quod ni ita est, cedo caussam, cur qui mimis, lenonibus, parasitis, adulatoribus plurima largiuntur, & suo & multorum iudicio sint liberales; cur multi restricti, tenaces, sordidi, qui facilius patiantur sibi dentem unum ex ore excuti, quam nummum unum ex arca moveri, persimoniae ac frugalitatis

tatis nomen ferunt; cur tam multi ad audendum proiecti & temerarii comendentur pro fortibus, tam multi timidi & ignavi pro cautis & consideratis praedicentur. Quid? iurisconsultorum vigiliae in quo consumuntur, quid spectant eorum labores, qua in re eorum acutissima exercentur ingenia, nisi ut videre ac diudicare possint, quid in quaque re iustum injustumve sit? Non igitur, ut nimium facilis, despicienda est ars ea, quae virtutum omnium vim nauturamque pertractat, cum in una virtute cognoscenda videamus tamdiu, tanta diligentia, ab hominibus summo ingenio praeditis laborari. Informavit quidem natura & impressit in animis nostris adumbratas quasdam virtutum & vitiorum omnium notiones: sed illae tantam vim non habent, ut quisquam eis fretus confidere debeat, se sine disciplina vere de rebus expetendis frugiendisque iudicaturum. Quod si nos nihil aliud, nisi haec tam utilia, tamque salutaria, quamlibet nudo & inornato dicendi genere traderemus, calumniari tamen nemo nos posset, nisi alienae nimis iniquus aestimator industriae, ut in rebus nimium pervulgatis & facilibus occupatos. Nunc cum & ad salubres animorum epulas condimentum sermonis, quantum in nobis est, adhibeamus: & res suapte sponte pulcherrimas, tum praestantissimorum omnis aevi scriptorum testimoniis fulcire ac corroborare, tum insatiabili quadam veterum exemplorum copia exornare atque illustrare soleamus: tamen ne inveniantur, qui elevare labores nostros audeant; quaeque praestantur a nobis iis sudoribus, ac vigiliis, quarum ipsi nobis conscii sumus ea quemlibet unum e multis ludibundum perficere posse contendant? Qui si periculum facerent ipsi, quam non quarumlibet virium sit munus hoc ita, ut nos facimus, sustinere & exequi, fortassis, experientia edocti, minus de se elate ac magnifice sentirent, minus de aliis maledice contumeliosque loquerentur. Sed omittamus istos. Nescio enim quomodo.

modo factum est, ut de re dicere ingressus, de me plura quam volueram, dixerim: quod ipsum ut facerem, quorundam me hominum, quos nominare nihil necesse habeo, iniquitas coegit. Difficilior cum eis luctatio est, qui negant, sermonibus nostris quemquam ad virtutem incitari, idque ex eo colligunt, quod saepissime contingit ut qui optime loquuntur, pessime vivant. Nos vero si diceremus, eam in disputationibus philosophicis inesse vim, ut ex audientium animis vitia radicitus evellere virtutesque eisdem ingenerare possent, merito ut vani atque inepte gloriosi reprehenderemur. Multas magnasque mercedes, ut ait Theognis, ferrent philosophi, si, quemadmodum Circe herbis & cantibus suis homines statim convertebat in feras, ita ipsi suis sermonibus ex feris homines facerent, id est, homines ferarum simillimos ad virtutem a vitio, ad rationem a furore, ad humanitatem ab immanitate revocarent. Et tamen aliquid se aliquando eiusmodi effecisse philosophiae gloriari licet. Producet enim Polemonem, ab infami vita moribusque perditissimis ad bonam frugem & ad servitatem, unica Xenocratis disputatione revocatum. Sed ut non peraeque in omnibus campis agricultura: ita non in omnibus animis philosophia idem efficit. Illud quidem certe negari non potest, aut nullam omnino esse artem, quae medeatur animis, quae quanta sit in vitiis deformitas, quanta in virtute dignitas, doceat, quae ab illis avertat, ad hanc incitet; aut eum honorem philosophiae potissimum esse tribuendum. Quod autem obiiciunt, plerosque philosophorum factis dogmata sua evertere, neque ignem aquae magis contrarium esse, quam eorum mores orationi: ita enim loqui, ut vitio; ita vivere, ut virtuti bellum indixisse videantur. Utinam tale esset, ut id nobis inficiari liceret. Est enim acerbissimum negare non posse, quod sit turpissimum confiteri. Sed quoniam iis, quae omnibus nota sunt, fidem abrogare velle demen-

dementiae eſt: non negabimus verum eſſe, quod obiicitur; tantum deprecabimur, ne propter hominum vitia res ipſa in invidiam vocetur, neve, quorum facta merito adverſamur, eorundem ſermonem immerito repudiemus. Ut enim quorundam ex Epicureis dogma reprehenditur, vita laudatur: ſic horum vitam reprehendere, doctrinam amplexari debemus. Polycletum, inſignem ſtatuarum opificem, tradunt librum de artificio ſuo edidiſſe, quem Canona, id eſt, Regulam inſcripſit: quo libro omnia, quae in ſtatua homnis fingenda obſervari conveniret, quae ſingularum partium, minimarum, maximarum figura eſſet, qui ſitus, quae inter ſe proportio, ſubtilſſime & accuratiſſime perſecutus eſt. Eodem autem tempore ſtatuam a ſe factam publice propoſuit, in qua ea omnia diligentiſſime obſervata erant, ne quid praecipere aliis videretur, quod non ipſe praeſtaret: quam ſtatuam ipſam quoque Canona nominavit. Vellem eandem rationem philoſophi teneremus: neque tantum traderemus aliis praecepta, ad quae vitam ſuam drigerent, verum etiam vitam noſtram ad ea conformatam oſtenderemus. Magna ſine ulla dubitatione praeceptis noſtris ex eo accederet auctoritas. Sed, quando id optandum potius, quam ſperandum videtur, quod in frugibus, in foetibus arborum, in corporibus animantium, quibus veſcimur, facimus, ut reſectis & amputatis iis, quae inutilia ſunt, iis, quae prodeſſe poſſunt, utamur; idem in hoc genere philoſophorum faciendum eſt, ut reiecta eorum turpi flagitioſaque vita gravem ſeveramque doctrinam non auribus tantum, ſed multo magis animis combibamus. Non enim, ſi qui ex medicis cibo ſe & potus aliquando ingurgitant, eo illis continentiam praecipientibus, qui ſapiunt, minus parent: ſed illi quidem quid agant, non laborant, artis autem ipſius placitis & decretis obtemperant. Nam cum alicuius mores & praecepta congruunt: tunc aut utraque laudanda ſunt, aut utraque vituperanda: cum diſcre-

pant

pant & diffident: cauffa nulla dici poteft, quin alterum retinendum fit, alterum reiiciendum. Horum a dictis facta ita diftare conftat, ut non coelum a terra longius diftet: funt autem facta turpiffima: igitur fermones, quibus ea ipfa facta damnantur ac reprehenduntur, dignisfimi qui audiantur. Atque ut medici, quo maiorem auctoritatem arti fuae concilient, folent interdum enumerare quofdam e praecipuis auctoribus difciplinae fuae, qui, quod ita fe compararunt, ut praecepta fua non oftentationem fcientiae, fed legem vitae putarent, diutiffime faluberrimeque vixerunt: ita nos nihil fi volumus, impedit quamlibet multos philofophos nominare, qui, quod decretis fuis paruerint, quafque leges aliis proponebant, ipfi fervaverint, merito funt apud omnes populos nunquam intermorituram gloriam confecuti. Illi fortaffis nominabunt Hippocratem, Afclepiadem, Galenum: quorum primus ufque ad annum centefimum quartum aetate provectus eft; alter eo proceffit, artis fuae fiducia, ut aufus fit cum fortuna fponfionem facere, ne medicus haberetur, fi ullo unquam morbo tentatus effet: & victor cum ad extremam fenectutem fine ullo morbo perveniffet, fcalarum lapfu exanimatus eft; tertius cum imbecilliori valetudine ufus effet adolefcens, ita eam arte correxit, ut ad feptuagefimum annum pervenerit. Nos e philofophiae caftris ad repellendos ipfius vituperatores primum quidem in aciem educemus illud honeftatis, illud modeftiae frugalitatis, innocentiae, fortitudinis, omnis denique virtutis fpecimen & exemplar Socratem: qui ita locutus eft, ut ex eius fermonibus omnes, quae poftea confecutae funt, philofophorum difciplinae fluxerint; ita vixit, ut hodie quoque nomen illius non hominis, fed integritatis & innocentiae nomen putetur. Cui fuccedet par illud nobile in eodem inftitutum ludo Xenophon & Plato: quorum uterque fummam in diffimili genere eloquentiae laudem pari vitae gravitate

te cumulavit. Proxime hos Xenocrates: de cuius eloquentia dicet Polemon; de continentia Phryne; de frugalitate & contemptione pecuniae Alexander; de fide & iustitia universus populus Atheniensis, qui eum, dicto publice testimonio, ad aras iurandi caussa accedentem, una voce revocavit, ac iurare vetuit: parum sibi decorum ratus, tam spectatae fidei viro, nisi iurato, non credidisse. Inde aeternum Alexandri crimen Callisthenes, unoque verbo tota vetus Academia, & Lyceum, & illa non tam Myconis & Polygnoti picturis, quam Zenonis & Chrysippi disputationibus nobilitata porticus, quibus ex omnibus quasi virtutis & doctrinae officinis innumerabiles viri, incertum doctiores, an meliores, prodierunt. Agmen claudent Epictetus, Plutarchus, Musonius, caeterique illi aetati suppares, quos ita philosophatos accepimus, ut iis, quibus cum vivebant, ad omnia recta & laudabilia non voce magis quam exemplo praeirent. His copiis facile speramus fore, ut eorum, qui philosophiam maledictis incessere audent, retundatur audacia. Qui si ita victi erunt, ut deinceps in nostrum se numerum aggregari velint, & in eius ipsius, quem oppugnabant, castris stipendia facere incipiant, victoriam adepti erimus longe ei dissimilem, quam veteres Cadmeam nominabant. Illa enim & victori luctuosa erat, & victo: haec & victoribus erit laetitiae, & victis saluti. Sin cum se fractos ac perculsos videant, permanebunt tamen in eadem pravitate atque obstinatione animi, &, ut ignavi canes, philosophiam, ad quam propius accedere non audent, eminus allatrabunt; vos tamen, optimi adolescentes, quorum caussa hic a me institutus est sermo, quibus mei labores serviunt, quorum ad utilitatem omnes mei conatus, omnes vigiliae, omnia studia referuntur, urgete constanter propositum: neque patimini vos cuiusquam sermonibus a suscepto studio abduci. In ea aetatis parte constituti estis, in qua & ingenium ad omnia

perci-

percipienda docilius, & corpus ad tolerandos ſtudiorum labores firmius eſſe conſuevit. Videte ut eam iis in ſtudiis collocetis, quae vobis olim maximo & uſui & ornamento futura eſſe cognoſcitis. Atque ut obtrectatoribus noſtris eripiatis omnem anſam maledicentiae, connitimini, quantum poteſtis, ut virtutis & officii praecepta, quae ex me quotidie auditis, non tantum excipiatis animo, verum etiam vita & moribus exprimatis. DIXI.

De Iuſtitiae laudibus.

ORATIO IX.

Habita Romae Poſtridie Non. Mart.

Anno CIƆ IƆ LXV.

Cum quinctum librum Ethicorum Ariſtotelis inchoaret.

QUod principio me, cum hos libros explicare ingrederer, dicere meminiſtis, accuratam eorum tractationem & intelligentiam cum ad omnes vitae partes utiliſſimam, tum iis, qui inure civili excellere, locumque aliquem, non inter circumforaneos iſtos clamatores, ſed inter veros & graves, & veterum illorum ſimillimos Iuriſconſultos obtinere meditarentur, neceſſarium eſſe: id & aliqua iam ex parte, quam verum ſit, iudicare potuiſtis, & ex iis praecipue, de quibus in hoc libro diſputabimus, intelligetis. Ingrediendum enim nobis eſt duce & quaſi myſtagogo Ariſtotele in auguſtiſſimum & religioſiſſimum iuſtitiae templum; luſtranda oculis omnia illius adyta; contemplanda imprimis ipſius deae forma; & tum quae quantaque vis illius poteſtasque ſit, tum quibus ipſa ſe rebus, quibus ritibus coli gaudeat, cognoſcendum eſt. Haec illa eſt, Auditores, omnium domina & regina virtutum: a qua in omne hominum genus leges & iura manarunt; quae benefactis honores

honores & praemia, malefactis ignominias & supplica proponens, studia bonorum excitat, malorum improbitatem coercet; qua sublata, non domus ulla, non civitas, non hominum inter se societas, non ipsa denique universitas rerum stare ac tueri se punctum temporis posse. Etenim quoniam hodiernus dies caeterae disputationis prolusionem modo quandam habiturus est: dabitis mihi hanc veniam; ut, paulo altius huius sermonis principia repetens, percurram ea, quae, priscis temporibus, summa sapientia praediti homines de iustitia tradiderunt. Iustitiae originem a coelo esse dicebant; illic eam & vigere, & ex omni aeternitate viguisse; certo illic ordine atque immutabili quadam lege gubernari omnia: ideoque aeterna atque immortalia esse. In iis autem, quae sub orbem lunae subiecta sunt, absolutam quidem illam & omni ex parte perfectam iustitiam, materiae vitio cerni non posse: esse tamen aliquam coelestis illius imaginem, alibi expressiorem, alibi minus expressam: futurum enim alioqui, ut permiscerentur ac corruerent omnia. Atque ut quaeque res plura & certiora illius vestigia retineret, ita esse eam perfectiorem, stabiliorem, immortalitati viciniorem: ut pauciora minusque certa, ita minus perfectam, minusque constantem, pluribusque casibus atque interitui denique obnoxiam. In elementis hoc primum notari volebant, eaque dupliciter considerabant: quatenus unumquodque eorum totum quiddam atque integrum est; & quatenus ad compositionem quasique coagmentationem caeterorum corporum particulae quaedam illorum assidue permiscentur ac temperantur. Tota igitur elementa nisi sedes ac regiones sibi a natura datas atque attributas obtineant; si irruere in alienas & migrare conentur; si ignis proxime sibi suppositam animalem spirabilemque naturam depascat, & absumat; si aqua non contenta iis terminis, quos perpigit Deus, terram operiat & obruat: quis non intelligit, peritura fun-

 ditus

ditus omnia, & talem quandam confusionem, qualem poetae ante orbem conditum fuisse fingunt, consecuturam? Quid cum partes eorum copulari ac coalescere ad alia corpora progignenda & constituenda oportet, nonne iustitia quadam temperationis illius moderatrice opus est: ut tantum cuiusque pro rata portione, quantum satis est, admisceatur? In illa etiam quadripartita tempestatum varietate, qua distinctus est annus, idem observari posse dicebant. Quae cum ita erunt, ut quadam ipsius naturae quasi lege sancitum est: hoc est, cum & tellus conceptis seminibus hiberno frigore adstringitur, & vernis modicis imbribus ac tepore laxatur: cum & fruges fructusque arborum aestivo calore probe percoquuntur, & eodem sub autumnum remittente se paulatim ac frangente mitescunt: tum & saluberrimus annus est, & maxima rerum ad victum necessariarum ubertate ac copia insignis. Cum contra fit, tum & caritas existit annonae, & variis morborum generibus omne genus animalium tentari solet. Cumque unusquisque nostrum duabus ex patribus coniunctus concretusque sit, corpore & anima: earum partium ex utraque, quae iustitiae iniustitiaeque vis esset, liquido perspici posse advertabant. Omnia enim mala, omnia damna, omnem perniciem & corporibus & animis ex iniustitia evenire: iustitia salutem, incolumitatem, bona denique omnia effici ac contineri. Nam cum in corporibus quattuor sint, quae quattuor elementis proportione respondeant, igni flava bilis aeri sanguis, aquae pituita, bilis atra terrae: quamdiu haec cum aequabilitate quadam inter se permista sunt, valemus ac vigemus; cum eorum aliquod aut potentius, aut infirmius, aut plus, aut minus iuste est, aut se a communione caeterorum segregavit: conflictamur variis morbis, tandemque interimus. Qua de re principis medicorum Hippocratis in libello, de natura hominis haec verba sunt: *Corpus hominis habet in se sanguinem &*

pituitam

pituitam & bilem duorum generum, flavam & nigram: ex iis omnibus ipsius corporis natura est: eis fit, ut & doleat, & bene valeat. Bene igitur valet, cum ea moderate inter se affecta sunt & temperatione & potestate & copia: maximeque si permista sint; dolet autem, cum eorum aliquod aut plus aut minus est, aut in corpore secretum, neque cum caeteris omnibus temperatum. Haec Hippocratis verba ipsa expressi: ex quibus intelligimus, in aequalitate, cuius effectrix iustitia est, sitam esse bonam corporis constitutionem. Sed ne ali quidem corpus utiliter ac salutariter sine aliqua imagine iustitiae potest. Nisi enim vis aliqua sit, quae & siccum & humidum alimentum, ubi iam coctum atque confectum & in succum ac sanguinem conversum est, aequabiliter distribuat ac dispartiat, atque id quod cuique parti aptum & accommodatum est, & quantum opus est, tribuat, neque alias partes tumidas & redundantes, alias exhaustas & enectas esse patiatur: facile intelligimus, haec tam admirabilis fabrica corporis nostri, quantam deformitatem habitura & quam citò ruitura sit. Atque haec in corporibus. Quid in animis? quantum bonorum a iustitia, quantum malorum ab iniustitia effici creditis? In quibus cum pars una sit, qua intelligimus, qua ratiocinamur, qua proxime ad divinam naturam accedimus; altera, quae rationis ipsa quidem per se particeps non est, sed obtemperare tamen rationi potest; cum quod fieri ius est, id fit, hoc est, cum pars illa superior imperat, & tanquam habenas tenens, currum regit; paret altera, & quo illa cumque ducet, sequitur: tum omnis honestas, omnis dignitas, omnis officii ac virtutis splendor elucet. At cum excusso ac depulso rationis, iugo, cupiditas, quasi seditiosus aliquis ac turbulentus civis, fasces arripit, in arcem invadit, mentem de sua sede contra ius fasque deturbat: tum ut navis discordibus acta ventis; sic hominis vita contrariis & inter se pugnantibus foedissimarum libidinum flatibus agitata, in omnem

ſcelerum ac flagitiorum turpitudinem praeceps ruit. Ipſis igitur & animorum & corporum noſtrorum inter ſe partibus, ut utriſque bene ac beate, ſit iuſtitiam quandam intercedere neceſſe eſt. Sed idem in ſocietatibus convictuque hominum multo evidentius, multoque illuſtrius cernitur. Quo modo enim patrifamilias cum uxore, cum liberis, cum ſervis, quae primae coniunctiones ſunt, convenire poterit: quae eis omnibus vita erit, niſi & ille iuſte imperet, & hi iuſte pareant? Si vir in uxorem iniurius ac contumelioſus eſſe velit, neque eam pro comite individua vitae, pro divinorum humanorumque omnium ſocia, ſed pro ſcorto, aut pro ancilla habere; ſi uxor ſua domeſtica curatione non contenta, implicare ſe aliis rebus & viri partes praeipere conetur; neque ſe ei morigeram praebeat; ſi uterque liberos in ſervorum, ſervos in pecudum loco ac numero habeat, duriorique eos, quam ius eſt imperio premat: ſi liberi parentum, ſervi dominorum imperium detrectent, eiſque obtemperare ac dicto audientes eſſe abnuant: quis non videt, nullam in domo ita inſtituta concordiam, nullam benevolentiam, nullam animorum voluntatumque conſociationem, plena perpetuo omnia rixarum, diſcordiarum, querelarum, contentionum fore? Ut in qualibet ſolitudine, in quamlibet vaſtis ac deſertis, & ab omni hominum cultu ac conſortio remotis locis ſuavior vita, quam in ea domo, unde iuſtitia exulet, eſſe videatur. Ita omnem fructum, omnem dulcedinem, omnem amabilitatem vitae, vitam denique ipſam tollit e vita, qui iuſtitiam tollit. Egrediamur, ſi videtur, domo, & in forum ac publicum prodeamus. Quis eſt omnium, qui eum, quem iniuſtum eſſe opinetur, aditu, congreſſione, ſermone dignum iudicet? quin eum quaſi maleficum aliquod & noxium animal, refugiat, averſetur, odio habeat? quin eius concurſum dirum ſibi ac tetrum atque ominoſum putet? Quamvis enim omnia vitia bonis viris odioſa atque inviſa ſunt: tamen iniuſti-

tia

tia praecipue alienat ab iis, in quibus eſt, aliorum animos, omniumque ſibi odia conflat, conciliat, colligit. Caeteris vitiis affectos aliquo modo ferimus; quibuſdam ignoſcimus; quibuſdam non nimis offendimur; quibuſdam in hac vita ac morum corruptione etiam oblectamur; prodigos multi amant; avaros tolerant; multos aliena intemperantia non offendit; qui voluptates nimis refugiunt, etiam ſeveritatis ac caſtimoniae laudem ferunt; audacium in bello interdum aliquis uſus eſt; timidis & nimis cupidis vitae ignoſcitur: iniuſtus communi omnium mortalium odio flagrat; ſuis, alienis, civibus, peregrinis, notis, ignotis iuxta omnibus inviſus, exoſus, intolerandus eſt. Itaque etſi illud omnibus hominibus a natura tributum eſt, ut raro ſua vitia agnoſcant, eaque modis omnibus tegere & occultare conentur, aut etiam eis virtutum nomina imponere: ut ſe prodigi pro liberalibus, avari pro parcis ac frugi, timidi pro cautis ac conſideratis, audaces pro fortibus haberi & praedicari velint: facilius tamen reperias, qui ſe avarum, timidum, audacem, libidinoſum, quam qui iniuſtum eſſe fateatur. Quin etiam caeteris vitiis ſuis hanc aut defenſionem aut excuſationem praetendere ac praetexere conſueverunt, ſe in neminem iniurios eſſe. Avarus ſum fateor: ſed ita, ut mea conſervem, ſuo neminem fraudem. Prodigus: ſed cui, ut largiar, eripio? in quem contumelioſus ſum? Indulgeo voluptati, hilare vivo, quidquid animo meo collubitum eſt, facio: ſed quid tum poſtea? meae libidines nemini nocent. Et ita ille apud Terentium homo impuriſſimus.

Leno inquit, *ſum fateor: pernicies communis adoleſcentium:*

Periurus, peſtis: tamen tibi a me nulla eſt orta iniuria.

Videte, quam odioſa, quamque abhorrens a natura ſit iniuſtitia: quam turpe atque invidioſum iniuriam facere: eum qui negare non poſſunt aliis ſe vitiis implicatos at-

quae illaqueatos teneri, dum hoc careant, ferri se non posse tantum, sed propemodum etiam debere arbitrentur. Civitates vero & regna & imperia, quae res alia nisi iustitia, aut initio fundare ac constituere, aut postea tam multa saecula conservare ac propagare potuisset? Nam & convenerunt homines, & vitam una colere decreverunt, cum se aequo iure usuros, & quod suo sibi labore peperissent, eo sine metu fruituros esse, neque moenibus magis, quam legibus, a vi atque ab iniuria tutos fore confiderent: & quamdiu id observatur, tamdiu amice inter se ac concorditer vivunt; simul atque ab aequitate discedit, partes, factiones, secessiones, seditiones, & bella civilia existunt. Praeclare, ut omnia, Euripides:

Custodia legum civitates continet.

Idemque alio loco ait, iustitiae neglectum plerisque civitatibus exitiosum esse. Iustitia, civitates a parvis & humilibus profectae principiis, brevi tempore ad magnam potentiam pervenerunt: iniustitia florentissimae & opulentissimae breviori tempore funditus conciderunt. Nequae enim adamantinis illis vinculis, quae Dionysius senior crebro in ore habebat, vi atque metu, sed iustitia & aequitate magna imperia retinentur. Quare sapienter Persae ei ex regiis liberis, qui natu maximus erat, quique in spem regni educabatur, cum alios ad virtutem magistros dabant, tum unum inprimis, a quo iustitiam doceretur. Paedalios etiam Indicam gentem litteris proditum est, in sacris publicis nihil aliud a diis, quam iustitiam petere solitos esse: quod eam si consequerentur, affatim sibi bonorum omnium putarent fore. Iustitiam enim, & perpetuas illius, ut poetae loquuntur, sive comites, sive sorores, veritatem & fidem, pax & amicitia, & bonarum artium cultus, & omnium rerum expetendarum abundantia consequitur. Eam si colerent omnes, nunquam tubae nunquam, litui audirentur; arma aut exederentur rurbigine, aut in ligones ac vomeres conflarentur; belli, dissen-

dissensionis, inimicitiarum ne nomina quidem hominibus cognita essent. Quod scite sane; & ex patriae suae consuetudine Agesilaus expressit: ex quo cum quaesitum esset, utra esset virtus praestantior, iustitiane an fortitudo? haec, inquit, sine illa tantum ad perniciem valet, at, illi si pareant omnes, huius usus nullus futurus est.

Tutus bos etenim rura perambulat;
Nutrit rura Ceres; almaque faustitas;
Pacatum volitant per mare navitae;
Culpari metuit fides.
Nullis polluitur casta domus stupris;
Mos, & lex maculosum edomuit nefas;
Laudantur simili prole puerperae;
Culpam poena premit comes:

quemadmodum suavissime cecinit Horatius. Ubicumque iustitia dominatur, illinc fraudes, illinc doli, illinc periuria exulant; non adulteri, non raptores, non fures, non sicarii, non venefici, non latrones, non testamentorum subiectores, non obsessores itinerum reperiuntur: ea denique propemodum eveniunt, quae aureae aetatis hominibus evenisse memorantur. Nam ne tum quidem aliam ob caussam.

Ver erat aeternum, placidique tepentibus auris
Mulcebant Zephyri natos sine semine flores:
Nec renovatus ager gravidis canebat aristis;

quam quoniam homines

Sponte sua sine lege fidem rectumque colebant.

Neque enim debemus illa poetarum figmenta tamquam inania modo quaedam aurium oblectamenta accipere: sed ex eis discere, Deum ipsum favere hominibus iustis; eorum labores fortunare; eorum conatus ac consilia ad bonos exitus ducere. Nam neque dictu, neque cogitatu fas est, eum, qui summe iustus est, aut ipsa potius iustitia, non esse amicum, benevolum, propitium iis, qui ad iustitiam omne suum studium conferunt, eamque toto

pectore sequuntur. Itaque Hesiodus quoque, non tantum aureus & ad verbum ediscendus poeta, verum etiam philosophus inprimis bonus, multis versibus persequitur ac percenset ea bona, quae a Deo tribuuntur cultoribus iustitiae, contraque eas, quae ab iniustitia civitatibus inferuntur, calamitates. Illorum enim urbes laetitia florere populos, nunquam bello, nunquam fame, nunquam aliis eiusmodi pestibus conflictari: hos & fame, & peste, & bello, & aliis innumerabilibus malis iniustitiae suae poenas dare. Recitarem versus ipsos, nisi graeca quidem huic sermoni admiscere nollem; latine autem me inaffectatam quandam illorum iucunditatem pari gravitate coniunctam assequi posse diffiderem. Quod si haec non essent, sique iniusti quidem abundarent omnibus copiis in summa opum atque honorum affluentia viverent, fortunam sibi arbitrio suo fingerent ac temperarent; iustos autem odium, contemptus, egestas, exilia, orbitrates, damna omnia sequerentur: tenere tamen mordicus deberemus id, quod a Platone divinitus & religioni nostrae convenienter traditum ac disputatum est, iustos, etiamsi omnes fortunae acerbitates excipiant, semper beatos; iniustos etiam in maximis prosperitatibus secundissimisque rebus infelicissimos esse. Dixi de iustitia, non quaecumque poteram, (neque enim id tempus tulisset, neque omnia in unum locum congerenda ac semel effundenda erant) sed ex infinita copia eorum, quae dici possunt, quantum satis esse hodiernae disputationi iudicavi: quotidie autem, ut spero, plura & meliora dicentur. Nunc, quod interdum disertos homines facere animadverti, ut cum ad clausam orationis ventum est, illa, de quibus egerunt, breviter ac summatim colligant, quo ea in uno conspectu posita altius in audientium animis ac memoria infigant: id ego quoque facere cupio: sed quia eius artis magistri singularis cuiusdam artificii eam rem indigere aiunt, quod mihi deest, ab alio mutuabor, recita-

boque

boque vobis verba quaedam Poli Lucani nobilis philosophi, unius ex illis veteribus Pythagoteis, qui tenuerunt eam partem Italiae, quae magna Graecia vocabatur: quibus verbis summa eorum omnium, quae a me hodie dicta sunt, continetur, *Iustitia*, inquit, *caeterarum omnium virtutum parens & altrix vocanda mihi videtur : neque sine ea fieri posse , ut quisquam aut temperans sit , aut fortis , aut prudens . Est enim harmonia quaedam & pax totius animi cum apto & composito motu . Illius autem quanta sit vis , magis e caeterorum habituum inspectione cognosci potest . Nam caeterorum utilitates ad unum modo pertinet : huius ad omnia , quae composita sunt & ad multitudinem . Ea igitur in mundo quidem providentia vocatur , & harmonia , & iudicium , & mens Deorum , qui ita statuerunt . In civitate autem pax & bona legum constitutio merito dicitur. In privata domo, viri quidem & uxoris mutua concordia , servorum autem in dominos bonus animus , & vicissim in dominis amica & benevola servorum procuratio . In corpore autem & animo , primum quidem ea , quae omnibus carissima sunt , vita , & bona valetudo & integritas virium : tum autem sapientia omnisque scientia . Quae igitur una & totum & partes ita regit & servat , efficiens omnia inter se concordia & amica, quid ni communis omnium parens & altrix omnium suffragiis praedicetur ?*

Haec ille. Ego autem ad huius virtutis tractationem & cognitionem, & ad has pulcherrimas animorum epulas nobis omnibus ab Aristotele paratas vos, auditores, voco. Cogitate, quid agatis. Virtus, qua de agitur, praestantissima est. Qui de ea scripsit, philosophus praestantissimus. Utinam ex me quoque tertium argumentum sumi posset ad animos vestros excitandos. Sed quo minus doctrina & ingenio valeo, eo plus laboris ac diligentiae afferam. Nullus autem est, quin adhibito labore efficere aliquid & navare possit. Multum a me operae iampridem in hoc libro positum est; multae noctes vigilatae

ut ad illius intelligentiam pervenirem, praecipue olim, cum in iuris civilis ſtudia incumberem, ad quae hunc librum mirifice utilem eſſe intelligebam. Non puto, me usque adhuc valde fefelliſſe veſtram de me opinionem: neque ſaepe id, quod pollicitus ſim, non praeſtitiſſe. Mihi credite: ſi quantum ego ad docendum, tantum vos ad diſcendum diligentiae afferretis, efficiam, ut multos magnoſque fructus ex huius libri cognitione capiatis. DIXI.

De ſui cognitione, deque omnibus humani animi facultatibus.

ORATIO X.

Habita Romae IV. Id. Novemb.

Anno CIↃ IↃ LXV.

Cum ſextum librum Ethicorum Ariſtotelis inchoaret.

CRoeſum olim Lydorum Regem opulentiſſimum, petendi oraculi cauſſa, Delphos miſiſſe accepimus, qui ſciſcitarentur ex Deo, non leve quiddam & nugatorium, ut antea, cum clam in eodem aheno teſtudinem ſimul & agnum coquens, experiri voluerat, nunquid eorum quae agerent homines Deum lateret; neque quid ſe facere oporteret, ut ex ſe procrearet liberos; neque ecquid adverſus Perſas bellum ſuſcipere deberet, neque denique quidquam ſimile eorum, quae prius quaeſierat; ed rem omnium multo maximam, multoque digniſſimam, in qua cognoſcenda plurimum ab omnibus, operae ac ſtudii collocetur: quomodo felicitatem conſequi, & quid agens, id quod ſupererat aetatis beatiſſime tranſigere poſſet. Sapienter hoc quidem, & non pro ea, qua plerîſque in aliis rebus uſus eſt, inconſiderantia & temeritate: quod de via, quae ad ſummum bonum

bonum ferre, neque ſtatuendum ſibi ipſi, neque cuiuſquam hominis fidendum conſilio, ſed Deum conſulendum iudicavit. Reſponſum autem ei redditum eſt plane praeclarum, & illa, quae tum de Apollinis ſapientia erat, opinione digniſſimum: non ſi maximos auri argentique acervos exſtrueret, non ſi multos exercitus aleret, non ſi terminos imperii ſui longe lateque proferret; ſed ſi ſeipſe cognoſceret, ita demum beatum fore. Iam etſi apud nos, qui vera religione imbuti ſumus, nihil Apollinis valere debet auctoritas: tamen eiuſmodi oracula, quae praeceptum aliquod utile ad inſtituendam vitam continent, amare & magnifacere debemus. Conſtat enim, ea nihil eſſe aliud, quam inſignes quaſdam & eximias ſapientiſſimorum hominum ſententias, quae quoniam divinitus immiſſae in eorum animos videbantur, ad Deum referebantur auctorem. Quoties igitur audimus Apollinem reſpondiſſe Croeſo, beatum eum fore, ſi ſe cognoſceret: quoties praeceptum eadem de re in templo Delphico inſcriptum fuiſſe legimus: toties illud cogitare debemus, magnum quoddam bonum eſſe cognitionem ſui: cum inter omnes omnium aetatum ſapientes viros convenerit, in eo poſitum eſſe fundamentum felicitatis: neque ulla re unumquemque noſtrum in plura aut graviora mala quam, ſui ipſius ignoratione, prolabi. Quod cum ita ſe habeat, omnibus viribus elaborandum eſt nobis, ut cognitionem noſtri, quando tantum in ea momenti ac ponderis ad beatam vitam ſitum eſt, conſequamur. Sed in hac re illud primum videndum eſt, quid ſit noſſe ſe: ne, eo ſecus, quam oportet, accepto, errore aliquo implicemur. Fieri enim prorſus non poteſt, ut recte id faciamus, quod iubemur, niſi prius, quid iubeatur, intelligamus. Hoc autem non alius melius nos, quam Plato, docuerit, apud quem Socrates in Alcibiade primo multa diſputat, quibus hominem animum eſſe, non corpus oſtendit; ſemper enim id, quod aliqua re

utitur ab eo, quo utitur, aliud esse; uti autem homines, & partibus corporis sui, ut manibus pedibusque & toto corpore; ex quo effici, ut, quantum inter artificem & instrumentum interest, tantum inter hominem & corpus intersit. Quam sententiam & Aristoteles libro decimo ethicorum comprobavit, & apud Ciceronem libro sexto de Republica his verbis Africanus expressit: *Mens cuiusqueis est quisque, non ea figura, quae digito demonstrari potest*. Quod si homo non corpus est, sed animus: qui iubet, ut nos ipsos noscamus, illud videlicet iubet, ut noscamus animum nostrum. Atque hoc a Platone acceptum ita extulit idem Cicero, libro primo Tusculanarum disputationum: *Est illud quidem vel maximum, animo ipso animum videre: & nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis: quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra, aut staturam, figuramve noscamus: neque nos corpora sumus: neque ego, tibi haec dicens, corpori tuo dico. Cum igitur, Nosce te, dicit, hoc dicit, Nosce animum tuum: nam corpus quasi vas est aliquod animi aut receptaculum*. Duo sunt, quae hactenus probare studuimus: eximium quoddam bonum esse cognitionem sui, & nosse se nihil esse aliud, quam nosse animum suum. Nunc antequam progrediamur ulterius, illud admonendi estis, unam eandemque rem non uno eodemque modo a diversis artificibus considerari. Angulum rectum, aiebat Aristoteles primo horum librorum, alia ratione considerat Geometres, alia faber. Sic & hominem aliter medicus, aliter pictor; & animum hominis aliter physicus considerat, aliter politicus. Physici, quae sit animorum natura, quaerunt: simplex, an composita atque concreta; corporea, an expers corporis; mortalis & caduca, an immortalis & aeterna; sitne totus animus in qualibet parte corporis, an unaquaeque illius facultas suam in corpore sedem quasique domicilium habeat a caeteris secretum ac separatum.

Nos

Nos quaecunque de iis & talibus ab eis duntaxat religioni nostrae consentanea, traduntur, tanquam vera & indubitata ponentes, animum ea tantum ratione consideramus, qua vel depravari & corrumpi vitiis, vel virtutibus perfici & ad Dei similitudinem, quantum natura patitur, perduci potest. Quare cum hodie nobis illud propositum sit, ut ex Aristotelis, in iis libris, qui ad moralem philosophiam pertinent, sententia, de animi humani partibus, deque uniuscuiusque illarum perfectione verba faciamus, (hoc enim potissimum modo praeparandos esse vos dixi ad cognitionem & intelligentiam eorum, quae in huius sexti libri explicatione tradentur:) certos quasi cancellos circumdabimus orationi nostrae, eamque suis regionibus ac terminis circumscribemus: ut ab iis, quae physicorum sunt, abstinentes, ea tantum, quae ad munus nostrum proprie pertinent, explicemus. Hoc loco prope supervacaneum esse iudico, petere a vobis, ut me attente audiatis. Certe enim ea vobis caussa huc veniendi fuit. Et ut ridiculus fuerit balneator, si quos lavandi caussa in balneas ingressos videt, ab eis multis precibus petat, ut lavent: ita ego mihi videor ridiculus fore, quod facturi huc convenistis, id si, ut faciatis, vos rogem. Oratorum iste mos est, qui etiam cum exploratum habent, se attentissime auditum iri, tamen attentionem petunt: non quod opus esse eo putent, sed quoniam, si aliter fecerint, adversus artis suae praecepta fecisse se putant. Meum est conari, ut auditu digna adferam; vestrum, ne ea praetervolare patiamini, sed singula diligenter expendentes, penitus demittatis in animos vestros. Mihi, ut ne ad id, quod mearum partium est, praestandum imparatus venirem, provisum est: ut vos quoque ad me, qua soletis benignitate & attentione, audiendum satis vestrapte sponte paratos esse confido. Animi nostri sive partium, sive facultatum bipartita divisio est. Partim enim isparum ratione praeditae sunt,

partim

partim rationis expertes. Ac ratione quidem praeditas eas vocamus, quae ex omni animantium genere in solis hominibus; rationis autem expertes, quae etiam in bestiis atque ex aliqua parte in stirpibus reperiuntur. Rationis expertes (ab eis enim exordiri & ab infimis quasi per gradus ad summa contendere decrevimus) duplicem ipsae quoque habent varietatem. Aliae enim sunt, quae vitam continent; aliae, quae animal constituunt. Quae vitam continent, tres sunt: quas illa & in rebus inveniendis acutissima, & in eisdem appellandis disertissima Graecorum natio vocat τὸ θρεπτικόν, τὸ αὐξητικόν, τὸ γεννητικόν. Nos quia vetera quidem Romana vocabula, quibus haec exprimamus, non habemus, iis autem, quae postea cusa sunt, uti propter quandam, ut verum fatear, stultam & ineptam religionem non audemus, unum in plura spargere ac diducere cogimur, dicimusque vim nutriendi, vim augendi & vim procreandi. Hae omnes non in animalibus modo sunt, verum etiam in stripibus. Quae autem constituunt animal, duorum ipsae quoque generum sunt. Partim enim cognitione quadam & apprehensione, partim appetitione & declinatione cernuntur. Illas γνωστικὰς Graeci, has ὀρεκτικὰς vocant. Γνωστικαὶ in animalibus sunt duae, sensus & phantasia: utendum enim est hoc, quando Latino caremus. Sensibus apprehenduntur singula tantum, non etiam universa, nisi quatenus sunt in singulis. Non enim lapidem aut lignum proprie ac per se videmus, sed hunc lapidem & hoc lignum, sed huius lapidis aut ligni colorem. Sensus enim non percipit essentiam, ut Ciceronem locutum esse aiunt, sive, ut posteriores locuti sunt, substantiam: sed ea tantum, quae ei adiuncta sunt: neque rosam aut videmus, aut olfacimus, sed rosae, odorem olfacimus, colorem videmus, Sensus autem sunt, ut notum est numero quinque: quorum tactus in omnibus est animalibus, caeterorum alii in aliis desiderantur.

Phan-

Phantasia rerum sensu preceptarum formas quasdam, & , ut Graeci loquuntur, typos recondit ac continet: ac praeterea iudicat de quibusdam, de quibus sensus exteriores iudicare non possunt: ut hoc flavum esse dulce: & hunc, qui accedit, esse Socratem. Sensus in eo, ad quod proprie percipiendum aptus est, nunquam fallitur: dum & intervallum moderatum sit, & instrumentum, & id, quod interiicitur, probe affectum. At phantasia saepe fallitur: ut cum in picturis eminere videntur, quae plana sunt; ut cum remus in aqua inflexus videtur; ut cum cani AEsopeo imago carnis in aqua caro videbatur. Hanc inesse in bestiis vel ex eo cognoscimus, quod earum pleraeque & meminerunt & somniant, ut equi, ut canes: quorum neutrum sine ea, de qua loquimur, facultate facere possent. Ex eis nascuntur illae, quas in persequendo fugiendoque cerni, & Graece ὀρεκτικὰς vocari diximus. Nam cum omnem sensum voluptas aut molestia comitetur: quarum altera naturae consentanea & amica est, altera adversa & inimica: fit, ut nullum animal sit, in quo non insit naturalis appetitio eorum, quae iucunda, & fuga eorum, quae molesta esse videantur. ὀρεκτικὰς δυνάμεις Aristotelis interpretes Ammonius, Eustratius, & alii vulgo, duas tantum faciunt, ἐπιθυμίαν, καὶ θυμόν. Sed intelligendum est, in omnibus animalibus exsistere & ex bono praesenti laetitiam, & ex eo, quod nondum adepta sunt cupiditatem; & aegritudinem ex praesenti malo, & metum ac declinationem, si mali quid imminere videatur. Haec Stoici, ut me tertio abhinc anno ex hoc ipso loco dicere memini, propria hominis, non ei cum caeteris animalibus communia esse voluerunt. Neque enim metuere bestias, sed quasi metuere: nec cupere, sed quasi cupere: eodemque modo neque vera ipsas laetitia, neque vera molestia affici: sed utriusque imaginem modo quandam ac similitudinem habere. Quam opinionem ut stultam & deliram exa-

gitant

gitant Plautarchus, Galenus, Pophyrius, alii. Sed Stoici, si dogmatum suorum constantiam ac convenientiam retinere ac conservare vellent, ita dicere necesse habebant. Haec enim omnia ita definiebant, ut ex opinione nasci dicerent: ex opinione boni praesentis, laetitiam; ex opinione mali praesentis, molestiam: ex opinione boni imminentis, cupiditatem; ex opinione mali imminentis, metum. Cum igitur opinio in solis sit hominibus, sequebatur, ut ea quoque hominum propria essent. Sed verius est haec omnia convenire etiam in bestias: neque ex opinione tantum consistere, sed etiam ex sensu, aut phantasia boni malive, aut praesentis aut imminentis. Omnes igitur illae facultates, de quibus hactenus diximus, in mutis quidem animalibus ita sunt rationis expertes, nullam ut prorsus cum ratione habeant aut communionem aut societatem. In homine eae, quae Graecorum lingua ὀρεκτικαὶ nominantur, etsi ratione praeditae non sunt, rationem tamen audire, & eius obtemperare imperio possunt. Quorum utrumque nobis paulo enucleatius explicandum videtur. In eis igitur non inesse rationem, ex eo quivis facile intelligat, quod ratio ipsa secum pugnare non potest: at saepenumero laetitiam, molestiam, cupiditatem, metum rationi adversari videmus. Rursus esse iis omnibus aliquam cum ratione communionem, id indicio est, quod suscepti praeter rationem animi motus, ratione adhibita, aut deponunaur aut mitigantur. Itaque recte ex Aristotelis sententia τὸ τῆς ἡμετέρας ψυχῆς ἄλογον διττὸν εἶναι. Τὸ μὲν γὰρ αὐτῆς ἁπλῶς ἄλογον εἶναι, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον λόγου κοινωνεῖν, τὸ δὲ ἄλογον μὲν εἶναι φύσει, μεθέξει δέ τινι λογικόν. Haec latine ita expedite, & ut ita dixerim, rotunde explicari non possunt. Sed nihil difficile amanti.

Libenter hoc & omne militabitur

bellum in vestrae spem gratiae. Conabor, si qua ratione possim haec ita latine eloqui, ut intelligantur. *Earum*

animi

animi nostri facultatum, quae ratione carere dicuntur, duplex ratio est. Quaedam ita sunt rationis expertes, ut nulla prorsus eis intercedat cum ratione communio. Tales autem sunt quinque: vis alendi, vis augendi, vis generandi, sensus & phantasia. Nam hae omnes & communes nobis sunt cum mutis animantibus, & ratione nullo modo dirigi possunt. At eae duae, quarum in altera vis est concupiscendi bonum propositum, eiusque adeptione gaudendi, in altera declinandi malum imminens, & eo, cum iam urget, dolendi, suapte quidem natura rationis expertes sunt, sed quodam modo tamen rationis participes dici queunt. Quibus eas argumentis rationis expertes esse cognoscimus? Primum, quod his omnibus modis afficiuntur etiam bestiae Nam & concupiscunt, & laetantur, & metuunt, & dolent. Deinde quod saepenumero cum ratione pugnant; ut cum incontinentem alio ratio, alio cupiditas trahit. Qualis est Ovidii Medea, quae se ait videre quidem & probare meliora, deteriora autem sequi. Nullo autem modo fieri potest, ut eadem animi pars eodem tempore in contrarias partes trahat. Quare cum alio ratio, alio cupiditas trahit, facile intelligitur, aliam a ratione esse cupiditatem. Unde igitur colligimus eas esse tamen in homine rationis quodammodo participes? quoniam eas rationis audire imperium, eique parere interdum videmus. Agamemnoni apud Homerum irascitur Achilles: multa iratus dicit, quae neque eum, cui dicuntur, neque eum, a quo dicuntur, decent. Hinc cognoscas licet, iram a ratione alienam esse. Cum iam eo processisset, ut stricto gladio impetum in Agamemnonem facere pararet, prohibet ratio: quam enim aliam accipiamus Pallada? Atque ibi Achilles divinam illam & nunquam delendam ex animis hominum sententiam proferet:

Χρὴ μὲν σφωΐτερονγεθεὰ ἔπος εἰρύσαϑαι.
Καὶ μάλαπερ θυμῷ κεχολωμένον, ὡς γὰρ ἄμεινον,

Homini quantumlibet irato, rationem tamen audien-

dam, eiusque obsequendum imperio dicit: id enim satius esse. Potest igitur irae furentis impetus ratione cohiberi: Vereque dictum est ab antiquo Poeta, morbis hominum rationem mederi. Si qui gaudent dolentue, quibus non oportet; aut plus minusve quam oportet: eodemque modo, qui aut cupidi sunt, aut timidi, aut contrariis vitiis laborant, rationis imperium accipere & conformare se ad illius praecepta possunt. Atque hoc est, quod Aristoteles primo horum librorum dicebat, illam animi partem ratione quidem carere; sed tamen quodammodo participem esse rationis. In ea igitur sunt omnes eae virtutes, de quibus in superioribus libris disputatum est: quae usitato iam & recepto vocabulo morales nominantur. Sequitur nunc, ut eam animi partem consideremus, quae suapte natura ratione praedita & hominum propria est: cuius etiam ipsius vires ac potestates antiqui duorum generum esse dixerunt: Appetitionis duas, voluntatem & προαίρεσιν, quam vulgo electionem vocant: quarum voluntas semper tendit ad bonum; προαίρεσις variat, & modo bona malis, interdum etiam mala bonis anteponit. Sed hac de re & diximus multa, cum librum tertium explicaremus, & in librum septimum, ubi de continentia incontinentiaque disputabitur, plura dicenda erunt. Tres cognitionis δόξαν, id est, opinionem: διάνοιαν, quam mentis agitationem, Cicerone, nisi fallor, auctore vocare institui: & νοῦν, quem aut mentem, aut intelligentiam vocemus licet. Mentis cum sensu, ac praecipue cum sensu oculorum magna quaedam similitudo est: unde & saepe Aristoteles oculum mentis vocat: & dictum est id esse mentem in animo, quod oculum in corpore: &, ut suo loco ostendimus, sensum ac mentem interdum confundit. Ut enim sensus, ita mens quoque extremorum est: sed sensus eorum, quae sunt inferiora demonstratione, mens eorum, quae supra omnem demonstrationem. Mente apprehendi-
tur

tur Deus; apprehenduntur mentes illae ab omni contagione materiae separatae; apprehenduntur mundi & eorum, quae illius ambitu continentur, primordia, caeteraque eiusmodi, quae multis magnisque obscuritatibus involuta & in intimis rerum omnium parentis naturae recessibus abdita & retrusa, iis demum perfecte patent, qui puro & ab omnibus libero cupiditatibus animo coelestem quandam in terris vitam agunt. Ad illud mentis lumen cum se applicuit & admovit διάνοια, in qua inest vis ratiocinandi & ex aliis alia colligendi, ex eorum complexu ac coniunctione exsistit, & exoritur illa omnium virtutum suprema, quam magnificentissimo vocabulo σοφίαν Graeci, Latini Sapientiam nominarunt. Ea perfecta cadere in hominem non potest: recteque iudicavit sive Thales Milesius, sive quis alius (non enim inter omnes convenit) solum Deum esse sapientem. Sed tamen priscis temporibus qui de Deo rebusque divinis, qui de mundi origine, qui de abditis rerum caussis disserebant, earumque rerum cognitione caeteris excellere videbantur, eos sapientes vocabant. Sapientiam autem esse dicebant cognitionem divinarum humanarumque rerum, & caussarum, quibus eae continentur. Prius Pythagoras arrogantiam verbi fugiens, non sophon se, id est, sapientem, sed philosophum, id est, sapientiae amantem esse professus est; ab eoque deinceps qui se iisdem quibus ille studiis dediderunt, philosophorum appellationem retinuerunt. At mente in rebus tam sublimibus, tamque arduis uti, paucissimis hominibus datum est. Pleraque pars in foedissimo eodemque tenacissimo corporearum cupiditatum coeno haerentes, & quasi clavis quibusdam, ut Plato loquitur, terrae affixi, ad divina & coelestia ne adspirare quidem possumus. Quod cum ita sit, in omnibus tamen hominibus lucent quasi scintillae quaedam illius luminis; quibus fit, ut principia disciplinarum, & communes illas sententias, quas ἀξιώματα

aut κοινὰς ἐννοίας vocant, ita videamus, quasi ea, quae cernuntur oculis, eisque sine caussa firmius etiam ac certius, quam iis, quorum caussam tenemus, assentiamur. Ad quas cum se admovit ἡ διάνοια, & ex illis alia quaedam necessario collegit, efficitur ἐπιστήμη, id est, scientia, quam esse aiunt cognitionem rei per primam, propriam & necessariam caussam. Quid mens propriae, quidque διάνοια sit, diximus, simulque paucis tum sapientiae tum scientiae originem ostendimus. Quarum utraque ad eam vim mentis pertinet, quam Graeci, ducto a contemplatione vocabulo, νοῦν θεωρητικὸν vocant. Est enim & altera, quae ab eis dicitur ὁ πρακτικὸς νοῦς, aut latiori nomine & aptiori ad omnia complectenda, ὁ νοῦς ἐν ἑκάστω, quasi tu dicas mentem, quae non simplicem, ut illa, veritatem sibi propositam habeat, in eaque acquiescat; sed referatur praeterea alio, ut ad actionem, aut ad operis alicuius molitionem & effectionem. Hac, aut videmus duce natura, aut certe facile percipimus communes quasdam sententias de rebus bonis & malis, expetendis & fugiendis: cuiusmodi sunt, tuendam esse hominum inter ipsos societatem; colendam esse iustitiam; ab iniuria abstinendum; vim vi repellere ius fasque esse: itemque alias, quae quasi principia sunt ac semina artium ad vitam necessariarum. Ad haec principia cum accessit primum διάνοια, quae ut dixi, alia cum aliis comparans, alia ex aliis nectens progreditur ac provehitur paulatim longius: deinde diuturnus usus & experientia cum accurata & diligenti animadversione ac notatione eorum, quae eveniunt in vita, exsistit illa magistra vitae, omnium bonorum consiliorum praeceptrix, omnium honestarum actionum moderatrix, omnium moralium virtutum dux gubernatrixque prudentia; eademque illa vi excogitatae, auctae, & ad summum perductae sunt artes illae, quibus aut nullo modo, aut certe non satis commode carere poteramus. Reliqua est opinio, varium & multifor-

me-

me monſtrum: quoque non Proteus aut Vertumnus plures induerit ſpecies. Quamquam enim in rebus incertis & fortuitis proprium illius munus eſt: non tamen eis ſe finibus continet; ſed indomita quadam & effrenata licentia per omne genus rerum temere ruens, omnia permiſcet atque perturbat. Interdum etiam ſeſe pro ſapientia, pro ſcientia, pro prudentia venditans, homines nimium fidentes ſibi, in graviſſimos ac perniciosiſſimos inducit errores. Huic igitur, quoniam fallax, incerta, & inſtabilis eſt, nullius virtutis origo tribuitur: niſi quod bona opinio de iis, quae ſciri poſſunt, praeparatio quaedam eſt ad ſcientiam: bona opinio de rebus agendis, utiliter ad comparandam prudentiam antecedit. Immo vero, ut in diſciplinis quaedam ponuntur, quibus ſine ulla dubitatione credendum eſt: ita ait Ariſtoteles opinionibus ac ſententiis ſenum, & eorum, quos longa & multiplex rerum experientia cautos ac providos effecit, in conſilio capiendo & inſtituenda vita maximam fidem habendam eſſe: eas enim eandem vim ac prudentiam, quam illa principia ad ſcientiam, obtinere. Dixi breviter, ut propoſueram, de omnibus humani animi facultatibus; & quamquam hanc totam diſputationem quotidiano vobis & inornato dicendi genere contexui: tamen confido, eam vobis non minus gratam fuiſſe, quam ſi omnes undique floſculos colligens, omnes dicendi lepores ac feſtivitates aucupans, concinno quodam ac modulato verborum ſono aures veſtras demulcere ſtuduiſſem. Poteſtis autem facile perſpicere ex iis, quae dicta ſunt, quibus de rebus in hoc ſexto libro explicando diſputaturi ſimus. Nam cum in ſuperioribus libris earum virtutum, quae ſunt in illa parte animi, quam per ſe ratione carere, ſed rationi tamen parere poſſe diximus, natura pertractata ſit: in hoc de virtutibns illius ſuperioris ac divinioris partis, hoc eſt, de intelligentia, ſapientia, ſcientia, arte, prudentia, ſed potiſſimum de prudentia

differemus. Quid igitur? finemne statim faciam, (id enim a me iam expectari video) an priusquam desino, ad haec toto pectore amplectenda paucis vos cohortabor? Ego vero ita faciam, neque committam, ut aut ad ineundam, aut ad presequendam pulcherrimam & fructuosissimam studiorum viam, ullo aut loco aut tempore, mea vobis cohortatio defuisse videatur. Dubitatis igitur, adolescentes, quin ad harum rerum cognitionem adipiscendam omnis vobis diligentia suscipienda, omnis labor perferendus, omnis corporis voluptas negligenda, omnis aliarum rerum cura ex animo eiicienda sit? Ubi, quaeso, istam egregiam indolem, quam in plerisque vestrum videmus, ubi istud ingenium ad omnia summa natum, ubi istam partem aetatis ad concipienda doctrinae, virtutisque semina omnium aptissimam, aut honestius, aut suavius, aut fructuosius collocare poteritis? Quid enim est, quo quisquam oblectari, quo ad discendum invitari atque allici possit, cuius non in hisce quotidianis disputationibus nostris copiam reperire aliquam liceat? Est, quem arduarum rerum & remotarum a cognitione vulgi accurata tractatio capiat? Talia nobis plurima in animi partibus excutiendis, in principiis humanarum actionum evoluendis, in patefacienda sapientiae scientiaeque natura, necessario tractanda erunt. Est, quem non tam ardua & sublimia, quam in quotidiano usu posita, & ad instituendam vitam accommodata, delectent? Utilissimis ad vitam praeceptis aures eorum, qui me audient quotidie personabunt. Est, cui antiquitatis cognitio & veteris historiae commemoratio iucunda sit? At nos quidem scitis vix ullum praeceptum tradere solitos esse, quin ei illustrando repetitam ex Graeca Romanaque historia, exemplorum lucem adhibeamus. Poetarum alius amoenitate ducitur? Nos vero ex optimis utriusque linguae poetis pulcherrima quaeque libantes, perpetuo disputationes nostras eius quasi salis adspersione condimus.

Graecam

Graecam linguam amat aliquis? Aristotelem hic quotidie Graece loquentem audiet: qui ea lingua dictus est aureum orationis flumen fundere. Latinam anteponit aliis? Dabimus nos quidem operam, ut ex optimis Graecis non pessima Latina faciamus: neu quis a nobis audiendis, tanquam in latine loquendo non satis diligentibus, absterreatur. Omninoque quicunque tantam huc animorum alacritatem, tantamque discendi cupiditatem adferent, quantam ego rerum optimarum varietatem, & quantum perspicue docendi studium adferam, faxo, nunquam eis veniat in mentem, quod docendi mihi assiduam operam dederint, poenitere. DIXI.

Pro Alfonso II. Duce Ferrariae, &c. ad Pium IV. Pont. Max.

ORATIO XI.

Non est habita.

SIquis est, qui scire cupiat, Beatissime Pater, quanto gaudio perfusus sit Alfonsus II. Ferrariae Dux? posteaquam te in summum istum & coelo proximum dignitatis, atque amplitudinis gradum communi patrum omnium voluntate ac iudicio sublatum esse cognovit: is, si orationem meam cogitatione sua subsequi, quasque ille gaudendi caussas habuit, earum unaquaeque quantum ponderis ac momenti habeat, diligenter expendere voluerit, simul & id, quod cupit, intelliget, & mihi, si forte illius gaudii magnitudinem verbis exaequare non potuero, ignoscendum potius quam succensendum putabit. Nam cum ea dicendo tractanda sunt, quae nullo verborum genere satis exprimi possunt, acris & intelligentis aestimatoris est, non dicentis imbecillitatem accusare, sed eo ipso potius argumento uti, ut id, quod agitur, singulare quiddam & eximium esse iudicet,

quod ad id exprimendum nulla potuerit satis vehemens atque illustris oratio reperiri. Alfonsus autem secundus ut insignem quandam laetitiam perciperet ex eo, quod sapientiae tuae summa totius Ecclesiae gubernatio delata esset, cum iisdem illis caussis adductus est, quae caeteros quoque principes Christianos admirabili ob eam rem voluptate cumularunt, tum aliis etiam quibusdam ad se proprie pertinentibus, quae in communi omnium gaudio, gaudium ipsius maius, & insignius reddunt. Ac primum quidem gratissimum ei, atque optatissimum accidit, illi potissimum summam rerum concreditam esse, qui per omne anteactae vitae spatium, talem se praestitisset, ut tanquam prefectum & absolutum antiquae illius innocentiae & integritatis exemplum omnium praedicaitone commendaretur. Quis enim per illum, cuius tu locum in terris obtines, rerum omnium praepotentem Deum, multos iam annos ad istam sanctissimam sedem provectus est, te uno iis omnibus virtutibus, quas bonum, & omni ex parte absolutum principem habere decet, ornatior? Qui cum intelligeres, animum humanum duabus praecipue rebus perfici, & ad illud, ex quo ductus est, divinitatis exemplar proxime accedere, cognitione primum & intelligentia earum rerum, quae dignae sunt, in quibus studium collocetur; deinde procurandis hominum commodis, iisque actionibus suscipiendis, ex quibus quam maximus fructus ad quam plurimos perveniret: iam inde a principio ita vitam instituisti tuam, ut perpetuo ad eos, quos dixi, fines omnia retulisse, neque unquam ullum temporis punctum, mentis aciem ab eis deflexisse videaris. Itaque totum illud adolescentiae tempus, cui & communi hominum consuetudine, & quadam prope ipsius naturae tacita lege maior quaedam licentia tribui ac permitti solet, a te non in remissionibus animi, neque in eis voluptatibus, quibus aetas illa plerumque etiam sine reprehensione capitur, positum

ſitum, ſed in aſſidua praeſtantium doctrina virorum conſuetudine, diligentiſſimaque cum omnium honeſtarum artium, tum earum praecipue, quae populorum rectoribus neceſſariae ſunt, perveſtigatione conſumptum eſt. Neque vero te ab eo, quod tibi propoſueras, curriculo, aut deterrere poſtea laboris aſperitas, aut avocare voluptatum blandimenta potuerunt. Qui ſemel ad ſolidam & immortalem gloriam recto itinere contendere penitus imbibiſſes, omnia tibi, dum eo quo inſtitueras, pervenires, contemnenda, & pro nihilo putanda eſſe duxiſti. Nimirum illam tu virtutis pulchritudinem, quam Plato, ſi cerneretur, mirabiles ſui amores excitaturam eſſe dicebat, non corporeis, ſub quos illa non cadit, ſed iis, qui, ſi nulla cupiditatum nubes oppoſita eſt, multo perſpicacius & acutius cernunt, animi oculis videras: eiuſque deſiderio incenſus, niſi, adepta ea, vitam ipſam tibi acerbam atque inſuavem fore ſtatuebas. Igitur cum Patavii primum, deinde Bononiae, defixus in praeſtantiſſimarum artium ſtudio, primam aetatis partem exegiſſes, iiſque adoleſcens, egregie navatae in ſtudiis operae, inſignibus atque ornamentis affectus eſſes, quae ampliſſima in eis civitatibus tribui ſolent: iudicaſti tibi iam eſſe ex domeſtico illo, umbratili vitae genere, quod ad illud uſque tempus, flagrantiſſimam illam cognitionis & doctrinae ſitim explere cupiens, neceſſario colueras, in ſolem, quod dicitur, & in pulverem prodeundum; tempus eſſe, ut praeclara illa ſemina, quae diligenter ſubacto ac praeparato animo colueras, omni ratione foveras, alueras, auxeras, efferrent tandem ipſa ſe, & fructus exſpectatione dignos hominum generi afferrent. Nec enim te fugiebat, omnem cognitionem, quam nulla conſequeretur actio, mancam quodammodo & inchoatam eſſe; qui ſe ita ſtudiis abdidiſſent, ut nihil ex eis ad utilitatem publicam protuliſſent, eos nunquam magnopere commendatos, ſaepe etiam reprehenſos ac vituperatos fuiſſe.

Qua-

Quapropter in patriam reversus, ut, quae te prima urbs nascentem gremio, & sinu suo exceperat, eadem quoque primos perciperet industriae tuae fructus, non tantum magnas controversias, inter principes civitatis ortas, cum illi te communi consensu iudicem sumpsissent, sapientissime diremisti, verum etiam sedatis gravibus illis inter Franciscum Sfortiam Mediolani Ducem, & Ioannem Jacobum Medicem fratrem tuum discordiis, pacem, pacem, inquam, qua nihil optabilius est, nihil salutarius, civibus tuis insperantibus reddidisti. O felix & auspicatum principium. O praeclare positum rudimentum. Quid non bonorum ab eo sperare poterant cives, qui primum virtutis suae specimen pace, & privatim & publice componenda dedisset? Sed videlicet illa tanta virtus maiorem aliquem campum, in quo excurreret, maius theatrum, in quo spectaretur, requirebat. Roma te, Roma urbium princeps iam tunc ad se vocabat, & sub cuius olim imperio beata futura erat, eius praesentis virtutem tanto ante gustare, ac cognoscere cupiebat. Romam igitur venisti, ubi virtutis tuae tam multa, tamque luculenta testimonia, & pace, & bello dedisti, ut Paulus III, P. M. quem & omnes confitentur, & res ipsa loquitur, cum in caeteris rebus rara quadam & exquisita prudentia, tum miro in pernoscendis hominum ingeniis acumine, & acerrimo in ponderandis cuiusque meritis iudicio praeditum fuisse, cum in plurimis maximi momenti negotiis prudentiam, fidem, magnitudinem animi tuam expertus esset, primum quidem te Epidaurio Archiepiscopatu cohonestaverit: deinde vero absentem Reipublicae caussa, in augustissimum & sanctissimum Cardinalium Collegium adsciverit. Hic ego si, quod poetae solent, idem nobis quoque facere liceret; Nestoreum mihi aliquod, aut Ulixeum eloquentiae flumen optarem: ut quemadmodum una cum honoris amplificatione, tua semper virtus accrevit, ita mea quoque in explicatione

laudum

laudum tuarum, quasi per gradus attolleretur, & se ipsa grandior, ac sublimior fieret oratio. Vix enim fas videtur de raris inusitatisque rebus dicentem, usitato & quotidiano genere sermonis uti: Sed in hac conscientia tenuitatis meae, una me cogitatio sublevat, quod apud eos me dicere intelligo, qui rerum a te divinitus gestarum non testes modo ac spectatores, sed existimatores etiam & exornatores fuerunt. Nam quo die tot amplissimi & illustrissimi Cardinales, non inconsulto aliquo & subito animorum impetu, sed post accuratam in Conclavi aliquot mensium deliberationem, ad deferendam tibi summam in Ecclesia potestatem consenserunt, eodem die apertissimum iudicium, de perspecta sibi & explorata tua omnis generis praestanti & eximia virtute fecerunt. Quare non est mirandum, si te tali Pontifice creato, Alfonsus II. Ferrariae Dux, qui studium quoddam incredibile erga hanc sacrosanctam Sedem a maioribus suis quasi haereditarium accepit, tanto ea ex re gaudio affectus est, quantum neque mea, neque cuiusquam oratione exprimi potest. Nam ad eas laetitiae caussas, quae communes ipsi sunt cum caeteris omnibus Christianis Principibus, non parvi quoque ponderis aliae accedunt. Primum, quod, Ecclesiae cliens cum sit, omnes opes ac facultates suas huius sacrosanctae Sedis auctoritate nixas & fundatas esse non ignorat: ut etiam hoc nomine impendio magis omnibus, quae ad eius dignitatem pertinent, affici debere videatur. Deinde, qui & patrem habuerit amplitudinis tuae studiosissimum, & ipse non paterni magis imperii, quam illius in te observantiae haereditatem creverit, sciatque praeterea e suis omnibus neminem esse cuiusque ordinis, qui non eodem plane animo sic semperque fuerit, quique honori tuo ex animo atque ex illa summa voluntate non faverit: cui dubium est, quin is, facta ad gloriam tuam ea, quae maxima fieri potuit, accessione, incredibilem quandam ex eo hauserit voluptatem? Postremo,

mo, qui sese haud ita pridem cum illustrissimo Principe Cosimo Florentinorum & Senensium Duce, gentili tuo, ducta in matrimonium illius filia, affinitate devinxerit; cur non immortaliter gaudeat, qua ex gente ipse uxorem acceperit, ex eadem, qui universam Ecclesiam cum summo imperio regeret, exstitisse? Ille vero statim accepto nuncio sese in viam dedisset, neque ullam moram interponendam putasset, quin praesens tibi gratularetur, pedibusque tuis suppliciter advolutus in tua potestate esse se ac semper fore ostenderet, nisi prius perculsis & afflictis nec opinata patris sui, optimi ac praestantissimi Principis morte, suorum animis aliquid consolationis adhibendum esse duxisset. Quam quidem excusationem partim inevitabili necessitate, partim naturali pietate subnixam, a te, Beatissime Pater, aequo animo acceptum iri confidit: quodque multo antea, si licuisset, facturus erat, ad pedes tuos prostratus, te patrem ac dominum agnoscit, tibi se suaque omnia in fidem & clientelam tradit: & ut una cum sententia, verborum quoque formulam apud maiores hac in re usitatam retineamus, DEBITAM TIBI OBEDIENTIAM PRAESTAT: seque semper non ad fortunas modo suas, verum ad sanguinem quoque & vitam pro huius sanctissimae Sedis dignitate profundendam paratissimum fore, omni asseveratione confirmat. DIXI.

Pro Alfonso II. Duce Ferrariae, &c. ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XII.

Habita Romae V. Kalend. Quinctil. Anno CIƆ IƆ LXVI.

IN communi omnium Christianorum Principum gaudio, quo eos optatissima summi honoris ad te concordibus

dibus horum amplissimorum Patrum suffragiis delati fama cumulavit, PIE V. Pontifex Maxime, si praecipuam quandam ac prope singularem Alfonsi secundi Ferrariae Ducis laetitiam exstitisse dixero, vereor ne quis id magis ex veteri, & quotidiana omnium consuetudine, quam quod ipsi praeter caeteros gratum id ac iucundum acciderit, a me dictum arbitretur. Ita enim iam usitatum est, ut omnibus Pontificibus, omnium Principum nomine eadem illa dicantur, ut & eos, qui audiunt verisimile sit, ea modo sibi videri audire, quae cuilibet alio eundem adepto honorem dicerentur: & ii, qui dicunt non tam ex suo sensu orationem depromere, quam ex veteri aliquo libro sollemnem, & certis conceptam verbis gratulandi summis Pontificibus formulam recitare videantur. Neque vero dubitari potest, quin aequissimum atque honestissimum sit, quemcunque hic plenissimus ordo ad Ecclesiae gubernacula admoverit, quando totum illud negotium non humanis consiliis, sed divini spiritus instinctu atque afflatu administrari certissimum est, eius ut caeteri quoque Principes libentissimis animis imperium accipiant, auctoritatem agnoscant, leges observent, se suaque omnia eius potestati tradant ac permittant, eum denique, qui Deo maxime placuit, sibi quoque gratissimum acceptissimumque esse profiteantur. Sed tamen & longe alia illa est animorum alacritas, cum homines eum, quicunque sibi rector divinitus datus est, libenter accipiunt; alia cum, quem semper ipsi eo munere dignissimum iudicarunt, quemque semper toto pectore optaverant, eum divino quoque iudicio probatum vident: & quamquam omnium publice interest, qualis sit Pontifex; non est tamen obscurum, esse quosdam populos quosdamque Principes, quorum id privatim multis de caussis maxime intersit. Ex quibus ut unum esse Alfonsum secundum Ferrariae Ducem omnes homines intelligant, neque vulgarem illam, aut mediocrem laeti-

laetitiam fuisse, qua ipse accepto Pontificatus tui nuncio perfusus est, idque eo dici, non quod ita dici soleat, sed quod verissimum sit: constitui, si per te liceat, Beatissime Pater, primum quidem breviter exponere, cur tibi potissimum boni omnes communibus votis istum honorem mandari & optaverint, & optare debuerint, deinde vero, quas privatim caussas Alfonsus habuerit, propter quas eximiam quandam ex eo perceperit voluptatem. Sed quoniam prior orationis meae pars explicari aliter non potest, quin de tuis laudibus nonnulla dicantur, idque cum aliqua tua molestia fieri necesse est, propterea quod, ut quisque laude dignissimus est, ita minime libenter laudes suas audire consuevit: supplex a te etiam atque etiam peto hanc veniam, Pater optime ac sanctissime, ut quae de virtutibus tuis toto orbe iam pridem sparsa ac disseminata sunt, ea me strictim ac modice attingere, ac delibare patiaris. Vos autem, patres amplissimi, oro atque obtestor, ut si me sublimia humiliter, ampla tenuiter, illustria inornate tractantem, & ex innumerabilibus, quae ad dicendum suppetunt, plurima praetermittentem, pauca proponentem verius, quam exponentem audietis, cogitetis cum animis vestris, neque posse quemquam in tam ubere materia omnia persequi, neque ea, quae satis per se splendida & magnifica sunt, ornatu verborum indigere, & mihi eam in primis cautionem adhibendam fuisse, ne sanctissimi eiusdemque modestissimi Principis patrisque nostri aures, quamquam verissimis, & omnium sermone celebratissimis, inusitatis tamen & longe multumque supra exempla vulgaria positis laudibus suis offenderentur. Atque equidem, Beatissime pater, ut mea tibi, quantum in me situm est, minime molesta sit oratio, abducam, & avocabo eam a persona tua, & de te reticens, rem tantum ipsam executiendam considerandamque proponam. Si quis igitur reperiretur, qui ab ipso ineuntis aetatis principio illud arduum ac cum labore ad virtutem

tutem directum iter ingressus, hoc robore animi, atque hac indole continentiae esset, ut omnia blandimenta voluptatum respuens & aspernans, nihil in vita expetendum, aut magnifaciendum putaret, nisi quod esset cum laude & cum dignitate coniunctum, seque iam tum a corpore quam maxime abstrahens ad divinarum rerum cognitionem cura omni studioque raperetur: quis non facile auguraretur ex illa herbescentis adhuc, seque paulatim exserentis ingenii teneritate, magnas aliquando virtutis ac sapientiae fruges exstituras? Quod si idem, cum se paulum iam corroborasset, ut plane liber ab omnibus impedimentis iter sibi destinatum expeditius conficeret, secederet, segregaretque se a commercio vulgi, & solitariam vitam amplexus, nomen daret in eam sodalitatem, quae ex quo primum instituta est, perpetuum quoddam inexhaustae foecunditatis seminarium hominum & doctrina & virtute praestantium fuit: quis non in ea spe, quam iam antea concepisset, magis ac magis confirmaretur? Iam vero, si multos annos in eodem ordine ita vixisset, ut non aequalibus modo suis, aut minoribus natu, sed ipsis senioribus exemplum innocentiae, & integritatis esset, nullam unquam ullius turpitudinis aut flagitii, ne tenuissimam quidem suspicionem dedisset, neque in castigandis aliorum delictis remissus esset, & tamen aliis omnibus facilius ignosceret, quam sibi; pium ac iustum bellum indixisset cum omnibus vitiis, tum praecipue pravis, & verae ac Catholicae religioni contrariis opinionibus; multos mortales, aut errore lapsos, aut ab aliis in fraudem inductos revocasset in viam; obstinatos, & pertinaces, ne eorum contagio bonis obesset, repressisset legum habenis, & omnes vires suas ad eos exterminandos contulisset, eiusque rei caussas nullam offensionem, nullam simultatem, nullum odium, nullam denique capitis dimicationem sibi unquam defugiendam putasset: nemo, ut opinior, inveniretur, qui non tantum illud vir-

tutis & constantiae lumen in excelso aliquo & illustri loco collocandum arbitraretur. Ad haec omnia si iudicium & auctoritas acris alicuius, ac severi Pontificis accederet, qui nulla prorsus alia re, quam illa praestanti virtute commotus, eum virum, de quo loquimur, nihil tale ambientem ac ne cogitantem quidem, in sacrosanctum Cardinalium Collegium adsciseret, isque se in illo dignitatis gradu constitutus, eundem toto decennio praestaret, quem in aliis vitae partibus praestitisset: quis non ei bonus, Pontificatum maximum spe & votis omnibus destinaret? Quis non omnes Christiani nominis & animi provincias gaudio triumphaturas, florentesque ac beatas futuras, tali sibi dato gubernatore confideret? Si haec in extremis Galliae, aut Hispaniae, aut etiam remotioris alicuius provinciae finibus dicerem, pro certo tamen haberem, cognitum iri ab omnibus, te, Pie Quinte, eum esse, quem mea iam dubium notaret, ac designaret, oratio. Nam quae tandem vitae tuae pars non eiusmodi fuit, ut in ea cum semper reperirent boni, quod imitarentur, nihil reperire possent improbi, quod calumniarentur? Maiori tu & tranquilliori animo paupertatem tulisti, quam caeteri divitias ferunt. Nunquam tu honores secutus es: sed recto semper itinere gradientem, & de sola virtute sollicitum, de aliis rebus non laborantem, ipsi te ultro sunt honores consecuti. Nihil te Cardinalatus dignitas immutavit, nisi quod, ut tua virtus a pluribus cognosceretur, effecit: eandem quam privatus comitatem, atque affabilitatem, eundem cultum, eandem vitae ac disciplinae severitatem retinuisti. Una erat omnium vox, neminem esse, qui maiori libertate sententiam diceret, qui minus ad gratiam loqueretur, qui quae vera rectaque erant constantius, aut animosius tueretur. Itaque non in sermone tantum, sed in vultu ipso ac nutu tuo magna inesse putabatur auctoritas. Tanto igitur, & tam repentino omnium consensu Pontifex renunciatus es, ut si cui

forte

fore adhuc dubium fuerat, hominumne iudicio, an divino numine summi pontifices crearentur, quod tamen nemini unquam bono dubium fuit, ea tota dubitatio proximis comitiis sublata esse videatur. Non enim fumosae maiorum imagines, non invidiosa divitiarum magnitudo, non eblanditae principum commendationes viam tibi ad Pontificatum munierunt. Eadem illa virtus, quae ab ipsis incunabulis susceptum perpetuo comitata erat, serius omnino & votis nostris, & meritis tuis, sed tamen in isto te tandem celsissimo dignitatis inter homines DEO proximae solio, suis ipsamet manibus collocavit. At haec quidem omnia omnibus Christianis & principibus & populis ingentem laetitiam attulerunt. Quas autem caussas habuerit Alfonsus secundus, cur ex eo praecipuum quoddam gaudium caperet, sequitur ut exponam. Non est dubium, quin totius Christianae Reipublicae intersit, quam optimos Pontifices creari. Sed tamen id magis quodammodo pertinent ad eos populos, qui reguntur ab ipso Pontifice, quam ad illos, qui procul positi, etiamsi in iis, quae ad religionem pertinent, Pontificis imperio parent, in caeteris tamen a Regibus aliisve Principibus gubernantur: itidemque inter Principes magis ad eos, qui sunt in fide ac clientela Ecclesiae, quam ad eos, quibus nulla talis intercedit cum hac sancta, & Apostolica Sede coniunctio. Cum igitur antiquissima & nobilissima principum Estensium familia & antiquitus a Pontificibus Romanis Ferrariam acceperit, & ab eisdem ducali nomine, atque auctoritate decorata fuerit, semperque ex eo in huius sanctae Sedis patrocinio permanserit: constat, cuiusmodi Pontifices sint, quam amantes religionis ac iustitiae, eorum magis, quam multorum aliorum principum, interesse. Deinde cum ex aliis multis, & praecipue ex illustrissimo Cardinali Ferrariensi patruo suo Alfonsus secundus de tua praestanti virtute cognosset: neque nescius esset, quanto opere & is, &

frater tuus illustrissimus Cardinalis Estensis dignitati tuae vere atque ex animo faveret: fieri nullo modo poterat, ut non & ipse idem evenire cuperet, quod & patruum, quem semper meritissimo plurimi fecit, & fratrem, quem aeque amat ac seipsum, tanto studio procurare intelligebat. Postremo, cum ita natura comparatum sit, ut eos quisque ornatissimos ac florentissimos esse cupiat, quorum caussa plurimum laboravit in plurimaque se ac maxima pericula exposuit: necesse est insigniter caram esse Alfonso Ferrariae Duci huius sanctae Sedis dignitatem, pro qua maiores ipsius tot labores susceperunt, tot discrimina adierunt, toties de vita fortunisque omnibus dimicarunt. Nihil augendi aut amplificandi caussa loquar, Pater Beatissime, sed id tantum optima fide testabor, quod, si opus sit, certissimis ac locupletissimis auctoribus probare nullo negotio possum: si ea minutatim persequi velim, quae a principibus Estensibus pro Apostolicae Sedis auctoritate, ac totius Italiae salute fortiter facta sunt, non dies modo me, sed vox ipsa viresque deficient. Sed, ut omittam ea, quae nimis antiqua videri possunt, (siquidem mille iam anni, & eo amplius sunt, cum haec nobilissima familia floret, aliosque assidue ex aliis Principes perpetua quadam serie propagat,) illud certe praetermitti non potest, quod cum Fridericus Ahenobarbus a Gregorio nono damnatus atque hostis iudicatus, ob idque amplacabili adversus Ecclesiam Romanam odio flagrans, per Italiam immanissimi latronis more baccharetur, vastaret agros, oppida diriperet, depopularetur, incenderet, non sexui, non ordini, non aetati ulli parceret, caede ac sanguine compleret omnia, administrumque ac satellitem crudelitatis suae haberet Eccelinum, quem non tam inter sceleratos tyrannos, quam inter tetras & immanes belluas numerare merito possumus: utriusque copias, non tam numeroso, quam valido exercitu fudit, ac fugavit, Azo nonus Marchio

Estensis.

Estensis. Quin etiam cum Salinguerra Taurellus, qui Eccelini sororem in matrimonio habebat, eique in omni scelere geminus erat, Ferrariam vi & armis occupatam & opressam teneret, miserorumque civium cervicibus praedo crudelissimus incubaret, eiusdem Azonis virtute, & armis Ferraria ab illius tyrannide vindicata est. Cuius rei caussa, primum quidem universus populus Ferrariensis, Azonem ipsum dominum ac principem suum consalutavit; deinde vero Pontifices, habita ratione & sumptuum, quos ipse in liberanda Ferraria fecerat, & beneficii, quod ab eo Apostolica Sedes acceperat, eandem illam urbem ei posterisque eius habendam ac regendam concesserunt. Neque unquam, quoties aliqua sese obtulit occasio, recusarunt Principes Estenses, dum pro Ecclesia propugnarent, se suaque omnia prompto animo in discrimen opponere. Quae omnia aliaque eiusdem generis plurima, non Ferrariensium tantum annalibus, quorum hac in parte fides alicui fortassis suspecta esse possit, sed optimi cuiusque illorum temporum aut etiam inferiorum scriptoris monumentis prodita, & testata sunt. His virtutibus domus Estensis ad tantam gloriam iam pridem pervenit, ut summi Pontifices, ut Imperatores, ut Hungariae, ut Galliae Reges, aliique potentissimi Principes, pulchram sibi ac decoram illius affinitatem iudicarint. Hae causae sunt, Beatissime Pater, cur Alfonsus secundus qui neque pietate in Deum, neque observantia erga Sedem Apostolicam, neque ulla denique virtute cuiquam ex maioribus suis cedere meditatur, te Pontifice declarato, incredibile quoddam ex ea re gaudium ceperit. Neque quidquam libentius fecisset, quam ut ad te primo quoque tempore veniret, & sanctissimis pedibus tuis advolutus, quantopere tibi & huic sanctae Sedi devotus addictusque sit, modis omnibus declararet, ac patefaceret, nisi id temporum ratio prohibuisset. Sed cum ita evenisset, ut felicissimi Pontificatus tui principium in id

tempus incidisset, quo ipse uxorem domum duxerat: iudicavit te pro tua singulari clementia non iniquo animo laturum, si prius coepta nuptiarum solemnia celebraret, ac cum uxore unum, aut alterum mensem commoraretur, deinde ad debitum officium tibi praestandum veniret. Nunc autem aliud interea multo gravius obiectum est impedimentum. Nam, cum sceleratissimus ille religionis nostrae hostis Turcarum tyrannus, numerosissimo exercitu Hungariae immineat, generosissimus Princeps, qui admirabili studio ardet incedendi assidue per vestigia maiorum suorum, Maximiliano Imperatori, uxoris suae fratri, sponte se in belli ac discriminis societatem obtulit, eique pollicitus est, simul atque accersitus esset, se ad eum nulla interiecta mora cum quantis posset copiis esse venturum. O vis virtutis, quid non in pectoribus vere generosis efficis? Non dulcedine patriae, quam abitu suo moestam & paventem relinquit, non nuper ductae uxoris caritate, quae sibi eo discedente a visceribus suis distrahi ac divelli videtur, non hostis feritate non periculi magnitudine retineri fortissimus Princeps potest. Valeant, inquit, valeant alia omnia, ubi Christianae Reipublicae defensio agitur; indignus sim maioribus meis, si quidquam ei anteponendum putem. Verebatur autem, si huc iter coepisset, ne interea accideret aliquid, ut statim regredi, atque in Hungariam proficisci necesse haberet: neque dubitabat fore, ut haec excusatio sua a te quoque Beatissime Pater, non modo, acciperetur, verum etiam commendaretur. Sed quod ipse, si licuisset, praesens facturus erat, idem nunc per hunc illustrissimum Principem ac Marchionem Franciscum Estensem patruum suum facit: quo diligere neminem poterat in quo plus inesset vel fidei vel auctoritatis. Per eum igitur, Beatissime, Pater, Alfonsus II. Ferrariae Dux eam, quae debet tibi, & sanctae sedi Apostolicae obedientiam praestat, se suaque omnia tibi tradit ac consecrat semperque

que

que se in tua atque huius sanctae sedis potestate fore sanctissime pollicetur. Tu eum vicissim Beatissime Pater, ut ipse te sine ulla dubitatione facturum esse confidit, paterna benevolentia complectere: & quemadmodum ipse semper omnes vires suas ad defendendam tuam, & Apostolicae Sedis dignitatem studiosissime conferet: ita tu eum totamque una familiam Estensem, eximium nobilitatis Italicae florem, non tuendam modo tibi, ac conservandam, sed amplificandam etiam indies ac cohonestandam iudicato. DIXI.

Pro Carolo IX. Rege Christianissimo ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XIII.

Habita Romae Anno CIƆ. IƆ. LXVI.

De hac Oratione Muretus lib. III. Epist. 15

SI eorum, quae oratione tractantur, magnitudo & praestantia non aliunde, quam ex eius, qui de eis differit, ingenio & dicendi copia penderetur: magnopere mihi verendum esset, Beatissime Pater, ne hodierno die, in hoc augustissimo & ad dicendum amplissimo orbis terrarum loco, splendor ac dignitas maximarum pulcherrimarumque rerum, quarum explicandarum munus mihi mandatum est, ingenii mei tenuitate & orationis inopia imminueretur. Dicturus enim, huius clarissimi viri Oratoris ad te regii iussu, quantum gaudium Rex Carolus nonus, te Pontifice declarato, perceperit, intelligo mihi faciendum esse, ut veteri atque usitato eorum, qui ante me idem munus obierunt, instituto, de singulari atque eximia pietate, qua Reges nostri, multis abhinc saeculis, prae caeteris omnibus perpetuo floruerunt, breviter differam: & non omnia quidem, quod infinitum esset, sed aliqua tamen eorum, quae illi tum pro religione tum

pro huius sanctae Sedis defensione, pie fortiterque gesserunt, commemorem, ostendam deinde, quanto studio atque ardore animi Rex noster, iam nunc in hoc ineuntis adolescentiae flore, per illorum vestigia gradiatur, quamque sibi huius praecipue laudis principatum appetat ac concupiscat. Quibus expositis, illud quoque facile intelligetur, quantae ipsi curae esse debeat Ecclesiae status, qui cum, secundum Deum, ex Pontifice potissimum pendeat, quantopere te tali viro, his turbulentissimis temporibus divinitus Pontifice creato, sibi praeter caeteros gaudendum arbitretur. Quae omnia si quis ita se tractare posse confidat, ut rerum magnitudini orationis pulchritudo respondeat: eum oportet aut ita exercitatum esse in dicendo, ut facultate sua fretus, nihil sibi difficile atque arduum putet; aut ita inexercitatum, ut errore ductus, rerum pondera & momenta satis acute atque intelligenter perspicere ac diiudicare non possit. Neque mihi nunc alia ulla res perculsum ac debilitatum hac cogitatione animum erigit ac confirmat, quam quod apud te dicendum est, Beatissime Pater, qui & ea sapientia es, ut, quanti quaeque res sit, ex natura ipsius, non ex iis, quae de ea dicuntur, ponderes; & ea lenitate ac mansuetudine, ut eis, qui potius, quam officium deserant, eius onere opprimi malunt, facile ac libenter ignoscas. Mihi vero memoria vetera repetenti, & mentis oculos per antiqua Regum nostrum decora circumferenti, non unde incipere, sed ubi desinere debeam, statuere difficile videtur. Tanta est enim rerum ab eis gestarum magnitudo, tanta copia, ut neque possit quisquam, ne si mentiri quidem velit, maiora confingere; neque vera consectans, omnia tam brevi temporis spatio persequi: sed aut ab ipso multa, aut ipsum a tempore deseri necesse sit. Nam quae tandem gens in toto orbe terrarum nominari potest, quae semel susceptam IESU Christi Salvatoris nostri religionem maiore constantia puram incorruptamque servaverit?

vaverit? quae plures atrocioresve illius hostes, aut exstinxerit, aut bellica virtute domitos errorem suum deponere, seque, ad Ecclesiae societatem recipere coegerit? quae apostolicae Sedi laboranti tam saepe subvenerit, eamque Tyrannorum iniquitate & iniuria oppressam non in pristinam modo dignitatem restituerit, sed tam multis ornamentis affecerit, tam firmis praesidiis muniverit? Omnia, quae ab aliis regibus, aut gentibus in hoc genere gesta sunt, si unum in locum collata, cum iis, quae nostri gesserunt, comparentur, & numero eorum & magnitudine obruentur. Mille iam anni sunt, & aliquanto amplius, cum Chlodoveus, qui postea Ludovicus vocatus est, primus Regum nostrorum, salutari aqua ablutus, nomen in Christi militiam dedit. Neque diu cunctatus, suscepto bello in Visigothos, pertinacissimos haereseos Arianae defensores, eos commisso in Pictonibus proelio vicit, regem eorum Alaricum manu sua interfecit. Neque multo post, haud procul Burdigala reliquos eorum confecit in campo, qui ex eo etiam hodie Campus Arianus vocatur. Itaque ob id factum Anastasius Imperator, honoris, caussa, tunicam ei purpuream, sive, ut tum loquebantur, blatteam misit, simulque coronam auream magni ponderis, admirabili opere perfectam, multis ingentis pretii gemmis unionibusque collucentem: atque eum per legatos non consulem modo ac patricium, sed defensorem Christiani nominis, sed liberatorem imperii, sed generis humani patrem vocavit: felicem predicans, cuius potissimum manu, divina providentia, illos urbis Romae eversores, provinciarum vastatores, Dei hominumque hostes cadere voluisset. Ille, ut principem vere magnanimum decuit, munera quidem Imperatoris non repudiavit: sed illam, quam dixi, coronam augustius quiddam & magnificentius esse duxit, quam ut cuiquam mortalium conveniret: dignam rem sacrario, dignam, quae non humano usui, sed divino cultui addiceretur:

tur: Itaque eam summa cum veneratione, in templum Lateranense missam, divo Petro Apostolorum princip. consecravit. Nimirum ut belli principia ex solo divin. cultus studio exstiterant; ita victoriae insignia non alibi quam in celeberrimo aliquo templo, collocari par fuit ut omnibus saeculis in illo nobili munere, non tam ill. clarissimarum gemmarum multitudo, quam Chlodove regis pietas religioque fulgeret. Neque se tanto patr. parum dignum praestitit Childebertus: qui Almari cum Alarici filium, cui etiam sanciendi foederis causs. sororem Chlotildem in matrimonium dederat, cum i.. paterna impietate praestare, ideoque in uxorem, quam abducere a Catholica religione non poterat, iniurium ac cuntumeliosum esse cognosset: bello eum persequi non prius destitit, quam & tyrannum ipsum obtruncavit, & populos, qui ei paruerant, ab Arianae opinionis pravitate revocavit. O sancta bella, quae non ad unius hominis ambitionem aut avaritiam explendam, sed ad veram & Catholicam religionem latius spargendam suscipiebantur. O felices victorias, quae & victoribus immortalem gloriam, & victis aeternam salutem afferebant. Sed ita magna & memorabilia sunt, quae mihi se ad dicendum offerunt, ut, cum singula intueor, nihil eorum sine flagitio praetermitti posse existimem: ita multa rursus, ut cum universa contemplor, plurima mihi necessario omittenda esse cognoscam. Dagoberti tamen primi singularem eximiamque pietatem tacitus praeterire non possum: qui, & edicto propsito, omnes, qui fidem Catholicam non amplecterentur, intra certam diem, aut Galliae finibus excedere, aut capitis supplicio affici iussit: & in reliquis vitae partibus ita se gessit, ut, qui honores more nostro relati in divos haberi solent, eos illi post mortem Ecclesia decreverit. De Carolo autem Martello quid primum, quid postremum eloquar? Ille Saracenos, ferocissimam, & Christiano nomini inimicissimam gentem

tem

tem profligavit: quorum infinitam quandam multitudinem uno ad Ligerim praelio cecidisse, cum e nostris paucissimi desiderati sint, historicorum monumenta testantur. Ille Frisios, impio falsorum Deorum cultui deditos, & a Christiana religione abhorrentes, repudiata superstitione, Christo initiari coegit. Ille Visigotthos & Saracenos, coniunctis copiis bellum renovare, & Narbonensem provinciam occupare ausos, aggressus, agros eorum cadaveribus stravit, fluvios eorum sanguine infecit. Ille, cum Gregorius tertius Pontifex maximus, rebus suis diffidens, opem eius implorasset, Luitprandum, Longobardorum Regem, ab hac urbe obsidenda, sola nominis sui auctoritate deterruit. Sed non omnia persequenda sunt. Vocat enim nos ad se Pipinus, neque me diutius de rebus suis tacere patitur. Hic ille est Pipinus, Beatissime Pater, ille inquam, Pipinus, Patres amplissimi, a quo est Pontificum maximorum auctoritas a contemptu vindicata, opes auctae, potentia stabilita. Etenim, ut ab optimis auctoribus memoriae proditum est, cum Aistulphus rex Longobardorum universam Italiam sub Imperium suum subiungere meditaretur, iamque Ravennam, & magnam praeterea Flaminiae partem occupasset, Stephanus secundus pontifex, cum prius opem ab imperatore Constantino petiisset, atque ab eo neglectus esset, consilium coepit eundi in Galliam ad Pipinum: illum unum & ea pietate esse, ut auxilium sibi libentissime laturus esset, & iis viribus, uti facile posset. Neque eum sua frustrata est opinio. Nam Pipinus & illum excepit iis omnibus honoribus, qui maximi poterant excogitari, usque eo, ut ei obviam profectus, tria millia passuum pedibus confecerit, manu sua frenum equi, quo ille vehebatur, tenens; & cum Alpes incredibili celeritate superasset, transportato in Italiam exercitu, tantum terrorem intulit Aistulpho, ut, collatis signis depugnare non ausus, Ticini se moenibus tueretur.

Ubi

Ubi tamdiu obsessus est, dum se omnia, quae abstulerat, restituturum, neque unquam Pontifici molestiam exhibiturum, interposito etiam iureiurando, fidem daret. Qua postea neglecta, cum, longe lateque omnia populatus, postremo hanc ipsam urbem obsidione cinxisset: Pipinus, qui tanquam re confecta, in Galliam redierat, in Italiam denuo reversus, virtute & armis perfecit, ut Aistulphus supplex easdem conditiones denuo acciperet; neque prius pedem ex Italia movit, quam praefectura Ravennatium, finibus longe maximis, utpote quibus & Flaminia & AEmilia tota contineretur, Pontifici restituta est. Exstat adhuc tabula marmorea in ea turri, cui Borgiae nomen est, in qua haec omnia olim honoris ergo incisa & perscripta fuisse constat. Ita enim in ea adhuc legitur: PIPINUS PIUS PRIMUS AMPLIFICANDAE ECCLESIAE VIAM APERUIT ET EXARCHATUM RAVENAE DUM AMPLISSIMIS. Pars tabulae in qua reliqua scripta erat, aut casu aliquo, aut temporum, aut hominum iniuria confracta est. At aenea quidem & marmorea monumenta conficere ac consumere longinquitas temporis potuit: Pipini certe gloriam nulla umquam delebit vetustas, nulla inobscurabit oblivio. Sentio tantas res multo brevius multoque exilius a me tractari, quam dignitati atque amplitudini ipsarum conveniret. Sed quis modus futurus erat, si quae sic quoque vix a me percursa sunt, iis in singulis immorari, atque insistere voluissem? Nunc quoque si de Caroli Magni laudibus differere vellem, quantus se mihi campus aperiret? Dicerem Aquitaniam, in qua haereses denuo efferre se & subscrescere coeperant, ab adolescentulo perpurgatam. Dicerem immanissimam Saxonum gentem, semper victam, semper rebellantem, cum inter se constantia Caroli, & illorum pervicacia certarent, vix tandem continuo triginta trium annorum bello perdodomitam, & abiecto idolorum cultu Christi leges acipere coactam.

coactam. Dicerem Italiam vincendo peragratam, dignitatem Hadriani Pontificis vindicatam, Desiderium Aistulphi successorem, cum eadem, quae ille moliretur, oppressum; additam ditioni Pontificiae Corsicam; additos ducatus Spoletanum & Beneventanum; additum quidquid Lucam & Parmam interiacet. Neque praeterirem reditum in Italiam, & Leonem tertium Hadriani successorem in sedem suam, fractis & obtritis hostium Ecclesiae viribus, restitutum. Illa vero quanto pleniore ore laudarem; relicto amplissimo & florentissimo regno, susceptum iter impeditissimum, & difficultatis ac periculi plenum, & ducto per tam varias gentes validissimo exercitu terram illam, quae vagitus IESU CHRISTI nascentis excepit, quae eum concionantem audiit, admirandis operibus certissima divinitatis suae signa dantem obstupuit, spectavit sublatum in crucem, & suo sanguine peccata nostra expiantem, ex impiorum manibus ereptam & recuperatam. Talia quamlibet multa dicerem, multa tamen necessario praeterirem, summa omnia & illo nobili Magni cognomine maiora. Quod si vellem ulterius progredi, & tum quae priscis temporibus Ludovicus Pius, Philippus primus, Ludovicus Crassus, Philippus Augustus, Divus Ludovicus, alii reges, tum recenti memoria Franciscus primus, Henricus secundus, Franciscus secundus religionis & sedis Apostolicae caussa fecerunt, exponere: commemorarem, quam multi ex eis ad eam defendendam in Italiam cum exercitu venerint; quam multi Pontifices laborantibus rebus suis in Galliam confugerint; quam multa Concilia, cum alibi nusquam possent, in Gallia tuto ac libere celebraverint: multorum dierum multorumque voluminum, non unius horae & unius orationis negotium esset. Ob quae omnia semper summi Pontifices, & quoscunque potuerunt honores habuerunt regibus nostris, & ex omni antiquitate in scriptis suis eos omnibus exquisitissimis laudibus extulerunt.

runt.

runt. Exstat epistola D. Gregorii ad *Childeberum* regem, cuius hoc principium est. *Quanto caeteros homines regia dignitas antecellit; tanto caeterarum gentium regna, regni vestri culmen excellit*. Innocentius tertius *Reges Gallorum, prae caeteris totius orbis Regibus*, ait, *semper Apostolicae sedi*, ut ipsius verba ponam, *obsequiosos & devotos extitisse.* Honorius tertius eosdem *opposuisse se tanquam murum inexpugnabilem pro populo Christiano*. Gregorius nonus *Regnum Galliae*, ait, *esse quasi pharetram, quam Christus sibi circa femur accinxit, ex qua sagittas electas extrahens, ipsas, ut sibi gentes & regna subiiciat, in arcu*, ita enim loquitur, *brachii potentis emittit*. *Regem Galliae* Gregorius primus *Regem Catholicum, & praecellentissimum filium suum*; Gregorius IX. *Christianissimum inter omnes Christianos*; Innocentius IV. *Catholicum Principem & Christianissimum Regem*; Urbanus quartus *Principem inclyta devotione praeclarum, Principem Christianissimum praecellentium meritorum, Athletam Christi strenuum, & sollicitum fidei Christianae defensorem* vocat. Quae omnia honoris & dignitatis plenissima nomina, & illum, quem tot saeculis obtinuerunt, atque obtinent, inter omnes Reges principem locum, Reges nostri non aut ambitione sua, aut aliena assentatione consecuti sunt; sed ipsi suis sibi laboribus, suis periculis, suo sudore ac sanguine compararunt. Ab iis igitur maioribus ortus Carolus nonus nihil aliud sibi studio habet, nihil aliud dies noctesque curat ac cogitat, quam quomodo possit eorum quam simillimus evadere, &, quam nobilitatem a maioribus accepit, eandem tradere posteris suis insigni aliqua accessione cumulatam. Quam ad rem divinus adolescens & ipse per se naturali quodam impetu animi fertur, & assiduis Catharinae matris, omnium quas hodie sol adspicit, sapientissimae ac praestantissimae mulieris vocibus incitatus. Itaque in iis acerbitatibus, quas superioribus annis pertulit Gallia, habuit tamen aliquod solatium

tium ex pulcherrimo, ſpectaculo, matris omnia recta & ſalutaria ſuadentis, & filii omnibus maternis conſiliis libentiſſime obſequentis. Quam multae ex eo adhuc puerulo auditae ſunt voces, erumpente foras ſeque iam tum patefaciente natura, quae & excellens acumen ingenii, & indolem virtutis omnia mox egregia exemplo editurae indicarent? Quarum ego ſi nonnullas proferre inſtituam, facile convincam, neque Cyri illus veteris, neque Alexandri Magni dicta quaedam in pueritia, quae in admiratione ſunt, ullo modo eſſe cum Caroli dictis comparanda. Sed nihil dictis opus eſt, ubi facta ipſa loqui quodammodo videntur. Quis eſt enim hodie in terris locus, qui non audierit, quibus haud ita pridem Gallia procellis, ac tempeſtatibus agitata ſit? Nam cum inaudita quadam ante hoc tempus calamitate, multorum ex noſtris hominibus animos nefariae quaedam & exſecrandae opiniones occupaſſent, atque ita in eis inſediſſent, ut ipſi nihil ſibi non tentandum putarent, quo nobiliſſimum regnum ab Eccleſiae communione, & ab huius ſanctae Sedis obedientia abducerent: tanta ex eo conſecuta eſt rerum omnium perturbatio, ut toti Galliae ultimum (quod impiorum potius capiti ſit) veniſſe exitium videretur. Videre erat eadem in domo filios a patribus, fratres a fratribus, viros ab uxoribus, propter hanc de religione diſſenſionem, capitali odio diſſidentes. Neque ſe privatis parietibus continuit mali vis, inita occulta primum, mox etiam aperta adverſus Deum, adverſus Regem & Reginam, adverſus omnes recte ſentientes ſcelerata conſilia. Perditi quidam ac nefarii homines, quos illa furens turba, quaſi nuper coelo delapſos novi Evangelii doctores, ſequebatur, convocatos ſuos, nocturnis concionibus, ad contemnendos magiſtratus, ad regium imperium tollendum, ad occupanda opida, ad caedem & ſanguinem, ad rapinas & ad praedas incitabant. Horum vocibus, quaſi quibuſdam furiarum facibus, cum

accenſa

accensa impiorum pectora essent, itum est ad arma; occupatae improviso opulentissimae ac munitissimae urbes interceptae regiae pecuniae; direptae bonorum fortunae; ipsi aut expulsi, aut occisi; antiquissima & religiosissima templa partim spoliata, partim inflammata, partim diruta & solo aequata; quae deiecta non sunt, in iis ea patrata, quae commemorari sine horrore non possunt. O illorum temporum vel memoriam ipsam acerbam ac luctuosam, cum de legum auctoritate, sceleratorum audacia triumphabat: cum prostratae religioni victrix insultabat impietas; cum tremefactis omnibus bonis, & optimo quoque pessima omnia metuente, volitantium huc illuc, & in publicis ruinis bacchantium improborum voces undique audiebantur. In his tantis malis ac difficultatibus Carolus se & plura & re difficiliora, propugnandae religionis caussa, fecisse ac praestitisse, quam quenquam alium ex omni memoria principem, vere ac merito gloriari potest. Omnes enim alii in externos bella gesserunt; hic suis bellum inferre coactus est. Alii & a suis, & ab alienis adiuvabantur; hunc & sui, & alieni oppugnarunt. Aliis, si vincerent, proposita erat, praeter gloriam, imperii ac potentiae suae amplificatio; sin vincerentur, erat, quo se reciperent: Huic, sive vinceret, spectanda magna strages suorum, cum insigni virium suarum imminutione, sive casu aliquo vinceretur, regno fortassis carendum fuit. Et haec tamen omnia eum non deterruerunt, quo minus urbes suas obsideret, earum moenia tormentis bellicis quateret, agros popularetur, obsessos commeatibus intercluderet, praelia, in quibus multi fortissimi imperatores militesque ceciderunt, committeret: omnia denique in solo suo faceret, quae in hostili fieri solent. Neque, ut opinor, aliud bellum aetate nostra gestum est, in quo quidquid ex utraque parte periret, uni periret. Quanquam autem messes se suas, ut dicitur, urere intelligebat: tamen, quoniam integritas

tegritas religionis aliter conservari non poterat, omnia sibi perferenda esse statuebat. Reginae autem in illis tumultibus, quod studium, quae sollicitudo, quae concursationes fuerunt? Quid non illa tentavit, quid non molita est, ut omnia quam minimo damno componerentur: ut & conservaretur Catholica religio, quod semper ei praecipuum fuit, & quam minimum sanguinis funderetur? In quo fecit rem gentis suae nomini mirifice congruentem. Medicata enim est consilio ac prudentia sua communibus totius Galliae malis; & eam se difficillimis temporibus praestitit, ut non iam verius mater regis, quam mater regni nominari meritissimo possit. Eius enim praecipue, & aliorum regni sui procerum, consiliis, & virtute fortissimorum imperatorum ac militum suorum, quorum alii occubuerunt, alii adhuc superstites sunt, Carolus Rex Galliam ex atrocissima tempestate servavit, & in eum, in quo nunc est, statum redegit. Quod si nondum omnia, quo vellemus, plene perducta sunt, cogitare debemus, bene agi cum iis, qui tam graviter aegrotarunt, cum, etiamsi nondum recuperarunt pristinam firmitatem, salus tamen eorum in tuto est. Etiam prudentes medici solent ex male affectis corporibus vitiosos humores paulatim abducere: ne, si semel universos exhaurire voluerint, quos sanare conantur, occidant. Non est verendum, ne faciliora non perficiat is, qui iam difficiliora perfecit. Idem tandem erit exitus horum tumultuum, qui fuit eorum, quos olim Albigenses D. Ludovici temporibus concitarunt. Duodecim annis erat D. Ludovicus, cum ad regnum vocatus est: Carolum, aliquanto etiam minorem natu, fratris mors in regio solio collocavit. Tum Blanca regis mater, & filium sanctissime educabat, & propter teneram illius aetatem, ipsa Galliam administrabat. Horum munerum utroque, ita Catharina perfuncta est, ut omnes nihil perfectius fieri potuisse fateantur. Tum Albigenses,

ses, pueritiam regis, occasionem suam rati, omnia in Gallia permiscere tentarunt. Albigensibus multo tetriores nostrorum temporum haeretici, eadem spe delusi, regem regno, regnum religione spoliare studuerunt. Illi cum saepe victi, neque quiescere, neque ad sanitatem redire vellent, exstincti tandem deletique sunt: Non alias hos quoque fortuna, nisi resipiscant, consequetur. Ad errores Albigensium confutandos, & ad multorum animos eis liberandos, D. Dominici conciones & vitae sanctitas incredibiliter profuerunt: Non minus te, Beatissime Pater, qui & in D. Dominici familia educatus es, & illum moribus refers, & singulari in nos Dei beneficio summam in terris auctoritatem obtines, Carolus Rex ad hos exitiosos errores tollendos profuturum esse confidit. Novit enim eximiam integritatem vitae tuae; novit perpetuum purgandae Ecclesiae studium; novit labores in exstirpandis haeresibus ab ineunte aetate susceptos; novit animum nihil nisi de Deo & de utilitate publica cogitantem. Neque nostris ignota sunt, quae tu ad mores hominum corrigendos, & ad auferendam improbis omnem maledicendi occasionem, & i m fecisti, & quotidie facis. Refrenatas libidines, repressam & cohibitam luxuriam, expulsa nequitiae instrumenta, sublatam penitus omnem Ecclesiasticarum rerum nundinationem, compositos, & iussu, & exemplo tuo aliorum mores, mutatam in melius urbis faciem, nos videmus, illi audierunt. His omnibus ex rebus Carolus rex incredibile gaudium caepit: & ut quod facis, quam diutissime facere possis, a Deo optimo maximo votis omnibus petit. Quem animum suum ut tibi patefaceret, legavit huc clarissimum & nobilissimum virum Iustum Turnonium, Comitem Russilionis, magni illius Francisci Cardinalis Turnonii, cuius memoriam & tibi, Beatissime Pater, & vobis omnibus, Patres Amplissimi, gratam esse ac iucundam scio, fratris nepotem, hominem, ut omnia

uno

uno verbo complectar, suo genere dignissimum: cuius egregiam virtutem & saepe alias, & proxime in illo memorabili adversus haereticos praelio spectatam, rex ipse amplis & honorificis praemiis prosecutus est, cooptato eo in equites ordinis sui & quiquaginta cataphractis equitibus praeesse iusso. Per eum Carolus rex, Beatissime Pater, tibi, & toti Ecclesiae de tuo Pontificatu gratulatur; te verum IESU Christi vicarium, verum Petri successorem, non dubitanter agnoscit; tibi, & huic sanctae Sedi vere, atque ex animo, quam debet, obedientiam praestat ac defert; & ut certo sperat, se in omnibus, quae a te praestari poterunt, a te adiutum, atque ornatum iri: ita se omnes vires suas ad Ecclesiae & Sedis Apostolicae defensionem samper promptissimo animo collaturum, neque hac in re cuiquam mortalium concessurum pollicetur. DIXI.

Pro Sigismundo Augusto, Rege Poloniae, ad Pium V. Pont. Max.

ORATIO XIV.

Habita Romae XIIX. Kalend. Febr.

Anno cIↃ IↃ LXVII.

QUanto opere gavisus sit universus orbis Christianus, posteaquam auditum est, summum honorem, iam pridem summis virtutibus tuis debitum, tandem aliquando tibi divinitus delatum esse, Pie quincte, Pontifex maxime, vel ex hoc intelligi potest, quod concepti ex ea re gaudii vis non vicinarum se regionum, ac provinciarum finibus continuit, sed solis instar, omnio, simul ut exortus est, sua luce complentis, ad re-

motissimas gentes, & posita in ipsis Christianae ditionis finibus regna, admirabili celeritate penetravit. Neque vero ei contigit, quod ventis solet, qui cum unde oriuntur, ibi vehementissimi sunt, ad longinqua fracti fere, debilitatique perveniunt; sed quod ingentibus, vastisque fluminibus: quae cum ab ortu ipso magna sint, perpetuo tamen aucta, & tumefacta progressu, eo maiores undas volvunt, eo amplioribus ac capacioribus feruntur alveis, quod a fontibus ac capitibus suis longius recesserunt. Ut cum aliis permultis nominibus beatissimum te omnium mortalium praedicare liceat, tum hoc non minimum sit, quod rx honore tibi habito, & ad illos, qui eum tibi decreveunt, immortalis gloria, & ad omnes bonos, qui eum tibi delatum audierunt, incredibilis laetitia redundarit. Ac caeteri quidem viciniores Principes ac populi quanta omnes animorum alacritate recentem Pontificatus tui nuncium acceperint, ex legatis, quos de te gratulandi caussa, suo quisque tempore miserunt, cognoscere potuisti: hodierno autem die intelliges, etiam in illis regionibus, quibus Christianorum imperium terminatur, quanto gaudio pii omnes exultaverint, quas inter se gratulationes fecerint, quanto consensu meliora, & prosperiora omnia sperare coeperint, cum, quo iam pridem sanctitatis tuae fama pervenerat, eodem te in istam celsissimam dignitatis, atque honoris sedem adscendisse, perlatum est. Potentissimus enim, idemque religossisinus Princeps, Sigismundus Augustus, Rex Poloniae, quam iucundus & exoptatus sibi suisque populis eius rei nuncius acciderit, testari cupiens, ea de caussa legavit huc illustrem virum Petrum Barzium, Senatorem Regni, ex quo haec omnia non minus certo cognoscere, quam, si Regis ipsius non os modo intueri, & sermonem audire, verum etiam penitus perspicere intimos animi sensus posses. Is cum mihi mandaverit, ut hodie apud te, in hoc dignitatis maiestatisque plenissimo coetu, & de regni antiquitate,

tiquitate, atque amplitudine, & de rebus; quas multis ab hinc saeculis, Polonorum Reges ad Christiani imperii fines tum tuendos, tum propagandos, sine ulla propemodum intermissione gesserunt, & de ipsius Sigismundi Augusti Regis pietate, animi magnitudine, fortitudine ac constantia, deque quotidianis pro Christiana Republica laboribus ac periculis dicerem: quaeso obtestorque te, Beatissime Pater, tribue mihi hoc beneficium, ut, dum haec summatim persequor, orationis meae cursus aura lenitatis ac facilitatis tuae adiuvetur. Maximas res, memoratuque ac cognitu dignissimas afferam, & quanquam notas atque illustres, tum suopte splendore ac magnitudine, tum propter regiae fortunae sublimitatem, quae magnorum & potentum Regum actiones obscuras esse non patitur: tamen eo minus pervulgatas, quod Polonorum gens semper in praeclaris rebus gerendis, quam in iis, quae gessisset, memoriae prodendis, occupatior fuit: semperque maiorum suorum virtutem imitari, quam celebrare, gloriosius duxit. Atque ut, unde proposui, exordiar, & Poloniae Rex quam longe lateque dominetur, expediam: tota illa Germaniae pars orienti soli propior, quae est inter fluvios Guttalum, quem hodie Odram vocant, & Vistulam, qui antiquis temporibus Germaniam a Sarmatia dividebat, & Sarmatiae quantum est a Vistula ad Borysthenem, a ponto Euxino usque ad sinum Venedicum, inter quos plus mille Italica passuum millia interiecta sunt; illius imperio continetur. Regio prope tota aequa, & plana, multis magnisque fluminibus & ad fertilitatem & ad mercaturas commodissimis irrigua, rebus ad vitam necessariis usque ad abundantiam dives. Habitatorum autem ea multitudo, ut cum equitatus regius ex solis nobilibus constet, centum quadraginta equitum millia armare, & in aciem secum, si res ferat, educere Rex Poloniae possit. Homines natura fortes & animosi, quique non facile aut voluptatibus molliantur,

aut periculis terreantur. Mortem per decus obitam, immortalitatis instar; vitam per dedecus retentam, quavis morte peiorem putant. Ignominiam, ut fugiant, nihil non fecerint; ut mortem, nihil. Haec hominum, haec locorum ingenia. Cinguntur autem omni propemodum ex parte ferocissimis gentibus, & partim ab Ecclesiae communione dissociatis ac diremptis, partim apertis & capitalibus Christiani nominis hostibus, ut in illo confinio, tanquam in communi quadam arce ac propugnaculo, fortissimi viri ad sustinendam & propulsandam barbarorum immanitatem, & ad agendas perpetuas pro Christianis omnibus excubias, divino consilio constituti ac collocati esse videantur: quo essent caeteri, Polonorum virtute tecti, Polonorum laboribus quieti, Polonorum periculis tuti. Neque mihi videor quidquam a suscepto munere facturus alienum, si breviter exposuero, quemadmodum illos Deus, ante sexcentos ab hinc annos, discussis errorum, quibus involuti erant, tenebris, ad Evangelii lucem perduxerit. Quod dum facere ingredior, adeste quaeso animis, quicunque corporibus adestis, & in re maximi momenti divinae bonitatis ac sapientiae magnitudinem considerate. Omnes fere magnae & memorabiles in rebus humanis mutationes aliquanto antea aut una, aut pluribus illustribus ac notabilibus signis divinitus portendi ac praesignificari solent. Cum igitur tempus illud appropinquaret, quo se Deus Polonis patefacere, eosque impia superstitione purgatos coelesti doctrina imbuere statuerat; adventantis iam, & instantis salutaris illius mutationis hanc, quam mox audietis, significationem dedit. Imperabat Polonis Ziemomislus Lesci filius, Princeps (quatenus haec convenire in hominem non Christianum queunt) & iustitiae & clementiae, & beneficentiae, & aliarum virtutum laude cumulatus: & in quo nihil praeter Christi cognitionem desiderares. Huic, cum multos annos sine liberis esset,

gravi-

graviterque ea re augeretur, tandem natus est filius, sed oculis captus: ita ut non facile diiudicare posset, maiorem ne dolorem percepisset ex orbitate, an perciperet ex unici filii coecitate. Omnia remedia, omnes medicorum conatus, mali pertinacia elusit. Iam ad septimum annum pervenerat puer, eique patrio quodam ritu primam comam tonderi, nomenque imponi oportebat: cum praeter omnium spem subito oculis uti coepit. Incredibili laetitia perfusus pater convocatos ad se hariolos consulit, quid ex tam admirabili successu filio suo, quid toti Poloniae portenderetur? Respondent: eo imperante, Poloniam mirabiliter illustratum iri. Ex ea spe atque omine, puero nomen inditum Miecislao, quod gentis lingua significabat eum, qui sibi gloriam gladio petiturus esset. Nullo enim alio modo illustrari posse Poloniam, quam bello, & armis cogitabant. Iam adoleverat Miecislaus; iam ad virilem aetatem pervenerat; iam mortuo patre rerum potiebatur; & caeteris quidem virtutibus patri non absimilis, nihil caeteroqui bello egregium aut memorabile gerebat, ita ut tota Polonia, & se credulitatis, & vanitatis vatum suorum responsa damnaret. Sed maius quiddam, quam quod illi suspicati erant, parabat Deus. Miecislaus, ductis barbarico more septem uxoribus, nullos tamen ex ulla earum liberos procreare poterat. Interea fundente se, ac spargente quotidie latius Christiana religione, pervenerant & in Poloniam sancti quidam viri: qui aut solitariae vitae, ut quietioris, & ad res divinas sine ullo impedimento contemplandas aptioris, studio ducti, aut periculorum metu, in abditis & remotis silvarum recessibus delitescentes, Christo, ut poterant, serviebant. Horum quibusdam in animum immittit Deus, ut ad Principem adeant, eique polliceantur, & liberos, & alia multo maiora, si, repudiato falsorum numinum cultu, Christum verum Deum agnoscere, & traditam ab eo doctrinam suscipere vel-

let. Ipse quoque divini spiritus repentino tactus afflatu, promptum se ac facilem salutaribus; illorum monitis praebuit. Neque longius res ducta est, quam dum prima ac praecipua religionis nostrae capita edoceretur. Quae ut percepit, magna pompa ac celebritate publice baptizatus, brevi tempore totam Poloniam ad Christianam pietatem & exemplo suo incitavit, & cohortationibus ac praemiis allexit, & minis ac supliciis adversus pertinaces propositis perpulit. Tum demum cognitum est, quod Miecislaus totos septem annos coecus fuisset, significatam esse hoc modo diuturnam Polonae gentis coecitatem; quod, omnibus humanis auxiliis frustra tentatis, tandem divino beneficio lucem aspexisset, fore ut populi quoque coecitas nulla humana ope sanabilis divinitus depelleretur. Neque vana fuit hariolorum praedictio: Eo enim rerum potiente, Polonia splendore divini luminis illustrata est. Notum est autem, interdum fieri, ut etiam superstitiosi & impii homines, Deo permittente, vera vaticinentur. Neque temere inditum nomen. Gladio enim sibi & suis gloriam perperit, non quidem ferreo, aut ulla ex alia materia confecto, sed gladio illo, utrinque acuto, gladio spiritus, quod, ut ait Paulus, est verbum Dei. Ut autem ab ea Ecclesia, quae caeterarum omnium mater ac magistra est, Christianae vivendi leges acciperent, & ex eo fonte haurirent, unde nihil non purum & incorruptum hauriri potest, legatos miserunt ad Ioannem Pontificem eius nominis tertium decimum, per quos & eum, ut communem totius Ecclesiae pastorem, venerarentur, & ab eo sibi peterent Episcopos mitti, a quibus regi, & quae sibi credenda, quaeque facienda essent, cognoscere accuratius possent. Misit ille Italorum hominum spectatae probitatis & eruditionis idoneum numerum: qui primi novellas illas ac teneras nuper in horto Christi depactas ac consitas plantas, copiosis sanctorum praeceptorum imbribus irrigarunt.

garunt. Huius Miecislai foror Adleida, cum Geifae Ungarorum Principi nupta effet, cohortationibus fuis perfecit, ut ipfe quoque cum tota Ungaria Chrifti Sacramento adigeretur. Neque vero eius filius Boleslaus primus Poloniae Rex, aut maioribus fuis laude bellica, aut patri propagandae religionis ftudio ceffit. Qui fufcepto adverfus Saxonas bello, & ea, quae illi dudum Polonis ademerant, recuperavit, & cum univerfam illam oram ad Albim & Salam fluvios, & Cherfonefum Cimbricam, quae hodie Dania vocatur, fub imperium fuum fubiunxiffet, ut oftenderet, eam fe victoriam Chrifto quaefiiffe, non fibi, nihil in victos acerbe, aut crudeliter ftatuit: fed cum eos ad accipiendam Chrifti doctrinam compuliffet, fixis memoriae cauffa in Salae ripa tribus ferreis columnis, in Poloniam fe recepit. Numquid igitur ea laude contentus, otio fe poftea tradidit? Imo vero declaravit, nunquam defidem atque ignavam effe virtutem; nullas ei effe praeclaris actionibus ferias; fortes & conftantes viros honeftorum laborum ac munerum perfunctione, non ad quietem invitari, fed ad alia ex aliis affidue fufcipienda incitari. Nam cum Pruffi aliquot ante annis divum Adalbertum interfeciffent, eiufque corpus quidem ipfe aequo auri pondere a barbaris redemiffet, (mirum hoc quoque pietatis argumentum: fed in tanta temporis anguftia multa neceffario praetermittenda funt) caedis autem ultionem in aliud tempus diftuliffet: tunc demum ratus adveniffe tempus illud, cum & punienda eorum audacia, & armis frangenda pertinacia effet, bellum eis intulit, neque magno negotio victor non aliam eis poenam impofuit, quam ut erroribus fuis depofitis Chrifto initiarentur. Hic mihi, Beatiffime Pater, venit in mentem, quod olim a quodam Graeco Imperatore dictum eft, qui a fuis in exilium pulfus, cum apud hoftes, ad quos confugerat, multo lautius ac magnificentius haberetur, quam apud fuos: Perieramus, inquit

nisi perlissemus. Ita enim & qui ab illo principe vincebantur dicere poterant, se, nisi ab eo victi essent, perituros fuisse. Quid ego iam, ut Pomerani a Boleslao tertio, Prussi a Boleslao quarto ad Christum, a quo defecerant, revocati sint, persequar? Rerum me copia, Beatissime Pater, inopem consilii reddit. Quod si in me ulla dicendi vis ac facultas esset, optarem equidem aliquam mihi non tam uberem ac copiosam ad dicendum materiam dari: ut in singulis eius partibus accurate percensendis, copiose exornandis, artificiose exaggerandis, iactare atque ostentare me possem. Nunc enim, ut pictor, cui in exigua tabella ingens aliqua multitudo hominum exprimenda est, nonnullorum vultus tantum atque ora, multorum summa modo capita ostendit, tum reliquum corpus abscondit: ita me, cui innumerabilia Polonorum regum ac populorum aeternis dignissima laudibus facta in augustum unius brevissimae orationis curriculum concludenda sunt, multa, quae, si pandi explicarique possent quasique spectanda proponi, incredibilem admirationem excitarent sui, delibare modo, & attingere, multa etiam significare potius, quam ostendere, necesse est. Ideoque ne de bello quidem, quod Boleslaus quinctus cognomento Pudicus adversus Iazygas, qui hodie partim Valachi, partim Ungari sunt, gessit, copiosius dicam: tantum quasi praeteriens admonebo, eum, cum gentem illam ferocissimam devicisset, illos omnes, quorum virtuti, ut ait vetus poeta, fortuna belli pepercerat, quasi optima quaedam spolia Christo consecrasse, neque aliud eis, quam ut Christiani fierent, imperasse. Ad Iagellonem enim Sigismundi Augusti proavum festinat animus, cuius admirabili inusitataeque virtuti utinam par a me adferri posset orationis genus. Sed ita prorsus existimo: omnes, qui ubique sunt, eloquentissimos homines, si communi studio ad eum celebrandum quidquid habent in dicendo virium conferant,

rant,

rant, omnia tamen illius dignitate inferiora dicturos. Id ita se habere eos, qui me attente audire non gravabuntur, facile cognituros esse confido. Lituania, Beatissime Pater, amplissima, & fortium virorum feracissima regio, caeteris finitimis populis ad religionem Christianam adductis, in veteri superstitione perstabat. Colebant autem eius provinciae homines ignem pro Deo, ei aras, ei templa ponebant, eum summa diligentia in celeberrimis quibusque oppidis perpetuum assservabant. Fulmini quoque divinitatem quandam inesse credebant, idque sua lingua Deum Percunum nominabant. Sed & lucos & selectas quasdam in silvis eximiae proceritatis arbores venerabantur ut Deos. Viperis quoque & aliis serpentibus eundem tribuebant honorem. Qui quid horum violasset, inexpiabile ab eo scelus conceptum putabant. Cum hoc per se mirabile erat, talem tantamque provinciam tanto tempore in tanta errorum foeditate versari, tum illud accedebat incommodi, quod gens bellicosa & ferox, finitimos sibi Christianos quotidianis incursionibns lacessens, nunquam quiescere patiebatur. Ei genti annos abhinc amplius ducentos viginti imperabat Iagello, idemque praeterea & Samogitiam & magnam Russiae partem obtinebat, fortis & strenuus Princeps, & quanquam religionis nostrae mysteriis nondum initiatus, tamen, ut qui Christiana matre genitus esset, animo ab ea non prorsus alieno. Cum igitur per id tempus mortuo Ludovico Ungariae & Poloniae rege, regni proceres de Heduigi eius filia, ad quam regnum delatum erat, in matrimonium collocanda deliberarent, ecce ab Iagellone legati, qui renunciarent, eum cum omnibus suis velle Christianum fieri, petere, ut sibi Heduigis uxor daretur: hoc si fieret, paratum esse omnes ditionis suae provincias cum Poloniae regno ea lege coniungere, ut nunquam divellerentur. Quam lubentibus animis Poloniae Proceres eam legationem audierint, nihil opus

est

est dicere. Sustulerunt manus ad coelum, & gratias egerunt omnium bonorum auctori Deo, qui tandem illorum populorum misertus, eam mentem immisisset Iagelloni. Ipsa tamen Heduigis, in qua eximiam formae pulchritudinem singularis modestia aequabat, nihil de matrimonio suo sine matris auctoritate statuere voluit, totamque rem ad illius voluntatem reiecit. Missi ad eam oratores in Ungariam, quo se, mortuo viro contulerat, quibus illa responsum dedit pietatis & prudentiae plenum. Longe a se abesse eam mentem, ut quidquam impedire vellet, quod & ad amplificandum regnum Poloniae, & ad religionem latius spargendam pertineret. Cogitarent Poloni, & in commune consulerent, reque mature deliberata id facerent, quod & Deo acceptissimum, & regno utilissimum putarent fore. De procerum igitur sententia, constituto ad nuptias celebrandas die, Cracoviam magno saeptus comitatu venit Iagello; & quia fortassis a matre puer acceperat, sanctos illos Reges, quorum memoriam nuper Ecclesia recolebat, ad adorandum Christum recens natum non sine muneribus venisse, ne ipse quidem immunis ad Christum venire voluit, eique pro munere non thus, non aurum, non myrrham, sed fratres suos, quos secum baptizari voluit, sed Lituaniam, sed Samogitiam, sed Russiam, sed omnes uno verbo, quos in potestate habebat, populos obtulit. Quam iucundum illud non hominibus modo, sed angelis ipsis fuisse spectaculum credimus, cum vir fortissimus ad sacros fontes incredibili alacritate properaret; cum se in vas ad eam rem praeparatum cupidissime immergeret; cum magna & clara voce Deum & homines testaretur, ut in se aqua illa spargeretur, ita se pro Christo sanguinem suum, ubi res ferret, sparsurum esse. Baptizatus igitur & nuovo nomine Vuladislaus Iagello dictus, postridie Idus Februarias, eodem die reginam in matrimonium duxit, neque multo post consecratus & inunctus,

ac

ac coronatus Rex Poloniae, totum eum annum in pacando regno consumpsit. Eo autem anno, qui proxime secutus est, cum ei nihil longius videretur, quam dum populos suos in Christianorum numerum aggregatos videret, comitatus uxore & multis principibus viris, multis item Episcopis ac sacerdotibus in Lituaniam profectus quam multis, quam certis, quam insitatis documentis pietatis suae magnitudinem testatus est? Nam cum populum aegre ab inveterata superstitione avelli videret, ipse omnibus inspectantibus, manu sua illis, quas aliquando coluerat, arboribus magna vi secures, impingens, easque ab radicibus deturbans, tum ingentem vim aquae profundens in illos tamdiu adoratos ignes: Non est, clamabat, non est Deus, quod exscindi ac deiici, non quod exstingui potest. O mirificos Deos, quorum alter alteri pro pabulo est, alter alterum absumit. In venenatis autem & mortiferis animalibus quae potest esse divinitatis similitudo? Agnoscite, agnoscite miseri errorem vestrum, & resipiscite, & tandem aliquando mentis oculos ad Deum omnium rerum effectorem convertite: ne, dum aeternum (ut falso putatis) ignem colitis, in alium ignem vere aeternum incidatis. Simul haec, simul eis religionis nostrae principia, ut poterat, edisserebat: ut eodem tempore & vetus ille ignis pro Deo habitus, exstingueretur, & novus ignis divini amoris in eorum pectoribus accenderetur. Cumque neque sacerdotes, quos secum adduxerat, Lituanicam, linguam, neque Lituani ullam aliam intelligerent, ipsemet eos summam fidei nostrae ab Apostolis traditam, quam symbolum vocamus, ipse formulam precandi a Christo Iesu institutam, ipse cetera, quae discere solent ii, quos catechumenos vocamus in Lituanicum sermonem convertens, neque ullum in ea re laborem subterfugiens, edocebat. O regem rari, & singularis exempli. O ardorem animi commemorabilem. O pietatem omnibus saeculis praedicandam. Ita igitur inflamavit Lituanorum animos,

mos, ut ad danda Christo nomina, & ad sacrosanctam illam aquae aspersionem simul omnes facto agmine concurrerent, seque longiorem moram pati non posse clamarent. Ideoque solis nobilibus singulatim baptizatis, caetera multitudo idem sacramentum catervatim distributa suscepit. Quid ego nunc exstructarum ab eo sacrarum aedium multitudinem, quid divitiarum ecclesiastici ordinis hominibus attributarum magnitudinem exponam? Quid susceptos in Samogitia ad Christum traducenda labores, & obita eadem illa munera, quae in Lituania obierat? Illud vero minime praetereundum est, quod ne regnandi quidem suavitas, maxima illecebra peccandi, quae saepenumero multos adversus alia omnia satis firmos abstulit, ullam vim habuit, ad Vuladislai fidem ac constantiam labefactandam. Nam cum Bohemi, quorum animis paulo ante Ioannes Hufs & Hyeronymus Pragensis pestiferum opinionum suarum virus afflaverant, mortuo Vencislao rege suo, legatos ad eum misissent, per quos ei regnum deferebant, multisque precibus obsecrabant, ut id aut ipse, aut Vitoudus frater ipsius patruelis susciperet: maximo uterque animo eorum preces repudiavit, addita illa nobili, & nunquam satis celebrata voce: Religionem sibi esse, haereticis imperare. Non patitur temporis brevitas, ut aut plura de hoc dicam, aut de eius filio Vuladislao tertio Poloniae & Ungariae Rege, qui, ut Pontificis maximi auctoritati pareret, cum Turcis, quos diu vexaverat, multisque praeliis fuderat, fregerat, afflixerat, redintegrato adversus pactas cum eis inducias bello, tum quoque magna eorum edita strage, in ipsa tandem acie fortissime dimicans interfectus est. Eademque me caussa cogit, tum alios aliquot reges silentio involvere, tum Sigismundo primo, Sigismundi Augusti patre, laudando esse breviorem. Cuius pietatem quidem ac religionem magnificentissima templa partim instaurata, & refecta, partim ditata, partim

etiam

etiam a fundamentis excitata, & perpetuum prohibendarum a regno suo novarum opinionum studium; bellicam vero fortitudinem tam multae, tamque memorabiles de Moschis, de Valachis, de Tartaris, de Turcis victoriae, &, ut caetera taceam, octoginta Tartarorum millia uno ad Borysthenem praelio profligata testantur. Qui cum octoginta duos vixisset annos, carus suis, metuendus hostibus, utrisque venerandus, satur vitae, satur gloriae, moriens, Sigismundum Augustum non regni magis quam virtutum suarum heredem reliquit. Hic si praesens adesset, Beatissime Pater, sanctissimos pedes tuos deosculatus, hac ad te oratione uteretur: Magno gaudio affectus sum, Pater sanctissime, cum te ad Ecclesiae gubernacula admotum, & in isto celsissimo inter mortales solio collocatum esse cognovi. Qualem enim iam dudum certa & constanti fama esse te acceperam, tali gubernatore navim Ecclesiae in his turbulentissimis tempestatibus egere intelligebam. Quem in locum Christiana Respublica deducta sit, etsi dubitandum non est, quin tu ex ista edita ac praecelsa specula optime videas: nos tamen, qui ab hostibus undique circumsessi sumus, certe propius intuemur. Et ab hoste immanissimo ac potentissimo invadimur, & domesticis seditionibus laboramus. Neque ulla res maiores ei animos facit, quam quod intelligit, graviori & implacabiliori odio Christianos a Christianis, quam Christianos a Turcis dissidere. Ita qui coniuncti ac conspirantes terrori essemus, divisi ac dissentientes ludibrio & despectui sumus. Iamque mali vis, invitissimis, & ne quidquam renitentibus nobis, non obscure per partes usque adhuc integras serpit. Et alia hoc regna nuper magno bonorum omnium moerore senserunt; & nos, quanquam omnia prohibendi caussa facimus; pervincere tamen non possumus, ut nihil populis nostris vicinitate ac contagione noceatur. Hem, nunquamne his tot, tam gravibus, tam diuturnis calami-

tati-

tatibus remedium aliquod reperiretur? At tu, Beatissime Pater, cuius & apud Deum preces propter sanctitatem, & apud homines iussa propter auctoritatem plurimum valent, per illam, qua genus humanum complecteris, charitatem, per illam curam, quam Christianis omnibus & debes & prestas, per illum ipsum, cuius in terris vice fungeris, IESUM Christum, succurre ac subveni communibus malis, & omnes cogitationes, omnia consilia, omnem auctoritatem ac potentiam tuam confer ad Christianos populos & purgandos ab erroribus, & firma ac stabili concordia inter se devinciendos. Quod igitur rex ipse per se facere propter locorum distantiam non potest, id per hunc clarissimum virum oratorem ad te, omnes vires ac copias suas defert, per eum tibi & huic sanctae Sedi obedientiam praestat, quamque laudem a maioribus suis haereditariam accepit excubandi assidue pro Christianis, & quicunque hostes Christi atque Ecclesiae fuerint, eosdem semper habendi pro suis, eam se diligentissime, ut semper fecit, conservaturum, neque unquam ab eorum virtute degneraturum esse promittit. Tibi autem Beatissime Pater, cum omnia fausta & prospera precatur, tum quo facilius ea, quae a te expectantur, perficere possis, illud a Deo votis omnibus petit, ut publico Ecclesiae bono non minus diu Pontifex vivas; quam te Pontificatu dignum vixisse, omnes, qui vere & incorrupte iudicant, confitentur. DIXI.

De

De toto studiorum suorum cursu, deque Eloquentia ac caeteris disciplinis cum Iurisprudentia coniungendis.

ORATIO XV.

Habita Romae Anno M. D. LXVII.

NOn eram nescius, cum hanc Pandectarum interpretandarum provinciam susciperem, fore, ut multis sermonem darem: quibus mirum ac novum videretur me, qui tot annos in hoc docendi munere ita consumpsissem, ut eos modo libros attingerem, qui aut ad eloquentiam, aut ad phlosophiam pertinerent, matura subito voluntate, ad tractationem iuris civilis tam longo intervallo redire: a quo me plerique iam pridem animum omnino avocasse; & ad mitiora studia, tanquam ad Sirenum scopulos, adhaesisse, aut quasi loti cuiusdam Homericae, ita illorum dulcedine, ac suavitate captum, huius iam ne per somnum quidem meminisse arbitrarentur. Quibus ut satisfaciam, simulque vobis omnibus huius consilii atque instituti mei rationem reddam: etsi non libenter facio; ut de me loquar, tamen antequam progrediar longius, pauca quaedam de toto studiorum meorum cursu breviter commemorare constitui. Quae si audire ac cognoscere grave non erit, spero fore, ut gravissimi, quidem & eruditissimi homines, quos hic adesse video, factum meum non improbent: vos autem, optimi & studiosissimi adolescentes, etiam fructum aliquem ex hac narratione capiatis. Cum enim, quae praecipue res progressus meos retardaverit, meque decurso iam spatio a calce ad carceres, ut dicitur, revocaverit, cognoscetis: forsitan, exemplo meo edocti, melius ipsi vestris rationibus consuletis. Ego igitur, non primum puer grammaticorum & rhetorum praeceptis visus sum ut-

cumque imbutus esse, leviter gustatis dialecticae principiis, caeteris autem Philosophiae partibus ne a limine quidem salutatis: nulla graecae linguae intelligentia, nullo rerum usu, nulla antiquitatis cognitione instructus, animum ad ius civile appuli, & iis doctoribus, qui tum illis in locis optimi putabantur, annos aliquot operam dedi. Iamque eo processeram, ut, quae tum praecipuae laudes habebantur, & in argumentando satis acutus, & in respondendo non incautus, & quacunque de re ageretur, abunde loquax essem: &, quod multis palmarium videbatur, multarum legum non intellectarum principia uno spiritu citare, multorum interpretum nomina recensere, multos versus, multas paginas, multas columnas, porticus etiam, ut opinor, peristylia, & intercolumnia, nullo negotio, numerare quamlibet multa possem. Cum ipse me eo nomine circumspiciebam, meque pulchrum ac beatum putabam, tum uno ore omnes, ut ait Comicus, omnia bona dicere, & laudare fortunas meas, qui tantula aetate tantam mihi, ut ipsi putabant, sapientiae, ut res ipsa docuit, stultitiae & inanium opinionum supellectilem comparassem. Iam omnes me mei foro & cancellis & subselliis destinabant, magnamque in spem venerant, rabulam me aliquem non in postremis fore, confidentem, acrem, contentiosum; praesertim cum & natura essem firmis lateribus, & voce magna, &, quod caput est, illi me quos dixi magistri, si non multum sapere, at certe, quod apud eos pro eodem erat, multum audere multumque clamare docuissent. Quid verbis opus est? Inibi iam erat, ut illud vitae genus ingrederer, cum Deus (Deus enim fuit, neque hoc mihi ex animo excuti potest,) Deus igitur effecit, ut quaedam Budaei & Alciati & aliorum eiusdem notae hominum scripta, quae nunquam ante illud tempus adspexeram, in manus meas venirent. Quae cum evolvere coepissem, passimque in eis multa reperirem, quae de magistris meis nunquam audissem;

dissem; multas sententias, quas illi me ratas ac firmas esse docuissent, gravissimis argumentis convulsas ac labefactatas; multa ex Graecis scriptoribus deprompta, multa ex antiquitate repetita; quibus in omnibus mihi tenebrae essent: nolite quaerere, quid mihi animi fuerit. Visus mihi sum de coelo decidisse, aut in alium quendam orbem delatus esse: neque aliter affectus sum, quam egeni & inopes homines interdum solent; qui cum totam noctem somniarunt, se divities repente factos esse, ubi diu gemmas, aurum, purpuram dormientes contrectarunt, experrecti, omnia domi suae obtenta telis aranearum vident. Quid facerem? ego ille paulo ante tumidus & ferox, cum mihi derepente vultus, animus, verba concidissent, iamque suffusus pudore, verecundarer inter eos versari, qui de me ita magnifice senserant: subduxi me clanculum ex illis, in quibus diu merueram castris, & in Graeciam navigavi, id est, ad Graecarum litterarum & disciplinarum magistros me contuli; eademque opera perlustravi etiam vetus illud Latium, id est, omnes ad unum veteres linguae Latinae scriptores diligenter & accurate pervolutavi, sedulo undecumque omnia colligens, quibus mihi Iurisprudentia instructior, & ornatior fieri posse videretur. Atque in hac peregrinatione, tum in Lycei ambulationibus, tum in Academiae spatiis, saepe me exercui: neque aut illius e Gargetto delicati atque otiosi senis hortos invisos praeterii, quanquam venenorum quam salubrium herbarum feraciores, neque disiectas veteris illius Poeciles, non tam Polygnoti manu, quam Zenonis ingenio nobilitatae, reliquias neglexi. Et ut magnam voluptatem capiunt, qui ad magnorum ac nobilium fluminum, Euphratis puta, aut Nili, fontes ac capita ipsa venerunt: ita iuvit me incredibiliter, cum apud illos sapientissimos senes cernerem, quibus ex fontibus manassent amplissima illa iuris civilis flumina, per quae, toto orbe sparsa atque diffusa, tam multi assidue summo ho-

mines ingenio navigarent. Interea, ut paterfamilias, qui mercaturae caussa in longinquas terrarum oras profectus, dulcem eximieque animo caram domi uxorem reliquit saepe de ea cogitans, sicubi aut gemmam aliquam, aut scite tornatum annulum, aut monile baccatum, aut segmentatam vestem, aut talia mundi muliebris ornamenta conspexit: studiose omnia comparat ac seponit, quibus eam, domum reversus, muneretur: sic me per omne scriptorum genus vagantem nunquam ea cura ac cogitatio deserebat, ecquid decerpere ac delibare ex eorum unoquoque possem, quod, cum ad Iurisprudentiam reverterer, ad eam expoliendam & exornandam accommodatum esset. Sciebam enim, quam turpe haberetur, & diu manere, & inanem redire. Quod autem Homerus ait: Ulixem in illo diuturno errore crebro spectare solitum Ithacam versus: itidem ego ad Iurisprudentiam identidem reflectebam oculos, & ab ea tam diu abesse me, vix satis aequo animo ferebam. Qui etiam, ne me amoeniores illae disciplinae usu quodammodo suum facerent, multa saepenumero faciebam usucapionis interrumpendae gratia: quod & mea qualiacunque scripta declarant, cerbris Iurisconsultorum adspersa sententiis, & quotidianae disputationes, quibus quoties erat occasio, aliquid ex hac disciplina petitum intexebatur, non obscure indicabant. Nunc, cum mihi videar non ea quidem omnia, quae animo conceperam, perfecisse, sed usque eo tamen progressus esse, ut iis, qui iuris civilis cognitionem ex ipsis fontibus haurire cupiunt, opis aliquid adferre possim: putavi tempus iam ipsum postulare, ut prodirem, & navatae in hoc genere studiorum operae, specimen aliquod darem. Cur autem Pandectas potissimum extra ordinem interpretari voluerim, caussa haec fuit. Videbam eruditissimos in hac schola viros, quibus docendi iuris munus mandatum est, ita se in eo gerere, ut, ipsa si loqui posset Iurisprudentia, non certius, aut copiosius,

piosius, aut maiori cum dignitate videatur explicatura sensus suos, quam ab illis quotidie explicantur. Omnia ex eorum ore profluunt, quae in hac arte aut cogitari prudenter, aut disputari acute, aut certo definiri ac statui possunt. Itaque cum in omnibus habeam, quod admirer, in nullo habeo, quod desiderem. Sed illi tamen, quid dignitati suae, eique, quam meritissimo obtinent, auctoritati consentaneum sit, intelligentes, perpetuo in gravium & arduarum quaestionum tractatione versantur; exquisitam singularum vocum explicationem, ut humile quiddam, neque satis dignum, in quo tempus conterant, aut praetermittunt, aut modice attingunt. Planeq e si ad eos audiendos ii tantum accederent, quos oporteret, id est, qui prius in grammaticorum, rhetorum, philosophorum scholis diu multumque exercitati essent: nihil amplius, quam quod ipsi cumulatissime praestant, requireretur. Nunc, quod ego me principio fecisse dixi, ut ad ius audiendum aliarum omnium artium rudis accederem, in eo vereor ne etiam hodie a plerisque peccetur. Cogitavi igitur, si pro mea virili parte huic incommodo mederi studerem, neque invidiosum id mihi, neque inutile aliis fore. Nam neque invidiam habet ullam, quod ab aliis neglectum iaceat, id sumere: & in exercitu non tantum imperatorum & tribunorum ac centurionum, sed & gregariorum militum, & calonum quoque ac lixarum aliquis usus est. Neque si gubernatorum in navi regenda praecipuum est munus, non ii quoque utiles sunt, quorum in sentina exhaurienda omnis consumitur labor. Quanquam, si id, quod res est, fateri, si recta & vera speciosis ac fucatis anteponere, si quanti res quaeque sit, non quanti vulgo fiat, spectare volumus: multo plus est in hac pura & simplici verborum explicatione momenti, quam plerique fortasse suspicarentur. Nam cum verba, ut ait Aristoteles, sint eorum, quae animo concepimus, notae: fieri nullo modo potest,

ut qui vim verborum non percipit, eam sententiam, quae illis verbis expressa est, assequatur. Itaque & idem Aristoteles alibi ait, eos, qui, quid quoquo verbo proprie indicetur, non satis intelligunt, in rebus iudicandis saepenumero falli: & apud Platonem Cratylus ex verborum intelligentia cognitionem rerum pendere dicit. Et quis tandem est, qui nesciat, patrum avorumque nostrorum memoria, cum perversa quaedam ac pestifera opinio invaluisset, nihil cultum orationis, nihil historiae veteris notitiam ad eos, qui graves ac serias disciplinas tractarent, pertinere, Graecas vero litteras etiam impedimento esse, quanta & quam densa caligo universum prope terrarum orbem obtexerit? quantaque verborum neglectum, rerum ignoratio consecuta sit? Sed, quid necesse est huic rei aliunde argumenta petere? Illi ipsi, quorum libros quotidie terimus, veteres Iurisconsulti in explicandis legibus, senatusconsultis, edictis praetorum aut aedilium, constitutionibus, decretis, epistolis principum, quam, quaeso, viam rationemque tenuerunt? Nempe in patefacienda singularum vocum vi ac proprietate tam multi tamque assidui sunt, ut magnam industriae suae partem in eo consumere videantur. Quod prolatis ac productis ipsorum locis probarem, si quam facile, tam necessarium esset. Antistium Labeonem Iurisconsultum nobilissimum cum alicubi valde commendasset Gellius, ad postremum addit: *Latinarum vocum origines rationesque percalluerat, eaque praecipue scientia ad enodandos iuris laqueos utebatur*. Hos me sequentem duces nemo, ut opinor, merito culpaverit. Quam igitur interpretandi viam nobis Ulpianus, Paulus, Gaius, Marcellus, caeterique iuris antistites praeiverunt, eam sequemur, & eorum vestigiis, quantum vires nostrae ferent, insistentes, summa ope conabimur efficere, ut neque praetermittamus necessaria, neque inutilia consectemur: & quotidie tamen aliquid minime vulgare minimeque contri-

tum

tum adferamus. Quod ut iam nunc perſpicere poſſitis, dum ad titulum de iuſtitia & iure interpretandum accedo, quaeſo, diligenter attendite. DIXI.

Cum ad munus docendi, quo ſe ſponte abdicaverat, revocatus eſſet.

ORATIO XVI.

Habita Romae prid. Kalend. Mart. Anno CIƆ IƆ LXIX.

QUod antiquitus a ſapientiſſimis viris dictum eſt, non licere cuiquam mortalium, quid facturus, aut non facturus ſit, certo pronunciare; quod in vita multa eveniunt, tum ut ea ne facias, quae facere decreveris, tum ea ut facias, quae nunquam facere conſtitueris: id ego & ſaepe antehac in aliis, & in meipſo nuper veriſſimum eſſe cognovi. Nam in hoc publice docendi munere quinquennium iam cum aliqua hominum approbatione verſatus, eo me, ut ſcitis, ſuperioribus menſibus ſponte abdicaveram: idque eo animo, ut, quod ex me ſaepe auditum eſt, nunquam me poſtea eandem provinciam ſuſcepturum, nunquam eoſdem labores denuo ſubiturum putarem. Cogitabam, ſatius eſſe deſinere, quam deficere: me, ſive placuiſſem, ſatis iam ſpectatum eſſe; ſive diſplicuiſſem, plus ſatis: ſatius eſſe cum deſiderio, quam cum ſatietate diſcedere: utcumque eſſet, tradendam quaſi curſu aliis lampada qui & laboris patientiores, & doctrinae copia inſtructiores, inſtitutam hic & inchoatam a nobis maiore animo, quam viribus iuriſprudentiae cum eloquentia & cum antiquitatis cognitione coniunctionem exaedificarent, ad ſummumque perducerent. Mihi ad nominis mei commendationem abunde videbatur, tanti ac tam praeclari

operis aliqua saltem fundamenta iecisse, & praestando, quod possem, alios qui plus possent, ut experiri vellent, exemplo meo excitasse. Iamque totus in eo eram, non ut me languori quidem ac desidiae dederem, qui semper ignavorum vitam mortemque iuxta aestimassem: sed ad eas artes mecum recolendas ac celebrandas referrem, quibus usque a puero deditus fui: & ad mandandas litteris cogitationes quasdam meas, quibus efficerem, conarer quidem certe, ut quod mihi otium Hippolyti Cardinalis Ferrariensis, studiorum ac fortunarum mearum Patroni, summa liberalitate conceditur, eius aliquis fructus non ad praesentes modo & eos qui nunc sunt, sed & nunc ad exteros, & olim ad posteros perveniret. In hac me cogitatione defixum, & tanquam in portu, complicatis velis, caeterisque armamentis omnibus compositis quiescentem, vestra, Cardinales amplissimi, auctoritas expergisci denuo, & subductam iam navim mutato consilio, deducere, & vela ventis pandere coegit. Quae mihi res eo mirabilior visa est, quod non deerant homines & ingeniosi, & eruditi, & exercitati, qui vobis ad hoc munus obeundum ultro studium atque operam profiterentur suam: quorum etiam unum a me ipso vere atque ex animo commendatum esse memini. Itaque, ut in historiis est, eos, qui M. Catonem in praeturae petitione superarant, ipsosmet mirari solitos, quod se tali viro populus Romanus praetulisset: sic fateor, mihi mirum visum esse, quid ita vobis potius libuerit, me alia iam omnia cogitantem, etiam cum aliqua ad vetus honorarium accessione revocare, quam in locum meum aliquem ex iis sufficere ac substituere, qui id in beneficii loco petebant. Quod ego neque ita me ignoro, ut mihi tribuam, ac non vestrae potius humanitati, quam ulli merito meo acceptum feram: & tamen non debeo esse, aut adversus dignitatem meam, aut adversus vestra iudicia improbe curiosus. Nam, sive aliquid esse in me, cur hic

honos

honos mihi habendus esset, iudicastis, potius eniti ac contendere debeo, ut vestram de me opinionem rebus confirmem, quam ut verbis refellam: sive, quod magis credo, vestra tantum in eo humanitas, & quaedam erga me voluntatis propensio valuit, non minus optabile, aut honorificum duco, a vobis amari, quam magna aliqua sive eruditione, sive eloquentia praeditum iudicari. Illud quidem neque reticere, neque dissimulare possum, recentem istam vestrae erga me voluntatis significationem magnum mihi onus imposuisse, magnam curam & sollicitudinem, magnam vigilandi, laborandi, contendendi omnes industriae meae nervos necessitatem attulisse. Non enim mihi tantum elaborandum est, ut, si quam mihi existimationem superiorum annorum labores vigiliaeque pepererunt, eam conservem ac tuear: sed multo magis, ut vestra de me iuditia sustineam, & aliqua saltem ex parte respondeam illi exspectationi, quam de me, ut verisimile est, in multorum animis pondus auctoritatis vestrae concitavit. Quod quidem me studiosissime constantissimeque facturum vobis omni adseveratione confirmo, daturumque operam, ut haec, qua nunc cincti ac circumfusi estis, studiosorum adolescentium multitudo, si nulla alia re, at certe industria & assiduitate vix alium quemquam a vobis ad rationes suas accommodatiorem huic muneri praefici potuisse fateatur. Sed iam tempus esse videtur, ut specimen vobis aliquod exhibeam eius rationis ac viae, quam & usque adhuc in docendo tenui, &, nisi vos aliud iubeatis, deinceps perpetuo tenere decrevi. Quod dum facio, date mihi, obsecro, hanc veniam, ut avertam a vobis orationem, atque ita differam, quasi ii tantum adessent, quorum caussa me rude iam, ut arbitrabar, donatum, in hanc arenam denuo revocandum censuistis. DIXI.

De Doctoris officio, deque modo Iurisprudentiam docendi.

ORATIO XVII.

Habita Romae Prid. Non. Novemb.

Anno CIↃ IↃ LXIX.

MAiorem indies fructum capio ex hoc consilio atque instituto meo, exornandi iuris civilis, neque lautius modo ac nitidius, sed distinctius etiam & ad rudiorum captum accommodatius, quam plerique vulgo solent, explicandi. Nam etsi satis intelligo, non tantum mihi esse vel virium vel auctoritatis, quantum ad hoc, quod animo concepi, quodque omnibus votis expeto, plane perficiendum requireretur; iuvat tamen, tanti ac tam praeclari operis qualiacunque fundamenta iacere experiri, si forte alios rebus omnibus instructiores commovere, & ad eandem cogitationem suscipiendam excitare possim; efficere denique, ut quicunque olim de hoc meo conatu vere iudicare & potuerunt & volent, quidvis mihi potius, quam aut in deligenda recte docendi ratione ac via iuditium, aut in eadem aliis commonstranda voluntatem defuisse fateantur: Quibus enim rebus eius, qui quamcunque artem docere instituit, officium contineri arbitror, eas ut praestarem, & alias semper, & praecipue ex quo libros Pandectarum explicare ingressus sum, magno mihi studio elaboratum est. Ac ne quis forte quaerat, quae tandem illa sint, in quibus & multum operae posuisse me dico, & multum ponendum esse omnibus, qui docendi munus ita ut opertet obire ac sustinere meditantur: exponam ea, ut potero, breviter, vobisque potestatem faciam, ex iis, quae hodierno die de doctoris officio dicam, existimandi, quid a me in posterum non exspectare tantum, sed etiam exigere debeatis.

Existimo

Existimo igitur duobus verbis comprehendi posse munus eius, qui docet: videndum enim ei esse, quid doceat, & quomodo. Prius illud eam vim habet: curandum esse ei, primum ut vera doceat; tum ut propria eius artis, in qua versatur, aut certe cum eo quod agitur coniuncta & cohaerentia. Modus autem docendi is est, ut perspicue doceat: quod duabus rebus conficitur, ordine & genere sermonis ad res enodandas & enucleandas accommodato. Haec omnia qui praestet, ut in docendo & vera tradat, & pertinentia ad eam artem, quam docet, & ea ita distinguat, ut suo quidque loco digerat ac collocet, & verbis propriis, significatibus, ab eorum, qui pure ac nitide loquuntur, consuetudine non abhorrentibus efferat atque eloquatur, ei ego nihil omnino ad summi ac perfecti doctoris laudem deesse statuo: qui autem, cum ea plane quidem & absolute praestare non posse se agnoscat, eo tamen quidquid habet virium confert, ut ad eas laudes quam potest proxime accedat, dignissimum esse, cuius honestissimos conatus, & industriam ad praeclara tendentem bonorum omnium perpetuus applausus approbatioque comitetur. In his omnibus varie peccatum esse video a multis eorum, qui quadringentos fere ab hinc annos ius civile tractarunt: quorum etiam nunnulli tanto apud multos in pretio sunt, ut, quasi Atlantis humeris coelum, ita eorum auctoritate huius artis dignitas sustineri putetur. Nam & multa saepe pro veris falsa docuerunt; & referserunt libros suos alienissimis quaestionibus; & sine ullo ordine omnia tradiderunt; & cum Latinae loqui nescirent, novum quoddam & monstrosum sibi confinxerunt loquendi genus, ut si veteres illi Pauli, & Ulpiani, & Papiniani & caeteri iuris antistites reviviscant, multis interpretibus eis opus futurum sit, ad eos, qui scripta sua interpretati sunt, intelligendos. Ac cur falsa quidem pro veris tradiderint, non negaverim alias quoque fuisse caussas: duas tamen percipuas

fuisse

fuisse arbitror: ignorationem antiquitatis, & perversum quoddam studium contradicendi. Etenim cum tota Reipublicae atque imperii Romani facies ita versa atque immutata esset, ut nullum retineret veteris formae vestigium, aliae consuetudines essent, aliae leges, alia religio, alii magistratus, alia iudicia; exstincto autem lumine Latinarum & Graecarum litterarum, omnia densissimis ignorantiae tenebris sepulta atque obruta tenerentur: fieri nullo modo potuit, quin homines eius Reipublicae ignari, cuius leges & iura tractabant, tanquam in illuni nocte sine lumine errantes, saepe offenderent, saepe laberentur, saepe quovis potius, quam quo instituerant, pervenirent. Ad quod incommodum cum aliud accessisset ex prava quadam ambitione, quae multorum ex illis animos occuparat, ut indecorum putarent, cuiquam assentiri, ac tum demum sibi pulchri ac beati viderentur, si superiorum placita labefactare ac subvertere, ipsi autem aliquid quod ante se nemo dixisset, adferre potuissent, quasi clavum clavo, sic opinionem opinione trudentes: eo tandem rem perduxerunt, ut, cum receptum sit, in rebus iudicandis communem interpretum sententiam sequendam esse, saepenumero, quae in plures probata sit, in tanta discrepantia ac varietate dubitetur. Scitum autem est, quod ait Plato, semper inter se consentire eos, qui aliquid sciunt. Nam neque sciri potest, nisi quod verum est: neque in quaque re verum esse amplius uno potest. Iam, quod secundo loco posui, multas saepe ab eis inculcatas quaestiones, neque iuris civilis proprias, neque ad id, quod in manibus erat, ullo modo pertinentes, id quin verum sit, dubium nemini unquam futurum est, qui eorum scripta vel per transennam, ut dici solet, adspexerit. Nisi forte quaerere, quae sit potestas, ablativi, ut loquuntur, absoluti, aut gerundii, aut relativi, *Qui, Quae, Quod*, & similia, quae vel referre piget, Grammaticorum non est potius quam Iurisconsultorum; aut quae sit ratio-

dei-

definiendi, quid interſit inter definitionem & notationem vocabuli, quando liceat argumentari ab enumeratione partium, non Dialectici potius, quam Iuris civilis profeſſores, docere debent; aut denique innumerabilia, quae eorum commentarios legentibus paſſim occurrunt, non melius & verius ab iis artificibus, quorum propria ſunt, explicantur. Nam de ordine quid dicam? quem ſemper ſapientiſſimus quiſque plurimi fecit: cui tantum tribuerunt quidam ex veteribus philoſophis, ut ſummum ac ſupremum huius univerſitatis parentem atque opificem, Deum, dicerent in orbe condendo nihil aliud praeſtitiſſe, quam quod confuſas & permiſtas inter ſe rudis materiae partes diſcreviſſet certoque ordine ſuis quamque in ſedibus collocaſſet. Impia opinio, fateor. Omnia enim non tantum digeſſit ac diſpoſuit, ſed ex nihilo effecit ac procreavit Deus. Sed tamen ex eo intelligi poteſt, quae illorum de ordine opinio fuerit, quantamque vim in eo ineſſe crediderint: cum a quo nihil amplius quam confuſas mundi partes in ordinem adductas eſſe dicebant, eum tamen ipſi quoque cum caeteris veriſſimo nomine parentem ac conditorem omnium rerum vocarent. Exſtat praeclara ſententia apud Xenophontem in Oeconomico, nihil eſſe aut pulchrius, aut ad uſum commodius quam ordinem: nihil contra aut adſpectu foedius ac deformius, aut quod plura omnibus rebus incommoda adferat, quam confuſionem ac perturbationem. At noſtri illi cum dialecticem aut non didiciſſent, aut ita didiciſſent, ut non didiciſſe praeſtaret: quibus, quaeſo, modis omnia miſcuerunt? qualem nobis cuiuſque generis praeceptorum farraginem reliquerunt? Ut ſi quis ruſticus hordeum, triticum, viciam, legumina in unum acervum conferat, non illius acervum horum commentariis exiſtimem perturbatiorem fore. Mihi quidem cum in eos inſpicio, ſaepiſſime Ovidiana illa de Chao in mentem veniunt:

Quaque

Quaque erat & tellus, illic & pontus & aer.
Non aliter enim apud hos, ubi, verbi caussa, de auctoritate magistratuum agitur, dicetur etiam aliquid de testamentis; ubi de emptione & venditione dissertitur, aliquid de poenis, aut de auctoritate tutorum inseretur: nihil est denique, quod certam sedem ac domicilium habeat; nihil quod non alienissimo aeque facile ac suo loco pertractatum reperiatur. Inde illae crebrae ex uno in alium locum reiectiones: cum te, quod hic agendum ac tractandum erat, id iubent ex alio petere, in quo tale quidquam agi, nunquam, nisi admonitus, divinare potuisses. Prorsus ut si quis paterfamilias vestem non in vestiario, sed in arca panaria conderet, panem ex puteo hauriret, pisces in nemore, lepores in piscina inclusos haberet. Apud Aristotelem primo physicorum recensetur opinio veterum quorundam, in quibus sunt & Anaxagoras, qui quidlibet in quolibet inesse dicebant: idque exprimebant hemistichio quodam, ut opinior, Empedoclis πᾶν ἐν παντὶ μέμικται. Hoc an in physicis vere dicatur, viderint, qui illa tractant: in talium certe interpretum commentariis verissime dici potest. Atque hoc sunt etiam, qui eos de industria fecisse dicant, ut artem iuris obscuriorem, ac difficiliorem cognitu redderent, & ad caeteros labores illum quoque adderent, quo excarnificarent discentium ingenia, pervolutandi saepe illas ingentes librorum moles, & omnia alieno loco potius quaerendi quam suo. Quod si verum est, (nam ego quidem aliam potius fuisse caussam suspicior, neque ita de eis male sentio, ut, cum melius possent, noluisse credam) sed tamen si ita est, non obscurum est, quam eis pro tam sancto atque honesto proposito gratiam debeamus. Ultimus locus erat de genere dicendi, quo dixi eos, quidquid docent, uti debere nitido, perspicuo, usitato, tali denique, ut sine ullis salebris, sine ulla asperitate influat in aures animosque discentium, eisque se non adscita

fucisque

fucisque ac pigmentis quaesita, sed naturali pulchritudine ac suavitate commendet. A quo ii quos dico quam longe omnes abfuerint, quis non videt? Et sunt tamen, qui eos defendat, (ut nulla est tam mala caussa, quae patronos non inveniat,) dicantque eloquentiam in eo, qui ius docet, non requiri; satis esse, si artem suam teneat; eius praecepta dum tradat, quibus ea verbis pronunciet, nihil interesse. Citant etiam in eam rem verba quaedam Ciceronis, quibus ait, se in Philosopho eloquentiam, si adferat, non adspernari, si careat, non admodum requirere. Nimium delicatos esse, qui in tanta praeclarissimarum rerum copia etiam verborum concinnitatem requirant: & perinde facere, ac si optimos & saluberrimos cibos fastidirent, nisi in auro aut in gemmis apponerentur. Tum praeterea facilius intelligi ac percipi, quae qualibuscunque verbis sine delectu efferuntur, quam si quis in eisdem pura ac latina oratione exprimendis elaborare. Postremo, usu hoc iam & experientia compertum esse, quibus verborum cura est, eos exsuccos fore, & aridos, & exsangues, & grammaticos potius aut ludimagistros, quam veros & solidos iurisconsultos evadere: cum contra, qui magno & forti animo contemserunt sermonis delicias, & illud horridum incomptum, agreste, rusticanum dicendi genus adamarunt, ii demum iuris ac legum cognitione impleant pectus, in consultationibus, in foris, in subselliis regnent, in omnium maioris momenti controversiarum disceptatione ac diiudicatione dominentur. Quibus ut respondeam, primum dico, non existimare me, eloquentiam neque ad ius, neque ad ullam omnino artem tractandam, necessario requiri: ne ad illam quidem ipsam, qua fieri eloquentes putantur. Multos enim accepimus, cum ipsi eloquentes non essent, optimos tamen aliis ad eloquentiam duces ac magistros fuisse: qualem in Graecia Hermogenem, in hac urbe Quinctilianum fuisse aiunt. Et Aristoteles, si se ad di-

cendum

cendum contulisset, fortasse multos habuisset superiores, quo tamen eloquentiae praecepta nemo unquam melius, aut perfectius tradidit. Munditiam quidem sermonis non in artibus modo docendis, sed etiam in congressibus & in familiari colloquio ab omnibus ingenuis & paulo liberalius institutis hominibus requirendam puto. Non gemmas, non aurum, non emblemata requiro. Fictilibus aequo animo caenare possum: praesertim si epulae sint, ut ais, exquisitae. Sed illa ipsa fictilia tersa sint, niteant, appetentiam potius, quam vomitum concitent. An tu convivatorem feras, qui quamlibet lautos cibos in vasis coeno ac luto conspurcatis apponat? Nam quod aiunt, facilius intelligi, quae ita dicuntur: credo equidem, hoc inter ipsos verum esse. Balbi enim balbos, ut est in proverbio, melius intelligunt. Ingenui quidem adolescentes in Ciceronis, Caesaris, Plauti, Terentii & similium libris exercitati, & Latinae linguae intelligentes, novos sibi de verborum significatione commentarios conquirant oportet, cum accessuri sunt ad illas mixobarbaras cantiones. Neque enim una saltem lingua est, qua loquuntur, sed deterrimus quidam cinnus ex foedissima barbararum, peregrinarum, inauditarum vocum colluvione, olens, ut servus ille Plautinus ait, allium, hircum, haram, suem, canem, capram commistam: ut quemadmodum odor, qui ex Averno afflabatur, supervolantes aves necare solitus dicitur, ita illud pus, illa sanies, illud virus optima quaeque ingenia exanimet. Ego quidem certe multos novi optimos adolescentes & acutissimo ingenio praeditos, qui cum in aliis disciplinis exercitati, ad artem se iuris, accingerent, talium magistrorum incondita voce perterrefacti, refugerunt, retulerunt pedem:

Improvisum aspris veluti qui sentibus anguem
Pressit humi nitens, trepidusque repente refugit.

Quod autem quasi firmamentum defensionis suae ponunt,

nunt, non posse quemquam magnum iurisconsultum evadere, cui ulla faciendae ac poliendae orationis cura sit, pro Deum immortalem etiamne hoc tam erudito saeculo, in hac tanta luce ac splendore disciplinarum omnium cuiquam se persuasuros putant? Quemquam ne ex illo suo grege inquinate ac contaminate balbutientium potius quam loquentium proferent, quem cum Alciato, cum Duareno, cum Connano comparare audeant? Sed hoc omitto: ad id, quod institueram, redeo. Dixi quatuor esse, quae qui ius docent, praestare debeant: ut vera doceant, ut ad rem pertinentia, ut ordine, ut genere dicendi apto ad docendum. Id qui non praestarent, culpavi. Dicet aliquis: Quid tu, te igitur ea praestaturum esse profiteris? Non ausim tantum de me, aut mihi, aut vobis polliceri. Illud quidem non dubitanter adfirmo, neque plane imparatum esse me ab iis, quae ad id efficiendum necessaria sunt, & ut aliquid olim praestitisse dicar, summam diligentiam adhibiturum. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Die crastini conabor viam vobis munire ad titulum de Pactis minore negotio intelligendum. Dicam cur de pactis agatur hoc loco; tum quid sit pactum; quae pactorum divisiones; qui quibus pacisci possint; quique sint pactorum effectus. Haec crastinae disputationis capita futura sunt. Inde ad ea iurisconsultorum veterum fragamenta, quae in hunc titulum relata sunt, singillatim interpretanda veniemus. DIXI.

De

De auctoritate & officio iudicum.

ORATIO XVIII.

Habita Romae Postridie Non. Nov.

ANNO CIↃ IↃ LXXI.

COnstitueram hodie, nulla, ut Gaius noster loquitur, praefatione facta, ad tractationem earum rerum, quas hoc anno docere institui, accedere: idque & vobis utilius, & mihi convenientius fore arbitrabar: nisi me amici quidam, quorum & iuditio, & auctoritati plurimum tribuo, de fixa iam statutaque sententia deductum, sibi potius quam mihi, hac in re morem gerere coegissent. Neque tamen eis plane adsensus sum: sed, ut Homericus Iupiter, partem eius, quod petebant, concessi, partem negavi. Nam quod a me contendebant, ne statim in ea, quae huius artis propria sunt, ingrederer, sed hoc anniversarii laboris quasi vestibulum populari aliqua & magis ad omnium sensus accommodata disputatione exornarem, in eo non gravate ipsorum volontati acquievi: quod auctores erant, ut aliquod mihi undecunque argumentum sumerem, quamlibet remotum & alienum ab eo quod ageretur, populare modo, & plausibile, & in quo ostentare vim ac copiam dicendi liceret, id et ipsos a me obtinere sinerem, ipse a me non potui obtinere. Vix ista faciebam adolescens, cum & omnes vias perveniendi ad aliquam eloquentiae famam studiose conquirerem, & iis in artibus exercerer, quas qui tractant, in eis haec non ferri modo, sed & requiri solent. Hac vero aetate, & hac qualicunque hominum opinione de me, & hoc suscepto munere, quod ab omni vanitate longissime abesse debet, si puerorum aut sophistarum in morem de comenda ac pingenda oratione

tione solicitus sim, & sine ulla necessitate eas mihi ad dicendum materias deligam, in quibus belle ac commode aliquid dicere posse videar: ineptis fortasse gratum faciam, quos semper fucata & inania omnia, magis quam vera & solida delectant; gravium certe ac cordatorum hominum non effugiam iustam ac meritam reprehensionem. Obsequamur igitur amicorum petitioni: sed ita, ut ne obliviscamur, quid deceat. Explicaturus sum eam partem Digestorum, in qua de iudiciis differitur. Sed prius dicam nonnulla de ipso munere iudicandi, quantum in eo sit auctoritatis, quantum ponderis & momenti ad totius Reipublicae felicitatem; tum, qualem esse eum oporteat, qui ei muneri recte & pro dignitate praefuturus sit; quae in iudicando servanda, quaeque fugienda videantur: quae omnia a nostris quidem partim modice attinguntur, partim ut certa & indubitata ponuntur: a philosophis autem, unde nostra fluxerunt, accurate ac copiose pertractari solent. Dicam autem non oratorio more, sed hoc nostro scholastico, & umbratili, & sedato, non ad permovendos animos, sed ad docendos, non ad faciendos clamores, sed ad silentium potius & attentionem obtinendam idoneo. Ita me duas res consecuturum esse confido, ut & amicorum petitioni, si minus plene at certe aliqua ex parte satisfiat: & hoc quamvis ex alia arte accersitum disputationum mearum caput cum caetero corpore satis apte ac concinne cohaerere videatur. Tanta igitur est, ut hinc potissimum exordiar, in omni civitate eorum, qui iudiciis praesunt, auctoritas, ut ex eis potissimum Reipublicae felicitas aut infelicitas pendeat. Etenim vere dixerunt veteres, legem esse animam civitatis, & perinde felicem aut felicem evadere unamquamque civitatem, ut bonis malisve legibus temperata est. Utor hic legis nomine magis ad populi consuetudinem, quam ad veritatem: scio enim, si qua mala lex sit, eam ne legis quidem nomine dignam esse. Sed si tantum po-

situm est in legibus, legum autem ipsarum nullus est usus, nisi sint, qui eas exequantur ac custodiant; & legum ministri ac custodes magistratus, unde eos nomophylacas Plato vocat; magistratuum porro praecipua vis in exercendis iudiciis cernitur: constare opinor, qualia in civitate iudicia sint, talem esse totius civitatis statum. Imo vero ea prima fuit antiquissimis temporibus caussa congregandarum civitatum: ut essent, qui vim coercerent, tenuiores a potentiorum iniuriis defenderent, suum cuique tribuerent, iuris aequabilitatem inter omnes proportione tuerentur. Hanc originem creandorum regum fuisse, quod vetustissimum in terris imperii nomen est, Herodotus, & ab eo mutuatus Cicero, tradunt. Itaque reges ipsi antiquitus iudicabant, ut Minos, cuius singularis iustitia iudicem eum, veterum opinione, etiam apud inferos fecit; ut Tenes cultus apud Tenedios pro Deo, quem cum securi insulam ex se dictam obambulare solitum tradunt, eaque percutere, quos, caussa discussa, iniuriam fecisse cognosset; ut Philippus Macedo, quem etiam patienter tulisse accepimus, obiurgatum ab anicula, cui audiendae sibi esse otium negaverat: cum illa retulisset, ne regnaret igitur, si audiendis ac diudicandis caussis vacare nollet. Et perdiu, qui Hebraeorum populo summo cum imperio praerant, non reges, sed iudices vocabantur: ut intelligamus, nihil esse tam regium quam iudicare. Sive enim privata iudicia inspiciamus, vere ait Cicero, omnes omnium pecunias positas esse in potestate eorum, qui iudicant: sive publica, omnium civium non fortunae modo, sed dignitas, existimatio, salus eorum, qui iudicia publica exercent, fidei, religionique commissa est. Sapientissimus homo Democritus duabus rebus Republicam contineri dicebat, poena & praemio: earum autem rerum utraque in eorum manu est, qui munus sustinent iudicandi. Magna igitur adhibenda cautio est in iudicibus deligendis: eorum-

que

que & singularis quaedam prudentia & spectata probitas esse debet, ne si, aut errore ducti, aut cupiditate abrepti, permissa sibi potestate secus quam decet utantur, ipsa civitatis fundamenta subvertant. Ac veteres quidem illi paucissimis verbis iudicis officium concludebant, cum ita dicerent: legem esse mutum iudicem, iudicem autem legem loquentem. A bono enim iudice ita prorsus omnia iudicari oportet, ut lex ipsa, si loqui posset, iudicaret: atque ita legem & iudicem inter se conspirare, ut si lex quasi anima iudicis, iudex quasi vox legis. Et, quemadmodum Aristoteles ait, legem esse mentem cupiditatis expertem, ita optandum esset, ut eiusmodi iudices reperirentur, qui omni cupiditate spoliati, mente tantum ac ratione in disceptandis controversiis uterentur. Si talia optare licet, sperare non licet. Nimis enim verum est, quod in quodam cantico posuit Simonides, perdifficile reperiri hominem τετράγωνον ἄνευ ψόγου. Huic incommodo sapientissimi quique veterum quaecumque potuerunt remedia compararunt. Inter quos Aristoteles censuit, in bene instituta civitate omnia, quoad eius fieri posset, legibus comprehendenda ac definienda: quam paucissima autem in potestate atque arbitrio iudicum relinquenda. Cuius rei tres ab eo sane graves caussae adferuntur. Una, quod multo maior numerus necessarius est iudicum, quam eorum qui leges ferant: facilius autem est paucos bonos & prudentes viros reperire, quam multos. Altera, quod longius tempus datur legem aliquam laturis, quam de certo aliquo negotio ac controversia cognituris: in maiori autem temporis diuturnitate maior est penitus pervidendi veri facultas. Tertia, quae omnium potentissima est, quod leges & in futurum prospiciunt, & universe ac generatim feruntur, ut neque gratiae, neque odio locus esse possit: at iudicia & de praesentibus negotiis, & de certis personis exercentur, ut & gratia, & odio, & invidia,

 & mi-

& miseratione, & ratione proprii alicuius commodi, aut incommodi, facillime abduci a vero iudicis animus queat. In iudicibus autem deligendis illud praecipue observandum est, ut boni viri eligantur: in quo veteres ita diligentes fuerunt, ut saepe in libris nostris viri boni nomine non alius quam iudex intelligatur. Et Horatius narrat patrem suum, cum sibi virtutis & officii praecepta traderet, laudandarum actionum exempla ex iudicibus potissimum sumere solitum esse. *Sic me*, inquit,

Formabat puerum dictis: & sive iubebat,
Ut facerem quid: habes auctorem, quo facias hoc,
Unum ex iudicibus selectis obiiciebat.

Et alibi cum viri boni quasdam quasi notas enumerando percenseret, hanc inter praecipuas ponit:

Quo multae magnaeque secantur iudice lites.

Ac videte, quantopere veteres illi Romani eos, qui res iudicabant, ab omni improbitatis suspicione puros esse voluerint. Notationi atque animadversioni censoriae non tribuebant auctoritatem rei iudicatae: neque si quis a censoribus Senatu motus esset, propterea ei aditum ad honores denegabant. Quin imo quosdam a censoribus Senatu eiectos, ipsos postea censores fuisse legimus. Sed tamen, ut omnis etiam levissima suspicio abesset a iudicum moribus, lege Iulia reputandarum, qui Senatu moti essent, iudices non poteraant dari. AEtas etiam in iudicibus consideranda est; neque enim idonei sunt adolescentes ad tantum munus sustinendum. Cuius rei tres fere caussae adferri solent. Una, quod de moribus adolescentum nihil adhuc certo sciri potest. Mutantur enim, ut ait Horatius, in horas. Et improbum quidem esse aliquem ut agnoscas, vel unus dies sufficit, ut ait Theognis, at diu vixerit oportet, de cuius probitate certum iudicium fiat. Altera, quod in iuvenibus magnae & vehementes sunt animi commotiones, quas illi saepius, quam rationem sequuntur. Postrema, quod longus

rerum

rerum usus in iudice requiritur, qui cadere in adolescentem non potest. ἀνλον, ait Plato libro tertio de Republica, ἀλλὰ γέροντα δεῖ τὸν ἀγαθὸν κριτὴν εἶναι. Neque vero quilibet senex ad iudicandum aptus est. Non enim ut prudentia necessario aetatem requirit, ita aetas necessario prudentiam adfert; sed is demum, cui anteactae vitae cursus & integritatis, & prudentiae opinionem comparavit. Observabatur & illud antiquitus, ne egeni & exhausti homines facile ad iudicandum admitterentur. Cum enim plerique a Theognidis sententia non abhorreant, & paupertatem omni ratione fugiendam putent, verendum videbatur, ne saepe tales iudices non tam rationem muneris sui, quam magnitudinem munerum alienorum considerarent: neve libentius in nummorum, quam in argumentorum, quae utrinque adferrentur ponderibus expendendis occuparentur: &, utrius gravior esset manus, eius caussam quoque meliorem videri pronunciarent. Atque ob eam caussam iudices non tantum ex moribus & ex aetate, sed etiam ex censu legebantur: quod Romanis alicubi obiicit Tertullianus. Cumque iurisiurandi religio maximum & sanctissimum fidei vinculum merito apud omnes existimetur, iudicaturi prius iudicabant, se ex legum praescripto iudicaturos: cuius rei frequens apud Domosthenem, & alios mentio est. Ne vero legum verbis callide & subdole interpretandis ab earum sententia & voluntate discederent, addebant, τῇ γνώμῃ, τῇ δικαιοτάτῃ, ut apud Demosthenem, aut, quod idem valet, τῇ ἀρίστῃ, ut apud Aristotelem in rethoricis, & apud Iulium Pollucem in libro octavo relatum est: quo significabant, se ita leges interpretaturos, ut rationi & aequitati maxime consentaneum videretur. Quin etiam, ut maiore divini numinis metu perfunderentur, iudicabant in loco sacro. Quamvis enim Deus omnibus locis praesens est, eiusque, ut ait Aratus, omnia plena sunt: in consecratis tamen locis magis omnes nescio quo modo

 illius

illius praesentia commovemur. Atque hanc consuetudinem antiquissimam fuisse, Homerus ostendit, qui iudices in Achillis clypeo sculptos & senes fuisse ait, & in sedilibus lapideis sacro in loco consedisse, οἱ δὲ γέροντες, inquit, Εἴατ' ἐπὶ ξεστοῖσι λίθοις, ἱερῷ ἐνὶ κύκλῳ. Summa in eo adhibenda diligentia est, ut tollantur omnes occasiones, quae possunt efficere aliquem animi motum, quo iudex abducatur a vero. Nam quod de amore ait Teocritus pulcra ei videri, quae pulcra non sunt, idem absolute de toto talium commotionum genere dici potest: prout quisque affectus est, ita res ei alias atque alias videri. Arquatis ait Varro, & veternosis omnia lutea videntur: febricitantibus amara, quae dulcia, aliter omnibus de rebus ebrii, aliter sobrii iudicant. Item putandum est evenire iis omnibus, quorum animus aut amore, aut odio, aut ira, aut invidentia, aut denique aliquo πάθει occupatus est. Docent philosophi, si sensus de rebus sibi obiectis vere iudicaturus sit, oportere ipsum sentiendi instrumentum, quod illi αἰσθητήριον vocant, ἄποιον, id est, omni qualitate, earum saltem, de quibus iudicandum est, vacuum esse: Sic & iudicis animum in sola veritate defixum, ab omni perturbatione purum ac liberum esse oportet. Male verum examinat omnis corruptus iudex: ait Horatius. Quoniam ergo nemo, ut omnia moliatur, exsuere ac deponere insitum atque ingeneratum omnibus sui amorem potest: ideo veteres neminem rei suae idoneum iudicem esse voluerunt: quod & apud iuris nostri auctores saepe legitur, & ante eos ab Aristotele, & in ethicis, & in politicis dictum erat. Nec de filii quidem negotio idoneus iudex est pater, amat enim eum ut partem sui. Et quamvis reperiuntur patres quidam, qui de filiis severissime iudicarunt, ut in exsterna historia Zaleucus, in Romana Brutus, Manlius, alii; usitatius tamen est, patres in filiorum peccatis connivere. Sed hac de re alio loco plura dicentur. Corrumpuntur iudices etiam donis,

& ea

& ea caussa fuit, cur iis legibus, quae de pecuniis repetundis latae sunt, punirentur, qui ob rem iudicandam pecuniam accepissent. Narrat Plutarchus, Thebis olim positas in publico fuisse iudicum statuas, easque sine manibus, quod indicio esset, nihil eos a quoquam accipere debere: eius autem, qui iudicio praesideret, etiam sine oculis: quod ipso personarum adspectu iudices interdum a recto abduci arbitrarentur. Antonius certe apud Ciceronem gloriatur, M. Aquillium, in manifesto repetundarum crimine, hoc potissimum a se artificio liberatum, cum eum moestum ac sordidatum produxisset, tunicamque eius a pectore discidisset, & cicatrices adversorum vulnerum, quae ille pro Republica acceperat, osten disset. Ita iudices, quem absentem forte damnassent, eum adspectu ipsius commoti, liberarunt. Eodem artificio multis ante annis usus erat Hyperides, qui, ut narrat Athenaeus, cum Phryne meretrix pulcherrima rei capitalis argueretur, atque ita teneretur, ut argumentis purgari non posset: cum multa pro ea dixisset ad postremum statuit eam in conspectu iudicium, & pectus eius papillasque nudavit: qui adspectus tantum potuit, ut, quam omnium sententiis damnatum iri opinio erat, omnium suffragiis absoluta discesserit. Ex quo institutum est, ut Ariopagitae noctu iudicarent: cuius rei praeter caeteros auctor est Lucianus. Sed & quo iudicia integriora & incorruptiora essent, nomina ipsa eorum, de quibus ageretur, in Ariopago reticeri solita, quidam tradiderunt, ut, nulla prorsus personarum ratione habita, de rebus tantum ipsis iudicaretur. Multum etiam in iudiciis pervertendis potest eloquentia: neque prorsus mentiebantur veteres illi magistri, qui se docere profitebantur, quo modo caussa inferior, dicendo superior fieri posset. Cui enim nota non sunt verba Ciceronis in caussa Cluentiana, obiectas a se iudicibus tenebras gloriantis? Ideoque rectum erat illud eorundem Ariopagi-

tarum institutum,apud quos oratores praecones voce nihil verborum extra rem facere, & neque proemiis uti, neque epilogis iubebantur. Sapienter quoque Anastasius & alii posteriores Imperatores constituerunt, ne cuiquam administratio patriae suae sine speciali iussu Principis permitteretur. Arbitrati enim sunt id, quod est, unumquemque necessario in patria sua multis cognationibus: adfinitatibus, necessitudinibus implicatum teneri, iisque omnibus rebus iudiciorum religionem ac severitatem impediri. Eodem pertinebant permissae antiquo more alternae iudicum reiectiones: ut e iudiciis omnis omnino suspicio inclinati, ac propendentis in alterutram partem animi tolleretur. Neminem, ait Cicero pro Cluentio, voluerunt maiores nostri non modo de existimatione cuiusquam, sed ne pecuniaria quidem de re minima, esse iudicem, nisi qui inter adversarios convenisset. Expediret, etiam in eos iudices, qui se corrumpi sivissent, gravissimas poenas constitui; ut fecisse Cambysen ait Haerodotus, qui (utinam non singulari, sed in omnem posteritatem duraturo exemplo,) supra iniusti iudicis corium in lora dissectum, eius filium ac successorem sedere iussit, ut eum a paternae improbitatis imitatione paterni supplicii memoria revocaret. Omnino autem iudicibus tria in animo perpetuo habenda esse arbitror. Unum, ut cogitent, quemadmodum ipsi de aliis iudicant, ita de se non alios tantum homines, sed ipsum Deum iudicaturum; Alterum ne prius sententiam ferant, quam diligentissime utriusque partis iura cognoverint. Merito laudatur a Platone illud Hesiodi. Μῆ δὲ δίκην δικάσης πρὶν ἀμφοῖν μῦθον ἀκούσης. Et elegans est illud Philippi, ut opinor, Macedonis, qui cum altera aure occlusa accusatorem audiret, interrogatus, cur id faceret, dixit, se eam servare integram reo. Postremum illud est, debere quidem iudicem plane medium esse, (ideo enim μεσῖται, ut ait Aristoteles, vocantur;) sed tamen;

men;

men, si in alterutram partem inclinandum sit, ut Circe dicebat, minus periculi esse, si navis ad Scyllam potius paulum inclinaret, quam si ad Charybdim: ita in hominibus puniendis minus mali esse in clementia ac lenitate, quam in saevitia, & acerbitate. Nam etsi laudata est apud veteres praetoris cuiusdam severitas, cuius tribunal scopulum reorum vocabant: multo tamen maiorem laudem haberet illa vox Neronis, si ex animo prolata esset, aut si ipse in eadem mansuetudine perstitisset, qui subscriturus sententiae capitis in quendam: *Utinam*, inquit, *nunquam didicissem litteras*. Et M. Antonini illud praecipue commendatur, quod poenas legibus definitas semper usque ad aliquem modum mitigabat. Pleni sunt libri nostri talium sententiarum: *Benignius interpretandae sunt leges, quo voluntas earum conservetur*. Et, *Interpretatione molliendae sunt poenae potius, quam exasperandae.* Non possum hoc loco praeterire dictum quoddam vetustissimi oratoris Antiphontis: Εἰ δέοι τι ἁμαρτεῖν, τὸ ἀδίκως ἀπολῦσαι ὁσιώτερον, ἢ τὸ δὲ ἀδίκως ἀπολέσαι· τὸ μὲν γὰρ ἁμάρτημά ἐστι, τὸ δὲ ἀδίκως ἀποκτεῖναι, ἀσέβημα. Cuius sententiae similem quandam ex libris nostris suo loco proferemus. Dixi de auctoritate & officio iudicum, non quaecunque poteram, (neque enim id aut res postulabat, aut tempus patiebatur,) sed ea tamen, quae dixi, neque aliena, neque inutilia fuisse confido. Quid praestiterim, vos ipsi iudices eritis. Siquis erit, qui me contendat debuisse statim ad ea, quae iuris civilis propria erant, accedere: ab eo peto, ne mihi veniam neget, quod ego amicis rem non magni momenti petentibus negare non potuerim; neve sit ita difficilis creditor, ut in crastinum exspectare nolit: cum praesertim ipsi iurisconsulti sub eo, quem explicaturi sumus, titulo tradant, in mora modici temporis non magnum damnum inesse censeri. DIXI.

ORA-

ORATIO XIX.

MANDATU. S. P. Q. R. HABITA. IN. AEDE. SACRA. B. MARIE. VIRGINIS. *QUAE. EST. IN. CAPITOLIO.*

In reditu ad urbem.

M. ANTONII COLUMNAE,

post Turcas navali praelio victos. *

Ibid. Decembr.

Anno CIↃ IↃ LXIX.

De hac Oratione Thuanus *lib. L. Histor. f.* 1033. *Muretus ipse lib.* I. *Epist.* 22.

SI ulla post hominum memoriam parta victoria est, in qua & admirabilis se divini numinis potentia ostenderit; & quid fortium virorum virtus, quid singularis ductorum prudentia valeat, cognitum ac declaratum sit: in hac certe, quam superioribus diebus imperatores ac milites nostri ex immanissimo ac deterrimo Christiani nominis hoste retulerunt, ita haec omnia patefacta

* Huiusmodi gratulatoriae de victoriis ex hoste relatis, habes in *Orationibus Procerum* Vol. I. Orat. 23. *Ulrici Zesii* ad Maximilianum I. Imp. e bello Veneto reducem, Orat. 58. *Christoph. Vassevieii* ad *Rudolphum II.* Imp. de victoria ad Sisseck; Orat. 36. *Stanislai Lubienii* ad *Sigismundum III.* R. P. de capta Smolensko. De rebus in Polonia restitutis *Io. Casimiro* R. P. gratulatur *Vinc. Fabricius* Orat. 105. Vol. II. de nato nuper filio *Nic. Avancinus*, *Ferdinando III.* Imp. Orat. 91. eiusdem Volum. *Ludovico XIII. Hieronimus Donatus* de regno Neapolitano, ditionibus eius adiecto, filiaeque nuptiis, Orat. 19. Vol. I.

facta sunt, ut nunquam maioribus aut illustrioribus argumentis aut illustrata esse; aut in posterum illustrari posse videantur. Quare & immortali ac praepotenti Deo, huius tanti boni, ut aliorum omnium, auctori, gratiae, quantas maximas animus noster capit, agendae sunt; & fortissimis, ac clarissimis viris, qui periculum a nobis omnibus vitae suae periculo depulerunt, qui barbaris in nos irruentibus iter corporibus suis occluserunt, qui pestem ac perniciem, quam illi nobis machinabantur, in ipsorum capita converterunt, qui illorum temeritatem consilio, furorem fortitudine, audaciam virtute superarunt, novi atque inusitati honores pro nova ipsorum atque inusitata virtute tribuendi. Quod enim tantum ac tam singulare honoris genus reperiri, aut excogitari potest, quod non & in aliis, qui egregiam in hoc bello Reipublicae Christianae operam navarunt, & tuae inprimis, M. ANTONI COLUMNA, virtuti rebusque gestis, & ab aliis Christianis populis, & praecipue a Populo Romano debeatur? Cuius universi quod sit erga te studium, quae voluntas, neque tibi unquam aut dubium, aut obscurum fuit; & tamen nuper apertissime cognoscere potuisti, cum, tuo in urbem ingressu, tantus ad te omnium aetatum atque ordinum concursus factus est, tanta effusa omnis generis multitudo, ut ipsi septem colles, ipsa urbis moenia, si natura pateretur, sedibus suis relictis, obviam tibi prodire cupere viderentur. Quacunque incesseras, faustis acclamationibus omnia personabant; omnes redundantem & foras erumpere gestientem laetitiam ore, oculis, manibus indicabant; omnium in te uno figebatur obtutus; omnes te, non ut unum ex principibus civitatis, sed ut firmissimam ac solidissimam Romani nominis ac dignitatis columnam intuebantur. Coelum ipsum manifesto favit honori tuo: cum, quod aliquot dies antea triste ac nubilum fuerat, ingressuro te, ita derepente nitere coepit, ut illa subita serenitas facile omnibus indicarit,

honores,

honores, qui tibi haberentur, etiam coelestium iudicio comprobari. Nunc quoque, quanta hoc augustissimum templum frequentia hominum compleverit, vides: qui omnes eo animo huc convenerunt, ut Christo Iesu victori & victoriarum datori, ut Beatissimae Virgini, ut caeteris coelitibus, quorum auxilio hanc victoriam sine ulla dubitatione acceptam ferre debeamus, tum propter fusos ac fugatos hostes, tum propter te salvum ac sospitem in patriam reductum, rite, ac pie, ut debent, gratias agant. Beatum te, M. Antoni, propter cuius & abeuntis periculum & redeuntis salutem templa complentur. Meminimus omnes, superioribus mensibus, te ad bellum profecto, quae tota urbe fuerit trepidatio, quae sollicitudo, qui pavor. Quamvis enim & duces delecti erant fortissimi, ac sapientissimi, & ex toto propemodum orbe Christiano flos ipse nobilitatis convenerat, & praecipue Italiae atque huius urbis ornamenta ac columina in exercitu versabantur: tamen eo magis metuebantur varii bellorum & ancipites casus: quod, si quid aut propter vim tempestatum, aut propter hostilium copiarum magnitudinem, aut quo alio eventu gravius accidisset: nulla reliqua spes erat, ullum amplius aetate nostra talem exercitum posse denuo comparari. Vagabatur autem toto mari infinita quaedam latronum multitudo, nostro sanguine cruenta, nostris spoliis onusta: qui & semper alias suopte ingenio feroces, & tum maxime propter recentes victorias spe atque animis inflati, tantos sibi spiritus, tantam arrogantiam sumpserant, ut classem quidem nostram a se spiritu ipso difflatum iri, ea vero disiecta, quasi ianua quadam effracta ac revulsa, omnes sibi Christianorum portus, omnes insulas, omnem oram maritimam apertam fore arbitrarentur. Augebat timorem nostrum, quod anno superiori eas Deus alienatae a nobis propter peccata nostra voluntatis suae significationes dederat, ut non iniuria trepidaremus, ne ille merito nobis iratus, per hostes nominis

nis

nis sui a populo suo poenas repetere decrevisset. Sed caeca hominum iudicia. O abstrusa & recondita Dei consilia. O bonitatem ac clementiam ipsius perpetuo praedicandam. Vere Dominus est, qui vulnerat & medetur; percutit & manus eius sanabunt; qui mortificat & vivificat; qui deducit ad inferos & reducit. Pro paterna sua misericordia castigans castigavit nos: sed morti non tradidit nos. Respexit ad lachrymas, ad ieiunia ad eleemosynas, ad preces Ecclesiae suae: ad quae omnia Pius V. nomine & re sanctissimus Pontifex, toto illo tempore, alios omnes & praecepto & exemplo suo incitabat. Em senex sanctissime & veterum illorum Pontificum simillime, scelerum ultor, iustitiae cultor, veteris disciplinae restitutor, cui, bono publico, his miseris ac turbulentis temporibus, Ecclesiam suam gubernandam commisit Deus, hic est fructus lachrymarum atque obsecrationum tuarum. Tui fletus pepererunt nobis hoc gaudium; tua quotidiana sacrificia hanc nobis a Deo victoriam impetrarunt. Metis exsultans, quod lachrymans seminasti. Te novo Moyse manus in coelum tollente, novus hic Iosue superabat Amalechitas. Tu mentem in Deo, nostri milites in barbarorum corporibus tela figebant. Confirmabant illorum dexteras preces tuae, & hostilium gladiorum cuspidem retundebant. Itaque quanto plus nobis dedit Deus quam petebamus. Nos timidi vota faciebamus, ut hostium classis, cum adventare nostram auditum esset, quam celerrime se ad suos reciperet, quo post tot editas strages, timuisse tamen, & exspectare ausa non esse nostrorum impetum videretur. Nam illud prope immodicum videbatur optare, ut & congrederentur, & se barbari, nostrorum virtute cognita, in fugam darent. Quod si ad efficiendam aliquam imaginem speciemque victoriae, aliquot illorum naves depressae, aliquot captae, numerus aliquis captivorum liberatus esset: abunde omnes non exspectationi modo,

sed

sed optatis quoque nostris satisfactum fore arbitrabamur. Ut autem sine magna nostrorum clade amplius quadraginta hostium millia caederentur; ut decem & eo amplius millia caperentur; ut centum nonaginta quinque illorum triremes, aliaque complura navigiorum genera in nostrorum potestatem venirent; ut plus quindecim captivorum nostrorum millia liberarentur; ut ex tanta illorum multitudine vix unus perfidus pirata, & unus item saevissimi praedonis Ariadeni filius fuga elaberetur; qui ad superbas immanis illius tyranni aures acerbissimum minimeque ab ipso expectatum tantae cladis nuncium adferrent, quis unquam nostrum, non dicam sperare, sed propemodum optare ausus est? Praecurrit fortitudo vestra spes nostras: quaeque nos ne frustra optaremus verebamur, ut ea frustra hostis optaret, admirabili Dei beneficio, & vestra singulari virtute perfectum est. Illud vero memorabile & animadvertendum, neque fortuito accidisse, sed iustissimo Dei iudicio effectum esse credendum est: quod, qui duo ex illa impura foedissimorum mancipiorum colluvie maximas minas iactare; qui uni ex omnibus Christianorum vires maxime despicere soliti erant; ut etiam apud illum stolidum ac furentem dominum suum ausi essent gloriari, se centum triremibus, quidquid usquam Christianorum esset, undique exterminaturos: ii potissimum, cum ad manus ventum est, ita subito praeterrefacti sunt, ut mare ipsum angustum eis esse ad fugam videretur. O nonae Octobres, quam faustam ac felicem nobis, posterisque nostris vestri memoriam reliquistis. Quis non eorum, qui praelio non interfuerunt, ut sibi liceret spectasse, quae illo die gesta sunt, annum unum de consequentis vitae suae spacio, si fieri posset, ademptum velit. Solem ego ipsum, ita vivam, in tam pulchro spectaculo, ut Iosue olim adversus Amorraeos pugnante substiturum fuisse arbitror: nisi tanta fuisset vincendi celeritas, ut, qui nihil metuebant, id unum metue-

re

re viderentur, ne prius advesperasceret, quam omnes hostes aut caesi, aut capti, aut fugati essent. Quaenam igitur statuae, qui arcus, quae columnae, quae trophaea vobis excitari poterunt, viri fortissimi, quae non dico paria esse meritis vestris, sed eorum partem adumbrare aliquam possint? Qui futuri sunt usque eo diserti ac copiosi historiarum scriptores, qui, cum ad Naupacteam victoriam ventum erit, non potius metuant, ne quid de illius magnitudine deterant, quam eam se verbis exequare posse confidant? Semper enim iustum minuendi metum faciunt ea, quae amplificandi spem sua magnitudine sustulerunt. Vos exultantem barbarorum audaciam compressistis; vos maria illis clausistis, nostris aperuistis; vos flammam atque ferrum, vos caedem, incendia, rapinas, libidinem, a Christianorum vita, tectis, fortunis, corporibus arcuistis; vos a templis sacrilegia, ab oppidis direptionem, ab agris vastitatem depulistis; per vos cruentata ac tepefacta maria illorum sanguine redundarunt; per vos vicina littora illorum, aut sauciorum, aut morientium inconditis ululatibus personarunt; vobis magistris didicit noster miles vincere, barbarus vinci; vobis Christianorum alii vitam debent, alii libertatem, omnes securitatem. Durum, fateor, fuerat, audire, tam multa opida a nefariis latronibus capta, tam multa incensa, tam multas regiones vastatas, abducta in servitutem tam multa hominum millia: sed, si Christi potentia, si Christianorum fortitudo aliter apud barbaras gentes illustrari, quam post tot acceptas calamitates, non poterat: prope est, ut exclamem, tanti fuisse. Certe quidem ut verni temporis clementia & amoenitas minus hilararet animos nostros, nisi eam hyemis rigor & asperitas antecessisset: ita minus omnes huius victoriae iucunditatem ac dulcedinem sentiremus, nisi eam cum superiorum temporum tristitia, & acerbitate compararemus. Neque vero eos tantum, qui ex illo nobis omni-

bus

bus salutari praelio, re bene gesta, incolumes reverterunt, omnibus maximis honoribus debemus efficere: sed eorum quoque memoriam grato animo amplissimisque laudibus prosequi, quos in illo conflictu fortiter dimicantes, non tam vis hostium perculit, quam ille ipse, pro quo pugnabant, sibi pignoratus est Christus. Qui si, ut credibile est, prius Christiano ritu expiati, ac culpis omnibus soluti, tunc vero in Deum tantum intuentes, in eo mente ac cogitatione defixi, vitam pro illius gloria proiecerunt, eodem illo temporis puncto angelorum legionibus stipati, triumphantes in coelum evolarunt. O vos beatissimos, qui sanguinem vestrum pro eo fudistis, qui prior ipse pro vobis suum sanguinem fuderat, qui mortem naturae debitam, pro vitae auctore potissimum reddidistis. Illi impii, quos tum concidebatis, cum concidistis, & mortem oppetierunt cum ignominia, & mortui poenas nunc ad inferos luunt: vos vero & extremum spiritum victores cum gloria effudistis, & mortali conditione vitae in immortalitatem commutata piorum estis aeternam sedem & locum consecuti. Beata vita, quae tali morte conclusa est. Beata mors, quae tali vitae principum dedit. Sed ut ad te, M. Antoni, mea iam revertatur oratio, neque Populus Romanus ignorat, neque unquam ulla ignoratura est aut gens, aut aetas, huius immortalis gloriae nomen multo tibi plus quam pro virili parte deberi. Tu iam inde a principio, cum a sanctissimo Pontifice Pio Quincto huius saluberrimae Principum Christianorum coniunctionis fundamenta iacerentur, ad eam rem ex ipsius sententia conficiendam, plurimum laboris, operae, auctoritatis contulisti. Tu cum classi Pontificiae summo cum imperio praefectus esses, in Siciliam profectus, interea dum Ioannes Austrius, non mea tantum, sed omni omnium praedicatione maior adolescens, cuius in totam Christianorum classem summa erat auctoritas ac potestas, eodem perveniret, & milites & classiarios studiosissime

diofiſſime exercuiſti, &, ut omnium rerum ad maritimum bellum neceſſariarum copia ſuppeteret, perfeciſti. Tu, quoties de ſumma re deliberatum eſt, eas ſententias dixiſti, quae ſummam prudentiam cum ſumma animi excelſitate coniunctam indicarent. Tu cum offenſiones quaedam interveniſſent, quae rem in ſummum periculum adduxerant: iratorum animis, ſapientiſſime capto conſilio, & gravi atque accommodata ad tempus oratione mitigatis ac compoſitis, naſcentis mali occaſionem ſuſtuliſti. Tua cohortatione inflammati milites ad pugnam exarſerunt: tuum in ipſa pugna exemplum ſecuti, omnia pro Chriſto pericula contempſerunt. Pervenit, ac perlatus eſt uſque huc tuarum immortalitate dignarum vocum ſonus: Optimis auſpiciis geri, quaecunque pro Chriſtiana religione gererentur; barbaricam audaciam cedentibus inſtare, inſtantibus cedere; noſtrorum & victoriae & morti immortalem gloriam propoſitam eſſe; illo duce atque auſpice, cuius brachia in cruce pendentis effigies, e ſummo regiae triremis eminens, noſtros animaret, terreret hoſtes, de ſecundo praelii exitu nemini eſſe dubitandum. Audivi, audivi ipſe de fortiſſimo viro, cuius eximia virtus & ſaepe alias, & in hoc bello vel maxime ſpectata eſt, quique tuorum in hac expeditione conſiliorum, ac laborum particeps fuit, quam praeclarum tibi, quamque honorificum teſtimonium tribuerit divinus adoleſcens Ioannes Auſtrius, poſtridie eius diei, quo debellatum eſt: cum aperte praedicaret, tuum in hac ſancta belli ſocietate conflanda praeter caeteros laborem ac ſtudium; in deliberando prudentiam & altitudinem animi; in re gerenda fortitudinem & alacritatem exſtitiſſe; te & committendi praelii conſuaſorem, & comparandae victoriae adiutorem ſibi praecipuum fuiſſe. Quae cum omnia magna & praeclara ſint, multo tamen a te maiora & praeclariora populus Romanus exſpectat. Properant M. Antoni noſtra omnium vota: quique animis praeſentis gaudii magnitudinem

capere vix poſſumus, rerum a te geſtarum praeſtantia, quaſi quibuſdam alis ſublati, cogitatione & ſpe multo iam ulterius provolamus. Non ſatis eſt impuliſſe hoſtem: proſtrenendus & opprimendus eſt, antequam ſe novis opibus copiiſque renovarit. Extorquenda ſunt vobis ex illius belluae faucibus impioque dominatu ampla illa & optima regna, in quae, a Romano imperio diſtracta atque divulſa, nullo iure, iniuſtiſſimus poſſeſſor invaſit. Tendit vobis Iudaea ſupplices manus, & palmas, quarum feraciſſima eſt, veſtris victoriis triumphiſque deſpondet, obteſtaturque vos per eum, quem ex puriſſimae matris utero mirabiliter exeuntem excepit, cuius veſtigiis impreſſa, cuius admirandis operibus nobilitata, cuius ſparſo pro nobis omnibus ſanguine irrigata eſt, ne ſe diutius patiamini indigna Chriſti hoſtium ſervitute oppreſſam teneri. Duce olim columna Iudaei ex dura ac diuturna ſervitute extracti ſunt. Utinam noſtris quoque temporibus Iudaea ipſa duce Columna ex multo duriori multoque diuturniori ſervitute extrahatur. Proditum eſt litterarum monumentis, imperante Conſtantino, Conſtantini magni filio, viſam eſſe in coelo ſub ſpecie crucis ingentem columnam coronatam, quae longe lateque collucens, a monte olivarum uſque ad eum montem, ubi Chriſtus pro nobis omnibus morte affectus eſt, pertingeret. Declarandum eſt tibi M. Antoni rebus ac factis, tam inſigne prodigium ad te & ad gentem tuam pertinere. An vero gentes quaedam antiquis temporibus propter violata maiorum ſuorum ſepulchra graviſſima bella ſuſceperunt: nos IESU CHRISTI Domini ac Dei noſtri ſepulchrum, monumenttm ſalutis noſtrae, pignus reſurrectionis noſtrae, ab immundis canibus tamdiu teneri, eiſque ludibrio eſſe patiemur? Ite potius optimis ominibus generoſae ac fortes animae. Ite accenſa divinae gloriae ſtudio pectora: continuate victorias: connectite triumphos: invidete poſteris veſtris gloriam eius terrae,

ex

ex qua salus nostra prodiit, ab immanibus belluis receptae ac recuperatae. Ubi melius sanguis spargi potest? ubi melius vita deponi? ubi verior ac solidor gloria comparari? O Christe, te appello. In tua manu bellum & pax: in tua manu victoria; in tua manu regum ac populorum corda sunt. Inspira nostris ardorem pugnandi, da eisdem vim facultatemque vincendi, immitte eam mentem principibus ac populis, qui nondum in hanc sanctam societatem nomina dederunt, ut id primo quoque tempore facere maturent: non quod tu, qui omnia potes, aut eorum opera aut nostra ad hostes tuos obterendos egeas: sed ut omnes, qui tuo nomine gloriantur, in partem aliquam veniant eius gloriae, quae ex nominis ac cultus tui propagatione capietur. Et quando urbem Romam imperii sedem ac domicilium, Ecclesiam Romanam religionis firmamentum esse voluisti: da Pio Quincto Pontifici, da populo Romano hoc munus, ut in hanc potissimum urbem, & ad hunc potissimum Pontificem partae tam nobilis victoriae aliquando nunicus adferatur. DIXI.

ORATIO XX.

Habita Romae in aede D. Petri in Vaticano V. Id. Mai.

Anno M. D. LXXII.

Infunere Pii V. Pont. Max. qui obiit Kal. Mai. eiusdem anni *

Dicturus ex veteri consuetudine de Pii V. sanctissimi & in omni virtutum genere summi Pontificis laudibus, in hoc orbis terrarum augustissimo nobilissimoque

M 2

* Funebres etiam sunt in hoc Volumine Orat. XXIV. & XXVI. & volumine sequenti, quae locum extremum occupant Orat. XXV. &

ſimoque conſeſſu, Patres ampliſſimi, maximopere commoverer ac conturbarer animo, tum ob virium mearum imbecillitatem, tum ob brevitatem temporis mihi ad mē comparandum dati: ſi exiſtimarem aut ullam in quoquam vim dicendi meritis ipſius parem poſſe reperiri, aut ullam longitudinem temporis ſuffecturam ei, qui tam copioſi ac multiplicis argumenti partes omnes pertractare ac perſequi vellet. Sed cum & omnibus, & vobis praecipue, qui propius illum cognoviſtis, notum exploratumque ſit, iis illum ſupra caeteros mortales virtutibus floruiſſe, quarum praeſtantiam, non dicam exaequare dicendo, ſed aſſequi cogitando difficile atque arduum ſit: ipſa me animoſiorem atque alacriorem facit ſuſcepti muneris difficultas, cogitantem, quod mihi neceſſario eveniet, ut & multa memoratu digniſſima praetermittam, & ea ipſa, quae attingam, ieiunius multo atque exilius, quam pro ipſorum dignitate, percurram, idem cuilibet quamlibet exercitato & omnibus rebus ad dicendum inſtructo homini eventurum fuiſſe. Ac quoniam

& XXVI. In *Orationibus Procerum* reperiuntur huius generis quam plurimae, a praeſtantiſſimis Oratoribus habitae, ut Vol. I. Orat. 10. *M. Antonii Sabellici* in funere Benedicti Rugii; Orat. 14. *Maximi Leonelli* in funere Innocentii IIX. P. R. Orat. 21. *Gabr. Mauri* in funere Benedicti Piſauri, Orat. 24. *Io. Bapt. Rahmnuſii* in funere Franciſci Faſeoli; Orat. 43. *Petri Victorii* in funere Eleonorae Ducis Florent. & ſequens in fun. Ferdinandi I. Imp. a *Franc. Forgatz* recitata; Orat. 59. In fun. Caeſaris Baronii, Oratore *Mich. Angelo Buccio*, & Orat. 71. *Staniſl. Lubienii* in fun. Sigiſmundi III. Pol. R. Volum. II. Orat. 163. *Ant. Malagonelli* in funere Clementis X. R. Pont. Orat. 194. *Aub. Miraei* in obitum Rudolphi II. Imp. & ſequens 195. *Io. Henr. Boecleri* in funere Lunaſti Dorſtenſonii. Vol. III. Orat. 213. *Ant. Malagonelli* in fun. Chriſtinae Reginae; Orat. 229. *Io. Georgii Graevii* in obitum Mariae Stuartae Angl. Reg. & eiuſdem Oratio, quae locum 251. obtinuit in obitum Guilielmi III. M. Britanniae R. quam ſequitur *Iac. Triglandii* Oratio in eundem Principem. Num. 272. habetur Oratio, qua *Clemens XI.* P. M. manibus Caroli Card. de Tournon parentavit; ut alias taceam paſſim in eodem opere obvias.

niam auguratur animus, eum iam in aeternas illas beatorum sedes evectum, & cum Deo coniunctum, quae hoc tempore a nobis dicuntur, quaeque fiunt, audire atque intueri: eundem in hoc munere obeundo modum tenebo, quem tenerem, si ipse, mortali adhuc corpore indutus, praesens adesset: ut & eo genere orationis utar, quo ipsum praecipue oblectari solitum novimus, non pigmentis ac fucis oblito, sed severo ac solido; & ea sola in ipso commendem; quae ipse in rebus humanis commendanda ducebat. Qui ethnicorum more vixerunt, ethnicorum more laudentur: ego tam sancto, tamque Christiano Principi nullam laudem convenire arbitror, nisi vere ac proprie Christianam. Itaque in quibus exaggerandis, & amplificandis veteres plurimi erant, & a quibus fere huius generis orationum principia ducebant, patriae claritatem, quam etiam quidam ex illis primam partem felicitatis esse dixerunt, nobilitatem generis, opes, ac copias; ea nos, etiamsi vere ac copiose id facere possemus, in talis tamen viri laudibus numeranda non ducemus (a). Quanti haec sint, declaravit ipse Christus, qui totius orbis Dominus, obscurum & ante id tempus ignobilem pagum, iu quo nasceretur, elegit. Deus & Dei filius, faber & fabri filius haberi voluit; rex omnium, in paupere tugurio natus, non habuit ubi reclinaret caput. Immo vero ii demum gloriosi mihi praeter caeteros, atque illustres videntur, etiamsi haec humanorum rationum momentis expendere libeat, qui Deo tantum freti, ea, quae inter homines summa habentur, sine ullis eiusmodi praesidiis, sua sibi virtute pepererunt. Pulchrum est enim ita abundare, ut nemini quidquam debeas; ita illustrare alios, ut nihil ipse splendoris ac claritatis ab aliis mutuatus esse dicaris. Sed, his omissis, quae semper sapientissimus quisque contempsit, iam quasi thesaurum quendam rerum pulcherrimarum, ac pretiosissimarum

 aperiens,

(a) *Matth. 13. Marc. 16. Matth. 8.*

aperiens, ſpectandumque proponens, evolvam & explicabo vera illa & divina bona, quae ſemper illum bonis amabilem, improbis formidabilem, utriſque admirabilem reddiderunt. Qui ſtatim ab ipſo ineuntis aetatis principio, cum & divino lumine illuſtratus, & domeſtica, ut credibile eſt, inſtitutione commonefactus, iis, qui in ſeculo viverent, difficilem eſſe in coelum viam iudicaſſet, impulſu Spiritus ſancti, fugit e patria inferiori ac terreſtri, ut Abraham, (b) iterque illud arripuit, quod ad illam ſuperiorem ac coeleſtem tendenti tutius, atque expeditius eſſe intelligebat. Fugit ut Loth, neque poſt tergum reſpexit, cum ſciret eos, qui manu ad aratrum appoſita reſpiciunt retro, aptos non eſſe ad regnum Dei. Fugit ut Iacob, & in ea demum terra conquievit, in qua vidit ſcalas, per quas itur in coelum. Dedit enim nomen in laudatiſſimam illam D. Dominici ſodalitatem, in qua, ut primum inſtituta eſt, tanquam in opimo ac fertili agro, eodemque bene ac diligenter ſubacto, & exculto, viri & doctrinae magnitudine, & vitae ſanctitate praeſtantes, nunquam alii aliis ſuccreſcere, alii ex aliis continenter propagari ac profeminari deſierunt. In ea ita vixit, ut iuvenis ſenibus, tyro veteranis, novitius exercitatis, tanquam exemplum continentiae, tolerantiae, frugalitatis, obedientiae, omnis denique virtutis proponeretur. Neque vero coepit quidem ita vivere, ſed in eo non perſtitit; neque perſtitit quidem, ſed non longius progreſſus eſt; neque progreſſus quidem, ſed in medio curſu defatigatus. Immo vero totum vitae ſpatium ita tranſegit, ut, cum iam pridem ad ſummam virtutis perfectionem perveniſſe iudicaretur, ipſe tamen quotidie ſeipſo melior ac perfectior cerneretur. Cum autem alia in hoc viro admirabilia fuerunt, tum ſingulare ſtudium conſervandae verae ac Catholicae religionis, & adverſus eos, qui illam ulla ex parte labefactare conarentur, implacabile odium ſemper

(b) Gen. 12. Gen. 19. Gen. 20.

ſemper eluxit. Quibus cum ille perpetuum bellum gerens, ne punctum quidem temporis in vita ab eis vexandis, & exagitandis conquievit. In aliis erratis condonandis, atque ignoſcendis, quanquam & ſui & aliorum ſeveriſſimus cenſor, non ita ſe durum atque inexorabilem praebebat: qui ab Eccleſia deſciviſſent, niſi aut ipſos erroribus, aut ipſis orbem purgaret, vitam ſibi acerbam atque inſuavem eſſe ducebat (c). Exedebat animum ipſius zelus Eccleſiae; neque quiſquam unquam verius idem, quod olim David, dicere potuit (d): *Nonne qui oderunt te, Domine, oderam, & ſuper inimicos tuos tabeſcebam? Perfecto odio oderam illos*. Ergo cum ei munus in eos inquirendi publice mandatum eſſet, quas ille potentum inimicitias, quas minas, quae pericula, quas vitae ac capitis dimicationes ſibi, dum illos modis omnibus perſequitur, defugiendas putavit? quas non potius ultro ac cupide appetiit? quam ſaepe ab illis petitus, a Deo mirabiliter ſervatus eſt? ut de eo dici poſſit, quod alicubi ait Cyprianus: non animum martyrio, ſed martyrium animo defuiſſe. Ob haec tanta, ac tam praeclara in Chriſtianam Rempublicam merita, primum creatus Epiſcopus Nepeſinus, deinde a Paulo IV. in veſtrum, Patres ampliſſimi, Collegium adſcitus, atque aggregatus, quanta cum dignitate dignitatem illam ſuſtinuerit, quid opus eſt, praeſertim apud vos agentem, pluribus verbis exponere? Quantum ei prudentiae & acuminis ad videnda ea, quae vera & recta eſſent, quantum animi & libertatis ad eadem proferenda, quantum auctoritatis ad obtinenda ſemper fuit? Nihil unquam ille in dicenda ſententia aut metui, aut gratiae dedit; nunquam ad cuiuſquam voluntatem orationem ſuam accommodavit; nunquam quidquam veritate prius, aut antiquius habuit. Itaque vulgo etiam dicebant, nihil ab eo precibus peti oportere: preces

 enim

(c) *Ps.* 60.
(d) *Ps.* 138.

enim apud eum neque ad iuſta impetranda neceſſarias eſſe, neque ad iniuſta extorquenda efficaces. Quod ſi quidam ex veteribus Romanis eo nomine felix habitus eſt, quod ab eo nemo ullam rem improbam petere auderet: quid hunc dicemus, quem omnes, qui quid petituri erant, in quo vel minimum turpitudinis ineſſet, tanquam ſcopulum quendam refugiebant? Ut autem divino conſilio, veſtris ſuffragiis, in Pii Quarti locum ſuffectus eſt, tanta ſubito exſtitit bonorum alacritas, & exſultatio, tanta improborum fuga, & trepidatio, ut neque illi quidquam ſibi optatius potuiſſe contingere, neque hi uſpiam ſe iam tuto poſſe conſiſtere arbitrarentur. Cernere erat bonos hilares & erectos, triſtes improbos & abiectos; illos gaudio triumphantes, hos de conſciſcendo ſibi voluntario exſilio conſilia inter ſe communicantes; illi gratulatum ad templa convolabant, hi adſpectum hominum lucemque vitabant; illos ſublatos in coelum, hos amandatos infra terram putares. Neque vero multis edictis aut programmatis opus fuit ad peſtes quaſdam hominum ex urbe pellendas. Ut ſol exoriens nebulas diſiicit, ut ventus aream purgat: ita nomen ipſum novi Pontificis diſſipavit improbos, & urbem tetra illa impurorum hominum colluvione purgavit. Iam in ipſo Pontificatu qualis fuerit, ſi quis ſubtilius requirere inſtituat, ita reperiret, multis ſeculis nullum Pontificem fuiſſe, qui ad veteres illos, Silveſtrum, Gregorium, Leonem, eiuſdemque generis alios, vivendi ratione, & conſuetudine propius acceſſerit. Primum enim ſi privata & domeſtica ſpectemus, eandem in victu cultuque parſimoniam retinuit, cui a principio ſe, cum adhuc in monaſterio eſſet, aſſuefecerat. Eadem ieiunia erant, aedem preces, eadem ſtatis anni temporibus a certis ciborum generibus abſtinentia, eadem interioris veſtitus aſperitas: neque quiſquam unquam intemperans tanto ſtudio voluptates corporis conſectatus eſt, quanto ille

eas

eas perpetuo repudiavit. Imo vero, quarum Ecclesiae constitutionum propter senectutem, aut propter imbecillitatem corporis gratia plerumque petentibus fieri solet, iis ut ipse se solveret, quanquam & affecta aetate, & corpore admodum imbecillo, nunquam tamen adduci potuit. Quotidie fere sacrificabat; si id non poterat, omnino tamen sacrosancto missae sacrificio intererat. Nunquam ex eius ore verbum unum prodiit, quod non aut ad Dei laudem, aut ad eorum, qui aderant, emendationem pertineret. Sic quanquam adhuc in terra positus, versabatur in coelo: & cum hic nobiscum viveret, iam tamen civis erat Sanctorum & domesticus Dei. Tota quoque eius familia ad exemplum Domini composita erat: cumque multis in locis familiares principum sumptuoso vestis genere, arrogantia & contemptu caeterorum, licentia & dicendi & faciendi quidquid collibuit, distingui ab aliis soleant, hic suos ita instituerat, ut nulla re magis quam modestia singulari, & praecipua quadam sanctimonia vitae a vulgaribus discernerentur. Atque haec privatim. Publice autem quot quantaque beneficia & in hanc urbem, & in totam Christianam Rempublicam contulit? Revocavit veterem Ecclesiasticam disciplinam: quae ita iam obsoleverat, vix ut eius imaginem veterum scriptis agnosceremus. Iudiciorum severitatem, quam iam improbissimus quisque aut eludere aut perrumpere solebat, renovavit: cumque acrioribus remediis egere hoc seculum iudicaret, propositis etiam acerbioribus suppliciis, hominum libidinem audaciamque frenavit. In quo, si qui sunt, qui eum ut nimis severum, ac rigidum culpare audeant, & ut molles aegroti de medicamentorum amaritie conquerantur: facere id non possunt, quin eadem opera de sua nequitia & levitate fateantur. Nam si adversus extraneos tantum severitatem adhibuit, in se autem, & in suos remissus, atque indulgens fuit, tum sane hos reprehensores audiemus: sin & domi, & foris, &

in suos

in ſuos, & in alienos ſui ſe ſimilem praebuit, neque quenquam uſque eo carum habuit, ut ad eius peccata connivendum duxerit; fateamur, id quod res eſt, ſeveritatem illam ab eximio quodam iuſtitiae ſtudio profectam, his temporibus neceſſariam ac ſalutarem fuiſſe. Iam eum & ab omni avaritia ac ſordibus longiſſime abfuiſſe, & liberalitate ac magnificentia excelluiſſe, & res ipſa loquitur, & ii quoque, qui propter eas quas dixi cauſſas parum eius gloriae favent, confitentur. Cui rei argumento eſt & innumerabilium privatorum inopia ſublevata, & infinita illa vis pecuniarum, qua omnibus prope orbis Chriſtiani partibus aliqua difficultate preſſis ac laborantibus ſine ulla cunctatione ſubvenit. Illud vero immortale, & omnium gentium omniumque ſeculorum praedicatione celebrandum beneficium, quo univerſam Chriſtianam Rempublicam affecit, inita & conſtituta cum Philippo Rege vere Catholico, & cum Venetis, belli adverſus Turcas gerendi ſocietate, quis unquam ſatis pro dignitate laudaverit? Quam in ſocietatem, ut caeteros quoque principes Chriſtianos perduceret, cum alia multa molitus eſt: tum anno ſuperiori, periculoſiſſimo tempore maximis caloribus, eum quem ſemper meritiſſimo unice dilexit, ſororis ſuae nepotem, Michaelem Cardinalem Alexandrinum, ſibi ſanguinis quidem coniunctione proximum, ſed virtutis imitatione propriorem, in cuius aſpectu ac colloquio acquieſcebat, cum quo cogitationes ac conſilia ſua communicabat, in quo maximum poſteritati ſuae praeſidium collocarat; eum igitur legatum in Hiſpaniam, in Luſitaniam, in Galliam miſit; neque eius, quem tantopere amabat, viam in apertum diſcrimen exponere veritus eſt, dum ne quid intentatum relinqueret, quod ad Chriſti gloriam & ad Chriſtianorum utilitatem pertineret. Haec ego cum laudo, Patres ampliſſimi, vos laudo. Magna enim veſtra laus eſt, aliorum quidem, quod ex corpore veſtro talem principem elegiſtis,

ftis; aliorum vero, quod vos talis princeps in ampliffimum ordinem adlegit. Singulares Principis noftri virtutes Deus Opt. Max. fingulari felicitate cumulavit, datis ei de duplici genere hoftium duabus maximis pulcherrimifque victoriis, altera terreftri de iis, qui in Gallia & a Chrifto, & a Rege defecerant; altera navali, cuius recens adhuc memoria eft, de fempiterno Chriftiani nominis hofte, Turcarum tyranno. Sed & haec & alia plurima, quae fciens prudenfque, ne longior fim, praetereo, hiftoriarum fcriptores monumentis fuis commendabunt aeternitati: mihi autem breviter de ipfius exitu, ac migratione ex hac vita dicendum eft, ut intelligant omnes, vitam ita laudabiliter actam non minus laudabili fine effe conclufam. Duo funt, quae, cum ad extremum vitae ventum eft, etiam fpectatae virtutis viros de gradu deiicere interdum folent, doloris acerbitas, & mortis metus. Et funt tamen, qui quamdiu a fe mortis periculum abeffe confidunt, dolorem fatis forti animo ferunt. Sunt etiam, qui, dum ne gravi & diuturno dolore crucientur, imminentem mortis neceffitatem fatis aequo animo expectant. Qui autem utrumque praeftet, ut neque doloris acerbitate, ac diuturnitate frangatur, neque adventantis, atque imminentis mortis metu terreatur, ei pectus incredibili quadam fortitudine armatum effe ac munitum neceffe eft. Quae laus fi cui unquam merito tributa eft, huic certe omnium confeffione tribuenda eft. Qui cum quadraginta totos dies tantam vim doloris perpeffus fit quanta maxima cadere in hominem poteft, nunquam tamen ullam vocem parum fe dignam emifit, fed illud in ore frequentiffime habuit: *Domine adde fane ad dolorem, dum addas & ad patientiam.* Mortem autem, fibi ab ipfo morbi principio certam atque exploratam, ita non exhorruit, ut de ea fine ulla prorfus aut vultus, aut animi perturbatione loqueretur, planeque oftenderet eam a fe, ut Divus Paulus ait, in lucro poni. Ac

ne cui

ne cui dubium ſit, praeſciviſſe eum, ſibi ex illo morbo moriendum fore, duas apertas, atque illuſtres eius rei ſignificationes dedit. Unam, quod Cardinalem Alexandrinum pridie Paraſceves, hoc eſt, viceſimo nono ante ipſius obitum die, ſacroſanctam Euchariſtiam ſibi porrigentem, & uſitata verborum formula utentem, iuſſit inſiſtere, & ita verba concipere, ut in iis tantum fit, qui ſanctiſſimum illud Sacramentum pro viatico accipiunt, ut paulo poſt ad aliam vitam commigraturi. Alteram, quod cum, ob quandam morbi levationem, depulſum ab eo eſſe mortis periculum; conſtans opinio eſſet, ſeptem illa praecipua urbis templa inviſere voluit, eiuſque itineris, quanquam viribus morbi gravitate & longinquitate deiectis, magnam partem pedibus confecit, aperte profitens, velle ſe eorum reliquias poſtremum videre, quos ſe non multo poſt viſurum eſſe ſperaret in coelo. Mortem autem illius & praeceſſerunt multa prodigia, terrae fremitus, terrae motus, fluminum inundationes, crebri fulminum iactus, & ſecuta eſt tanta populi conſternatio, ut eiuſ deſiderium vix longo tempore mitigari poſſe videatur. Sed nos quidem alieniſſimo Reipublicae tempore, optimo & praeſtantiſſimo principe orbati ſumus: ille autem, ut confidimus, e tenebris ac vinculis corporis in lucem libertatemque productus, promiſſam piis omnibus poſſidet haereditatem: ita ut mors ipſius; ſi ſortem noſtram reſpicimus, luctu & lamentationibus; ſin ipſum, cultu & gratulationibus proſequenda ſit. Vos vero, Patres ampliſſimi, quos iam unos moeſta tanti gubernatoris obitu intuetur Eccleſia, quorum ex auctoritate ac ſuffragiis, ſecundum Deum, tranquillitas temporum & ſalus Reipublicae pendet, conſulite quam primum rebus afflictis, & ex veſtro nobiliſſimo corpore ac Collegio, aliquem eiuſmodi Eccleſiae rectorem deligite, qui & ſedare poſſit moerorem ex huius morte conceptum, & voluntate, prudentia, uſu rerum, auctoritate, aptiſſimus ſit

ad

ad perficienda pulcherrimam ac praestantissima opera, quae praepropera huius morte imperfecta atque inchoata manserunt. DIXI.

Cum in eloquentiae professoris locum suffectus Tusculanus quaestiones explicaturus esset

ORATIO XXI.

Habita Romae Non. Novembr.

Anno CIↃ IↃ LXXII.

IUs civile me non vulgari via, sed nova quadam, & ante me in his quidem scholis inusitata ratione tradere ingressum, & in opere institutoque pulcherrimo quartum in annum, magna auditorum frequentia, magna animi contentione versantem, vestra, Cardinales amplissimi, in medio cursu insistere, aliudque munus suscipere coegit auctoritas. Nam, cum homo eruditissimus, qui tradendis eloquentiae praeceptis in hac urbe consenuerat, & adflicta valetudine, & ipsa iam aetate otium ac quietem postulante, missionem a vobis honestissimam impetrasset, nec ei facile successor idoneus reperiri posse videretur; mihi potissimum mandandam esse ab eo derelictam provinciam censuistis. Parebo libens, ut debeo, auctoritati vestrae: neque mihi quidquam unquam a vobis imponetur aut laboris, aut oneris, quod non ego prompto atque alacri animo subeam: quaeque mihi a vobis imperata erunt, nunquam aut aspernabor, ut nimis humilia, aut ut nimis ardua extimescam. Vestrum est, decernere ac statuere, quam a quoque nostrum huius quasi Reipublicae litterariae partem administrari ac procurari velitis: nostrum, parere, & mandata vestra subsequi, neque unquam ita nobis placere, aut tantum

nobis

nobis tribuere, ut de vestro iudicio iudicemus. Equidem quod ad me attinet, neque ullam artem, quae quidem hominis ingenui studio digna sit, sordidam & obiectam esse duco: & hanc, ad quam tradendam nunc vocor, semper nobilissimam existimavi: &, si aliter sentirem, fortassis tamen non verērer imitari Laconem illum, qui in convevio extremo loco iussus accumbere, convivatoris ingenium ac iudicium commendavit, qui rationem excogitasset, qua illi quoque loco dignitatem compararet. Non enim tantum, ut vulgo dicitur, magistratus virum ostendit, & in luce hominum collocat, sed etiam saepe magistratum is, qui eum gerit, exornat. Epaminondam ferunt, cum a civibus suis Telearchus creatus esset, (erat is apud Thebanos non magni momenti magistratus,) non detrectasse, sed dixisse, ita gesturum, ut deinceps Telearchia honoratior haberetur. Atque ita effectum est: Tantum enim Epaminondae valuit auctoritas, ut post eum Telearchi perpetuo creati sint ex principibus civitatis. Haec & talia dicerem, si in eloquentiae professione parum inesse dignitatis existimarem. Sed & de re ipsa & de me longe mihi alia opinio est. Quamvis enim non inficior, magnum me semper amatorem atque admiratorem disertae atque ornatae orationis fuisse, studioseque in eam rem operam dedisse, etiam, si vultis aliquando imposuisse populo, & apud eos, qui me cum deterioribus comparabant, in aliquam non infantis, neque indiserti hominis opinionem venisse: vereor tamen, ne exemplo meo comprobem id, quod tradunt rei militaris scriptores, etiam veteranos milites pro tironibns habendos, cum diu a pugnando cessarunt. Sed quoniam id tantum a me exspectari ac requiri puto, primum, ut vobis, adolescentes, indicem ac commonstrem eas vias, quibus ad eloquentiam posse arbitror perveniri: deinde ut ad superandam earum difficultatem, quantum in me erit, si quid modo erit, (neque autem multum, neque tamen

nihil

nihil omnino fore confido,) auxilio sim: suscipiam, ac subibo paullo maiore cum fiducia onus id, quod mihi, si meum perpetuum publicae utilitatis studium divinae benignitatis aura comitetur, utcumque posse videor sustinere. Ut enim, si quis homo egens ac tenuis, alios se collocupletaturum esse profiteatur ridiculus sit: sin id tantum polliceatur, ostensurum se, quam viam insistere debeant, qui rem facere cupiunt, nihil tamen alienum atque abhorrens a fortuna sua suscipere videatur: sic ego, si ea me traditurum dicere ausim, quibus eloquentes fieri possint, merito irridear, cum ipsi mihi eorum perexigua pars suppetat; sin id tantum dicam, posse me iis qui eloquentiae studio tenentur, via, quae ad illam ferat, ostendere, & ad id quod adamarunt consequendum aliquid opis afferre: caussae, ut opinor, nihil sit, cur me quisquam aut nimium mihi adsumere, atque arrogare dicat, aut ea polliceri, quae praestare non possim. Nolite autem, auditores, existimare, me vulgare aliquid vobis & in medio positum polliceri, cum polliceor, me vobis itineris ducem ad eloquentiam fore: neque ita eloquentiæ nomen accipite, ut vulgo accipi consuevit. Hodie enim ut quis vulgaria rhetorum praecepta utcunque didicit & in Ciceronis scriptis tantum posuit operae, ut adhibito Nizolii libro, possit orationem aut epistolam scribere, cuius tum singulae voces, tum ipsa etiam structura & collocatio Ciceronem oleat, protinus magno eorum consensu, qui nihil altius, aut sublimius cogitant, eloquentis nomen assumit. Ita, si de quopiam istorum percunctere, num Platonem, Aristotelem, Theophrastum legerit; denique num philosophiam attigerit, negabit: se enim, relicto aliis philosophiae studio, eloquentiae gloria contentum fuisse. Quid Herodotum, Thucididem, Xenophontem quam diligenter studioseque versaverit. Aliquid se fortasse ex eis libasse dicet, sed properantem & aliud agentem, & qui unam modo spectaret eloquentiam.

Certe

Certe igitur Homerum, quem ut caeterarum ingenuarum artium, ita eloquentiae quasi fontem quendam esse dicunt, Sophoclem, Euripidem, a quo optime ali eloquentiam, ipsi eloquentiae magistri prodiderunt, caeteros denique Graecos & Latinos Poetas accurate pervolutasti. Quem tu mihi, inquit, Homerum, quem Sophoclem quas nugas nominas? quasi ego poeta, non orator, esse voluerim. Nimirum igitur, cum a te omne aliud scriptorum genus abdicasses, in illis eloquentiae luminibus Lysia, Hyperide, Andocide, Isaeo, Isocrate, Demosthene, quamplurimum olei consumpsisti, in eis egregium aliquod studium collocasti, eos saepe relegens in succum ac sanguinem convertisti tuum. Imo, inquit, quorundam ex istis vix ipsa nomina agnosco; alios a Cicerone meo commendari memini, qui mihi solus in amoribus ac deliciis fuit, quem ego, admirabili quodam eloquentiae studio inflammatus, nunquam ex oculis, ex manibus, ex sinu deposui; cuius in scriptis ita diligens ac sollicitus fui, ut, quemadmodum nummi aurei aut argentei a plumbeis tinnitu ipso dignoscuntur, ita ego voces Ciceronianas ab iis, quae Ciceronis non sunt, sono ipso discernere ac diiudicare possim. Bene sit, inquam, istis auribus tuis tam delicatis, tamque eruditis; sed cur, quaeso, cum Ciceronem tanti facias, eos, quos tantopere ab eo laudari videbas, non attigisti? Istos, inquit, legissem, si Graece eloquens esse voluissem. Latinae quidem eloquentiae laudem affectanti satis esse unus Cicero visus est. Quae ista (malum) Latina eloquentia est? aut quando quisquam veterum istud iter ad eloquentiam tenuit? Mihi quisquam eloquentiam vocat, cum genera caussarum, & nomina figurarum, & vulgaria quaedam praecepta de conformandis orationis partibus, & huiusmodi naenias didiceris, voculas ex Cicerone collectas coniungere, & ex eis quasi tessellis ieiunam ac famelicam orationem contexere, sedulo caventem, ne quid dicatur,

quod

quod non ante Cicero dixerit ? Picarum & Psittacorum ista eloquentia est, auditas voces iterare ac reddere, neque quidquam unquam dicere, quod sit vere ac proprie tuum. Aliud antiqui vocabant eloquentiam: qui nisi qui de civilibus negotiis ornate ac copiose loqui posset, qui dicendo animos audientium flecteret, qui admirationem concitaret, qui modo clamores faceret, modo circumfusam multitudinem stupore defigeret, neminem elequentem vocabant. Itaque qui se dicendi magistros profitebantur, multa de ratione argumentandi, multa de virtutibus ac vitiis, multa de permotionibus animi, multa de veterum institutis, ac legibus, multa de ratione instituendarum ac gubernandarum civitatum disputabant: seque propterea non rhetoras, aut, quae tum usitata erat ipsorum appellatio, sophistas, sed gloriosiore ac magnificentiore nomine politicos nominabant. In quo etsi eos Aristoteles coarguit, ipse tamen docet; rhetoricen quiddam esse ex dialectica, & ex politica conflatum atque commistum: & opus rhetorices esse ait, iis in rebus omnibus, quae in consultationem cadunt, omnia videre, quae ad fidem faciendam accommodata sunt. Tribus autem praecipuis capitibus hoc contineri ait: si ita dicamus, ut, qui audiunt, bonos viros esse nos opinentur; si eorum animi motus quosdam concipiant ad id, quod volumus, efficiendum atque obtinendum accommodatos; si id, quod probare volumus, aut demonstremus, aut demonstrare videamur. Ut autem dialecticus, (non ille ex scholastico pulvere clamator odiosus ac molestus, sed verus ac germanus dialecticus,) duobus ad probandum instrumentis utitur, syllogismo & inductione: sic ei compar ac geminus & in dissimili genere simillimus orator duo alia habet, quae duobus illis ex altera parte respondeant, entymema, quod syllogismo, exemplum, quod inductioni. His duobus armatus est, his pugnat, his & suam & aliorum dignitatem tuetur: neque sine magna

copia enthymematum & exemplorum ad omnem dicendi materiam comparata, eloquentis nomen sustinere quisquam potest. Ethymematum copia a philosophis, exemplorum a poetis & historiarum sciptoribus petitur: neque quisquam oratoris, aut eloquentis nomine dignus evaserit, qui non prius omnia philosophorum scripta, quae quidem ad formandos mores & ad tractandam Rempublicam pertinent, omnem historiam veterem, omnes antiquos & Graecos & Latinos poetas diligenter & accurate pervolutarit. Magnus labor, dixerit aliquis. Fateor: sed magnum est & id, quod hoc labore petitur. Et verum est, quod ait Horatius: *nil sine magno, Vita labore dedit mortalibus*. Ad hanc facultatem consequendam ego me vobis, auditores, quantum vires meae ferent ducem ac comitem profiteor. Vestra res agitur: vobis ut ille ait Comicus senex, seritis, vobis occatis, vobis eisdem metitis, vobis denique iste pariet laetitiam labos. Videbitis me quotidie caussa vestra efficientem, quaecunque potero, conantem etiam ea, quae non potero. Alite vos quoque studium meum attentione vestra, & dum aetas apta est ad labores perferendos, dum animus nullis aliis curis occupatur, dum caetera, quae ad capiendum ingenii cultum requiruntur, affatim suppetunt, nolite committere, ut utilitas vestra, quae & Gregorio Pontifici Maximo, & amplissimis Cardinalibus, quibus ille munus hoc demandavit, & nobis omnibus tantae curae est, a vobis, a quibus minime decet, negligatur. Equidem pro mea virili parte nullo loco vobis deero: docebo, admonebo, instabo, urgebo, excitabo, nonnunquam etiam, si res ita poscere videbitur, obiurgabo atque increpabo. Nolite exspectare, dum vobis aduler. Contemnam vos si vos litteras contemnetis. Sin eas amabitis: & amabo ipse commoda vestra ex animo, &, ut vos me vicissim merito ametis, operam dabo. Sed, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis. Secundum librum Tusculanarum

lanarum disputationum explicare decrevi. Cras id facere incipiam. Polliceor autem vobis, qui me attente audient, curaturum me, ut eis operae suae ratio constet. DIXI.

Pro Carolo IX. Galliarum Rege Christianissimo ad Gregorium XIII. Pont. Max.

ORATIO XXII.

Habita Romae V. Kalend. Ianuar.

Anno CIↃ IↃ LXXII.

SI pro cuius quisque propugnatione ac defensione plura pericula subiit, plus excepit acerbitatum, pluribus quasi procellis ac tempestatibus agitatus est, eo plus gaudii ex iis, quae ad retinendam atque amplificandam illius dignitatem pertinent, ad eum pervenire credendum est: dubitare non potes, Beatissime Pater, quin Carolus Rex, de Pontifice creato, tanto caeteros Reges eximia quadam percepti ea de re gaudii magnitudine superaverit, quanto non huius modo memoriae, sed omnium aetatum ac seculorum Reges gravi ac diuturna susceptorum pro Sedis Apostolicae auctoritate laborum ac discriminum perpessione superavit. Quo tibi gratior esse debet ac iucundior gratulatio, quae tibi hodierno die fit eius Regis nomine, qui cum, pro incredibili studio atque observantia erga te sua, primus omnium hoc officio fungi cuperet: iis tamen difficultatibus, quae omnibus notae sunt, impeditus, non prius tibi gratulari potuit, quam divino consilio contigit, ut possis tu quoque ei vicissim vere ac merito gratulari. Etsi autem, quae proxime in Gallia pro religione gesta sunt, propter summam illius regni nobilitatem atque amplitudinem toto iam orbe celebrantur, neque locus, neque regio in terris ulla est, quae non plena sit & laborum ac miseriarum,

quas Galli superioribus annis pertulerunt, & virtutis ac felicitatis, qua nuper usus Carolus Rex, maxima ex parte eos in veterem statum vindicavit: quia tamen neque Regis nostri & nomine & re Christianissimi pietas in Deum, quam ipse omnibus notam ac testatam esse vult, ulla ex re melius cognosci, neque ullum dicendi argumentum hoc quidem tempore reperiri potest, in quo plus aut dignitatis, aut delectationis inesse videatur: peto a te, Beatissime Pater, ut hoc temporis, quod mihi ad dicendum tua benignitate conceditur, in harum potissimum rerum tractatione consumi collocarique patiaris. Qui igitur in Gallia rerum status fuerit, quo tempore Carolus nonus ad regni gubernacula morte fratris admotus est, omnes facile recordamur. Nam, quae mali vis, iam tum Henrico regnante, in venis ac visceribus Galliae concepta ac conclusa latuerat, cuique optimus ille Rex, ob perpetuo deplorandum inopinatae mortis eventum, remedium adhibere, cum maxime cuperet, non potuerat: eadem cum se sub Francisco secundo commovere coepisset, & ab eo quoque, intempestiva morte praerepto, compressa modo & cohibita, non etiam exstincta & sublata esset, ad extremum universa se, ingresso regnare Carolo, effudit. Ut autem aquae impetus saxorum lignorumve oppositu diu retentus ac retardatus, si forte tandem ea, quae obstabant, aut sublata, aut perrupta & disiecta sunt, multo maior ac vehementior esse consuevit: ita illi hominum omnia turbare cupientium coetus, quos ad id tempus legum ac regum terror tanquam vinctos infrenatosque tenuerat, fractis postremo repagulis furere ac bacchari per nobilissimum regnum, & in summa impietate summam licentiam nacti, divina humanaque omnia caedibus & incendiis miscere coeperunt. Atque ut antiqui fictis fabulis memoriae prodiderunt, Hercule recens nato, duos ad eum inusitatae magnitudinis angues superne lapsos esse, qui iacentem adhuc in cu-

nis

nis opprimerent; ita hoc novo Hercule, (qui enim adhuc adolescens tot iam monstra perdomuerit, meritissimo huius nominis honore affici potest,) regni habenas tractare aggresso, infinita quaedam non e superiore loco demissa, sed ex inferis emersa exstitit anguium vis, qui & pestilenti afflatu suo omnia contaminare & teterrimum virus suum longe lateque spargentes, non ipsi modo regi adhuc puero, & regnum & vitam adimere, sed & ex toto regno verum Dei cultum, quo uno aeternae vitae spes continetur, exterminare conarentur. Qui divini quidem numinis metu iam pridem proiecto, legum autem & iudiciorum auctoritate tum maxime propter infirmam regis aetatem contempta ac conculcata, quam stragem, quas calamitates, quam vastitatem, quot inaudita crudelissimorum facinorum exempla in Galliam intulerunt? Horret ac refugit animus ea memorare, quae post illas pestes ac furias ab humani generis hoste immissas, contigerunt; profanata, eversa, incensa templa; aras sacerdotum caede maculatas; abstractas ex sedibus suis virgines Deo sacras; direptas urbes; campos manantes sanguine; fluviorum cursus humanis corporibus impeditos; ludentem excarnificandis hominibus saevitiam, feritatem, ne conditis quidem mortuorum ossibus ac cineribus abstinentem. Quis usque eo Gallici, aut potius Christiani nominis hostis est, qui illa sine lachrymis aspicere potuisset? O Gallia, Gallia, tot virorum fortium, tot egregiorum principum, tot summorum Pontificum, qui tanta cum laude Ecclesiae Dei praefuerunt, parens: Tune illa es, quae susceptam a Christi & Apostolorum discipulis fidem nunquam postea deserueras? quae non a tuis tantum, sed ab aliorum quoque finibus haereticos aliosque hostes nominis Christiani tam saepe depuleras? quae Europam, Africam, Asiam, gestis pro Christi fide bellis nobilitaveras? quae violatam ab aliis Sedis Apostolicae dignitatem tam saepe restitueras? tam firmis praesidiis

sepse-

sepseras? tam multis ornamentis affeceras? quae urbem Romam ab imminenti direptionis & excidii periculo tam saepe liberaveras? Vere enim hoc, Beatissime Pater, vere & sine cuiusquam iniuria gloriari possumus, duabus praecipue laudibus homines nostros, post Christum natum, supra caeteras gentes perpetuo floruisse: quod & Christianae religionis non conservandae tantum, sed etiam propagandae studiosissimi, & ad accipienda omnia regum suorum imperia paratissimi semper fuerunt. Omne autem illarum pestium conatus eo dirigebatur, ut & a Deo, & a Rege abductam Galliam, earum, quas dixi, laudum utraque spoliarent. Quod si utrumque consequi ac perficere non possent, certe quidem ut eam a summorum Pontificum cultu, & a Romanae ac Catholicae Ecclesiae communione divellerent. Hoc praecipue imbiberant, hoc spectabant, haec eis a principio mens, hoc consilium ac propositum fuit. Neque vero dissimulanter ferebant, conquieturos se, &, ut prius, regis imperio parituros, dum Romani Pontificatus auctoritas e Gallia tolleretur. Quin etiam, si se rex ab hac sancta sede dissociare vellet, promptam ei & facilem viam ad fines regni proferendos, & ad finitimas provincias sub imperium suum subiungendas ostentabant. Sed magnus & a natura ipsa ad honestatem conformatus animus, nec asperitatibus terreri, nec ulla utilitatis specie a recto avocari potest. Rex fortissimus & maioribus suis dignissimus, qui PIETATIS AC IUSTITIAE gloriam ita etiam puer adamasset, ut ipsis earum virtutum nominibus quasi pro symbolo utatur, omnia sibi prius perferenda statuit, quam quidquam committendum, quo earum alterutra vel minima ex parte violari videretur. Repudiatis igitur omnibus improborum consiliis ac suasionibus, magno ille quidem cum dolore ac cruciatu animi, sed tamen, ut qui corruptas ac vitiatas corporis sui partes, aliis omnibus frustra tentatis, urunt postremo, aut secant, ne earum contagio

caeteris

caeteris obsit: cum iam in lenioribus remediis nulla spes esset, ad acriora descendere; & vim quodammodo visceribus suis inferre coactus est. Intestinum ac domesticum bellum, in quo omnia, quae cogitari possunt miserrima insunt, necessario ei adversus suos suscipiendum ac regendum fuit: & ruina restinguendus ignis, ne tota Gallia eodem incendio conflagraret. Commissa multa praelia, multa caesa hominum millia, saepe fusi ac profligati hostes: rex tamen clementissimus, & suos, si qua ratione posset, prolatando potius ad sanitatem perducere, quam delere ac perdere cupiens, eis conditionibus acquieverat, quas aequissimas etiam iniquissimi iudicarant. Pacata ac composita omnia videbantur, iamque spes erat, plerosque ex illis miseris agnituros errorem suum, & ad Ecclesiae gremium suapte sponte redituros: cum illi patriae praedones, ac parricidae, qui totam prope Galliam insepultis suorum corporibus obruerant, quasique sepelierant, quorum ipsi gladii assuefacti trucidandis insontibus, assidue caedem sanguinemque sitiebant, parum se anteactae vitae responsuros indicarunt, nisi palmas illas, quarum adhuc cruda & recens memoria erat, novi sceleris accessione cumularent. Agebant illos praecipites & ad supplicium rapiebant poenae eorum, quae tam multa adversus Deum & homines impie nefarieque commiserant: iis illi agitati, & a mente consilioque deducti, veriti non sunt adversus illius regis caput ac salutem coniurare, a quo post tot atrociora facinora non modo veniam consecuti erant, sed etiam benigne & amanter excepti. Qua coniuratione sub id ipsum tempus, quod patrando sceler idictum ac constitutu merat, divinitus detecta atque patefacta, conversum est in illorum sceleratorum ac foedifragorum capita id, quod ipsi in regem & in totam prope domum ac stirpem regiam machinabantur. O noctem illam memorabilem, & in fastis eximiae alicuiu s notae adiectione signandam, quae paucorum seditioso-

rum interitu regem a praesenti caedis periculo, regum a perpetua civilium bellorum formidine liberavit. Qua quidem nocte stellas equidem ipsas luxisse solito nitidius arbitror, & flumen Sequanam maiores undas voluisse, quo citius illa impurorum hominum cadavera evolveret & exoneraret in mare. O felicissimam mulierem Catharinam regis matrem, quae cum tot annos admirabili prudentia parique sollicitudine regnum filio, filium regno conservasset, tum demum secura regnantem filium adspexit. O regis fratres ipsos quoque beatos. Quorum alter, cum, qua aetate caeteri vix adhuc arma tractare incipiunt, ea ipse quater commisso praelio fraternos hostes fregisset ac fugasset, huius quoque pulcherrimi facti praecipuam gloriam ad se potissimum voluit pertinere; alter quanquam aetate nondum ad rem militarem idonea erat, tanta tamen est ad virtutem indole, ut neminem nisi fratrem in his rebus gerendis aequo animo sibi passurus fuerit anteponi. O diem denique illum plenum laetitiae & hilaritatis, quo tu, Beatissime Pater, hcc ad te nuncio allato Deo immortali, & divo Ludovico regi, cuius haec in ipso privilegio evenerant, gratias acturus indictas a te supplicationes pedes obiisti. Quis autem optabilior ad te nuncius adferri poterat? aut nos ipsi quod fefelicius optare poteramus principium Pontificatus tui, quam ut primis illis mensibus tetram illam caliginem, quasi exorto sole, discussam cerneremus? Hoc ille nobis portendebat ac praesignificabat dissectus draco, gentis tuae, Beatissime Pater, nobilissimum ac pulcherrimum insigne: fore ut immanis ille draco, aut illa potius multorum capitum hydra, quae non paludem aliquam Lernaeam, sed potentissimum & opulentissimum regnum tamdiu obsederat, te Pontifice dissecaretur. Nunc igitur contemplare, quaeso, animo novum illum Davidem, caesi ac prostrati gigantis spoliis ac sanguine decorum, eumque hilari vultu ad genua tua provolutum, ita tecum loqui existi-

existimato: Ego Pater sanctissime atque optime, cum maiores meos, maximos & potentissimos reges, accepissem omnes usque a Chlodoveo in sinceritate atque integritate religionis Christianae, ne uno quidem excepto, plus mille annos firme ac constanter perstitisse; eosdemque praecipua quadam erga Sedem Apostolicam observantia, periculisque ac laboribus pro illius defensione aditis, & illud, quo nullum pulchrius est, Christianissimorum nomen, & primarium inter reges Ecclesiae filios locum consecutos: statim a puero illud mihi proposui, ut eos potius aut adaequare, aut etiam, si fieri posset, superare contenderem, quam committerem, ut non satis respondere traditae mihi ab illis gloriae iudicarer. Itaque & Pium Quinctum, dum inter homines fuit, sanctissime ac religiosissime colui; &, eo ad meliorem vitam vocato, cum primum audivi te in locum illius esse suffectum, tanto gaudio affectus sum, quantum percipi, aut cogitari maximum potest. Multa enim iampridem de tuis in omni genere praeclaris virtutibus audiveram, quae te isto honoris amplissimi fastigio dignissimum reddidissent. Prudentiam, quam nihil fallere; iustitiam, quam nihil inflectere; fidem & constantiam erga amicos, quam nulla temporum asperitas imminuere aut labefactare potuisset. In colendo Deo pietatem sine simulatione; in regendis hominibus severitatem sine superbia; in administrandis negotiis & sine festinatione diligentiam, & sine tarditate gravitatem. Movit etiam me subita illa totius Cardinalium Collegii in decernenda tibi summa potestate consensio: quae neque sine certa & explorata opinione virtutis tuae, neque sine singulari divinae providentiae afflatu potuit contigisse. Magna me spes tenet, fore, ut sub tali Pontifice in ovile Christi gentes, & quae veram religionem nondum acceperunt, aggregentur, & quae ab ea desciverunt denuo congregentur. Quam ad rem perficiendam omnes meas & regni mei opes tibi li-

bentiſſime defero, ea fide, quam rebus in regno meo geſtis ſatis iam & tibi & univerſo orbi, ut arbitror, approbavi: ſimulque tibi & *Apoſtolicae Sedi, quam debeo, obedientiam praeſto atque exhibeo, & praeſtiturum atque exhibiturum in perpetuo ſpondeo*. Neque dubito fore, ut a te viciſſim quaecunque ad meam & regni mei dignitatem pertinebunt, non tantum intacta & inviolata conſerventur, ſed etiam, ubi occaſio tulerit, augeantur. Haec, quae tibi rex ipſe, Beatiſſime Pater, praeſens dicere cuperet, quia id non poterat, per hunc illuſtrem virum Nicolaum Rambolleti Dominum, equitem ordinis regii, unum ex intimis conſiliariis ſuis, cuſtodiarum ſuarum Praefectum, Caroli Cardinalis Rambolletii: fratrem & natura & virtute germanum, ſignificanda cenſuit. Quamquam enim facile intelligebant, haec eaque te ex praeſtanti viro parique dignitate praedito Franciſco Barone Feralio, Oratore apud te ſuo cogniturum: non tamen ſibi viſus eſt ſuam in te colendo pietatem ſatis declaraturus, niſi huius rei cauſſa propriam ad te legationem deſtinaſſet. DIXI.

De praeſtantia litterarum.

ORATIO XXIII.

Habita Romae XV. Kalend. Novemb.

Anno CIƆ IƆ LXXIII.

CUm mihi a ſummis viris, quorum auctoritate, atque imperio noſtra omnium ſtudia diriguntur, mandatum, eſſet, ut hodierno die, quo, ut ſcitis, more maiorum, noſter hic quaſi Muſarum exercitus quotannis luſtrari ſolet, de praeſtantia litterarum, & earum artium quae litteris continentur, aliquid publice dicerem, quo iuvenum animi ad earum amorem incitarentur: quodprius facere debueram ſed inconſulto quodam obſequendi ſtudio abreptus non feceram, coepi oneris ſuſcepti

scripti magnitudinem cum viribus meis sollicite comparare. Atque interdum quidem ita ratiocinabar, ut mihi nihil arduum, aut difficile impositum crederem. Nam, ut Cyreneus Poeta facile ait esse omnibus Apollinem laudare, in quo tot, tantaque laudum argumenta sint: ita facile videbatur homini quamlibet infanti atque indiserto laudare eas artes, quas vere ac merito bonorum fontes nominare possumus. Neque enim dubitabam quin ominum concessu multo iustius artibus nostris, quam illis, de quibus id Xenophon dixit, honos huius nominis tribueretur. Cogitabam etiam, tum demum in summa me difficultate versaturum fuisse, si eas aut, quod nefas est, vituperare iussus essem, aut earum dignitatem abiicere & extenuare dicendo: nullum enim sane argumentum, quod quidem alicuius momenti esset, ad eam rem reperire potuissem. Quod si Socrates praesente Phaedro amorem vituperaturus, facere id non audet, nisi sibi prius pallio caput obnupserit: multo me magis verecundari par fuisset, in tanto eruditissimorum hominum coetu declamantem adversus eas artes, quarum omnes dignitate, ac pulchritudine, ita incensi estis, ut sine earum tractatione ne vitam quidem ipsam iucundam putetis: Nunc, ut idem ille sapientissimus senex factu facile esse ait, Athenienses Athenis laudare, quod, quae quisque amat, ea libentissime laudari audit: sic & ipse mihi videbar facilem & expeditam provinciam suscepisse commendandi ac celebrandi apud vos ea, quae vobis omnibus in amoribus ac deliciis esse constaret. Sed interdum occurrebant alia, quae me commoverent, nec quieto esse ac securo animo sinerent. Nam & in tam ubere ac copiosa materia, necesse est, unicuique audientium multa in mentem venire, quae commode dici queant; neque fieri potest, ut, quidquid omnes cogitant, dicat unus; & ea est hominum natura, ut, cum quis, quod ipse dixisset, id ab eo, qui dicit, omissum videt, non hoc quoque dici potuisse, sed hoc potissimum

tissimum dici debuisse contendat. Ita dum pro suo quisque captu, quid ipse dicturus fuerit, cogitat, & alia prope omnia fastidiens, dum id unum dicatur, avide exspectat: quidquid dixeris, semper videberis omisisse praecipua: & omnia communia ac contrita dixisse, quod ea non dixeris, quae si dixisses, ipsa quoque aliis obsoleta & vulgaria viderentur. Ut melior hac in parte sit eorum conditio, qui aridis, ac sterilibus in argumentis versantur: quorum, sive abundarunt, laudatur ingenium; sive defecerunt, materiae ieiunitas accusatur: cum contra, ubi ampla dicendi seges est, quidquid allatum est, ubertati materiae adscribatur; quid omissum est, tibi. Ego vero quomodo aut quidquam allaturum esse me sperem, quod novitate audientium animos teneat, cum iis in rebus mea versatura sit oratio, in quibus praestantissima se omnium aetatum ingenia exercuerunt: aut ita dicturum, ut non innumerabiles alii iisdem de rebus ornatius ac copiosius dixerint? Sed mihi neque valde laborandum est, ut nova conquiram, (non enim cantilenae sunt hae, quibus novitas, ut ait Telemachus, conciliat gratiam, sed praecepta, quibus vetustas addit auctoritatem,) &, si vera, utilia, apta ad id, quod mihi propositum est, digna huius loci auctoritate, digna vestris auribus attulero, quibus ea cumque verbis extulero, hoc ipso me satis ornate dixisse arbitrabor. Agite igitur, viri praestantes, & cum aliis nominibus, tum praecipue harum, de quibus dicere ingredior, artium cultu & tractatione clarissimi: agite studiosi adolescentes, quorum mollis adhuc, & tenera aetas in eiusdem gloriae spem, eodem quasi lacte Musarum educatur, cognoscite mecum felicitatem vestram, qui instinctu quodam afflatuque divino, ad eas potissimum artes animum appulistis, quibus, sive quis utilitatem sequatur, nihil fructuosius; sive oblectationem, nihil suavius ac jucundius; sive splendorem ac pulchritudinem, nihil illustrius, aut ad struendam nominis immortalitatem

tem firmius ac ſtabilius reperiri poteſt. Nam ſi veteres illi, qui errore ducti plures eſſe Deos opinabantur, quem cuique eorum diem conſecrarant, eo laudes ipſius commemorare ac concinere ſolebant: multo nobis iuſtior cauſſa eſt, quicunque iiſdem honeſtiſſimarum artium ſtudiis, quaſi quibuſdam ſacris initiati ſumus, cum hic nobis anniverſarius dies, maiorum ſapientia & auctoritate, ad intermiſſam per aliquot menſes earum exercitationem de integro repetendam conſtitutus ſit, cur ab earum commendatione principium ducere debeamus, eaſque celebrare, quas nobis viciſſim aliquid celebritatis allaturas eſſe confidimus. Meminiſſe autem debemus, idcirco hunc ſanctum, atque auguſtum locum ad hanc rem delectum eſſe, ut & in laudandis artibus Deum ipſum laudemus, qui, ut alia omnia bona, ita eas quoque hominum generi dedit: & publice conteſtemur, ac profiteamur, ſtudia omnia laboreſque noſtros & Deo auctore, atque auſpice, ſuſcipi, & ad ipſius gloriam, tanquam ad finem nobis omnibus praecipue propoſitum, referri. Unde igitur, in tanta eorum, quae ſe ad dicendum offerunt, copia, potiſſimum exordiar? An ab eo, quod ſemper apud graviſſimos quoſque graviſſimum fuit, antiquitatis teſtimonio? Quae cum artes omnes bonae ſint, (nam ſi quae malae artes dicuntur, immerito eis artium nomen tribuitur,) has tamen noſtras proprio ac peculiari nomine bonas artes vocavit: eaſdemque artes ingenuas, artes liberales, quod alias aut a ſervis, aut ab hominibus ſervili praeditis ingenio exerceri, has unas ab ingenuis ac liberis excoli conſentaneum iudicaret. Quin etiam cum Graeci earum cognitionem, ſua lingua, tali quodam vocabulo affeciſſent, ex quo id modo intelligeretur, ſtatim a pueritia dandam eis operam eſſe: maiores noſtri hoc, ut pleraſque melius ac ſapientius: qui totum hoc artium genus humanitatem vocarunt: credo, indicantes, non multo minus inter homines talibus di-

ſciplinis

ſciplinis expolitos, & vulgus aliorum, quam inter caeteros & pecudes intereſſe. Homines enim duabus praecipue rebus a caeteris animantibus diſcernimur, ratione, & rationis interprete oratione: quarum utraque in eis, qui harum artium expertes ſunt, rudis quodammodo & inchoata; qui eas bene penitus combiberunt, perfecta in illis atque abſoluta eſt. Ariſtippus quidem, cum quaeſiiſſet quidam ex eo, quid boni filio ſuo allatura erudito eſſet: ſi nihil aliud, hoc certe, inquit, quod in theatro lapis in lapide non ſedebit. Idemque alteri, qui, cum ſibi nimium magnam mercedem poſci pro inſtitutione filii videretur, dixerat: Iſta pecunia ſervum mihi emere poſſum; Tu vero, inquit iocans, etiam hoc amplius: ſi unum emeris, duos habebis. Significavit videlicet, quorum colluſtratus doctrinarum luce non eſſet animus, eos lapidum, non hominum, aut, ſi forte inter homines, ſervorum, non ingenuorum, loco ac numero eſſe habendos. Ac mihi quidem hac tota de re cogitanti, quatuor omnino eſſe viae videntur, quarum unam aliquam a principio aetatis capeſſere, ac poſtea perſequi prope neceſſe ſit: ex quibus ne dubium quidem eſſe poteſt, quin ea, quam ipſi ingreſſi eſtis, longe multumque aliis omnibus anteponenda videatur. Nam qui iſta aetate ſunt, partim otio ſe atque ignaviae dedunt, mollemque vitam ac voluptariam ſequuntur, ii praeſertim, quibus amplum patrimonium eſt; partim ſi anguſtior ſit res, quam ut nihil agentes ferat, dant ſe ad artem aliquam factitandam; alii qui excelſiore ſunt animo, armorum tractationem & militaris rei gloriam ſibi proponunt; alii denique animum ad litteras & ad haec mitiora ſtudia appellunt. Quid igitur iſtis turpius aut abiectius, qui, torporem ac deſidiam amplexi, vitam luxu atque inertia tranſigunt, nihil agentes, quo ſe homines eſſe teſtentur? Qui, ut Phaeaces illi Homerici,

Non

Non pugnis, durave exercent membra palaestra :
Sed mensam & citharae strepitum, dulcesque choreas,
Stragulaque & molles curant post balnea lectos :

Margitae illius simillimi, de quo item Homerus:

Non fodere ille bonus, durisve ligonibus arva
Vertere, non ulli vivebat idoneus arti.

Sic enim & hi neque domi, neque militiae, neque privatim, neque publice, neque sibi, neque aliis utiles, ita vitae curriculum conficiunt, ut, veluti naves, nullum sui vestigium relinquant. Qui mihi, si diis placet, quod nihil agant, quasi non pudere parum sit, etiam gloriantur. Alii, inquiunt, in opere occupati sint: nobis maiorum nostrorum virtute est, unde otiosi laute splendideque vivamus. Quid maiores vestros nominatis? qui si vestri similes fuissent, vos hodie in postremis iaceretis. Si, quales vos estis, tales ipsi fuerunt, indigni sunt qui nominentur; sin aliis vos indigni, qui eos nominetis. At, videte, quantopere a sapientissimi poteae Hesiodi iudicio vestra ratio discrepet; Laborem ille & industriam nemini, languorem & ignaviam omnibus turpem esse confirmat. Praeclare Cicero: Mihi quidem, inquit, qui nihil agit, esse omnino non videtur. Nam & physici docent, quae cuique rei caussa est, ut sit, eandem ei esse caussam, ut aliquid agat. Sed omittamus hos molles & delicatos, neque eos ex somno, cui tam libenter indulgent, excitemus: teneamusque id, quod a sapientissimis viris proditum est, nihil esse inertia foedius; otio ali vitia; otium, ut non gravissimus poeta gravissime tamen cecinit Catullus, non privatis modo hominibus, sed & regibus, & prius beatis urbibus exitii caussam fuisse. Cum igitur otiosa & ignava vita ne vita quidem habenda sit: videamus num ad aliquam potius aliarum artium, quam ad litteras, animum adiicere praestet. Equidem cum mente ac cogitatione perlustro eas artes, quibus cum hisce studiis nostris aut nulla, aut non magna com-

munio

munio est, ex iis quidem, quae ita necessariae sunt, ut eis civitas nullo modo carere possit, duas praecipuas iudico, agriculturam, & mercaturam; ex iis autem, quae ad ornamentum civitatis, & ad animos honesta voluptate perfundendos pertinent, duas minime sordidas, minimeque illiberales, picturam, & statuariam. Nam quod boni unaquaeque civitas percipere ex suo & patrio solo potest, id agricultura educit, atque elicit; quo eget, id aliunde mercatura comportat. Ita civitas sine alterius ope ne suis quidem opibus fruitur; alterius beneficio, fruitur etiam alienis. Pictorum autem & statuariorum opera & voluptatis atque admirationis habent plurimum; & quae liberalium artium nota est, ingenii, non corporis viribus constant; & ad conservandam clarorum virorum memoriam, caeterosque ad eorum imitationem incitandos, non immerito magnam vim habere creduntur. Sed tamen quis ausit harum artium ullam cum litterarum studio comparare? Nisi forte maius est agrum, quam ingenium, colere, aut iacta in terram semina, depactive surculi, quam ingenia praeceptis philosophiae consita, ampliores, aut uberiores fructus ferunt. Mercatura autem vel si tenuis est, sordida est; vel si ampla, tot exposita periculis; ut merito ille olim Laco negaverit, optabilem sibi videri fortunam, quae rudentibus apta esset; cui cuimodi autem sit, tota fere ad quaestum, & ad lucrum refertur. At litterarum tractatio & dignitatis plenissima est, & quietis, & eas opes consectatur, quae nec furem, nec praedonem timent, nec incendiis, ruinis, naufragiis obnoxiae sunt, nec ullis denique casibus eripi possunt. Iam vero quae Apellis aut Protogenis tabulae cum Homeri pictura; quae Phidiae, aut Praxitelis statuae cum litterarum monumentis conferri queant? Quos ipsos hodie ignoraremus, nisi solidiorem ac diuturniorem gloriam essent commendatione scriptorum, quam artis suae operibus, consecuti. Nam quae illi

illi artificio suo elaborarant, & solius corporis effigiem exprimebant, & uno tantum spectabantur in loco, & eam naturam habebant, ut ea, si nihil aliud, ipsa certe longinquitas temporis confectura, ac consumptura esset. At eruditorum hominum lucubrationes & clarorum virorum non formam modo corporis, sed ingenia, mores, consilia, res gestas, subiiciunt oculis; & iisdem, quibus orbis ipse terrarum, terminis ac regionibus continentur; & tantam vim habent, ut illa ipsa aliorum omnium humanorum operum confectrix vetustas his unis non modo nihil detrahat, sed maiorem indies comparet; ac conciliet dignitatem. Trecentas sexaginta Demetrio Phalereo statuas aereas populus Atheniensis, anno uno eoque non toto, posuerat: quibus omnibus Demetrius ipse superstes fuit. At quae ipse sibi monumenta ingenii ac doctrinae magnitudine exstruxerat, ea & multis post ipsum seculis viguerunt; &, cum postea densa quaedam & opaca nox omnem prope disciplinarum lucem exstinxisset, ex oculis erepta incredibile desiderium sui in omnium eruditorum animis reliquerunt. Elate & magnifice de se, ut solet, Pindarus, sed tamen vere: Statuarium esse se negat, qui mutas statuas edolet una defixas in basi: sed quos ipse cantibus *suis* celebret, eorum famam terra marique spargi ac disseminari. Sed erunt fortasse, qui vitam militarem huic nostrae pacatae, atque umbratili anteponendam putent. Mihi quidem fortium virorum virtutem detrectare, aut conari, ut quidquam ex eorum gloria deteram, neque propositum est, neque fas videtur. Potius omnibus, qui dicendo aliquid possunt, omnem industriam ad eos celebrandos conferendam censeo: & hoc ipsum numero inter praecipua bona, quae ab artibus nostris in vitam hominum manant, quod earum ope praeclara illorum facinora ad immortalem posteritatis memoriam consecrantur. Sed tamen si quis secum in animo reputet, quae vita sit eius

hominis, qui, modicis opibus instructus, in litterarum studio molliter ac placide consenescat & quae eius, qui ab adolescentia armis tractandis assuetus, sub dio saepius, quam sub tecto, sub pellibus saepius, quam domi somnum capiat, vix dubium fore arbitror, utra melior & magis expetenda sit. Alterius aures tubarum & lituorum, & cornuum clangore; alterius Musarum concentu & Apollinis fidibus adsidue personant. Illius oculi caede & sanguine, & incendiis; huius admirabilium naturae operum adspectu & contemplatione pascuntur. Ille aut in ipso aetatis flore hostili gladio transverberatur; aut mancos ac debiles artus & insignem cicatricibus vultum referens, domum redit; hic ut animo ita & corpore integer, vultum, nisi quantum rugae, canique venerationis addiderunt, etiam nutrici agnoscendum, perfert ad ultimam senectutem. Neque vero minus gloriosa, aut minus hominum generi fructuosa huius quam illius opera. Occupatur ille in finibus imperii proferendis; hic in finibus cupiditatum regendis & coercendis. Novit ille, quemadmodum urbes expugnentur; hic quemadmodum gubernentur: ille quemadmodum iniuria aut repellatur, aut reponatur, hic quemadmodum & accipiatur aequo animo, & negligatur. Dicet ille, quam multos homines manibus suis trucidaverit: hic quam multos a caede facienda, oratione sua revocaverit: ille quam multos in servitutem abduxerit; hic quam multos a servitute vitiorum in veram libertatem perduxerit. Illius usus nisi in bello nullus est; huius opera, & in bello, & in pace salutaris. Itaque si homines inter se amice ac concorditer viverent, si Dei ac naturae iussa sequerentur, si denique ii essent, qui esse deberent, iacerent omnes artes belli, ut quarum inter iustos iustus usus esse non possit, nostrae vero tum demum florerent, ac vigerent, tum demum eas optimus quisque summa corporis & animi contentione sequeretur. Neque vero quemquam ita esse arbitror

arbitror sanguinarium, cui non praeoptanda videatur nullius empta lacrumis gloria, neque ullo, nisi puro illo ac limpido Aganippes rore irrigata, quam tabo & cruore oblita, & multa strage ac cladibus comparata. Multa consulto praetereo: quod mihi, non tam, ut copiam & varietatem consecter, laborandum est, quam ut effugiam satietatem. Quis enim unquam tanta ubertate ingenii, tanta dicendi copia praeditus reperietur, qui literas ita laudare possit, ut non semper, cum plurima dixerit, plura tamen omisisse videatur? Omnia, quae homines in vita expetunt, cuiuscunque tandem generis illa sint, nulla re certius, aut facilius, quam eruditione ac litteris, acquiri, conservari, amplificari queunt. Est qui rei familiaris angustia pressus, ex ea expedite se, & ad moderatas opes sine ulla turpitudine pervenire cupiat? Quae ad id conficiendum via aut honestior, aut expeditior, aut facilior est? Quam multos ex tenui & exili patrimonio, aut iuris scientia, aut medendi fretos, (ut eas potissimum nominemus,) paucis annis ad maximas divitias pervenire vidistis? Nam quod plerique vulgato iam proverbio dictitant, ex omni nostrarum artium numero duas modo illas frugiferas esse ac fructuosas, caeteras cultoribus suis decoquere, ac decollare: in eo vanitatis illos ac mendacii facile res ipsa coarguit. Nota est historia de Thalete Milesio, qui cum a propinquis obiurgaretur, quod omne tempus in sapientiae studio poneret, quod ad faciendam pecuniam, in qua illi posita putabant omnia, nulli usui esset: vultis, inquit, ostendam vobis, posse hominem huic studio deditum, si ei commodum sit, divitem fieri, & hanc esse, si quis velit, ad quaestum ac compendium vel maxime compendiariam viam? Cum illi se velle dixissent, homo, qui ex astrorum scientia, magnam eo anno olearum ubertatem praevideret fore, multo ante exiguo pretio cum contra licitaretur nemo, omnia Chiorum, ac Milesiorum praela ac trapeta conduxit:

xit: quae cum postea suo tempore, quanti voluit, elocasset, magnamque ex eo vim pecuniae collegisset, ostendit, philosophos non tam rem facere non posse, quam maioribus ac praestantioribus cogitationibus occupatos, de ea facienda non laborare. Quid Leontius Gorgias? nonne Rhetorices professione & maximas sibi divitias peperit, & tantam gloriam, ut ei vivo ac videnti honoris ergo aurea statua in Apollinis Pythii templo constituta sit? Quid ille, qui eloquentiae quasi mercator, atque opifex quidam habitus est, Isocrates? nonne & summa gloria fuit, & iis opibus, ut ter ad trierarchiam vocatus, cum eam bis effugisset, ad postremum splendidissime ac magnificentissime obierit? ad eam autem non fere nisi opulentissimus quisque ac locupletissimus adigebatur. Neque medicus erat optimus pessimi principis magister Seneca, neque de iure consulebatur, & tamen quantam sibi opum vim homo externus, & alienigena eloquentia & eruditione confecit? Scio, hoc, quod dicam, quibusdam incredibile visum iri: sed tamen, si vera sunt, quae litteris prodita sunt, haud scio, an ullus hodie tota Italia princeps tantas opes habeat, quantas in Senecam quadriennio Nero congessit. Nam cum ex veteribus illis Romanis M. Crassus opulentissimus fuisse dicatur: Senecae opes Crassi opibus duplo maiores fuerunt. Prope est ut pigeat, in hac parte tamdiu immoratum esse: sed tamen dicendum fuit aliquid adversus stultitiam eorum, qui aiunt, si quis iuris scientiam, & artem medendi excipiat, caeterarum artium nostrarum sterilem esse culturam. Qui error ex eo potissimum natus est, quod doctrinae mediocritas magnos aferre fructus non potest. Itaque excellendum est iis, qui magna & praeclara concupiverunt. At nos simul atque paulum ultra prima elementa progressi sumus, falsa de nobis opinione tumefacti, quia non in nos continuo opes & honores congeruntur, iacere litteras clamitamus.

Non

Non iacent litterae, non iacent, neque iacuerunt unquam: &, si antea iacuissent, Gregorio XIII. Pontifice non iacebunt. An ille, cum & omni doctrina instructissimus sit, & ad illos veteres atque usitatos nostros & litterarum Patronos, Ioannem Moronum, sacrosancti Collegii Decanum, priscae maiestatis absolutissimum exemplar, cuius in ipso nutu plurimum auctoritaris residet, cuius e vultu ipso, atque oculis elucet gravitas humanitate condita; Aloisium Cornelium Camerarium, hominem plenum officii, & ad omnium animos ac voluntates devinciendas ipsis Gratiarum manibus factum; & illa duo ornamenta seculi, firmamenta litterarum, domicilia virtutis, & eruditionis, Gulielmum Sirletum, & Franciscum Alciatum: ad eos igitur, quorum iampridem in fide, ac clientela eramus, cum proxime eum, quem pleno gradu per sua vestigia incedentem videt, quemque optimo iure cordi suo carissimum habet, fratris filium Philippum S. Sixti Cardinalem addiderit, eumque florentis aetatis commendationem a litterarum patrocinio ducere voluerit: qui tali argumento declaravit voluntatem erga nos suam, is, metuimus, ne litteras aut agere, aut iacere patiatur? Sed ut, unde digressus sum, redeam atque id, quod institui, absolvam: & ad facultates ac copias sine dedecore parandas accommodatae sunt litterae, & multo magis colendae iis, qui opibus abundant: ne, si id facere neglexerint, instrumentis sibi a Deo ad virtutem datis per inertiam abusi esse dicantur. Eademque ratio est & eorum quibus clari, & eorum quibus obscuri parentes obtigerunt. Nam neque illi ullo maiori aut illustriori ornamento condecorare, & ut Homeri verbo utar, coronare possunt nobilitatem a maioribus acceptam, neque hi ex tenebris ulla ratione facilius emergere, seque in luce, atque in oculis omnium collocatos, a contemptu, atque ab oblivione in perpetuum vindicare. Rex erat ac regis filius Alexander Macedo, & viam sibi

ad summam claritatem ac potentiam armis quotidie muniebat. At is & plus se debere Aristoteli, a quo eruditus, quam Philippo, a quo genitus fuerat, & cuius in regnum successerat, praedicabat: & cum ab illo divulgatos esse libros quosdam arduis de rebus scriptos accepisset, aegre tulit, ac generosa quadam indignatione motus, epistolam ad eum scripsit, in qua haec verba sunt: *Nam quare post haec caeteris praestabimus, si quae a te edocti sumus, ea omnium communia erunt? Ego autem malim optimarum rerum scientia, quam opibus & potentia caeteris anteire.* Haec igitur ille regum stirpe ac sanguine editus. Obscurissimo autem genere ortos quam multos nominare possumus, quos supra omnes omnium fumosas imagines litterae collocarunt. Obstetricis filius erat Socrates. Num igitur eo Alcibiades nobilior? Euripidis matrem vendendis oleribus vitam tolerasse accepimus. At ipse & regum familiaritate usus est, & ita clarus fuit, ut hodie magis Archelaus ex Euripidis, quam Euripides ex Archelai familiaritate noscatur. Tympanistria fuit Aeschynis mater, etiam, si Demostheni credimus, vulgati corporis. At eum Rex Macedonum Philippus quantopere coluit? Quid tibicinis filius Pindarus? quanta in gratia apud Syracusarum Regem Hieronem fuit? Sed quid huius rei plura exempla conquiram? Signantur eruditorum hominum nominibus tempora: ut minus saepe, quibus illi regnantibus vixerint, quam qui eis florentibus regnaverint, quaerere soleamus. Neque tamen haec praecipua sunt eorum bonorum, quae percipiuntur ex litteris: sunt alia longe maiora longeque diviniora. Litterae inditos nobis a natura honestatis igniculos excitant; luxuriantes quasique fruticantes cupiditates stringunt ac coercent, easque rationis finibus regunt; abducunt a vitiis, duces & magistrae sunt ad virtutem; prosperis in rebus ornamento sunt, solatio in adversis; neque illis exsultare atque efferri suos, neqne his frangi ac deprimi sinunt;

eam

eam denique tranquillitatem animi efficiunt, quam multi finem bonorum esse dixerunt. Crates quidem Thebanus interrogatus, quid sibi superesset ex philosophiae studio, notissimo versu respondisse dicitur: *Choenix lupinum, & mentis a curis quies*. O magnum & excelso animo praeditum virum. Quod aliis regna & imperia non adferunt, ut soluto ac libero animo sint, id ipsi, propter litterarum & philosophiae commercium, choenix lupinum adferebat. Quod si tam multa tamque praeclara bona litteris ac disciplinis continentur; si ipsis nominibus ac vocabulis testata est vetustas, earum cognitionem & hominibus, & liberis atque ingenuis hominibus dignissimam esse; si & ignava vita homine indigna est, & nullo in studio melius, quam in litteris industria collocari potest; si ad opes ac potentiam, si ad honores ac dignitates via optime litteris sternitur; si eisdem & animi tranquillitas, & nominis aeternitas comparatur: quid statis adolescentes, aut cur oblatam vobis tanta boni consequendi occasionem effugere atque evolare patimini? cur non aliis omnibus curis & cogitationibus ex animo abiectis atque abdicatis, in hanc unam toto pectore incumbitis? Non hoc sedendi, ut ait Bacchylides, ac cunctandi tempus est. Non enim ex plano ac facili gloria haec petitur: neque lata, ut ait Propertius, via currere ad Musas datur. Non frustra eas antiqui in arduo atque edito monte habitare dixerunt. Laborem & sudorem & vigilias in earum atrio ac vestibulo excubare voluit Deus: qui, ut dicebat Epicharmus, labore omnia prope bona hominibus venalia proposuit. Ego autem, ut libere vobiscum agam, valde vereor, ne cum plerisque vestrum alia omnia abunde sint, mollitia multi & laboris odio a studiis avocentur. Itaque quibus verbis Homerica Pallas Nausicam e somno excitat, quam segnem & ignavam vocat, quod vestes magni pretii, sibi emptas a parentibus, neglectui habeat, easque illotas ac sordidas

iacere patiatur; surgere igitur eam iubet,& ad eas abluendas cum prima luce proficisci, praesertim cum instet tempus nuptiarum: iisdem merito multos e vobis aliquis quotidie obiurgaverit. Surge quamprimum miser, & ex animo torporem atque ignaviam excute. Quid tu istud ingenium', quod tibi a communi omnium parente Deo multo qualibet veste pretiosius datum est, situ ac sordibus obsolescere quasique rubigine obduci pateris? cur non potius diluculo ad illos proficisceris omnibus obvios & expositos doctrinarum fontes, quibus te mersans, ex quibus arbitratu tuo hauriens, pectus & purgatum vitiorum maculis,& multa praeclarissimarum rerum cognitione madidum referas? Praesertim cum puerulus amplius non sis, sed ea iam appropinquet aetas, qua tibi in lucem atque in conspectum hominum prodeundum est. Hinc enim demum multo magis, quam unde illa dicit,& tibi paries gloriam, & parentum pectus gaudio laetitiaque complebis. Sed iam longior, quam par erat, fui. Cogitate, obsecro vos languidis ac remissis omnia difficilia, navis & industriis omnia pervia ac facilia esse. Deus optimus maximus, cui, quaecunque hic acta dictaque sunt grata & accepta esse cupio, vobis omnibus eum animum inspiret, ut haec, ad quae vos hortatus sum, tam sequi velitis, quam consequi potestis. DIXI.

ORATIO XXIV.

Habita Romae Anno cIↃ IↃ LXXIV.

In funere Caroli IX. Gallorum Regis.

HOc igitur unum restabat adflictis ac pene prostratis infelicis Galliae rebus, ut Carolus Rex, quo se illa recreabat ac solabatur uno, de quo cogitans, in quem intuens, omnium quas excepit acerbitatum memoriam deponebat, cum bonorum animos ad aliquam spem quietis erigere coepisset, in ipso ineuntis adolescentiae flore, acerba atque immatura morte raperetur? O fallaces

laces hominum spes, O incerta vota. O lubrica & ancipitia humanae vitae curricula. Merito lacrymis oculi omnium madent; merito omnia planctibus gemitibusque circumsonant; merito undique querelae & lamentationes exaudiuntur. Tu ipse, Beatissime Pater, cuius & in prosperis rebus spectata moderatio est, & in adversis animi magnitudo, in tanto casu cohibere dolorem non potes; quasque lacrymas gravitas & constantia retinere ac frenare consueverat, eas nobilissimi omnium Regni miseratio, & paterna caritas elicit. Planeque aliis in rebus quaerenda est fortitudinis ac constantiae laus: in tam gravi vulnere, tam dubiis ac formidolosis Christianae Reipublicae temporibus accepto, immanis quaedam duritia esset, non flere, non ingemiscere, non commoveri. Qualem enim, quantumque Regem, & quanta, non dicam indole, (quod tamen in homine adolescente satis esse videretur,) sed quanta omnium regiarum virtutum copia praeditum amisimus? Quem cum divina providentia, annos natum non amplius decem, in illo celsissimo maiorum suorum solio collocasset: quantas ille iam tum, quamque crebras, in illa aetate, quae nihil cogitare, nihil loqui, nisi leve, ac ludicrum, solet, inusitatae cuiusdam & inauditae prudentiae significationes dedit? Incredibile dictu est, quam saepe ille in deliberationibus publicis sapientissimorum senum sententiae puerulus anteverterit, quaeque illi dicere in animo habebant, ea prior ipse protulerit: nemo ut esset, cui non, in tanta annorum immaturiate, tanta mentis & consilii maturitas divinum potius quiddam, quam humanum, videretur. Est certe, est aliqua vis originis ac sanguinis; quosque magnis ac nobilibus populis rectores destinavit praepotens ille rerum omnium moderator DEUS, in eis plerumque virtus non exspectat annos; sapientiaeque semina in eorum animis & comprehendunt facilius, & tempestivius adolescunt. Iam quae laus in filiis praecipua est, reverentia adversus parentes,

rentes, & eorum praeceptis ac monitis obtemperatio, ea ille ita praeſtitit, ut nunquam omnino neque privatis, neque publicis in rebus voluntas ipſius a ſapientiſſimae matris conſilio diſcreparit. Quid? in fratres quanta, quamque ſe omni ex parte prodens charitas? Quod & ſemper alias cognitum eſt, & proxime cum ab Henrici Regis in Poloniam proficiſcentis amplexu avelli non poterat, ſeque a vita relinqui, quod ab eo relinqueretur, putabat. De pietate autem in Deum, & de ardentiſſimo ſtudio, quod ſemper habuit conſervandae ac propagandae Catholicae Religionis, quid ego nunc plura praedicem, aut quid res in omne aevum omnium ſcriptorum ingenia fatigaturas exornare in hac mediocritate ingenii, & in his temporis anguſtiis coner? Cui enim ignotum eſt, aut cui notius, quam tibi, Beatiſſime Pater, vobiſque omnibus, Patres ampliſſimi, quos ille labores pertulerit, quibus difficultatibus conflictatus ſit, quae pericula ſubierit, quibus damnis ſe, Regnumque ſuum ſponte mulctaverit, dum quidvis ſatius eſſe ducit, quam ut quidquam in Gallia, ſe vivo, de Chriſtianae Religionis integritate minueretur? Qui quot annos regnavit, totidem continenter pro fidei defenſione pugnavit. Etenim tetra illa natio perditorum ac profligatorum hominum, qui fraudibus ac mendaciis ſuis nuper delapſae de coelo & ſibi ſolis patefactae veritatis nomen obtendunt; qui, quod ad legem Dei, cupiditates ſuas dirigere graventur, legem Dei ad cupiditates ſuas detorquere conantur; quorum conſpirationes ſub Henrico II. initae, ſub Franciſco II. leviter patefactae ſuſceptis a Carolo Regni habenis, aperte ſe ac propalam effundentes, florentiſſimum, dum per illos licuit, Galliae Regnum omni ſcelere ac crudelitate lacerarunt, non tam id agebat, (quanquam id quoque,) ut Regiam auctoritatem convelleret, quam ut Regnum ab Eccleſiae communione divelleret. At ille generoſi ſeminis adoleſcens, qui amorem Dei & Eccleſiae cum ipſo nutricis lacte ſuxiſſet, totaque

que mente penitus combibisset, articulatim se prius concidi ac comminui passus esset quam a recta illa regula patriae & avitae religionis abduci. Itaque dum purgare Regnum suum illis pestibus nititur, dum illius hydrae & in suam & in aliorum pernicem contumacis assidue renascentia capita amputare conatur: quatuordecim (tot enim regnavit annos) in perpetuis bellorum fluctibus, & in perpetua Regni ac vitae suae dimicatione transegit. Ut, nisi pulcherrimum illud Christianissimi cognomen a maioribus suis haereditarium accepisset, id ipse sibi posterisque suis sua virtute peperisset. Quin etiam, cum capitales quidam ac nefarii homines dicerent, facilem ei esse & expeditam viam non modo ad pacandum Regnum suum, sed etiam ad fines illius sine ullo labore amplificandos ac proferendos, si remittere aliquid de tanto illo vetustae religionis conservandae studio vellet: magno animo aversatus ac detestatus illorum consilia, omnes sibi coronas, omnia regna, omnia imperia sordere dixit prae illa immortalitatis corona, quam sibi in coelo repositam esse confideret. Cumque eum exaggeranda hostium multitudine ac viribus perterrefacere vellent: Dominus, inquit, Dominus ipse eos interficiet spiritu oris sui. Prope suvervacaneum videri potest, cum de tam Christiano Principe verba faciam, quanta illius erga sedem Apostolicam observantia fuerit, dicere. Quo enim quisque Christum ipsum sanctius & religiosius colit, eo studiosius & magis ex animo Vicarios ipsius colat, necesse est. Quo modo ille de Pio V. cuius memoria in benedictione est, & sentiebat, & loquebatur? Quem sibi non hominem, sed angelum quendam humana inter mortales specie versantem videri dicebat: cuius monitus tanquam coelestia quaedam oracula reverebatur. Nam de te, Beatissime Pater, qui successor illius omnium votis expetitus, divino consilio delectus, tam subita tamque admirabili totius sacrosancti Collegii consensione declaratus es, quam,

quam magnifice, in omni sermone praedicare solitus esset, dicerem, si, quam facile praestas, ut ab omnibus uno ore lauderis, tam libenter eos, a quibus laudaris, audires. His ille artibus ita sibi bonorum omnium animos voluntatesque devinxerat, ut, quanquam ex eius aetate & temperatione corporis probabiliter sperare poterant, diu se illius virtute fruituros: cuperent tamen omnes, si fieri potuisset, partem aliquam vitae suae conferre ac contribuere, & annis suis vitam illius prorogare. Sed nihil in humanis rebus firmum, nihil stabile, nihil diuturnum reperiri potest. Dum condocefacere nos vult Deus, terram nobis non pro domicilio, sed pro diversorio datam; hanc, quae vita dicitur, non tam vitam esse, quam iter ad vitam; in coelo, non in terra, nobis esse spem defigendam ac collocandam: agitat omnia arbitratu suo, &, quae solida ac firmis nixa radicibus putantur, ea momento temporis vertit. Cum vexata tot calamitatibus Gallia paulum tolleret oculos, & Dei ac Regis sui perduellibus partim fractis ac domitis, partim captis ac comprehensis, tandem aliquando se post tot mala respiraturam sperare inciperet: ecce tibi lenta & omnem fallens medicorum industriam febris, vires adolescentis immortalitate digni, & nati ad relinquendum omnibus bonis perpetuum desiderium sui, ita paulatim attrivit ac labefactavit, ut ad postremum inevitabilem ei attulerit ex hac vita migrandi necessitatem. Quod ubi percrebuit, qui tum plangor omnium, quae complorationes, quae lamentationes fuerunt? Alius sibi scindebat capillum, alius lacerabat genas, alius pectus & humeros crebris ictibus verberabat; alii interire amores ac delicias Galiae, alii cadere columen religionis, alii Catholicorum praesidium deiici, alii alia, quae diversis diversa non diversus suggerabat dolor, miserabiliter querebantur. Ipse unus interritus, & aequissimo animo ex tum divinae voluntatis exspectans, cum matrem, uxorem, fratrem, caeterosque pro-

propinquos ad se convocari iussisset, primum quidem sacramenta, quibus morituri praemuniri, & Deo conciliari solent, omnia & poposcit, & magna cum animi summissione ac divinae maiestatis veneratione suscepit; deinde vero contestatus, eo tantum sibi molestam esse mortem, quod fratrem suum, tum Poloniae, mox etiam Galliae Regem futurum, moriens complecti non posset; caeteroqui gaudere se, quod tantum successorem habiturus esset, cuius singulari & tot iam documentis comprobata virtute, non dubitaret fore, ut res Gallicae feliciter componerentur; interea obtestari, atque obsecrare matrem, ut Regni gubernacula susciperet, quaque prudentia Regnum sibi tot annos conservasset, eadem fratri suo conservaret; sese iam tunc omnem potestatem regiam in eam, usque ad fratris reditum, transferre; hortari caeteros, ut ipsius primum, deinde fratris, cum revertisset, imperio amanter ac fideliter obtemperarent; praecipue autem, ne quid unquam prius, aut antiquius haberent conservatione Catholicae religionis; ex ea bona omnia fluere; ea neglecta collabi ac concidere omnia. Sed iam valete, inquit, & mei memores este. Ego enim ad Deum vocor: quem ut aequiorem ac placabiliorem peccatis meis iudicem experiar, vestris me omnium adiuvari precibus postulo. Haec fatus, deficiente iam, & moribunda voce, tuum, Christe Iesu, nomen invocans, tuam sanctissima Virgo apud filium opem implorans, ad vos, ut confidimus, evolavit. Ac, si quidem ipsum spectemus, gratulari ei potius quam lugere debemus. Regnum enim terrestre coelesti, laborem quiete, mortalitatem immortalitate mutavit. Quod mortuus est, humanae fragilitatis est; quod ita mortuus, divinae cuiusdam felicitatis. Bonum certamen certavit, cursum consummavit, fidem servavit. Aut iam coronavit eum Deus, aut brevi, tuis, Beatissime Pater, & totius Ecclesiae precibus adductus, coronabit corona iustitiae, quam promisit diligentibus

bus se. At illam tot Regum matrem, toties iam custodem ac conservatricem Regni, ipsa sua felicitate miserandam, quo nunc, quo tandem esse animo creditis? Quae ex summis honoribus summos dolores consecuta, ter iam, & in viro & in duobus filiis mortua, vitae suae superstes, toties ore suo eorum clausit oculos, a quibus claudi cupiebat suos; tam saepe eis officia praestitit, quae sibi ab eis praestari maluisset. Quid illa fortissimarum domnina gentium Gallia? quae sibi eodem funere cum Rege suo efferri visa est; quae iacet adhuc perculsa & attonita tanto vulnere, metuens, ne, illius atrocitate, etiam illa, quae consanuisse videbantur, recrudescant. Pro Deus optime maxime, etiam cum ulcisceris, benefice, etiam cum poenas exigis misericors: quibus tam gravibus culpis tam diuturnam in se iram tuam Gallia provocavit? Quatuordecim iam anni sunt, & eo amplius, cum illud potentissimum & memoria nostra florentissimum Regnum perpetua bellorum civilium serie ita & ab alienis & suis vexatur, ac diripitur, ut de eo iam dici possit, quod scriptum est apud Prophetam: *Residuum erucae comedit locusta: & residuum locustae comedit bruchus: & residuum bruchi comedit rubigo.* Atque ut magis intelligatur, id divina ultione fieri, quoties inibi esse videtur, ut iam iamque componantur ac tranquillentur omnia, in ipso, ut ita dicam, portu frangitur navis. Properarat HENERICUS II. pacem cum PHILIPPO Rege Catholico quibuslibet conditionibus facere, ut, expeditus belli curis, huius mali nascentis semina eliderent: in ipso eius rei conatu ac molitione, inopinata morte sublatus est. Sub FRANCISCO II. conspiratione detecta, spes obiecta erat, fore, ut paucorum supplicio caeterorum audacia in perpetuum reprimeretur: Ante ipse mortuus est, quam de sontibus comprehensis suplicium sumeretur. Nunc nuper eo rem perduxerat CAROLUS IX. ut omnes instare finem malorum existimarent. Aliter Deo visum est, qui HENRICO III. Galliae & Poloniae Regi,

gi, quem tam multis tamque illustribus argumentis sibi charissimum esse declaravit, hanc felicitatem, ut speramus, reservare maluit. Neque dubium est, hoc ita eventurum, si omnes nos a vitiis nostris aversi, quae Dei placandi certissima ratio est, tota mente convertamus ad Deum, eumque assidue obsecremus, ut compescat iram suam: &, quando CAROLUM in sinum, ut speramus, suum excepit, Henrici III. ductu ; sub GREGORIO XIII. raptores quidem lupos interfici; oves autem, quae aberrarunt, in ovile suum reduci velit. Ita eveniat, Domine IESU, cui laus omnis & gloria debetur in omnem aeternitatem. DIXI.

FRANCISCUS BENCIUS

SOCIETATIS IESU.

SCIPIONI GONZAGAE

CARDINALI S. P. D.

Uod facturus fuerat M. Antonius Muretus in edendo posteriore Volumine Orationum suarum si adhuc viveret: quod post eius obitum fratris filius summa spe & animi, & ingenii adolescens, nisi immatura morte praereptus fuisset, id mihi viri optimi tibique addictissimi, M. Antonius Lanfrancus & Ludovicus, Rivaldus ad hoc instituti haeredes ad pias caussas, ut facerem & valde quidem ex mea voluntate persuaserunt. Tuae enim amplitudini destinatus liber exit in publicum, & velut posthuma proles te tutorem requirit. Hoc profecto iustius, quo viginti ab hinc annis germanum eius fratrem in tuum patrocinium accepisti: hoc confidentius, quo a tua dignitate nunc ampliore, maius sperare ornamentum, & praesidium meritissimo potest, neque vero tamdiu distulissemus expectatam a multis, & expetitam editionem, nisi in conquirendis orationibus, quae partim in Mureti adversariis eeant dispersae, partim ab amicis fuerunt exprimendae (& si non repertae omnes, & harum aliquot imperfectae) multum fuisset elaborandum: hoc dum efficimus, quadriennium effluxit. Et sequentur deinceps alia divini illius ingenii monumenta. Utinam autem qualis tua erit tutela commendati operis, talis mea esset commendantis facultas: ostenderem profecto Mureti orationes propter summam verborum elegantiam, & copiam rerum pulcherrimarum

rum tibi viro eruditissimo, politissimoque proprie commendatas, & te propter incredibilem magnitudinem animi, gravitatem, fidem, sapienter delectum, qui earum commendationem susciperes, fuisse. Sed Mureti eloquentia laudationem meam non desiderat, & laus tua ita vere accurateque est a praestantissimo oratore, viroque sapientissimo in epistola ad prius volumen expressa, ut ea adducti omnes etiam qui non viderunt, singulares virtutes tuas admirari, ac suspicere cogantur, quamquam mihi sunt & aliae caussae, tum communes multae cum meis sodalibus, quorum omnium eximia est erga te observantia, tum propriae aliquot meae: tot enim extiterunt tuae erga me humanitatis argumenta, tamque illustria, ut magnopere laetatus sim extitisse tempus, quo intelligerent omnes, & inprimis, Bencium Mureti discipulum, hoc etiam a magistro dedicisse, ut in Scipione Gonzaga, Cardinale amando & colendo nemini concedat. Utriusque rei indicium erit novum hoc munus, quod tibi, ut renovet memoriam mortui, & declaret voluntatem superstitis, ipsum vero sub umbra tui praesidii nunquam intereat, offertur. Vale, e Collegio Romano.

MARCI ANTONII MURETI ORATIONUM VOLUMEN ALTERUM.

ORATIO I.

Ad Gregorium XIII. P. M. nomine Henrici III. Galliae & Poloniae Regis.

Habita Romae in Consistorio publico XIII. Kal. Quinct. Anno CIↃ IↃ LXXVI.

GRatus quidem ac iucundus tibi esse debet, Beatissime Pater, eorum omnium legatorum adventus, qui huc a Christianissimis Principibus mittuntur; tum ut tibi summum in terris honorem gratulentur, tum multo magis, ut se Christo ac tibi, ut par est, obedire, manere in officio, perstare in fide, & vires, & copias suas ad Apostolicae Sedis defensionem semper promptas ac paratas & esse & fore profiteantur. Nam & ex ea illa ipsa divinitus tibi delata dignitate, maiorem a te capi iucunditatis fructum necesse est, cum ea caeteros quoque laetari perspicis: neque tibi, qui communis Christianorum omnium Pater es, ulla ex re verius ac solidius gaudium obiici potest, quam cum filios dignitatis tuae studiosos, auctoritati tuae deditos, praeceptis ac monitis tuis obtemperandi cupidos videas. Sed tamen omnibus seculis ea Gallorum Regum in Pontif. Max. asperrimis ac difficillimis temporibus promerita fuerunt, ut multis nominibus eorum & studium atque obsequium praecipua quadam charitate complectendum, & legati aequissimis

fimis animis audiendi, & dicta factaque omni singulari quadam paternae voluntatis propensione in optimam partem accipienda videantur. Quoties enim in hoc amplissimo nobilissimoque consessu Reges Galliae nominantur, toties in omnium animis memoria renovatur, & officiorum, quae illi longe plurima, longeque maxima in hanc sanctam Sedem contulerunt; & honorum, quos ab ea vicissim eximios pro sua in eam eximia pietate retulerunt. Si quis autem Rex unquam fuit, qui propter virtutis ac rerum gestarum magnitudinem exquisitissimis honoribus afficiendus esset, eum se iam nunc in ipso adolescentiae flore Henricus III. Galliae & Poloniae Rex praebuit, nihil ut de eo tam honorifice dici possit, quin id iam pridem virtus ipsius in omni genere spectata superarit. Quo te libentius accepturum esse confidimus eam fidem, venerationem, obedientiam, quam talis tantusque Rex hodierno die per clarissimum & omni laude cumulatissimum virum Ludovicum Castanaeum Ruspipocaeum, Equitem ordinis Regii, Oratorem ad te suum, tibi, Beatissime Pater, & Sedi Apostolicae praestat. Cuius enim Regis nomen a summo Ecclesiae Pastore & gubernatore audire libentius debet, quam eius, qui cum haereditario iure principem inter Christianos Reges locum maiorum suorum virtute partum obtineat, ita per eorum vestigia graditur, ut quantum ab eis omnibus splendoris accepit, tantundem ipse unus facile afferat universis? Qui cum adhuc adolescentulus ac prope puer esset, ita saepe, ita fortiter, ita feliciter adversus hostes Ecclesiae dimicavit, ut eorum astus consilio eluserit, temeritatem virtute domuerit, pertinaciam constantia fregerit. Quam saepe eo sibi per hostiles cuneos omnia ferro pervia faciente ex hostium ipsorum tantae, tamque praematurae virtutis admiratione defixorum manibus tela irrita ceciderunt? Quam saepe cominus ab eis petitus, ita mirabiliter servatus est, ut DEUS ipse sua manu ictus in

cum directos depellere, & telis ac tormentis vim nocendi adimere videretur? At ille laudis & gloriae cupidus, vitae ac sanguinis prodigus, Dei memor, immemor sui, in victoria salutem, in virtute victoriam, in vita ob talem caussam in omne discrimen exponenda virtutem positam iudicabat. Itaque cum generosissimi adolescentis non iam praelia, sed victoriae ac triumphi numerarentur, iamque totum terrarum orbem tam inusitatae tamque inauditae virtutis fama peragrasset, fortissima ac bellicosissima Polonorum gens eum sibi Regem concordibus suffragiis adoptavit. Quo ille nuncio abstractus ab ingentibus, ac pene ad exitum perductis, liberandae ac purgandae Galliae coeptis, in regnum virtuti suae ultro delatum proficiscens, quacunque iter fecit, omnes & Principes & populos sui amore & admiratione complevit. Vix dum novi & a se expetiti Regis suavitatem Polonia gustaverat, cum secuta Caroli IX. Regis acerba, & perpetuis lacrymis prosequenda mors, res in Gallia componi coeptas, maioribus denuo procellis involvens, totius Regni statum in ultimum discrimen adduxit. Celeriter igitur e Polonia periclitantis & Regem suum implorantis Patriae voce revocatus, cum easdem illas dissensiones, quae Galliae Regnum prope subverterant, non modo non sedatas, aut mitigatas, sed auctas etiam ac corroboratas offendisset; corruptos ac depravatos ob bellorum longitudinem mores; multorum animos, etiam ex iis, qui se Catholicos esse profitebantur, studio partium infectos; plena omnia licentiae, plena rapinarum, plena scelerum, plena hostium, & externorum & domesticorum: eadem tamen qua semper fuerat animi praesentia ac magnitudine, tuo etiam, Beatissime Pater, & consilio & auxilio fretus, bellum repetiit, ac redintegravit, diuque viris equisque, ut dicitur, tentavit efficere; ut vi & armis perdomita contumacium & Regni perturbatorum superbia, pax & quies tandem aliquando fessae tot calamitatibus

bus Galliae redderetur. Sed ut animadvertit, nihil ea ratione quam tamdiu tenuerat profici, ac potius & regno & Religioni vehementer officì, quae iam multis in Galliae locis labasceret, a plerisque etiam penitus exularet: interea uri ac vastari agros, oppida diripi, omnia itinera latronum ac praedatorum cohortibus obsideri, Regni vires quotidianis caedibus ac stragibus enervari, opes immensis sumptibus exhauriri, innumerabilem vim teterrimorum facinorum in utroque exercitu quotidie perpetrari, extremam cladem ac perniciem imminere, nisi mature subveniretur: aliud sibi consilium necessario capiendum iudicavit. Optimus ac mitissimus Princeps, qui sanare vellet suos, non perdere, idem fecit quod prudentes medici solent: qui cum ustionibus, sectionibus, inedia, detractione sanguinis, non morbum, sed aegrotum ipsum confici ac profligari vident, ad aliam curandi rationem confugiunt; & fomentis ac remediis mollioribus & victu paulo copiosiore indulgentes, malunt aegrotum cum aliqua parte morbi alere, quam utrumque simul e medio tollere. Maluit igitur & ipse in tanto tamque manifesto interitus periculo, ei parti suorum, quae adhuc superesset, ignoscere quam committere, ut brevi ne superessent quidem, quibus ignosceret. Cumque cogitaret, illum ipsum rerum omnium praepotentem Deum multa tolerare, quae non probet; ipse quoque in tantis angustiis multa, a quibus animo & voluntate longissime abhorret, interea tamen sibi toleranda esse statuit, dum aliquid melius eveniret. Certe enim Beatissime Pater, fretus ea spe, quam in Deo primum, deinde ex omnibus mortalibus in te potissimum collocavit, melius aliquando fore confidit. Multa, oratione conficiuntur, quae ferro nunquam confici possent. Saepe quos severitas frangere non potuerat, clementia inflexit. Equi adversus frenum contumaces, interdum sessore habenas remittente consistunt. Multi, qui terrore & malo

ORATIO II.

In funere Pauli Foxi, Archiepiſcopi Toloſani, Regis Galliarum Oratoris.

Ad Gregorium XIII. Pont. Max. & ad ſedem Apoſtolicam.

Habita Romae in aede S. Ludovici. IV. Kalend. Iunii CIϽ IϽ XXCIV.

SI ut opum ac potentiae, ſic eruditionis ac ſapientiae haeredes a magnis ac praeclaris viris inſtitui poſſent, is demum Paulo Foxio idoneus laudator reperiretur, quemcunque ipſe ſibi earum virtutum ſucceſſorem eſſe voluiſſet. Nam nec in quo amplior & uberior omnium laudandarum artium ſeges effloruerit, nec in quo vis & copia dicendi maior, quam in eo exſtiterit, ex omni memoria noſtra deligi quiſquam poteſt. Quo mihi maius ac difficilius onus impoſitum eſſe video, in hoc ornatiſſimo conſeſſu de laudibus ipſius verba faciendi: quod neque unquam ſubire auſus eſſem, niſi & mea me multis abhinc annis, ſuſcepta adverſus eum obſervantia, ut id facerem, adduxiſſet, & eorum, quorum imperium detrectare non poteram, auctoritas coegiſſet: neque nunc ei me ferendo parem fore confiderem, niſi mihi, quod vix dictu credibile eſt, ipſa levamento ac ſolatio eſſet difficultas. Nam ſi quemquam alium de Paulo Foxio pro ipſius dignitate dicere poſſe exiſtimaſſem, valde me puderet in eum locum conſcendiſſe, unde nihil aliud viderer praeſtitiſſe, quam ut ſummi viri laudes inopia dicendi detererem: nunc cum ſatis intelligam, quod mihi eventurum eſt, ut oratio mea longe multumque infra ipſius dignita-

tem iaceat, idem cuilibet quamlibet copioso & exercitato homini eventurum fuisse, facile patior delectum potissimum esse me, cuius praedicatione quasique praeconio, admirabilium ipsius in omni genere virtutum, ad eos, quibus illae forte minus notae fuissent, qualiscunque cognitio perveniret. Sed quoniam & multa mihi ac praeclara dicenda, & in unicum semihorae curriculum omnia concludenda sunt, ad res ipsas veniam, neque committam, ut ex tam brevi tempore pars a me ulla in rebus non necessariis consumpta videatur. Primum igitur si generis nobilitas quidquam ad commendationem pertinet, vere hoc affirmare possumus, non multas gentes in universo terrarum orbe reperiri, quae cum gente Foxia vel antiquitate, vel rerum gestarum gloria comparari queant. Quae cum ipsa per se nobilissima est, tum hoc nobilius, quod cum potentissimis Regibus & Imperatoribus multiplici se iam pridem affinitate devinxit. Nam ut vetustiora taceam, neque illa repetam, quae quingentos fere abhinc annos a Comitibus Foxiis gesta, & nobilium scriptorum consignata monumentis, nulla unquam oblitterabit aetas; his certe centum proximis annis tres ex gente Foxia nobiles ac potentes reginae exstiterunt. Earum prima est Anna, Ioannis Foxii Candalae Comitis filia, quae Ladislao Bohemiae & Ungariae Regi in matrimonium collocata, filiam ex eo sibi cognominem sustulit, uxorem postea Imperatoris Ferdinandi, matrem Imperatoris Maximiliani, aviam eius qui nunc feliciter imperat Rudolphii. Secundo loco nominabo Catharinam, Gastonis quarti filiam, Reginam Navarrae, quae id regnum, in quod Francisco Phoebo fratri suo successerat, dotale ad Ioannem Albretium detulit: quo ex matrimonio natus est Henricus Rex, avus Henrici, a quo hodieque idem regnum haereditario iure obtinetur. Sed & illius invicti Gastonis, ducis Nemorensis, qui dum vixit, terror hostium Gallici nominis fuit, qui fulminis in morem hostiles turmas disiice-

re

re qui quacunque incedebat, victoriam in manibus gestare videbatur, qui semper vincere assuetus, postremo ad Ravennam, dum pro Ludovico XII. avunculo suo fortissime dimicat, etiam moriens vicit; eius igitur Gastonis sororem, Germanam nomine; Fardinandi Castellae Regis matrimonium tenuisse, notissimum est. Neque hoc loco reticenda est Margarita Foxia, Gastonis quarti filia, quae Francisco Duci Britanniae nupta, Annam ex eo suscepit, Caroli VIII. primum, deinde etiam Ludovici XII uxorem; ex qua nata est Claudia uxor Francisci primi, mater Henrici secundi, avia eius, qui hodie regnat, & ut speramus ac cupimus, diutissime ac felicissime regnabit, Henrici. Sed aut haec satis sunt ad ostendendam summam nobilitatem gentis Foxiae, aut non video, qui satis esse possit. Ex hac tam illustri gente natus est Paulus Foxius anno Christi CIↃIↃ XXIIX. patre Ioanne Carmanii Comite, matre Magdalena Caupenia, nobilissimus quidem utraque stirpe, sed ingentem virtute sua cumulum ad veterem suorum gloriam aditurus. Natus autem est ea non oris modo ac vultus, sed totius corporis pulchritudine, ut ex ipso aspectu imago quaedam ingenitae virtutis atque honestatis emicaret. Vidi equidem illum & adolescens adolescentulum, & vir virum, & senex senem, (mea enim, quam illius, biennio fere grandior erat aetas,) neque quenquam unquam videre memini, in quem verius conveniret id, quod Graeci de Alcibiade praedicant, in omnibus aetatis partibus aeque gratam ac iucundam ipsius formam fuisse. Ingenium ad omnes honestas disciplinas docile, & ad eas percipiendas ita factum, ut quae discebat, non tam accipere a magistris, quam ipse ex se parere, & eorum reminisci quodammodo ac recordari, ex illa vetere Platonis sententia, videretur. Mores & iam tum in illa aetatis teneritate graves, severi, compositi, & humanitatis tamen ac facilitatis condimento temperati, ut eos, quibus cum una erat, & incredibili, quadam iucunditate conci-

conciliaret sibi, & exemplo suo, ab omni improbitate revocaret. Denique ut in herbescenti segetum viriditate certa prope spes futurae messis apparet, sic nemo tunc erat, qui non eum a puero, qualis postea fuit, talem facile auguraretur fore: iustum, integrum, continentem, abstinentem, amantem pacis ac concordiae, veracem, apertum, simplicem, ad omnium potius peccata, quam ad sua conniventem. Litterarum studia ita puerulus adamavit, itaque in eis postea constanter perstitit, ut id unum a publicis negotiis diverticulum perpetuo habuerit, ut quidquid ab eis dabatur otii, semper in litteris omne consumpserit. Graecis igitur & Latinis litteris Lutetiae diligenter excultus, ibidemque in Philosophiae studio magna cum cura exercitatus, Tolosam se ad percipendam iurisprudentiam contulit, quo in studio tantos brevi tempore progressus fecit, ut adhuc adolescens publice de utroque iure magna cum omnium admiratione responderit, eosque honores consecutus, quia amplissimi, confecto studiorum curriculo decerni solent, incredibili hominum concursu ius civile docuerit: cum ad eum inusitata quadam dicendi facultate, de obscuris dilucide, de confusis ac perturbatis ordinatim ac disposite, de dubiis enucleate differentem, etiam ii, qui diu magna cum laude docuerant, discendi caussa quotidie convenirent. Inde cum in aulam Regiam venisset, ita statim Henrico Secundo Regi, acri ac perspicaci ingeniorum existimatori, ita caeteris principibus viris carus atque acceptus fuit, vix ut quisquam unus uni carior foret, quam unus hic universis. Ipse vero & officia obibat diligentissime, neque ullum diem abire patiebatur, quo non & regem & caeteros principes salutaret, & cum eis sermonem confereret, & eos, quo opus erat, deduceret ac reduceret. Neque tamen, quod plerique omnes aulici faciunt, reliquum tempus otiose & inutiliter absumebat: sed repetitis de integro studiis, Platonis praecipue

cipue & Aristotelis & Xenophontis ac Plutarchi, & caeterorum eiusdem notae libros ad formandam vitam, & ad rationem gubernandae Reipublicae pertinentes, ita studiose pervolutabat, ut eos in succum ac sanguinem suum converteret, omniaque eorum praecepta in numerato haberet, quibus non ad inanem loquacitatem ' sed ad danda capiendaque de rebus maximis consilia tempestive uteretur. Historiae quoque multum operae ac studii dedit, gnarus illustria praecepta nulla re magis, quam exemplis illustribus confirmari. Itaque tum sacram, tum profanam, tum veterem, tum novam, tum domesticam, tum externam ita pertractaverat, ut quacunque de re dicere ingressus esset, optimis & accommodatissimis exemplis ad confirmandum id, quod volebat, nunquam non abundaret. Quid de temporum ratione, quid de terrarum situ, quid de populorum institutis, ingeniis, moribus, foederibus, quid de quarundam gentium inter se aut naturali consensione, aut odio vetere & ingenito loquar? quarum illa omnium rerum tantam notitiam habuit, ut id unum tota vita egisse videretur. His omnibus artibus instructus, cum iam ad obeundas legationes esset aptissimus, antequam tamen ullam earum susciperet, ex usu suo fore ratus est, si in amplissimo Senatu Parisiensi per tempus aliquod versaretur, ibique disceptandis quotidie maximi momenti negotiis, firmiora & solidiora sapientiae fundamenta iaceret, seque illi praestantium virorum coetui quasi recoquendum & expoliendum daret. Qua ipsius voluntate cognita, confestim Rex HENRICUS eum in Consiliariorum numerum adlegit; in quo hic ei etiam praecipuus honos habitus est, quod cum in eo Senatu plura sint inter se distincta auditoria, quorum ad supremum non nisi gradatim pervenitur, Paulo Foxio ius inter primos assidendi, dicendaeque sententiae statim a principio tributum est. Ibi vero partam sibi antea iuris intelligentiam

gentiam assiduo tractandorum negotiorum usu ita perfecit ac perpoliit; ut brevi tempore principem inter iurisconsultos locum obtinuerit, cum eos quidem, qui in libris consenuerant, seque uni cognitioni dediderant, usu & exercitatione rerum forensium; eos autem, qui se magis ad usum forensem applicuerant, eruditionis copia & magnitudine; aut potius, si aperte id quod res est, extincta iam invidia, profiteri volumus, utrosque utraque laude superaret: Prima inde legatio in Scotiam fuit, sub id tempus, quo Maria Regina Scotiae, mortuo Francisco II. viro suo, in regnum suum reverterat. Ubi Foxius ea fundamenta iecit & tuendi regni & conservandae religionis, in quibus si postea pari fide ac consilio aedificatum esset, fortassis hodie aeque Regina miserabiliter captiva teneretur, neque status religionis laboraret. Illinc cum rediisset, anno M. D. LXI. Legatus in Angliam missus est, ubi quadriennium integrum tanta fide ac diligen.ia, tanta dexteritate ac prudentia, tanta perspicacitate ac solertia in munere suo versatus est, ut magnis interea in Gallia motibus excitatis, nihil Angliae Regina struere, nihil moliri, nihil machinari potuerit; ad conatus eorum, qui a DEO & a Rege rebellaverant, adiuvandos, quod non ipse detexerit ac patefecerit, Regique indicaverit, eique viam ac rationem ostenderit, qua perniciosa Iezabelae consilia mature praeveniret & occuparet. Foxii praecipue consilio, occultisque monitis, inita est a Rege ratio extorquendi ex Anglorum manibus celebrrimi ac munitissimi portus Gratiarum, quo illi, sibi haereticorum opera tradito, Galliam ab ea parte obsessam tenebant. Foxii consilio repertum est; quomodo Rex ea pactione, quam Henricus secundus fecerat, de restituendo Anglis intra certum tempus Calitio solveretur: utque obsides eo nomine dati, dimidio eius pecuniae, qua Rex depaciscendi facultatem dederat, redimerentur. Illud vero com-

commemoratione dignissimum, quod quamdiu in Anglia fuit, nullum unquam diem intermisit, quin, quamlibet fremente Regina, sacrosanctum Missae sacrificium domi suae celebrari iusserit: ad quod clam avide conveniebat ac concurrebat magna & Anglorum & exterorum Catholicorum multitudo, quos ille fovebat, consolabatur, protegebat; quorum omnium arx, portus, praesidium, perfugium erat; a quibus non tantum mala multa imminentia depulit, sed effecit etiam, ut multa damna, quae eis data erant, restituerentur. Ob quae merita, ubi primum ex Anglia revertit, in sanctius atque interius Regis consilium adlectus est. Secuta legatio Veneta, in qua non tantum Regi cumulatissime satisfecit, sed etiam illis sapientissimis Patribus, universaeque Venetae civitati iucundissimam virtutum suarum memoriam reliquit. Cuius legationis expleto tempore, cum in aulam rediisset, inter togatos Regis consiliarios, & tranquillis & turbidis rebus, unus semper e principibus fuit; cum & doctrina, & usu rerum, & prudentia excelleret: neque sibi quidquam, praeter sincerum Dei cultum, dignitatem & utilitatem regiam, allevationem vexati tot acerbitatibus populi, in dicenda sententia probatum haberet. Inde sub finem anni M. D. LXXIII. legatus de rebus gravissimis & ad Summum Pontificem, & ad plerosque Italiae Principes, quae sibi mandata erat, illa toties experta fide ac dexteritate transegit. Intereà, cum Gallici tumultus utcunque compositi viderentur, missus est a Rege ad Henricum Regem Navarrae, qui tunc in Aquitania erat, ut eum auctoritate ac praestantia sua in officio contineret. Quamquam autem vitari nullo modo potuit, quin anno post novae turbae concitarentur: tantum tamen Pauli Foxii virtute perfectum est, ut, cum quibuscunque aliis in locis haereticorum factio potentior erat, divini cultus ne vestigia quidem relinquerentur, everterentur

templa,

templa, sacerdotes crudelissime contrucidarentur: Agini, quae urbs secundum Burdegalam Aquitaniae principatum obtinet, & in toto eo tractu, rebus divinis libere opera daretur; starent sarta tecta templa, sacerdotes ab omni contumelia & iniuria tuti forent, sacrae & Catholicae conciones nunquam intermitterent: cum & publice & privatim Foxius Catholicis animos faceret, eosque ad bene sperandum excitaret: ita ut eorum protector, conservator, parens uno omnium consensu haberetur. Scripsit ea de re Clerus Aginensis ad virum summa dignitate praeditum Carolum Rambolietum Cardinalem, petens ab eo; ut haec omnia summo Pontifici diligenter exponeret; eique omni asseveratione confirmaret, quicquid templorum, quicquid sacerdotum caeterorumque divino cultui mancipatorum hominum in ea provincia maneret, id omne; secundum DEUM, huius Pauli Foxii virtuti auctoritatique deberi. Saepe igitur in magnum vitae discrimen adductus est, cum iniquo animo ferrent milites a templis depraedandis cupiditatem, a sacerdotibus mactandis crudelitatem suam, unius hominis auctoritate prohiberi. Multa praeterea memoratu dignissima: sed mihi non tam orationis conquirenda copia est, quam vestra satietas refugienda. Decernitur ei a Rege legatio ad summum Pontificem: ita tamen, ut, priusquam in eam proficisceretur, una cum Catharina Regis matre Aquitaniam, Galliam Narbonensem, Provinciam, Allobroges obire, in singulis oppidis consistere, ac conventus agere, resque perturbatas, quantum temporum ratio ferret, optime ac commodissime componere iuberetur. Quid ego nunc dicam; quam salutare iter illud fuerit; aut quantam afflictis rebus levationem attulerit? Catholica religio multis in locis, a quibus exulabat, restituta; Bona sua, & exercendorum munerum suorum facultas, Ecclesiae ministris reddita: multorum animi, qui nuta-

bant,

bant, confirmanti; multa munita loca in Regis potestatem redacta; auditae populi querimoniae; abhibita remedia multis malis, quae superiorum temporum calamitate importata erant. Quarum omnium rerum laus DEO primum, deinde Pauli Foxii prudentiae magna ex parte tribuenda est. Regina Regis matre Lugdunum usque deducta, Romam iter coepit: ubi ita se moresque suos, totamque anteactam vitam Pontifici probavit, ut ab eo decoratus sit Archiepiscopatu Tolosano, ad quem ipse multis ante annis miro bonorum studio efflagitabatur. Neque dici potest in obeundo Legati munere quantopere & Pontifici, & Regi, & omnibus summis pariter ac infimis gratus acceptusque fuerit, integritate vitae, summa vultus ac sermonis comitate, promptissimo ad opem ferendam animo, sive quis auxilio, sive consilio indigeret. Quanquam autem nulla ei pars aetatis a magnis memorabilibusque rebus vacaverat: exigua tamen omnia videri poterant, prout ea erant, quae agitabat animo, si quando in Galliam redire, & Ecclesiam sibi creditam praeses gubernare potuisset. Imbiberat enim penitus in mandata sibi provincia ad Tridentini Concilii praescriptum omnia revocare & exigere, omnem munerum Ecclesiasticorum mundinationem, foedasque illas, sed nimis usitatas eorum fiduciarias mancipationes funditus tollere, dissolutos ac diffluentes Ecclesiasticorum mores severis legibus coërcere ac constringere, clericorum seminaria instituere, templa eversa erigere, ruinosa fulcire, reditus Ecclesiasticos iniustis possessoribus eripere, Xenodochiorum ac collegiorum praecipuam curam suscipere, & perficere, ut eorum, qui illa fundassent atque instituissent, mens ac voluntas diligenter ac religiose observaretur, omnia denique summo studio facere, quae ad boni & inculpati praesulis officium pertinerent. Sed o spes hominum fragiles, o fallacia consilia. Haec eum cum maxime meditantem, & ea una in cogitatione noctes diesque defixum,

defixum, morbus gravis & mortifer occupavit. Cuius primam impressionem expertus est adstans ad aram, cum solenni die, quamquam principium quoddam leviter commotae valetudinis sentiens, abstinere tamen a re divina facienda noluisset. Quem cum & medicorum cura, & singulari victus ramperantia depulisse iam videretur, haud ita multo post, cum ad hominis Galli de magna re sua periclitantis caussam adiuvandam, ut erat in omnes officiosissimus, iniquo & alieno tempore accurrisset, domum ut rediit lassus, denuo decubuit: nec alias ei postea morbi quam vitae finis fuit. Quo autem ille animo morbum saevientem, quo mortem certam iam & imminentem tulit? quot quantasque moribundus animi vere Christiani significationes dedit? Qua submissione animi peccata sua confessus, eorum sibi veniam a DEO & a Pontifice dari petiit? Qua veneratione sacrosanctum CHRISTI Corpus excepit? Quam placide ac parienter sacro oleo perunctus ac delibutus est? Quibus omnibus Sacramentis armatus, ac munitus cum toto morbi tempore, non tantum quamdiu sui compos erat, sed etiam cum propter vim morbi in capite grassantem aliquo mentis errore afficeretur, sic quoque tamen nihil aliud quam CHRISTUM, CHRISTUM DEUM suum, in ore perpetuo habuisset, ad eum, quem spirabat unum, quo fidebat uno, ut quidem speramus ac cupimus, evolavit. Hem Paule Foxi, quantam quamque iustam multis moerendi occasionem morte tua obtulisti etsi tua quidem caussa, nihil est quod lugeamus. Tu praeclare ac laudabiliter vitae cursum confecisti. Tu ita maximis honoribus perfunctus es, ut te semper homines maioribus dignum iudicarent. Tu ausam lacessere te invidiam virtute constantiaque superasti. Tu, quod ii, qui olim habiti sunt sapientissimi, in aliqua felicitatis parte posuerunt, in ipso senectutis limine ereptus, impendentia deterioris aetatis incommoda morte vitasti.

Is

Is cuius tu iudicium maxime faciebas Gregorius Pont. Max. & vitam tuam fumme probavit, & mortem non modo honorificentiffimis verbis, fed etiam lacrymis profecutus eft. Omnium erga te ordinum charitatem fatis haec ipfa principium virorum, quae ad cohoneftandum funus tuum convenit, multitudo declarat. At Tolofae dolendum, quae fimilem tui paftorem nunquam fortaffis habitura, prius te fpoliata eft, quam vigilantiae tuae fructum ullum percipere poffet. Dolendum Regi, qui tam duris temporibus, tanta fide, tanta prudentia praeditum Confiliarium amiferit. Dolendum Ecclefiae, quae labantibus in Gallia rebus fuis magnam auxilii fpem in auctoritate tua collocarat. Sed omnibus in rebus divinae voluntati acquiefcendum. Nos, quod unum tibi praeftare poffumus, & colemus memoriam tui, & te fufis ex animo precibus adiuvare conabimur, fperantes fore, ut ipfi viciffim tuis precibus adiuvemur. DIXI.

ORATIO III.

De myfterio & fefto Circumcifionis Dominicae.

Habita in Sacello Pontificio Kal. Ian. CIↃ IↃ LXXXIV. *

QUod felix fauftumque fit tibi, Beatiffime Pater, vobis Patres Ampliffimi, nobifque omnibus & univerfae Reipublicae Chriftianae, exorientis anni primus hic nobis illuxit dies. Quo die optare ac precari mutuo folebant veteres, ut fibi annare ac perennare feliciter liceret; feduloque operam dabant, ut dira, & tri-

Q ftia,

* Orationes facras *Lunigius* quoque in *Orationibus Procerum* habet Parte III. ubi num. 171. 172. 173. 174, leguntur, quas Clemens XI. qui nunc Pontifex Max. die Apoftolorum Petri & Pauli, Natali Chrifti & in Pafchate habuit.

stia, & feralia ne nominarent quidem: sed bona tantum verba dicerent; iurgiis utique omnibus abstinerent; laeta inter se omnia & amica loquerentur. Quo nos aequius est, coniunctis & vocibus & animis tibi, Beatissime Pater, cuius vita tanto opere bonis omnibus optabilis est, cuius salute, magna ex parte, tranquillitas orbis terrarum continetur, cuius ex hilaritate publica hilaritas pendet, non hunc modo, sed secuturos etiam annos faustos ac felices precari, & omni ope conari, ut ea tantum loquamur, quibus Christianas mentes, hilarari par est: dira autem & tristia, id est, ea, quae Deo displicere novimus, neque loquamur, neque cogitemus. Ac mihi quidem huius anni principio, plura etiam solito concurrere videntur, propter quae nobis hic dies augustior & religionis ac sanctimoniae plenior esse debeat. Idem primus anni dies est, & dies Dominicus, id est, primus omnium dierum; natalis caeli, terrae angelorum; natalis ipsius temporis: quo die populus Israeliticus maris rubri transitu a Pharaonis servitute liberatus, nostrae a servitute peccati per baptismum liberationis typus fuit; quo die primum manna e caelo defluxit; quo die verum manna natus est Christus; quo die in vitam effractis mortis repagulis rediit; quo Spiritus sanctus coelo demissus beatissimum illum coetum divina luce collustravit, inflammavit corroboravit. Agedum igitur, precati prius eundem illum Spiritum, ut & mihi dicenti, & vobis audientibus adesse dignetur, de mysterio Circumcisionis dominicae, quae nobis ex Evangelio paulo ante recitata est, pauca quidem, sed Deo dante animis profutura, meditemur. Tribus autem capitibus mea concludetur oratio. Primum enim dicam de institutione Circumcisionis. Secundo, cur Christus voluerit circumcidi. Postremo, quid nobis attulerit Circumcisio Christi; & quem ex ea fructum capere debeamus. Omnes ritus externi, quos populo Hebraeo quem prae

ceteris

caeteris diligebat, observandos Deus ipse praescripserat, eorum quae adveniente Christo expleta sunt, figuram quandam ac praesignificationem continebant. Quoniam enim populus ille durae ac rigidae cervicis erat; neque facile capiebat, nisi ea, quae corporeis oculis videret, quaeque contrectaret: idcirco ei Deus proponebat crassa quaedam & corporalia, ut eum facilius ad spiritualia intelligenda quasi manu duceret. Huius generis fuit & Circumcisio; quam Abrahamo, foedus cum eo statuens, & in ipsius semine omnes gentes benedictum iri pollicitus, in carne fieri imperavit Deus, ut illi iam tunc eminus ostenderet futuram, ut ille desideratus gentibus advenisset, perfectam animorum ac mentium Circumcisionem. Cuius perfectionem ut symbolice exprimeret, octavum illi diem praestituit; quo numero in scripturis divinis absolutio ac perfectio significari solet. Lapideum etiam cultrum ad eam adhiberi voluit; ut ostenderet, perfectam Circumcisionem fore in lapide, in illo inquam, lapide angulari, qui summis ima connectit, qui facit utraque unum; in illa petra, ad quam beati sunt, qui allidunt parvulos suos; ex qua fluit mel, quo saturatur populus Dei; ex qua perpetuo erumpunt aquae salientes in vitam aeternam. Carnis igitur circumcisio, ut praeclare scribit Ambrosius, mysticum quoddam praeceptum fuit castimoniae & coercendarum ac refrenandarum cupiditatum. Ideoque in ea corporis parte iussa est fieri, in qua praecipue libidinis impuritas affervescere videtur. Sed non est inusitatum, ex parte totum intelligi: ut cum caput pro homine dicimus; ut, cum ex oculorum aut genarum pulchritudine totius corporis pulchritudinem intelligi volumus. Sic igitur & Deus unam modo corporis partem circumcidi iussit: cum tamen vellet, inania omnia & supervacanea & immoderata resecari. Et hoc est, quod Abrahamo imperavit, ut circumcideret non se modo & filium, sed & vernas, &

eos, quos pretio comparasset. Vernae sunt sensus nostri: vernae sunt facultates animi: vernae sunt affectiones quaedam omnibus nobis ingenitae: domi enim nasci videntur. Haec igitur omnia circumcidenda sunt. Circumcidit oculos suos, qui avertit eos, ne videant vanitatem. Circumcidit os suum, qui diligenter cavet, ne in eo inveniatur dolus. Circumcidit aures suas, qui sepit eas spinis, ne voces improborum audiant. Circumcidit ingenium suum, qui sapit ad sobrietatem, refugitque ita scrutari maiestatem, ut opprimatur a gloria. Circumcidit memoriam suam, qui bona fide obliviscitur iniuriarum. Circumciderat pater Abraham naturalem erga liberos charitatem, cum filium sibi charissimum immolare, mandante Deo, parabat. Circumcidit amorem vitae, qui odit animam suam in hoc mundo, ut eam in futuro lucretur. Sed & pretio empta, id est, labore & studio parta, opes, honores, potentiam, eruditionis ac doctrinae copiam, talia omnia, qui non circumciderit, eius anima morietur. Dixi breviter de institutione circumcisionis. Sequitur, ut dicam, cur Christus circumcidi voluerit; quem constat & supra legem fuisse, & circumcisione nihil eguisse. Aperi nobis Christe caussas eorum, quae caussa nostra pertulisti. Venerat Christus non ut everteret legem, sed ut impleret; factus erat sub lege, ut eos, qui sub lege erant, liberaret. Sua igitur voluntate subditus legi, ea, quae legis erant, implere omnia voluit. Voluit etiam, ut qui omnia provideret ac prospiceret, iam tunc confutaret errorem illorum, qui negaturi erant, corpus ipsius vere corpus fuisse. Certe enim circumcidi & sanguinem fundere, nisi verum corpus, non poterat. Cupidus igitur salutis nostrae, purissimi illius sanguinis, quem pro nobis in cruce fusurus venerat, iam tunc tener puerulus guttas aliquot sparsit. Sic cum e mortuis surrexisset, palpandum se ac contrectandum Thomae dedit,

ne

ne cui unquam locum ullum relinqueret de corporis sui veritate dubitandi. Sed & nos exemplo suo obedientiam & submissionem animi docere voluit, ut cum eum, qui legibus omnibus superior erat, legi tamen paruisse videremus: tanto promptius ac libentius colla suavissimo ipsius iugo submitteremus. Sic ab Iohanne citra ullam necessitatem in aqua baptizari voluit, ut nos in aqua & Spiritu sancto baptizaremur; sic beatissimam Virginem, matrem suam, purificari, qua tamen nihil unquam prius fuit; sic agno paschali & azymis cum Apostolis vesci, ut nos ipso, qui verus agnus, verus panis azymus est, vesceremur. Explevit denique legitima omnia, ut nos explendorum illorum necessitate soluti ac liberati, quae vetustis Patribus in figura obtigerant eorum veritate frueremur. Quamvis igitur Petrus, quo facilius Iudeaos ad Christi fidem alliceret, circumcisionem toleravit ad tempus; quamvis Paulus, qui omnia factus est omnibus, ut omnes Christo lucrifaceret, eadem de caussa Timotheum circumcidisse legitur, quod lacte ali oportebat eos, qui solidi cibi nondum capaces erant: nos tamen hodie veritate patefacta ac definita, carnis quidem circumcisionem non tantum ut mortuam omittamus, sed ut mortiferam refugiamus, ne impletam a Christo legem negare, & alibi quam in ipso spem salutis collocare videamur: sed pro illa vetere figura veram mentium & animorum circumcisionem amplectamur; omnem inanitatem, omnem fastum, omnem libidinem, omnia denique vitia a nobis circumcidamus, resecemus, amputemus. Vere de carnis circumcisione ab Apostolo dictum est: *sic circumcidamini, Christus vobis non prodest quidquam*. Vere hoc quoque de circumcisione cordis dici potest: circumcidamur, Christum nobis nihil profecturum. Christe Iesu, qui hodierno die caussa nostra circumcisus es, fac ut nos quoque tua caussa circumcidamur, evelle ex cordibus nostris omnes radices vi-

 tiorum

tiorum. Elide fibras omnes cupiditatum. Extingue omnia nequitiae semina. Perseca gladio verbi tui, quicquid in nobis redundat. Ure igne Spiritus sancti spinas illas, quae in nobis perpetuo succrescentes tui seminis profectum impediunt: ut expediti pondere inutilium sacrinarum, tua vestigia facilius & alacrius persequamur. Tu vero, beatissime Pater, quem merito alterum Abraham vocare possumus, pater multarum gentium, pater Neophytorum, quos tam multos te Pontifice Christo renascentes videmus; pater Graecorum, qui rejectis erroribus gentis suae in spem reliquorum convertendorum tua liberalitate educantur, pater Germanorum, pater Britannorum; quibus miseris, pro fide Christi vexatis, patria pro carcere ac carnificina, Roma pro patria ac domicilio est, pater pupillorum, pater viduarum; pater omnium Christo haerere cupientium, qui nuper in ista viridi ac vegeta senectute, tot repente fusis purpureis floribus, ver media hyeme renovasti, & ad coronam, qua sacrosanctum caput tuum cingitur, tot longe lateque lucentes gemmas addidisti: ingredere ut facis bonae spei plenus feliciter in hunc annum, multiplicentur dies tui, resflorescat caro tua, renovetur, ut aquilae, iuventus tua, ut cum una nobiscum tu novus Abraham tot annos, quot vetus ille vixit, exegeris, ab illo, qui hodie circumcisus est, Abrahami secundum carnem filio in regnum promissionis, filiis ab aeterno praeparatum evehatis. Amen, Amen, Domine IESU, qui cum Patre & Spiritu sancto unus DEUS vivis & regnas per innumerabiles myriades seculorum.

De

De S. Iohanne Evangelista.

ORATIO IV.

Habita in Sacello Pontificio VI. Kal. Ian. CIↃ IↃ LXXXII.

TRibus de caussis ab Ecclesia divinitus institutum arbitror; Beatissime Pater, vosque Patres amplissimi, ut quo die cuiusque Sanctorum memoria recolitur, eodem die de vita ac laudibus ipsius aliquid publice disferatur. Primum, ut eis honos debitus non pro ipsorum dignitate, sed pro virium nostrarum tenuitate, tribuatur; deinde ut omnes nos ad persequenda; pro suo quisque modulo, eorum vestigia incitemur; postremo, ut, cum eos & generis nostri amantissimos, & apud Deum, cum quo regnant, gratiosissimos esse, intelligamus, opem ipsorum ad conciliandam nobis DEI gratiam postulemus. Hodie igitur; cum mihi, licet immerenti, minimeque ad tantum munus sustinendum idoneo, mandatum sit, ut in hoc maiestatis & venerationis plenissimo loco de illius; quem Christus eximie praeter caeteros amavit, S. Iohannis Apostoli & Evangelistae laudibus breviter differam: tria illa, quae dixi, quantum in me erit, praestare conabor, sperans fore, ut non propter me, (neque enim dignus sum, qui hic audiar,) sed propter eum, de quo dicturus sum, mea benigne ac placide excipiatur oratio. Quid igitur primum in hoc sanctissimo pleneque divino viro laudabimus? Quid primum proponemus, quod imitemur? Quid prius, quam, quod Christo se vocanti ne tantulum quidem reluctatus facilem se illi statim ac morigerum praebuit? Nulla ille adhuc eum admirabilia opera edentem viderat; non regio cultu atque apparatu nitentem, non ingenti satellitum turba stipatum videbat; neque tamen ita respondit: Quis tu es, qui tam

pro imperio, ut te relictis omnibus sequar, iubes? Quam mihi spem, si id fecero, vitae melioris ac nitidioris ostendas? Nihil tale: sed illo divinae vocis oraculo, tanquam penetrabili quodam iaculo, usque ad ipsam animae medullam transfixus ac transverberatus, desertis parentibus, abiecto omni instrumento artis, qua usque ad eum diem victitarat, nulla interposita mora, totus ad Christum & corpore & animo transiit. Nimirum ut exsiccata materia ignem facile comprehendit: sic animus ille ab omni improba cupiditate purus ac siccus ad coniectam unicam ignis divini scintillam totus exarsit. Felix piscatio, felix iactus, felicia retia, quibus piscator ipsemet captus, eum vicissim, a quo captus est coepit. At nos miseri in medio Ecclesiae gremio nati atque educati, tot testimoniis, tot miraculis, tot Sacramentis confirmati, quam saepe vocanti nos Christo resistimus? quam saepe pulsanti cordis nostri fores aperire nolumus? quam saepe nos sub alas suas congregare cupientem refugimus? Iam vero cum se ad optimum magistrum optimus discipulus contulisset, ita se ad illius voluntatem conformare, ita sermones illius avide haurire, ita ex nutu illius pendere coepit, ut nunquam ab eius latere discederet; nihil sibi praeter eum dulce, nihil amabile, nihil expetendum duceret; omnem spem, omnem suavitatem, vitam denique ipsam in eo videndo atque audiendo positam crederet. Itaque tanta sibi eum charitate devinxit, ut ab eo, quem amor erga homines hominem fecerat, ipse tamen eximie ac singulariter prae caeteris omnibus sectatoribus ac discipulis amaretur. Cuius praecipui amoris caussam quamvis magni ac probati scriptores ad perpetuam & animi & corporis castimoniam referunt: ego tamen, ut hoc non nego, ita non dubito, etiam alia fuisse, quae tantam illi apud Christum gratiam conciliaverint. Omni ex parte amore dignissimus fuerit oportet, quem optimus iudex amore dignissimum iudicavit. Et quando in divinis litteris

ne propria quidem plerumque singulorum nomina mysterio carent: vere hic ac merito Iohannes vocatus est, quo in nomine Hebraicae linguae periti divinae gratiae significationem inesse aiunt. Neque vero facile dixérim, utrum maius ac praestabilius sit, plus caeteris amare Christum, an plus caeteris a Christo amari: quorum illud Petro, hoc Iohanni sacrarum litterarum auctoritate tribuitur. Novit hoc, qui novit omnia. Nobis certum exploratumque sit, & summe amari, qui summe amet: & summe amare, qui summe ametur. Et tamen ille Coryphaeus Apostolorum & a Domino aliquoties acriter & severe obiurgatus legitur, & illum durissima illa ac pavoris plenissima nocte ter abnegavit: hic purissimus Domini amator neque unquam ab eo confitendo deterritus est, & eum usque ad ipsam crucem secutus esse perhibetur. Ter & amplius beata copula, quae Deum & hominem cum homine Dei simillimo, indissolubili amoris nodo colligavit. Propter hanc igitur nullis humanis verbis enarrabilem charitatem, testis perpetuus adhibitus est a Domino illis omnibus operibus, quibus ipse divinitatem suam quam maxime patefacere quasique contestari volebat. Vidit eum non modo morbos fugantem, immundos spiritus eiicientem, coecos videre, surdos audire mutos loqui iubentem, mortuos excitantem, ventis & fluctibus imperantem, quod alii quoque viderunt: sed cum Dominus admirabilem illam divinitatis suae gloriam quibusdam ex Apostolorum numero, mortali adhuc corpore conclusis, aliqua ex parte spectandam exhibere statuisset, eiusque rei caussa in montem Thabor conscendisset: ad gloriosissimum spectaculum Iohannem cum aliis duobus adsumpsit. Ea quoque nocte, qua futurum erat, ut in manus inimicorum traderetur, cum, ut qui verus homo esset, cogitatione imminentium contumeliarum & appropinquantis saevissime mortis angeretur, ob idque Patrem oraturus a multitudine secederet:

eosdem

eosdem sibi tres illos comites, quibuscum animi sui moerorem familiarius communicaret, abduxit. At haec quanquam magna sunt; ei tamen cum aliis communia sunt: quae subiungam, huius propria ac peculiaria. Cuius enim amoris videtur, quod in illa mysteriorum plenissima coena quam Dominus cum suis, antequam morte sua mortem nostram deleret, exegit; qui in illo sacrosancto sinu recumberet; hic potissimum electus est? Tunc videlicet, illius beatissimi pectoris pressu; in quo Pater omnes scientiae ac sapientiae thesauros condiderat, in morem eius aquilae, sub cuius figura eum tanto ante Ezechiel viderat, non usque ad tertium modo coelum; ut Paulus; sed longe supra omnes coelestes orbes evectus, & ipse coelum quodammodo effectus, ea non tantum didicit, sed vidit ac spectavit; quae cum postea exponeret, Theologi nomen proprie effecit suum. Inde illa fluxerunt, quae cum immortali voce intonaret, cur a Domino tonitrui filius vocatus esset ostendit. *Vidimus, vidimus gloriam eius, gloriam quasi unigeniti a patre.* Et rursus: *Quod fuit ab initio, quod audivimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostrae contrectaverunt de verbo vitae, testamur & annunciamus vobis.* Neque non illud singulare; quod Dominus in cruce iam pendens id; id quod charissimum habebat in terris, nitidissimum illud domicilium Spiritus sancti; illam omnis maculae expertem matrem suam Iohanni commendavit, eumque illi filium esse iussit. Beatissima Virgo, quid tibi tunc animi fuit, cum alterum tibi enatum filium audires? Certe unum pepereras, unigenam ut DEI, sic tuum. Sed veri amoris ea vis est, ut ex pluribus unum efficiat. Ita vere dicere poteras, hoc quoque filio accepto, unicum tamen tibi filium esse: Tu vero, beatissime Apostole, quantam tunc amoris praerogativam consecutus es? quantum tibi a Domino supra caeteros cohaeredes praelegatum est? Quantam consolatio-

nem

nem sensisti acerbissimi doloris, quem ex Domini morte capiebas, cum talem thesaurum apud te ab eo deponi, cum te ipsius voce in suum locum substitui videres? Iam minus miror, quod subvectus amoris alis ad sepulchrum ipsius ea celeritate properasti, ut etiam Petro praecurreris; quod cum in vitam superata morte rediisset, stantem in littore primus agnoveris. Obversabatur ille tibi perpetuo ante oculos: neque poterat ulla res intervenire tanta, quae memoriam ipsius ex animo tuo obliteraret. Longus sim, si caetera sigillatim persequi velim: ut ferta illa & opima Asiae arva divini verbi semine obseverit; ut mortiferum poculum innocuus obduxerit; tamquam nefas ducente flamma, eos artus violare, quos nulla unquam libidinis flamma violasset; ut relegatus in Pathmon, divinum illum libellum Apocalypseos conscripserit, quo, quae postea contigerunt, ita complexus est, ut non ea eventura vidisse, sed eorum, cum iam evenissent, historiam contexuisse videatur; ut rogatu fratrum, ad retundendam Cerinthi, Ebionis, Marcionis rabiem, Evangelium iam centum, ut S. Chrysostomus auctor est, natus annos litteris consignaverit; ut cum prae senectute ad plura verba non sufficeret, cygneam illam cantionem: *Filioli diligite inter vos*, saepe in Ecclesia iteravit, cum Ephesi in summa tranquillitate usque ad centesimnm & vicesimum aetatis annum adventum Domini exspectasset, ita ut Dominus fore praedixerat, excessu placidi soporis simillimo ad eum evolarit. O te, sanctissime Iohannes, supra quam a nobis aut dici aut cogitari potest, beatum. Qui virgineo nitore, Apostolica dignitate, Evangelistae gloria, Martyrii, citra violentam mortem, laurea, prophetico spiritu; unus ex omni coelicolarum numero insignis, quae singula caeteros ornant, consecutus es universa. Tu, tu igitur, Beatissime, suscipe caussam nostram. Pone nos apud eum in gratia, apud quem tu semper in maxima

gratia

gratia fuisti. Commenda nos ei, quae tibi commendata est, ut ei, qui tibi illam commendavit, utriusque precibus commendemus. Tu, cui venenum nocere non potuit, effice, ne cuiquam nostrum haereticorum venena noceant. Tu, quem oleum fervens non laesit, impetra nobis, ne unquam pravarum cupiditatum fervore laedamur. Procurato Christianis principibus illam, quam tu tantopere commendabas, pacem & animorum coniunctionem. Inprimis autem Gregorio XIII. Clementissimo Patri ac Domino nostro, obtine a Christo placidissimam & tuae similimam senectutem: ut cum Ecclesiae pacem fundaverit, cum oves, quae aberrarunt, in Christi ovile reduxerit, cum quod facere iam feliciter exorsus est, ut nomen Iesu omnium gentium linguis celebretur, effecerit: vigil, prudens, fidelis dispensator inventus, super omnia bona constituatur, illius, qui cum Patre & Spiritu sancto unus DEUS vivit & regnat ultra omnem aeternitatem. Amen.

Cum Senecae librum de Providentia interpretaturus esset, sive Praefatio in eundem

ORATIO V.

Habita Romae III. Non. Iun.
Anno CIↃ IↃ LXXV.

DE Seneca nihil hoc loco constitui dicere: nam si vituperatores illius confutare vellem, necessario mihi dicenda essent praecipua argumenta e scriptis ipsius, ut ostenderem, eum & doctrinae copia, & scribendi elegantia longe multumque omnibus obtrectatoribus suis praestitisse. Nunc cum apud eos disseram, quibus Senecae scripta nota non sunt: (quotus enim quis-

que

que vestrum ante hunc diem ea, non dicam evolvit aut legit, sed inspexit aut attigit?) puto me commodius esse facturum, si prius hunc libellum, mole quidem, ut videtis, exiguum, sed & orationis ornamentis: & argumenti gravitate, ut sentietis, eximium vobis proposuero, ac deinde permisero, ut ex eo Senecam, tanquam ex ungui, ut dicitur, leonem aestimantes, de ipsius sapientia & eloquentia arbitratu vestro iudicetis. Urbane Ulysses apud Euripidem in Cyclope, cum Sileno vinum venditurus esset, ita eum alloquitur:

Vin tu prius gustare quid vini feram?

Cui Silenus:

Ita convenit, nam gustus emptorem vocat.

Ego quoque cum vobis hunc scriptorem non quidem vendere, sed certe commendare, atque, ut apud vos in pretio sit, efficere cupiam, debere videor eum vobis prius quasi gustandum dare. Hoc tantum a vobis peto, ne quid huc praeiudicatae opinionis adferatis, neve permoveamini stultis ac temere iactis vocibus quorundam, qui quae non intelligunt, vituperant. Tribuite hoc mihi, ut me non quidem valde intelligentem & idoneum, sed tamen non multo deteriorem, quam isti sunt, harum rerum iudicem existimetis. Qui cum, & ex quo hiuc muneri praepositus sum, nihil antiquius habuerim, quam ut vos quantum in me est, omni liberali doctrina excolam atque augeam, & multorum annorum laboribus ac vigiliis hoc consecutus sim, ut non in vulgus modo, sed apud ipsos principes civitatis non omnino malus eloquentiae existimator habear: non debeo videri aut tam iniquus, ut obstare profectui vestro, aut tam stultus, ut existimationi meae nocere de industria velim. Sed haec quidem hactenus: iam enim quod huius libri argumentum sic explicare decrevi, vos, quaeso, excitate atque expergefacite animos vestros, quaeque de rebus omnium maximis ac gravissimis dicere ingredior, ea ut penitus percipiatis, operam date.

Veteres

Veteres illi, quorum animi densissimis errorum tenebris involuti ea, quae nobis divinitus affulsit, aeternae veritatis luce caruerunt, cum verum Deum ignorarent, in varias sententias distrahebantur, &, ut nullo firmo ac stabili fundamento subnixi, & commenta opinionum sequentes, huc illuc, tanquam incertis acti tempestatibus, fluctuabant. Interdum itaque cum in coelum oculos sustulerant, & illam admirabilem innumerabilem stellarum sine ulla erratione decurrentium varietatem notaverant: facile intelligebant praepotens aliquod numen esse oportere, immensum, infinitum, aeternum, quod illi tantae moli praesideret, a quo haec rerum universitas & a principio constituta esset, & eius consilio ac voluntate regeretur. Rursus autem cum eorum, quae infra lunae orbem sunt, inconstantiam ac mutabilitatem viderent, nihil in eis inesse certum, nihil perpetuum, nihil constans: eo prolabebantur impietatis, ut partim ex omnibus rebus divinam providentiam tollerent, partim supera quidem ac coelestia, mente ac consilio regi, haec autem inferiora sine ullo rectore incertis fortunae casibus agitari existimarent. Sed cum & dierum ac noctium vicissitudinem, & quadripartitam anni temporum varietatem & certa tum dierum tum noctium & incrementa & decessiones, & omnia humanis usibus servientia viderent, haerebant attoniti, ut qui perspicerent, tantum & tam sapienter institutum ordinem nisi a Deo esse non posse. Conturbabantur tamen cum aliis argumentis, tum hoc praecipue, quod in rebus humanis multa viderent secus evenire, quam ipsi divinae sapientiae ac bonitati convenire existimarent. Etenim ita statuebant: si humanarum rerum procurationem haberet Deus, fore ut bonis ac piis & iustitiae cultoribus bene esset, malis, impiis & iniustis male. Nunc autem contra videbant, optimos quosque plerumque premi paupertate, cum multi improbi devitiis abundarent; ignominiam, exilium, orbitatem, morbos

bos, tormenta, cruciatus, proprium quodammodo bonorum virorum patrimonium esse; cum interea multi omnibus flagitiis cooperti in summis deliciis viverent, & in omnibus negotiis suis fecundissima fortuna uterentur. Ergo alii fortunam accusabant ut iniquam & iniustam, quae quasi dedita opera improbis mater, bonis noverca esset; alii ut caecam & temerariam, quae nunc bonos, nunc malos nullo discrimine aut extolleret, aut deprimeret; idemque dicebant de Pluto, quem divitiarum Deum esse fingebant, &, ut fit in erroribus, desultoria quadam levitate in contrarias sententias ferebantur. Nam ubi quid bonis bene evenerat, aut ubi improbus aliquis & diu divina patientia abusus poenas dederat, tum Deum & esse, & humana curare clamabant. *Estis io superi*, ait Statius, cum convaluisset a periculoso morbo vir eximiae probitatis Rutilius Gallicus. At contra ubi quid contigerat, contra quam aequum esse censerent, Deos aut nullos esse, aut crudeles & iniustos esse dicebant:

Marmoreo Licinus tumulo iacet; at Cato parvo;
Pompeius nullo: credimus esse Deos?

Mortuus erat alicuius amicus, quem ipse diutius vivere cupiisset? Negabat Deos esse: id enim ab eorum iustitia alienum videri. Itaque in morte Tibulli Ovidius:

Cum rapiant mala fata bonos, ignoscite fasso,
Sollicitor nullos esse putare Deos

Apud Senecam Iason, cum Medeam occisis filiis evolantem videret:

Testare, inquit, *nullos esse, qua veheris Deos.*

Neque ulla tam levis, aut ridicula caussa erat, quae non ad suscipiendam impietatem satis idonea videretur. Reliquerat amicam amator? Nulli dii erant. Propertius:

Et queritur nullos esse relicta Deos.

Cupidum & libidinosum adolescentem impudica muliercula fefellerat? Nutabat male de iis fundata opinio, Ovidius:

Esse

Esse Deos credamne? fidem iurata fefellit:
Et manet in solito qui fuit ore decor.

Valde scilicet id Diis curandum fuit. Apud Virgilium amisso immatura morte filio.

Atque Deos atque astra vocat crudelia mater.

Ecce tibi alter: quia serpentes una cum pelle senium exuere dicuntur, Deos crudeles vocat, quod non idem beneficium formosis tribuerint.

Crudeles Divi, serpens novus exuit annos,
Formae non ullam fata dedere moram.

At illa quidem levia, & a Poetis fortasse per iocum dicta, etsi tales ioci nullo modo ferendi videntur. Serio quidem loqui videtur apud Aristophanem Chremylus, qui se, cum pius ac iustus esset, & male tamen rem gereret, gravique paupertate premeretur, ac videret interea alios sacrilegos, calumniotores, improbos divitiis abundare, profectum esse dicit ad Apollinem, ut ex eo sciscitaretur, quae eius rei caussa esset: multoque magis ille in vetere tragoedia:

Τολμῶ κατειπεῖν. μή ποτ' ὐκ εἰσὶν θεοί;
Κακοὶ γὰρ εὐτυχῦντες ἐκπλήττουσί με.

Et eodem argumento delusi, ut ait Juvenalis.

Sunt, qui in fortunae iam casibus omnia ponant,
Et mundum nullo credant rectore moveri,
Natura volvente vices & lucis & anni.

Gravissime autem dubitationem ea de re suam expressit optimus aevi sui poeta Claudianus:

Saepe mihi dubiam traxit sententia mentem,
Curarent Superi terras, an nullus inesset
Rector, & incerto fluerent mortalia casu?
Nam cum dispositi quaesissem foedera mundi,
Praescriptosque mari fines, annique meatus,
Et lucis noctisque vices: tunc omnia rebar
Consilio firmata Dei, qui lege moveri
Sidera, qui fruges diverso tempore nasci,

Qui

Qui variam Phoeben alieno iusserit igne
Compleri, solemque suo: porrexerit undis
Littora, tellurem medio libraverit axe.
Sed cum res hominum tanta caligine volvi
Aspicerem, laetosque diu florere nocentes,
Vexarique pios: rursus labefacta cadebat
Relligio, causaeque viam non sponte sequebar
Alterius, vacuo quae currere semina motu
Affirmat, magnumque novas per inane figuras
Fortuna non arte regi; quae numina sensu
Ambiguo vel nulla putat, vel nescia veri.
Abstulit hunc tandem Rufini poena tumultum,
Absolvitque Deos.

Multo autem nervosius ac vehementius apud Ciceronem Cotta in tertio de natura deorum. *Telamon* inquit, *uno versu totum locum conficit, utrum Dii homines negligant.*

Nam si curent, bene bonis sit, male malis: quod nunc abest.

Debebant illi quidem omnes bonos efficere, si quidem hominum generi consulebant: sin id minus, bonis certe consulere debeant. Cur igitur duos Scipiones fortissimos & optimos viros in Hispania Poenus oppressit? cur Maximus expulit filium consularem? cur Marcellum Annibal interemit? cur Paulum Cannae sustulerunt? cur Poenorum crudelitati Reguli corpus est praebitum? cur Africanum domestici parietes non texerunt? sed haec vetera, & alia permulta: propiora videamus. Cur avunculus meus, vir innocentissimus, in exilio est? cur sodalis meus interfectus domi suae Drusus? cur temperantiae prudentiaeque specimen ante simulacrum Vestae Pontifex Maximus est Q. Scaevola trucidatus? Cur etiam ante tot civitatis Principes a Cinna interempti? Cur omnium perfidiosissimus C. Marius Q. Catulum praestantissima dignitate virum mori potuit iubere? Dies deficiet, si velim numerare, quibus bonis male evenerit: nec minus si commemorem, quibus improbis optime. Cur enim Marius

tam feliciter septimum Consul domi suae senex est mortuus? Cur omnium crudelissimus tam diu Cinna regnavit? At dedit poenas. Prohiberi melius fuit, impedirique, ne tot summos interficeret; quam ipsum aliquando poenas dare. Et paulo infra: *Anaxarchum Democriteum a Cyprio tyranno excarnificatum legimus: Zenonem Eleatem in tormentis necatum. Quid dicam de Socrate? cuius morti illacrymari soleo Platonem legens. Videsne igitur, Deorum iudicio, si viderent res humanas, discrimen esse sublatum? Diogenes quidem Cynicus dicere solebat, Harpalum, qui temporibus illis praedo felix habebatur, contra Deos testimonium dicere, quod in illa fortuna tam diu viveret.* Piget plura recitare: est enim ipse Ciceronis liber in manibus. Seneca igitur cum & ab ea disciplina esset, quae omnia maxima minima divino consilio gubernari statuit, & ei quem unice diligebat Lucilio idem persuasisset: quia tamen scrupulus in Lucilii animo aliquis residebat ex eo, quod perspicere non poterat, cur DEUS optimos quosque tot acerbitatibus vexari sineret, eius rei caussas ad eum misso hoc commentariolo tractandas explicandasque suscepit. Unde constat veram illius scriptionem non esse eam, quae vulgo recepta, est, quam ego tamen, ne omnia novare dicerer, retinui, *De providentia:* sed, *quare bonis viris multa mala accidant, cum sit povidentia*, ut constat ex Lactantio in libro de ira Dei; cuius verba huc pertinentia in eis notis, quas vestra caussa ad huius libri finem addidi, reperietis. Quod sit huius libri argumentum videtis: quod mihi quidem ita pulchrum & cognitu dignum videtur, ut iniuriam quodammodo vobis facturus videar, si tam male de vobis existimem, ut vos pluribus verbis ad eius tractationem & cognitionem excitandos putem. Mihi credite: qui me attente audient, perficiam cum Deo volente, ut & gravissimam ac pulcherrimam quaestionem tractatam divinitus a Seneca, & a me ipsum Senecam non negligenter tractatum esse fateantur.

Operae

Operae pretium facturus videor, si; antequam ad expendenda Senecae dicta veniam, exponam vobis, quid super ea ipsa quaestione, quae hoc libello continetur, homines eruditissimi, iidemque sanctissimi senserint. Nam si ut vasa eum odorem quo primum imbuta sunt, ita animi, quas primas opiniones combiberunt, constantissime servant: diligenter nobis videndum est, ut in gravibus & seriis rebus statim a principio videamus, quid verissimum sit; idque animo conceptum ac comprehensum perpetuo retineamus. Ioannes igitur Crysostomus; qui singularem vitae sanctitatem admirabili quadam & doctrinae abundantia & dicendi facultate cumularat, cum dixisset, multis absurdum quodammodo videri, quod Deus pios viros, quosque ipse apertissimis signis sibi charissimos esse declarat; plerumque tamen omni genere acerbitatum agitari vexarique patiatur, undecim caussas adfert, cur ita fieri expediat, quas singulas non modo exponere, sed etiam breviter illustrare ac confirmare decrevi: Prima igitur est, ne qui res magnas ac praeclaras gerunt, propterea insolentur ac superbiant, sed submittant animos, memores imbecillitatis suae. Confirmatur hoc testimonio Davidis & Pauli, quorum ille bono sibi fuisse ait, quod a Deo depressus, castigatusque sit, seque ex eo magis illius iustitiam perspicere: hic autem, cum usque ad tertium coelum raptus esset, eaque vidisset, quae vix homini in hac vita videre fas est, ne propterea sibi placeret, neve insolesceret, additum sibi esse ait angelum Satanae, a quo quasi colaphis caederetur. Haec igitur prima caussa est. Altera, ne caeteri mortales in errorem trahantur, & de praestantibus viris, non ut de hominibus, sed ut de Diis quibusdam, existiment: a cuius erroris periculo liberantur, cum illos magnos & egregios viros multa perpeti vident; quae illos non Deos sed homines esse declarant. Nam si qui multa bella gesserant, multas urbes expugnaverant, multa hominum millia occiderant, antiquius in

Deorum numerum stulta vulgi opinione referebantur: quid putatis eventurum fuisse iis, qui verbo, qui nutu, qui contactu, qui umbra sua fugebant morbos, claudis incessum, surdis auditum, coecis usum oculorum restituebant, mortuos in vitam revocabant, nisi vulgus hominum eos ipsos, per quos tam multa admirabilia opera edebantur, esurire, sitire, algere, aegrotare, caedi, mutilari eiusdemque generis alia innumerabilia quotidie subire ac perferre vidisset? Sic quoque, quamvis vociferarentur, nihil eorum sua virtute fieri, CHRISTUM esse, qui per doctrinae suae praecones ea perficeret, vix tamen impedire poterant, ne sibi divini honores haberentur. Ad Paulum quidem & ad Barnabam Lystrenses aliquando etiam tauros coronatos adduxerant, quos eis tanquam diis immolare cupiebant, nisi id ipsi summa vi prohibuissent. Tertia caussa est, ut potestas DEI tanto magis elucescat, qui per homines imbecilles, morbis obnoxios, egentes, carceribus & ergastulis clausos, vinculis & compedibus impeditos, catenis onustos, ea faciat, quorum magnitudinem caeteri omnes obstupescant. Itaque Paulus ipse cum fessus malis quodam tempore petiisset a Deo, ut a se tantas illas & tam multas acerbitates amovere, responsum hoc tulit: *Satis tibi sit, quod mihi carus acceptusque es. Quo enim tu infirmus es & pluribus difficultatibus conflictaris, eo magis perspicitur potestas mea.* Quarta est, quod si bonis viris omnia prospere succederent si divitiis abundarent, si colerentur ac suspicerentur a caeteris, si nunquam agrotarent, nunquam dolerent, nullum incommodum sentirent: fortassis existimaret vulgus, eos pietatem colere non suapte sponte, sed illa quasi mercede allectos & invitatos. Nunc cum eos non egestas, non ignominia, non cruciatus corporis, nou tyrannorum saevitia, non mortis metus a Dei cultu, & a vera pietate possit abducere, manifesto constat, honestatem ac virtutem, & Deum inprimis ipsum ab eis propter se non

propter

proper ullam mercedem amari. *Non gratis te colit Job*, dicebat Deo perpetuus ille humani generis hostis; *Tu enim eum cumulasti opibus, auxisti liberis, perpetua denique vitae prosperitate prosecutus es.* At Deus, *Tu vero*, inquit, *domos eius inflamma, messes combure, pecora interfice, liberos eneca; totum ipsius corpus arbitratu tuo lacera ac lania; nullus restet novis ulceribus locus; iaceat in sterquilinio, cui prius somnum capere licebat in purpura; ne sit quidem quo se abstergeat, sed testa manantem ex ulceribus saniem abradat: ut liquido constet, eum mei gratuitum non mercenarium esse cultorem*. Eadem aequitate animi homo sanctissimus tulit adversa, qua & prospera exceperat. Quincta, ut homines tanto certius atque exploratius habeant, non omnia morte terminari, sed superesse aliam vitam, in qua & praemium tribuatur iustis, & ab improbis ac consceleratis poena exigatur. Nam si ne homines quidem usque eo iniusti reperiuntur, ut eos, quos caussa sua multa perpessos vident, sine praemio abire patiantur, quantum minus id de Deo aut cogitare aut suspicari possumus? Cum igitur multos plerumque videamus homines optimos & innocentissimos, quantum quidem hominis natura fert, in hac vita nunquam interquiescere ac respirare a molestiis, sed perpetua, quadam calamitatum serie usque ad extremum spiritum premi: cogitemus necesse est, aut, quod natura ipsa abhorret, ac refugit, DEUM iniustum esse, aut post hanc vitam sua esse hominum generi praemia, pro suis cuique actionibus divinitus constituta. *Si spes nostra*, ait Paulus, *iisdem quibus haec vita terminis ac finibus circumscripta teneretur, nihil nobis infelicius foret*. Sexta, ut nos quoque, si quando tale aliquid nobis eveniat, patienter feramus neque despondeamus animum, aut statim propterea DEO invisos esse nos arbitremus: cum iis quoque, qui Deo charissimi & acceptissimi erant, aut eadem, aut graviora contigisse videamus. Septima, ne ullus tergiversationi locus sit, in quos nos ad illorum

praestantium virorum imitationem cohortetur, quasi eos non eiusdem, cuius & nos sumus, sed divinioris cuiusdam naturae fuisse causemur. Octava, ut sciamus quibus rebus felicitatem metiri ac dirigere, quosque ex omni hominum numero felices ac beatos, quos contra infelices ac miseros ducere debeamus. Non enim, qui multa possidet, beatus est: sed multo ille beatior, qui non tantum divitias non concupiscit, sed iis, quas habet, ultro se spoliat, ut copiis suis aliorum inopiam sublevet. Non qui innocens exulat, miser est: sed tanto felicior, si id aequo animo ferens, operam det, ne ab illa aeterna ac coelesti patria exulare cogatur. Non qui firmo ac valenti corpore est, felix: sed ille, qui in corpore quamlibet infirmo perpetuam animi retinet firmitatem. Non cui multa dura, & perpessu aspera eveniunt, miser: sed is potius, qui prosperis successibus ebrius, neque altius oculos mentis attollens, in caducis ac fallacibus huius vitae bonis acquiescit. Nona, ut magis illustretur eorum patientia ac fortitudo, qui se a calamitatibus vinci non sinunt. Neque enim a nobis cognoscerentur, nisi a Deo in huiusmodi certaminibus exercerentur. *Aurum*, ut dicturus est Seneca, *probat ignis, miseria fortes viros*. Decima quoniam humanae naturae imbecillitas ne optimos quidem viros omnis peccati expertes esse patitur, (neque quisquam aut est, aut fuit praeter paucissimos, quibus id singulari DEI beneficio rributum est, quin aliquando offenderet ac prolaberetur,) ut hic potius quam alibi peccata expientur, ut si qua macula ex illis prolapsionibus suscepta est, temporariis illis acerbitatibus, quasi nitro quodam aut lomento eluatur ac deletur. Nam cum iustitiae divinae consentaneum sit, neminem in coelum pervenire, qui ulla ex parte pollutus contaminatusque sit: expedit iis ipsis, qui Deo chari sunt, ita in hac vita purgari, ut cum e corporis vinculis excesserint, nulla alia purgatione egentes, sine ulla mora in coelum evolare

expe-

expediti ac liberi possint. Undecima,ut quo plura acerba patiuntur, quo plures difficultates superant, quo dimicant acrius, eo maioribus praemiis ornentur, eo plures coronas accipiant, eo maiorem in omni aeternitate gloriam consequantur. Haec igitur vir ille sanctissimus, non,ut ego nunc,arido & inculto dicendi genere,sed ornato, splendido, efficaci: aureo denique illo eloquentiae flumine, quod ei Chrysostomi nomen meritissimo comparavit. Ac vereor nequis interdum me, quod e talium scriptorum fontibus hauriam, quo disputationes meas irrigem,reprehendendum putet. Unde igitur,per Deum immortalem, potius repetam, quod honestius aut maiori cum fructu vel a me dicatur, vel a vobis audiatur? An totos dies nunc in poeticis fabulis, nunc in Stoicorum aut Epicureorum stultissimis opinionibus perscrutandis ac pervestigandis conteremus, idque cum faciemus,tempus bene collocare putabimur: ad ea cognoscenda,quae ignorare sine pernicie non possumus,nullam partem temporis conferemus? At haec, inquiet aliquis, in Theologorum scholis aut concionibus tradi solent; a te alia quaedam requiruntur.Fateor equidem ab eis haec omnia non tempestivius modo ac convenientius,sed etiam melius copiosiusque tractari. Sed tamen utinam talibus praeceptis & templa, & scholae, & porticus, & ambulationes, & fora, & compita omnia personarent. Mandatum est mihi,ut vobis iter ad eloquentiam commonstrare conarer. Nunquid igitur vos eloquentiores effecturus sum, si hoc quantulumcunque est, quod in dicendi facultate consecutum esse me nonnulli putant, in nugis & fabulis exercuero, quam si vos ad graves & serias res bonis & lectis verbis explicandas, quantum vires meae ferent, exemplo meo & incitare & assuefacere studuero? Mihi vero certum ac constitutum est, ea vobis perpetuo tradere, quibus vos non disertiores modo & in loquendo argutiores, sed etiam meliores ac sapientiores redditum

iri arbitrabor. Eloquentiam esse, ait Cicero,non inanem loquendi profluentiam, sed sapientiam copiose loquentem. Quod si est,qui nihil praeter verborum flosculos & pigmenta tradunt, minimam partem eloquentiae tradunt: si quis est, qui & res cognitu dignas adferat, & eas non vulgari neque sordido orationis genere efferat, is demum bonus & utilis dicendi magister habendus est. Vera autem sapientia aut illo,ex quo hodierna mea disputatio deprompta est, aut nullo prorsus genere scriptorum continetur. Sed longior fui quam putabam. Qua igitur de re Chrysostomi disputationem audiistis, de eadem perendie, si Deus volet, disputantem Senecam audietis.

Cum explicare inciperet libros Platonis de optimo Reipublicae statu:

Sive Praefatio in primum Platonis de Republica librum.

ORATIO VI.

Habita Romae prid. Non. Novembr. Anno CIↃ IↃ LXXIII.

SUscepi hoc anno duos utriusque linguae clarissimos & eloquentissimos scriptores interpredandos, Platonis quidem libros de iustitia, sive de optimo reipublicae statu; Ciceronis autem libros de finibus bonorum, & malorum: sperans fore, ut Deus quidem huic conatui meo arduo, & difficili sed honesto atque utili faveat; vos autem, qui, quanta hic vestra utilitas agatur, videtis, dignum iis auctoribus, qui vobis proponuntur & rebus,quae ab eis tractantur,studium ad me audiendum adferatis. Ac mihi quidem nihil in eo temere fecisse videor, quod horum librorum explicationem coniungendam iudicarim. Agitur enim in utrisque de summo bono: in iis quidem de summo bono civitatis; in his autem de summo bono singulorum. Esse autem idem re-

ipsa,

ipsa; & totius civitatis & uniuscuiusque civis bonum & Plato & Aristoteles saepe docuerunt. Sed scio fore nonnullos, qui meum consilium vituperent, quod me in latinis tantum scriptoribus versari, a Graecis prorsus abstinere cuperent. Erunt etiam qui ab homine tradendis eloquentiae praeceptis praefecto ac praeposito orationem potius Ciceronis aliquam, aut aliquem eorum librorum, qui ab eo de arte Rhetorica scripti sunt, explicari debuisse contendant. Quibus utrisque breviter satisfaciam, ut & omnem eis, quantum in me quidem erit, errorem eripiam: & tamen caveam, ne haec ipsa, ut apud nonnullos supervacanea, sic apud plerosque necessaria purgatio nimium temporis nobis eripiat. Primum igitur istis Graecae linguae osoribus ita responsum volo, omnem elegantem doctrinam, omnem cognitionem dignam hominis ingenui studio, uno verbo, quicquid usquam est politiorum disciplinarum, nullis aliis quam Graecorum libris ac litteris contineri. Itaque quod olim M. Catonem illum Censorium vaticinatum ferunt, cum adhuc Graecis litteris infensus esset, quas tamen, postea cognito errore, senex avidissime didicit, Graecos, simul atque litteras suas in urbem misissent, omnia perdituros: multo nos hodie & verius & certius atque exploratius praedicere possumus, si homines nostri paulo magis Graecas litteras negligere coeperint, omnibus bonis artibus certissimam pestem ac perniciem imminere. Hoc si isti aut videre per inscitiam & ignorationem harum rerum non queunt, aut cognoscere propter obstinatum quoddam & inveteratum in Graecos odium nolunt: persistant sane & obdurent in sententia sua; nobis ignoscant, si quo in studio plurimum operae posuims, ab eo non facile abducimur: sed & eius dignitatem conservare nitimur, & quas ex eo utilitates percepisse nobis videmur, eas cum aliis communicare conamur. Sed adversus hos & diximus alias plura, &, quoties dabitur occasio, dicturi sumus

mus. Hoc autem tempore nobis aequiores esse debent, quod ita nostram docendi rationem temperabimus, ut etiam iis, qui Graece nesciunt, multum tamen nos ad illam ipsam, quae in manibus est, qualiscunque est, Marsilii interpretationem commodius intelligendam auxilii allaturos esse speremus. Qui autem aliena esse haec eius personae, quam hoc tempore sustinemus, putant, primum hoc, velim, in memoriam revocent, quibus temporibus ars Rhetorica doceri coepta est, eosdem habitos esse & politicos & dicendi magistros. In quo ut, qui tum se eos pro talibus venditabant, nimium sibi sumpsisse, artique suae pro soccis, ut ita dicam, cothurnos induisse fateamur: ex eo tamen ipso intelligi licet, magnam aliquam inter eas facultates affinitatem ac similitudinem esse. Neque enim res plane disiunctae ac dissimiles iungi ac permutari inter se solent: neque quisquam est, aut ita duro ore, aut ita hebetibus oculis, ut earum unam pro altera aut aliis tentet obtrudere, aut sibi ipse patiatur obtrudi. Deinde Aristoteles, qui, quae quasi sylva ac materies oratori proposita sit, unus, omnium & vidit optime, & diligentissime persecutus est, rhetoricam ex quadam dialectices, & politices permistione quasique consitione docet existere, ut, non dicam tueri munus suum, sed ne esse quidem ac constare possit, nisi decerptas ac delibatas ex earum utraque particulas corrogarit. Ut igitur veteres illi arroganter, qui cum pectendae modo & intorquendae & tanquam calamistris inurendae orationis vias traderent, politicos se haberi volebant: ita nos modeste, qui, quod nobis deest, quoque carere non possumus, a philosophis mutuamur. Quid? non Hermagoras, cuius auctoritatem secuti plurimi sunt, civiles quaestiones oratoris esse materiam tradidit? A quo qui dissenserunt non eo errasse illum dixerunt, quo oratori nimium trabuisset, sed quod parum. Nonne Aristoteles ipse diligenter cognoscendas esse Oratori rerum publicarum formas praecipit?

cipit? Quid vero apud Ciceronem frequentius, quam sine philosophia non posse effici eloquentem, omnemque ubertatem dicendi ac copiam a philosophorum scriptis esse oratori petendam? qui etiam se non ex Rhetorum umbraculis, sed ex Academiae spatiis Oratorem extitisse profitetur. An unquam Pericles fulgurare, tonare, permiscere Graeciam dictus esset, nisi Anaxagoram audiisset? Demosthenem autem, quo nemo unquam in dicendo nervosior aut efficacior fuit, unde hausisse illam vim, qua superat omnes, nisi ex Platonis schola & sermonibus creditis? Sed est quoddam genus hominum, qui cum se Ciceronis studiosissimos haberi velint, uni ex omnibus Ciceronis auctoritatem ac judicium maxime contemnere videntur. Nam cum Cicero toties inculcet; ei qui ad eloquentiae gloriam aspiret, pervolutandum esse omne scriptorum genus, ut multiplici rerum cognitione quasi laetificata efflorescat, ac redundet oratio: hi prinde ac si hoc aut non legerint, aut satis putent esse, quod legerint, ad unius Ciceronis scripta, tanquam ad Sirenios scopulos, adhaerescunt, ea una manibus terunt, eorum non voculas modo, sed syllabas prope omnes minuta quadam & anxia curiositate ad calculos vocant, ab eis commovere oculos nefas putant, praeter unum denique Ciceronem, aut tres, si forte, aut quatuor illorum temporum aequales, aut certe illi aetati supares, aliorum omnium scriptorum contactum ipsum refugiunt, ne inquinentur. Itaque ut Ixion in Poetarum fabulis nubem amplexatus dicitur, cum sibi Iunonem amplexari videretur: ita isti pro vera & solida & succi ac sanguinis plena eloquentia, ariditatem quandam ac sterilitatem orationis, & ieiunam & fame ac macie enectam & nullius rei nisi odii plenam in verbis ad Lydium illum Nizolii lapidem examinandis morositatem amplexantur. Ridicula capita. Cuius se admiratores praecipuos videri volunt, eius monita ac praecepta ad se pertinere non censent,

Nos

Nos vero demus operam, ut simus, quod isti non sunt, vere ac serio Ciceroniani, & illi saluberrimo Ciceronis praecepto obtemperantes excutiamus, ac perscrutemur omnes forulos bibliothecarum veterum; inprimisque amemus atque admiremur Platonem: quo ille laudando ac commendando expleri non potest; quem nec nimis valde, nec nimis saepe laudari posse ait; quem omnium, quicunque unquam scripserunt, lucutive sunt, principem; quem cum Panaetio, Philosophorum Homerum; quem auctorem divinum, quem quasi Deum quendam Philosophorum vocat; cuius sapientiam & eloquentiam sic admirata est antiquitas, ut Iovem ipsum dicerent, si Graece loqueretur, sic loqui. Atque equidem constitueram hodie de Platone aliquid dicere sed me copia ipsa deterruit. Vix enim potest quisquam ullum, paulo digniorem lectu scriptorem, eorum quidem, qui post Platonem vixerunt, in manus sumere, ut non in aliquid, quod de Platone ample ac magnifice dicitur, incurat. Quare de ipso quidem in praesentia silentium erit: sed quando librum primum de republica explicare ingredior, attingam prius & exponam breviter nonnulla, quae Platonis interpretes quasique hypophetae in uniuscuiusque libri Platonici principio tractare consueverunt. Primum igitur dicam, quid in his libris propositum sit Platoni: quod Graeci σκόπὸν aut πρόθεσιν vocant Deinde quo in genere eos scripserit: quod illi εἶδος aut χαρακτῆρα dicunt. Postremo eorum ὕλην sive materiam explicabo. Materiam autem voco, ne quis sit error, non id, quo de agitur, ea enim est, quam dixi πρόθεσιν: sed certam quandam totius disputationis, ut Rhetores loquuntur, περίστασιν, quae loco, tempore, personis continetur, Quid igitur Platoni praecipue propositum sit in his dialogis, non eadem omnium sententia est. Sunt enim, qui de iustitia hic, non de republica, praecipue disputari contendant, quae vis eis, quaeque natura

tura

tura ſit, & ut ex eius cultu omnia bona & privatim & publice ad homines perveniant, contraque mala omnia ab iniuſtitiae fonte manent. Huius opinionis ſuae tria potiſſimum argumenta afferunt. Unum, quod principium totius diſputationis, quae cum Cephalo poſteaque cum Polemarcho & Traſymacho inſtituitur, manifeſto a iuſtitia dicitur, neque quidquam ab eis aliud quaeri videtur. Alterum, quod quicquid in his libris de Republica dicitur, acceſſio quaedam eſt & appendix diſputationis de iuſtitia. Cum enim ex dubitationibus Glauconis & Adimanti expreſſior quaedam & evidentior Iuſtitiae tractatio requireretur, eaque videretur ſemper aliquid obſcuritatis habitura, quamdiu in uno homine inſiſteretur, quod maiorem & latiorem campum haberet oratio, tranſit Socrates ad explicandam formam totius civitatis, ut cum docuiſſet, toti civitati & neceſſariam & ſalutem eſſe iuſtitiam, etiam in ſingulis eandem illius eſſe vim facilius & apertius cerneretur. Qua in tranſitione comparationem adhibuit elegantiſſimam, quae his verbis explicata eſt libro ſecundo: *Si quis*, inquit, *nobis propoſuiſſet aliquid longo intervallo legendum, quod minutis litteris ſcriptum foret, neque nos valde acutis & perſpicacibus eſſemus oculis, poſteaque alicui noſtrum veniret in mentem, idem alibi extare in grandiori tabula grandioribus litteris ſcriptum, nemo eſſet, quin lucro quodammodo apponeret, illam prius grandiorem tabulam inſpicere, ut poſtea, quae in minore ſcripta eſſent, iiſdem veſtigiis facilius perſequi poſſet*. Addit deinde, eandem, eſſe, & idem efficere Iuſtitiam in tota civitate & in uno homine, ſed vim illius in civitate, quae maior ampliorque ſit, & facilius & clarius perſpici poſſe. Quod ſi diſputatio de Republica ad illuſtrandam iuſtitiae naturam quaeſita eſt, conſtat hanc quidem eſſe principem & *προηγουμένην*, illam de Republica adſcitam, & *ἐμπίπτουσαν καὶ παρεμβεβλημένην*. Poſtremo id e Socratis ipſius verbis apertiſſime colligi,

qui

qui quoties, ut fit in disputando, a iustitia evagatus est, ad eam rediens, ait se redire ad id, quod quaeritur, & de quo instituta est disputatio: & ad ipsum libri decimi finem ita totum sermonem concludit, ut dicat, colendam esse iustitiam, ut & nobismetipsis & Diis immortalibus amici simus. Haec igitur argumenta sunt eorum, qui de iustitia, non de republica praecipuam quaestionem in his dialogis esse aiunt. Qua in sententia Marsilius fuit, qui quidem in huius libri argumento ita scripsit. Atque (ut saepe in his libris, sed praecipue in secundo declarat,) totam disputationem de iustitia a nobis inscribi mavult, quam de republica. Idem sentit & Chalcidius principio commentarii, quem scripsit in Timaeum. Sed & multorum ex veteribus eadem fuit opinio. Alii tamen, quorum non minor est auctoritas, praecipuam esse censent quaestionem de republica: idque his argumentis confirmant. Primum quod inscriptio est, de republica. Quod argumentum ut plus habeat ponderis, ostendunt inscriptionem illam esse antiquissimam maximeque γνησίαν. Intelligendum est enim, non omnes inscriptiones librorum Platonis aut antiquas aut indubitatas esse. Nam & Platoni quaedam tribuuntur, quae Platonis non sunt, (ut Axiochus, sive de morte, qui Xenophanis Platonici est, quod & Marsilius scivit; ut Alcibiades secundus, quem & Athenaeus ait putari Xenophontis, & stylus ipse id ostendere videtur; & Halcyon sive de mutatione formae olim legebatur inter opera Platonis, hodie inter dialogos Luciani: cum eorum neutrius sit, sed Leontis Academici) & ii dialogi, qui sine nulla dubitatione Platonis sunt, aliter ab aliis nominantur: ut Parmenides ab aliis περὶ ἰδεῶν, ab aliis περὶ γυμνασίας, ab aliis περὶ τοῦ ὄντος, ut testatur Proculus; ut Philebus, ab aliis de voluptate, ab aliis de summo bono; & qui hodie titulum habet ἐραστῶν, id est, amatorum, ab omnibus antiquis ἀντεραστῶν, id est, rivalium nomine citari solet, estque

estque ea verior inscriptio. Qui ergo ab inscriptione argumentantur, aiunt verissimam, & antiquissimam horum librorum inscriptionem esse πολιτείαν, id est, de Republica non de iustitia. Nam & Aristoteles cum eorum epitomen quandam confecisset, ait: ἔτως ἐπιτετμῆσθαι τὴν πλάτωνος πολιτείαν; & in convivio, & in Politicis, quoties horum librorum mentio est, ita eos nominat. Theophrastus quoque in libris de legibus eadem appellatione utitur. Sed & Plutarchus in quaestionibus Platonicis & Athenaeus, & Origenes, & ex latinis Cicero, Macrobius, Lactantius, Chalcidius, omnes denique antiqui hos libros de republica non de iustitia vocant. Iam vero Platonicarum inscriptionum tria genera ἐκ προσώπων, ut Parmenides, Protogoras, Gorgias, Hippias; περιστατικαὶ, ut Convivium; πραγματικαὶ, ut νόμων, Πολιτικὸς, σοφιστής. Hae postremae semper continent τὸ προηγουμένως ζητούμενον. Haec autem & vera est, & πραγματική.

* *Desiderantur hic argumenta reliqua pro sententia eorum, qui Quaestionem Platonis in his libris praecipuam esse de Republica censent. Neque ultra dicendo progressus ipse videtur Muretus. Caetera enim, quae proposuerat, reiecit in sequens.*

PROOEMIUM,

Quod e Commentario eius in primum ac secundum Platonis de Republica librum transcribere placuit.

EXposui paulo ante utrorumque argumenta & eorum, qui existimant, in his Dilaogis praecipuam quaestionem esse de iustitia, & eorum, qui de Republica totam hanc disputationem institutam esse contendunt. Nunc quid vere de hac quaestione dici possit, breviter explicabo. Mihi certe utrique recte dicere videntur. Nam σκοπὸς est & περὶ δικαιοσύνης, & περὶ πολιτείας. Non ut sint duo σκοποὶ: sed ut haec duo idem sint. Nam quod est ἐν μιᾷ ψυχῇ δικαιοσύνη, id in civitate talis πολιτεία. Nam & in Politia tria genera respondent tribus animae

partibus : τὸ φυλακικὸν τῷ λόγῳ, τὸ ἐπικουρικὸν, ὡς πολεμοῦν τῷ θυμῷ, τὸ θρεπτικὸν τῷ ἐπιθυμητικῷ. Platoni videtur, μίαν ἕξιν εἶναι τήν τε πόλιν κοσμοῦσαν, καὶ οἶκον, καὶ ἕκαστον: etſi hoc reprehenditur ab Ariſtotele principio Politicorum. Ergo & quilibet noſtrum vivit πολιτικῶς ὑποκεκοσμημένος, & πόλις δικαίως ταχθεῖσα. Eſtque iuſtitia πολιτεία ψυχῆς, & πολιτεία δικαιοσύνη πόλεως. Et qui de iuſtitia diſſerit, ſi de omni, diſſerit & de Politia, & contra. Atque ipſum Platonem ita ſentire conſtat ex illa ipſa comparatione lib. II. Non enim tranſit ut ab uno in aliud, ſed ut a parvis litteris ad maiores, quibus idem ſcriptum ſit. Ergo ὕλη alia, ſed εἶδος idem. Inde in Theaeteto praecipit, oportere ἕκαστον βλέπειν εἰς τὴν ἐν ἑαυτῷ πολιτείαν, καὶ τῷ ἀρίστῳ tradere τὴν ἀρχὴν αὐτῆς, ἀλλ' οὐ τῷ φιλοχρημάτῳ. Et apud ipſum ἡ σωφροσύνη χαρακτηρίζει virtutem moralem: nihil enim ita neceſſarium τοῖς παιδευομένοις, ὡς τὸ σωφρονεῖν, ἡ δὲ δικαιοσύνη τὴν πολιτικὴν, nihil enim tam neceſſarium rectori civitatis. Ἡ ἀνδρεία τὴν καθαρτικὴν, καὶ ἡ φρόνησις τὴν θευρητικήν. Non ergo duo σκοποὶ ſed unicus, περὶ πολιτικῆς δικαιοσύνης, καὶ περὶ δικαίας πολιτείας. Et incipiendum quidem a iuſtitia, quae eſt quaſi πολιτεία in uno; deſinendum autem in πολιτείαν, quae eſt iuſtitia in multis. Ipſe autem inſcripſit tantum περὶ πολιτείας, ὡς γνωριμωτέρας οὔσης. Additum eſt a poſterioribus: ἢ περὶ δικαίου. Male vulgo πολιτειῶν. Hic enim una tantum, quae tamen recte dicitur πολιτεία πρώτη: ut illa, quae in libris νόμων, δευτέρα: & tertia in Critia. Atque inde error.

Περὶ τοῦ εἴδους.

Ipſe tertio horum librorum facit εἴδη τρία, διηγηματικὸν, μιμητικὸν, μικτὸν. Hi libri ſunt ἐν μικτῷ. In parte εὐκρίνεια, in parte τὸ πρέπον mirabile.

Περὶ ὕλης.

Τόπος, id eſt, locus, in quo hi ſermones habiti eſſe dicuntur, Pyraeeus, quia loca maritima tumultuum plena

ſunt

ſunt, ut & hic dicitur diſputatum eſſe ἐριστικῶς, καὶ οὐκ ἀθορύβως de iuſto. At haec commemoratio pridianae diſputationis, & illa eiuſdem epitome in Timaeo, in ipſo Aſtu. Haec diſplicent. Tempus, quo diſputatum eſt, Bendidia. At haec diſputatio pridie Panathenaeorum, & illa in Timaeo in ipſius Panathenaeis. Hic quoque ἀλληγορίζουσιν ἀκαίρως. Πρόσωπα; Cephalus, Socrates, Polemarchus, Glauco, Adimantus, Traſymachus, Lyſias, Euthydemus, Niceratus, Clitophon, Charmantides. Sed detrahunt Cephalum, ut ſint decem, quot & libri & hunc numerum eſſe eundem cum quaternario, qui ſacer eſt Minervae, & alia, quae ſomnia videntur: Marſilius etiam ineptius: Cephalum quod ſit caput diſputationis: Polemarchum, quia primus pugnam aggreditur; Thraſymachum, pugnatorem ferocem: Socratem, ſervatorem potentem. Si haec nomina ficta eſſent, ut Thraſo, Gnatho, Peniculus, Pyrgopolinices, fortaſſe aliquid diceretur. Tale eſt de numero librorum Homeri μηρον. Ridetur a Plutarcho, & Longino περὶ ὕψους, Philiſtus, quod in nomine Niciae argutus videri voluerat: & quod dixerat, mutilatis Hermis Athenienſes ab Hermocrate Hermonis filio multa mala accepiſſe. Longinus addit, potuiſſe eum de Dionyſio Tyranno ita ludere, quem Dio & Heraclidae de Tyrannide deturbarunt. Nam Plautus non illepide in Bacchidibus:

Adeon me fuiſſe fungum, ut illi crederem,
Cum mihi ipſum nomen eius Archidemides
Clamaret, dempturum eſſe, ſi quid crederem?

Sed in feriis talia omnia ridicula ſunt & frigida; in iocando non illepida. Ut Cicero: Pollex non Index; & Verres; & libertum furacem Tollium pro Tullio; & Biberius Caldius Mero & ſimilia.

Cum in Platone explicando progrederetur:

Sive praefatio in secundum Platonis de Republica librum.

ORATIO VII.

Habita Romae IV. Kal. Martii
cIↃ IↃ LXXIV.

MUlta sapienter ab Euripide dicta sunt, quaeque praeclare sustineant famam illius Oraculi, quo traditum est, eum in tribus, qui illa aetate sapientissimi essent, ipsius Dei voce numeratum: recteque iudicavit Q. Cicero, cum dixit, se singulos eius versus singula testimonia putare. Apud eum autem quodam loco mirari se dicit Hecuba, quod non, aliis omnibus studiis omissis, omnes homines ad studium eloquentiae incumbant: eam enim unam in rebus humanis quasi regnum quoddam obtinere. Est & alibi apud eundem Poetam, orationem ad res efficiendas non minus valere, quam ferrum. Quae non splendidius aut magnificentius dici, quam verius, & docet vetus historia, & communis vita declarat. Quid enim notius est, quam in omni aetate extitisse semper aliquos, qui quasi quodam gubernaculo, ita lingua huc illuc mentes audientium flecterent, quietas concitarent, commotas ac concitatas tranquillarent ac mitigarent, perspicue veris fidem detraherent, incredibilibus probabilitatem conciliarent, veteres opiniones evellerent, novas insererent, quid denique & quatenus ab aliis credi vellent, ipsi definirent, quasique terminos pangerent? Neque vero huius tantae ac tam admirabilis potestatis suae ipsa sibi parum conscia eloquentia est: neque unquam eam obscure ac dissimulanter tulit, quae, ut e vetere comoedia cognoscimus, ab ipso prope ortus sui principio ausa sit profiteri, se vias tenere ac tradere, quibus caussa inferior, dicendo superior fieri posset. Neque vanam

vanam aut inanem illam gloriationem fuisse, gravissimis persaepe maximeque insignibus exemplis in omni civitate patefactum est. Cum igitur homines natura potentiae cupidi sint, & tantum ad eam in eloquentia momenti sit; omnia omnes eius consequendae caussa facere, ut ait Euripides, consentaneum esset. At mihi tamen contra nonnunquam accuratius haec in animo reputanti, mirum videri solet, non iampridem omnes dicendi magistros, una cum illo suo praeclaro artificio ex omnibus locis communi aliquo gentium ac populorum scito eiectos, expulsos, exterminatos fuisse. Neque enim adversus illos aut accusatore ullo, aut teste opus est. Ipsi se iudicant, ipsi se deferunt, ipsi, quod occultandum potius videretur, id sine metu ac pudore praese ferunt, id ostentant, eo se venditant, eo gloriantur. Nihil tam certum tamque exploratum esse, quod non in dubium vocari, nihil tam absurdum, tamque perversum, quod non eloquentiae viribus obtineri ac persuaderi queat: voces sunt hominum istam facultatem non calumniari & in odium vocare, sed ornare & hominibus commendare cupientium. Hoc autem quid aliud est, quam noctem ac caliginem rebus inducere, & quasi Circeo quodam poculo ad eam dementiam homines adigere, ut certi ac firmi in quo insistant nihil habeant, sed modo huc, modo illuc incertis opinionum fluctibus agitati vagentur? Si pharmacopola aliquis oppida circumiens eiusmodi venenum venale circumferret, quod potu quidem iucundissimum esset, sed potum adimeret hominibus omne iudicium veri & falsi: omnes, ut opinor, ei advenienti portas clauderent, omnes eum a finibus suis abigerent; interdicerent etiam, ne quis ab eo eius veneni miscendi ac temperandi rationem didicisse vellet. At non dissimilem in eloquentia inesse vim ipsi illius professores praedicant. An si quis alienas fruges excantaverit, aut malis carminibus mentem alicui eripuerit, afficietur supplicio, idque aut do-

cuiffe, aut didiciffe capitale erit: qui mellitis verbis & ad fallendum compofitis multitudinem infatuaverit, eique graviffimis in rebus illuferit, aliofque eandem fallendi ac circumfcribendi artem docuerit, is non modo ante oculos omnium impune volitabit, fed ultro ob eam ipfam cauffam ampliffima fibi decerni praemia poftulabit? An qui iudicem pecunia corruperit, exulabit: qui eloquentia, laudabitur? At hoc eo etiam tetrius ac fceleratius eft, quod pecunia corrumpi nifi improbus & impurus iudex non poteft: eloquentia etiam optimorum virorum iudicia interdum depravantur. Itaque ut Pittacus graviorem poenam conftituerat, fi quis alienam uxorem blanditiis ad faciendum adulterium pellexiffet, quam fi ei vim attuliffet, quod vi adhibita corpus tantum, blanditiis etiam animus corrumperetur: Ita qui fictis verbis feveritatem iudicum inflectunt, gravius puniendi effent, quam qui eos largitione corrumpunt. Lacedaemonii quidem, quorum civitas optimis inftitutis temperata putabatur, nullum apud fe huic praeftigiatrici locum effe voluerunt, fed fimplex quoddam & apertum, & pauciffimis contentum verbis adamarunt dicendi genus. Athenienfes autem, apud quos ifta & nata & alta atque aducata, & fuo quafi mundo muliebri inftructa & exornata Pandora eft, quid non ab ea malorum ac calamitatum pertulerunt? Grata enim & accepti beneficii memor alumna non aliunde fibi potius quam a lare, aut, ut ipfi loquuntur, a Vefta, incipiendum putavit: & altricibus fuis Athenis egregia fane nutricia perfolvit. Nam quibufcunque tempeftatibus ac procellis Athenienfium vexata Refpublica, eft, earum longe maximam partem oratoribus fuis acceptam ferre meritiffimo poteft. Quorum etiam unus, ut Enceladus, cui mons Aetna impofitus eft, quoties fe commorit, totam Siciliam concutere dicitur: ita ipfe cum fe dicendo incitaverat, univerfam permifcere ac perturbare Graeciam dicebatur. Et ea ipfa tamen in civitate ab Aereopa-
go

go eloquentia exulabat. Quod enim templum iustitiae dicaverant, in id patere aditum iudiciorum corruptici eloquentiae noluerunt. Nam quod a multis persaepe dictum est, non eloquentiae istam culpam esse, sed hominum, ea secus, quam oportet utentium: ipsius quidem hunc esse finem, ut innocentiae, non flagitio, ut aequitati, non inustitiae, ut veritari, non ut mendacio patrocinetur: videamus, ne rebus ipsis haec oratio refellatur. Veritatis per se magna vis est, ita ut suis opibus pollens, suis copiis freta, suis praesidiis firma aut nihil, aut non admodum externa auxilia requirere videatur: Itaque idem ille, quem principio nominavi, Euripides veritatis simplicem esse ait orationem, neque ullis medicamentis ac lenociniis indigere. Neque quisquam unquam se orator magnopere iactaverit, quod veram & iustam caussam obtinuerit; ne dignantur quidem ad eas, quae huiusmodi sunt, accedere. Si quem depositum ac desperatum & manifestis criminibus oppressum, & tacito omnium praeiudicio morti destinatum reum recipere potuerint: in eo sibi placent, se circumspiciunt, se iactant, coelum digito sibi videntur attingere: ut cum Cicero in Cluentiana caussa gloriatus est, se tenebras iudicibus offudisse. Quanto verior esset gloriandi caussa, si tenebras ab eorum animis discussisset, si omnem errorem eripuisset, si id, de quo iudicaturi erant, in clara, ut ita dicam, luce videndum collocasset. At hoc viri boni erat, non oratoris boni. Immo vero, ait alius, ne orator quidem esse potest, nisi qui vir bonus sit. Scio istud dici & ad auctorem M. Catonem referri: sed me magis Aristoteles movet, qui me philosophus cum aliis rebus rapit, tum quod mirifice veritatis amans videtur. Is igitur, bonus vir sit orator, an minus, negat quidquam ad artem pertinere: Illud quidem esse in arte vel praecipuum, ita fingere ac conformare orationem, ut te, quicunque sis, ii qui audient bonum virum esse & sibi amicum putent. Egre-

giam vero & expetendam artem, quae eam iniustitiae partem doceat, qua nulla capitalior est, quo modo consequi possit, ut cum maxime fallas, tum maxime vir bonus esse videaris. Quod si maxime ad verum & ad falsum persuadendum utilis est eloquentia: tamen in tanto periculo, & in tanta multitudine hominum ea improbe utentium, non passim, neque quibuslibet usus illius permittendus esset; sed ut Cretenses armorum tractationem ingenuis permittebant, servis denegabant: ita deligendi essent publice ex omni multitudine certi tantum, qui eloquentiae praeceptis instituerentur. Quid enim est, quo ista praeclara facultas, cum semel frontem perfricuit, progredi non audeat? Ornat exquisitissimis laudibus res contemptissimas & abiectissimas, comam, clavitium, culicem, muscam; nonnullas etiam aperte malas & hominum generi noxias, febrem, pestem, bellum, stultitiam; homines teterrimos, Phalarin, Busirin & eiusmodi alios. Quae etsi nonnullis fortasse toleranda videri possint, ut ludicra, neque alio pertinentia, quam ad exercitationem & ad ostentationem ingenii: tamen haud scio an rectius ex civitate tollerentur. Certissima enim pestis animorum est mendacium, cui assuefieri periculosum est, cum, ut verissime cecinit Evenus, consuetudo progressu temporis tandem in naturam convertatur. Semper mihi placuit dictum Solonis, qui cum Thespin primum tragoediarum scriptorem ipsum fabulas suas, ut tum mos erat, docentem spectasset, postea quaesiisse ex eo dicitur, ecquid puderet, in tanta auditorum multitudine tam multa mentiri? cumque ille respondisset, turpe non esse, talia ioco & agere & dicere: ibi tum prudentissimus senex baculo, quem ex Atheniensium consuetudine gestabat, terram percutiens; *Nae nos*, inquit, *si istos iocos hic laudare assuescemus, cito eosdem in contractibus & in iudiciis reperiemus.* Sed tamen ne summo iure agamus, neve omnia nimis ad vivum resecare videamus, demus hanc veniam sophistis,

ut

ut tanquam neurospastae, aut ii, qui agilitate quadam & celeritate manuum, levibus ac politis calculis huc illuc movendis spectantium oculos eludunt, quos Graeci Psephopaectas, vocant, ita ipsi quoque talibus argumentis inter pueros ludant: praesertim cum periculum non sit, ne quis, quod muscam a magistro laudari audierit, in captandis postea ac colligendis muscis nimis magnum studium ponat; aut quia febris pestisve multis laudibus ornata sit, talia bona non ipsi potius rhetori evenire optet, quam sibi. Quid, cum ea sibi ad dicendum argumenta sumunt, quibus subruuntur fundamenta virtutum, amor honestatis excutitur, animi hominum pestiferis ac nefariis opinionibus imbuuntur, tamen ne eos ferendos esse dicemus? Olim quidem, cum Atheniensibus ob Oropum vastatam Sycionii, qui eis iudices a Senatu dati erant, mulctam quingentorum talentorum irrogassent, aeque iusto gravior videretur: misere Athenienses legatos in hanc urbem, per quos a Senatu peterent, uti aut eius poenae gratia sibi fieret, aut certe aliquid ex ea diminueretur. Eius legationis principes fuerunt Carneades Academicus, Critolaus Peripateticus, & Diogenes Stoicus. Quibus, dum otiosi in urbe sententiam Senatus exspectant, lubido incessit, Graeco more ἐπιδείξεις facere, & quotidie in coetu ac conventu hominem de variis quaestionibus disputare. Ibi tum Carneades, qui vi & copia dicendi antistare collegis putabatur, quodam die de iustitiae laudibus ornate ac luculenter dixisse perhibetur: cum quidem Ser. Galba, & M. Cato ille Censorius ei disputationi interessent. Sed ille idem Carneades quaecunque tum de iustitia dixerat, ea postridie contraria disputatione subvertit, multoque plura collegit, quibus planum faceret, iustitiam meram esse stultitiam, oppidoque antiquos ac simplices esse illos, qui si modo impune iniusti esse possent, a facienda iniuria, propter inanem quandam umbram & opinionem iustitiae, temperarent. Sen-

sit Senatus, ad eam disciplinam nimio plus docilem esse multitudinem: neque tanti esse audire doctores Graecos composite ac modulate verba fundentes, ut propterea ferendum esset, corrumpi civium ingenia, & ad improbitatem ac nequitiam a fide & a virtute traduci. Conticescere igitur eos iussit & quam primum remisit in Graeciam: ne populus ille, cuius potentia & auctoritas apud exteras gentes non armis magis quam opinione iustitiae creverat, bene dicendi studio captus bene vivendi studium abiiceret. At si iure ob eam Carneades vituperatus est, quomodo defendetur Plato? Nam quae tum pro iustitia adversus iustitiam Carneades dixit, eorum semina multo ante & in Gorgia, & in primis duobus de republica libris a Platone sparsa erant. Meministis, quam multa huius generis in superiore libro Trasymachus dixerit, quibus multo plura, multoque ad persuadendum efficaciora in eo, quem nunc explicare ingredimur, a Glaucone & ab Adimanto adferuntur. Num igitur & Plato vituperandus, qui mandanda illa & consignanda litteris duxerit; & male Cicero, qui tot annis post eadem in suos de Republica libros transtulerit; & nos hodie parum prudentes, qui vestra adolescentes, ingenia, quorum nobis cultura commissa est, in his potissimum disputationibus cognoscendis exerceamus? Immo vero & nulla in Platonem reprehensio cadit, & culpa vacat Cicero, & a nobis ex omni scriptorum numero nullus eligi poterat, in quo maiore fructu, quam in Platone, vestra elaboraret industria. Nam ut caeterorum, quae supra diximus, dissolutionem in aliud tempus reservemus, & eam tantum partem pertexamus, cuius praecipue caussa hunc sermonem exorsi sumus, dispar quidem fortasse Carneadis caussa atque ratio fuerit: Plato certe nihil se, nihil philosophia indignum suscepit; nihil quod non omni ex parte ei, quem vere ac merito animorum Aesculapium nominavit antiquitas, conveniret. Non enim has subdo-

las

las iustitiae criminandae rationes ipse commentus est, neque earum quasi sator ac parens fuit: sed eas, cum ab hominibus improbis proditae vagarentur ac spargerentur licentius, iamque per multorum animos quasi contagione quadam serperent, ne diffluerent ac manarent latius, praecidendas ipse atque amputandas putavit. Non poterat autem iustitia perfecte cumulateque defendi, neque profiteri, quanto plus in ea non dignitatis modo, quod & adversarii fatebantur, sed utilitatis quoque, quam in iniustitia inesset, nisi omnia, quae pro iniustitia dici consueverunt, accurate & exponerentur, & refellerentur. Hoc igitur ita praestitit Plato, ut nihil in eius argumenti tractatione vafre, acute, callide, apte ad fallendum dici possit, quod ipse praetermiserit. Ac Thrasymachum quidem, ut sophistam, induxit, serio & ex animi sui sententia pro iniustitia perorantem. Cuius inania argumenta & futiles ratiunculas, cum libro primo, nullo prope negotio, ludibundus refutasset Socrates, illam quasi velitationem multo gravior pugna excipit cum Glaucone, & Adimanto. Quos tamen, quia viri inprimis boni erant, & iustitiae amantes, statim a principio profitentes ac contestantes facit, ea se dicturos, non quae sentirent ipsi, sed quae ab aliis dici solerent, quaeque reprehendi ac convinci cuperent: Cum igitur accuratissime & exquisitissime ab eis esset accusata quidem & abiecta iustitia, defensa autem & collaudata iniustitia, ut vix eorum orationi resisti posse videretur: Deum immortalem, quo robore, qua firmitate, qua copia argumentorum, quanto orationis impetu fregit ac dissipavit illas iniustitiae copias Socrates? Qui quidem eo rem perduxit, ut aperte demonstraverit, id quod etiam hodie nonnullis Christiana religione imbutis vix satis persuaderi potest, non tantum propter praemia, quae iustos & in hac vita comitantur, & post mortem manent; neque propter poenas, quas iniusti nullo modo effugere ac vitare possunt: sed etiam si

quis

quis iustis omnem praemiorum spem, iniustis omnem & infamiae & supplicii metum detrahat, infinitis tamen partibus praestare, in mendicitate, in exilio, in morbis, in tormentis ac cruciatibus, in infamia atque odio, in equuleo atque ignibus iustum esse, quam cum iniustitia vivere in summis ~~opibus~~, & omni earum rerum, propter quas vulgo homines a iustitia desciscunt, copia circumfluentem. O non loquendi tantum, sed & sentiendi, ex illis veteribus, quos Deus vera sui cognitione non afflaverat, unice magister Plato, quae unquam par dignitati, ac meritis erga omnem posteritatem tuis reperiri poterit oratio? Tu, quomodo animi nostri a vitiorum sordibus purgari possint, ostendisti; tu, quemadmodum hominibus adhuc in terra versantibus coelestem quodammodo vitam vivere liceat, aperuisti? tu divina cum humanis, quantum quidem humano ingenio id perfici potuit, copulasti; tu ea tradidisti, quae nos, nos inquam ipsi, qui a Deo per Filium adoptati, & coelesti doctrina imbuti sumus, a te dici potuisse miramur. Sed Platonem laudare necesse non est: danda potius opera est, ut, quae ille divinitus scripsit, cognoscamus ac consequamur. Quam ad rem si cui vobis usui meam esse posse operam creditis, dabo operam, quod in me erit, ne unquam vestra vos de me opinio prorsus fefellisse videatur.

Ingressurus explanare M. T. Ciceronis libros de Officiis.

ORATIO VIII.

Habita Romae III. Non. Novemb. Anno CIƆ IƆ LXXIV.

DEcreveram hoc anno pulcherrimum consilium, quod anno superiore ceperam, persequi, & denuo Platonem cum Cicerone coniungere: tum ut adolescentes in studio Graecarum litterarum, quas maximo cum animi

animi mei dolore evanescere, & ad nihilum recidere, secumque omne elegantioris doctrinae genus trahere video, pro mea virili parte continerem: tum ut nobilissimus philosophus, cuius ante me in his scholis nunquam, ut opinor, audita vox erat, paulatim familiarior factus uberrimis illis sapientiae & eloquentiae suae fontibus ingenia nostra copiosius & abundantius irrigaret. Aliter visum est iis, quorum nutu atque auctoritate nostra omnium studia diriguntur, qui sive mihi ad tractandam, sive vobis ad percipiendam Platonicarum disputationum gravitatem non satis esse virium iudicarint, sive in eo aliud quippiam secuti sint, (non enim fas nobis esse arbitror, in eorum iudicia curiosius inquirere,) omnem a me huius anni operam in uno Cicerone consumi maluerunt. Pareamus libenter, ut par est, iis, quibus parere omnes debent: quodque ipsis placuit, id sine ulla retractatione melius esse credamus. Non enim, ne gravissimis quidem in rebus tantum apud nos valere ulla probabilium rationum momenta debent, ut non multo plus illorum vel iussis, vel consiliis, vel auctoritate moveamur. Pervolutabimus igitur hoc anno aureos illos M. Tullii libros de officiis. Qui cum tres sint, & totidem in partes annuum huius nostri muneris curriculum distingui soleat: dabimus operam, ut singulorum librorum explicatio cum illa tripartita temporis nostri distributione ac descriptione concurrat ac congruat. Nam qui dies nobis, statis anni temporibus ad relaxandos animos, & ad vires denuo colligendas concedi solent, iis ipse otium mihi sponte abiudicabo, & rationes vestras commodis meis anteponens, domi quidem, sed ita ut neminem, qui audiendi ac discendi studio teneatur, excludam, quae hic temporis angustiis exclusus, non potuero, illic commodius explicabo. Scitis idem me superioribus annis factitasse: & cum ad me magnus studiosorum numerus domum quotidie ventitaret ac conflue-

flueret, perfecisse,(praefiscini, ut loquebantur veteres, dixerim,) ut nulla pars anni utilius ab eis aut fructuosius poneretur, quam ea, quae libera quotannis ac soluta otio transigi solet. Quod ego non iactandi mei caussa dico, (neque enim unquam tantum laboris subire ac suscipere potero, ut aut sanctissimi Pontificis Gregorii XIII. aut amplissimorum Cardinalium, qui iussu ipsius huic gymnasio praesunt, singularem in me benignitatem ac beneficentiam exaequem,) sed ut vos, si qua ratione possum, exacuam & exsuscitem ad suscipiendam aliquam curam ac cogitationem utilitatis vestrae: ne cum mihi navandae vobis operae voluntas nunquam defuerit, vestra vobis tarditas ac negligentia aditum ad veram laudem ac dignitatem interclusisse videatur. Ac quoniam scio esse nonnullos, qui mirentur, quos ipse mihi, cum vacationes dantur, voluntarios labores iniungere soleo, cur non hoc ipso potius publice nobis constituto ad docendum loco, quam intra domesticos parietes obeam, eius quoque rei quae caussa sit, aperiam, ne consiliorum meorum pars ulla vobis ignota sit. Officii enim mei rationem omnibus quam notissimam esse cupio, ne quis cuipiam pateat ad calumniandum locus. Primum igitur, si dicam id facere me, ut aliqua pars laboris minuatur mihi, nemo me, ut opinor, merito reprehendat, quod vobis a me sponte tribuitur, si in eo etiam commodi mei rationem habendam esse aliquam putem: praesertim cum vobis ex eo nihil oriatur incommodi. Sed sunt alia graviora, quae me magis commoveant. Huc quoties venimus, pendendum nobis est ex aliquot abiectissimorum nebulonum libidine, qui sibi pro oblectamento habent, obstrependo, obturbando, exsibilando, laudabiles aliorum conatus quoties collibuit, impedire: domi ab illa fece ac colluvie nihil periculi est: ubi si quid tale tentare auderent, extruderentur, & si redire postridie vellent, excluderentur. Hic vix unquam mihi

hi horam integram docere permittitur: domi me saepe horas duas, summo silentio, summa omnium voluntate auditum esse meministis. Illic si quis quid minus intellexit, licet rogare, licet colloqui, licet placide ac comiter, si quid sit, de quo dubitetur, exquirere. Hae me caussae adducunt, ut quoties a publico munere cessatio est, libentius doceam domi. Neque dubito, quin hoc consilium meum omnes aequi & harum rerum intelligentes existimatores probent. De quo cum & aliquid dicendum fuerit, & satis multa iam dixisse videar, transibo ad alia, quae proprie pertinerent ad eos libros, quos vobis hoc anno Deo fretus explanare decrevi. Qui quidem multis nominibus magno apud nos in pretio esse debent. Primum quod Ciceronis sunt, hoc est, eius viri, qui perpetuo omnium aetatum consensu inter Romanos scriptores eloquentiae laude ita numeratur primus, ut ab eo nemo numeretur secundus. Deinde quod scripti a Cicerone iam sene, cum singularis ille vir, natusque in posteritatis exemplum, & multo studio, multisque vigiliis, & longo usu, ac tractatione rerum maximarum, & multis, quibus agitatus erat, casibus, immensam sibi quandam vim sapientiae ac prudentiae comparasset: fuit enim hic prope ultimus illius praestantis ingenii foetus: ut postea magis intelligetur. Adde quod scribit ad filium, & ad filium Athenis agentem in convictu ac contubernio hominum doctissimorum: ut verisimillimum sit, & summam ab eo curam adhibitam in colligendis undique bonis & utilibus praeceptis, quae congereret in eos libros, ex quibus unicum & unice carum filium legem ac normam instituendae vitae petere vellet; neque quidquam praetermissum in limandis ac perpoliendis, quae ita scriberentur, ut in eam urbem, quae tum eruditionis ac sapientiae domicilium erat, acutissimorum hominum subitura iudicium, mitterentur. Constat etiam ipsum sibi valde placuisse in confectione horum librorum, ut qui sibi unus

optime

optime conſcius eſſet operae in eis ſcribendis collocatae. Nam & principio commendat eos, ut ad latinae orationis ubertatem ac copiam profuturos; & ad finem, magnum a ſe munus habere filium dicit; & ad Atticum ſcribens, homini eruditiſſimo, & cuius ipſe ſaepe miniatulas ceras extimeſcebat, magnam huius operis expectationem concitare non veretur. *Nos hic*, inquit, φιλοσοφούμεθα, *quid enim aliud? &* τὰ περὶ τοῦ καθήκοντος *magnifice explicamus*, προσφωνοῦμένque *Ciceronem: qua de re enim potius pater filio? deinde alia: quid quaeris? extabit opera peregrinationis huius*. Ac ne quis ipſius, quaſi Aſtydamantis cuiuſdam, de ſe teſtimonium elevare conetur, ſciat hos libros ſemper fuiſſe in prima commendatione apud ſapientiſſimos quoſque, ut & tererentur aſſidue manibus, & a pleriſque etiam ad verbum ediſcerentur. Inter quos minime contemnendum eſt iudicium Alexandri Severi Imperatoris optimi & eruditiſſimi, de quo ita ſcribit Lampridius: *Poſt actus publicos, ſeu bellicos, ſeu civiles, lectioni Graecae operam maiorem dabat, de republica libros Platonis legens: latina cum legeret, non alia magis legebat, quam de officiis Ciceronis & de republica*. Ut mihi hoc quoque perbelle cecidiſſe videatur, quod cum anno ſuperiori libros aliqot Platonis de Republica interpretati ſimus, eis nunc ſubiiciamus interpretationem librorum Ciceronis de officiis, quaſi praeſtantiſſimi & ſapientiſſimmi Imperatoris veſtigia perſequamur. Sed nihil eſt, quod magis invitare atque allicere nos debeat ad accuratam horum librorum lectionem, quam res ipſae, de quibus in eis diſputatur. Continent enim praecepta virtutis, docent quomodo unuſquiſque in omni parte vitae gerere ſe debeat, quid a quoque poſtuletur, quid quemque deceat, quid patriae praeſtandum ſit, quid parentibus, quid propinquis, caeteriſque amicis, quid univerſo hominum generi, ea denique, quorum ſtudium

Aeque

Aeque pauperibus prodest, locupletibus aeque:
Aeque neglectum pueris senibusque nocebit.

Socrates quidem, qui in his & talibus quaerendis studium omne consumerent, eos sapere unos praedicabat: qui, his neglectis, de natura mundi, de rebus superis, de caussis ventorum, imbrium, fulgurum, philosopharentur, desipere hallunicinarique dicebat. Eo autem hi libri a cordatis, ut Ennii verbo utar, & intelligentibus pluris fieri debent, quod cum ducti sint a Stoicorum disciplina, quorum fuit quidem severum imprimis, & ut ita dicam, masculum philosophandi genus, sed pleraque tamen praecepta rigidiora, & a communi hominum captu remotiora: ita se Cicero temperavit, ut ab illis, quae absurda aut erant, aut videri poterant, abstinuerit, omniaque ad civilis vitae institutionem apta & accommodata protulerit. Sed de caussis, cur hi libri nobis cari, ac commendati esse debeant, abunde dictum puto. Nunc antequam progrediar longius, non erit alienum breviter respondere quibusdam reprehensoribus, qui me non tantum absentem in circulis & conviviis vellicant, sed esse interdum etiam praesenti molesti solent. Aiunt enim perperam facere me, cui cum iussus sim, quantum quidem vires meae ferunt, eloquentiae praecepta tradere, eiusmodi tamen fere libros interpreter, qui non tam bene dicendi, quam bene vivendi praecepta continere videantur. Quam reprehensionem, si ambitioni meae servire vellem, nunquam equidem refellerem. Quid enim esse mihi gloriosius potest, quam si vobis, iuvenes, ea praecepta quotidie instillare dicar, quibus non tam oratio comptior, quam vita melior fiat? O benevolos reprehensores, & existimationi meae amicos. O reprehensionem cuilibet laudi anteponendam. Quis non eos a me ipso appositos atque allegatos putet. Nam orichalcum pro auro, aut vitrum pro gemma si quis vendiderit, merito, ut improbus, accusaretur; aurum quidem pro orichalco,

co, aut gemmam pro vitro qui dederit, nemo ſe, ni fallor, ab eo deluſum ac deceptum conqueratur. Sed ne quis ſit error, hoc ſibi reſponſum habeant, iam inde ab heroicis temporibus coniunctam fuiſſe harum rerum profeſſionem: idque vel illo cognoſci Homeri loco, ubi Phoenix datum ſe Achilli a Peleo dicit, ut eum & ornate dicere, & fortiter facere doceret:

Τοὔνεκά με προέηκε διδασκέμεναι τάδε πάντα,
Μύθων τε ῥητῆρ᾽ ἔμεναι, πρηκτῆρά τε ἔργων.

Et certe ſive vera eſt M. Catonis illius ſapientis definitio oratorem eſſe virum bonum dicendi peritum: qui, quomodo vir bonus fias, docet, potiorem ac praeſtantiorem partem artis oratoriae docet; ſive Ariſtotelem ſequi malumus, ut quamlibet bonum oratorem eſſe poſſe dicamus etiam, qui non ſit vir bonus: facere tamen nullo modo poſſumus, quin eam partem philoſophiae, qua formantur mores, oratori futuro neceſſariam eſſe fateamur, Quomodo enim apte & copioſe aut laudabit aut vituperabit, niſi qui virtutum vitiorumque naturam, ex quibus omnis vera laus & omnis vituperatio naſcitur, diligenter cognitam ac pertractatam habuerit? Quomodo potens & efficax in ſuadendo aut diſſuadendo futurus eſt, qui, quae ſecundo horum librorum de utili atque inutili traduntur, nunquam didicerit? Quid aget in iudiciis, qui iuſtitiae iniuſtitiaeque cognitionem e philoſophorum fontibus haurire neglexerit? An ego, ſi troporum ac ſchematum exempla traderem, & quotidie illa ludimagiſtrorum dictata cantarem, de exordio, de diviſione, de narratione, de confirmatione, de epilogo, de generibus cauſſarum, de ſtatibus, ad quae puto iam multorum e vobis aures occalluiſſe, plus vobis ad eloquentiam prodeſſem, quam cum aut libros Platonis de Republica, aut Ciceronis philoſophica interpretor? Vera & ſolida eloquentia non tantum in verbis poſita eſt, ſed in rebus. Praeclare autem Horatius:

Scri-

Scribendi recte, sapere est & principium & fons.
Rem tibi Socraticae poterunt ostendere chartae:
Verbaque praevisam rem non invita sequentur.

Sed ut Ixion in fabulis pro Iunone nubem: ita hodie magna pars hominum pro eloquentia amplectitur inanem loquacitatem. Atque hoc deterius eunt res, quod qui omissis rebus verba curant,ne verba quidem satis curant,suntque in illo ipso suo puerili ac ludrico studio negligentes. Vos si me auditis, utramqne curate, & date operam,ut olim oratio vestra & copia rerum madeat,& bonis ac lectis verbis constructa sit. Ad utrumque vobis operam meam profiteor, & magis ut vos excitem, quam ut me extollam,iam nunc praedico ac praemoneo, nisi ad aliquam in hoc genere laudem perveniatis,daturum me operam, ut omnes homines intelligant, quidvis potius vobis, quam me vivo hortatorem ac ducem ad eloquentiam nunquam defuisse.

Cum librum tertium officiorum Ciceronis explanare inciperet.

ORATIO IX.

Iam demum addita e Comment. Mureti in Arist. Rhetor. &c. p. 252.

Tandem aliquando, Auditores, intermissa studiorum nostrorum curricula repetenda sunt, animique diuturna iam quiete recreati ac refecti, ad illas nobiles exercitationes, quibus ad sapientiam, & ad dicendi copiam excoluntur, denuo conferendi. Iuvat ad solidos labores redire; iuvat hanc adolescentium, optimis artibus deditorum, coronam intueri; iuvat quotidie aliquid ex me promere, quo vestri isti honestissimi vobisque dignissimi conatus adiuvari posse videantur. Quid enim per Deum immortalem facere aut praestare melius, aut in quo industriam meam exercere fructuo-

 sius

sius possum? An agricolae, cum segetem a se consitam, herbescentem, culmisque se geniculatis paulatim humo tollentem; cum sua manu depactas arbores succrescentes, seque primo vere in florem induentes vident, afficiuntur intimis sensibus, & incredibilem quandam animo percipiunt voluptatem; ego, cum ingenia vestra ingenuarum artium praeceptis a me consita, maiores quotidie ad virtutem & ad veram ac solidam gloriam progressus facere videam, idem mihi faciendum non putem? Sed vobis quoque, Auditores, etiam atque etiam videndum est, ne ullam occasionem discendi amittatis; ne optimam & ad studia aptissimam aetatis partem, in qua nunc estis, inutiliter consumatis; neve existimetis, posse magnam doctrinae copiam sine magnis laboribus comparari. Ego quidem a me nihil desiderari patiar eorum, quae mei muneris sunt: neque committam, ut, si qui ex vobis, quod nolim, suorum opinioni atque expectationi minus cumulate responderint, ulla in me eius rei culpa haerere videatur. Nullo vobis loco, nullo tempore deero, studiaque vestra non otio tantum meo, sed & negotiis & occupationibus anteponam. Vos quoque acuite atque excitate industriam meam diligentia vestra. Ostendite, eos labores, qui vestra caussa capiuntur, vobis gratos & acceptos esse. Qui ingenio valent, videant, ne per socordiam illud sibi perire patiantur; qui tardiores sunt, tarditatem assiduitate ac diligentia corrigant; qui se usque huc & modestos & bene moratos, & discendi cupidos perpetuo praestiterunt, dent operam, ut aliquid potius ad eas laudes quotidie adiungant, quam quidquam ex eis deterant. Si qui antehac aut iuvenili quadam licentia proterviores, aut minus ad rem suam attenti fuerunt, ii vel hoc ipso anno, quo maior quaedam gravitas ac severitas morum a nobis omnibus postulari videtur, vel hac anni parte, quae piorum omnium animis maiorem quandam religionem incutere consuevit, vel exemplo meliorum commoti,

moti, vel etiam tumultuandi sine caussa & hic perturbandi omnia, satietate iam ac taedio capti, aut adiungant se nobis comites praeclarissimi ac fructuosissimi consilii atque instituti, aut aequos se saltem ac placidos spectatores praebeant; neque si pro ludo atque oblectamento habeant alienae industriae cursum sine ullo suo emolumento impedire. Nunc ad Ciceronem audiendum veniamus: ne, cum is liber, quem explicare ingredimur, de utilitate disserat, eiusque persequendae vias commonstret, nos in ipso eius vestibulo horam nobis ad docendum constitutam inutilibus verbis consumpsisse dicamur.

Cum Aristotelis libros de arte rhetorica interpretari inciperet.

ORATIO X.

Habita Romae Postridie Non. Martii Anno CIↃ IↃ LXXVI.

CRedo ego, Auditores, vestrum plerosque mirari, eosque maxime, qui me diutissime audierunt, quod cum huius anni principio orationes Ciceronis in Verrem explicare ingressus essem, ostendissemque non prius me prestiturum, quam eas omnes absolvissem: nunc mutato praeter opinionem vestram consilio, Aristotelis libros de arte dicendi interpretandos susceperim. Nam duodecim totos annos, quibus in hac urbe publice docui, eam consuetudinem, quantum in me fuit, constantissime tenui, ut, cum alii ordinis mei homines fere tertio quoque mense novum aliquid susciperent: quod illa crebra commutatione facilius & allici & retineri iuvenum animos cernerent: ego contra ab eo, quem semel in manus suscepissem, libro non facile avelli me paterer, neque integrum modo annum, sed nonnunquam triennium, aut quadriennium uno atque eodem in scriptore

consumerem. Quod institutum meum etsi non deerant, qui reprehenderent: illi tamen, quibus ego me probari cupio, semper probarunt. Nunc igitur quid caussae fuerit, ut ab eo desciverim, aperire constitui: tum ut ne quis id, tanquam temere factum, levitati atque inconstantiae adscribendum putet; tum ut omnes intelligant, quidquid huius factum est, vestrae utilitatis caussa factum esse, neque alio, quam ad studia vestra, quibuscunque rationibus possum, promovenda, meos omnes conatus, omnes cogitationes, omnia consilia pertinere. Primum igitur viros graves, & in hoc studiorum genere diligenter accurateque versatos, qui & ad me saepe domum ventitare, &, cum licet, auditorium hoc frequentare consueverunt, quoties recordarentur veterum illarum disputationum, quae a me de rebus gravissimis quotidie habebantur, & olim cum Aristotelis libros de moribus, & proxime cum Platonis libros de republica interpretarer, indignantes atque aegre ferentes audiebam, eo redactum esse me, ut de quaestiunculis ad grammaticos pertinentibus disserere cogerere, & monere pueros, quid latine, quid minus diceretur; quaerere ex qua familia fuisset Verres, aut unde duxisset uxorem, aut ubi & quandiu exulasset; quis ille esset, quem legum laqueis irretitum versicoloribus tabellis Iudicum severitati eripuisset Hortensius; quando ludi Romani, quando ludi Victoriae, quando plebeii committerentur; eiusdemque generis alia, quae fallere modo atque oblectare puerorum otium, non etiam cordatorum hominum studia tenere possent, quorum in orationibus Ciceronis, aliisque eius notae scriptis exerceretur industria: a me graviora quaedam & minus vulgaria requiri: Ciceronis scripta magnam partem eiusmodi esse, ut eorum sententiam quilibet, qui modo neque pingui atque obtuso ingenio sit, neque in litteris hospes & peregrinus, si non facile, at certe aliquo modo per se consequi queat; esse alios scriptores,

qui

qui sine aliquo itineris duce vix perlustrari a rudioribus possint: ad hos cupere se aditum sibi opera mea patefieri, ad hos facem sibi a me aliquam praeferri, quod laboris in eis intelligendis capere necesse haberent, eius sibi partem per me aliquam detrahi. In eo autem sermone saepe Aristotelis libros de rhetorica nominabant; ostendebantque non obscure, nihil sibi accidere posse iucundius, quam si adducere me possent, ut eos publice interpretarer. Ego qui & iustae eorum petitioni obsequi cuperem, &, ut verum fatear, voluntate mea eo inclinarem, quo me ipsi vocabant; nihil tamen prius decernendum statui, quam, ut veteres illi, Apollinem; ita eum consulerem, qui mihi in rebus obscuris & incertis pro Apolline est, praestantissimum virum, & summa eruditione, summa virtute, summa dignitate praeditum, Gulielmum Sirletum Cardinalem, commune decus ac praesidium omnium litterarum, omniumque litteratorum. Ad quem cum venissem, sententiamque ac voluntatem ipsius super hac re exquisiissem: homo omnium, quos unquam audivi, disertissimus, & in dicendo copiosissimus, ita vehementer hortari me coepit, ne ulterius differrem facere quod rogabar, verbis,

quae timido quoque possent addere mentem,

ait Horatius, ut non modo me, qui eodem, ut dixi, propendebam, sed quemlibet alium, vel eloquentia vel auctoritate sua, quo vellet, impulsus fuisse videatur. Illius igitur auspiciis, quod felix faustumque sit; bonae spei plenus, ad hoc mihi arduum ac laboriosum, vobis, ut spero, utile ac fructuosum munus accingor. Et quoniam consilii mei rationem, tanto praesertim auctore subnixam, satis iam omnibus probatam esse confido, accedo ad ea, quae celeberrimi Aristotelis interpretes cuiusque libri principio accurate tractare ac persequi solent. Sunt autem illa numero septem: Primum enim videndum est, quid in his libris Aristotelis propositum sit, quod illi

ϵλοπὸν vocant. Tum quae utilitas ex accurata eorum pervolutatione sperari queat. Tertio, quae sit vis ac ratio inscriptionis. Quarto, sitne verus hic ac germanus Aristotelis foetus. Quinto, quo ordine inter ipsius opera legi debeat. Sexto, in quot ac quae praecipua capita dividatur. Postremo, ad quam philosophiae partem pertineat. De quibus singulis dum breviter disputo, peto ut me attente audiatis. Propositum est igitur Aristotelis viam ac rationem tradere, qua, ubi perpetua ac continuata oratione utendum est, videamus omnia, quae accommodata sunt ad id, quod volumus, persuadendum atque obtinendum. Nam ut in topicis, quibus totam dialecticam complexus est, omnes vias tradidit, quibus in colloquiis & congressibus hominum possemus probabiliter aut opinionem nostram tueri, aut alienam impugnare: ita in his libris nihil praetermittit eorum, quae usui esse possunt, cum quis perpetua oratione aliquid multitudini persuadere meditatur. Egregia res, (Deus immortalis) egregia, & digna, quam vos, quibus integer aevi sanguis, quibus virent genua, omni studio ac contentione sectemini. Quid enim aut gloriosius, aut utilius, aut denique optabilius, quam regnare quodammodo ac dominari in aliorum animis, flectere eos linguae gubernaculo quo velis, & quid probent, quid reiiciant, quasi pro imperio ac potestate praescribere? Neque vero est, quod vereamini, ne vobis fucus fiat, neu praeclara quaedam & eximia professi, nihil postea, quod aut expectationi vestrae aut pollicitationibus nostris respondeat proferamus. Aristoteles est, quem sequimur, non ostentator aliquis, non unus ex istis diobolaribus magistris, qui cum inepta quaedam & puerilia & ad scholasticas modo concertationes utilia tradiderunt, hanc rhetoricam esse iactant: sed philosophus gravissimus, veritatis amantissimus & cum aliis nominibus suspiciendus, tum hoc vel praecipue, quod semper plura praestat, quam pollicetur. Utinam

modo

modo vobis ſerio experiri libeat, an haec vera ſint. Utinam quam facile dictis noſtris conſtabit fides, tam facile ac conſtanter a vobis induſtria ſedulitaſque praeſtetur. Non metuo, ne quis ſe deluſum conqueratur. Atque equidem prope iam ſupervacaneum puto, plura verba facere de eo, quod ſecundo loco propoſueram, hoc eſt, de utilitate, quae accuratam horum librorum tractationem conſecutura videbatur. Nam & res per ſe clara & perſpicua eſt; & cum alii, tum nos ipſi ſaepe multa de utilitate eloquentiae diximus; & Ariſtotelis ipſe ſub principium huius libri in eam ſententiam dicturus eſt pauca quidem, ut Menelaus Homericus, ſed quibus nemo acer & intelligens exiſtimator plura requirere debeat. Transeamus igitur ad inſcriptionem, quae haec eſt: *Ariſtotelis de arte rhetorica libri tres.* In qua nihil fere aliud notandum videtur, quam non fruſtra in ea artis nomen expreſſum eſſe. Plato enim, ut ſuo loco videbimus, rhetoricam artis nomine indignam eſſe dixerat, eamque uſu tantum quodam & exercitatione rationis experti contineri, &, ut ipſius verba ponamus, *Τριβὴν μόνον τινὰ καὶ ἐμπειρίαν ἄλογον εἶναι* tradiderat. Quam opinionem, ut ſtatim a principio amoliretur Ariſtoteles, ne qui forte Platonis auctoritate commoti ullam eſſe artem dicendi putarent: in ipſo librorum ſuorum veſtibulo artis nomen adſcripſit. Vix puto eſſe quemquam hodie uſque adeo imperitum, ut hos libros eſſe eos autumet, quos de arte rhetorica ad Theodecten Ariſtoteles ſcripſit: ſed tamen quia ſcio fuiſſe, qui ita crederent, quaſi praeteriens monebo, alios eſſe: etenim tertio horum librorum, libri ad Theodecten citantur. Nunc dicamus de eo, quod quarto loco poſuimus: & videamus ecquid certo conſtituere poſſimus, hos libros Ariſtoteles eſſe. *Πάσχομεν γάρ τι ὑπὸ τῆς τῶν προσώπων δόξης*, ait Simplicius. Ne quis autem hoc fruſtra quaeri exiſtimet, ſciat, veterem hunc errorem eſſe, ut claris ſcriptoribus multa tribuan-

 tur,

tur,quae ab eis ſcripta non ſunt. Sic Homero ipſi,ſcriptorum noſtrorum antiquiſſimo non deſunt, qui hymnos, ſive, ut Thucydides vocat, prooemia falſo tribui adfirment, etſi mihi quidem Thucydides omnem dubitationem tollere videtur, qui ea ut Homerica agnoſcit. Sic quaedam Moſchi & Bionis Theocrito vulgus adſcribit. Sic ara,eius putatur eſſe, cum ex Luciano conſtet, eam eſſe Doſithei & ſecuris, quam Hephaeſtio Simmiae Thebano tribuit. Sic Phaedonem Platonis,ſunt, qui Panaetii Stoici eſſe contendant. Sic eiuſdem Alcibiades ſecundus ab aliis ad Xenophontem refertur. Sic denique multa ſcripta veterum, aliorum ſunt, aliorum putantur. Contigit hoc interdum propter ſimilitudinem nominum: ut cum Demetrii Alexandrini libellus elegantiſſimus de elocutione,Demetrio Phalereo tributus eſt. Sic olim multae fabulae tribuebantur Plauto, quae Plautii cuiuſdam erant. Sic Anaximenis Lampaſceni liber de rhetorica ad Alexandrum vulgo inter Ariſtotelea numeratur. Sic quidam ex veteribus non ab eodem Homero ſcriptam eſſe dicebant Odyſſeam,a quo Ilias ſcripta eſſet. Interdum propter ſimilitudinem inſcriptionum: ut cum ethica ſcripſiſſet Ariſtoteles, ſcripſiſſet & Nicomachus, erant olim, qui Nicomachi ethica ad Ariſtotelem referrent. Sed praeter caeteros, Ariſtotelis ſcripta ſenſerunt hoc malum: idque propter eam cauſſam,quam mox audietis. Ariſtoteles moriens Theophraſtum ut ſcholae,ita bibliothecae ſuae ſucceſſorem reliquit: Theophraſtus & ſuam & eam, quae Ariſtotelis fuerat, Nelo Scepſio,qui utramque,in patriam aſportavit. Huius haeredes, homines imperiti & idiotae, libros illos negligenter habuerunt, ita ut multis admodum locis humore corrupti & a tineis exeſi ſint. Accidit ut Reges Aſiae,conficiendarum bibliothecarum ſtudio incenſi,libros veteres undique conquirerent, magnaque praemia proponerent, ſi quis ad ſe aliquid Platonis, aut Ariſtotelis, aut ſimilium

lium attulisset. Ibi improbi homines pecuniae cupiditate adducti, multa adfinxerunt Aristoteli, de quibus Aristoteles nunquam ne per somnium quidem cogitarat. Hanc historiam narrat Strabo lib. 13. de situ orbis, narrat Athenaeus, narrat Plutarchus in Sylla. Ἐγράφη δὲ πολλὰ βιβλία κατ᾽ ἐκεῖνον μάλιστα τὸν χρόνον, ait Simplicius, ὅτε πολλοὶ τῶν βασιλέων περὶ τὰς βιβλιοθήκας σπουδάζοντες πολλοῦ χρυσίου τὰ ἀπεξενωμένα τῶν βιβλίων ὠνοῦντο. Quatuor igitur argumentis praecipue τὰ γνήσια deprehendi solent, similitudine elocutionis: convenientia sententiarum: si item liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos constet esse γνησίους: & si eum ex antiquis, ii qui de huiusmodi rebus iudicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt.

* *Quae hic desunt, ea vel initialium verborum inspectione certum est expleri per sequens Mureti.*

PROOEMIUM

In Rhetoricorum Aristotelis librum primum.

Quatuor argumentis praecipue τὰ γνησία deprehendi solent: similitudine elocutionis; convenientia sententiarum; si item liber ille, de quo quaeritur, citetur in aliis γνησίοις, aut in eo citentur alii, quos constet esse γνησίους: & si eum ex antiquis ii, qui de huiusmodi rebus iudicare poterant, pro Aristoteleo habuerunt. Quod attinet ad similitudinem elocutionis, quicunque in Aristotele versati sunt, facile hoc fatebuntur. Sententiarum convenientia hic spectari non potest, cum alii nulli libri Aristotelis de rhetorica reperiantur. Sed cum in his citentur Topica, Analytica, Politica, quae Aristotelis esse constat: non est dubium, quin Aristotelis legitimus hic partus sit. Ex veteribus Gregorias Nazianzenus eos, ut Aristoteleos agnovit, qui etiam Scholia quaedam in eos scripsisse perhibetur. Cicero, Quintilianus, Alexander Aphrod. Dionsiyus Halicarn. citant.

Explicanda supersunt tria: τάξις, διαίρεσις, & ad quam phi-

philosophiae partem pertineant. Videri posset post dialecticen & physicen, cum sit utriusque παραφυάς. Sed cum & de enthymemate atque exemplo, & tum de virtutibus ac vitiis, tum de motibus animi satis multa tradantur ὡς ἐν τύπῳ: neque orator accuratam harum rerum scientiam profiteatur: verius est, qui excultus sit iis artibus, quibus pueri ad humanitatem informari solent, poetas triverit, historiam degustaverit, ei hos libros non incommodo posse proponi.

Summa haec est: rhetorica est facultas videndi &c. Quae autem ad faciendam fidem valent, partim sunt ἔντεχνα, partim ἄτεχνα. Ἄτεχνα, ut testes, &c. quae non inveniuntur arte, sed tamen arte tractantur. Ἔντεχνα sunt trium generum: in moribus dicentis; in affectione animi eius, qui audit; in ipsa oratione, quae aut demonstret, aut demonstrare videatur. Hoc postremum praecipuum est, & de eo primo loco agit. Probat orator, quod vult, duobus instrumentis, enthymemate & exemplo; quae ἀντίστροφα sunt syllogismo & inductioni. Enthymemata ducuntur e locis; loci autem singulorum generum proprii aut communes. Genera ῥητορικῶν λόγων tria. Eorum fines. Loci ad unumquodque genus. Communes sunt περὶ τοῦ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου, περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μὴ, περὶ μεγέθους καὶ σμικρότητος, tum simpliciter, tum comparate. Loci proprii exponuntur libro primo, eademque opera docetur, quomodo ita comparari possit Oratio, ut in ea significatio probitatis eluceat. Ad finem autem illius tractantur probationes artis expertes. In secundo omnes animorum permotiones sigillatim tractantur, & earum tum origo, tum vis ac natura copiosissime ostenditur. Sequitur tractatus eorum locorum, qui communes sunt omnium generum; tum de exemplis, de sententiis, de ratione communi enthymematum inveniendorum, unde etiam ducantur, quae falsam enthymematum speciem habent, & quot quibusque modis enthymema-

memata dissolvantur. Liber tertius continet praecepta elocutionis, & quaedam de iis partibus, quibus, fere constant orationes. Haec horum librorum summa est.

Sed ad quam philosophiae partem pertinent? Partim sunt ὀργανικοὶ, partim πολιτικοί.

De Interpretibus dici his possit, Graeco ἀνωνύμῳ, Petro Victorio, Daniele Barbaro, Antonio Mirandulano, Antonio Maioragio.

Cum pergeret in eorundem Aristotelis libr. de arte rhetorica interpretatione.

ORATIO XI.

Habita Romae postrid. Non. Nov. Anno CIƆ IƆ LXXVI.

NOn detinebo vos inanibus verbis. Neque enim id aut mea multorum iam annorum consuetudo fert, aut utilitatis vestrae ratio postulat. Licuerit olim adolescentiori captare ac persequi communes locos, & eorum unum aliquem quotannis deligere, in quo comendo ac poliendo primus hic consumeretur dies. Tunc fortassis aetatem floridam, floridum orationis genus non dedecebat: studioseque omnia conquirentem, quibus aures irretirentur, nemo culpabat. Mea nunc oportet mecum una canescat oratio: & ut corporis tardior motus effectus est, sic & ipsa gravior facta, amplius sibi iuveniliter exultandum non putet. Non omnibus aetatibus eadem conveniunt: neque, quicquid virginem decuerat, matronam decet. Etiam anni tempestatibus sua cuique caeterarum dissimilis pulchritudo est. Verno tempore gemmea pratorum nemorumque viriditas & rivorum decurrentium allisa & impacta molliter ad pellucentes lapillos argenti similis aquula pascit oculos; mulcet undique aures avium cantus;
ab

ab arboribus in novum se florem induentibus odores suavissimi afflantur; ad voluptatem atque oblectationem omnia dirigi, eamque spectare unam videntur. Talis adolescentiae facies est. At posteaquam & fruges & arborum foetus aestivo calore percoctos ac torrefactos tempore suo mitigavit, & ad maturitatem perduxit autumnus, longe alius arvorum, alius arborum, aspectus est. Flavae segetes, lividae vites, onustae opibus suis arbores; non corollae iam aut serta texuntur, sed teritur area, fluunt praela; horrea cellaeque complentur; ad utilitatem, non amplius ad voluptarem, omnia referuntur. Hic, in quo ego nunc sum, quasi autumnus quidam aetatis est, quod senectutis limen ac vestibulum Graeci poetae vocant. Quo tempore, ut in rei familiaris administratione attentiores esse ad lucrum homines, omissis inanibus, solent: ita me in hac litterarum tractatione, quod mihi unicum patrimonium est, iis omnibus quae ad pompam tantum atque ostentationem faciunt, amputatis ac circumcisis, fructuosa modo consectari decet. Itaque hodie non faciam id, quod multi me fortasse facturum putabant ut aliquod mihi argumentum sumam, in quo disertus ac copiosus videri studeam: sed ea oratione mea complectar, quae, si dabitis operam, ut bene penitus animo combibatis ac comprehendatis, non minimam vobis utilitatem allatura esse confido. Quando enim Aristotelis de arte rhetorica libros una evolvere exorsi, propter eam, quae quotannis aestate fieri solet, exercitationum nostrarum intermissionem, diu iam ab eo evagati, quasique peregrinati sumus, ne quid ea res vobis incommodi afferat, neve obstet, quo minus, quae reliqua sunt, facile a vobis percipi possint: revocabo ac repetam usque a capite omnia, quae usque huc, duce ac magistro Aristotele, didicimus, eorumque summam quandam conficiam, ut, cum vobis in memoriam redegero si quid effluxit omniaque sub uno aspecto posuero,

ro commodius caetera pertexantur. Principio igitur meministis dicere me, quatuor fuisse, quae Aristoteli de rhetorica scripturo obiici viderentur: Primum, non satis dignam esse, quam talis tantusque philosophus sibi docendam atque illustrandam sumeret: quippe quam usque eo contempsisset, atque abiecisset Plato, ut in Gorgia eam cum arte coquorum comparasset, easque inter se proportione respondere dixisset. Merito autem magna iam tum erat Platonis auctoritas. Sed cum idem ille rhetorices exagitator Plato dialecticam summis laudibus affecisset, summo artificio fecit Aristoteles, ut in ipso operis sui vestibulo rhetoricam non cum arte coquorum, ut ille dixerat, sed cum ea, quam ipse laudibus in coelum tulerat, quam fastigium omnium disciplinarum vocaverat, dialectica ex aequo conferendam ac comparandam esse contenderet, idque veris ac solidis argumentis doceret. Deinde qua idem Plato rhetoricam ab artium numero excluserat, eamque usum modo quendam & exercitationem esse, artis ac rationis expertem, dixerat: obiicere aliquis Aristoteli poterat, frustra eum in ea re certis praeceptoribus alliganda ac divincienda laborare, quae usu tantum quodam, sine ulla certa ratione contineretur. Quam reprehensionem ita summus philosophus a se amoliebatur, ut doceret, quaecunque ab hominibus ita fierent, ut alii temere ac fortuito, alii exercitatione & diligentia adhibita idem efficerent: iis in omnibus caussam notari observarique posse, cur ita eveniret; caussae autem, cur quidque fiat, cognitionem ac comprehensionem, & omnium, & Platonis ipsius confessione, proprium quiddam artis esse; ex quibus effici, aut artem iam esse rhetoricam, aut certe, si quis in eam curam incumberet, facile ad artis formam posse revocari Nam quod tertium adferri poterat, sive illa ars esset, sive minus, satis multos illius doctores ac magistros extitisse, ut caussa non esset, cur hic noster actum

agere

agere, & quae ab aliis toties decantata ac repetita erant, denuo reponere atque iterare vellet: id ipse ita refutabat, ut diceret, alios ante se omnes aut particulam modo quandam artis attigisse, aut etiam iis se in rebus exercuisse, quae nihil ad artem pertinerent; nervos ac robur ipsius artis aut modice delibasse, aut penitus omisisse; alios igitur eam doctores requirere, aliis magistris indigere; operam in ea pertractanda ac perpolienda suam minime otiosam ac supervacaneam fore. Quarta accusatio longe omnium gravissima erat, nisi refutata esset. Erant enim qui dicerent, rhetoricen non modo utilem non esse, sed etiam perniciosam ac pestiferam: ut eam qui docerent, ne dum praemio afficiendi, sed e civitatibus eiiciendi atque exterminandi viderentur. Hanc infamiam arti suae conflaverant sophistae, cum profiterentur arrogantibus sane verbis, & invidiae plenis, docere se, quomodo caussa inferior, dicendo superior fieri posset. Sed Aristoteles & multis argumentis eam utilissimam esse hominum generi docuit, & quae mala vulgo ex ea manare putarentur, ea non arti ipsi adscribenda esse, sed eorum improbitati, qui re per se bona & salutari ad homines in fraudem inducendos abuterentur. His perpurgatis accessit ad ipsius artis tractationem: ac primo loco docuit falsum esse, quod Plato a Gorgia dici fecerat, duoque multi postea, quanquam merito ab Aristotele reiectum ac repudiatum, secuti sunt, rhetoricam esse aut artem aut facultatem persuadendi. Ut enim medicina non est ars sanandi, sed ars videndi omnia, quae apta & accommodata sunt ad sanitatem aut conservandam aut recuperandam: ita rhetorica non est ars persuadendi, sed ars videndi atque excogitandi omnia, quae in quaeque re valent ad faciendam fidem. Certe enim cuiusque artis finis est, id quod ita unaquaeque ars spectat, ut non progrediatur ulterius: sed ubi id praestitit, suo se munere perfunctum putet. Ut ergo medicus non ita se demum muneri

suo

suo satisfecisse arbitratur, si aegrotum sanaverit: sed cumulare quidquid a se requiri potest praestitisse, si ex artis suae praeceptis ea omnia adhibuerit, quae ad sanandum pertinebant: ita orator, etiamsi non semper persuadeat, dum tamen nihil omittat eorum, quae artificiose cogitari possunt ad persuadendum, finem arti suae propositum consecutus est. Nam quod postea quidam clari inprimis, ac nobiles dicendi magistri, finem oratoris esse dixerunt, persuadere: munus autem: dicere apposite ad persuadendum: in quaestione satis per se ad explicandum facili, distinctionem minime necessariam quaesierunt. In omnibus enim artibus idem prorsus est officium artificis, & finis artis. Sed nihil prohibet eum ipsum artis finem ad alium finem ulteriorem referri, ut constare potest ex iis, quae disputari solent principio libri primi Ethicorum. Neque unquam finis ita statuendus est, ut illius consecutio atque adeptio non sit in potestate nostra. Et hoc sequebantur Stoici in multo graviori disputatione, cum dicerent finem hominis esse, non quidem consequi ea, quae secundum naturam essent, id enim non semper ab homine posse praestari: sed omnia facere, quae ad illorum consecutionem pertinerent. Quod quidem ita mordicus defendebant, ut dicerent, finem periti iaculatoris esse, non tam collineare, id est, eum locum; quem peteret, hasta aut iaculo attingere, quam omnia facere ad collineandum. Qua in re & si deridentur a Cicerone ac Plutarcho, non tamen fortassis tam ridicula est eorum opinio, quam primo aspectu videri potest. Sed Aristoteles, ut ad institutum nos referamus, rhetoricam definiebat facultatem videndi, quid in quaque re aptum esset ad persuadendum. Quam definitionem a M. Fabio parum considerate reprehensam, a vobis accurate ac diligenter defensam esse meministis. Vis autem persuadendi tribus omnino in rebus sita est: ut bene de nobis opinetur auditor; ut ita commoveatur ipsius animus, quomodo expedit ad id, quod volumus

lumus

sumus obtinendum; & ut nos id, quod persuadere volumus, aut demonstremus, aut demonstrare videamur. Hoc postremum, quod alii omnes prope intactum reliquerant, Aristoteli primum ac praecipuum & solum ex tribus artis proprium videtur: itaque de eo primum dicere ingressus est. Eorum igitur, quibus demonstramus id, quod volumus, duo genera sunt: unum eorum, quae arte pariuntur; alterum eorum, quae extrinsecus adferuntur. Leges enim & testimonia & quaestiones, iusiurandum, & pacta, non orator ipse fabricatur, neque ex caussae visceribus eruit: sed extrinsecus allata, artificiose tamen tractat, eisque, prout commodum est, robur aut addit, aut detrahit. Rursus eorum, quae ipse artificio suo gignit, quasique producit, bipartita distinctio est. Ut enim dialecticus duobus instrumentis utitur ad probandum, syllogismo & inductione: ita orator duobus, quae illis ex altera parte respondent, enthymemate & exemplo. Enthymema, oratorius syllogismus est: exemplum oratoria inductio. Cum autem orator in necessariis rebus perraro versetur, sed in iis plerumque, de quibus deliberamus, quaeque etiam aliter se habere possunt: fit, ut exemplum quidem sit inductio, enthymema autem syllogismus eiusmodi de rebus, quae nulla necessitate devinctae, sola probabilitate nituntur. Cumque necessaria ex necessariis, verisimilia ex verisimilibus concludantur, ac colligantur, omninoque similia sint ea, quae concluduntur, eorum ex quibus conclusa sunt, efficitur, ut enthymemata paucissima ex necessariis, pleraque omnia ex verisimilibus ducantur atque eruantur. Ducuntur autem enthymemata ex iis, quae εἰκότα Graeci vocant, nos fortasse consentanea vocare possumus, & ex signis. Εἰκότα sunt generales quaedam sententiae de iis, quae ad vitam hominum pertinent, verae quidem illae plerumque, neque tamen semper ac necessario verae. Cuius generis sunt, senes parcos esse ac severos; adolescentes propensos

ad

ad libidinem; ingeniosos esse Athenienses; habetes atque obtusos Scythas. Signorum autem alia nihil necessario concludunt, sed tamen habent aliquam speciem probabilitatis, ut illud Aeneae apud Virgilium.

Accipe nunc Danaum insidias, & crimine ab uno
Disce omnes;

non enim si fallax Sino fuit, & idem Graecus, satis argumenti est; cur putemus Graecos omnes esse fallaces; aut si quis eum, qui crebro anhelet, ex eo colligat febrim habere: non enim soli id faciunt, quos febris tenet: alia rem necessario demonstrant, ut si quis neget virginem esse eam, cui lac ex uberibus fluat. Priora illa communi nomine signa dicuntur: haec Aristoteles τεκμήρια, Cicero proprias notas vocat. Exemplum autem est, cum ex uno pluribusve similibus aliud item simile colligitur: ut, si intemperantia ac libido Tarquiniis, si Dionysio iuniori regnum ademit, credibile est, huius quoque, qui illos imitatur, eundem exitum fore. Secura inde est enthymematum divisio, quod alia oratoria essent; alia certae alicuius artis aut facultatis propria. Oratoria sunt, quae ducuntur aut ex locis communibus aut, ex iis formis, quae a rhetoribus traduntur. Singularum artium propria, quae ducuntur ex propriis principiis huius aut illius artis. Loci communes sunt, ex quibus nihilo magis in hac quam in qualibet alia arte argumenta depromi possunt: qualis est locus a maiori & a minori. Formae sunt generales quaedam enunciationes ad certum tantum aliquod genus accommodatae: ut in physicis: principia rerum esse contraria; omnem motionem in tempore fieri; levia sursum tendere, gravia deorsum. Haec oratoris non sunt, ut neque dialectici; sed ut dialecticus locos quosdam communes habet, ex quibus ad omnem quaestionem argumenta depromit, alios, proprios singulorum problematum, in quibus versatur, ut ad genus ad accidens, (utamur enim sane hac voce, quando aliam ae-

que commodam reperire non possumus,) ad proprium, ad definitionem aut confirmandam aut infirmandam: sic & orator quosdam locos habet communes omnium generum rhetoricos, alios uniuscuiusque generis proprios. Illos Aristoteles, generis nomine, locos, hos formas vocat: ac saepius tamen etiam de formis ipsius loquens, locorum nomine utitur. Eas igitur formas, idest, locos uniuscuiusque generis proprios, priore loco explicaturus, necesse habuit prius, quae quotque rhetorices genera essent exponere. Sunt autem tria, ostentativum, (ita enim melius, quam, ut alii, demonstrativum,) deliberativum, & iudiciale. Deliberativum suasione & dissuasione; iudiciale accusatione & defensione; ostentativum laude ac vituperatione continetur. Deliberatio de futuris; iudicium de praeteritis instituitur; laus & vituperatio propria praesentium est. Fines proprii deliberationis, utile aut noxium; iudicii aequum aut iniquum; laudis & vituperationis, honestas & turpitudo. Tenenda igitur est oratori copia quaedam communium sententiarum semper prompta ac parata, ex quibus argumenta ducat ad ostendendum aliquid esse utile aut inutile, eaqum aut iniquum, honestum aut turpe. Hae sunt quas formas vocamus. Communes autem trium generum sunt loci, quibus confirmamus, fieri aliquid aut potuisse aut posse, aut contra; factum esse, aut factum non esse; fore aut non fore, magnum aut parvum esse; idque cum simpliciter tum comparate. Atque haec tum communiter tenenda sunt, tum proprie ad unumquodque rhetorices genus accommodanda. His expositis genus deliberativum tractare ingressus est, ut omnium praestantissimum, & in quo caeteri ante ipsum minus elaborassent: Primum igitur ostendit, quo in genere rerum versetur omnis deliberatio: deinde autem omnes deliberationes publicas, eas enim praecipue spectabat, ad quinque praecipua capita revocavit. Aut enim deliberari de ratione conficiendae

pecuniae,

pecuniae, quod praecipuum est instrumentum rerum gerendarum, quaeque nisi publice suppetat, manca & mutila est omnis deliberatio; aut de bello & pace; aut de custodia regionis; aut de iis, quae importanda quaeque exportanda sunt; aut de legibus ferendis. His quinque capitibus omnis fere publica deliberatio continetur. Docuit igitur, quae ad unumquodque eorum oratori videnda essent. Quoniam autem omnis deliberatio refertur ad felicitatem, aut ad partem aliquam felicitatis: idcirco de ea, deque eius partibus varie ac copiose disseruit. Deinde, quia deliberatio non de fine ipso est, sed de iis, per quae ad finem pervenitur, id est, de bonis & utilibus: longe plurimos locos tradidit, ex quibus sumemus argumenta, quibus aliquid aut bonum atque utile, aut etiam alio melius atque utilius esse ostenderemus. Idem postea, ne longior sim, in ostentativo & in iudiciali genere praestitit: omniaque subtilissime persecutus est, ex quibus aliquid aut honestum, aut turpe, aut honestius, aut turpius, aut aequum aut iniquum, aut aequius aut iniquius esse colligi posset. At quoniam in iudiciis non argumentis tantum utimur, sed etiam legibus, testimoniis, conventionibus, quaestionibus, iureiurando nitimur; quae omnia interdum a nobis faciunt, interdum etiam caussae nostrae inimica sunt: idcirco in extrema parte huius libri, quae nunc explicanda nobis est, docet, quomodo iis, quae tormentis expressa sunt quomodo iureiurando vim ac robur aut addere aut adimere debeamus. Utilia praecepta & cognitu digna & oratorum iurisconsultorumque communia. Quae cum absoluta erunt sumam mihi oratiunculam aliquam Ciceronis, in qua usum aliquem horum praeceptorum videre possimus. Interea, (paucorum enim dierum futurum negotium est,) absolvam inceptam a me, vestra caussa, Auditores, latinam interpretationem secundi horum librorum, eamque divulgabo: ne quis vestrum Graeci sermonis ignoratione

ratione a cognoscendis Aristotelis praeceptis absterretur. Ac vobis quidem, Adolescentes, utcumque satisfecisse me, neque meam hanc disputationem vobis aut iniucu dam aut inutilem fuisse confido. His autem magnis ac praestantibus viris, qui praesentia sua locum hunc cohonestare dignati, nihil ex me, quod gravitate atque amplitudine sua dignum esset, audire potuerunt, quam tandem referendae gratiae rationem inibimus? Pareamus potius Aristotelis praecepto, qui hoc ipso in libro de iis, quae supra vires sunt, ne cogitationem quidem suscipiendam monet: & multo plus eis nos debere confessi, quam exsolvere ulla ratione possimus, hoc saltem eis referamus, ne eos a gravioribus negotiis, quae honoris nostri gratia omiserunt, avocatos, diutius retineamus.

Cum expositurus esset Orationem Ciceronis pro Rege Deiotaro ad C. Caesarem.

ORATIO XII.

Legitur in fine Comment. Mureti in libros rhetor. Aristot. & quae illis accesserunt, p. 579.

SOcrates apud Platonem in Timaeo sic natura comparatum esse ait, ut, qui pulchras animalium formas alicubi periti artificis manu aut sculptas aut pictas viderunt, aut etiam animalia ipsa, viva quidem, sed quiescentia, mirabili quodam studio teneantur spectandi eadem moventia se, & aliquid eorum, quae ipsorum naturae consentanea sunt, obeuntia: ideoque se post illam copiosissimam & eruditissimamde perfecta republica disputationem, quam decem libris Plato complexus est, sibi plene satisfactum non putare, nisi vivam quodammodo eandem rempublicam videat, & praecepta quibus eam ipsemet informaverat, exequentem. Item vobis quoque usu venire facile adducor, ut credam: ut cum supe-

superioribus mensibus multa eloquentiae praecepta cognoveritis, eloquentiamque ipsam aut quasi depictam, aut quasi quiescentem intuiti sitis; eandem nunc vivam ac spirantem, & praeclara illa, quae ex Aristotele audistis exercentem, spectare cupiatis. Faciam igitur; quantum quidem vires meae ferent, id quod & velle vos, & merito velle arbitror, & antequam aggrediar ad explicandum secundum eiusdem philosophi librum de arte dicendi; eorum, quae pervolutando libro primo didicimus; specimen vobis aliquod in hac brevi Ciceronis oratione exhibeo; ut tanto postea avidiores & alacriores ad ea, quae reliqua sunt, cognoscenda veniatis. Sed quia, ut eas regiones, in quibus versamur, & eos homines, quibus cum vivimus, ita ea loca eosque homines, de quibus quotidie audimus, nosse iucundum est: principio quaedam de Gallograecia, in qua regnavit Deiotarus; tum de ipso Deiotaro nonnulla dicam, quae neque ipsa per se cognitu indigna sint, & quasi facem praeferant nobis ad hanc orationem facilius intelligendam. Galatia igitur, quae alio nomine Gallograecia vocatur, Asiae regio est, Phrygiae, Bithyniae, & Armeniae minori contermina, dicta ex eo, quod illam antiquissimis temporibus Tectosages, & alii quidam Galliae populi, pulsis indigenis occuparunt. Ita enim apud Suidam legimus: cum tanta hominum multitudo excrevisset in Gallia, ut regio ipsa, quamvis ferax, vix eis alendis suffectura videretur, trecenta Gallorum millia in Asiam venisse, & sedes posuisse ea in parte, quae ex ipsis Galatia aut Gallograecia vocata est. Qua de re verba haec sunt Lactantii libro tertio ad Probum: Galli antiquitus a candore corporis Galatae nuncupabantur, & Sibylla siccos appellat. Quod significare voluit Poeta, cum ait:

Galli per dumos aderant, arcemque tenebant
Defensi tenebris & dono noctis opacae.
Aurea caesaries ollis, atque aurea vestis:

 Vir-

Virgatis lucent sagulis : tum lactea *colla*
Auro innectuntur :

cum posset dicere *candida*. Hinc utique Gallia provincia, in quam Galli aliquando venientes cum Graecis se miscuerunt. S. Hieronymus in lib. de locis Hebraicis: Galatia provincia Asiae, a Gallis vocabulum trahens, qui in auxilium a rege Bithyniae evocati, regnum cum eo, parta victoria, diviserunt, sicque deinde Graecis admixti, primo Gallograeci, postea Galatae sunt appellati. Eorum metropolis est Ancyra. Temporibus S. Hieronymi non graece, sed Trevirorum lingua adhuc loquebantur, post tantum temporis intervallum adhuc ipso vocis sono testantes originem suam. Eum, quo duce profecti sunt, alii Brennum, alii Leonem, Strabo Leonorium vocat. Qui & ipse lib. IX. iisdem narratis ait, eam olim divisam fuisse in quatuor tetrarchias; inde in tres, in duas; totam tandem cessisse Deiotaro, ac postremo in Provinciae formam redactam esse. Sed Hirtius, eam occupatam fuisse a Deiotaro, aliis tetrarchis id iniuria fieri querentibus. De quo ipso Deiotaro tempus est pauca dicendi. Adiuverat Imperatores Romanos toto vitae suae tempore in iis bellis, quae Romani in Asia gesserant; & ipse vicissim a Romanis Rex ex tetrarcha factus, & magna parte regni auctus fuerat. Donaverat etiam ei sive Pompeius, sive Senatus Armeniam minorem: & multa decreta honorificentissima in eum facta erant. Auctor tum idem Strabo lib. IX. tum Cicero, cuius haec sunt ad finem huius Orationis: *Quae enim fortuna, aut quis casus, aut quae tanta possit iniuria omnium Imperatorum de Deiotaro decreta delere? ab omnibus enim est ornatus, qui postquam in castris esse potuit per aetatem, in Asia, Cappadocia, Ponto, Cilicia, Syria bella gesserunt, &c.* Eundem in Oratione de harusp. responsis, saepe a Senatu regali nomine dignum existimatum, clarissimorum Imperatorum testimoniis ornatum esse dicit. In hac ipsa: *Habebatur autem*

tem non solum tetrarches nobilis, sed etiam optimus pater-familias, & diligentissimus agricola & pecuarius. a) De eo, de harusp. resp. *quem unum habemus in orbe terrarum fidelissimum huic imperio atque amantissimum nostri nominis regem.* Et Philippica II. *Deiotari regis & patris & filii & magnus & nostro more instructus exercitus; summa in filio spes, summa ingenii indoles, summa virtus. Quid de patre dicam, cuius benevolentia in populum Romanum est ipsius aequalis aetati? Qui non solum socius Imperatorum nostrorum fuit in bellis, verum etiam dux copiarum suarum. Quae de illo viro Sylla, quae Murena, quae Servilius, quae Lucullus, quam ornate, quam honorifice, quam graviter saepe in Senatu praedicaverunt? Quid de Cn. Pompeio loquar? qui unum Deiotarum in toto orbe terrarum ex animo amicum, vereque benevolum, unum fidelem populo Romano iudicavit.* Inter caetera autem Pompeium in Mithridatico bello egregie adiuverat, & ob id Armeniae minoris regno donatus erat. b) Fuit peritissimus auspiciorum. Nihil nisi auspicato gerebat. Itaque revocatus aquilae volatu. cubiculum noctu corruit. c) Adiuvit Pompeium in bello civili, & ipse in pugna Pharsalica praesens fuit. d) Caesarem eodem tempore & hostem & hospitem vidit. e) cumque ob id a Caesare & pecunia & parte regni multatus esset, negabat tamen, se auspiciorum, quae sibi ad Pompeium proficiscendi facta essent, poenitere. f) Ignovit tamen ei Caesar, cum Pharnaci ignoscere noluerit, g) & ei partem dedit eorum, quae Pharnaci abstulerat. Deiotarus mortuo Caesare sua recuperavit. h) Adiuvit Brutum, cum Cassium noluisset, extreme senex. i) Dictum ipsius in Crassum adversus Parthos proficiscentem. k) Crudelitas in filios; l) item in Castorem Saocondarium generum & in filiam suam. m) Accusatus est a nepote, quod Caesarem domi suae interficere voluisset. Defenderunt Cicero & Brutus.

* *Satis apparet Orationem hanc effectam potius a Mureto, quam perfectam, extrema praecipue sui parte delineatam,*

quam elaboratam nos habere. Itaque faciendum putavimus; ut Auctorum citationes, atque id genus alia, quae adscripsisse Auctor videtur magis ut memoriae consuleret suae, quam ut ad Auditores efferrentur, e textu, in quem recepta legebantur, reiceremus in has lineas extremas. Locum cuique suum facile assignabunt litterae adiectae.

a) Nota ad hoc, locum Sallustii, & bonum agricolam, bonumque colonum & laudes Agricolae apud Plinium; & de Agesilao, quae apud Xenophontem. *b*) Eutrop. lib. 6. *c*) 1. de Divinat. *d*) in hac orat. & Hirtius, & alii. *e*) 1. de Divinat. *f*) ibidem. *g*) Hirtius. *h*) secunda Phil. *i*) Dio lib XLVII. *k*) Plutarchus in Crasso. *l*) Plutarch. συκ. ἐναντιωμ. Ego cap. pen. lib. VIII. Var. Lect. *m*) Strabo lib. XII.

Auspicaturus librum secundum rhetoricorum Aristotelis.

ORATIO XIII.

Quae iam accessit e Comment. in rhet. Aristot. p. 110.

ETsi, ex quo huic muneri praepositus sum, sedulo semper operam dedi, ut eos vobis scriptores proponerem, ex quorum tractatione maximam ad vos utilitatem perventuram putarem: nunquam tamen mihi quidquam suscepisse videor, quod vobis fructuosius fore considerem, quam hanc, in quam hodie ingredior, explicationem secundi libri Aristotelis de Arte dicendi. Ita enim iudico, non tantum ad bene dicendum, quod ipsa libri pollicetur inscriptio, sed ad vitam bene ac prudenter dirigendam, si quis ex omnibus veterum scriptis optima quaeque seligens, singula cum singulis conferat, nihil hoc libro utilius posse reperiri. Ac ne quis a me fortassis haec dici putet magis ad excitanda vestra studia, & ad faciendam mihi audientiam, quam quod ita se res habeat: quaeso obtestorque vos, ut attente me audiatis, dum &, quae superiore libro tractata sunt, brevissime repeto & huius summa capita propono: quo facilius ac certius ipsimet

ipſimet iudicetis, fucum vobis non fieri, neque me quidquam, quod praeſtiturus non ſim, polliceri. Cum rhetoricam definiiſſet Ariſtoteles vim videndi, quicquid in quaque re accommodatum eſſet ad fidem oratione faciendam. Eorum, quibus id orator conſequi poſſet, duo genera eſſe dixit: unum eorum, quae tota in dicentis artificio poſita eſſent; alterum eorum, quae tractarentur quidem ab oratore, ſed tamen ipſius ingenio non excogitarentur. Arte ſua perficere debet orator, ut auditoribus vir bonus habeatur; eiſque amicus; (non enim fere quiſquam ei facile credit, quem aut malitioſum & fallacem, aut ſibi parum amicum putat:) & ut in eorum animis aut ſpem, aut metum, aut iram, aut miſericordiam concitet, aut ita, ut uno verbo dicam, eos afficiat; quemadmodum expedire intelligit ad id, quod vult, facilius obtinendum; & ut id ipſum, quod probare vult, rationibus & argumentis aut domonſtret, aut demonſtrare videatur. Ad rem demonſtrandam duobus tanquam inſtrumentis utitur, enthymemate & exemplo. Enthymemata ducentur ex veriſimilibus, & ex ſignis. Veriſimilia vocat communes quaſdam ſententias de rebus, quae geruntur in vita, aut omnium, aut plurimum iudicio comprobatas. Signa ſunt, quae aut neceſſario, aut probabiliter arguunt ita eſſe ut dicimus. Exemplum eſt unius aut plurium rerum ſimilium collatio, pertinens ad id, quod volumus, comprobandum. Horum omnium vi atque natura diligenter explicata, tradidit, eorum veriſimilium, quae in promptu quaſique in annumerato habere debeat orator, ut ex eis argumenta depromat, duplex eſſe diſcrimen. Nam cum dicendi genera plura ſunt, quaedam ex illis communibus ſententiis, quae veriſimilia vocamus, eiuſmodi ſunt, ut ex eis in quocunque dicendi genere verſetur orator, aliquid ſumere liceat; quaedam proprie ad hoc aut illud genus accommodatae. Utraſque earum communi quidem nomine vocabat locos: ſed

tamen

tamen illas communiones ac latius patentes, locos potius dici voluit; has restrictiores & singulorum generum proprias, potius formas, aut certe cum hac additione, locos cuiusque generis proprios. Quos cum priore loco tradere instituisset, prius docendum fuit, quos, quaeque essent praecipua dicendi genera. Tria igitur esse dixit, Deliberativum, Iudicale, & id, quod a latinis non satis apto vocabulo Demonstrativum vocatur. Deliberationi proposita est utilitas; Iudicia tractanti iustitia & aequitas; Laudatori honestas. Deliberationum publicarum, eas) enim praecipue spectabat) quinque fere genera esse dixit: aut enim deliberari de vectigalibus; aut bello & pace, aut de custodia regionis, aut de iis, quae importanda vel exportanda sunt, aut de legibus ferendis. Tum admirabili sapientia indicavit, quaecunque cognoscenda sunt oratori, ut iis omnibus de rebus graviter & cum dignitate verba facere possit. Ac quoniam omnis deliberatio aut ad felicitatem, aut ad aliquam partem felicitatis refertur: tum ipsius felicitatis multa definitiones vulgo receptas exposuit; tum partes, quibus ea constare creditur, accurate ac diligenter persecutus est; tum denique tam multos nobis locos tradidit, ex quibus argumenta repetentes aut simpliciter bonum esse aliquid, aut in comparatione altero melius esse doceamus, ut potius obruisse nos copia, quam quidquam, quod ad nos explendos pertineret, omisisse videatur. Postremo quoniam ea oratio optime ac facillime combibitur animis, quae quam maxime ad mores eorum, qui audiunt, accommodata est: docuit nos, quot genera sint Rerumpublicarum, & qui cuiusque Reipublicae mores, ut eis cognitis effingamus nos, quoad possumus, ad earum similitudinem; quaeque maxime conveniunt moribus eius civitatis, in qua dicemus, ea maxime in dicendo sequamur. Ita absoluto deliberativo genere in id, quod demonstrativum vocatur, ingressus est, & de honestate ac turpitudine, de virtute ac vitio,

deque

deque iis etiam, quae cum eorum utroque coniuncta sunt, copiose disputavit, ut nemini, qui, quae ab eo dicta sunt, & bene perceperit, & usu ac meditatione confirmaverit, unquam de talibus dicere volenti deesse possit oratio. Quod autem principio dixerat enitendum esse persuadere volenti, ut probitatatis opinionem sibi ipso orationis genere conciliet, id quomodo praestari queat, monuit ex iis ipsis intelligi posse. Nam quibus rationibus alteri, iisdem sibi quoque comparare quisque probitatis opinionem potest. Inde ventum est ad iudiciorum tractationem, quae cum fere tota in iuris & iniuriae distinctione versetur: principio docuit, quid sit iniuriam facere, & eius, quam attulerat, definitionis singulas partes subtilissime persecutus est. Deinde quia fere accidit, ut homines ad imponendam aliis iniuriam, aut utilitatis alicuius aut voluptatis proposita specie moveantur; & de utilitate in praeceptis deliberativi generis abunde dictum erat: explicandum sibi putavit, quidnam esset voluptas, & quae efficientia voluptatis, & quomodo eorum unoquoque homines ad faciendam iniuriam incitentur. Quibus absolutis, quomodo etiam affecti homines ipsi facile adducantur ad faciendam iniuriam, quaesiit, docuitque, si & possint, & spem celandi, aut, si res detecta fuerit, facile evadendi habeant, ita ut aut ne poenas dent, aut iudicii levior poena sit, quam facti praemium, facile eos ad faciendam iniuriam impelli. Tum quomodo quisque ita sibi de se persuadere possit, indicavit. Deinde defendendi rationes tradidit: ut aut neget quis se fecisse, aut non id fecisse, aut iure fecisse contendat. Secuta inde disputatio de aequo & bono, ut qui iure ipso caussam suam tueri se posse diffidit, aequitate defendat. Inde comparate de maiore & minore iniuria: ubi cuncta tradita sunt, quae eo pertinent, ut iniuria aliqua maior minorve videatur. Subiecit postremo tractationem τῶν ἀτέχνων, quae sunt quinque: νόμοι, μάρτυρες συνθῆκαι,

βάσανοι,

βάσανοι, ὅρκος. Haec summa est primi libri. Nunc quid in secundo agatur; cognoscite. Tria sunt, quae fidem conciliant: argumenta & probationes, opinio de eo qui dicit; & affectio eorum qui audiunt. De argumentis & probationibus dictum est. De eo, qui dicit, tria eos opinari oportet: bonum virum esse, & prudentem, & amicum sibi. Quomodo vir bonus & prudens videri possit, supra dictum est. Amor ac benevolentia affectio quaedam animi est. Eadem igitur opera exponemus & quomodo caeteros animi motus concitare possimus in audientibus, & quomodo efficere, ut & ipsi nos ament, & nos sibi velle opinentur. Ergo de motibus animorum differendum est. Sunt autem animorum motus, ut ira, misericordia, lenitas, amor, odium; metus; confidentia; verecundia, inverecundia; gratia; indignatio; invidentia, ἐπιχαιρεκακία, aemulatio, & similia. Horum cuiusque tripartita tractatio est.

Mores iuvenum, senum, ἀκμαζόντων, nobilium, divitum, potentum, fortunatorum.

Loci communes περὶ δυνατοῦ καὶ ἀδυνάτου. περὶ μεγέθους. περὶ τοῦ γεγονέναι ἢ μή: καὶ ἔσεσθαι ἢ μή. περὶ ἐνθυμημάτων κοινῇ, καὶ περὶ παραδειγμάτων. De his prius.

Παραδειγμάτων εἴδη δύο, τὰ πεπραγμένα λέγειν, & τὰ εὑρεθέντα ὑπ᾽ αὐτοῦ τοῦ λέγοντος. Huius duo genera, παραβολαὶ καὶ λόγοι.

Quando praeponenda exempla, quando subiungenda. περὶ γνωμολογίας. Quid sententia sit, quotque sententiarum genera, & quibus conveniat γνωμολογεῖν.

Περὶ ἐνθυμημάτων κοινῇ. Ad copiam. Plane cognoscendae omnes partes caussae. Quare necesse est habere magnam copiam propositionum comparatam ad ea, quae frequenter incidunt. Περὶ δὲ τῶν ἐξ ἀνάγκης, eodem modo quaerere.

Enthymema τὸ μὲν δεικτικὸν, τὸ δὲ ἐλεγκτικὸν. Ergo de utroque. Inde de iis, quae videntur Ethymemata; sed

non

non ſunt. Deinde de ſolutione, quae duplex eſt, δι᾽ ἀντισυλλογισμοῦ, καὶ δι᾽ ἐνστάσεως. Haec quomodo proſint ad dicendum, & quomodo poſſint ad prudentiam valere, docet.

Explicaturus libros Ariſtotelis de Republica.

ORATIO XIV.

Habita Romae prid. Non. Nov. CIƆ IƆ LXXVII.

IN rebus humanis nihil eſſe mente ac ratione praeſtantius, nihil divinius, ſummo ſemper conſenſu ſapientiſſimi homines iudicarunt. Quin etiam veterum nonnulli cum expreſſam in ea divinitatis imaginem cernerent; neque tantum ingenii acumine valerent, ut exemplar ipſum, & id quod ex eo ductum, quaſique effictum eſſet, diſcernere ac diiudicare poſſent: mentes noſtras ex divina mente delibatas ac decerptas, ipſiuſque rerum omnium opificis Dei particulas quaſdam eſſe dixerunt. At illi quidem & de hominibus nimis elate, ac ſuperbe, & de Deo parum pie religioſeque ſenſerunt: qui & homines Deo exaequare conarentur, & non intelligerent, iſta diſtractio & dilaceratio quantopere aliena eſſet a natura omnium longe ſimpliciſſima, maximeque una; neque viderent quantam in ſe impietatem ſuſciperent, qui ſi ſtultitiam ſuam pertinaciter tueri vellent, neceſſe haberent fateri partem aliquam Dei interdum & vitiorum maculis contaminari, & apud inferos poenas luere ab ipſomet Deo improbitati & nequitiae conſtitutas. Quae ut cogitare ſummae amentiae atque impietatis foret, ita illud ſine ulla dubitatione veriſſimum eſt, admirabilem quandam eſſe humanae mentis praeſtantiam: neque in iis omnibus, quae infra lunam ſunt, mente ac ratione ſuperius quidquam poſſe reperiri. Ea ge-

genus humanum caetera animalia superat, eaque illis omnibus praeest, quamvis aliis rebus ab eorum plerisque superetur. Vincit hominem celeritate cervus, taurus robore, utroque leo, neque quisquam nostrum aut visu lyncas aequaverit, aut talpas auditu, aut odoratu canes: neque tamen haec obstant, quo minus & has, & alias animantes in potestatem nostram perducamus, earumque vel carnibus vescamur, vel corio tegamur, vel eis ad varia ministeria utamur. Leones ipsos multi ad currum iunxerunt, quidam etiam eis tanquam mulis clitellariis ad onera convehenda usi esse dicuntur. Neque tantum armatas cornibus, dentibus, ungulis feras e speluncis & laribus suis extrahimus, sed maria ipsa scrutamur, sed elatas pennis in sublime volucres consequimur tamen & configimus, aut aliis artibus captas famulari cogimus aut voluptati, aut utilitatibus nostris. Tanta vis ac potestas mentis est: tantum in caetera omnia imperium rationi ac consilio a natura tributum est. Quin etiam ex omni hominum numero, qui mente ac consilio caeteris antecelluerunt, iis in omni aetate rerum summa permissa est, iis habenae concreditae, iis tradita gubernacula, iis supra caeteros quasi Deorum loco habiti, ii semper imperium in alios multo robustiores ac potentiores, ne ipsis quidem, dummodo ita esse crederent, repugnantibus, sed se etiam ultro subiicientibus exercuerunt. Lycurgum quidem, cum ingrederetur templum Apollinis Delphici, sacerdos, quae ei templo praeerat, versibus quibusdam affata esse traditur, quibus ambigere se dicebat, Deum ne illum an hominem appellaret, & eo tamen inclinare ac propendere, ut Deum potius quam hominem esse arbitraretur. Neque tamen aut ipse inter Lacedaemonios, aut inter Athenienses Solon, aut inter Locrenses Zaleucus, aut eorum quisquam, qui civibus suis leges tulisse memorantur, viribus corporis inter suos excelluerunt, sed vi mentis ac consilii illam sibi tantam auctoritatem

poten-

potentiamque pepererunt. Eſt hic admirabilis rerum ordo a praepotente Deo conſtitutus, ut, quae praeſtantiora ſunt, imperent, quae deteriora, ſerviant. Praeſtant autem animata inanimis, ſentientia non ſentientibus, mente praedita mente carentibus, & ex iis ipſis, quae mente praedita ſunt, ut cuiuſque mens perfectior eſt, ita in ſui generis alia aeterna quadam & immutabili naturae ipſius lege dominatur. Uniuſcuiuſque autem rei perfectio eſt ſua cuiuſque virtus. Quare &, quae virtus propria eſt mentis humanae, eadem illius perfectio atque abſolutio eſt. Quam igitur humanae mentis virtutem eſſe dicemus, aut quam illius reperiendae rationem inibimus? Nempe ſi oculi virtutem quaereremus, conſtitueremus ante omnia, quodnam eſſet proprium opus oculi, quod munus, quae functio: quo ſemel poſito ac conſtituto, tum deinde, quae oculi affectio cauſſa eſſet, ut oculus optime ſuo munere fungeretur, eam affectionem virtutem eſſe oculi diceremns. Mentis opus eſt videre, cernere intelligere; cauſſarum, & eorum quae fiunt ex cauſſis ordinem ac connexionem intueri. Sed eorum quae mente cernuntur, tria genera ſunt: unum eorum: quorum cognitione & intelligentia ita paſcimur, ut in ea conqueſcamus, neque ſpectemus alio: alterum eorum, quae ad actionem; tertium eorum, quae ad multitudinem alicuius operis affectionemque referuntur. Primi generis ſunt, quae de primo rerum ortu ac principiis, de corporibus coeleſtibus, de cauſſis imbrium, ventorum, grandinum, eiuſdemque generis aliis a philoſophis diſputantur: Ad actionem pertinent, quae de inſtituenda vita conformandiſque moribus, de omni genere officii, de virtutibus denique ac vitiis diſſeruntur. Ad operum autem effectionem, quae fabrorum, architectorum, fuſorum, pictorum, ſtatuariorum & talium opificum praeceptis continentur. Sed qui ſe homines ſublimium & abditarum rerum tractationi dediderunt, omnemque vim ingenii ad earum perve-

pervestigationem contulerunt, eos admirantur quidem caeteri ut magnos & sapientes viros, neque tamen se propterea illis regendos, gubernandosque permittunt. Neque quisquam ex omni memoria reperietur, ad quem cives sui, quod eximius geometra esset, aut astrologus, aut physicus, imperium detulisse dicantur. Multoque minus artificibus habetur is honos, qui quamlibet in suo genere excellant, si tamen nihil aliud habeant, quod in censum deferant, in sordidissima civitatis parte numerantur. At saepe opera potius miramur quam artifices ipsos, ut Doryphorum, quam Polycletum, Iovem Olimpium, quam Phidiam. Sciteque & sapienter Plutarchus: *Si quis*, inquit, *honeste ac liberaliter educatus adolescens aut tabulam, aut signum egregii operis inspiciat, mirabitur ille quidem & commendabit operis elegantiam, sed nunquam tamen illius pictoris aut statuarii, cuius id opus esse dicitur, similem esse se optabit. At si aliquam Demosthenis orationem, aut aliquem Platonis dialogum legat, multoque magis si Cimonis, Miltiadis, Themistoclis res gestas audiat, non tantum admirabitur talium operum pulchritudinem, sed omnibus votis optabit se eorum, qui illa scripserunt, gesseruntve, quam simillimum esse.* Quod si & aliqua mentis virtus est, quae hominem efficit aptum ad imperandum, & ea laus neque iis, quae in sublimium rerum tractatione ita defixae sunt, ut se nunquam ad haec inferiora demmittant, neque iis, quae in opere faciendo occupatae, tribui potest; restat, ut prudentiae, quae actiones hominum dirigit, rerum humanarum rectio ac procuratio debeatur. Recte igitur principes philosophorum Plato, & Aristoteles, prudentiam imperantium propriam esse dixerunt. Sed prudentiae tripartita vis est. Alia enim eius praecepta docet, quomodo quis vitam suam privatim instituere debeat; alia ad rationem administrandae rei familiaris pertinet; alia ad regendas ac temperandas civitates. Haec autem ad unum eundemque finem omnia diri-

diriguntur, id est, ad felicitatem. Sed interdum agitur de felicitate unius hominis; interdum quomodo id ipsum bonum toti familiae comparetur; interdum quomodo civitati. Semper autem partes referuntur ad totum: neque aliam ob caussam bene esse huic aut illi parti cupimus, quam ut bene sit etiam toti. Totum enim parte aliqua carere potest: at toto sublato una interire partes omnes necesse est. Ex quo fit, ut singulorum felicitas referatur ad felicitatem totius familiae: familiarum ad felicitatem totius civitatis. Quam enim rationem habet unus ex familia ad familiam, eandem habet familia ad civitatem. Quanto igitur universae civitatis bonum unius aut civis, aut familiae bono superius est, tanto politice (ita enim eam graeco quidem, sed quod iampridem, ius togae impetravit, vocabulo nominant,) caeteris prudentiae partibus antecellit. Ac libros quidem Ethicorum Aristotelis ad Nicomachum, quibus ea, quae ad singulos pertinent, eruditissime & copiosissime explicata continentur, interpretari coepi hac ipsa in schola quatuordecim ab hinc annis. Iuvatque me memoria repetere tempus illud, cum tanti ad me concursus fierent, quanti multis annis antea ad neminem facti erant; cum tanta quotidie multitudo conflueret, ut eam locus ipse vix caperet: eaque non adolescentium n[illegible]lo discendi cupidorum, (quorum nonnulli multo fa[illegible] meliores magistro, quae tunc ex me discebant, ipsi hodie alios docent; nonnulli etiam ad magnas reipublicae partes admoti, quae nunc audiebant, ea nunc re ac factis exsequuntur,) sed & senum primae auctoritatis, summaeque eruditionis, qui & praesentia sua cohonestabant disputationes meas, & exemplo suo iuvenum animos ad honestarum artium studium excitabant. Neque haec gloriandi caussa dico: sed quod magno cum animi mei dolore videam, quantopere conversa ac commutata sit rerum facies, tum ita refrixerit ac relanguerit in hac quidem urbe impetus hominum

minum ad haec ſtudia, ut niſi Deus labentibus & ad interitum vergentibus litteris opis aliquid attulerit, ſumma omnium bonarum artium ignoratio brevi tempore conſecutura videatur. Quid enim eſt, cur quiſquam meliora ſperare, aut cur non etiam graviora metuere debeat? Negligitur lingua latina, quae patrum ac noſtra etiam memoria ita florebat, ut nuſquam propemodum homines niſi Romae bene latine aut eloqui aut ſcribere putarentur. Graeca, cuius diſcendae cauſſa vir ſempiterna laude digniſſimus, Petrus Bembus, cum adhuc adoleſcens eſſet, in Siciliam profectus eſt, quod ibi meliores illius magiſtros eſſe audierat: cum multi illis temporibus eadem de cauſſa uſque in Graeciam proficiſcerentur; cuius in hac urbe conſervandae aut potius conſerendae gratia Leo X, cuius nomen apud omnes litterarum amantes in perpetua veneratione eſſe debet, ex ultima Graecia acceſſivit huc homines eruditiſſimos, & lectam ingenioſorum adoleſcentum manum: Graeca inquam lingua, omnis elegantiae magiſtra, omnium ingenuarum ac liberalium artium parens, altrix, conſervatrix, ita iam iacet ac ſordet, ut, qui eam docent, ſoli prope in ſcholis relinquantur. Stulti adoleſcentes latinae linguae vix primis elementis utcumque perceptis, Graeca ne ſalutata quidem, aut ſtatim valere iuſſa, ad iuriſprudentiam, aut ad medendi artem properant, illic tantum gloriae, illic divitiarum certiſſimam ſpem propoſitam dictitantes. Stultiores liberis patres ultro adiuvant praeproperam & inconſultam filiorum cupiditatem, quaſi verentes, ne quando penuria ſit in civitate hominum, qui aut lites aut morbos ferant; & aut aegrotos remediis, aut formulis ac cautionibus patrimonia iugulent. Oppugnantur interea litterae a non unius generis hoſtibus: quorum alii aperto Marte eas inſectantur, alii cuniculis, cum aliud agere ſe ſimulent, eorum extinctionem ac diſperditionem moliuntur. Sed omittam haec, quae nullius
oratione

oratione satis dolenter deplorari queunt, referamque me ad propositum, a quo me rei ad vos, adolescentes, maxime pertinentis recordatio longius fortasse, quam per erat, abduxit. Interpretatus sum, ut dixi, iampridem libros Ethicorum: nunc autem libros politicorum, qui cum illis continuati ac connexi sunt, quantum vires meae ferent, illustrare, vobisque ad eos intelligendos quasi facem praeferre decrevi. In eis summus philosophus ea quidem, quae ad rationem rei domesticae pertinent, modice delibavit: quae autem ad Rempublicam uberime ac copiosissime persecutus est. Summam totius operis breviter, ut soleo exponere in animo erat: sed ut diei tempus est, si vos diutius detinere perrexero, obstrepetis. In crastinum igitur differam, iamque finem dicendi faciam: si prius quaedam, quae praetermittere non possum, quanta maxima potero brevitate perstrinxero. Deum hominesque testor, auditores, me omnia sedulo facere, neque labori ac vigiliis parcere, neque interdum ipsius valetudinis rationem habere, ut vestris utilitatibus serviam. Voculas hominum aut malevolorum, aut quid dicant non satis intelligentium, qui meam docendi rationem calumniantur, vellentque me tempus consumere in quibusdam puerilibus ineptiis, quibus trivialium ludimagistrorum scolae asidue personant, facile contemno. Τὸ γὰρ ἓν μετ' ἐμοῦ, ait nescio quis apud Aristophanem. Et habeo non subscriptores atque adstipulatores, sed auctores potius huius sententiae meae eos viros, quorum auctoritate tutus totum istud sermonum genus non extimesco. Propono vobis gravissimorum scriptorum libros utilissimos, & aptissimos ad veram & solidam laudem eloquentiae comparandam. In eis tractandis & explicandis ita versor: nolo quidquam φορτικώτερον dicere: sed ita certe, ut de toto isto allatratorum genere dicere audeam: Μωμήσεταί τις θᾶσσον ἢ μιμήσεται. Qui libros Rhetoricorum ad Herenium, aut aliquam

Ciceronis orationem exponere, & in generibus ac ſtatibus cauſſarum, & in figuris ac tropis indicandis μειρακιεύεσθαι poſſint, nunquam vobis defuturi ſunt: qui ea praeſtare, quae nos praeſtamus, aut praeſtare conamur, non ſemper adſuturi. Ego, ne quid, quod mearum partium ſit, a me deſiderari poſſit, operam dabo. Vos cogitate id, quod apud Hippocratem ſcriptum eſt: non ſatis munus ſuum obeat, niſi & ab aegroto ipſo, & ab eis, qui ei adſident; communi opera ac diligentia medici conatus adiuventur.

Interpretaturus C. Salluſtium de Catilinae coniuratione.

ORATIO XV.

Habita Romae III. Non. Novemb.

Anno CIↃ IↃ LXXIIX.

ADvenit tandem illud vobis quoque, ut opinor, Auditores, ſed mihi certe exoptatiſſimum tempus, quo diu iam intermiſſas exercitationes noſtras, & ſtudia, haud facile dixerim, honeſtatis an ſuavitatis pleniora, repetamus. Iuvat hanc, mihi circumfuſam, incenſam ac flagrantem ſiti bonarum artium, cupidam verae ac ſolidae laudis & gloriae, ore ipſo atque oculis omnia me ſumma ſperare de alacritate & induſtria ſua iubentem lectiſſimorum adoleſcentum coronam intueri; iuvat adſpici; iuvat audiri; iuvat in talibus ingeniis excolendis, quicquid ingraveſcens aetas vitium reliquerit, collocare. An agricolae cum teneras arbores a ſe cultas ad iuſtam ſeſe proceritatem paullatim attollentes vident, efferuntur gaudio; paſtoris pectus, gregis ſibi commiſſi laetitiam ac foecunditatem intuentis, tacita voluptate perfunditur; qui alumnos ſuos vigentes ac florentes adſpiciunt, afficiuntur intimis ſenſibus, & iu-

ven-

ventutem illorum, suam quodammodo iuventutem esse ducentes excussa senectute recalescunt: ego, adolescentes optimi, e vestro in litteris profectu ac progressu non idem mihi usuvenire fatear? Neque mihi sane dubium est, quin plerisque vestrum quadrimestre illud tempus, quod nobis quotannis, ex vetere instituto, solutum ac liberum conceditur; iusto longius visum sit: iis nimirum, quibus amor virtutis ac litterarum in visceribus ac medullis defixus insedit, quibus cor saucium est coelestis illius cupidinis sagita,

quos tetigit iactu certus ad ossa Deus,

ut Umber Poeta loquitur. Quam saepe eorum unumquemque credibile est secum in animo Horatiana illa reputasse:

Ut nox longa, quibus mentitur amica: diesque
Longa videtur opus debentibus; ut piger annus
Pupillis, quos dura premit custodia matrum:
Sic mihi tarda fluunt, ingrataque tempora, quae spem
Consiliumque morantur agendi gnaviter.

Macti este animo ac virtute iuvenes, quibuscunque saepe in mentem ista venerunt; quibus iucunda industria est, odiosa cessatio; quibus labori quies est, labor quieti; qui tum denique vita ac spiritu frui vobis videmini, cum in litteris tempus omne consumitis; qui eo estis animorum ardore, ut in illa directa & ardua, ut ait Hesiodus, ad virtutem via nusquam strigare, nusquam interiungere, sed eam uno tempore ac spiritu totam, si fieri posset, exhaurire ac superare cuperetis. Hac via veteres illi, quos admiramur ac suspicimus, sapientiae proceres vulgo sese exemerunt; hac se supra caeteros mortales extulerunt; hac gradientes non modo floruerunt inter aequales suos, sed in omnem posteritatem nomen sibi ac decus immortale pepererunt. Cuius autem ignaviae fuerit, eos quidem, ut magnos quosdam, ac praestantes viros, laudare ac depraedicare: & tamen torpore ac macescere

otio malle, quam ut eorum similes evadamus, operam dare? Non est eiusdem animi industriam laudare & otium amplecti, non serio laudat, qui non & concupiscit; non ex animo admiratur, qui non & imitatur. At bene, quod ex isto numero multi non otiosi veterum laudatores, sed strenui potius imitatores, non tam ad praeclara studia cohortandi estis, quam exemplo vestro excitare ipsi alios ac cohortari potestis. Itaque pro certo habeo totum id tempus, quo nobis huc per calores convenire non licuit, non tamen a vobis languori ac desidiae datum, sed quatenus licuit, earum ipsarum artium, quarum amore flagratis, umbratili ac domestica exercitatione traductum. Sic agricolae, ubi tempestates malae sunt, cum opus fieri non potest, sub tecto tamen quod agant reperiunt, ac ne ipsos quidem festos dies sibi prorsus inutiles effluere patiuntur. Sic milites, ubi eos horrifer aquilonis stridor in hiberna compulsos a bellicis muneribus avocavit, quotidie tamen aut cursu, aut saltu, aut ad palum exercentur, aut fictis inter se praeliorum imaginibus dimicant, aut gladios acuunt, aut arma poliunt, quae denique in bello usui futura sunt, ea omnia in pace meditantur, Quod ego ut mihi de vobis polliceri audeo, ita vobis de me plane confirmare possum: neque enim mihi minus otiosa ulla pars anni fuit, quam quae ad quietem concessa videbatur. Libuit mihi istorum potentum consuetudinem imitari, & tentare, num, quas illis aestatis tempore voluptates divitiarum suarum magnitudo praestat, easdem mihi in re curta ac tenui studia mea suppeditare possent. Igitur ut illi ea tempestate anni, montosa & altiora loca & saltuum ac nemorum opacitatem consectantur: sic & ego Heliconios colles & avia Pieridum loca peragrans, aestum ambitionis avaritiaeque vitabam. Ut illi ad fontium aut fluminum capita strati, cantibus avicularum animum oblectant: sic & ego ad illos sacros & vulgo ignotos fontes, ex quibus omnis elegantia omnis-

omnisque humanitas in vitam hominum fluxit, molliter compositus ex illo ambrosio veterum poetarum cantu incredibilem animi voluptatem hauriebam. Ut illi venatu aucupiove intenti praedas agunt, quibus mensam instructiorem faciant: & ego quibus mentem instruerem, e sapientissimorum hominum monumentis quotidie aucupabar. O studia nostra, Auditores, non utilia tantum ac fructuosa, sed dulcia etiam ac delicata. Persarum reges, qui ut opibus ac divitiis affluebant, ita luxu ac deliciis diffluebant, voluptatis caussa ita dividebant annum, ut hyemem Babylone, vel Susis, in Media aestatem agerent. Quidni studia nostra eandem nobis honeste luxuriandi facultatem ac copiam praebeant? *Ex meo propinquo rure*, ait Terentius Laches, *hoc capio commodi*.

Neque agri, neque urbis odium me unquam percipit.
Ubi satietas coepit fieri, commuto locum.

Idem in studiis licet. Gravi & severa philosophorum lectione defessus animus est? Poeticorum lusuum, involutae fabellis, & conditae omnibus leporibus sapientiae praecepta continentium, amoenitate recreetur. Solidius aliquod & succi plenius cibi genus requirit? Ex illo copiosissimo ac locupletissimo veterum Oratorum penore omnia non pascendis modo, sed etiam saginandis animis apta depromat. Ingurgitet se in historiam veterem, omnem superioris aevi memoriam mente ac cogitatione perlustret; indulgeat arbitratu suo illi voluptati, quae infinita & insatiabilis ex antiquitatis cognitione percipitur. Aliarum voluptatum habendus modus est, huic nimis indulgeri non potest. Atque quidem, Auditores, quoniam humanus animus varietate capitur, omniumque prope rerum, ut ait Euripides, iucunda mutatio est: decrevi hoc anno aliquid vobis huius suavitatis impertiri, & intermissa paulisper philosophiae severitate, nobilissimi inter latinos historiarum scriptoris lectione vos pascere. Quod consilium tum denique sine ulla dubitatione pro-

babitis, eum, ex quo fonte manaverit, intelligetis. Superioribus diebus, cum ad illud non amplissimi tantum ordinis, sed huius aetatis, singulare lumen ac decus, Gulielmum Sirletum Cardinalem venissem, coepit ille me, ut solet, de studiis meis humanissime interrogare. Cui cum pauca pro tempore respondissem, procedente sermone, quaesiit etiam ex me, quid vobis hoc anno proponere atque explicare meditarer? Respondi, me in ipsius potestate & semper fuisse & semper fore, & hac quoque in re totum ex ipsius nutu atque auctoritate pendere, atque id demum mihi factum optimum atque utilissimum visum iri, quod ipso auctore, & tanquam auspice, gereretur. Tum ille, quando, inquit, superioris anni curriculum in Aristotelis politicis consumpsisti, non alienum fuerit hoc anno aliquid paulo levioris operae assumere. Nam neque omnes ii, quorum te commodis servire oportet, capaces sunt tam arduarum disputationum; & a plerisque impetrari non potest, ut Graecas litteras ament; & sunt, qui anni principio, ad dimidiatos libros, tanquam ad deliberatas ab aliis ac prope semesas epulas, non libenter accedant. Quare auctor tibi sum, ut aliquem historicum sumas: ac, si me audis, non alium potius, quam Sallustium. Nam & egregie latine loquitur, & gravis ac densus est, & civilis sapientiae plenus, &, quod tu quanti facias scio, Thucydideus: & ut, exiguus liber est, paucis illum mensibus totum explicare facile poteris. Ego vero, inquam, libentissime parebo auctoritati tuae: neque unquam committam, ut, quacunque de re sententiam tuam cognovero, de ea mihi amplius quaerendum ac dubitandum putem. Quod igitur faustum felixque sit, de summi in omni genere laudandarum artium viri, & nostrum omnium amantissimi sententia evolvemus & excutiemus una hoc anno, Auditores, Sallustium, hoc est, eum scriptorem, cui antiquitas historiae Romanae detulit principatum. Ad quem cognoscendum, si vos parem

rem meae industriam ac diligentiam adferetis, magnam vim ex eius scriptis, Deo volente, & eloquentiae & sapientiae praeceptorum colligemus. Sed inprimis pauca quaedam de historia in genere, pauca de Sallustio dicam, quae instituto nostro non inutiliter praefulciantur ac praemuniantur. Ac de historia quidem haec: primum quid sit historia: deinde quam pulchra, quam iucunda, quamque utilis sit historiarum cognitio; tum quae sunt historiae leges; postremo in historiarum lectione versantibus quae potissimum observanda sint, & quomodo in ea re a plerisque peccetur. Cornificius, seu quis alius est, qui scripsit libros rhetoricorum ad Herennium, itemque Cicero ipse libro primo de inventione ita historiam definiunt: *Historia est res gesta, sed ab aetatis nostrae memoria remota.* In hac definitione quot verba, totidem prope peccata sunt. Primum historia non est res gesta: sed rei gestae expositio ac narratio. Non enim ipsa coniuratio Catilinae, aut bellum ipsium Iugurthinum historia est, neque hoc ipsi dicere voluerunt: sed id, quod sentiebant, non satis commode elocuti sunt. Itaque condonetur hoc negligentiae ipsorum: etsi nemo in rebus definiendis negligens esse debet. Sed quod addiderunt, historiam non esse, nisi quae ab aetatis nostrae memoria remota sit, cuius quaeso amentiae est? Ergo si quis hodie de Romulo & Remo scribat, fatebimur, eum historiam scribere; si de bellis inter Carolum V. & Franciscum I. gestis, negabimus, quoniam haec nondum ab aetatis nostrae memoria remota sunt: aut certe dicemus; nondum historias esse, tunc demum fore, cum qui earum rerum meminerit, nemo amplius reperitur. Quomodo fiet, ut ipse quidem hodie historiam non scribat, qui ante abhinc centum annis scripta eius legent, historiam legant. Neque Thucydides hac ratione historiam scripserit: neque Xenophon in libris anabaseos, aut in libris rerum Graecarum neque Sallustius, cum coniurationem Catitilinae, aut

cum

bellum Iugurthinum ſcriberet. Livius quoque quamdiu vetuſta perſecutus eſt, hiſtoriam ſcripſiſſe dicetur: at poſtremis libris, quibus complexus erat res ſuis temporibus geſtas, hiſtoriam videlicet deſierat ſcribere. Sed nolo pluribus verbis exagitare tam fatuam definitionem: ne mentionem quidem illius ullam feciſſem, niſi ſcirem eam etiam hodie defenſores habere. Longe aliter ſentiebant quidam olim eruditi homines, quos Valerius Flaccus refert putaſſe, hiſtoriam proprie dici narrationem earum rerum, quibus gerendis is, qui eas narraret, interfuiſſet. Quos quamvis non ſequor, (neque enim pauciora aut leviora incommoda hanc quam illam definitionem, ſequuntur,) tolerabiliorem tamen illorum errorem eſſe arbitror. Quomodo igitur hiſtoriam definimus? iniuſte enim reprehendit aliena, qui meliora non profert. Hiſtoriae nomen, Auditores, non tantum rerum geſtarum, ſed quarumlibet rerum narrationem expoſitionemque ſignificat. Sic Ariſtoteles eos libros, quibus ingenia & naturas animalium perſecutus eſt, vocavit hiſtoriam animalium; ſic Theophraſtus hiſtoriam ſtirpium; ſic denique C. Plinius libros ſuos naturalis hiſtoriae inſcripſit. Quibus libris cauſſae ac principia rerum exquiruntur, aut alicuius diſciplinae praecepta traduntur, numquam eos quiſquam recte hiſtoriam vocaverit. At ubi narratur tantum aliquid atque exponitur, recte id ſcriptorum genus hiſtoriam nominaris. Itaque liber quidam, qui Galeno tribuitur, neque tamen ipſius eſt, quo veterum philoſophorum unaquaque de re ſententiae exponuntur tantum, non etiam expenduntur, recte inſcribitur φιλοσόφου ἱστορίας. Eodemque nomine affici poſſent libri eiuſdem argumenti, qui falſo tribuntur Plutarcho περὶ τῶν ἀρεσκόντων τοῖς φιλοσόφοις. At libros phyſicorum, aut ethicorum, aut eiuſmodi alios ſi quis hiſtoriam vocaret, male & inſcienter hiſtoriae nomine uteretur. Nam illud quoque intelligendum eſt, quod de toto aliquo genere univerſe

verſe ſcribitur, hiſtoriam non vocari, niſi particulatim ad ſingula veniatur. Atque haec cum ita ſint, hiſtoriae tamen nomen in hac diſputatione non tam late accipimus: ſed vim illius anguſtioribus terminis concludentes, ita definiendam hiſtoriam putamus: *Hiſtoria eſt rerum publice geſtarum diffuſa & continuata narratio.* Neque quidquam intereſſe arbitramur, ad hoc quidem, ut hiſtoria ſit, ſintne res illae remotae ab aetatis noſtrae memoria, an minus; & num is, qui eas ſcribit, eis interfuerit, an non interfuerit. Scripſit Herodotus de rebus a memoria aetatis ſuae remotis: & hiſtoriam ſcripſit, ſcripſit Thucydides de bello, cui ipſe interfuerat; ſcripſit Xenophon de reditu Graecorum ex Aſia, cui non interfuerat modo, ſed & praefuerat: & uterque hiſtoriam ſcripſit. Si quis dicat, ad fidem & auctoritatem hiſtoriae conciliandam intereſſe, ſcribat quis ea, quae ipſe viderit, cognoverit, an quae ab aliis tradita acceperit, non negabo: ſi, ut vere ac proprie hiſtoria ſit, horum utrumlibet requiri dixerit, pernegabo Nunc ſingulas propoſitae definitionis partes minutatim conſideremus. *Hiſtoria eſt narratio rerum geſtarum.* Omnes igitur fabulae excluduntur. Neque enim continent res geſtas, ſed ad eius, qui ſcripſit, libidinem fictas. Itaque neque Luciani libros verarum, ut ipſe ludens vocat narrationum, neque Eethiopica Heliodori, aut Poemenica Longi, aut eius generis ſcripta, hiſtorias eſſe dicemus. Non magis quam Heraclidae Abarin, aut Ariſtonis Lyconem. Ne Xenophontis quidem libros Κύρȣ παιδείας pro hiſtoria acceperim: tum ob alias cauſſas, tum quia in eis non tam curae fuit ſapientiſſimo ac diſertiſſimo ſcriptori, ut res a Cyro geſtas exponeret, quam ut nobis exemplar regis omni ex parte perfecti proponeret. Eſtne igitur omnis vera narratio hiſtoria? Minime: ſed ea tantum, quae eſt *rerum publice geſtarum.* Non enim oratorias narrationes, etiam ſi verae ſint, hiſtorias vocabimus; neque illa Ciceronis: Milo domum venit, calceos

ac

ac vestimenta mutavit: paulisper, ut sit, dum se uxor comparat, commoratus est: aut similia ad historiam pertinere censebimus. Neque Philostratus cum vitam Apollonii aut sophistarum, neque Laertius aut Hesychius, cum vitas philosophorum: neque Plutarchus, Suetonius, Aemilius Probus, Aelianus, Lampridius, Capitolinus, dum vitas Imperatorum aut aliorum virorum illustrium scriberent, historiam scripsisse iudicandi sunt. Aliud est enim vitas scribere, aliud historiam. Qui vitam alicuius scribit, qualis quisque domi fuerit, qualis in uxorem, qualis in liberos, in familiares, in hospites; quo victu ac cultu corporis usus sit, accurate ac diligenter exponit: qui historiam, haec omnia aut praetermittit, aut in accessionis loco, quasi aliud agens, strictim & modice attingit; ea tantum ex instituto persequitur, quae ad publicum pertinent. Hoc Plutarchus ipsemet docet, qui etiam cum virorum illustrium vitas scribit, negat se historiam scribere. Verba ipsius proferam, ne quis dubitationi relinquatur locus. Οὔτε γὰρ ἱστορίας γράφομεν, ἀλλὰ βίους, οὔτε ταῖς ἐπιφανεστάταις πράξεσι πάντως ἔνεστι δήλωσις ἀρετῆς, ἢ κακίας; ἀλλὰ πολλάκις καὶ ῥῆμα καὶ παιδιά τις ἔμφασιν ἤθους ἐποίησεν μᾶλλον, ἢ μάχαι μυριόνεκροι, καὶ παρατάξεις αἱ μέγισται, καὶ πολιορκία πόλεων. *Neque enim historias*, inquit, *scribimus sed vitas, neque ut quaeque nobilissima actio est, ita maxime virtutem aut improbitatem cuiusque patefacit: immo vero saepe & verbum unum, & locus aliquis magis declaravit, qui cuiusque mores essent, quam pugnae, in quibus decem hominum millia ceciderunt, maximaque praelia & urbium obsidiones.* Videtis igitur, quae sit quasi seges ac materia historiae propria: bella, paces, induciae, foedera, seditiones, tumultus, leges, iudicia, commutationes rerum publicarum, & quae sunt eiusdem generis: qualia apud Herodotum, Thucydidem, Xenophontem, Polybium, Dionysium Halicarnasseum, Sallustium, Livium, Diodorum Siculum, Cornelium Tacitum, Appianum, Ammianum Marcellinum,

Dionem

Dionem Cocceium,& eiuſmodi alios leguntur; quos vere ac merito poſſumus hiſtoriarum ſcriptores nominare. At tonderi diligenter ac radi,aut velli etiam ſolitum Caeſarem,& ſemper cingi ſupra latum clavum,& Octavianum menſe Decembri totos dies talis luſiſſe, & ſimiles: eius ſunt, qui vitam alicuius,non qui hiſtoriam ſcribat. Addidi in definitione hiſtoriae, eam eſſe non narrationem modo, ſed *diffuſam & continuatam narrationem*, id eſt, *διεξοδικὴν καὶ συνεχῆ*. Diffuſam quidem: quoniam qui ſumma capita rerum colligunt, eaque nude ac ſimpliciter proponunt, ut Florus, Eutropius, Oroſius, Sulpicius non tam hiſtorias ſcribere dicendi ſunt,quam ſummaria quaedam,aut,ut vetuſtiores loquebantur, breviaria hiſtoriarum. Continuatam autem, ut Valerium Maximum, & alios eius exemplum ſecutos ab hiſtoricorum numero excluderem. Longe enim aliud eſt hiſtoriam ſcribere,aliud exempla ſimilia ex hiſtoriis collecta, ſub uno, quod illi fecerunt, aſpectu ponere. Probaſſe me vobis arbitror, quod principio poſueram, hiſtoriam eſſe rerum publice geſtarum diffuſam & continuatam narrationem. Caetera, de quibus dicere inſtitueram, (ſunt autem haec: de legibus in hiſtoria ſervandis, de pulchritudine, ſuavitate, utilitate hiſtoriae, tum quid praecipue obſervare debeant, qui hiſtorias legunt,) ea igitur, & de ipſo Salluſtio quaedam cognitu digna, ne & vobis moleſtiae & aliis impedimento ſim, in craſtinum differentur. Non dubito L. C. V. P. quin, quicunque te huc honoris mei cauſſa veniſſe vident,& humanitatem erga me tuam admirentur, & me tibi plurimum eo nomine debere arbitrentur. Ego autem ingenue fateor, nihilo me tibi propterea eſſe,quam antea fueram,devinctiorem. Cui enim omnia debeo,quid ei iam debere amplius poſſim? Quare ne illud quidem mihi curandum puto, ut tibi exquiſito aliquo orationis genere gratias agam. Iſta faciant,qui ſe accepta beneficia verbis exaequare poſſe confidunt. Mihi

iam

iam pridem adempta ac praecisa spes omnis est quidquam excogitandi, quod tuis erga me innumerabilibus meritis ulla ex parte respondeat.

Cum explanaturus esset Aeneida Virgilii.

ORATIO XVI.

Habita Romae III. Non. Novembr. Anno CIↃ IↃ LXXIX.

UT in reliquis vitae partibus, sic in studiis & in ratione dicendi plerumque contingit, ut iuvenes quidem nitida & ad pompam atque ostentationem accommodata, senes autem utilia magis & fructuosa delectent. Itaque ego qui olim florenti aetate omnes lepores festivitatesque dicendi, quantum quidem in me situm erat, summo studio aucupabar, & pectere ac comere cum cura orationem solebam, nunc ut aetate, ita consilio commutato, profutura potius quam oblectatura consector: neque tam id operam do, ut ab iis, qui ad me audiendum conveniunt, disertus habear, quam ut ipsi aliqua re bona & digna cognitu domum redeant auctiores. Et hoc quoque tamen ipsum voluptati vobis esse confido. Neque enim vere novo segetis herbescentis viriditas, quam adulta aestate flavescentis & falcem vocantis maturitas; neque arborum in primos sese flores induentium, quam opibus suis laborantium, & earum pondere incurvescentium magis nos aspectus oblectat. Nunc igitur Aeneidos Virgilianae interpraetationem ingressurus, (poematis non tantum inter omnia latina sine ulla dubitatione praestantissimi, sed etiam Graeciae gloriam in magnum discrimen vocantis,) omittam multa, quae apte ad plausus & clamores excitandos in hoc argumento dici posse, facile intelligo: convertamque orationem meam

meam ad quarundam rerum tractationem, quas spes est neque nimis communes ac contritas neque alienas ab hoc instituto, neque cognitu inutiles iudicatum iri. Dicam enim de poetices ipsius natura primum & antiquitate: tum suavitate, & quid sit, quod eam tantopere suavem efficiat, quasque illa hominum generi utilitates & attulerit & perpetuo adferat; deinde quasdam Aristotelis de poesi ac poetis sententias, quae propter ipsius auctoritatem in omnium fere iam animis insederunt, tentabo & ad disquisitionem vocabo; postremo cum & de Virgilio ipso, & de hoc, quod nobis in manibus est, eius poemate, pauca quaedam ad ipsius dignitatem ac commentionem pertinentia protulero, mittam concionem, neque committam, ut nimia longitudine aut vobis molestiae sim, aut aliis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Poeticam veteres, ut hinc exordiar, non tam artem esse, quam incitationem quandam animi, & furorem divinitus immissum, qualis est in vaticantibus, iudicarunt. Quod ita expressit Cicero pro Archia: *sic a summis hominibus eruditissimisque accepimus, caeterarum rerum studia & doctrina & arte constare: poetam natura ipsa valere & mentis viribus excitari, & quasi divino quodam spiritu afflari.* Et apud eundem Antonius lib. 2. de oratore hoc ipsum a Democrito & a Platone in scriptis relictum esse dicit. Ac de Democrito quidem aliis credamus necesse est, cum ipsius scripta perierint: Apud Platonem autem ita multis locis hoc dicitur, ut putidum sit eos accuratius percensere. Sed & poetae ipsi hoc de se profitentur ac praedicant; quorum sunt illa:

Est Deus in nobis: agitante calescimus illo,
Sedibus aetheriis spiritus ille venit.

multaque ad eundem modum; & Pindarus eo se Bacchylidi anteponit, quod ipse quidem natura valeat, Bacchylides arte subnixus temere multa profundat: itaque tantum interesse inter se & illum, quantum inter aquilam &

corvos

corvos, gloriatur. Neque aut mons ille duplici vertice insignis, aut fons, cuius haustu poetas fieri aiunt, quidquam aliud indicant, quam eos non arte & industria, sed divino quodam spiritu & instinctu valere. Et certe praestantissimi poetarum, Orpheus, Linus, Musaeus, & ille omnium parens Homerus multis ante seculis extiterunt, quam ulla praecepta poetices tradita essent. Sed tamen si naturae tantum & ingenii, non artis & industriae poetica est, quid est quod summus philosophus Aristoteles libros tres de arte poetica scripsit? quod optimi poetae Horatii libellus eodem argumento scriptus manibus teritur? quod, ut caeterarum, ita huius quoque facultatis praecepta quotidie ab hominibus eruditissimis summo studio tractari videmus? An illud verius est, ut in oratore, sic in poeta, qui oratori affinis quodammodo & in dissimili genere simillimus est, & naturae atque ingenii praestantiam & artem praeterea quandam ac praeceptorum observationem requiri? Ita quidem certe sentit Horatius, cuius illa sunt:

Natura fieret laudabile carmen, an arte,
Quaesitum est. Ego nec studium sine divite vena,
Nec rude quid prosit video ingenium; alterius sic
Altera poscit opem res, & coniurat amice.

Fatendum tamen fortassis est: plus in poeta ingenium, plus in oratore industriam posse. Sed ut physici aiunt, res e multis ac diversis elementis conflatas atque concretas ex eo nominari, quod in quaque dominetur: sic veteres illi cum in poetis illum animi ardorem plurimum posse, quasique principatum obtinere; curam autem & industriam subsequi, eique quasi famulari viderent: quod praecipuum esset, id solum esse dixerunt. Nam quod summi poetae fuerunt, antequam quisquam poetices praecepta traderet: idem in oratoribus dici potest. Siquidem ut alios omittam, ille ipse, quo nemo post homines natos eloquentior fuit, Demosthenes omnes eloquentiae

numeros antea impleverat, quam ab Aristotele, qui primus ut dialecticen ita rhetoricen ad artis formam redegit, libri ad eam rem pertinentes conscriberentur. Sed & emendate loquebantur homines, antequam grammatici nascerentur: neque ex illorum praeceptis emendate loquendi facultas; sed ipsa potius praecepta ex observatione eorum, qui bene loquerentur, enata sunt: quomodo iurisconsulti dicunt, non ius e regulis, sed a iure regulas extitisse. Neque omnino quidquam est aliud ars, quam imitatio quaedam naturae: neque ulla est ars, cuius non semina ac principia naturae debeantur. Sic igitur a me primum illud caput eorum, quae proposueram, explicatum sit, ut poeticam, neque impetum quendam animi temere sine ullis legibus vagantis esse statuamus; neque rursus totam praeceptis alligatam & adstrictam teneri sed & generoso quodam ingenio, tum ad concipiendas animo rerum imagines, tum ad ea, quae conceperit, grandibus verbis, & minime vulgari dicendi genere efferenda egregie facta, & praeterea diligenti cura atque observatione praeceptorum quorundam contineri. Antiquitas ipsius vel e Ciceronis testimonio omnibus nota est, qui e doctis antiquissimum esse ait poetarum genus. Nos certe Homero, quem tamen multi poetae antecesserant, nullum profanum scriptorem vetustiorem habemus. Et illi, qui primi dispersos homines congregasse, & ex agresti ac ferina, ad mitiorem & cultiorem vitam traduxisse perhibentur, non alii quam poetae fuerunt: quos propterea Plato deorum filios & sapientiae patres ac duces vocat. Qui cum & praeclaras sententias funderent, & certis numeris ac pedibus verba vincirent, ita ut neque ulterius quam par erat excurrerent, neque citerius subsisterent, sed paria paribus reddentes aequilibritatem in dicendo quandam efficerent, & oraculorum similia atque aenigmatum speciem praebentia multa loquerentur: admirata eos illa rudis antiquitas, & divinum

aliquid in eis latere rata est, & suavitate cantuum irretita, ducendam se illis gubernandamque permisit. Mulcet autem animos, & incredibili suavitate perfundit poesis, ut uno verbo dicam, propter admirabilitatem. *Delectat enim*, ait Cicero, *quidquid est admirabile.* Poetae autem & mira quaedam narrant, & ea miro modo eloquuntur. Iam omnes hominum natura cupidi sunt scientiae: & admiratio stimulus quidam est ad sapientiam: impellit enim ad quaerendam caussam, in cuius cognitione ac perceptione posita scientia est: Itaque Aristoteles, cuius haec ex fontibus libamus, & admiratione ductos esse homines ait ad philosophandum, & ut quisque sapientiae amantissimus sit, ita esse amantissimum fabularum. Delectant poetae numero quoque ipso & sono, qui naturae nostrae ita consentaneus est, ut veterum quidam animum ipsum numerum esse atque harmoniam putaverint. Delectant etiam quia in rebus nihil ad nos attinentibus pertentant animos nostros omni genere affectuum: ita ut vel legentes poemata, vel audientes interdum angamur ac premamur metu, interdum ad spem erigamur, nonnunquam exhilaremur, nonnunquam etiam iis, quae ficta esse scimus, illacrymemur. Vir sanctissimus & eruditissimus Aurelius Augustinus saepe ubertim flevisse se, cum Didonis mortem apud Virgilium legeret, confitetur. Sed hoc in eo propter singularem ipsius bonitatem minus fortasse mirum videri potest. Vere enim hoc Graeci perverbio dicunt: bonos viros facile esse ad lacrymandum. Quid quod feris quoque ac barbaris hominibus, & caede ac sanguine gaudentibus poemata tamen misericordiam, interdum & lacrymas commovent? Alexandrum Pheraeorum tyranum accepimus aspero supra modum & immiti atque efferato ingenio fuisse, ita ut homines alios vivos defoderet, alios aprorum ursorumque pellibus tectos, canibus venatricibus laniandos obiceret, idque sibi pro ludo atque oblectamento haberet, quosdam

etiam

etiam civitates amicas ac socias immissis sine caussa speculatoribus, repente universas contrucidaret. Coram hoc agebantur aliquando Euripidis Troades, qua in fabula dolenter admodum deplorantur Troianorum calamitates. Homo quamvis asper & indomitus, quemque nulla unquam res ad misericordiam flectere potuisset, sensit tamen se poetices cantibus commoveri. Itaque statim se proripuit e theatro: indignum esse dicens, se, cui tot strages, tot urbium direptiones, tot civium exquisita tormenta nunquam lacrymam unam exprimere potuissent, Hecubae & Andromachae malis illacrymari. Quam vim poetarum Horatius merito cum funambulorum & magorum operibus comparavit.

Ille, inquit, *per extentum funem mihi posse videtur*
Ire poeta, meum qui pectus inaniter angit,
Irritat, mulcet, falsis terroribus implet,
Ut magus: & modo me Thebis, modo ponit Athenis.

Paulo aliter explicat Aristoteles caussam eius voluptatis, quam ex poesi capimus: sed nihil prohibet aliter a pluribus eadem de re, & tamen vere ab omnibus disputari. Ait igitur Aristoteles, natura comparatum esse, ut omnes homines imitatione gaudeant, & ex rebus imitando expressis, cuicuimodi tandem illae sint, voluptatem percipiant; huic rei argumento esse puerulos, qui natura duce, imitari omnia gestiunt, & hoc vel maxime differre homines a caeteris animantibus, quod homines natura maxime facti sint ad imitandum. Addit, quae prima homines discunt, imitando disci; neque quenquam esse, quin rebus imitando expressis gaudeat, etiam iis, quas veras nollet aspicere: non igitur mirum esse, cum poesis imitatio sit, tantam ex ea ab omnibus percipi voluptatem. Haec, ut a veritatis amantissimo philosopho tradita sunt, quin etiam verissima sint, dubitari non potest. Sed mihi tamen interdum non parvam dubitationem attulerunt. Ita enim mecum cogita-

bam: quod oculo lux est, idem esse animo veritatem: & quemamodum luce oculum gaudere, abhorrere a tenebris: sic animos nostros iis, quae vera sunt, gaudere, quae falsa sunt, ea aspernari ac refugere. Et Euripides quidem iucundissimum esse ait, scire: Aristoteles autem, discere. Quorum utrovis posito, nihil verae ac liquidae voluptatis e rebus falsis percipi potest. Falsa enim neque sciri, neque disci queunt. Et tamen falsè gaudere homines, multis argumentis mihi videbar posse pervincere. Nam & poesi gaudent, & pictura, & omni denique imitatione. Omnis autem imitatio videri vult id, quod non est: itaque quodam genere mendacium est. Neque vero tantum libenter ea videmus expressa coloribus, quae vera delectant, ut nemorum pratorumque viriditatem, tellurem multiplici variorum florum tegmine opacatam, eximia pueros mulieresque forma: sed ea etiam, quae vera videre nollemus, mirabiliter nos picta delectant. Hercules liberos interficiens, discerpens Pentheum mater, rota volutus Ixion, iecur vulturi praebens Prometheus, caeteraque de poetarum mendaciis pictorum quasi propagata mendacia. Quid eluviones, incendia, ruinas, domorum urbiumque direptiones loquar? quae vera sani omnes refugiunt, picta summa cum voluptate intuentur. Ac admirari quidem solemus, si quos videamus nihilo maiorem e fictis, quam e veris voluptatem percipere: eosque rudes esse atque impolitos iudicamus: cuiusmodi ille Laco fuit, qui caeteris tabulam quandam magnificantibus, in qua pictus erat propingui rusticus corpore, ad umbram arboris stratus, magna cum significatione languoris ac desidiae, negavit eam sibi placere: quod talem hominem ne vivum quidem in aedibus habere vellet. Et Anacharsis, qui invitatus ad audiendum quendam, qui mirifice lusciniae cantum imitabatur, aspernatus est: veras sibi luscinias saepe auditas esse dicens. At quis nostrum non talia omnia pluris faciat imi-

tata

tata quam vera? Quae autem vera vacca tantopere unquam celebrata est, quantopere vacca Myronis? Nunquid igitur hominem falso gaudere dicemus? Immo vero naturae hominum amica pene veritas est: neque aliud quidquam mendacio gratiam conciliat, quam imitatio veritatis. Itaque cum ea dicuntur, quae nullam prorsus habeant veritatis similitudinem, aut suapte vi, aut habita ratione eorum, apud quos dicuntur, nulla ex talibus mendaciis existere voluptas potest. At poetarum figmenta & ingeniose excogitata sunt, & accedunt plerumque ad aliquam similitudinem veri: & ita exponuntur, ut in ipsa eorum expositione mirificum quoddam ingenii acumen perpetuo eluceat. Itaque quoniam verum ingeniose imitantur, oblectant. Sequitur, ut ostendam, quae commoda humano generi adferant poetae, & quas ad res utilis sit poematum lectio. Dico autem, quae duo ut doceret Achillem Phoenix, comitem se ei a patre datum esse profitetur, ad ea utraque poetas utilissimos esse. Nam & bene loqui docent, & ad honestas actiones animos legentium aut audientium impellunt. Quod his versibus exponit Horatius:

Os tenerum pueri, balbumque poeta figurat:
Mox etiam pectus praeceptis format honestis,
Asperitatis, & invidiae corrector, & irae.

Ac eloquentia quidem, quin ad eam plurimum conferant, ne dubitari quidem potest. Omnis enim granditas orationis, omnis peregrina, & ab vulgari adhorrens conformatio verborum, omnes figurae insigniores non ab alio scriptorum genere, quam a poetis petuntur. Numerose autem dicere, quo nullum maius elocutionis ornamentum est; nemo non potuerit, nisi qui aures habeat in numeris poeticis diu multumque tritas & exercitatas. Illa maior & dubitationis plenior quaestio est, prosintne moribus poetae; an eos inficiant ac depravent? Plato enim cum innumerabilibus locis summam laudem

tribuisset poetis, ac praecipue Homero in libris de Republica, multa ab eo peccata esse demonstrat, & civibus suis ab eo metuens; excludit eum ab illa, quam instituit, civitate. Quem imitatus Cicero in Tusculanis, *Videsne*, inquit, *poetae quid mali adferant? Lamentantes inducunt fortissimos viros: molliunt animos nostros; ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam disciplinam, vitamque umbratilem & delicatam cum accesserunt etiam poetae, nervos omnes virtutis elidunt. Recte igitur a Platone educuntur ex ea civitate, quam finxit ille, cum mores optimos, & optimum reipublicae statum exquireret.* Nos vero, si ut Sirenum, ita poetarum cantus exitiosi sunt, obturemus adolescentium aures, neque ad eos ullum poeticae suavitatis gustum permanare patiamur. Sed si, adhibito iudicio, eorum lectio fructuosa est, caveamus, ne faciamus idem, quod Lycurgus Rex Thraciae. *Caetera desiderantur.*

Aggressurus Satyram tertiamdecimam Iuvenalis.

ORATIO XVII.

Habita Romae Anno cIↃ IↃ LXXV.

CUm constituerim vobiscum una evolvere atque excutere librum Senecae de providentia, iudicavi omnibus nobis commodum fore, si is liber seorsim a caeteris Senecae operibus mea opera emendatus excuderetur. Ac sperabam id fore, antequam ad has mihi iucundissimas, vobis, ut merito sperare videor, non molestas exercitationes rediremus. Sed aliter cecidit. Interea igitur, dum ille pulcherrimus libellus a librariis describitur, delegi decimam tertiam Iuvenalis satyram, in qua hoc triduum consumeremus. Et iucunda autem

&

& utilis illius evolutio futura est. Continet enim multas graves & utiles sententias, optimis verbis, & genere quodam dicendi salso, festivo, hilari, &, ut ita dicam, vivido, quod hic poetae proprium ac perpetuum est, explicatas. Neque mihi quisquam illud obiecerit, multos esse ex latinis Iuvenale meliores poetas. Non contendo. Scio multum interesse inter Iuvenalem & Virgilium. Sed qui solum Virgilium legerit, tanto praestare eum caeteris credere poterit, scire non poterit. Ut ad certiorem ipsius Virgilii gloriam pertineat, etiam alios legi. Deinde continuo sola cognoscenda, quae optima. Alioqui non tantum e poetis solus Virgilius, ex oratoribus solus Cicero, sed ipsius Virgilii unum aliquod poema: Ciceronis in una aliqua oratio legenda erit. Certe enim & aliquod Virgilii poema, & aliqua Ciceronis oratio principem locum tenet. At nemo unquam repertus est, qui aut Homerum praecipuum esse inter poetas negaret, aut propterea Hesiodum, Theocritum, Apollonium Rhodium, alios etiam inferiores e manibus hominum excutere conaretur. Nec quia Sophocles in Tragoedia excellit, idcirco Aeschylum Euripidemque contemnimus:

Non, si priores (ait Horatius) *Maeonius tenet*
Sedes Homerus, Pindaricae latent,
Ceaeque: & Alcaei minaces,
Stesichorique graves camoenae.

Suus est stellis honos, sua lux, etiamsi a solis splendore & claritate vincuntur. At stulte facit, qui in potestate eligendi praetermissis optimis deteriora sectatur. Hoc ita demum in me valeret, si suaderem vobis, ut eos, quos optimos esse constat, praetermitteretis. Sed id neque feci adhuc, neque facturus unquam sum, & multum puto interesse, hos quasi secundarum partium scriptores melioribus anteponat aliquis, an eis quoque studii aliquid tribuendum putet. Praeclare Cicero ferreum quidem

scriptorem esse non diffitetur Atilium, sed scriptorem tamen, ut legendus sit. *Rudem enim*, inquit, *esse in nostris poetis, aut inertissimae segnitae est, aut fastidii delicatissimi; mihi quidem nulli satis eruditi videntur, quibus nostra ignota sunt*. Haec ille: & illis quidem temporibus, cum neque Musarum scopulos quisquam superarat, & is, qui hos scripsit Ennius, meliorum inopia principem locum tenebat. Quid igitur censemus dicturum fuisse Ciceronem, si ad eorum poetarum, qui postea floruerunt tempora vitam producere potuisset? qui certe ut veteris illius Romani sermonis integritate inferiores fuerint: (suae enim quisque aetatis, quam atavorum suorum sermone uti malebat: limatiores tamen, & cultiores, & multis poeticis virtutibus superiores fuerunt: Num igitur hos nitidos & politos contemsisset, qui illos horridos & impexos, studiose tamen ac diligenter evolverat? Sed ut in caeteris vitae partibus, ita in ratione studiorum varie a vulgo hominum peccari solet. Patrum & avorum nostrorum memoria, qui se eruditos perhiberi volebant, optimis quibusque scriptoribus tanquam pervulgatis & nihil abditum ac retrusum continentibus, valere iussis, in aliis quibusdam obscurioribus, minusque tritis suam omnem industriam collocabant. Itaque eorum plerisque saepius in manibus erat Appuleius aut Sidonius Apollinaris, quam Cicero: Persium quam Horatium, Lucanum aut Claudianum quam Virgilium libentius & maiore cum studio pervolutabant. Animadvertit hunc errorem insequens aetas, & Bembi, Sadoleti, ac similium & exemplo & auctoritate commota, ad vetustiorum lectionem imitationemque revocata est. Sed secutum est aliud malum, exorta factione ineptorum hominum, qui praeter Ciceronem, Caesarem, Sallustium, & si forte aliquot alios eidem aetati suppares, tum ex poetis, praeter Catullum, Lucretium, Virgilium, tres aut quatuor alios, clamare coeperunt, caeteros omnes barbaros esse, nesciisse

se latine loqui, neque satis dignos esse in quibus cognoscendis ullum studium poneretur. Inde extitit enectum quoddam & famelicum, & ut ego interdum vocare soleo, dilutum eloquentiae genus, hominum existimantium bene dicendi laudem in eo positam esse, ut ne ullum vocabulum ponas, quod non ex Cicerone sumpseris, quamvis fatue atque insulse loquaris, sine ulla vi, sine ullo acumine, sine ullo pondere sententiarum, dummodo unum illud observes ipsius te Ciceronis fraterculum fore. Similis fatuitas eorum quoque, qui poetarum laudem affectabant, animos occupavit. Nam cum sibi indices quosdam confecissent earum vocum, quibus veteres aliquot poetae usi essent, putarunt se illis aequiparatum iri, dum sedulo caverent, ne quam vocem versibus suis immiscerent, quae non in illis, quos dixi, indicibus reperiretur. Ergo hoc exemplo suo utrique docuerunt, ex omnibus Ciceronianis vocibus stultissimas orationes, ex omnibus Virgilianis pessimos versus posse componi. Neque dici potest, quam haec hominum somnia sibi placeant, quam se circumspiciant, quam se impudenter iis, quos non intelligunt, anteponant. Statium, ait eorum quidam, aut Silium Italicum, tu mihi, aut Lucanum, aut Senecam nominas? Ovidium etiam, cui praeter unum Virgilium, latinorum nemo par fuit; contemnere audent, seque ei anteponere non verentur. Unus etiam, caeteroqui homo eruditissimus, sed illo errore imbutus, Ovidii metamorphosin, divinum poema, & omnibus ingenii, omnibus eloquentiae luminibus omni ex parte collucens, in eum sermonem, quo vulgo nunc utimur, sibi convertendum curavit, ne, si eam latine scriptam attingeret, sinceritatem latini sermonis, quam ex aliis poetis hauserat, contaminaret. Sed hunc quidem excusare quoquo modo possumus: qui cum & doctrinae copia abundaret, & latino sermone perite ac scienter uteretur, hac una in re nimis credulus fuit, aliorumque iudicio

stare

ſtar potius voluit quam ſuo. Iſti non ferendi, qui ab omni eruditione imparati, quaſi ſatis ſit dixiſſe, *ego pulchra poemata pango*, audent ſe cum eis componere, aut etiam eos prae ſe deſpicere, a quorum coquis, aut mulionibus, ſi hodie viverent, ſcribendorum carminum laude facile vincerentur. Horum ego, ſimulatque Iuvenalem mihi in manibus eſſe reſciverint, qui de me ſermones futuri ſint, non ignoro. Iuvenalem interpretatur. Cur non potius Horatium; ſed & tertio abhinc anno quaſi alii poetae deeſſent, Senecae Troadas delegit, quas interpretaretur. Ego vero & in explicandis Senecae Troadibus ita tum me verſatum eſſe confido, ut illius poetae amorem multis incuſſerim: & in huius Satyrae explicatione, ſpero me perfecturum, ut eiuſdem poetae alias quoque cognoſcere cupiatis. Sed ſatis iam verborum factum eſt. Nunc primum exponam argumentum huius Satyrae. Deinde ipſius poetae verba recitabo, quaeque in eis explicatione egere videbuntur, ea diligenter & accurate interpretabor.

Cum annales Taciti explicandos ſuſcepiſſet.

ORATIO XVIII.

Habita Romae III. Non. Novemb.
Anno CIƆ IƆ LXXX.

NEque pars ulla ſtudiorum humanitatis aut amoenior eſt, aut fructuoſior quam hiſtoria: neque ullius gentis hiſtoria eſt, quae cum hiſtoria populi Romani aut magnitudine, aut pulchritudine, aut omnis generis exemplorum copia & varietate contendat: neque ex ingenti ſcriptorum, qui res Romanas litterarum monumentis prodiderunt, numero quiſquam eſt, quem merito quis C.Cornelio Tacito antepenat. Nam ſi nihil eſt ho-

hominis animo iucundius, quam discere; & eorum, quae suapte vi ac natura iucunda sunt, tanto quidque iucundius, quanto laboris ae molestiae minus exhibet: dubitare de historiae suavitate nemo potest, cum scripti genus nullum sit, ex quo aut plura, aut citius & minore animi contentione discantur. Artium praecepta, dum traduntur, molesta sunt; mathematica non plures pulchritudine invitant, quam difficultate deterrent; illa ipsa princeps & Regina artium philosophia nunquam tam multos habuit studiosos sui, ut non plures obtrectatores habuerit: una historia est, quae omnium studia alliciat, aures teneat, animos mulceat; a qua si quis abhorrere se dicat, parum absit, quin ipse se non hominem quidem esse fateatur. Parvulos pueros, in quibus naturae vis maxime elucet, verissimeque perspicitur, nulla re magis quam narratiunculis duci videmus: qui etiam saepe, qui aliquem fabellas narrantem audiant, eas ipsas, quibus cum maxime operam dant, lusiunculas deserunt. Isti superbi ac divites, librorum & litterarum omnium osores, qui sibi e stolido ac supino pulcherrimarum rerum contemptu gloriam quaerunt, ut tamen sic quoque aliquod hominis simulacrum ac vestigium retineant, ab historia non penitus abhorrent. Itaque in illis ipsis quoque atriis, coenationibus, cubiculis, unde aliae omnes litterae omnisque honestas exulat, in mensa tamen aliqua, aut in abaco interdum videas expositos una cum fritillo, & turricula ac tesseris caeteroque instrumento aleatorio, etiam libros, aut historiam aut aliquid historiae utcunque simile continentes. Ut enim mustum bibunt, qui vini veteris acrimoniam atque austeritatem non ferunt: sic pueri, & viri puerorum similes, quia serio scriptae historiae gravitatem severitatemque non capiunt, inanibus se fabulis propter quandam illarum cum historia similitudinem oblectant. Sed supervacaneum est de voluptate, quae ex historia percipitur, pluribus dicere: cum id de suo quisque sensu iudicare facile possit.

Uti-

Utilitas autem quanta ex historiae tractatione capiatur, quis non videt? Mitto iam, quod ille apud Platonem Aegyptius sacerdos Solon dixisse fertur, semper pueros esse, qui vetustatis cognitione careant: illius quidem omnium humanarum rerum moderatricis prudentiae, unde maior vis quam ex historia colligi potest? Non enim avium cantu, aut volatu, non inspiciendis pecudum fibris, non interpretandis hariolorum cantibus futura praenoscuntur: qui cuiusque consilii aut incepti exitus esse soleat, qui diligenter notaverit, atque observaverit, is demum, quid ex quo eventurum sit, optime ac certissime providebit. Quanquam enim non certa quadam & immutabili serie res humanae volvuntur, magnaque earum varietas & inconstantia est, ut hoc ipsum, quemadmodum dicebat Agatho, verisimile sit, multa praeter id, quod verisimile est, evenire: plerumque tamen e similibus similia existunt: neque ulla certior regula est iudicandi, quo quaeque res evasura sit, quam inspicere, quem exitum similia in longinquitate temporis saepius ac frequentius habuerint. Quod si aut temporis hominibus ad vivendum concessi brevitas, aut ipsa vitae ratio pateretur, ut idem homo multa secula, integra mente, integrisque sensibus vixisset; multas provincias obiisset; ad intimas principum virorum de gravissimis rebus consultationes frequenter adhibitus esset; omnium sententias audiisset; rationum, quibus quisque niteretur, pondera ac momenta diligenter expendisset; observasset postea, & notasset diligenter, quid ex quo consecutum esset: quis non incredibilem quandam in eo vigere vim consilii crederet? quis non eius sententiam de rebus gerendis in oraculi propemodum loco ac numero habendam fateretur? Atqui quod natura nobis denegat, praestat historia, ut qui eam diu ac diligenter pervolutarunt, omnibus aetatibus vixisse, omnes regiones perlustrasse, omnibus publicis consiliis interfuisse, omnia, quae unquam contigerunt, praesentes

spectasse,

ſpectaſſe, atque annotaſſe videantur. Nam quod alicubi Ariſtoteles ait, maiorem quandam eſſe poetices quam hiſtoriae cum philoſophia coniunctionem, quod hiſtoria tantum, quid factum ſit, exponat, poetica quid fieri debuerit: id quale aut quomodo accipiendum ſit, alias fortaſſe videbimus. Illud certe & extra omnem controverſiam eſt, & ab eodem philoſopho alibi traditur, in gravibus & ſeriis deliberationibus cum maximus exemplorum uſus ſit, e Poetis quidem petita exempla in vulgus interdum aliquid valere: at apud graves & cordatos viros multo maiorem vim ea, quae ex hiſtoriis ducta ſunt, obtinere. Nam quod Horatius Homerum commendans dicere auſus eſt, quid honeſtum, quid turpe, quid utile, quid inutile ſit, melius eum ac plenius, quam philoſophos docere; id ego de hiſtoria longe verius ac iuſtius dicere auſim. Etenim philoſophi primas rerum cauſſas inquirunt, in praeceptis communibus latiſſimeque patentibus occupantur: ſingula non fere conſiderant. Omnis autem actio, omniſque deliberatio ſingulis in rebus verſatur: neque quiſquam unquam, num bellum gerendum foret, ſed num huic populo adverſus illum hoc tempore gerendum foret, deliberavit. Ut igitur medicus, qui multis aegrotis adſederit, multos curaverit, multis arteriam exploraverit, venam ſecuerit, medicamenta miſcuerit, quid ex quoque accidere ſoleat, notaverit, ſaepe ad medendum utilior eſt eo, qui maiorem quidem rerum medicarum ſcientiam ex Hippocratis libris hauſerit, ſed illa cognitione contentus nunquam hominis aegroti lotium adſpexerit: ſic ad conſultandum melior, qui multa eiuſdem generis ſingularia in hiſtoriis adhibito iudicio notaverit, quam qui ex philoſophorum ſcriptis communia quaedam vivendi praecepta cognoverit. Optandum quidem eſt, ut utrumque adſit: ſed ſi alterutro carendum ſit, malim experientem & exercitatum hominem ſine ulla univerſa cognitione totius generis, quam erudite & ſublimiter

ter de universo genere disputandi petitum, usus & exercitationis expertem. Hunc in schola libentius audias, illum utilius in consilium adhibeas. Sed de utilitate historiae & dicta sunt a me alias multa, & dicentur: & cum quaecunque potuero dixero, semper tamen multa supererunt. Quanto autem populus Romanus caeteris gentibus imperii magnitudine praestitit, tanto historia populi Romani caeterarum gentium historiis antecellit. Nullius populi obscuriora & tenuiora principia; nullius admirabiliores progressus; nullius tanta maiestas, tanta in prosperis rebus moderatio, in adversis animi magnitudo; nusquam & virtutum & vitiorum omnis generis aut plura exempla, aut illustria. Quod si nulla gens est usque eo immanis ac barbara, quae non in rebus gestis Romanorum cognoscendis plurimum operae ac studii collocet. quid nos facere oportet, qui Romae vivimus, qui e Romano coelo spiritum ducimus, qui post tot acceptas clades, tot calamitates, tot strages, a bacchantibus barbaris, ut a petulantibus servis viduae & effoetae iam dominae insultantibus, editas, tam multa tamen illius antiquae virtutis ac maiestatis monumenta quotidie intuemur? An cum tam multos ingeniosos & eruditos homines in remotissimis gentibus natos, tam longinqua itinera suscipere, tantos sumptus facere, tam multis se laboribus ac periculis exponere videamus, si Romam videant; quod ita iudicant se melius ac perfectius historiam Romam intellecturos, si ipsum urbis situm, ipsa moenia, ipsa veterum arcuum, theatrorum, templorum quamvis laceras & disiectas reliquias, illos tot olim nobilitatos victoriis colles viderint: nos, quibus otiosis haec omnia in oculos assidue incurrunt, rerum Romanorum cognitionem negligemus? Quarum per se tanta pulchritudo est, ut etiam si scripta essent horrido aliquo & inculto orationis genere, suapte tamen vi hominum studia excitarent: nactae autem sunt eiusmodi scriptores, qui quamcumque sibi

scri-

ſcribendi materiam ſumpſiſſent, digniſſimi tamen ſtudio propter ipſum ſcribendi genus fuiſſent. Non enim poteſt quiſquam dicere, in ſcriptores rerum Romanarum intuens, cur haec tanta ingenia ſe dignius aliquod ſcribendi argumentum non elegerunt? neque rurſus illud, cur res tam calarae tamque illuſtres, non in aliquos magnitudine ſua dignos ſcriptores inciderunt? Ita rerum magnitudo praeſtantia ingenia evocavit: ſcriptorum praeſtantia rerum magnitudine adaequavit. Quid enim, ut caeteros in praeſens omittam, ipſos modo principes nominem, aut Salluſtio gravius ac nervoſius, aut Livio grandius & uberius, aut Tacito preſſius, prudentius, limatius, omni ex parte perfectius fieri poteſt? Cuius annales quoniam hoc anno, quod Deus fauſtum ac felix eſſe velit, vobiſcum una communi ſtudio evolvere, viamque vobis ad eos facilius intelligendos, ut potero praeire decrevi, pauca mihi quaedam de eo dicenda ſunt, non ut eum laudem; nam cum ipſe ſe ſatis tacitus laudet, ego quoque praeſtantiam ipſius tacitus admirari malo, quam & infantiam meam prodere, & laudes ipſius ingenii culpa deterere: ſed ut iis reſpondeam, qui & Tacitum tanti a me fieri, & me tam diu, tanto ſtudio, ut mihi eius publice interpretandi poteſtas fieret, poſtulaſſe mirantur. Hodiernam autem orationem meam illi ipſi, qui Tacito obtrectant, breviorem reddiderunt. Nam ſi Tacitus mihi laudandus fuiſſet, neceſſe habuiſſem undique conquirere ac colligere, quaecunque veteres a perfecto hiſtoriae ſcriptore exigenda eſſe dixiſſent, ac prolatis exemplis oſtendere, ea omnia Tacitum cumulatiſſime praeſtitiſſe: quod & ſi veriſſime fieri poterat, propter ipſam tamen multitudinem & varietatem arduum ac difficile fuiſſet. Nunc Taciti quidem virtutes melius ac commodius in progreſſu operis ſingulas notabimus: hodie niſi temporis excludamur anguſtiis, pauca tantum quaedam refutabimus ac refellemus, quae in eum temere ab imperitis coniici ſolent: Inprimis

primis autem illud positum sit, quae summa scribentium laus est, eam Tacito ab omnibus uno ore tribui: nullum unquam scriptorem prudentiorem ac consideratiorem fuisse; siccam ac sobriam esse illius orationem, adstrictam verbis, densam sententiis; nihil in ea notari posse diffluens, nihil inane, nihil redundans; singulis saepe verbis singulas sententias contineri. Magna laus, & quae in quo sit, facile ei alias deesse patiaris. Nam ut in iis, quae possidentur, ea plurimi fiunt, quorum exigua moles est, pretium ingens, ut aurum, ut gemmae, ut in cibis ii maxime laudantur, qui minimum detrimentum habent, plurimum succi: ita maximi facienda oratio, quae paucissimis verbis plurimum sententiae amplectitur. Indicat enim, se in pectore non in ore nasci. Haec praecipua orationis virtus, quae ex omnibus scriptoribus latinis in Tacito praecipue cernitur, effecit, ut omnium aetatum sapientissimi quique, qui non inani verborum sono, sed bonitate & gravitate sententiarum ducerentur, praecipuo in honore Tacitum semper habuerint, eiusque assiduam & accuratam lectionem principibus viris omnium utilissimam iudicarint. Neque vero ut id ita esse doceam, illo praecipuo argumento nitar, quod M. Tacitus non Imperator tantum, sed prope singularis exempli Imperator, huius nostri immaginem in omnibus bibliothecis collocari, libros ne perirent, quotannis decies describi, & in archivis civicis asservari voluit: cum se etiam ab eo genus ducere gloriaretur. Vetera illa jam & obsoleta: & exemplorum quae tantopere a temporibus nostris remota sunt, minus magna vis est ad permovendum. Paulus III. P. M. quo nullum sapientiorem senem nostra vidit aetas, Tacitum saepe relegendo contriverat, neque ullum profanum scriptorem aeque libenter legebat. Cosmus Medices, qui primus Magnus Etturiae Dux fuit, homo factus ad imperandum, qui eam, quae vulgo fortuna dicitur, in consilio & prudentia consistere docuit, Taciti libros in

deliciis

deliciis habebat: eorumque lectione avidissime fruebatur. Neque non hodie multi aut Principum, aut eorum, qui de summis rebus a Principibus in consilium adhibentur, eundem studiosissime legunt, & quasi pro magistro quodam prudentiae habent. Nunquid igitur movebimur stultis quorundam vocibus, qui nisi quod ipsi didicerunt, nihil dicendum putant: & quoniam a magistris suis nihil olim praeter Bucolica Virgilii, & paucas Ciceronis epistolas, & orationem si forte aliquam audierunt, ab iis me discedere, & vobis graviora proponere, iniquo animo ferunt? An quisquam vestrum est, qui eo consilio studia sequatur, ut in pulvere scholastico consenescat? Cur igitur ea potius consectemur, quae tantum in scholasticis concertatiunculis inter adolescentulos, aut senes adolescentulis stultiores oblectamento, quam quae olim gravissimis in negotiis emolumento futura sint? Vos vero istos nugatores contemnite, praesertim cum illa leviora aut iam didiceritis, aut, qui ea usque ad taedium inculcent, in omnibus vicis ac triviis obvios quamlibet multos; qui Tacitum interpretari aut possint, aut velint, non multos sitis habituri. Nunc, quae in eo culpari a nonnullis soleant, exponerem, eaque omnia, uti pollicitus eram, refutarem ac refellerem: sed video me longius progressum esse dicendo, quam a principio existimaram. Fefellit me Taciti amor: cuius laudes cum hodierno die tacitus praetermittere statuissem, auferri me postea passus sum, neque mihi potui, ne eas strictim & modice attingerem, temperare. Vereor autem, si longius orationem producere voluero, ne & vobis molestiae sim, & iis, qui post me in hunc locum conscensuri sunt, impedimento. Quare, quae superant; in crastinum, si vobis quoque ita videtur, differam: neque metuam, ne quis me hodie iusto breviorem fuisse dicat. Nam & in his primis velitationibus nostris, iustique cursus ac certaminis quasi prolusionibus brevitas culpari non solet: & verum est, quod ait Varro,

portam itineri esse longissimam. Equos ipsos, ubi diu quieverunt, qui longum iter ingressuri sunt, fatigare primo itineris die non solent. Si tot praestantibus viris, qui huc hodie convenerunt, ut dicendo placerem, consequi fortasse non potui: at certe breviter dicendo, minus ut molestus sim, consequar: Sed utinam, Auditores, utinam & brevis hodie visus sim, & quicunque me unquam audierunt, brevem semper fuisse me doleant. Quanto suavius est, abeuntes dicere, cur hic tam cito desiit? quam abire cupientes, quando tandem hic desinet? Nimio satius est, quod cum fame relinquit, quam quod satietate distendit.

Sequitur in eodem argumento
ORATIO XIX.
Habita Romae prid. Non. Novembr.
Anno CIↃ IↃ LXXX.

QUi me a Taciti interpretatione deterrere cupiebant, quinque praecipue, quae illi obiicerent, reperiebant. Primum quod illorum temporum historiam contexuisset, quibus vetus illa S. P. Q. R. maiestas & amplitudo conciderat, quibus illi paulo ante terrarum domini, acerbissimo teterrimorum tyrannorum dominatu oppressi tenebantur. Non iam amplius Camillos, Curios, Fabricios, Maximos, Laelios, Scipiones, aliaque virtutum, non hominum nomina in historia repertum iri, sed degenerem & oblitum virtutis avitae populum, sed senatum ad servilem adulationem proiectum, sed proposita vitiis, quae quondam virtutibus deferebantur, praemia, sed unius impuri hominis libidinem extincta legum auctoritate dominantem. Quod si vere dictum esset a summis philosophis, principum mores esse speculum civitatis, caeteramque multitudinem ad imperantium exempla componi: quem virtuti locum esse potuisse in

ea

ea urbe, in qua non homines, sed monstra ex omni vitiorum fece ac colluvione concreta regnarent? Melius itaque consulturum esse me studiis vestris, quando Romanam historiam tractare animus erat, si eorum vobis temporum historiam proponerem, quibus populus Romanus foris adversus barbaras gentes, domi adversus vitia perpetuum bellum gerebat, neque caeteros populos bellica magis virtute, quam innocentia & integritate superabat. Abire in mores, quae discuntur in scholis: & ea fere quemque imitando exprimere, quibus legendis audiendisque puer assueverit. Neque deerant, quod equidem valde miratus sum, qui non dubitarent mihi auctores esse, si res sub imperatoribus gestas persequi vellem, ut Suetonium potius, quam Tacitum sumerem: quem ipsi & meliorem Tacito latinitatis auctorem, & nitidiori ac floridiori genere orationis usum dicerent. Erant etiam, qui, quod maximum in historico vitium est, fidem quoque Taciti accusarent quod multa mendacia historiis suis admiscuisset. Neque tamen, quamquam saepe a me orati, ut id facerent, mendacium ipsius proferre ullum poterant; duorum tantum veterum scriptorum testimonio id pervincere nitebantur: quorum Vopiscus aliquando mentitum in historia Tacitum diceret: Tertullianus eum mendaciorum loquacissimum vocaret. Addebant tertio loco, impium ac nefarium esse scriptorem, qui Christianae religioni aperte infensus & inimicus fuisset. Asperum praeterea & insuavem ac spinosum, & cum cuius difficultate ad eruendas sententias perpetuo luctandum foret. Postremo male latine locutum: idque non vulgus modo dicere, sed ipsos etiam praecipuos Taciti amatores confiteri. Cuius igitur libri & corruptissimorum temporum historiam, eamque ipsam neque satis fideliter scriptam, & melius ab alio traditam continerent, & auctoris sui manifestam impietatem proderent, & molesto atque odioso propter obscuritatem

ritatem, & parum latino sermone constarent; caussam esse nullam, cur, tot potioribus omissis, in eo potissimum conficere huius anni curriculum vellem. Ad quae omnia respondere constitui; ne praeiudicata multorum opinio cuiusquam vestrum aut animum avocet, aut retardet industriam. Primum igitur considerandum est, respublicas hodie per quam paucas esse: nullam esse propemodum gentem; quae non ab unius nutu atque arbitrio pendeat, uni pareat, ab uno regatur. Ergo hac saltem in parte propius accedit ad similitudinem temporum nostrorum status ille rerum, qui sub Imperatoribus, quam qui imperante populo fuit. Quo autem quaeque historia rerum nostrarum similior est, eo plura sunt in ea, quae discamus, quae ad usum conferamus quae ad vitam moresque referamus. Quamquam autem Dei beneficio aetas nostra Tiberios, Caligulas, Nerones non habet: prodest tamen scire, quomodo etiam sub illis, viri boni ac prudentes vixerint, & quomodo & quatenus illorum vitia tulerint ac dissimulaverint; quomodo neque intempestiva libertate utentes, vitam suam sine ulla publica utilitate in periculum obiecerint, neque tamen foeda ac probrosa laudantes placere sibi ullam turpitudinem ostenderint. Multa saepe sunt in Principibus, quae vir bonus laudare non potest, tegere & transmittere silentio potest. Ad ea connivere qui nesciunt, & sibi periculum creant, & ipsos Principes plerumque deteriores faciunt. Multi enim, qui vitia sua latere credunt, sponte ea paulatim exuunt, ne detegantur: & dum se bonos haberi putant, boni fiunt. Iidem si turpitudinem suam palam esse videant, iam famae securi, quae palam dici vident, palam quoque faciunt: & famam dum bonam desperant, malam negligunt. Melius autem feret minora & pauciora Principum vitia, qui quomodo olim viri boni ac fortes plura & graviora pertulerint, cognoverint. Quod si quis sub Principibus corruptissimis viros singulari virtute praeditos extitisse non putat,
magno

magno in errore versatur. Vixit sub Tiberio, ut caeteros taceam, Germanicus, cui ego omni genere laudis ne ex illis quidem veteribus Romanis quemquam antepono. Vixit sub Claudio Seneca, & Senecae quamquam fortasse par nemo, similes tamen multi. Neronis aetas multos habuit, quorum virtutem vix ipsius vitia aequarent. Omninoque ita est, ut dicam. Ut palmam aiunt adversus onera, sic virtus adversus vitium contumax surgit: & ut in Aetnae montis cacumine, ubi maxime urit flamma, herbam quoque finitimam maxime virere perhibent, quasi ipsa secum contendente natura, & nolente foecunditatem soli vicinorum ignium ardore superari: sic plerumque ubi maxima vitia dominantur, maximae virtutes erumpunt, quae cum illis certamen suscipiant, &, si superiores esse non possint, non tamen hostibus suis triumphum sine dimicatione concedant. Non igitur, si plerique Imperatores vitiosi fuerunt, idcirco bonis & utilibus exemplis temporum, quibus illi rerum potiti sunt historia caritura est, sed & ipsa improba exempla nos interdum ad virtutem acuent: cautiores certe & consideratiores efficient. Ex illa perpetua simulatione Tiberii, ex illo vultu ac sermone alia omnia, quam quae cogitabat, praeseferente, discemus caute cum Principibus agere, neque semper illorum vultui ac blanditiis fidere. Discemus, quae Principes occulta esse volunt, ea, etiamsi sciamus, nescire, neque altius, quam ipsi velint, in eorum arcana penetrare. Iuvabit in Seiano videre, quam in lubrico sit eorum potentia, qui se malis artibus apud Principes omnia posse rentur: quamque saepe ubi diu in alios contumeliose debacchati sunt, & in praeceps decidant ipsi, & alios in idem exitium trahant. Sic ipsa quoque improba exempla proderunt. Sed de his satis. Istos autem satis mirari non possum, qui, ubi de Tacito agitur, Suetonium nominare audent. Nihil equidem detrahendi studio dicam, longe enim id & ab ingenio & ab consuetudine abhorret mea; neque is scriptor est Tacitus, cui

cui gloria ex aliorum vituperatione quaerenda sit: sed inter eum & Suetonium nimium quantum interest. In Suetonio nihil est, ex quo eius aut prudentiam, aut eloquentiam, aut eruditionem ullam eximiam agnoscas. In Tacito quid horum emineat, ideo difficile dictu est, quia eminent omnia. Suetonium certe nemo unquam veterum aut inter eruditos aut inter disertos nominavit: at Tacitus habitus est aetatis suae sine controversia eloquentissimus, &, quae virtus Demostheni maximam inter Graecos gloriam peperit, quam illi δεινότητα appellant, eam ut propriam & peculiarem Tacito tribuunt omnes. Eloquentissimum quidem illum vocat Plinius: & illud eximium in eo fuisse ait, ut σεμνῶς diceret. At Suetonium S. Hieronymus laudat. Magnum testimonium, si laudat. Non enim sanctitate tantum Hieronymus, sed & eruditione & iudicio praestitit. Quomodo igitur laudat? Eadem libertate scripsisse eum ait Caesarum vitas, qua ipsi vixerunt. Non magna laus, si laus est: sed ego laudem esse non puto. Quid enim laudis habet, cum Caesares in summa licentia atque impudentia vixerint, orationis turpitudine, ipsorum flagitia aequasse, quaeque illi perpetuis tenebris operienda patrarant, ea nudis & praetextatis verbis in lucem & in aspectum hominum protulisse? Itaque nihil apud Suetonium frequentius legas, quam exoletos, & spintrias, & cellarios, & nubentem Neroni Sporum, Doryphoro Neronem; voces etiam, quas in illis flagitiis miserint, quasi haec scire, posterorum interesset: quorum commemoratione non scriptorem modo, sed ipsas chartas erubescere oportebat: cum haec interim ita subtiliter ac particulatim persequitur, ut docere voluisse videatur. In Tacito nihil simile reperias. Talia aut praeterit, aut ita significat, ut odisse & abhorrere videas, non, ut illum alterum, cupide in eis immorari. Inter Vopiscos igitur & Spartianos, & Lampridios & eiusmodi vitarum scriptores Suetonius emineat, illa se iactet in aula, hoc

cae-

caeteris melior, quod aetatis beneficio, melius quam illi latine loquitur: ad Taciti quidem gloriam aspirare, aut se cum eo conferre si voluerit, omnium eruditorum convicio vapulabit. Equidem quod ad me attinet, Suetonii lectionem non minus quam Catulli aut Martialis adolescentibus perniciosam, etiam confirmatae aetatis viris periculosam puto. At mendax est in historia Tacitus. Mitto quod si hoc maxime constaret, eum historicorum more aliquid interdum esse mentitum, non tamen id valde nobis curandum esse arbitrarer. Non enim, quae ab eo narrantur, eiusmodi sunt, ut piaculum sit, quidquam in eis, quod verum non sit, pro vero credidisse. Sed tamen quis eum mendacii accusat? Vopiscus. Quid iste Vopiscus, quid hominis est? Quidam Suetonii similus, longe tamen ab eo distans: qui, cum se aliquem videri vellet, affirmavit, neminem scriptorum, quantum ad historiam pertineret, non aliquid esse mentitum: gloriatusque est, multa se prodidisse, in quibus Livius, Sallustius, Cornelius Tacitus, Trogus manifestis testibus convincerentur. Magna huius, quisquis est, Vopisci felicitas: nemo unquam tam curiose in ipsius mendacia inquiret. Sed tamen quis hoc praestare ausit, iis quae hoc hominis somnium in tam luculentis scriptoribus reprehenderet, veriora esse ea, quae ipse cum suis testibus protulisset? Quis autem unquam historiae scriptor hanc notam effugere potuit? Non tantum apud Theopompum, & apud Herodotum historiae partem dicuntur esse innumerabiles fabulae: sed & ipse Thucydides, qui ea scripsit, quibus interfuerat, mendacii a nonnullis accusatur. *Thucydides quoque*, ait Iosephus libro primo adversus Apionem, *ut multa mentitus, a nonnullis accusari solet: qui tamen accuratissimam rerum temporibus suis gestarum scripsisse historiam videtur*. Aut igitur ne hoc Tacito noceat, aut Thucydidi quoque & Livio & omnibus denique historiarum scriptoribus noceat. At Tertullianus, non ut Vo-

piscus, aliqua Tacitum mentitum esse dicit, sed eum mendaciorum loquacissimum vocat. Hoc loco peto a vobis, ut me, quam potestis, attentissime audiatis. Eadem enim opera & ad id, quod ex Tertulliano adfertur, respondebo, & id, quod Tacito gravissimum obiicitur, diluam: eum religioni nostrae inimicum atque infensum fuisse. Ea in vetustissimis illis verae ac salutaris religionis nostrae proseminatoribus ac propagatoribus pietas fuit, (quae utinam etiam hodie in omnibus nobis esset.) Nihil ut ferrent, nihil auribus acciperent, quod Christianum non esset; quae cum Christiana pietate pugnarent, ea omnia respuerent, reiicerent, aversarentur, exsecrarentur. Tertullianus igitur, qui quaedam apud Tacitum legisset adversus Christum ipsum, Deum ac Dominum nostrum, & adversus Christianos impie dicta, quasdam etiam fabulas, quae tum de sanctissimo viro Moyse, deque religione Iudaeorum, vulgo inter imperitos & veritatis ignaros circumferebantur, ad ea respiciens, Tacitum mendaciorum loquacissimum vocavit: eademque res magnam Tacito apud multos conflavit infamiam. Sed nos si hoc tempore nihil legendum putamus, nisi quod cum Christiana religione consentiat, omittamus sane omnes illos veteres Graecos latinosque scriptores. Exulet a Christianorum scholis Homerus, exulet Hesiodus, & uno verbo omnes antiqui Poetae. Nemo est enim ex illis, qui non Deorum infinitam quandam multitudinem inducat. Nemo Platonem attingat: eius enim studio depravatus est Origenes; & fortassis ex eodem fonte fluxere Manichaei. Nemo Aristotelem legat, qui quae de mundi aeternitate, quae de hominis animo disputat, eis nihil potest Christianae religioni magis esse contrarium. Repudientur Ciceronis cum pleraque alia, tum libri praecipue de fato, de divinatione, de natura deorum: manifesta enim impietatis & ἀθεότητος semina continent. At illi vixerunt antequam Christus nasceretur: ideoque eis facilius ignosci

potest.

poteſt. Primum, ſi opus ſit, docere poſſim, hanc excuſationem non valde ad id quod agitur pertinere. Non enim ſi antiquiores fuerunt, idcirco minus pravas opiniones inſerere in animis legentium poſſunt. Sed demus hoc aliquid eſſe. Tollatur igitur Suetonius: in Nerone enim de Chriſtianis contumelioſe & impie ſcripſit. Non legantur epiſtolae Plinii: oſtendunt enim eum non tantum abhorruiſſe a religione noſtra, ſed etiam iudicia exercuiſſe adverſus Chriſtianos, & eorum nonnullos adhibitis tormentis ad eiurandam Chriſti militiam compuliſſe. Deleatur graviſſimus & utiliſſimus ſcriptor Plutarchus: eaſdem enim, quas Tacitus de Moyſe & Iudaeis fabulas habet. Quintilianum rhetoribus adimamus: contumelioſe ipſe quoque de Moyſe loquitur. Iuriſconſultus Ulpianus: librum integrum ſcripſit de poenis, quibus Chriſtiani afficiendi forent. Philoſophis Porphyrium, Simplicium, Averroem: quis non eorum ſe Chriſtiani nominis hoſtem profeſſus eſt? Medicis Galenum, Hiſtoriarum ſtudioſis Ammianum Marcellinum, Eunapium, Zoſimum: omnes hi alieno a Chriſtianis animo fuerunt, idque ſcriptis ſuis teſtatum ac conſignatum reliquerunt. Quod ſi eos non tamen propterea reiicimus: quid in Tacitum iniquiores eſſe volumus? An quiſquam noſtrum ita infirmus eſt, ut periculum ſit, ne in fide Chriſtiana titubare incipiat, ſi Tacitum Chriſtianum non fuiſſe cognoverit? Doleamus potius illius vicem, & grati adverſus Deum ſimus, qui animos noſtros maiori luce perfuderit. Reſtant duo ex iis, quae Tacito ab imperitis obiici ſolere dixi: quod obſcurus & aſper in ſcribendo ſit, & quod male latine loquatur. Equidem cum iſtos de obſcuritate Taciti querentes audio, cogito quam libenter homines culpam ſuam in alios conferant, quantoque facilius omnia alia accuſent, quam ſemetipſos. Simul mihi venit in mentem ſenis cuiuſdam, de quo urbane Seneca narrat, eum, cum aetatis vitio minus commode

modo oculis uteretur, in quodcunque cubiculum ingressus esset, dicere solitum, illud parum luminosum esse; maiores fenestras fieri oportuisse. Habeo & ipse, utinamque diu habeam, amicum, hominem in primis eruditum, ita senem, ut annos prope iam, quemadmodum ait Iuvenalis, dextra computet. Is cum surdaster aetate factus sit, saepe mecum vero ac serio quaestus est, pravam consuetudinem inolescere: homines quotidie summissius, quam solebant, loqui. Idem hic quoque evenit. Qui ipsi tenebras in oculis circumferunt, obscuritatem Taciti accusant. At asper est, inquit alius: & Alciatus, amicum sibi hominem Iovium laudans, non est veritus vocare historias Taciti senticeta. Eiusdem plane iudicii fuit laudare Iovium & Tacitum vituperare. Nihil tam dissimile, quam inter se hi duo. Non displicere non poterat Tacitus, cui tanto opere Iovius probaretur. Quomodo autem potuit homo tam teneris pedibus tam multa spatia per Taciti vepreta conficere? Nos vero huic molli ac delicato culcitram substernamus & pulvinos rosae ac violae plenos: eique a Deo precemur, ut, quicquid calcaverit hic, rosa fiat. Videre mihi videor meretricem Terentianam in coena pitissantem & dicentem:

asperum

Pater hoc est: aliud lenius sodes vide.

Ferat huc ocyus aliquis calicem mulsi, ut flere pupus hic desinat, & contractam ex Taciti asperitate molestiam levet. Offeramus ei aliquid Iovii, qui se oblectet. Is enim mollis totus est, neque quicquam habet asperitatis illius quae istum in Tacito offendit. Non fluit modo, sed & diffluit. Sic erant olim qui Virgilii versus ut horridos rusticanosque culparent, magisque probarent illa meliora & lenius cadentia;

Berecynthius Attis,

Et raptum vitulo:

nobis caetera recitare enim piget, & ut isti ad asperitatem

pa-

pavent, sic ego ad ineptias nauseo. Infanti melimela: mihi autem misceatur crater ille πικρίζων. Sed istae fatuae de Tacito conquaestiones assecutum esse eum, quod volebat, ostendunt. Imitandum enim sibi Thucydidem proposuerat, eiusque se in scribendo simillimum esse cupiebat. In Thucydide autem & obscuritas & asperitas notatur a Graecis, & utraque inter virtutes illius non inter vitia numeratur. Quamquam enim nuda & perspicua oratio delectat: interdum tamen in scribendo certi cuiusdam generis laudatur obscuritas, quae orationem a vulgari loquendi consuetudine abducens, ex ipsa peregrinitate dignitatem ei maiestatemque conciliat, & attentionem legentium continet. Hoc quasi velum est, quod profanis obtenditur. Sic templa sublustria ingredientes sacro quodam horrore perfunduntur. Asperitas autem illa idem plane est, quod in vino amarities; quae in quo est, id optime ferre vetustatem putatur. Eam Graeci ita esse in Thucydide perpetuam notarunt, ut cum ille in piaculi Cyclonii narratione aliquid ex ea de industria remisisset, Leonem risisse dicant. Sequitur postrema reprehensio eorum, qui cum Tacito caetera concedant, male eum latine locutum dolent: cuius calumniae Andreas Alciatus & Aemilius Ferretus, quorum tamen uterque multum operae ad illustrandum Tacitum contulerat, primi auctores fuerunt. Quod si ipsi tam bene latine scripsissent, quam sibi videbantur, nonnihil fortasse non illorum commoveret auctoritas. Nunc cum uterque eorum nonnulla quidem ita scripserit, ut eadem Venus, eadem Suadela, quae in Bartoli labris sessitaverat, horum quoque labris insedisse videatur: in quibus autem cultiores ac comptiores esse voluerunt, ostenderint tamen, ne quid gravius dicam se aliarum rerum, quam deliciarum latini sermonis, intelligentiores fuisse: quid est, cur quisquam eorum de re, in qua non multum studii posuerant, iudicium magnifaciat? Boni iurisconsulti fuerint, nihil

enim

enim impedio: latinitatis certe non admodum idonei existimatores fuerunt. οὐδ' ἄρα πῶς ἦν. Ἐν πάντεσσ' ἔργοισι δαίμονα φῶτα γενέσθαι. Audacter, dicet aliquis, de talibus viris iudicas. Audacius ipsi de Tacito iudicarunt. Qui autem nos sumus, si omnes in unum conferamur, quicunque hac tempestate latine loqui videmur, ut de scriptore sapientissimo, nato iis temporibus quibus adhuc Romana lingua florebat, (plane enim floruit usque ad Hadrianum,) habito disertissimo aetatis suae, sequius iudicare audeamus? At aliter loquitur, quam aut Cicero, aut Caesar. credo: aliud enim dicendi genus adamarat. Ne Ciceronis quidem temporibus, omnes, qui diserti habebantur, Ciceroniani erant. Multa in Cicerone Brutus, multa Calvus, multa Pollio, quaedam etiam Atticus non probabant. At multis vocibus, multis loquendi generibus utitur, quibus vetustiores usi non erant. Primum quae hac in re culpa est? Non Cicero & multa novavit ipse, & aliis, ut alia novarent, auctor fuit? Cuius est illud praeclare dictum: *Quod Catoni licuit, id cur non liceat Varroni?* Licet huc addas: Quod & illis & aliis licuit: cur non licuerit Tacito?

Ego (ait Horatius) *cur acquirere pauca*
Si possum, invideor? cum lingua Catonis & Enni
Sermonem patrium ditaverit: & nova rerum
Nomina protulerit.

Nobis hodie minor eius rei licentia est, qui latinam linguam non aliunde quam e libris petere possumus. Illi solutiores ac liberiores, quorum etiam nutrices latine loquebantur. Deinde quis hodie pro certo affirmare audeat, cum tanta veterum scriptorum facta iactura sit, ea quae quibusdam apud Tacitum nova videntur, non apud veteres quoque in usu fuisse? Si quis hodie in Germania aut in Polonia natus, qui Italiam nunquam vidisset, nunquam hominem Italum loquentem audiisset, paucos tantum quosdam libros Etrusco sermone scriptos legisset,

eos-

eosque utcunque intellexisset, & omnium vocularum, quae in eis legerentur, indicem confecisset, deinde incideret in aliquem Florentiae natum, & educatum, qui inter cives suos disertissimus haberetur, & eum notare vellet, tanquam male loquentem, quod quaedam diceret, quae ipse in illis paucis libris & in illo suo praeclaro indice non haberet, quis nostrum in tali spectaculo risum tenere posset? Atqui nihilo minor nostra stultitia est, qui in tanta veterum scriptorum disperditione, tam longo temporum intervallo, tanta latini sermonis oblivione & ignoratione, optimae notae scriptores damnare non veremur: quorum coqui & muliones multo melius, quam omnes nos, latine & intelligebant & loquebantur. Sed hunc sermonem nimis in longum duci video. Ego vobis hoc omni adseveratione confirmo, multa in Tacito nova istis videri, quae ex ultima antiquitate repetita sunt, quaeque apud Catonem, Varronem, Sallustium, quaedam etiam apud Ciceronem ipsum leguntur; quaedam fortassis novata, sed ita ut elegantius non potuerint; quaedam parce ex Graeco fonte detorta, quibus oratio ipsius, tanquam modice asperso sale, suavissime condiatur. Et hoc quoque habet simile Thucydidis, in quo Graeci critici quasdam voces antiquas, quasdam ab ipso caussas & novatas notant. Executus sum omnia, quae proposueram. Quod si docui, & Tacitum in pulcherrimo argumento esse versatum, & frustra fidem illius in dubium vocari; neque debere nos absterreri ab eo legendo, quod iniquus Christianis fuerit; & puerile esse, quod quidam de obscuritate ipsius & asperitate conqueruntur, & desipere, qui eum male latine locutum putant: quaeso obtestorque vos, ne oblatam vobis hoc tempore evolvendi praestantissimi scriptoris occasionem, frustra eam fortassis olim desideraturi, amittatis.

Cum pervenisset ad Annalium librum tertium.

ORATIO XX.

Habita Romae III. Non. Novemb. Anno CIƆ IƆ LXXXI.

QUotannis mihi evenire consuevit, Auditores, ut cum post illam solemnem quatuor mensium vacationem, quae nobis ob aestivos calores tribui solet, redeundum est ad munia, torpeat animus, titubet lingua: ut neque, quid dicam, facile reperire possim, &, cum quid reperi, verba quibus id explicem, abdere quodammodo se ac refugere, non, ut prius, ultro se offerre, & suapte sponte fluere ac decurrere videantur. Id si mihi evenit, qui & quadraginta propemodum annos in hoc publico dicendi ac docendi munere versatus sum, & id ipsum tempus, quod ad otiandum conceditur, ita consumo, vere ut dicere liceat, nunquam me minus otiosum esse, quam cum maxime esse licet otioso: quid putatis evenire iis, qui, ut alia omnia maiora habeant, usum quidem certe tantum in dicendo non habent? Neque me fugit hac in re culpam videri aliquam posse etiam ingravescentis aetatis, quae decrescente indies naturali calore, spiritus quoque ipsos torpore quodam alligat, nec corpus modo, sed & ingenium segnius reddit: sed tamen, dum superioris vitae cursum relego, recordor, quod nunc seni contingit, idem fere, iucundum cum aetas florida ver ageret, contigisse. Satius igitur & magis ingenui animi fuerit, culpam nusquam alio derivare, sed, ut Graeci dicunt, αἰτιᾶσθαι τὸ αἴτιον, & fateri illud quicquid incommodi ac difficultatis, non aliunde, quam a nimis diuturna cessatione proficisci. Quid enim? nonne idem etiam adolescentibus evenit? Qui si aut pilae lusu,

lusu, aut armorum tractatione, aut equitatione, aut aliis, quibus aetas sua ducitur, unum aut alterum mensem abstinuerint; ea cum repetunt, primis illis diebus, neque corpus eadem, qua prius, agilitate flectere ac movere possunt: & quibus magistros antea provocabant, ad ea rudes accedere, eaque tum primum discere ac meditari videntur. Qui sermo ob eam caussam a me hoc tempore susceptus atque institutus est, Adolescentes, vos ut commonefaciam, quantum adsiduitas prosit, quantum intermissio noceat. Illa vires aluntur ac gliscunt: hac carpuntur, ac deteruntur. Illa te quotidie paulatim proficere ac progredi sentias: hac non paulatim, sed magno impetu retro referri, & in peius ruere animadvertas. Non enim eadem celeritate discimus, qua obliviscimur. Ut qui ex alto aliquo puteo aquam haurit, ubi magno molimine situlam prope ad os putei evexit, si paulum modo funem laxaverit, it situla, & deorsum concitatissimo lapsu provolvitur; sic qui multis vigiliis, multisque sudoribus aliquam sibi facultatem in hoc studiorum genere comparavit, si tantillum de solita contentione remiserit, pessum it quicquid partum erat, longique perit labor irritus anni. Neque enim subsistere saltem licet, quod, ut in malis tolerabilius foret: simul atque progredi desieris, regrediaris necesse est. Pecunia si otiosa iaceat, ut non crescat, certe non imminuitur, neque quidquam aliud domino perit, quam quod lucri fieret ea occupata. At in artium nostrarum studiis si quam temporis partem languori ac desidiae dederis, non id modo perdis, quod interea discere potuisses: sed bona magnaque pars eorum, quae iam didiceras, evolat. Agricolae, ne continua satione emacient solum, tonsas, ut poeta loquitur, novales alternis cessare patiuntur: agrique, qui hoc modo interquieverunt, uberiores ex se fruges efferre soliti sunt. Alia ingeniorum ratio, nihil ea magis laetificat, quam avidus & inexpletus exactor. Cessatione steri-

rile-

rilescunt. Ergo ut in levioris operae studio proditum est, egregium artificem nunquam solitum praetermittere ullum diem, quin lineam duceret: sic eloquentiae laudem ambienti praecipit M. Fabius, quotidie dicendum esse aliquid, & quidem audientibus doctis. Sed relanguit iam pridem hominum industria; restinctus est vetus ille ad honestas artes ardor animorum, nobiles illae exercitationes, quibus apud antiquos, laudabili aemulatione, iuvenes inter se de consequendo eruditionis ac sapientiae principatu contendebant,ita ex usu & consuetudine sublatae sunt,ut earum vix umbram ac vestigium retineamus. Ut igitur Virgilius ait, minora indies produci hominum corpora, quam antiquis temporibus fuerint, quod & tanto ante Homerus dixerat: ita videmus eruditionem hominum quotidie descrescere,ut illi hodie ordines ducant, qui olim vix in gregariis militibus locum obtinere potuissent. Nam ut illos heroas omittam, Platonem, Xenophontem, Aristotelem Theophrastum, qui mihi videntur immensitate quadam ingenii omnem rerum naturam complexi, non tantum supra aequales suos extitisse sed etiam posteris omnem consequendi sui spem sustulisse: quis post Plutarchum extitit, qui verae ac solidae' eruditionis copia & varietate ita cum eo comparari queat, ut non longissimo intervallo absuturus ab eo sit,quemcunque illi proximum esse volueris? Quem ille poetam veterem,quem oratorem, quem historiae scriptorem non ita triverat,ut edicidisse videretur? Quam philosophiae partem non ita tractaverat, ut nemo postea tantum in una eminuerit, quantum ille in omnibus? Nam quod quidam nuper magni in vulgus nominis, sed non magni pretii medicus in quodam insulso ac ridiculo libro sed dicere ausus est, Plutarchum grammaticum modo, non etiam philosophum fuisse, usus est videlicet ea libertate, quae insanis tribui solet,ut cum quidlibet in quemlibet dixerint, nemo labo-

laboret. Ostendit cerebrum suum, si quod modo illi cerebrum erat, medico eguisse, cum illa scriberet. Sed ut abeam a Plutarcho, quem, sua magnitudo extra telorum iactum posuit, ut qui eum allatrant, canum lunam allatrantium similes esse videantur; eum igitur ut omittam, & paulatim ad tempora nostra propius accedam: quis post Claudium Galenum fuit, qui ad illius aut admirabilem in omni genere doctrinam, aut singularem eloquentiam accesserit? Quis multis iam annis philosophus veterum Aristotelis hypophetarum, Alexandri Ammonii, Themistii, Simplicii, & talium, aut acumen ingenii aut, doctrinae abundantiam, aut orationis dignitatem adaequavit? Qui cum de rebus in naturae obscuritate retrusis ac reconditis ita dissererent, ut se a vulgo quam longissime abducerent, tam multis quasi gemmis multiplicis ac variae eruditionis distinguebant atque illuminabant disputationes suas, ut etiam qui a severitate philosophiae abhorrebant, ipso tamen dicendi genere caperentur. Themistii quidem orationes dum lego, nullum ei sophistarum, qui hoc unum agebant, ut comte ac polite dicerent, antepono. At hodie plerique eorum, qui se pro philosophis venditant, cum ea docent, quae cum didiceris, duplo stultior sis quam prius: tum in dicendo ita sunt hispidi atque agrestes, ut eos illud quicquid est pinguium litterarum, in culina, non in schola, didicisse arbitreris. Adhuc de Graecis loquor: & fuit sane laus haec mundioris ac nitidioris doctrinae perdiu Graecorum propria. Illic elegantiae sedes, litterarum domicilium, museum orbis, eruditionis emporium, Musarum ac Gratiarum omnium augustissimum quoddam sacrarium fuit usque eo, dum misera gens ultione, ut opinor, divina, quia se ab Ecclesiae Romanae obedientia, id est, a Christi iugo subduxerat, ab impurissimo tyranno sub iugum teterrimae servitutis redacta est. Ex illo tempore siluerunt illae lusci-

niae, quae coelum ac terras cantu suo mulcebant; conticuit vocalis ille Sirenum chorus; illi nitidissimi fontes, qui totum hominum genus elegantiore doctrina irrigabant, exaruerunt. Romani & serius attigerunt litteras, & si verum amamus, aliis rebus, melioribus forsitan & praestantioribus, (nihil enim impedio, sed certe aliis,) occupati, minus operae ac studii ad philosophiam & ad totum hoc mansuetiorum artium genus contulerunt. Neque non tamen hi quoque habuerunt suos, qui planum facerent hominibus nostris ad Graeciam hac quoque in parte adaequandam, non tam ingenium quam voluntatem defuisse. Et hac quidem quam dico eruditionis copia & varietate duo praecipue commendantur a veteribus, P. Nigidius Figulus, & M. Terentius Varro. De quibus, quanti fuerint, eo minus iudicare possumus, quod alterius prope omnia, alterius plane omnia scripta perierunt. Tanta fuit in hominibus insequentis aevi socordia, tanta coecitas perversitasque iudicii, ut cum multa studiose ac diligenter conservata sint, quae perire praestiterat, ea perierint, ex quibus plurimum utilitatis percipi poterat. Sed ex iis qui supersunt duos praecipue admirari soleo, philosophum Senecam, & naturalis historiae scriptorem Plinium. Quorum ille cum se Stoicorum sectae addixisset, non tamen caeteras philosophorum disciplinas neglexit, neque Zenone, Chrysippo, Cleanthe, Panaetio, caeterisque suis contentus fuit: nec illos modo maiorum gentium, Democritum, Platonem, Aristotelem, Theophrastum, sed hos quoque minutos, & ut cavillator aliquis vocaverit, patellarios philosophos, Epicurum, Metrodorum, aliosque ex eadem popina, & iisdem hortis, ita versavit, ut quicquid boni ex eorum unoquoque aut ad orationis ornatum, aut ad obscurarum & involutarum rerum intelligentiam, aut ad vitam moresque formandos exprimi poterat, id omne summa diligentia

excer-

excerptum,libris suis aptissime & elegantissime insperserit. Cumque Stoicorum, qui ante eum fuerant,arida,strigosa,& impolita,& quasi dumis ac vepribus obsita haberetur oratio,ipse contra in ea comenda, pectenda,polienda ita exquisitus & accuratus fuit, ut nimius in eo cultus ac luxuries reprehenderetur. Neque ulla magis alia res Quintilianum, gravem alioqui & sapientem scriptorem, adduxisse videtur, ut de Seneca minus honorificum iudicium faceret,quam quod iniquo animo ferebat, immodico illius amore, veteres Oratores iuventuti excuti de manibus, ipsumque, quod ne Seneca quidem voluisset, plerisque iam prae eo sordere Ciceronem. Nam illud alterum hominis somnium, sive Gellium eum sive Agellium vocari placet, qui voluit ipse quoque attollere se, & nescio quid de Seneca loqui, nulla re magis quam contemptu ac silentio refutandum arbitror. Iniuriam facit Senecae, si quis pro eo tam infirmis obtrectatoribus respondendum putat. Illum vero promum condum rerum omnium scitu dignarum, illud receptaculum ingenuarum artium, illum eruditionis Oceanum, C. Plinium, quis unquam satis pro dignitate vel admirari vel celebrare poterit? Qui nullum unquam librum vidit, quem non legerit; nihil cognitu dignum legit, quod non excerpserit; nihil excerpsit, quod non in litteras retulerit. Itaque unum ipsius opus, quod de plurimis extat, naturalis historiae, instar ingentis bibliothecae videri potest. Sed quo admirabilior & praedicatione dignior illorum industria est, eo magis accusanda nostra omnium ignavia: qui tot adminiculis fulti, tanta librorum copia instructi, tot tamque illustribus exemplis ad imitandum propositis, torpemus tamen, & in inerti atque inglorio consenescere otio malumus, quam per illorum vestigia gradientes, explere animos nostros illo suavissimo pastu cognitionis ac scientiae, & quanto homines caeteris animantibus antecellunt, tanto supra vulgus hominum eminere.

Non amamus litteras, Auditores; non amamus ſtudia doctrinae; nihil altum, nihil arduum, nihil glorioſum cogitamus: quod ſi faceremus, iungeremus noctes diebus, noctibus dies, & diſcendi cupiditate incenſi, omnes corporearum voluptatum illecebras, omnem laboris aſperitatem prae doctrina contemneremus. An mercatores opum parandarum gratia, tam multas, tam longinquas, tam periculoſas peregrinationes ſuſcipiunt; domum, uxorem, parentes, liberos relinquunt; ventis, fluctibus, piratis ac praedonibus vitam ſuam committunt; perpetuum prope ſibi exilium indicunt: nos, ſi ita ſapientiam amaremus, ut illi opes amant, ullum eius comparandae cauſſa laborem refugeremus? Venatores in nive pernoctant, famem, ſitim, frigus vigiliam ferunt, cum apris cum urſis, aliiſque indomitae feritatis animalibus de vita ſaepenumero decernunt ac dimicant; nos, ſi quanto illi ad praedam, tanto ad eruditionem ardore ferremur, ullam nobis, ne ad eam perveniremus, difficultatem obſtare pateremur? Inſanum ac libidinoſum adoleſcentem cum ad puellam, quam amabat, aliter pervenire non poſſet, ſingulis noctibus mare illud, quod Europam ab Aſia dividit, natando tranſire ſolitum accepimus. Quod in eo ſtulta & inconſulta cupiditas potuit, ut, dum potiretur amoribus ſuis, nihil tanti putaret: cur idem in nobis amor virtutis ac ſcientiae, ſi eam vere & ex animo amaremus, non efficeret? Ita eſt profecto, ut dicam, Auditores. Nihil amori difficile, nihil arduum, nihil impervium eſt. Neque illi poetae fruſtra alas addiderunt. Volat, ſi quo aliter perveniri non poteſt. Sed amor ſapientiae nullum veſtrum ad oſſa tetigit, nulli veſtrum medullam animae facibus ſuis peruſſit. Quid, quaeſo eſt? quid iſte ſibi quorundam fremitus vult? Aequo animo accipietis iſtam contumeliam, iuvenes, an mendacii coarguere ac convincere me connitemini? Utinam velitis, chariſſima mihi capita

pita. Posse enim scio. Utinam vobis Deus istam mentem immittat, ut quasi coitione quadam ac conspiratione facta, mecum hoc anno contendere instituatis, plus ne ego laboris & operae ad docendum, an vos studii & alacritatis ad discendum conferatis. O insuavem mihi & iniucundam pugnam, si vicero: acceptam & exoptatam, si victus discessero. Habituri autem sumus huius certaminis nostri agonothetam Gregorium Ponteficem modis omnibus maximum: qui, ut Achilles Homericus praemia & victoribus ponit & victis, ita ipse, pro suo erga honestas artes incredibili amore, & vobis si vincetis, & mihi, si vincar, ampla praemia constituturus est. Quamquam ego quidem, dum vos victores videam, nullum mihi aliud praemium posco: plus enim iampridem sum illius in exhausta liberalitate, quam quantum promerebar, consecutus. Tu vero, Paule Foxi, vir & generis nobilitate, & splendore vitae, & dignitatis gradu & virte atque doctrina illustrissime, suscipe patrocinium nostrum. Confirmato sanctissimo seni, & floridissimam hanc iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem vides, tum ipsius virtutis pulchritudine invitatam, tum tuo ac tui similium exemplo incitatam, flagrare studio earum artium, quarum ipse praecipuus fautor est; & me, quamquam aetate iam ad senium inclinata, & quietis aliquid, post confecta tam multa stipendia, postulante, moriturum potius, quam commissurum ut tam prolixae ipsius ac beneficae erga me voluntati, per ignaviam & fugam laboris parum respondisse videar. Ite adolescentes, (iam enim, ut diei tempus est, diutius detinendi non estis,) curate animos, & crastino die hac ipsa hora ad persequendos mecum Taciti annales laeti atque alacres convenite.

Cum interpretari inciperet epistolas Ciceronis ad Atticum.

ORATIO XXI.

Habita Romae prid. Non. Novemb. Anno CIↃ IↃ LXXXII.

LUdere quibusdam fortassis, & devexa iam in senium aetate, caussam minuendi laboris quaerere videbor, qui usque ante hac in gravissimis praestantissimorum scriptorum libris, eorum qui ad me ventitabant, industriam exercere solitus, hoc anno Ciceronis epistolas ad Atticum mihi sumpserim interpretandas. Ita enim vulgo persuasum est, omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac lubricum esse, magisque ad pueriles animos aliquo litterarum gustu imbuendos, quam ad retinenda graviorum virorum studia accommodatum. De qua opinione, vera nec ne sit, quaeremus postea. Nunc hoc dico: si maxime fatear, quaesisse me rationem aliquam, qua, sine ulla utilitatis publicae deminutione, pars mihi laboris aliqua demeretur, qui tamen eo nomine me reprehendat, nimis eum agrestem atque inhumanum fore. Nam cum me populus Romanus hos prope iam viginti annos viderit ita perpetuo mandatum mihi munus obeuntem, nemo ut unquam, qui quidem hanc provinciam sustineret, aut plures, aut graviores scriptores, aut maiori omnium aetatum, omniumque ordinum concursu interpretatus sit: quae invidia fuerit, natu iam grandiorem, minusque indies perferendis laboribus idoneum mollioris ac remissioris operae aliquid sumere? Ut corporum, sic & animorum non eaedem exercitationes omnem aetatem decent. Cursus, lucta, iaculatio, discus, harpastum iuvenilibus viribus ac lacertis conveniunt: senibus apricatio, ambulatio, gestatio, magis congruit.

gruit. Veterani olim,quamquam sub signis haberentur, graviorum tamen laborum immunes erant. Roscius fabularum actor ita excellens, ut ex eo, quicunque artificio aliquo longe praestabat caeteris, in suo genere esse Roscius diceretur: hic ergo Roscius cum ad senectutem pervenisset,incidisse numeros ac cantus, ipsasque remissiores fecisse dicitur tibias. Quod histrioni licuit,cur honestissimarum artium doctori non liceat? His & eiusdem generis aliis argumentis uterer,si,quod huius factum est, mea caussa factum esse profiterer. Sed longe alia mihi mens fuit, cum hoc consilium cepi. Iudicavi paucissimos libros posse reperiri, ad praestandum id, quod a me exigitur, quodque ego omni ope efficere molior, accommodatiores. Certe enim mandatum mihi publice est, ut vos,quantum in me situm est, ad eloquentiam informem. Recte autem & vere dicebat Caesar,delectum verborum esse originem eloquentiae. Idemque multo ante eum Aristoteles docuerat,qui cum elocutionis praecepta Graece traderet, primam illius virtutem esse dixerat, ἑλληνίζειν,id est,Graece ita loqui,ut oratio nihil barbarum, nihil insolens, absonum, peregrinum, habeat, sed & singularum vocum elegantia & earum structura ac collocatione, natam esse in media Graecia ostendat. Qui ergo latina lingua eloquentes esse meditantur, iis hoc primum elaborandum est, ut latine, pure, & quam maxime ex veterum Romanorum usu ac consuetudine loquantur. Nolite autem putare,laudem illam,quae quasi sanctitate,& integritate, ac castimonia latini sermonis continetur, aut parvam aut facile parabilem esse. Cum post restitutas a Medicea potissimum familia litteras, infinita quaedam vis extiterit hominum in omni genere eruditorum, cumque & nostra & patrum memoria homines summis ingeniis praediti tam multam in latine loquendi studio operam posuerint, ut id prope unum operis habere viderentur: paucissimi tamen, quorum scripta non dico sermo-

nis vitiis careant, nam hoc quidem illorum nemini contigit, sed aliquam saltem priscae illius & nativae latinitatis imaginem contineant, extiterunt. Ut Graeci proverbio dicunt, multos esse, qui thyrsum ferant, sed paucos Bacchos: ita multorum falsa quadam latini sermonis specie inducta & oblita oratio est, paucorum latina. Duo in Italia summi viri duces caeteris ad hanc laudem capessendam, & quasi antesignani fuerunt, Iacobus Sadoletus, & Petrus Bembus: qui etiam propter eiusdem studii similitudinem Christophorum Longolium Belgam in deliciis prope atque in amoribus habuerunt. Non ita multo post magno in pretio fuerunt duo huius facultatis praecipui doctores, Patavii quidem Lazarus Bonamicus, in hac autem urbe Romulus Amasaeus: quorum in illo foecunditatem ingenii admirareris, diligentiam & accurationem requireres; in hoc nihil admodum quod ad boni & ex omni parte perfecti doctoris commendationem pertineret, desiderares. Brevi igitur innumerabilis quaedam hominum multitudo per Italiam effloruit, qui illorum exemplo incitati, horum disciplina ac praeceptis exculti, ad hanc bene latine loquendi ac scribendi laudem incredibili studio incumberent: cum & Venetiis Iovita Rapitius & Patavii Benedictus Lampridius, & alii praestantes viri sitienti iuventuti fontes eloquentiae recluderent, & a principibus maximi honores iis, qui latinam linguam egregie praeter caeteros callerent, proponerentur. Et tamen in tanto ardore animorum, tanta ingeniorum contentione atque aemulatione, tantis propositis praemiis nemo adhuc extitit, cui simpliciter & sine ulla exceptione ea laus tribui possit, ut bene latine scripsisse dicatur. Proxime quidem veterum gloriam accesserunt, & ii, quos modo nominavi, & alii satis multi: neque immerito commendati sunt aut is, qui pauca quidem scripsit, sed in scribendo omnium politissimus maximeque limatus, idemque ab omnibus ineptiis remotissimus fuit Ioannes Casa,

aut

aut vir in scribendis epistolis latinis singulari lepore ac venustate praeditus, Paulus Manutius. Qui tamen quemadmodum illud consecuti sunt, ut haec laus vere ac merito propria Italiae haberetur, eique caeterae omnes nationes scribendi elegantia facile cederent: ita illud negari non potest, multos naevos, multasque maculas, quod bona omnium venia dictum sit, illorum omnium scriptis aspersas esse, quae planum faciant, illos vidisse quidem quid optimum esset, & viam quae ad illud ferret ingressos longe processisse: sed longe tamen ab eo, quo intendebant, substitisse. Neque hoc eo dico, ut de summorum virorum gloria quidquam propterea detraham: quos & admiror ipse & ad eorum persequenda vestigia cohortari vos volo; sed ut intelligatis, minime vulgarem esse eam laudem, quam tot ac tales viri, tantis laboribus tantoque studio, plenam tamen ac solidam consequi non potuerint. Nunc quod dicturus sum, nolim a quoquam durius accipi, sed ita potius, ut profectum ab optimo erga vos animo & a singulari quadam mea erga nomen Italicum voluntate. Qui enim in Italia diutius aliquando quam in Gallia, ubi natus sum, vixerim, & iampridem in hac orbis terrarum nobilissima urbe sedes ac domicilium collocarim, facere neque possum, neque debeo, quin & Italiam totam, & praecipue urbem Romam pari ac patriam pietate ac studio colam. Doleo igitur & indignor, cum, quae laus nostra ac patrum memoria, propria, ut dixi, Italorum fuit, ut soli ex omnibus latina lingua perite ac scienter uterentur, eam nunc ita obsolevisse ac propemodum evanuisse video; vix ut iam tota Italia pauci quidam senes, qui eam utcunque sustineant, reperiantur. Interea exterae nationes, & ut vulgo in Italia vocantur, barbarae hanc possessionem gloriae, tanquam a vobis pro derelicta habitam, occuparunt: iamque non obscure latinae linguae usum & intelligentiam migrasse ad se, relicta Italia, gloriantur. Hanc vos tantam indignitatem feretis aequo animo, iuvenes,

venes, ac non potius omnes nervos ingenii contendetis, ut ſtolidam illam agreſtium hominum vobis inſultantium ſuperbiam retundatis? Expergiſcimini, expergiſcimini adoleſcentes, &, ſi quid in vobis Romani ſanguinis, ſi quid avitae virtutis eſt, incumbite ad eam gloriam, quae veſtri generis ac nominis propria eſt, ex alienarum gentium manibus extorquendam. Mihi credite, ſi ſemel penitus imbibatis id perficere, ſi ſocordia & ignavia valere iuſſis naviter opus hoc urgere inſtituatis, ſi frenum, ut dicitur, mordeatis: brevi futurum eſt, non modo ut nuper amiſſa ornamenta recuperetis, ſed etiam ea magnis ac luculentis acceſſionibus locupletetis. Ego quidem, quoniam ad pure & emendate loquendum, quod huius conſilii atque incepti fundamentum eſt, nullius omnino libri lectionem utiliorem, quam epiſtolarum ad Atticum iudicio, quoniam eas latinae linguae ſtudioſis pervolutandas, manibus atque oculis conterendas, ad verbum, ſi fieri poſſit, ediſcendas cenſeo, idcirco earum interpretationem ſuſcepi, nihil veritus eorum ſtultitiam, qui ſpecioſa utilibus anteponentes, ita me, quaſi quiddam huius loci auctoritate inferius ſuſceperim, criminantur. At itidem me ſuperioribus annis, cum Ariſtotelis libros de moribus, cum Platonis libros de Republica, nuper etiam cum Tacitum interpretarer, ita calumniabantur, quaſi omiſſis iis, quae iuventuti utilia forent, ea quaererem ac conſectarer, in quibus oſtentare me, & venditare populo poſſem. Quid iſtis canibus facias? aut quomodo te aliter, quam contemptu, ab eorum latratibus vindices? Praeclare Ariſtoteles, cum idem ab aliis avarus, ab aliis prodigus haberetur, argumento id eſſe, ait, eum liberalem eſſe. Ita iſti, cum me nunc ut nimis ſublimia petentem, nunc ut me iuſto inferius demittentem culpare inſtituunt, ut mihi quidem tum demum medium ſecare videar, efficiunt. Magis me movent exempla eorum, qui memoria noſtra primos ordines in litteris duxerunt: quorum ut quiſque doctiſſimus

mus habitus est,ita plurimum operae in his epistolis collocavit. Nunquam me pigebit eis in libris exerceri, in quibus duo ingentia decora Italiae Petrus Victorius, & Paulus Manutius, acutissimus Iurisconsultus Antonius Goveanus, Sebastianus Corradus,Leonardus Malaspina, lumen & ornamentum Galliae Hadrianus Turnebus, aliique, quos enumerare longum est,ita desudarunt, ut praecipuam sibi materiam gloriae in eis emendandis & illustrandis quaesiisse videantur. Quos si duces non sequerer,unum tamen opponerem,cuius auctoritas frangere,debilitare,obterere,omnes contra sentientium rumusculos posset. Huius enim consilii mei non approbatorem modo & adstipulatorem, sed auctorem, ac laudatorem habeo illum uberrimum disciplinarum omnium fontem Gulielmum Sirletum Cardinalem,cuius auctoritati dum paream,nunquam magnopere,quid alii de me iudicaturi sint, laborabo. Sequitur nunc, ut iis obtrectatoribus respondeam,qui omnem epistolarum lectionem leve quiddam ac prope nugatorium esse aiunt: quo tamquam lacte puerili, non ut solido cibo, etiam grandiores ali debeant. In quibus hoc primum est quod admirer: cum sermonis usum unum de praecipuis a Deo in hominem collatis muneribus esse fateantur, quomodo de scriptione epistolarum aliter sentire possint. Ut enim sermone inter praesentes, ita epistolis inter absentes animi sensa communicantur. Per epistolas mercatura exercetur,qua si careremus innumerabilibus commodis careremus; per epistolas pater cum liberis, vir cum uxore,fratres ac propinqui inter se tum quoque,cum multi inter eos montes multaque maria interiecta sunt,ita colloquuntur,ut una omnes domi esse videantur; per epistolas & indicuntur & geruntur bella, paces componuntur, inter remotissimas nationes constituuntur societates,foedera feriuntur; amicitia, quae condimentum vitae est, quo sublato vita quidvis potius quam vita fuerit,nullo magis adminiculo

quam

quam mutuis epistolis continetur. Itaque si epistolarum usus tolleretur, commercium quoque & naturalis illa hominum inter ipsos societas tolleretur. Sunt ista, dicet aliquis: sed tamen epistolis sua quisque negotia committit; graves & arduae disputationes, & ad quas percidendas doctore opus sit, epistolis mandari non solent. Hoc si quis de toto epistolarum genere dicere audeat, ablegabo eum ad Platonis, Isocratis, Senecae & talium epistolas, quaeramque nunquid illas quoque de rebus vulgaribus & cuilibet sine doctoris opera perspicuis scriptas putet? iubebo inspiciat illam, quae a Cicerone ad Q. Fratrem in Asiam missa est: qua vir non eloquentissimus tantum, sed etiam tractandae Reipublicae peritissimus omnia complexus est, quae praestari debent ab iis, qui magnis provinciis summo cum imperio praesunt. Nam illo quidem argumento vix in tam levi caussa utendum puto, quo praecipua religionis nostrae mysteria a sanctissimis illis aeternae veritatis doctoribus, qui nobis ad adipiscendam viam, qua iretur in coelum, facem praetulerunt, epistolis inclusa sunt. Quisquamne ita impie temerarius est, ut, cum illorum procerum, Basilii, Nazianzeni, Cypriani, Ambrosii, Hieronymi, Augustini, Gregorii & similium epistolas si minus legerit, extare tamen audierit, totum epistolarum genus contemnere audeat? At in his Ciceronianis nihil simile; scripta enim sunt de rebus fere domesticis ac familiaribus simplici & sponte fuso dicendi genere, ad hominem usu domestico & intima familiaritate coniunctum. Hoc si faterer, tamen eas dignas, quae diligenter & accurate legerentur, esse contenderem. Vere enim hoc sapientissimus scriptor Xenophon principio eius libelli, qui Convivium inscribitur, scriptum reliquit, magnorum virorum non seria tantum, sed & ioca cognoscere operae pretium esse: quod ex his quoque utilissima ad vitam exempla capiantur: Narrat alicubi Horatius, Scipionem & Lelium interdum discinctos, dum olus decoqueretur,

ludere

ludere & nugari: Cicero etiam legendis ad Lucrinum conchis & umblicis animum relaxare solitos. Qui nostrum non quolibet pretio emat, ut interesse talibus ludis queat, & eas fabellas audire, quibus tales viri inter se iocabantur? Praeclare Plutarchus in Alexandro, *Non*, inquit, *ut quaeque maxime illustris actio est, ita maxime ingenium hominis patefacit: imo vero interdum exiguum aliquod factum dictumve, aut iocus aliquis magis detegit hominis mores, quam urbium expugnationes, & pugnae, in quibus multa hominum millia ceciderunt.* At cum principes viri publicis se negotiis subduxerunt, & exclusis admissionibus, paucos quosdam deligunt, quibus cum libere ac familiariter iocentur, invidemus iis, qui admittuntur ad interiores illorum sermones, eosque beatos esse, ac coelum digito contingere putamus: nos si ad Ciceronis & Attici arcana penetrare, eosque nunc iocantes nunc inter se qua publicis, qua domesticis de rebus colloquentes audire liceat, parvi id esse ducemus? Sed longe aberrant a vero, si qui tantum domesticos, & familiares iocos his epistolis contineri putant. Historia illorum temporum, quibus imperium orbis terrarum immutatum est, & vel eversa, vel certe conversa ea respublica, quae ita bonis legibus atque institutis fundata erat, ut in perpetuum duratura videretur, non aliunde melius quam ex his libris percipi potest. Tum praeterea Ciceronis admirabilis prudentia, & scientia Reipublicae tractandae nusquam se magis quam in his epistolis prodit. Quod ne quis me temporis caussa confingere arbitretur, praestantis viri & illorum temporum aequalis Cornelii Nepotis verba ipsa recitabo, quibus suum de illis iudicium posteritati contestatum ac consignatum reliquit. Qui in Attici vita cum inter Ciceronem & Atticum summam coniunctionem animorum fuisse dixisset: *Ei*, inquit, *rei sunt iudicio, praeter eos libros, in quibus de eo facit mentionem, qui in vulgus sunt editi, sexdecim volumnia epistolarum ab consulatu eius usque ad extremum tempus ad*

Atticum

Atticum missarum : quae qui legat, non multum desideret historiam contextam eorum temporum . Sic enim omnia de studiis principum, vitiis ducum, aemulationibus in Republica perscripta sunt, ut nihil in iis non appareat : & facile existimari possit, prudentiam quodammodo esse divinationem . Non enim Cicero ea solum, quae vivo se acciderunt, futura praedixit, sed etiam, quae nunc usuveniunt, cecinit ut vates. Haec Nepos, cuius non vanam esse praedicationem, res ipsa quotidie ostendit. At eas caussas, quas attuli, cur in his epistolis mecum pervolutandis cupide versari debeatis, accedit haec quoque, quam, dubitavi equidem num adferre deberem, ne vineta mea, ut aiunt, caedere, & ab ea ipsa facultate, cuius opinio, falsa fortasse, (neque enim impedio,) sed opinio tamen, ad aliquam me provexit hominum famam, quippiam detrahere viderer. Sed vincat veritas, quae aliis omnibus rebus praeponderare debet, praesertim cum de commodis vestris agatur. Hodie adolescentes, si verum amamus, omnis prope usus eloquentiae praeterquam in scribendis epistolis, ita de medio sublatus est, ut nec vola nec vestigium appareat. Dominabatur olim in iudiciis: regnabat in consultationibus: vincebat fere ea caussa, quae eloquentiorem patronum nacta erat.

Sed haec prius fuere: nunc recondita,
(Ut de phaselo ait Catullus,)
Senet quiete .

Iudicia, Romae saltem, ita exercentur, ut in eis nullus plane locus eloquentiae sit. In deliberationibus de magnis & seriis rebus, quid quisque dicat, non quam ornate dicat, attenditur. Recte omnino, neque enim negari potest: sed tamen isto modo magna disertis hominibus subtracta materia est. Eloquentia, quasi aetatis beneficio immunitatem consecuta, iussa est oblectare se in his nostris scholasticis ac pulverulentis disputationibus, in sacris concionibus, quae ad populum habentur, & interdum in gratulatio-

lationibus, quae fiunt ad Principes, aut in eorum funeribus exornandis. Ita ex illis tribus Aristotelis dicendi generibus solum epidicticon, quod olim minimi pretii habebatur, in usu relictum est. Mansit tamen illud, ut, qui bene, id est, tum diserte, tum prudenter, & ad res, ad personas, ad tempora, accommodate epistolam scribunt, facillime ad intimam principum familiaritatem perveniant, & ad maximarum rerum tractationem adhibeantur, maximis plerumque honoribus augeantur. Hac facultate cum alii, tum Iacobus Sadoletus, & Petrus Bembus viam sibi ad dignitatem summae proximam munierunt. Nolo de viventibus dicere, ne aut adulari videar, aut aliter eos laudem, quam ipsi fortasse laudari se volunt. Vos adolescentes, (vestra enim res agitur, & satis iam verborum factum est,) adiuvate attentione vestra industriam meam: & mihi hoc credite, integritatem latinae linguae, cognitionem antiquitatis, prudentiam in rebus gerendis, ex nullo Ciceronis libro posse a vobis melius aut facilius, quam ex ex his epistolis comparari. Cuperem, Paule Foxi, vir non tantum in primis illustris, sed ad illustrandum hoc seculum nate, novo quodam & minime vulgari modo tibi, quem nihil obsoletum, nihil vulgare delectat, gratias agere, quod talis tantusque vir, omissis negotiis, quibus assidue distineris, honoris mei caussa, hodie, multum deprecante me ne id faceres, huc tamen venire volueris. Sed cum animum in omnes partes versavi, nihil, quod te dignum sit, excogitare possum. Tacebo igitur, & hoc toto genere gratiarum actionis supersedebo. Nisi forte hoc ipsum novum quoddam gratias agendi genus est, cum is, qui beneficium accepit, magnitudinem illius verbis a se coaequari non posse confitens, conticescit.

 (o)

Repe-

Repetiturus libros Aristotelis de moribus.

ORATIO XXII.

Habita Romae prid. Non. Novembr. Anno CIↃ IↃ LXXXIII.

PRimum quidem Deum immortalem veneror, Auditores, ut si hos viginti annos, quibus huic muneri praefui, pro singulari erga me populi Romani charitate ac benevolentia, proque maximis in me cum aliorum Pontificum, tum praecipue Gregorii XIII Principis immortalitate dignissimi beneficiis, eo semper animo fui, ut de utilitate vestra non minus saepe quam de mea cogitaverim, ut nunquam rationes meas vestris antepofuerim, ut semper eam docendi rationem tenere studuerim, non quae aut minus laboris aut plus ostentationis habitura, sed quae vobis plus verae ac solidae eruditionis paritura videretur: ita me, quod reliquum est aetatis, in eiusdem muneris procuratione placide ac tranquille exigere patiatur; deinde autem ut vobis omnibus inspiret amorem erga honesta studia, & cupiditatem ea in isto aetatis flore discendi, quae vobis aliquando tum privatim, tum publice & utilitatis & dignitatis plurimum allatura sint. Quod cum peto, non tantum vestra, sed etiam mea caussa peto. Nam cum quietis ac tranquillitatis meae, cuius & semper natura amans fui, & hac ingravescenti aetate quotidie magis indigeo, magna pars in eo posita sit, ut a vobis attente ac libenter audiar: non dubito, quin id facile impetraturus sim ab iis omnibus, qui ipsi prius a se, ut se ament, neque unquam per ludibrium & pervicaciam animi & suis & alienis commodis obstare cupiant, impetrarint. Quam spem cum de vobis huius annui curriculi nostri principio, ut si unquam alias, aut potius maiorem

quam

quam unquam alias, animo perceperim: obsecro obtestorque vos, Auditores, ut vel mea caussa, vel vestra, vel etiam tot virorum dignitate praestantium, quos hodierno die huc convenisse & industriae meae iudices atque arbitros & modestiae vestrae testes ac spectatores futuros videtis, eam unius horae attentione ac silentio comprobetis. Etenim qui pulcherrimos & a me semper in prima commendatione habitos libros Aristotelis de moribus ad Nicomachum, quos vicesimo abhinc anno ex hoc ipso loco interpretari coepi, nunc denuo (quod Deo volente ac propitio fiat) interpretari constituerim, cum sciam hoc consilium meum non prius quam hesterno die plerisque vestrum notum esse potuisse; ideoque multos esse, qui non modo meditati ac parati, ut par est, huc venire, sed vix libros sibi prospicere potuerint: decrevi hodie, quae illorum librorum propria sunt, non attingere, sed universe ac communiter de tota studiorum nostrorum ratione disserere, & quaerere, verane an falsa sint ea, quae plerique putant de caussis, cur hodie neque tam docti, neque tam diserti homines, quam olim fuerunt, reperiantur. Saepe enim interfui querelis eruditorum & ingeniosorum hominum, qui de temporum nostrorum infelicitate quererentur: quod cum & ingenia nihilo quam antiquitus deteriora sint; & aliis maioribus & magis arduo ac difficiliore in loco positis virtutibus, aetas nostra facile vetustatis gloriam aequaverit; siquidem & rei militaris ductandorumque exercituum & reipublicae in pace atque otio tractandae scientia, satis multi memoria nostra, qui nulli veterum cederent, extiterunt: hac molliore, ut videtur, & parabiliore eloquentiae & eruditionis laude, nemo prorsus exoriatur, qui antiquitati controversiam facere audeat; sed praeclare secum actum esse ducant, si qui hoc tempore multo sudore multisque vigiliis hoc consecuti sunt, ut a veterum praestantia non longissime abesse videantur. Atque illud quidem facile conveniebat inter omnes,

non eandem esse diligentiam in hominibus nostris, quae in veteribus illis, quos admiraremur, fuisset; merito abesse nos ab illorum gloria, quorum non imitaremur industriam, labore venalia esse praeclara omnia; inique facere qui industriorum praemia peterent otiosi; neque esse quod quisquam nostrum sibi blandiretur, aut cuiusquam e nostris studium & diligentiam cum illa veterum pertinaci & indomita discendi cupiditate contenderet. Illos incensos & inflammatos amore doctrinae, omnibus sibi aliis voluptatibus interdixisse, rei familiaris curam abiecisse, cibo, potu, somno sapientissime abstinuisse, omne sibi tempus perire ratos, quod non in studio poneretur, non modo valetudinis dispendio, sed ipsius vitae periculo bene emi putantes, quod tam ferventer adamassent. Nos quod somno, quod voluptatibus, quod avaritiae, quod ambitioni temporis superest, collocamus in litteris: & cum quidvis potius agamus, miramur, impares esse nos iis, qui hoc unum agebant. Memoriae proditum est, cum populus Atheniensis decreto cavisset, ut capite lueret, si quis Megarensis pedem in Astu intulisset, Euclidem qui indidem erat, Socratemque ante id decretum audire coeperat, cum sermonibus illius carere nollet, quotidie, cum advesperasceret, tunica longa muliebri indutum & versicolore pallio amictum, capite atque ore velato, Megaris Athenas ad Socratem commeare, & sub lucem eodem ornatu ad suos redire solitum. Tanti putabat studiosissimus adolescens aliqua saltem noctis parte Socratem audire, ut ea de caussa & singulis noctibus amplius quadraginta milia passuum conficere, & vitam suam in apertum discrimen exponere non vereretur. Mirum non est tanto nos inferiores esse doctrina, quanto doctrinae amore inferiores sumus. Sed de neglectu bonarum artium & de illo quasi torpore ac veterno, qui iampridem iuvenum nostrorum animos occupavit, & dixi saepe alias, & dicturus sum; si forte dicendo eum excutere & aliquos eorum, qui

me

me audient, excitare ad vigilantiam possim. Alteram caussam esse dicebant, quae profectus nostros impediret; quod multo durior ac difficilior esset nostra, quam veterum, conditio. Illi enim eum sermonem, quo in discendis tractandisque bonis artibus usuri essent, a nutricibus cum lacte bibebant, a populo condiscebant, neque aut Atheniensibus ut Attice, aut Romanis ut Romane loquerentur sudandum; neque aut consulendi magistri aut libri pervolutandi erant a poetis, quorum lectione puerilis aetas oblectari & ad humanitatem informari solebat, & in quibus interpretandis nullum fere aliud grammaticorum munus erat quam ut fabulas explicarent, & aliquas, si forte, peregrinas voces, quas illi glossas vocabant, & interdum genera quaedam dicendi abstrusiora, & a vulgari loquendi consuetudine remotiora indicarent: ab eis igitur, prout cuiusque ingenium aut voluntas ferebat; aut ad politicos sive rhetores deducebantur; aut imbuti prius mathematicis disciplinis ad dialecticos, & ad physicos sese applicabant: & verborum cura liberi ac soluti; ad res modo ipsas intelligendas ac pervidendas omnem industriam ac diligentiam conferebant. Qui eloquentiam adamarant, iis theatra, iis forum, iis curia pro schola; qui caussas disertte agebant, qui ad populum verba faciebant, qui sententiam de publicis negotiis dicebant, pro magistris erant; unum aliquem ex eis deligebant, quem colerent, quem sectarentur, cuius ad exemplum se conformarent, cuius consuetudine & disertiores fierent & sapientiores. Nos non unam, sed duas peregrinas linguas discere cogimur, neque peregrinas modo, sed iam pridem extinctas quodammodo, ac sepultas. Nam si aliqua urbs, aut aliqua gens esset, in qua vulgo homines graece latineve loquerentur: mitteremus eo pueros nostros, ut cum a teneris unguiculis sermonis usum combibissent, grandiusculi de rebus modo ipsis cogitarent. Nunc nobis diutius luctandum ac sudandum est circa

 prin-

principia, & in ipsis, ut ita dicam, carceribus, quam priscis illis, ut a carceribus ad metam pervenirent. Nobis antequam latine aut graece balbutire possimus, multa cura, multis vigiliis, multis magistris opus est, & iis plerumque magistris meliorum inopia utendum, qui ad id, quod se docere profitentur, aliis ipsi magistris indigerent. Ita quam illi facultatem ac copiam sine ullo labore a matribus & a nutricibus, & a populo hauriebant: eius nos ut umbram aliquam consequamur, meliorem aetatis partem in eo consumere cogimur. Itaque gravis illa conquestio, qua nobilis olim poeta Lucanus usus est in deploranda bellorum civilium calamitate.

Heu quantum terrae potuit pelagique parari,
Hoc quem civiles hauserunt sanguine dextrae;

ad nostra quoque studia non inconcinne accommodari potest. Sic enim & nos dicamus licet. Heu quantum rerum ac sapientiae parari potuit eo labore, qui necessario nobis ad intelligentiam usumque linguarum capiendus fuit. Haec una ratio tantum apud nonnullos potuit, ut publice persuadere conati sint, inutile esse totum illud studium, quod in graecis ac latinis litteris poneretur; sua cuique lingua philosophandum, ut & illi fecissent. Non enim Democritum, Platonem, Aristotelem aut Hebraeorum aut Aegyptiorum sermone in disputando aut in scribendo usos esse: sed eo, qui popularibus suis notus esset; neque Demosthenem Persica aut Macedonica, sed Attica lingua habitum eloquentem; meram insaniam esse tantum operae ac temporis perdere, ut eum sermonem intelligamus, eoque utamur, quo uti homines multis ab hinc seculis desierunt. Ne Demosthenem quidem aut Ciceronem curasse, illum, quomodo Cecropis aut Thesei, hunc, quomodo Evandri aut Romuli temporibus cives sui locuti essent; suae quemque non gentis modo, sed & aetatis sermone, contentum esse oportere. Addebant id eo facilius factu esse hominibus Italis, quod praeclara illa Grae-

corum

eorum latinorumque monumenta iam pleraque omnia in eam linguam, qua vulgo utimur, conversa essent: ut illo peregrinitatis quasi cortice ac putamine detracto nucleis vesci, & ut osse confracto succum ac medullam ipsam exsugere liceret. A qua opinione quoniam ita dissentio, ut avocandis a graecae ac latinae linguae studio adolescentibus ipsa fundamenta disciplinarum convelli ac labefactari putem; neque ullam pestem praesentiorem, aut ullum certius exitium omnibus ingenuis artibus adferri posse arbitrer, quam si linguae illae, quae quasi sacraria quaedam earum fuit, negligantur: exponam hoc loco breviter caussas iudicii mei, efficiamque, si potero, ut linguas quidem illas omni studio dignissimas esse, sed multa hoc tempore in earum tractatione peccari, liquido intelligatis. Duae praecipue mihi quidem caussae esse videntur, Adolescentes, cur & graecam & latinam linguam amare, & in earum utraque praecipuum studium ponere debeamus. Una, quod graece & latine, graece quidem & plures & praestantiores, sed tamen latine quoque sat multi, eiusmodi viri scripserunt, ut propter admirabilem quandam sapientiam, (qua illi tanto supra caeteros mortales floruerunt, ut aliarum gentium homines cum eis collati, idiotae quidam & agrestes fuisse videantur,) dignissimi sint, ad quos intelligendos omnis ab omnibus elegantioris ingenii hominibus opera conferatur. Nam si Platones, Xenophontes, Aristoteles, Theophrastos, addo huc etiam Plutarchos, Galenos, sed quo plures nomino, eo plures occurrunt digni qui nominentur, si tales etiam viros Italia extulisset, qui cogitationes suas perscripsissent eo sermone, quo vulgo Italia utitur: non ego quidem propterea ne sic quidem veteres illos sapientes patres ac duces negligendos dicerem; sed tamen aequiore animo ferrem, si quis graeco sermone accuratius discendo supersedere vellet. Nunc cum domi nata & vernacula omnia tanto iaceant infra illorum dignitatem, quanto imae maximeque

depressae convalles infra editissimorum, coeloque, ut poetae loquuntur, minantium montium cacumina: quis iste tam mollis ac delicatus, quis tam ab omni vera pulchritudine aversus est, qui laborem non maximum neque fortasse tantum, quantus vulgo putatur, ad illos maximos viros intelligendos capiendum neget? Quod & ipsum de vetere latina lingua dictum accipi volo. Nam ita me ille amet omnium praepotens Deus, Auditores, ut ego vobis de meo sensu libere atque ingenue loquar. Si ex latinis scriptoribus neminem haberemus praeter Ciceronem, Virgilium, Senecam, Livium, Plinium, Tacitum; & constat multos esse alios, qui in idem album referri queant: sed si eos solos haberemus, iusta tamen mihi caussa videretur, cur ad eos intelligendos linguam latinam avide disceremus. Nunc accedit alia longe gravissima, quae nos incendere utriusque studio debeat. Nam cum earum linguarum, quarum usus eruditis cum vulgo communis est, unaquaeque & certis & angustis limitibus circumscripta teneatur, harum de quibus agimus usus toto propemodum terrarum orbe diffusus est. Italice loquentem soli Itali intelligent: qui tantum Hispanice loquatur, inter Germanos pro muto habebitur; Germanus inter Italos nutu ac manibus pro lingua uti cogetur; qui Gallico sermone peritissime ac scientissime utatur, ubi e Gallia exierit, saepe ultro irridebitur; qui graece latineque sciat, is quocunque terrarum venerit, non intelligetur tantum, sed apud plerosque admirationi erit. Atque haec caussa vel maxima est, cur graece aut latine potius, quam italice aut gallice scribere, quicunque id egregie praestare possunt, debeant. Nam qui scribunt, aut utilitatem publicam, aut gloriam suam sequuntur. Si utilitatem publicam: certe multo pluribus proderunt, si ea lingua scribant, quae apud omnes gentes, quibuscum modo aliquid nobis usus aut commercii est, intelligatur. Gloriam quoque suam longius, latiusque diffundent, si ea scribant-

quorum,

quorum pulchritudo ab omnibus populis ac gentibus percipi queat. Ut igitur peregrinantibus optabile esset, reperire genus aliquod nummorum, cuius eadem apud omnes aestimatio esset; multoque libentius uterentur iis, quam illis, qui tertio aut quarto quoque die, cum detrimento & cum molestia mutandi sunt, cum ibi tantum utiles sint, ubi imperat is Princeps, cuius in ditione cuduntur: ita nemo non videt, quanto commodius sit, uti ea lingua, quae in omni gente ac natione reperit aliquos, & quidem non ex fece vulgi, sed ex quaque honoratissimos quosque, a quibus sine interprete intelligatur, quam iis, quae simul atque pedem ex hac aut illa provincia extuleris, alios atque alios interpretes requirunt. Quomodo ex hac florentissima & nobilissima urbe in omnes terrarum partes, quomodo ex omnibus terrarum partibus in hanc urbem legationes mitterentur, si aliam linguam, quam eam, cuius apud suos publicus usus est, nemo didicisset? Quomodo in illo augusto ac sacrosancto Cardinalium collegio de gravissimis rebus, & quas saepe iis solis notas esse expedit, qui sententiae dicendae ius habent, deliberaretur, si quot ex nationibus consessus ille constat, totidem interpretes adhibendi forent? Qua in re maiorem latinae quam graecae linguae utilitatem esse fateor: intelligitur enim a pluribus. Itaque ad usum latina potior est; ad doctrinae copiam graeca. Argumenta, quibus nituntur, qui contrariam sententiam tuentur, infirma prorsus & imbecilla sunt. Aiunt, veteres illos, qui tanta in admiratione sunt, sua quemque lingua philosophatos. Ego autem ita respondeo: si illis quoque temporibus lingua aliqua fuisset communis omnium, qui ubicunque essent, eruditorum, ignota caeteris, quales hoc tempore graecam & latinam esse constat: non est dubium, quin ea potius cogitationes suas explicaturi fuerint, quam ea, quae vulgo quoque communis esset. Nam ut Poetae vulgus sibi invisum esse profitentur: ita ipsi quoque ad mysteria phi-

losophiae turbam admittendam non putabant; ideoque obscurabant ea de industria, alii numeris, alii allegoriis, alii tenebroso quodam dicendi genere, ut ostenderent se sapientiae tantum studiosis scribere: quae caussa fuit Aristoteli, cur libros quosdam suos & editos esse, & non editos diceret. Aiunt graecam latinamque linguam iampridem mortuas esse. Ego vero eas nunc demum non tantum vivere & vigere contendo, sed, si in translatione perstandum est, firma valetudine uti, postquam esse in potestate plebis desierunt. Quamdiu enim populari imperio regebantur, id est, quamdiu penes populum erat, ut ait Horatius, arbitrium & ius & norma loquendi, assidue agitabantur, fluctuabant, nihil habebant certum, nihil stabile; unum seculum eodem vultu durare non poterant: nunc ex quo ad optimates, ut ita dicam, redactae sunt, & certis a scriptoribus petuntur, certis regulis ac praeceptionibus continentur, multis iam seculis fixae atque immutabiles permanent. Si in vulgi potestate mansissent, hodie Ciceronem non intelligeremus: quemadmodum ne Ciceronis quidem temporibus intelligebantur ea, quae regnante Romulo aut Numa scripta erant; immo vero ipsas XII. tabularum leges pauci, qui intelligerent, reperiebantur. Et videmus, quae vulgari lingua abhinc quadringentos aut quingentos annos scripta sunt, hodie non intelligi.

Ut sylvae foliis (ait Horatius,) *pronos mutantur in annos*
Prima cadunt: ita verborum vetus interit aetas,
Et iuvenum ritu florent modo nata, vigentque.

Illae igitur linguae quotidie moriuntur, quotidie nascuntur, quae pendent ex libidine imperitae multitudinis: quas autem ex populi servitute eruditorum usus vindicavit, illae non vivunt tantum, sed immortalitatem quodammodo & immutabilitatem adeptae sunt. At quod temporis in linguis discendis consumitur, melius rebus ipsis cognoscendis impenderetur. Hoc argumentum ita demum aliquid valeret, si ab aliis scriptoribus verborum elegantia,

ab

ab aliis rerum cognitio peteretur. Nunc ita nobis a Deo consultum ac prospectum est, ut qui graece latineque politissime scripserunt, iidem etiam sapientissime scripserint: ut non ab aliis verba, ab aliis rerum cognitionem petere oporteat; sed utraque ex iisdem fontibus eodem tempore haurire liceat. At omnia aut e graeco sermone in latinum, aut etiam ex utroque in eum, qui laniis quoque & salsamentariis notus est, conversa sunt ita, ut aut neutro illorum opus sit, aut certe altero tantum. Heu me miserum. Cur non huius loci consuetudo fert, ut possim, quantum cuperem, arbitratu meo dicere? Quomodo ego istos acciperem, qui interpretibus fidunt? Sed quando id facere temporis angustiae prohibent, polliceor vobis, me, quae dabitur dicendi occasio, in hoc argumento versaturum esse, & ostensurum, quam necesse sit in crassissima rerum ignoratione perpetuo versari eos, qui praesidio interpretum freti graecae ac latinae linguae studia negligunt; simulque indicaturum, quibus in rebus a plerisque in studiorum caussa peccetur, quaeque verae caussae sint, cur aetas nostra tantopere veteribus cedat. Vos, Auditores, efficite, ne vobis prior illa caussa, quam dixi, torporis ac negligentiae noceat. Afferte huc amorem doctrinae: afferte diligentiam & attentionem. Ego, ut quotidie vobis res attentione dignae affatim suppetant, providebo. Idque eo magis, quod in his Ethicorum libris tantum usque a puero studii posui, ut nisi aliquid expectatione vestra dignum praestitero, recusare non debeam, qui huius loci amplitudine parum dignus habear. Vos vero, ornatissimi viri, ignoscite, si, quod a vobis tam benigne auditus sim, ne gratias quidem vobis agendas putem. Nam sive oratio mea vobis molesta fuit, eo molestior erit, qua eam longius protraxero; sive quod magis cupio, quam spero, iucunda, videor iam vobis gratiam aliqua ex parte retulisse.

Cum

Cum in libro I. de Moribus Aristotelis pervenisset ad locum cap. III quo Iuvenis negatur idoneus esse auditor Politicae.

ORATIO XXIII.

Iam addita e Commentar. in Ethic. Arist.

ANcipiti hodie & periculoso ac lubrico versamur in loco. Nam cum Aristoteles ab auditione huius philosophiae uno verbo adolescentes arcere ac summovere videatur: vix videmur vitare posse unum de duobus incommodis, quin aut summi magistri auctoritatem non tantifacere iudicemur, quanti eam fieri ab omnibus par est; aut quasi ver tollamus ex anno, ita omnem florentem aetatem ab his disputationibus removere atque ablegare cogamur. Sed & temerarii essemus, si Aristoteli auderemus refragari; & barbari plane atque inhumani, si lectissimorum adolescentum coronam, a qua tanto studio auditorium hoc celebrari ac frequentari videmus, abscedere, & tanta susceptum alacritate huius philosophiae studium in ipso quasi vestibulo deserere iuberemur. Quare mediam quamdam viam tenebimus, ut & Aristoteli tribuamus, hoc est, quantum debemus, quantum plurimum possumus; & incitemus potius vestra studia, quam retardemus, neque quicquam eorum, quae hic ab Aristotele dicuntur, ad vos hinc aut excludendos aut amovendos pertinere doceamus. Quod dum facere conamur, non tantum quia multa nos, quae & prosint, & delectent, dicturos esse confidimus, verum etiam, quia vestra res agitur, petimus a vobis, ut nobis in caussa vestra perpetuam, & nullis interruptam aut sibilis aut clamoribus unius horae attentionem ne denegetis. Primum autem Aristotelis verba sigillatim, ut solemus, interpretabimur; tum sententiam ipsius presse, breviter, enu-

enucleate tractabimus; postremo, quod nobis praecipue propositum est, ostendemus, non esse, quod quisquam vestrum pervulgata illa opinione, qua adolescentes percipiendam hanc philosophiam esse idoneos negant, ab illius studio deterreatur.

Ait Aristoteles:

Διὸ τῆς πολιτικῆς &c. Quocirca, inquit, adolescens non est politices proprius, &, ut ita dicam, germanus auditor. Nam in iis rebus, quae geruntur in vita, rudis plane & inexercitatus est: at ex iis sumuntur, deque iis agunt, quaecunque hic disputantur.

Ἄπειρος) Animadverte, hic τὸν ἄπειρον opponi τῷ πεπαιδευμένῳ, ut magis intelligas πεπαιδευμένον dici τὸν ἔμπειρον, ἀλλ' οὐ τὸν εἰδότα.

Ἐκ τούτων, καὶ περὶ τούτων) Illo dicendi genere principia, hoc conclusiones indicantur.

Ἔτι δὲ) Praeterea cum proclivis sit natura ad animi perturbationes sequendas, frustra & inutiliter audiet: quandoquidem finis est non cognitio, sed actio.

Ἐπειδὴ τὸ τέλος) Ἅμα γὰρ εἰδῆσαι βουλόμεθα, καὶ αὐτοὶ εἶναι τοιοῦτοι, ait ipse in magnis Ethicis. Et in Eudemeis: οὐ γὰρ εἰδέναι βουλόμεθα, τί ἐστιν ἀνδρεία, ἀλλὰ εἶναι ἀνδρεῖοι. οὐδὲ τί ἐστι δικαιοσύνη, ἀλλὰ εἶναι δίκαιοι. Multis quoque locis idem in his ipsis libris confirmat: quos locos citat Themistius ἐν τῷ τεσσαρεσκαιδεκάτῳ λόγῳ. Videatur autem Aristoteles hoc oblique iecisse in Socratem, qui virtutes putabat esse ἐπιστήμας.

Διαφέρει) Nihil autem interest, inquit, aetate iuvenis sit quispiam, an iuvenili ingenio ac moribus. Nam ut iuvenes minus apti sint ad disciplinam, non eo fit, quod satis diu non vixerint, sed quod animi permotionem in vivendo sequantur, & ad illius quasi arbitrium res persequantur. Nihil enim huiusmodi homines harum rerum cognitio adiuvat, ut neque incontinentes. At iis, qui appetitiones suas rationi obedientes efficiunt, illiusque praescriptum

in-

in agendo sequuntur, harum rerum tractatio mirificos afferet fructus.

Διώκειν) Quidam veteres libri, διοικεῖν.

Καὶ περὶ μὲν) Inverso ordine ea, de quibus hactenus disputatum est, ἀνακεφαλαιοῦται.

Ἀποδεκτέον) Vetus interpres, ἀποδεικτέον.

Nunc accedamus ad id, quod instituimus ac primum disputemus de vi vocabuli νέος, ut intelligamus, de quibus hic Aristoteles loquatur. Νέοι interdum vocantur pueri usque ad annum decimum quartum, ut apud Homerum Od. τ.

Παῖδα νέον γεγαῶτα.

Et apud Platonem secundo νόμων, cum ait: τὸ νέον ἅπαν ἡσυχίαν ἄγειν οὐ δύνασθαι, ἀλλ' ἀεὶ κινεῖσθαι. Hos si quis aptos neget esse ad hanc philosophiam, non repugnabimus. Satis enim est illi aetati, si bene instituatur, & eam disciplinam audiat, quae, ut alibi diximus, constat solis ἀποτελέσμασι. Νέοι dicuntur etiam grandiores, hoc est, usque ad tertiam hebdomada: ut cum Aristoteles in tertio horum librorum ait ex Homero, εὐνῆς ἐπιθυμεῖν τὸν νέον καὶ ἀκμάζοντα. Et veteres grammatici dicunt, νέον dictum esse ἀπὸ τοῦ νέειν, ὅτι νέοι καὶ πορέονται πρὸς αὔξησιν. Ut hac ratione, quanmdiu adolescunt, tamdiu νέοι vocari possint. Videntur & supra illam aetatem νέοι vocari, ut in vetere versu:

Ἔργα νέων, βουλαὶ δ' ἀνδρῶν, εὐχαὶ δὲ γερόντων. Et plane Pollux ait, νεανίσκον vocari ab anno vigesimo primo usque ad vigesimum octavum. Et ita dicit Cicero se adolescentulum dixisse pro Roscio Amerino: quam caussam egit annos natus viginti septem. His positis, aio, fieri non posse, ut Aristotelis verba περὶ πάντων τῶν νέων intelligantur, contendoque eos, qui excesserunt iam ex ephebis, neque longe absunt ab ea aetate, eum olim in hac urbe toga pura dari solebat, si bene educati sint, ita ut virtutem ament, & bene monentibus libenter pareant,

aptos esse ad hanc philosophiam audiendam: idque probo his argumentis. Primum, quoniam, ut Aeschines adversus Demosthenem ait, concinere oportere vocem oratoris & vocem legis: ita vitam philosophorum cum ipsorum oratione congruere ac concordare oportet. At illo modo vel maxime discreparent. Etenim omnes antiqui philosophi semper versati sunt cum adolescentibus, semper in eis ad virtutem & ad honestatem instituendis elaborarunt. Socrates ipse, huius philosophiae pater, apud Platonem & apud Xenophontem cum grandioribus natu raro, cum adolescentibus, aut certe adstantibus eis & audientibus, prope semper de virtute disputans inducitur. Et in ipsis libris πολιτείας discedere Cephalum senem, Polemarchum autem eius filium adolescentem in eius locum succedere ac substitui videmus. Non ergo iudicabant, adolscentes ad haec audienda parum idoneos esse. Deinde Aristoteles ipse quando tandem haec praecepta didicit? nonne cum adhuc esset τῶν νέων; Ammonius narrat, eum septendecim annos natum Athenas venisse, ac itare coepisse ad Socratem, eumque per triennium audiisse; Socratem autem nullam nisi hanc philosophiae partem docuisse constat. Tertio non est dubium, quin cognitio philosophiae moralis ordine ac tempore antecedat studium iuris, cum iurisperiti hinc ducant principia disputationum suarum. At videmus multos adolescentulos aptos ad ius civile perdiscendum iudicari. Itaque Iustinianus, ut scitis, inscribit Institutiones suas studiosae legum iuventuti. Multo igitur magis idonei erunt ad hanc philosophiam. Addo, aetatem illam non ad discendum modo, sed interdum etiam ad docendum, aptam reperiri. Etenim Nervam filium traditum est aut annorum septemdecim, aut non multo maiorem, de iure publice responsitasse. Praeterea si adolescentes interdum apti sunt ad res maximas gerendas, multo magis apti erunt ad haec praecepta discen-

diſcenda. Eſſe autem, documento fuerit vel P. Scipio Aemilianus, qui anno aetatis vigeſimo quarto Conſul creatus ea geſſit, quae ne hodie quidem ſine admiratione legere poſſumus. Poſtremo cum haec tota philoſophia referatur ad actionem, quando agent homines, niſi, quid agendum ſit, in iuventute didicerint? Sed intelligendum eſt, duo eſſe genera Auditorum: unum eorum, qui poſſunt etiam iudicare de iis, quae audiunt; alterum eorum, qui iudicare quidem non poſſunt, ſed ſatis eſt, ſi aſſentiantur, & vera credant eſſe ea, quae docentur: magis ac magis id quotidie, cum ad res gerendas acceſſerint, cogituri. In illis praecepta haec evidentiam quandam efficiunt, in his veram opinionem & aſſenſionem. Non igitur ſimpliciter negat Ariſtoteles adoleſcentes idoneos eſſe auditores huius philoſophiae: ſed tantum negat eos tales auditores eſſe, ut ea, quae hic traduntur, perfecte percipere, & de illis iudicare poſſint. Quod autem addit, eos ſine fructu audituros, cum animi perturbationes ſequantur, id quomodo accipi debeat, oſtendit ipſe, qui paulo ſupra admonuit, ea quae dicturus eſſet, non ſemper, neque in omnibus vera eſſe, ſed ὡς ἐπὶ τὸ πολύ. Nos autem fatemur quidem plerumque verum eſſe, quod ait Horatius, iuvenes cereos eſſe ad vitia, monitoribus aſperos: multos tamen novimus moderatos, & compoſitos, & tales, ut eorum adoleſcentia multorum ſenectuti exemplo eſſe poſſit. Ut ergo indomitis, & effrenatis, & rationis iugum detrectantibus haec philoſophia nihil prodeſſet: ita non eſt dubium, quin bene natis, bene educatis, virtutis amantibus, quales hic pleroſque omnes eſſe confido, mirabiliter profutura ſit. Ut igitur Plato τοὺς ἀγεωμετρήτους excludebat a ſchola ſua: ita nos non quidem omnes adoleſcentes, ſed eos tantum, qui aut natura pravi ſunt, aut mala educatione ac conſuetudine depravati, a philoſophiae tractatione excludendos eſſe cenſemus.

Cum

Cum in eodem libro I. Nicomacheorum progressus esset usque ad caput VI ubi mentio est idearum Platonis.

ORATIO XXIV.

Transcripta huc e Comment. in Ethic. Arist.

CUm multa sunt in philosophia, quae difficiles atque arduos habent explicatus, tum quaestio de ideis tam multis est, tamque variis dissentientium inter se eruditissimorum hominum agitata contentionibus, ut si quis hodie arbitrum se ac disceptatorem idoneum profiteri audeat, vix ullo pacto apud cordatos & harum rerum intelligentes homines impudentiae aut potius temeritatis notam effugere posse videatur. A qua quoniam semper quam longissime abesse studui, & mihi conscius mediocritatis meae sedulo cavi, ne quid unquam pro certo atque explorato traderem, quod ipsi mihi non satis perceptum ac cognitum esset: servabo eam, cuius me nunquam adhuc poenituit, consuetudinem, & cum aperte ac dilucide, quantum in me erit, exposuero, quam Platonis, quam Aristotelis fuisse sententiam putem, quid mihi verisimillimum videatur, ita proponam, ut & suum cuique, & mihi meum, si quid postea probabilius occurrerit, iudicium liberum ac solutum relinquam. Alia fortasse ratio aliis placeat: mihi quidem certe nunquam non incredibiliter arrisit illa in disputando veterum modestia, qui cum abundarent doctrinae copia, vix tamen unquam de rebus, in quibus aliqua inesset obscuritas, asseveranter & affirmate pronunciabant. Corrupit hoc, ut pleraque alia, sequens aetas, eruditionemque coepit ex confidentia pendere, eoque paulatim perducta res est, ut homines adolescentes reperias, qui quadriennio aut quinquennio in philo-

sophiae

sophiae studiis utcunque consumpto, quovis facilius adduci possunt, quam ut se ulla de re dubitare fateantur. Me vero & timidum natura finxit, & experientia atque usus rerum timidiorem etiam reddidit, cum saepenumero mihi usuvenerit, ut quarum me rerum scientiam habere animo conceptam ac comprehensam existimabam, earum me postea ipsarum animadverterim magna in ignoratione versari. Itaque fio indies tardior ad affirmandum, neque ullum fere maiorem ex studiorum laboribus fructum capio, quam quod minus quotidie mihi blandior, & si nihil aliud, saltem e duobus ignorantiae malis altero liberor, cum, quae nescio, consequor, ut ea nescire me sciam. Non enim tam turpe aut tam incommodum est, nescire aliquid, quam si, quod nescias, id te scire opineris. Sed haec fortassis alieniora sunt. Nunc illuc, quo institui, veniam, eaque, ut potero, explicare ingrediar, quae de idea boni, adversus Platonem Aristoteles disputavit.

Exordiar autem a nobili & admodum celebrata doctissimorum hominum sermonibus quaestione: sitne inter Platonem & Aristotelem verborum tantum, an rerum & sententiarum discrepantia? & num ea, quae tam multis in locis adversus Platonem disputantur, ad ipsam Platonis sententiam reprehendendam pertineant: an potius adversus eos, qui ex male acceptis Platonis verbis falsam aliquam sententiam elicerent, dirigantur?

Simplicius quidem, cui ex Aristotelicis interpretibus non facile quenquam aut ingenii acumine, aut doctrinae magnitudine antepofueris, convenire de rebus ipsis inter Platonem & Aristotelem arbitratur, idque cum aliis locis, tum in tertium de coelo testatur his verbis: ὃ δὲ πολλάκις εἴωθα, καὶ νῦν εἰπεῖν ἄριστον, ὅτι οὐ πραγματική τις διαφωνία τῶν φιλοσόφων ἐστὶ, ἀλλὰ πρὸς τὸ φαινόμενον τοῦ λόγου τὸ δυνάμενον φαύλως νοεῖσθαι πολλάκις ἀπαντῶν ὁ Ἀριστοτέλης φειδόμενος τῶν ἐπιπολαίως νοούντων τὸν Πλάτωνα, ἀντιλέγειν φαίνεται

πρὸς

πρὸς αὐτόν. Id eſt : *Quod autem crebris uſurpare ſermonibus ſoleo, id nunc quoque dicere operae pretium eſt, inter philoſophos* (Platonem autem & Ariſtotelem dicit,) *nullam quidem eſſe de rebus ipſis diſcrepantiam. Sed Ariſtoteles ſaepenumero, dum occurrit ei ſententiae, quam quis ex male accepta Platonis oratione elicere poſſet, eorum nominibus parcens, qui Platonis verba modo, non ſententias intelligunt, ipſi Platoni adverſari, ac contra eum dicere videtur*. Sic & in ſecundum phyſicorum ait, Ariſtotelem non diſputare adverſus ideas, ſed adverſus vulgares opiniones de ideis; πρὸς τὰς δημώδεις περὶ τῶν ἰδεῶν ἐννοίας. In eadem ſententia & Ammonius fuit, & Boetius, qui etiam in librum περὶ ἑρμηνείας ſe de Platonis & Ariſtotelis concordia ſcripturum eſſe profitetur. Et patrum noſtrorum memoria duo admirabili eruditione praediti viri, Beſſario Cardinalis Nicenus, & Ioannes Picus Mirandulanus id ipſum multis & exquiſitis rationibus confirmare ſtuduerunt.

Ego tamen nullo modo adduci poſſum, ut credam, Ariſtotelem, cum Platonis ſententias probaret, verba tantum illius reprehendiſſe. Moveor autem his argumentis. Primum, quoniam hoc ab Ariſtotelis gravitate maxime alienum foret. Quid enim eſt tam leve, tam nugatorium, tam ſophiſticum, tam philoſopho indignum, quam cum de rebus gravibus diſputes, cuius ſententiam probes, eius verba captare ac cavillari? Sophiſtarum hoc eſſe ait Ariſtoteles ipſe in Topicis, eius, qui cum diſputant, verba non ita, ut ab eo ſenſum eſt, accipere, ſed in aliam aliquam ſententiam detorquere, in qua reprehendenda diſerti ac copioſi eſſe poſſint. Praeterea, ſi Ariſtoteles non adverſus Platonem, ſed adverſus eos, quos Platonis verba parum intellecta in errorem inducere poterant, diſputaſſet: videtur hoc, ſi non ubique at certe alicubi aperte ac diſertis verbis expreſſurus fuiſſe, idque duabus de cauſſis. Primum ut effugeret illam invidiam, in quam ſe incurſurum apud multos

Platonis amatores facile prospicere poterat. Ita enim videretur gratus in magistrum fuisse,& persolvisse ei praeclara διδάκτρα, si dicta ipsius interpretando veram eius sententiam aperuisset. Nunc videtur multis, ut Herculem est in fabulis necem attulisse Lino, quo magistro in musicis usus fuerat,sic Aristoteles a quo philosophiam didicerat, hoc ei praemium reddidisse, ut omnes prope illius sententias iugulare ac confodere voluerit. Deinde quod ipsemet incideret in eandem illam culpam, quam in alio reprehenderet. Posset enim non immerito aliquis dicere: Quid in Platone reprehendit Aristoteles? Dicendi genus. Quid ita? quia tale est, ut multis obiicere errorem queat. At ipsemet eodem vitio implicatus tenetur, si cum a Platone non dissentiat, ita tamen loquitur, ut vehementissime ab eo dissentire videatur. Quis autem est, cui ista ad reprehendum via non pateat? aut quis unquam ita proprie atque exquisite locutus est, ut illius oratio nemini prorsus errorem afferre posset? Quam multa sunt in ipsius Aristotelis scriptis, quae, si quis nuda tantum verba consideret, absurdissimas sententias contineant? ut cum in secundo posterioris analyticorum extremo ait sensum esse τῦ καθόλε: aut cum in sexto Ethicorum, sensum esse mentem; aut cum, qui in categoriis species & genera substantias esse dixisset, idem sexto τῶν μετὰ τὰ φυσικὰ docet, nihil commune posse esse substantiam; aut cum in topicis Deum animal esse dicit; aut cum in quinto de generatione animalium, animae plena esse omnia. Quid plura persequar? quamlibet enim multa nullo negotio colligi possunt. Ergo si hoc tantum in Platone reprehendit Aristoteles, quod ex verbis ipsius male intellectis falsa quaedam & absurda colligi possint, suo se ipsemet gladio iugulaverit. Eadem enim reprehensio in ipsum retorqueri potest. Illud quoque non iniuria quaesierit aliquis, cur tanto studio Platonicorum princeps Plotinus, Proculus, Simplicius ipse

Ari-

Aristotelis argumentis respondere, & adversus ea Platonis sententiam defendere soleant; si ea nihil ad Platonem pertineant? Nam si contra eos tantum argumentatur Aristoteles, qui Platonem male intelligunt: quid caussae est, cur tu, qui Platonicus es; argumenta illius dissolvas? Quasi imperitorum defensionem suscipias, & illorum caussa labores. Postremo si Aristoteles ipse clamat; se Platonem ipsum petere; & ab eo dissentire, & interdum excusat se, ut hoc loco, interdum indicat caussas quae Platonem in errorem impulerunt: quid est; quod quisquam velit ingeniosus esse in conciliandis iis, quorum unus; se ab altero dissentire profitetur? Sed sunt quidam; quibus nefas videtur; duos, quorum de doctrina magna sit opinio; dissentire inter se. Itaque omnia conantur, ut eos etiam invitos, in concordiam redigant: qualem fuisse dicunt in medendi arte quendam, cui ex re Conciliatori nomen inditum est; quod efficere voluit; ut inter Galenum & Avicennam perpetuo conveniret. Memini cum puer in studia iuris civilis incumberem; idem factitare solitos magistros meos, qui veteres iurisconsultos, etiam in iis, in quibus constabat, alium aliter sensisse; aut constitutiones Imperatorum cum responsis prudentum, etiam, eas quibus ius antiquum correctum erat, quoquo modo tamen conciliare nitebantur. Quod idem puto evenisse iis; qui contenderunt, Aristotelem de rebus ipsis idem sensisse, quod Platonem: cum tamen, ut ante dixi, ex ipsius verbis luce meridiana clarius perspici possit; multis in rebus eum a Platonis iudicio discrepare. Nisi forte cum in politicis ita disputat adversus utramque Platonis Rempublicam ut prope nihil probet eorum, quae Plato dixerat, verba tantum aucupari, ac non ipsas sententias convellere & labefactare videatur. Quid in libris de anima, cum de oculorum sensu disputat, & videre nos non emittendo, sed accipiendo docet: nunquid voculam aliquam Platonis cavillari,

an sententiam ipsam reprehendere videtur? Quid in libris de coelo, cum disputaturus, fueritne mundus ex omni aeternitate, an aliquando esse coeperit, ita se diligenter excusat, aitque in disputatione, qua veritas inquiritur, neque amori, neque odio locum esse debere: numquis est, qui putet, illum tam accurata excusatione usurum fuisse, si adversus eos, qui male Platonem ipsum intelligerent, ac non adversus Platonem differere voluisset? Nam in tertio quidem eorundem librorum aperte loquitur, & Platonem ait nimio quodam amore Geometriae multa peccasse; neque minus confidenter loquitur libro primo de sapientia, ubi ait, Platonem ipsum male intellexisse ea quae dicebantur a Socrate, & putasse, ab eo constitui ideas quasdam separatas a rebus singulis, ac per se cohaerentes, cum tamen ille nihil tale diceret. Nolo hoc loco iactare me in iis omnibus, quae se offerunt, persequendis. Satis est enim mihi, si doceam, in ea re, quae nunc agitur, hoc est, in ideis, ita dissensisse eum a magistro, ut non ignis magis aquae contrarius sit, quam Platonis sententiae Aristotelis contraria sententia est. Non enim hic tantum adversus eas disputat, sed multo vehementius in libris de sapientia, in physicis, in libris de ortu & interitu, ac denique ubicunque datur occasio, etiamque quodam loco ait, omnia, quae a Platonicis de ideis disputantur, κενῶς καὶ λογικῶς λέγεσθαι: & alio loco, esse κενολογίαν καὶ ποιητικὰς μεταφοράς: & in secundo posteriorum analyticorum, τὰ δὲ εἴδη, inquit, χαιρέτω, τερετίσματα γάρ εἰσιν: & in dialogis σαφέστατα κέκραγεν, ait Proculus, μὴ δύνασθαι τῷ δόγματι τούτῳ συμπαθεῖν, κἄν τις αὐτὸν οἴηται διὰ φιλονεικίαν ἀντιλέγειν. Itaque vere Cicero primo Academ. *Aristoteles*, inquit, *primus species, quas paulo ante dixi, labefactavit, quas mirifice Plato erat amplexatus, ut in iis quiddam divinum esse diceret*.

Satis probatum puto, in disputatione de ideis Aristotelem neque verba Platonis reprehendere, cum sententiam

probet;

probet neque adversus eos, qui male Platonem intelligerent, sed adversus Platonem ipsum disputare, atque ab eo quam maxime dissentire. Neque tamen hoc ita accipi velim, ut quisquam ex oratione mea suspicetur nunquam Aristotelem adversus Platonis verba disputare. Facit enim hoc quoque nonnunquam, ut in libris de anima, cum ostendit, animam non posse esse circulum. Etenim quod senserat Plato, cum animam circulum esse diceret, id Aristoteli quoque ipsi non improbatur; sed exagitat loquendi genus, quod non satis proprium, neque philosophicae disputationi conveniens videbatur. At haec aliis relinquenda sunt. Nunc exponam, quid Plato ideae nomine intellexerit.

Duo sunt ex sententia Platonis in Timaeo genera rerum: unum earum quae sensu percipiuntur, alterum earum, quae mente & intelligentia. Prius illud ait esse nunquam, semper fieri; posterius nunquam fieri, semper esse. Etenim esse ea demum, quae semper sunt, quae immutabilia sunt, quae nunquam neque oriuntur, neque occidunt; fieri autem, non esse, ea, quae assidue mutantur, quae & orta sunt, & interitui obnoxia. Iam vero omnia, quae sub sensum cadunt, & orta & interitura sunt, eademque perpetuo labuntur ac fluunt, neque diutius permanent uno & eodem statu. Itaque veteres philosophi, Protagoras, Heraclitus, Empedocles, cum ad haec tantum respicerent, omnia fieri, nihil esse dicebant, ut ex Platone in Theaeteto: Et refertur in Cratylo dictum Heracliti ὅτι πάντα ῥεῖ, καὶ οὐδὲν μένει. καὶ ὅτι δὶς εἰς τὸν αὐτὸν ποταμὸν οὐκ ἂν ἐμβαίης. At species & genera, quibus singulae res continentur, & uno verbo τὰ καθόλου; & fuerunt ob omni aeternitate, neque unquam esse desinent, neque ulli mutationi obnoxia sunt, sed semper eodem modo se habent. Non enim homo aut animal aut nascitur, aut interit, sed hic homo atque hoc animal. Neque semper verum fuit eritve, Socratem esse ani-

mala ratione praeditum: at idem de homine ex omni aeternitate verum fuit, semperque erit. Neque semper verum est, Aristidis iustitiam esse virtutem, non enim semper est Aristides; at semper verum, iustitiam esse virtutem. Hoc intuens Plato statuit, τὰ καθόλυ sola proprie esse, atque idcirco esse πρώτας ὐσίας καὶ μάλιστα ὐσίας: caetera autem esse tantum κατὰ μέθεξίν τινα τῶν καθόλυ Haec autem universa vocabat εἴδη aut ἰδέας, id est, species aut formas rerum & αὐτοέκαστα, ut αὐτοάνθρωπον ideam hominis αὐτοΐππον, ideam equi. Stoici eadem postea vocarunt ὔτινα, ut ὔτινα ἄνθρωπον non hunc aut illum hominem, sed hominem in genere. Et ex eo vocarunt sophismatum genus quoddam, ὔτινας, quale hoc est: εἴ τίς ἐστιν ἐν ἀθήναις, ὐκ ἔστιν ἐν σπάρτη· ἄνθρωπος δέ ἐστιν ἐν ἀθήναις· ὐκ ἔστιν ἄρα ἄνθρωπος ἐν σπάρτη. Quorum vitium in eo positum esse dicebant, quod ἐκ τῦ τινὲς πρὸς τὸν ὔτινα progrederetur argumentatio. Neque tantum substantiarum ideas faciebat Plato, verum etiam, ut nunc loquimur, accidentium, ut αὐτοδίκαιον, αὐτόκαλον, αὐθόμοιον, αὐτανόμοιον, & alia, de quibus est in Parmenide. Neque naturalium modo rerum, sed & earum, quae artificio constant, ut τραπεζότητα, & κυαθότητα: de quibus a Diogene aliquando irrisus eum vicissim amarissimo dicto pupugit, ut narrat Laertius. Addebat, sine ideis neque scientiam, neque memoriam constare posse: nam earum utramque que esse rerum stabilium ac permanentium: tale autem nihil esse praeter ideas. Atque hic si substitisset Plato, fieri aliquo modo poterat, omniaque illius dicta veram aliquam & commodam interpretationem recipere videbantur. Nam rerum est: res singulas, quae quidem sub orbem lunae subiectae sunt, infinitis mutationibus agitari, ideoque per se sub scientiam non cadere; universa autem & communia aeterna esse, & semper eodem modo se habentia. Demonstratio enim & definitio sunt aeternorum & immutabilium,

ut

ut docetur in posterioribus analyticis. Ferri etiam, dummodo recte intelligeretur, poterat, species & genera substantias esse. Quicquid enim λέγεται ἐν τῷ τί ἐστι, substantiam quodammodo significare dicitur. Sed & vere dicitur, ex iis, quae sunt καθόλου, & memoriam effici, & scientiam. Abstrahit enim animus noster ab iis, quae sub sensum cadunt, communia quaedam, eaque recondit, atque iis utitur. At quod plerumque usuvenire hominibus solet, ut inventa sua nimis ament, eaque plus iusto exornare atque amplificare studeant, id Platoni quoque contigit, qui dum ideas quasi filiolas quasdam suas & proprium ingenii sui foetum, quantum plurimum potest, omnibus commendare conatur, multa protulit, quae Aristoteles, qui veritatis amantissimus, a figmentis autem, & ab allegoriis in tractanda philosophia alienissimus erat, ferre non potuit. Docuit enim eas substantias esse ab iis omnibus, quae sub sensum caderent, non intelligentia tantum, sed re ipsa separatas, ad quas omnium generationum principia referenda essent, in quas tanquam in exemplaria intuens Deus caetera omnia procuderet. Animos etiam nostros, antequam demitterentur in corpora, familiariter, ut dicam, versatos esse cum ideis, & ex earum intuitu omnium rerum cognitione viguisse; post cum in perturbatum coporis domicilium commigrassent, oblitos esse eorum, quae antea sciverant, reminisci tamen eorum, alios facilius, alios maiori negotio, prout cuique maior aut minor cum corpore coniunctio esset; neque discere hic quicquam nos, sed reminisci, & eos, qui docere viderentur, tantum revocare ac redigere in memoriam ea, quae nobis, antequam nasceremur, cognitissima erant. Illas speciosas & plausibiles fabulas Aristoteles repudiandas putavit, in eisque aperte professus est, sibi cum Platone convenire non posse. Denique cum tribus modis dicatur τὸ καθόλου, τὸ πρὸ πολλῶν, τὸ ἐν πολλοῖς, καὶ τὸ μετὰ πολλά,

duos posteriores modos admittit Aristoteles, primum fictum ac commentitium esse censet.

At haec fortasse nimium multa sunt. Non enim hoc loco disputationem instituti adversus omnes ideas, sed tantum adversus ideam boni: de qua nobis deinceps disputandum erit, si modo hoc docendi munus mihi licebit persequi: quod futurum necne sit, addubito. Quia enim philosophi, ac praecipue morales, pecuniam contemnere dicuntur, audio clarissimos & praestantissimos viros, quibus a principe mandatum est, ut praemia professoribus pro sua cuique dignitate constituant, velle periculum facere, ecquid ego philosophus sim, an esse me simulem. Itaque constituerunt mihi annuam laborum meorum mercedem perexiguam, ut si forte ego id aegre tulero, ex eo convincant, me pecuniam non contemnere, ideoque philosophum non esse. Ego autem quanquam non sum ex illis philosophis, qui pecuniam valde contemnunt: decrevi tamen hac in re philosophice agere, & pecuniam contemnere. Contemnam ergo, nisi ipsi consilium mutaverint, & eam, quae denegatur, & eam, quae offertur, ac, si alterutrum necesse sit, gratuitum otium gratuito labori anteponam.

In studiorum instauratione.

De via ac ratione tradendarum disciplinarum.

ORATIO XXV.

PLerique eorum, qui quotannis ex hoc loco verba faciunt, laudare litteras, & ingenuas artes vosque, Adolescentes optimi, ad eas toto pectore amandas ac colendas exhortati atque incitare consueverunt. Quorum ego neque consilium reprehendo, neque tamen omnia in eo posita esse censeo. Nam ut, si quis bonae valetudinis commoda exponat, eaque dicendo

do amplificet, atque exaggeret, & ad eam omni studio conservandam homines cohortetur, neque tamen admoneat, quo genere victus quibusque exercitationibus ea maxime comparari ac contineri debeat, non valde utilis videri possit illius oratio: ita parum prodest, aut laudare eas artes, quas certe nemo usque eo perfrictae rontis est, ut vituperare audeat, aut ad eas cohortari eos, quos illarum studiis deditos esse constat, nisi indicetur etiam via, qua quis ad illas facillime, ac certissime pervenire posse videatur. Ego igitur, quando mihi a te, Laurenti Blanchette, vir clarissime, munus hoc impositum est, non laudabo litteras: satis eas homines eruditissimi collegae mei, ex hoc ipso proximis annis ornate, copioseque laudarunt: ne multum quidem temporis ponam, in his nobilissimis adolescentibus ad eas cohortandis, & ipsi per se satis eas amant, neque oratione mea melius incitari possunt, quam si te Blanchette intueantur, de te cogitent, in te oculos animumque defigant, cui litterarum tractatio senilem in isto aetatis flore non modo gravitatem, ac prudentiam, sed dignitatem quoque atque auctoritatem comparavit. Quaenam igitur orationis meae futura materia est? quibus de rebus dicens hanc ornatissimorum virorum, atque hanc honestissimorum iuvenum coronam, quam ex ore meo pendentem video demulcere, ac delinire conabor? Exponam breviter, ac prespicue a carceribus, ut dicitur ad calcem ei qui semel in litteris imbiberit, & in bonarum artium scientia excellere, quam studiorum viam ac rationem tenendam putem. Quod dum facio, quidam e vobis decursum iam a se & confectum curriculum agnoscent, alii, quod iter ad veram gloriam ferat, me monstrante cognoscent. Attente ut me audiatis, ne orandos quidem esse vos puto. Frustra id postulem, nisi attentionem mihi res ipsa, de qua dicere ingredior conciliaverit. Principio igitur positum sit graecae, latinaeque linguae cognitio-

gnitionem, instrumentum esse ad parandam doctrinae copiam hoc quidem tempore maxime necessarium. Id qui negant, aut quidem verum sit non vident, aut contendendi studio in oppugnando eo quod verum est ostentare ingenii acumen volunt. Quare pueris quem informare ac describere ordimur honesto loco natus, modicis opibus instructus, ea corporis firmitate, ut studiorum laborem perferre possit, ingenio neque agresti & hispido, nec molli & effoeminato, sed eleganti & ad honestatem propenso praeditus, sextum aetatis ingressus annum, graecarum latinarumque litterarum formas, nomina, potestatem, per ludum iocumque condiscat, & ut id libentius faciat non metu ac verberibus, sed praemiolis, quibus aetas illa capi solet identidem excitetur. Uti annum in eo posuerit ut et graece ac latine satis facile ac expedite legat, iam septimo primis illis maximeque grammaticorum utriusque linguae praeceptis imbuatur, nomina & verba flectere ac variare & inter se sine vitio coniungere, ac copulare discat. Huic uni rei annum septimum tribui velim. Octavo incipiat iam aliquid audire, aliquid legere, idque eiusmodi, ut & ad formandos mores nonnihil conferat & voluptatem potius adferat, quam magnam ullam animi contentionem requirat. In hoc genere apud graecos excellunt Aesopi fabulae, & Phocylidis carmina, latini talium scriptorum inopia laborant, nisi quis easdem illas fabulas ab optimo & eruditissimo viro Gabriele Faerno latinis versibus elegantissime expressas, illi aetati proponendas putet, & addendum si quod exiguum poema puris verbis vitae praecepta continens reperiatur. Biennium consequens, id est nonum ac decimum annum ita libentissime posuerim, ut puer matutinis quidem horis libros Xenophontis de institutione Cyri, quibus nihil purius aut suavius reperiri potest, pomeridianis autem Caesaris potissimum commentarios legat, qui mihi unus ex omnibus latinis ad illam nitidis-

simam

ſimam Xenophontis ſimplicitatem proxime videtur accedere. Undecimus annus comoediis detur, ita tamen ut & Terentio,Plautoque,& multo magis ex Ariſtophane quidquid inquinare pueriles animos poteſt aut reſecetur, aut amittatur. Quod idem de omni ſcriptorum genere a me dictum accipi volo. Duodecimo Theocriti, Moſchi, Bionis Idillia, cum Virgilii Bucolicis, Heſiodus cum Georgicis,cum Aeneide utrumque Homeri poema copuletur. Neque hos libros totos a praeceptoribus exponi arbitror debere. Cum tantum cuiuſque a praeceptore audierit, ut ſine cortice quod aiunt nare poſſit, quod reliquum eſt ſuo ipſe privato ſtudio perſequatur. Huic rei biennium ſuffecturum puto. Illud interea ad magiſtri curam ac ſollicitudinem pertinet, ut puer loquendo quidem quotidie, ſcribendo autem alternis ſaltem ſermonibus exerceatur. In ipſo pubertatis ingreſſu primum exercebo eum in eis, quae graeci vocant progymnaſmata, ideſt praeludia quaſi quaedam ac praecurſiones ad eloquentiam,de quibus extat aureolus libellus Theonis Sophiſtae qui ſiquid ego auctoritate poſſem, quotannis exponeretur in ſcholis,& ad praecepta quae illic traduntur iuvenes exercerentur. Sed & hoc genus exercitationis, & omnis propemodum recta, & antique inſtituendae iuventutis ratio non tantum intermiſſa iampridem, ſed oblivione obruta, ac ſepulta eſt, quae ſi revocaretur, paucis annis extiterent homines, vere copioſi & eloquentes: iſti autem clamatores, qui nomen eloquentium geſticulatione pantomimica,& volubilitate linguae & impudentia, ſibi pepererunt,ita iacerent ut eos audire nemo poſſet. Ita igitur exercitatus adoleſcens totum ſe Ciceroni dedat, ingurgitet ſe in illud uberrimum & abundantiſſimum eloquentiae fontem retinens perpetuo illam, quam a principio inſtituimus conſuetudinem, ut graeca cum latinis, ſimilia cum ſimilibus conferat. Ciceronis epiſtolas cum leget, evolvat eodem ſtudio Platonis,

tonis, Isocratis Demosthenis, aliorumque graecorum epistolas, quae in duo volumina congestae reperiuntur. Ad libros de rhetorica scriptos adiungat Aristotelis libros eiusdem argumenti, quaeque eadem de re Dionysius Halicanasseus, Demetrius Alexandrinus, Hermogenes, Longinus, aliique graeci litteris prodiderunt. Ciceronis orationes cum Demosthenis, Aeschinis, Lysiae, aliorumque veterum orationibus comparet dialogos de philosophia cum dialogis Xenophontis, & quibusdam Platonis, interea oblectamentum sibi ex alio genere poetarum petat, Pindarum cum Horatio, Euripidem, Sophoclem, Aeschilum cum Seneca, Apollonium cum Valerio Flacco; epigrammata graeca, cum Catullo & Martiale committat. Idem faciat in historicis, Herodotum, Thucydidem Xenophontem, Polybium cum Livio, Sallustio, Tacito conferens. Et quoniam neque historia, nisi cognitio orbis terrarum situs; neque hic sine aliqua mathematicarum artium cognitione percipi potest: his quoque utrisque temporis aliquid impertiat. Cum ad plenam, ut iuris auctores loquuntur pubertatem, id est ad annos octodecim pervenerit, graviora meditetur: ut primum quidem analytices & dialectices praecepta, non ex barbarorum lacunis, sed ex Aristotile ipso, & graecis Aristotelis interpretibus hauriat, in eisque vere ac serio biennium exerceatur. Hoc modo praecultus, ac praeparatus adolescens si totam aetatem exigere in otio litterario volet, abunde habet quod agat: nunquam deerit quo pascat animum, etiam si ei ad multa saecula vivendi spatium prorogetur. Sin aut ad medicinam, aut ad iuris scientiam, aut ad theologiam applicare ingenium cogitat, medicus quidem futurus in physicis, iurisconsultus in ethicis ac politicis, theologus in utrisque sese prius diligenter exerceat; hic tertius hebraicas praeterea litteras discat: tum eorum quisque ad ea quae dixi studia adeat. Quocumque enim se naturae

rae

rae suae ductum secutus contulerit, dubitandum non est quin ut longissime antequam annorum illum numerum expleat, quem Lycurgus adamasse dicitur, quique solus post senarium intra centum perfectus est, talis in suo genere futurus sit, qualem apud inferos esse Tiresiam ait Homericus Ulysses, quem solum sapere dicit, caeteros umbrarum in morem vagari. Exposui vobis adolescentes, iter non ad inanem scientiae opinionem, sed ad veram est solidam eruditionem, arduum illud quidem & difficile, sed cogitate nullo modo fieri posse, ut ad excelsa & sublimia per plana veniatur: & alioqui credite hoc mihi summum in studiis laborem summa voluptate condiri. Quod si quis ea quae dixi praestare omnia non potest, praestet certe quisque quod potest. Cum alia multa quae saepe ex hoc loco audistis, ad amandas litteras incitare vos debent, tum mirifica plane ac singularis erga eas Gregorii XIII. optimi, ac maximi Pontificis voluntas. Qui non tantum pulcherrimos fontes aperuit, quibus urbem prius aquae penuria laborantem multo & ornatiorem, & salubriorem, & commodiorem reddidit, sed alios longe pulchriores & utiliores fontes desciplinarum reclusit. Quid enim aliud sunt tota illa Neophytorum, Graecorum, Germanorum, Britannorum aliarum gentium ac nationum collegia? quam totidem aperti ac expositi omnibus religionibus, & bonarum artium fontes, ex pontificiae liberalitatis fonte manantes. Quid scholae nostrae, quae quotidie tot eruditissimorum hominum vocibus personant, quibus ipse maiora quam quisque ante eum Pontifex praemia statuit, quid aliud quam incredibilem ipsius erga bonas artes amorem voluntatemque declarant? Quid tanta multitudo hominum doctrina quam opibus instructiorum, quibus ipse subsidia vitae large, prolixeque suppeditat? Ut non verius Bononia studiorum mater, quam is civis quo ipsa maxime gloriatur, studiorum pater vocari queat.

At

At tu Laurenti Blanchette vir clarissime quando nos ipse in fide ac patrocinio suo esse voluit, quantum apud eos potes; quod te plurimum posse scimus; tantum confer ad paternam ipsius erga nos voluntatem magis; magisque in dies confirmandam; multa iam ipsius benignitate consecuti sumus. Ego quidem plura & maiora quam ut ea unquam promeriturum esse confidam: sed alia quaedam sunt, nec iniqua nec inusitata, quae ut alibi conceduntur, si hic quoque concederentur, mirabiliter & professorum, & studiosorum adolescentium animi ad omnia egregia accenderentur. Ea tibi cum vobis expósituri sumus, & per te aliquid nos effecturos esse confidimus. Suscipe cogitationem te dignam: para tibi immortalitatem apud omnes litterarum amantes & gratiam & gloriam: perfice, ut eae artes quae in te tantum ornamentorum contulerunt ipsae vicissim ornamentorum aliquid tibi se debere fateantur.

Ad Illustrissimos & Reverendissimos S.R.E. Cardinales ipso die Paschae, cum subrogandi Pontificis caussa Conclave ingressuri essent.

ORATIO XXVI.

Habita Romae anno cIↃ IↃ LXXXV.

MAgnum vobis hoc tempore negotium impositum est Patres amplissimi, & tantopere ad salutem & tranquillitatem universae Christianae Reipublice pertinens, & haud scio an ullum sit eorum omnium quorum pro summa dignitate quam in Ecclesia obtinetis, vestra procuratio est, quod singulari quadam & extraordinaria praepotentis Dei ope magis indigere videatur. Declarandum enim vobis, ac decernendum quodammodo est, quis Ecclesiae in terris summo cum imperio praeesse ac praeside re quis in puppi sedens, clavum tenere & periculosissime navi-

navigationis cursum regere ac moderari, quis pastores ipsos pascere debeat: cuius ut supra vulgarem hominum conditionem elati, responsa pro oraculis, nutus pro ratione, iussa pro legibus futura sint. Quamquam igitur ea sapientia estis vix ut quisquam vobis subiici possit, quod non ipsi animo prius conceptum meditatumque teneatis: non iniquo tamen animo ferre debetis, vos ex vetere consuetudine, quid in eligendo Pontifice vobis sequendum sit, etiam ab infimis hominibus admoneri. Nam & nemo ita sapiens est quin audiendo sapientior fiat: & ea est benignitas ut saepe rudibus & imperitis ea dicenda suggerat, quae audita etiam sapientibus prosint. Dicturus igitur tanta de re, obtestor vos, per eum in cuius nomine huc convenistis, ut mihi exigui temporis attentionem ne denegetis. Atque ut hinc potissimum ordiar, ut arduum ac difficile Episcopi munus est, ita ardua quaedam in Episcopo & inventu difficilia requiruntur. Oportet, ait S. Paulus Episcopum talem esse, ut in eo nullus pateat reprehensioni locus. Quod si in aliis Episcopis requiritur, quanto magis in eo, qui quanto Episcopi sacerdotibus, tanto ipse caeteris Episcopis antecellit? quando autem quisquam reperietur dignus, qui in illum honoris ac dignitatis gradum evehatur, si omnes in quibus aliquid culpari poterit repudientur? Sed hoc non ita rigide ac praefracte accipiendum, etiam vetusti patres monent. Nostra autem omnium qui vivimus ex bono maloque permixta natura est: & aut Angeli essemus, si nulla nos improbitatis macula contaminaret: aut & Deo & hominibus intolerabiles, si nulla vitiorum nostrorum sordes admista bonitas temperaret. Non igitur quaerendus qui simpliciter omni virtutis genere excellat, nullo ne levissimo quidem vitio aspersus, quem ab omni nota ac reprehensione integritas vitae nullis unquam violata maculis vindicet: nunquam enim res ad exitum perduceretur: sed qui & praecipuis virtutibus

inter

inter aequales emineat, & vitiis ut non omnibus, at iis certe careat, quae in privatis hominibus singulas familias, in principibus maxima plerumque imperia evertunt. Apud Xenophontem barbarus quidam adolescens, cum equum eximiae bonitatis quem habebat libenter se alicui spectatae virtutis viro donaturum esse dixisset, idque apud Cyrum professus esset: Ego vero ait Cyrus ostendam tibi, quomodo etiam si clausis oculis ieceris aberrare a tali viro non possis. Simulque eum glebam humo sublatam in confertissimum agmen amicorum, quos assidue apud se habebat iacere iussit: & quemque, inquit ex eis contigeris, illi equum tuum dono dato, neque metus ullus sit, ne aberraveris. Omnium eadem est virtus, eadem temperantia, eadem multis spectata monumentis fortitudo. Si de vobis Patres amplissimi idem dici posset, ut e vestro nobilissimo honoratissimo consessu, nec aetate, nec usu atque experientia rerum, nec auctoritate alius alio magis idoneus esset ad huius muneris gravitatem sustinendam, non magna deliberatione opus foret: neque ullam in partem quis ei ex vobis praeficeretur admodum interesset. Sin verius est, ut in stellis alia aliam nitore ac claritate vincit: sic e vobis alium alio esse iis bonis & ornamentis, quae Pontifici conveniunt instructiorem ac superiorem: & orandus summis praecibus Deus, ut judicia vestra dirigat: & vobis intendenda omni studio mentis acies, ut ex omni numero vestro eum potissime qui aptissimus, & publice utilissimus futurus videtur, deligatis. Ignoscite quaeso si quid paulo liberius dixero. Non enim ea nunc res agitur, ut auribus serviendum sit. Dicenda quae urgent, quae tempus, quae rei magnitudo postulat. Omnis cogitatio cognationis, amicitiae, utilitatis privatae ab hac deliberatione procul esse debet: ne si quis ita eligitur, & ipse dum erigitur corruat, & alios secum in idem exitium praecipites trahat. Si navigaturi, de gubernatore

navis

navis eligenda consultarent, nemo reperiretur usque eo improvidus, ut eum qui sibi aut amicissimus, aut sanguine coniunctissimus, ac non eum potius qui intelligentissimus, exercitatissimus esset ei muneri praefici vellet: & desideret siquis in communi naufragio quaesticulum sibi aliquem suum sibi salvum ac proprium fore putaret. Una navis qua omnes vehimur, Ecclesia est: quae quantis hoc tempore procellis ac tempestatibus agitetur nemo non videt. Et erit quisquam ita non imprudens modo, sed inhumanus & impius, qui in tantis periculis publicae saluti ac tranquillitati quidquam anteferendum putet? Exulent a vestris omnium animis talia omnia Patres amplissimi, & aliis omnibus circumcisis atque amputatis, ea tantum in futuro Pontifice quae bono Pontifici necessaria sunt, requirantur. Videntur autem quinque praecipua esse quae in eo spectari oporteat: sanctitas morum, prudentia, doctrina, caritas, quae ut verissime dicit Apostolus perfectionis vinculum est, & auctoritas, de quibus singulis, ubi quam brevissime fieri poterit dixero, finem dicendi faciam. Primum igitur requiritur sanctitas morum. Nam quo ore audebit aliena vitia reprehendere, qui ipse propriis madeat? Quare si quem avarum, si ambitiosum, si crudelem ac sanguinarium, si libidini ac voluptati mancipatum vixisse constaret; eius ne habenda quidem ratio in sacrosanctis comitiis esset. Avarus civitates exhauriret, nova quotidie populis onera imponeret, sacra ac profana omnia venalia haberet, omnem turpitudinem congerendae ac concervandae pecuniae caussa susciperet, nihil amplum ac magnificum agitaret animo, non de gloria Dei, aut utilitate publica, sed de arcis ac saccis suis implendis perpetuo cogitaret. Non est Patres amplissimi, non est eiusdem ingenii pecuniae servire & hominibus imperare. Duos impuros homines Stratoclem, & Dromoclidem aiunt olim tractationem Reipublicae,

messim auream vocare solitos, Non est credibile quemquam ex vobis ita animatum esse: sed tamen procul absit a gubernaculi, Ecclesiae, si quis Pontificatum messim sibi ac suis fore auream putat. Ambitiosus omnia perturbaret, nihil usquam quietum esse pateretur, bellis orbem terrarum concuteret: dum suorum titulos, ditionem, dignitatem augeret, sedis Apostolicae dignitatem in quodlibet discrimen adduceret. Quid crudelem & recenti semper cruore gaudentem, ultionis cupidum ignoscendi nescium, cui pro virtute ira sit, pro consilio furor, pro ratione impetus: quomodo blandissimo illo ac lenissimo Patris nomini responsurum esse censetis? Quid, si quis voluptatibus vinciendum se ac constringendum dedit, earumque turpissimo famulatu nexus & irretitus in earum coeno, tamquam sus perpetuo volutatur, quid ab eo boni sperari, aut quid mali potius non metui potest? Libere vobis audientibus de vitiis loquor. Nusquam enim tutius est accusare vitia, quam cum ex eis qui audiunt nemo est, qui ea quae dicuntur, suspicari possit ad se pertinere. Siquis igitur est quales plerosque omnes ex vestro amplissimo splendidissimoque Collegio esse compertum est: sed tamen fieri nullo modo potest, ut non e vobis aliqui excellant: qui tota vita nullam significationem dederit, qui sive in magnis opibus natus, sive e tenuibus ac modicis ad ampliores copiosioresque perductus, omnem pecuniae fructum in sublevandis egentibus positum duxerit: qui arcam suam nunquam turpiter afferentibus, honeste petentibus semper apertam habuerit, qui ad gloriam suam nihil, ad Dei gloriam omnia perpetuo retulerit, qui ex fuga & abstinentia voluptatum, maximam sibi voluptatem captaverit: qui veram animi magnitudinem in ignoscendis, non in ulciscendis iniuriis consistere iudicaverit: eius demum mores aptissimi sint ad personam illius, qui & harum, & omnium virtutum exemplar perfectissimum fuit, in terris sustinen-

ſtinendum. Secundo loco dixi requiri prudentiam, quam vere Ariſtoteles ait eſſe propriam virtutem imperantium. Eam aeterna illa veritas Chriſtus Dominus ac Deus noſter, cum morum integritate ac ſinceritate coniunxit his verbis: Eſtote ſimplices ſicut columbae, & prudentes ſicut ſerpentes. Sed videndum eſt, ut quid prudentia ſit, recte intelligamus: neque ita eam accipiamus, ut vulgus ſolet. Vulgus enim eum prudentem vocat, qui multa ſimulare, ac diſſimulare novit, multa mentiri; eos quibus cum agit commodi ſui cauſſa fallere ac circumvenire, & quod ſibi propoſuit, multas vias invenire quibus id quoquo modo adipiſcatur. Illa vero prudentia non eſt ſed calliditas, verſutia, malitia; aut ſi prudentia eſt, carnis prudentia eſt: quam ſe perditurum minatur Deus: quam mortem eſſe Paulus affirmat. Vera prudentia eſt, & cognoſcere quid petendum fugiendumque ſit: & quibus viis tum ipſe eo pervenire, tum alios eodem perducere commodiſſime poſſit: nihil temere atque inconſiderate agere, ſed unaquaque in re, quid rerum, perſonarum, locorum, temporum varietas poſtulet diiudicare. Miſerum, qui alium fallit, ſi ſe idcirco eo quem fallit prudentiorem putat. Fallit ipſe ſe, & induit multo perniſioſiorem in laqueum, quam quo implicare alium parat. Quanto prudentior qui neminem fallit. Deo enim ſimilior eſt, qui neque fallere, neque falli poteſt. Dixi praeterea in Pontifice requiri caritatem: quam Apoſtolus & martyrio & fide montes transferenti anteponit. Sine qua nihil Deo acceptum: Deus enim ipſe caritas eſt. Pontifex autem cum communis pater ſit & vocetur, hoc ipſo nomine admoneri debet, paterna ſe caritate erga omne hominum genus aſſe oportere. Addidi doctrinam & eruditionem, quam qui Pontifici neceſſariam non putant, magno in errore verſantur. Iubetur Aaron in veteri lege geſtare ſupra pectus ſuum doctrinam & veritatem: iubetur nunquam in ſanctuarium ingredi ſine ſo-

nitu: quo significatur voluntatem Dei, ab eo debere populis praedicari: labia sacerdotis, ait Malachias custodiunt scientiam. Paulus ad Timotheum, Episcopum esse oportere ait, aptum ad alios docendos. Haec, aiunt quidam, Pontifex etiam indoctus per alios obire poterit. Isto modo poterit etiam bonus lyricen esse, qui per alium canat: & bonus medicus qui aegrotos per alium curet. Sed satis sit Breviter enim de auctoritate dicendum, quam ultimo loco posui: quaeque ex iis de quibus ante dictum est effloreścit. Auctoritatem autem voco potentiam apud principes & apud populos, firma & diuturna virtutis opinione quaesitam. Ea Pontifici hoc praecipue tempore necessaria est; propter eas gentes quae a fide & obedientia sanctae Romanae Ecclesiae desciverunt, quae revocari ad sanitatem vix poterunt, nisi eius qui praeerit auctoritate moveantur. Agite igitur Patres amplissimi, proponite vobis ante oculos communem nostrum parentem Ecclesiam, ex vestro nutu pendentem & quid a vobis statuatur summa cum cura, ac solicitudine expectantem. Illa vos Christo genuit, illa vos educavit, illa ad summo proximum honoris gradum provexit: nulla vobis maior cognatio quam cum Ecclesia: omnes omnium caritates una illa complexa est: quae nunc dilacerata, distracta divulsa obsecrat vos, ut aliarum omnium rerum obliti, de sua tantum tranquillitate qua vestra quoque continetur, cogitetis. Deus omnium bonorum auctor eam vobis omnibus mentem atque animum inspiret, ut non coeco, & temerario, & invitos etiam, ut interdum ac quid agatur nescios, rapiente paucorum motu, sed certo maturoque iudicio, eiusmodi Pontificem concordibus suffragiis quam primum deligatis, qui dispersa colligat, lapsa erigat, depravata corrigat, infirma corroboret turbulenta componat, efficiatque, ut neque Pii Quincti admirabilem illam sanctimoniam vitae & excellsitatem animi, aut Gregorii

gorii Decimi Tertii, inexplebile propagandae religionis ſtudium, & effuſam atque incredibilem, omnibus ſaeculis depraedicandam in omnes gentes caritatem ac beneficentiam deſideremus.

In funere Hippolyti Cardinalis Eſtenſis III. Non. Decemb. Anno cIↃ IↃ LXXII.

ORATIO XXVII.

QUod acerbiſſimum maximeque luctuoſum ſpectaculum nobis omnibus obiici poterat Patres ampliſſimi, voſque ceteri viri ornatiſſimi, id ſummi ac praepotentis Dei voluntate, & inevitabili humanae conditionis neceſſitate nobis hodie in hoc templo conſtitutum videmus. Iacentem eum enim intuemur, qui nos omnes iacentes erigere: exanimem, qui exanimatis aliquo caſu nobis animum addere ſolebat: vita carentem qui nobis aliiſque quamplurimis vitae ſubſidia benigniſſime ac liberaliſſime ſubminiſtrabat. Merito igitur lacrymis omnium oculi madent, merito undique omnia ſuſpiriis gemitibus lamentationibuſque circumſonant, merito non homines modo, ſed ipſi huius aedis ſacrae parietes omnia moeroris ac triſtitiae inſignia oſtentant. Sed quoniam neque conqueſtionibus noſtris quidquam proficere iam poſſumus, & divinae providentiae decreta aequo animo ferre debemus: repetamus aliunde aliquam humanae aegritudinis ac miſeriae levationem: & Hippolyti Eſtenſis communis omnium noſtrum parentis ac patroni virtutibus ac laudibus grata commemoratione renovandis dolorem ex ipſius morte conceptum ſi poſſumus leniamus. Miſera quidem haec ipſa & acerba conſolatio eſt. Quanto enim magis eius quod amiſſum eſt excellentia perſpicitur, tanto plus doloris ex illius amiſſione percipitur, ſed neque animus ulla in cogitatione conquieſcere hoc tempore facilius poteſt: &

rerum ab eo praeclare gestarum recordatio, hoc saltem nobis solatium adfert, quod magis nos confirmabit in ea spe quam merito omnes concepimus, ut eum non tam nobis ablatum, quam a te Deus Optime Maxime, ad meliorem vitam vocatum esse credamus. Atque utinam doloris magnitudo disertos, ac copiosos faceret. Non dubitanter me, patrone optime ac clementissime dignam plurimis ac maximis tuis erga me beneficiis orationem habiturum me esse profiterer. Nunc mihi misero omnia, praeter egregium celebrandi ac praedicandi tui studium desunt: aegritudine obstupefactus est animus, oculi lacrymando defessi: vox ipsa pectore ac faucibus interclusis exitum reperire vix potest: si quid in me ingenii fuerat, si quam modicam dicendi facultatem exercitatio attulerat, quae tibi maiora veris, pro amore erga me tuo videbantur, ea, moriente te omnia conciderunt. Connitar tamen quantum potero, & omnem difficultatem pietate superare conabor, sive enim aliquid effecero, gratus erga te quoquo modo potui fuisse dicar: sive etiam in medio cursu defecero, hoc ipsum mihi gloriae ducam, quod de tuis laudibus dicere cupientem obruerit atque oppresserit dolor. Nunc quaeso obtestorque vos quicumque adestis, ut ad breve tempus intermittatis gemitus vestros: mihique ex innumerabili copia eorum, quae de illo dici possunt pauca libanti, abductos tantisper & avocatos atrocitate tanti vulneris animos adhibeatis. Primum igitur si splendorem, & claritatem generis, ad commendationem pertinere volumus, quod ita fere natura comparatum est, ut qua in familia multi praeclari, virtuteque & rerum gestarum insignes viri floruerunt ex eadem qui sunt eorum vestigia cupide persequantur, quae tota Italiae gens Estensium Principum familiae, vel illustrium virorum multitudine, vel traditi a maioribus imperii amplitudine & antiquitate anteponi potest? Sed in hac parte non immorabor, nam plura dicere

re & in re tam nota, supervacaneum est, & temporis angustiae prohibent, & qui suis ac propriis laudibus abundat, ei ornando aliena conquirere alienum atque absurdum videtur. Quamlibet obscura & abiecta familia natus fuisset Hippolytus, eam ipse illustrare, & ad summum dignitatis culmen extollere potuisset: illustrissima autem & splendidissima natus cum esset, ita se gessit, ut non minus ipse lucis ac dignitatis maioribus suis attulisse quam ab eis accepisse videatur. Cum autem in eo iam tum puerulo, mirifica quaedam, & ad omnem virtutem, & praecipue ad prudentiam indoles emineret, ita eum pater optimus ac sapientissimus Princeps diligebat, ut nulla de re maioris momenti, nisi adhibito filiolo deliberaret. Eo praesente legatos ad se missos audiebat: eo praesente legationes decernebat: interesse eum volebat, quoties de bello, de pace aliisque maximi momenti negotiis consilia caperentur. In illa igitur sapientiae schola atque officina educatus, brevi tempore tantam sibi cognitionem, atque intelligentiam eorum quae ad populos recte gubernandos pertinent, comparavit, ut adhuc adolescens exercitatissimos senes, consilii maturitate superaret. Itaque cum in Galliam confirmata iam aetate profectus esset apud Franciscum Regem non solum nomine sed etiam regiis virtutibus omnium nostrae memoriae regum facile primum, non tam propter gentis nobilitatem, aut propter affinitatem, quam propter singularem quandam tractandarum rerum scientiam tantum auctoritatis consecutus est, ut in illo amplissimo, ac opulentissimo regno secundum Regem, de Hippolyti potissimum Estensis consilio & scientia omnia gererentur. Neque vero minus apud Henricum secundum valuit, qui ministros omnes per Italiam suos sive legatos, sive exercituum praefectos, uno verbo cuiusquam generes essent, ex eiusdem nutu ac voluntate pendere, neque quidquam nisi eo consulto, quod quidem alicuius mo-

menti esset administrari voluit. Illam vero nobilissimam, totique Christianae Reipublicae salutarem legationem, qua in Gallia difficillimis ac periculosissimis temporibus functus est, quomodo aut silentio praetermittere, aut de ea pro dignitate verba facere potero? Grassabantur per totam Galliam infinita quaedam facinorosorum hominum colluvies, qui capta occasione propter teneram Caroli Regis aetatem impune sibi omnia licere arbitrati, capitales ac nefarias de religione opiniones publice in vulgus disseminabant. Iamque res eo progressa erat ut non infimae tantum plebis animos suis illis venenis imbuissent, sed & ex ipsis principibus non paucos eadem errorum foeditate contaminassent. Exponebantur propalam & omnium manibus ferebantur Lutheri, Calvini, & aliorum impiorum hominum scripta. Hieronymi vero, & Augustini, & Gregorii, & Ambrosii saluberrimae lucubrationes ab omnibus propemodum, & & officinis, & bibliothecis exulabant, in ipsa aula ac comitatu regio quotidie habebantur haereticorum frequentissimae conciones: omnia execrandis illorum cantionibus perstrepebant. Detestandis in Deum, in Divos illorum pestium vocibus, catholicorum aures assidue verberabantur. In tam perturbato ac periculoso rerum omnium statu Pius quartus Pontifex maximus divino, ut credile est, instinctu nihil satius esse iudicavit, quam ut Hippolytus Cardinalis Ferrariensis primo quoque tempore legatus in Galliam mitteretur. Suscepit onus legationis Princeps maximo animo praeditus: neque deterritus est, aut imbecillitate valetudinis, aut longitudine itineris, aut anni tempore, erat enim ardentissima aestas, qua tempestate etiam qui firmissimi sunt, neque Romam venire, neque Roma exire tutum putant, aut periculis, quae sibi noctesque diesque, & aperta vi, & ex insidiis ab haereticis imminere intelligebat. In ea legatione alios, ex haereticis auctoritate deter-

deterruit, alios ostensa aliqua spe commodorum, eo unde abierant reduxit, multa dissimulavit, multa pertulit, multa palam & directo, multa latenter & artificiose molitus est quae ad illius regni salutem pertinebant: neque prius destitit, quam pulsis ex aula haereticis, revocatis autem iis quorum & erga Deum & erga Regem fides constiterat, bellum denique apertum haereticis indiceretur. Itaque, ut in seminibus arborum caussa est, ita omnium quae postea in Gallia pro religione fortiter ac feliciter gesta sunt, illa legatio caput ac principium fuit. Illud autem admirabile est, quod cum alii gravissimi & prudentissimi homines, toto, quod aiunt coelo in illius negotii tractandi ratione ab eo dissentirent, ipse adversus aliorum omnium sententiam suo unius consilio usus, ipso rerum exitu docuit, multo se quam illos plura vidisse, multoque prudentius cogitasse. Vellicabatur interea invidorum sermonibus ac rumusculis, qui modo patientiam illius ac lenitudinem reprehendebant, modo etiam quaedam ab eo, optimo animo, & sapientissimo consilio facta in deteriorem partem interpretabantur. Quos ille despiciens & operi proposito constanter instans, eorum maledicentiam ipso rerum exitu ita refutavit, ut verissime de eo dici illa possint.

Unus homo nobis cunctando restituit rem.
Non ponebat enim rumores ante salutem;
Ergo magis magisque viri nunc gloria claret.

Sed in hac temporis angustia, multa breviter attingenda sunt; quae singula integros libros desiderarent. Atque haec quidem quae hactenus dixi ad declarandam ipsius prudentiam pertinent. Quid? caeterae virtutes quales in eo & quam singulares fuerunt? Quis unquam illo in tota vivendi ratione splendidior ac magnificentior fuit? Quae in Gallia, quae in Italia & quam sumtuosa

ptuosa aedificia extruxit? Quam multa ingeniose & solerter excogitata ab antiquis, sed postea per posterorum ignaviam oblivione obruta quasique sepulta revocavit? Quam multos egregios artifices ad nova excogitanda propositis praemiis excitavit? Quis unquam princeps qui principis alicuius legatus, quis denique magnus clarusque vir apud eum diversatus est, quin sibi a splendido Cardinali, sed a praepotenti aliquo rege exceptus videretur? Et interea in pauperes & egentes homines quam liberalis ac munificus fuerit, scitis ipsi cives Tiburtes, qui ut illa perpetua & quotidiana taceantur, meministis eum quotannis, cum morbi, ut fit, aestate vulgo grassarentur, quotidie mittere solitum qui omnes aegrotantium domos circumirent, neque eorum quae aut ad valetudinem recuperandam, aut ad alendam interea familiam necessaria essent, quidquam eis deesse paterentur. Meminimus & ipsi, ut se hac quoque in parte legatus in Gallia gesserit, cum quidquid pecuniae ex legatione provenerat, nummum ex eo nullum attigit, sed totum in pauperes erogandum distribuendumque mandavit. Eruditos autem & excultos litteris homines, nemo unquam amavit ardentius, nemo plures domi habuit: nemo largius aut prolixius fovit. Horum disputationibus epulas suas condiebat, in eis audiendis quidquid a gravioribus curis dabatur otii studiosissime collocabat. Iam & in eos & in omnes domesticos ac familiares suos tanta erat facilitate, ac comitate ut communis videretur omnium parens. Cum eis familiarissime colloquebatur, urbanissime iocabatur, peccantes paterna potius caritate, quam herili potestate atque imperio corrigebat. Nullius autem aeque facile obliviscebatur, atque iniuriarum. Scimus quicumque cum eo paulo familiarius viximus, multos a quibus ipse pro summis beneficiis summas iniurias retulerat: cum eos sine ulla molestia arbitratu suo posset ulcisci, novis postea beneficiis

auctos

auctos ab eo & cumulatos fuisse. Pietatis autem & religionis in Deum, & plurimam toto reliquae vitae tempore & certissima ac luculentissima testimonia morti proximus dedit. Qui cum sibi ex hac vita migrandum esse sentiret, nihil territus sacerdotem accersi iussit, cui peccata sua ita confessus, ut eorum vere se atque ex animo poenitere omnemque spem sibi in divina bonitate ac misericordia constitutam esse ostenderet, interiectis aliquot horis Sacrosanctum Domini nostri Iesu Christi corpus religiosissime accepit. Inde cum testamentum, nisi quantum certorum hominum invidia impediit, benevolentiae ac caritatis erga omnes suos plenissimum condidisset; posteaque viribus magis ac magis deficientibus sacro oleo, adhibitis, ex ritu Christiano precibus inunctus est; languida & moribunda voce ex Davidicorum psalmorum versibus, qui interea recitabantur, cum plura non posset, extrema saltem quaeque verba pronuncians, cum incredibili eorum omnium qui aderant dolore extremum Deo spiritum reddidit. O me infelicem quanto mihi res secus cecidit quam a principio cogitaram. Brevis enim haec virtutum ipsius commemoratio, quam mihi levationi fore speraveram, ea mihi pectus effodit, ea vulnus adegit altius, ea dolorem dolore cumlavit. Quid aliud agere possumus, quicumque tali patrono orbati ac destituti sumus quam ut lugeamus, ut modis omnibus testemur dolorem nostrum, ut quod vitae reliquum est in moerore ac lacrymis transigamus. Immo vero aliud possumus & debemus. Quamvis enim qui tam pie, qui tam christiane & vixerit, & diem suum obierit, eum coelo iam receptum sperandum est; quia tamen rari admodum ita puri egrediuntur ex corporis vinculis, ut non eis poenarum aliquid post mortem luendum supersit: earumque tum aliis piis actionibus, tum praecipue fusis ex animo precibus, & tempus contrahi, & ardor mitigari potest: facere omnes omnia debemus,

ut

ut ei modis omnibus opitulemur. Agite igitur quicumque Hippolytnm Cardinalem Ferrarienſem, & vivum amaſtis, & mortuum amatis, coniungite mecum preces veſtras, & ſublatis in coelum manibus ac mentibus liberationem ipſius ex loco purgandis poſt mortem animis deſtinato, ſi forte ibi adhuc detinetur a Deo Optimo Maximo efflagitate. Nullius enim mortuo auxilium deſit cuius vivi nulli unquam auxilium defuit. Chriſte Ieſu humani generis conditor & aſſertor, qui nos, alios pro aliis orare voluiſti, qui tuorum preces nunquam irritas fere pollicitus es, reſpice hanc multitudinem afflictam, ac dolore confectam, & per illa vulnera, quae pro nobis pertuliſti, per illum ſanguinem, quem pro nobis in ara crucis effudiſti, per illam mortem ignominiae plenam, quam pro nobis ſponte ſubiiſti, tribue hoc noſtris omnium concordibus votis, ut famulum tuum Hippolytum Cardinalem Ferrarienſem a poenis, ſi quibus adhuc obnoxius eſt, liberatum, eum in locum quam primum perducas, ubi aeternis tecum gaudiis perfruatur. Ite domum, cives Tiburtes, nunciate liberis veſtris, nunquam neque ipſos, neque ipſorum liberos cuiuſquam maioris, aut omni ex parte praeſtantioris Cardinalis exequias eſſe viſuros.

In funere Ioannis Epiſcopii Militiae Melitenſis Magni Magiſtri.

ORATIO XXVIII.

PRaeclare a vobis & ex dignitate veſtri ordinis factum eſt, nobiliſſimi & fortiſſimi milites, quod optimo Principi Ioanni Epiſcopio, Magno ſodalitatis veſtrae Magiſtro, funus quibuſcunque potuiſtis rebus ornatiſſimum ampliſſimumque duxiſtis, quodque & pietatis in eum veſtrae, & doloris, quem vobis mors ipſius obiecit, plurimas maximeque luculentas ſignificationes

dediſtis

dedistis. Quamquam enim ille & ea tum manu tum consilio gesserat, & ad eos honores virtute pervenerat, ut abunde ad gloriam vixisse videretur; & eo progressus erat aetatis, ut a vita tamquam ex arbore, non per vim evulsus, sed suo tempore ipsa maturitate collapsus esse videatur: quorum tamen vita quo diuturnior, eo publice utilior visa est, eorum mors nunquam non acerba & immatura videri potest. Sed quando parens ac procreator rerum omnium Deus universum hominum genus eadem mortalitatis lege devinxit; ostensaque si per ipsius praecepta gradiamur, certa spe melioris vitae, commorandi nobis hic diversorium, non habitandi dedit: grates ei potius agere debetis, quod talem vobis ducem ac rectorem dederit, quodque vos illius virtute, ac bonitate tam diu frui voluerit, quam iniquiore animo ferre, quod eum quanquam viridi & cruda senectute, consumptis tamen corporis viribus, tot laboribus, periculisque iactatum, ex hoc inquieto ac turbulento salo, in illum, ut quidem spes est, placidissimum portum perpetuae quietis ac tranquillitatis eduxerit. Nemo eo animo navigat, ut semper naviget; nemo militare discit, ut numquam militare desinat; nemo hac mente laborem suscipit, ut alios ex aliis labores perpetuo excipiat: sed & qui navigat, portum, & qui militat victoriam, & qui laborat; quietem atque otium spectat; quo qui pervenere, gratulari eis amici, non dolere illorum vicem solent. Vita haec iactationis ac periculi plena navigatio est; militia omni aerumnarum ac laborum genere exercita, inexhausta molestiarum undique succrescentium seges: quam ut quisque optime novit, ita minimi facit; quam is demum tutissime possidet, qui de ea cum Deus voluerit ponenda saepissime cogitat; quae neque stultis unquam longa est, neque sapientibus brevis. Non ut in ea diu maneamus, sed ut ex ea feliciter exeamus, optandum est. Nunquam viveremus, si hic perpetuo viveremus Et tamen non tantum venia tribuenda est illis lacrymis, quas

obitus

obitus maiorum virtute ptaestantium,ex illorum,qui cum eis coniuncte, amanterque vixerunt, oculis elicit, sed etiam laudanda ac depraedicanda eorum pietas,qui,quacunque ratione possunt, funera ipsorum ornare & cohonestare conantur. Nam & se,quibus artibus illi floruerunt, earundem studio flagrare declarant, & caeterorum animos ad cupiditatem eiusdem gloriae inflammant. Quae cum a vobis abunde & cumulate Ioanni Episcopio praestita sint, nondum tamen vestrae in eum pietati satisfactum esse duxistis,nisi existeret aliquis,qui hodierno die publice verborum aliquid faceret: ne quid omnino,quod ad exornandam ac celebrandam ipsius memoriam a vobis praetermissum diceretur. Id munus quum a me potissimum obiri volueritis, parebo voluntati vestrae,& summa tantum capita strictim ac modice attingam, laudes ipsius brevi ac perspicua oratione complectar. Primum igitur ex sodalitatis vestrae legibus, atque institutis,certissimum ac firmissimum argumentum capere posse videor,quo eum,& antiquo ac nobili ortum genere,& eximia quadam,minimeque vulgari virtute praeditum fuisse confirmem. Nam cum legibus vestris cautum sit,ne quis in ordinem vestrum admittatur,quin prius eum & aeque ab atavis & paterna & materna stirpe nobilem esse liquido constiterit: quis est qui cuius in pectore aut in humero candidam illam crucem,velamentum atque insigne ordinis Hierosolymitani,videat,quemque suffragii ius habere in comitiis vestris sciat, de illius nobiltate dubitare amplius possit? Eodemque modo de virtute argumentari licet. Nam cum in mandandis honoribus in eoque preasertim deligendo,qui vobis summo cum imperio praesit, nullius rei praeterquam cognitae spectataeque virtutis rationem habere soleatis; dubitari de Magni Magistri virtute non potest, quin eadem opera de vestra in ferendis suffragiis fide ac religione dubitetur. Sed haec quidem, quanquam magna sunt,huic tamen cum multis aliis communia

munia sunt. Illa propria, quod septemdecim annos natus, (quae ipsa aetas Romanis olim moribus ad auspicandam militiam constituta erat,) cum immanissimus hostis Rhodum ita obsessam teneret, vix ut illius servandae spes iam amplius ulla superesset: generosus adolescens, cui virtus & pietas tenerum pectus acribus stimulis perpetuo foderent, relicta patria, relictis suis, iter ingressus est, eo animo, ut cum Rhodum venisset, aut opis aliquid pro virili parte afferret obsessis, aut cum eis adversus barbaros dimicans, iuvenili sanguine Christo humanae salutis auctori litaret. Quo in itinere Messanam advectus, cum conscensa triremi adversis usus tempestatibus, cursum tenere nequiisset, venit interea in Siciliam, amissa Rhodo, vir aeterna memoria dignissimus Liladamus vestrae sodalitatis illo tempore Magister: qui adolescentuli virtutem efferentem se, & foras emicantem admiratus, adactum sacramento, & cruce candida ornatum, ritu vestro inauguravit, posteaque cum Romam, cum in Galliam, cum in Hispaniam, cum in Melitam proficisceretur, nunquam a latere suo discedere passus est. Quid virtutis, quid constantiae, quid militaris disciplinae ex assiduo ac diuturno talis viri contubernio avidissimum per se omnis honestatis iuvenem hausisse credendum est? Mortuo Liladamo alumnus illius disciplinae Episcopius totos sexaginta annos ita in coetu vestro versatus est, nulla ut interea adversus hostes Christiani nominis expeditio suscepta sit, cui ipse non interfuerit; in qua egregiam operam Reipublicae non navaverit; in qua non ita se gesserit, ut semper inter paucos singularis ipsius virtus emineret. Testatur illius virtutem Peloponnesus, testatur Africa: quae illum, altera in Methonis, Cononis, Naupacti; altera in Tunetis & Turris Regiae expugnatione, & in illo calamitoso Cirtensi praelio spargentem in hostes funera, nec illorum, nec suo sangui parcentem viderunt. Sed & postea, cum in Gallia esset & Melitam

obsideri

obſideri audiiſſet, tanta celeritate, ut evolaſſe eum, non iter feciſſe diceres, per mediam hoſtium claſſem cum aliquot militibus, quibus ipſe praeerat, in inſulam magno cum periculo, ſed maiori etiam hoſtium admiratione penetravit. Multa properanti praetermittenda ſunt, quae vel ſingula, niſi copia obſtaret, ſatis amplam ad dicendum materiam ſuppeditare poſſent. Dandis igitur aſſiduis induſtriae virtutiſque documentis, & multis maximi momenti publicis muneribus, fortiter, prudenter, feliciter obeundis, ita ſibi conciliavit omnium animos, ut qui maximus honos ſuffragiis veſtris deferri poteſt, anno poſt ſalutem hominibus reſtitutam MDLXXII. pridie Kalend. Februarii ſine ullo ambitu abſens communi conſenſu delectus ſit, qui ſummam poteſtatem in univerſam ſodalitatem obtineret. Quo ex tempore patentiorem campum exercendae virtutis ſuae nactus, ita implevit omnes boni principis numeros, ut veſtram in eligendo ſapientiam, ipſius in regendo ſapientia comprobarit. Nam ut a cultu divini Numinis principium ducam, quod fundamentum omnis virtutis eſt, nunquam ille ullum diem abire paſſus eſt, quo non rei divinae intereſſet, quo non ipſe manibus ſuis cibum tredecim egenis hominibus porrigeret ac miniſtraret. Templum etiam pecunia ſua ampliſſimum & ornatiſſimum extruxit, ſacerdotibuſque, qui rem divinam quotidie in eo templo facerent, mille ducentos aureos nummos annuos adtribuit, ibidemque in monumento pulcherrimo eorum, qui ante ſe in eodem magiſtratu fuerant, corpora condidit ac collocavit. Et pietas igitur ipſius, & magnificentia cum ex eis, quae dixi, tum e multis eiuſdem generis aliis percipi poteſt. Quid ego nunc comitatem, affabilitatem, humanitatem praedicem? quae tánta erat, ut neminem aut aſpectu, aut colloquio ſuo arceret, omnium

poſtulata

postulata libenter cognosceret, nihil iusta petentibus denegaret. Si quid negare cogebatur, ea tamen utebatur lenitate sermonis, ut eos quoque, quibus negabat, aequos a se placatosque dimitteret. Liberalitatem autem ipsius multis & privatim & publice salutarem fuisse constat: nam & suis opibus multorum inopiam sublevavit, & viduarum, ac pupillorum quasi communis parens fuit, & multas virgines, multasque mulieres honesto loco natas, quae propter paupertatem, conditionem reperire non poterant, dote de suo data collocavit: Quin etiam cum intelligeret a multis inhonestis mulieribus filias ali, quas, cum adolevissent, in eandem turpitudinem sibi constituerent; occurendum manifesto periculo ratus, puellas tota insula conquiri ac comprehendi iussit, & in extructum a se eius rei caussa coenobium includi, ut illic sancte ac pudice educatae, suo tempore, aut perpetuam virginitatem Deo voverent, aut nuptum, si ita mallent, traderentur. Quid iam Xenodochia, Nosocomia, Orphanotrophia ab illo vel instituta vel reditibus aucta commemorem? Vox me citius, aut dies, quam materia deficiat, si singula persequi vellem. In annonae vero difficultate, saepe magnam vim pecuniae egentibus tradidit, saepe cum magnam frumenti copiam e remotis locis comportandam curasset, eodem illud pretio distribuit, quo ibi, unde adducta erat, vendebatur. Iniuriam vero neque facere ipse, neque eos, qui facerent, perpeti poterat. Iudex insontibus optabilis; iis, qui vel per errorem, vel metu aliquo ac dolore animi deliquissent, placabilis; in eos, qui certa & obstinata malitia ac pravitate peccassent, plane inexorabilis. Qua severitate simulque aliis quibusdam, quae silentio involvere satius duco, (neque enim ita eum laudare institui, ut cuiusquam errata detegam,) cum in se nonnullorum

nullorum odia concitasset, effectum est, ut propter quasdam suspiciones, exacta iam aetate, Romam a summo Pontifice vocaretur. Sed ut exoriente sole nebulas dissipari, & evanescere videmus: sic ipso adventante, omnes illae nubeculae suspicionum evanuerunt. In urbem igitur ingressus est eo concursu omnium ordinum, ea pompa & celebritate, cum ipse etiam Pontifex eum quam honorificentissime excipi iussit, ut non ad dicendam caussam venire, sed iam tum pulcherrimum de obtrectatoribus suis triumphum agere videretur. Divertit ad illud decus, & ornamentum amplissimi ordinis Aloysium Cardinalem Estensem, qui, ut sanguine regio editus, ita animo plane regio praeditus, eo cultu atque apparatu, dignitatis ac venerationis plenissimum senem apud se habuit, ut admiratio etiam eos caperet, qui, quae in aliis admirabilia videntur, ea Cardinali Estensi usitata & quotidiana esse noverunt. Itaque interdum auditus est optimus senex, cum iocans (ut secura innocentia est,) diceret, magnam se gratiam debere obtrectatoribus suis: illorum enim opera sibi eos honores Romae habitos, quos ipse nunquam optare ausus esset; plus multo eos sibi profuisse odio, quam obsequio prodesse potuissent. Ergo cum eum tota civitas in sinu atque oculis ferret; cum quacunque incesserat, quasi exemplum quoddam antiquae virtutis ac probitatis spectaculo esset; cum eum Pontifex libenter audiret, libenter videret, eximia quadam caritate complecteretur: dolore lateris correptus & intra paucos dies absumptus est, tam placide ac leniter, tanta cum testificatione pietatis Christianae, ut magnam spem omnibus fecerit, non tam illam mortem, quam migrationem ex mortalitate ad immortalitatem fuisse. Quem enim paulo ante iis, quibus graviter laesus

laesus erat, agnito errore veniam petentibus, tam facile ignovisse meminimus; eius quoque peccatis facile a divina bonitate ignotum esse confidimus. Quod si quid, ut humana fragilitas fert, in ipso vitae exitu expiandum adhuc eluendumque superfuit: certo speramus fore, ut tam multis Ecclesiae precibus, tam multis eleemosynis, tam multis oblationibus & tempus poenae contrahatur, & ardor mitigetur. Nunc vos milites fortissimi, qui & vivum tantopere amastis, & ereptum tam multis honoribus prosecuti estis, unum etiam quiddam illius nominis ac memoriae tribuite, idque non me, sed ipsum vivum adhuc & spirantem a vobis petere existimate. Fuit antiquitus apud multos consuetudo, quae quisque vivus maxime amaverat, ea cum illo mortuo, aut cremandi aut sepeliendi. Vos contra facite. Quae magnus hic non sodalitatis modo vestrae, sed virtutis & officii magister carissima dum vixit habuit, ea, ut perpetuo conservetis, operam date. A quibus autem illum toto animo abhorruisse scitis, eorum reliquias omnes eodem quo ille tegitur tumulo, condite, eorum fibras elidite, semina extinguite. Amavit ille cum alia honesta omnia, tum concordiam in primis, & animorum consensionem: intestina autem odia, & discordias ac dissensiones semper capitales Reipublicae pestes iudicavit. Agite igitur viri fortissimi, flores ex omni Christiana nobilitate delecti, columnia virtutis, terrores Turcarum, firmamenta ac propugnacula Christianorum, deponite omne studium contentionis, deletete omnem memoriam offensionum, consentientibus ac conspirantibus animis ad defensionem Christianae religionis incumbite; omnem iram, omne odium, omnem ulciscendi cupiditatem in hostes illius effundite, quae tam multis hodie tamque saevis tempesta-

tibus agitata, in veſtra virtute, ſi concordes ſitis, non minimum ſibi eſſe praeſidium putat. Sepelite cum illo mortuo ea, quae ut in perpetuum ſepelirentur, ſepeliri iam pridem ipſe voluiſſet. Diſſenſionibus enim maxima imperia labefactantur ac corruunt: mutuae charitatis vinculo etiam, quae per ſe parum firma ſunt, continentur.

ARI-

ARISTOTELIS ETHICORUM AD NICOMACUM

LIBER QUINCTUS

IN QUO

DE IUSTITIA ET IURE ACCURATISSIME

DISPUTATUR

M. ANTONIO MURETO
INTERPRETE.

M. ANTONIUS MURETUS
AUDITORIBUS SUIS.

Cum hunc Aristotelis librum vobis explicaturus essem multis de caussis mihi faciendum putavi, ut eum prius latine a me conversum ederem. Primum quoniam etsi in caeteris libris explicandis conatus eram efficere ut ne ii quidem qui graecarum litterarum rudes sunt aditum sibi ad me audiendum peregrinitate sermonis occlusum esse quererentur, non obscuris tamen sermonibus aures meae quotidie verberabantur, conquerentium crebro illo vocum graecarum interiectu, retardari intelligentiam suam: planiora sibi multo & expeditiora omnia fore, si latine dicerentur. Horum igitur studio aliquid tribuendum esse duxi. Deinde submolestum ipsi mihi nonnunquam erat, verum ut fatear, tantum quotidie operae ac temporis in reddendis singulis vocibus ponere: ut mihi quoque satius videretur, semel illo labore defungi. Nam cum singulae disputationes nostrae in unius horae curriculum concludantur, ex eoque ipso aliquid saepe multis occasionibus delibetur ac detrahatur, adhibenda (*a*) parcimonia *est, videndumque omni studio ut id saltem quod datur quam possumus optime & utilissime collocetur. Iam e tam brevi tempore non multum potest tractandis rebus relinqui si aliquid ex eo singula verba decerpant. Praecipue autem hic liber propter mirificam quandam rerum ac sententiarum subtilitatem postulare quodammodo videbatur, ut quo liberiores animi nostri totos se ad eas penitus cognoscendas darent, illa altera pars laboris, & vobis & mihi demeretur. Fuere & aliae huius mei consilii caussae, quas nihil necesse habeo pluribus persequi. Dedi autem operam quantum quidem in me fuit, ut Aristotelis non sententiam modo exprimerem, sed ge-*

(*a*) *Muretus reposuit* parsimonia.

nus ipsum dicendi quoad liceret imitarer. Nam cum suo quisque modo, & loquatur & scribat, aliosque angusta, pressa, concisa, alios ampla, copiosa, redundans delectet oratio: non satis probo consilium eorum, qui cum Aristoteles siccitatem quandam tenuitatemque dicendi, contra Cicero copiam & ubertatem adamverit, neque quidquam tam dissimile sit, quam eorum inter se dicendi genus, Aristotelem tamen interpretantes, quia se quam possunt Ciceronis simillimos esse cupiunt, quae ab illo & breviter, & subobscure dicta sunt, ea huius more dilatant atque diducunt. Sed suum cuique, ut dicitur. Ego an, quod volui assecutus sim, nescio, aut potius id non assecutum esse me scio: certe quidem quod in hoc genere optimum est, id me secutum esse ac propositum habuisse confido. Neque damno industriam eorum, qui aut ante me, aut post me (siquidem iam duodecim anni sunt cum huius libri interpretatio mea primum edita est) in his rebus latine tractandis elaborarunt: quorum etiam quidam auxilio ad eam rem meo usos esse se non diffitentur. Neque tantum, ut ille dixit, posterior dies prioris discipulus est sed etiam magister. Multa aliter olim accipiebam, aliter hodie accipio: graecos etiam libros multo pluribus locis depravatos esse video, quam tunc arbitrabar. Itaque necesse est multa longe secus, in eorum interpretationibus quam in mea legi. De quibus non intelligentes modo, sed etiam eos qui sibi tales videntur, quorum omnis aetas magnam copiam extulit, iudicaturos esse prospicio. Horum ego neque alteros reiicio, neque alteros extimesco. Est eiusdem ingenii & eruditorum admonitiones amare, & indoctorum maledicta contemnere. Ubi, & cur a caeteris dissenserim, vos quidem quotidie ex me ipso, caeteri autem ex commentario, quem, cum primum licebit editurus sum, intelligent

Romae Kal. Martii, Anno M. D. LXV.

ARISTO-

ARISTOTELIS ETHICORUM AD NICOMACUM

LIBER QUINCTUS

M. ANTONIO MURETO INTERPRETE.

DE Iustitia autem & iniustitia quaerendum est: tum cuiusmodi in actionibus sitae sint, tum cuiusmodi mediocritas iustitia, & ius quarum rerum medium sit. In his autem rebus exquirendis eandem viam rationemque teneamus, quam in superioribus secuti sumus. Videmus igitur omnes iustitiae nomine eiusmodi quemdam habitum significare velle, quo homines propensi sunt ad agenda quae iusta sunt, quoque ea & agunt, & volunt, eodemque modo iniustitiam dicere habitum quo res iniustas & agunt & volunt. Quo circa nobis quoque principio posita sint haec ad naturam utriusque adumbrandam. Neque enim eodem modo se res habent in scientiis facultatibusque, & in habitibus: nam facultas quidem & scientia videtur eadem contrariorum esse: at non idem habitus contrariorum. Exempli caussa a bona valetudine ea tantum efficiuntur quae ipsi convenientia sunt, non etiam quae contraria. Dicimus enim valenter ambulare aliquem, cum ita ambulat ut is qui bene valet. Saepe igitur contrarii quidem habitus ex contrario, saepe etiam ipsorum habituum ex rebus,

bus, quae eis subiectae sunt cognito capitur. Nam etsi bona corporis habitudo nota sit, mala quoque nota (*b*) *sit*: & ex bene habitis corporibus bona corporis habitudo, ex ipsaque vicissim bene habita corpora. Si enim bona habitudo est carnis soliditas: malam esse carnis raritatem necesse est, & bene habitum id, quod habet vim efficiendae soliditatis in carne. Consequitur autem plerumque, si altera pluribus modis dicantur, ut & altera quoque. Ut si iustum, etiam iniustum. Videtur autem multis modis dici iustitia & iniustitia. Sed quia propinqua est homonymia ipsarum, latet: neque ita ut in iis quae longe distant, perspicua est. Magna enim est formae dissimilitudo, ut constat clein vocari homonymos & iugulum & clavim. Sumptum igitur ac positum sit, quot modis dicatur iniustus. Videtur autem iniustus esse & is qui legi non paret, & is qui plus sibi sumit quam par est, neque conservare aequalitatem. Unde constat iustum quoque fore tum eum qui legi obtemperat, tum eum qui conservat aequalitatem. Quare iustum quidem est tum id quod lege praescribitur, tum id quod aequale est; iniustum autem tum id quod adversum legem comittitur, tum quod inaequale est. Quando igitur iniustus pluris quam par est avidus est, in bonis haec ipsius affectio cernetur: non tamen in quibuslibet, sed in iis demum in quibus prospera adversaque fortuna. Quae sunt illa quidem semper simpliciter & absolute bona: sed huic aut illi non semper. Homines autem ea & optant & persequuntur, at non ita oportet, sed optare quidem, ut ea quae simpliciter bona sunt, sibi quoque bona sint: sequi autem ea quae sibi bona sunt. At iniustus non semper id quod plus est sequitur, sed & id quod minus, in iis quae simpliciter sunt mala: Verum quoniam videtur, & minus malum quodam modo bonum esse: pluris autem cupidita-

(*b*) *Muretus reposuit* fit

tatem in bono dicimus, propterea videtur tum quoque pluris cupidus esse. Est autem iniquus (hoc enim complectitur & commune est) & contra legem facit. Quando autem qui contra legem facit iniustus est, qui vero ei obtemperat iustus, perspicuum est, omnia legitima iusta quodammodo esse. Nam & ea quae a scientia legum ferendarum definita sunt legitima sunt, & eorum unumquodque iustum esse dicimus. Leges autem omnibus de rebus publice loquuntur spectantes aut id quod communiter omnibus utile, aut id quod optimatibus iisve qui principatum in civitate obtinent, seu propter virtutem, seu quo alio tali modo. Quare uno quidem modo iusta ea dicimus, quae ad felicitatem eiusque partes civili societati conficiendas ac conservandas valent. Imperat autem lex & ea facere quae sunt fortis viri, ut non desere ordinem neque fugere neque abiicere arma; & quae temperantis, ut non facere adulterium, neque alienae *pudicitiae illudere* (c); & quae mansueti, ut non percutere, neque maledicere: itidemque in ceteris virtutibus ac vitiis: illa quidem iubens, haec autem prohibens: recte quidem ea quae recte posita est, deterius autem ea quae temere inconsiderateque lata. Haec igitur iustitia est illa quidem perfecta virtus, non tamen simpliciter, sed ad alium relata. Ideoque saepissime iustitia virtutum praestantissima videtur; ac neque hesperus neque lucifer ita admirabilis esse. Et in proverbio est, Iustitia in sese virtutem amplectitur omnem. Et eo maxime perfecta virtus, quoniam perfectus virtutis usus est. Perfecta autem est, quoniam qui ea praeditus est, etiam in alium virtute uti potest, non tantum ipse secum. Multi enim suis quidem in rebus virtute uti queunt, in iis autem quae ad alium pertinent, non queunt. Et propterea recte a Biante dictum, Magistratus virum patefacit, nam qui magistratum gerit, alium iam

(c) *Eis verbis addidit Muretus.* Tacitus 365.

iam ſpectat, & in vitae communione verſatur. Atque ob eam ipſam cauſſam iuſtitia una ex virtutibus alienum eſſe bonum videtur; quoniam ad alium pertinet. Ea enim agit quae alii utilia ſint, ut principi, aut communi, (d). Ergo peſſimus quidem ille eſt, qui improbitate, & in ſe ipſum, & in amicos; optimus autem, non qui in ſeipſum, ſed qui erga alium virtute utitur. Id enim difficile eſt. Haec igitur iuſtitia non pars virtutis, ſed tota virtus eſt: nec quae ei adverſatur iniuſtitia, pars vitioſitatis, ſed tota vitioſitas. Quid autem virtus & haec iuſtitia inter ſe differant, conſtat ex iis quae diximus. Eſt enim eadem quidem, ſed non eadem utriuſque ratio: nam qua ratione ad aliam pertinet iuſtitia eſt; qua talis quidem habitus eſt ſimplipliciter virtus. Quaerimus autem eam iuſtitiam quae pars virtutis eſt: eſt enim quaedam ut dicimus, itidemque de iniuſtitia ea, quae pars eſt vitioſitatis. Eſſe autem id argumento eſt, quod qui agit aliquid eorum quae ad cetera pertinent, iniuſte ille quidem facit, ſed nihil amplius conſequitur. Ut is qui clypeum per ignaviam abiecit, aut aſperitate ductus eſt ad maledicendum, aut illiberalitate, ne pecunia iuvaret alium retardatus. Cum autem plus aliquid conſequitur, ſaepe nullo tali vitio peccat, at ne omnibus quidem, & aliquo tamen. Vituperamus enim eum: idque iniuſtitiae nomine. Eſt igitur alia quaedam iniuſtitia, ut pars quaedam totius & iniuſtum quoddam, pars illius totius iniuſti, quo quidquid contra legem fit continetur. Praeterea ſi duorum unus quidem lucri cauſſa cum aliena uxore rem habeat, & inſuper aliquid mercedis accipiat: alter autem id faciat, cum ſumptu ac detrimento ſuo, ut cupiditatem expleat, hic quidem intemperans potius quam pluris avidus eſſe videatur; ille autem iniuſtus, ſed non intemperans. Conſtat autem id ex eo eve-

nire

(d) *Addidit Muretus manu ſua* aut ſocio.

nire quod lucrum facit. Praeterea omnia alia iniuste facta referimus semper ad aliquod vitium: ut si quis adulterium fecit ad intemperantiam; se eum qui sibi proximus erat in acie, deseruit, ad timiditatem; si percussit ad iram. At si lucrum fecit, ad nullum vitium, praeterquam ad iniustitiam. Unde constat praeter totam illam iniustitiam, aliquam quamdam esse illius partem synonymam, quoniam utriusque definitio in eodem genere est, ambarum enim vis est in quadam relatione ad alium. Sed haec quidem in honore aut pecuniis, aut salute, aut si quo uno nomine possimus haec omnia complecti, cernitur & in ea voluptate quae capitur ex lucro; illa vero in iis omnibus in quibus versatur vir bonus. Non unam igitur esse iustitiam; & esse aliam quamdam praeter eam quae tota virtus est, constat. Quae autem ea & cuiusmodi sit intelligendum est. Duobus modis iniustum dici ostendimus: tum quidquid contra legem fit, tum quod ab aequalitate discedit: itemque iustum & quidquid ex lege fit, & quod aequale est. Cum igitur iniustum priori illo modo accipimus, tum ea de qua prius dictum est iniustitia existit. Quoniam autem ab equalitate discedere, & contra legem facere non est idem: sed eorum alterum habet eam rationem, quam pars ad totum: (nam facit quidem contra legem quicumque ab aequalitate discedit: sed non quicumque contra legem facit, ab aequalitate discedit) fit etiam ut iniustum & iniustitia non eadem sint, sed alia ab illis: sintque haec quidem ut partes; illa vero ut tota. Pars enim est haec iniustitia totius iniustitiae: eodemque modo iustitia illius iustitiae. Quare de ea iustitia & iniustitia quae partium rationem obtinent, itidemque de iusto & iniusto dicendum est. Ergo iustitia illa quidem quae per totam virtutem pertinet, & iniustitia, quarum illa omnis virtutis, haec omnis vitii erga alium usus est, omittatur.

Nam

Nam & quae ex eis iusta iniustaque sunt, quomodo disfinienda sint constant. Fere enim pleraque eorum quae praescribuntur legibus, sunt, ea ipsa officia, quae ex omni virtute ducuntur. Unicuique enim virtuti convenienter vivere iubet lex, unumquodque vitium sequi vetat. Totius autem virtutis efficientia sunt ea praecepta legum, quibus disciplina civium ea quae rempublicam spectat, ad eamque dirigitur continetur. Sed de privata cuiusque disciplina qua quis simpliciter & absolute vir bonus est, utrum ad civilem facultatem, an ad aliam quamdam pertineat posterius disputandum erit (e). Non enim fortassis idem est bonum virum esse, &, bonum civem quocumque in loco. Iustitiae autem illius quae virtutis est pars, & eius quod ex ea iustum dicitur, unum quidem genus est, quod cernitur in distribuendo honore, aut pecuniis aliisve in rebus quae dividi possunt inter eos qui eiusdem reipublicae communione coniuncti sunt. In iis enim fieri potest, & ut alter altero plus minusve, & aequam uterque partem ferat. Alterum quo negotia quae inter se contrahunt homines diriguntur. Huius autem partes sunt duae. Nam eorum quae inter se homines contrahunt quaedam sponte fiunt, quaedam invite. Sponte quidem quae talia sunt, ut venditio, emptio, mutuum, fidei iussio commodatum, depositum locatio & conductio. Sponte autem fieri dicuntur quoniam talium negotiorum principium, sponte instituitur. Eorum autem quae fiunt invite, partim clandestina sunt, ut furtum, adulterium veneficium, lenocinium, servi alieni, circumventio aut corruptio, per insidias allata nex, falsum testimonium; partim violenta, ut verbera, vincula mors, rapina, debilitatio maledictum, contumelia. Quando autem & iniustus inaequalis est, & iniustum inaequale, constat esse & medium aliquid *inaequalis* (f). Id autem est aequale.

Qua-

(e) *addidit Muretus lib.3.* Politic.
(f) *Muretus reposuit*, iniusti.

Quacumque enim in actione est plus & minus, est & aequale. Si igitur iniustum inaequale est, iustum aequale esse oportet. Quod & videtur omnibus etiam si ratio cur ita sit non afferatur. Cum autem aequale medium sit, iustum quoque medium quoddam erit. Est autem aequale quod minimum sit, in duobus. Quare necesse est iustum quod & medium, & aequale est, & ad aliquid referri, & aliquibus tale esse. Ac, qua quidem medium est, quorundam est, ea vero sunt plus & minus: qua autem aequale est in duobus cernitur: *qua denique iustum, & quibusdam, & ad alios relatum* (g) necesse igitur est iustum quod minimum sit in quattuor versari. Nam & quibus iustum est, duo sunt; & ea in quibus duo. Eademque erit aequalitas, & iis quibus, & iis in quibus. Ut enim altera inter se affecta sunt, sic & altera. Si enim aequales non sint, aequalia non habebunt. Immo vero inde existunt pugnae, & expostulationes, cum aut qui aequales sunt, non aequalia, aut qui non aequales aequalia ferunt & ex distributione consequuntur. Praeterea, ex eo quod pro dignitate fit, idem aperte colligitur. Omnes enim *fateantur* (h) in distributionibus id quod iustum est, pro dignitate esse oportere. *Ipsa* (i) tamen dignitatem non eadem in re omnes collocant. Sed ii quidem qui popularem statum reipublicae probant, in libertate, qui paucorum potentiam, in divitiis, aut in nobilitate; qui optimatum, in virtute. Est igitur iustum analogum quiddam. Analogum enim non tantum proprium est numeri monadici, sed omnino, numeri. Analogia enim est aequalitas proportionum: idque quod minimum sit in quattuor. Ac disiunctam quidem in quattuor esse manifesto apparet. Sed & continens, uno enim ut duobus utitur, & bis

dicit

(g) *hanc lineam Muretus manu sua delevit.*
(h) *Muretus reposuit* fatentur.
(i) *reposuit* Ipsam.

dicit. Exempli caussa, ut prima ad secundam; sic secunda ad tertiam. Bis igitur dicta est secunda. Itaque si bis ponatur secunda, quattuor erunt analoga. Est autem & iustum, quod minimum sit in quattuor: & eadem ratio. Distant enim similiter in quibus & quae. Erit igitur ut primum extremum ad secundum, sic tertium ad quartum, & vicissim igitur ut primum ad tertium, sic secundum ad quartum. Itaque & totum ad totum quod quidem distributio copulat, ac siquidem sic componantur, iuste copulat. Copulatio igitur primi extremi cum tertio, & secundi cum quarto est ius illud, quod in distributione versatur, ac medium. Analogum enim medium est, ius autem analogum. Vocant autem mathematici talem analogiam geometricam. In geometrica enim evenit ut & totum ad totum eandem rationem habeat quam utraque pars ad alteram. Non est autem continens haec analogia. Non enim fieri hic potest, ut id numero sit extremum, cui & quod. Ius igitur hoc analogum est: iniustum autem, quod non est analogum. Est autem alterum plus, alterum minus. Quod quidem evenit etiam in rebus ipsis. Nam qui iniuriam facit plus boni consequitur, qui accipit minus. In malo autem contra. Nam minus malum comparatum ad maius, boni rationem obtinet. Est enim minus malum magis expetendum maiori. Expetendum est autem bonum, & magis & maius. Hoc igitur unum iuris genus est. Reliquum est alterum in corrigendo situm: cui locus est in iis, quae homines inter se tum sponte tum inviti contrahunt. Huius autem iuris alia quaedam ratio est, quam superioris. Nam illud quod in rerum communium distributione positum est semper retinet eam quam diximus analogian. Etenim si communis pecunia distribuenda sit, eadem proportio servanda erit quam inter se habent ea quae a quoque illata sunt. Et iniustum illud quod huic iuri adversatur, est, quod non retinet

pro-

proportionem. Hoc autem ius quod in contrahendis negotiis situm est, aequale quidem est quiddam, & iniustum inaequale. Non ad illam tamen analogiam, sed ad arithmeticam. Nihil enim refert vir bonus hominem nihili, an homo nihili virum bonum fraudaverit: neque adulterium fecerit vir bonus, aut is qui nulli rei est. Sed in ipsam tantum damni differentiam intuetur lex, utiturque iis ut aequitatibus: si ille quidem iniuriam facit, hic autem iniuria afficitur: & si ille quidem laesit, hic autem laesus est. Itaque iniustum illud, cum inaequale sit, ad aequalitatem perducere conatur. Siquidem, & cum hic percussus est, ille percussit aut etiam interfecit, hic autem mortuus est, divisa est perpessio & actio in partes inaequales. At conatur eam damno ad aequalitatem perducere, de lucro detrahens. Dicitur enim proprie loquendo etiam in eiusmodi rebus (quamquam quibusdam satis proprium, & ad eam rem aptum nomen videtur) lucrum, ut in eo qui percussit, & damnum in eo qui percussus est. Sed tum demum cum dimmensa est perpessio, vocatur alterum quidem damnum, alterum autem lucrum. Itaque pluris, & minoris aequale medium est. Lucrum autem & damnum alterum plus est, alterum minus, contrarie. Boni quidem plus & mali minus, lucrum: contrarium autem damnum. Inter quae medium est aequale, quod iustum esse dicimus. Ergo ius quidem id quod corrigendi vim habet, medium est inter damnum & lucrum. Quocirca cum aliqua de re ambigunt, ac controversantur, ad iudicem confugiunt. Ire autem ad iudicem, est ad ius ipsum ire. Iudex enim, si hoc nomen tueri ac sustinere vult est quasi ius animatum. Et quaerunt iudicem medium, ac vocant eos nonnulli medianos, ut, si medium assequantur ius suum assecuturi. Ius igitur medium quiddam est: siquidem, & iudex. Iudex autem exaequat: et ut, si linea in partes inaequales divisa sit, quo maior

pars dimidiam superat, id aufert, & addit ad minorem partem. Cum autem bifariam divisum est totum, tunc aiunt se suum habere, cum aequas partes acceperunt. Aequale autem medium est maioris & minoris ad analogiam arithmeticam. Atque ob id ius a graecis dicitur dicaeon, quoniam est dicha, idest duas in partes aequales divisum. Ut si quis dicat *dichaon*, (*l*) & ab iisdem iudex vocatur dicastes, quasi dichastes. Si enim duorum aequalium ab altero ablatum aliquid sit, & additum ad alterum, fit ut duobus tantis maius sit alterum. Si enim detractum modo esset, non autem additum, uno tantum maius esset: medio igitur maius est, uno, & medium eo a quo ablatum est, uno. Haec igitur nobis nota erit ad cognoscendum quid tum auferre oporteat ab eo, qui plus habet, tum addere ei qui minus. Quo enim quis medium superat, hoc addere oportet ei qui minus habet: quo autem medium superatur, id auferendum a maximo. Sint tres lineae inter se aequales AA BB CC. ex linea AA detrahatur pars A E & addatur ad CC, sitque CD. Ita tota linea DCC lineam E A superat parte C D, e parte C F ergo & lineam B B parte C D.

a	e	a	
b		b	
c	f	c	d

TRalata autem sunt haec nomina damnum & lucrum, ex eo quod sponte contrahitur. Nam habere plus suo, lucrum facere dicitur. Minus autem quam principio damno affici, ut in venditione & emptione aliisque, quae per legem fieri possunt, quod si neque plus neque minus, sed ipsa ex se ipsis effecta sint, sua se habere aiunt, ac neque damnum neque lucrum facere. Itaque lucri cuiusdam, & damni medium est ius in iis, quae non sponte contrahuntur: quod tantundem habeat uterque contrahentium posterius, quantum prius habuerat.

(*l*) *Muretus manu sua divisit sic* dicha on.

fiat. Videtur autem quibusdam antipeponthos, ideſt talio, ſive reciproca quaedam perpeſſio, ius eſſe ſimpliciter, & abſolute, ut Pythagorei dixerunt: definiebant enim ſimpliciter ius talionem. Talio autem neque ad id ius, quod in diſtrubuendo, neque ad id quod in corrigendo ſitum eſt, accomodari poteſt. Quamquam volunt Rhadamanthyos quoque id ius fuiſſe. Tum fuerit lex recta, ferat ſi quiſque quod egit. Multis enim locis conſonum non eſt. Ut ſi quis magiſtratum habens percuſſit alium, non oportet eum viciſſim percuti. Et ſiquis magiſtratum percuſſit, non percuti modo eum oportet ſed & puniri. Praeterea multum intereſt, id quod ſponte fit, & quod invite. Sed in communitatibus rerum ultro citroque permutandarum id ius, quod talio dicitur, continet ſocietatem analogia, non autem aequalitate. Factis enim proportione reciprocis manet coniunctio civitatis. Aut enim quaerunt, quod ſibi malum factum eſt reponere: ſin minus ſervitus eſſe videtur: aut quod boni: ſin minus tollitur officiorum viciſſitudo. Officiorum autem viciſſitudine fit, ut una maneant. Quo circa & Gratiarum templum in propatulo ſtatuunt ut ſit remuneratio. Id enim gratiae proprium eſt. Viciſſim enim officio aliquo demereri oportet eum qui gratificatus eſt, & ipſum denuo aliud gratificandi principium facere. Efficit autem remunerationem analogiae conſentaneam coniunctio per diametrum. Verbi cauſſa ſit architectus ubi A, ſutor ubi B, domus ubi C, calceus ubi D.

a	b
Architectus	Sutor
c	d
Domus	Calceus

Oportet igitur architectum a ſutore opus illius accipere, & viciſſim ei ſuum dare. Ergo ſi primum exaequata fuerint haec ad analogiam, deinde fiat antipeponthos, id eſt mutua acceptio, erit quod dicitur: ſin minus, non

aequum est, neque consistere potest. Nihil enim prohibet praestantius esse unius opus opere alterius: oportet igitur haec exaequari. Hoc autem locum habet etiam in aliis artibus. Tollantur enim funditus, nisi & is qui facit, faciat tantum & tale, & is qui accipiat hoc est tantum & tale non enim ex duobus medicis constat societas, sed ex medico & agricola, omninoque ex aliis, & non aequalibus. Sed eos exaequari oportet. Quare oportet omnia, quorum permutatio est, quodammodo comparabilia esse, cuius rei caussa nummus in usum venit: qui quodammodo mensura efficitur omnium rerum. Omnia enim metitur. Ergo, & quanto quaeque res res pluris minorisve sit: & quot calcei domum, aut alimentum adaequent. Oportet igitur quam rationem habet architectus ad sutorem, tot calceos cum domo aut alimento comparari. nisi enim id fiat, non erit permutatio neque communitas. Id autem non erit, nisi quodammodo aequalia sint. Quare oportet unam aliquam esse communem omnium rerum mensuram, ut prius dictum est. Ea autem est revera quidem indigentia, quae omnia continet: si enim nullius rei indigeant, aut non similiter, aut non erit permutatio, aut non eadem. Successit autem nummus quasi compacto in indigentiae locum: ob idque vocatur nomisma, quod non natura sed nomo, id est lege valet, & in nobis est mutare eum, atque inutilem efficere. Erit autem mutua illa acceptio, cum exaequata erunt omnia, ut quam rationem habet agricola ad sutorem, eamdem habeat opus sutoris ad opus agricolae. In figuram autem analogiae ducenti sunt, cum permutaturi erunt. Alioqui *alterum* (m) extremum utramque exuperantiam habebit. Sed cum sua habent, sic tamen sunt aequales, & ad communitatem apti: quoniam haec aequalitas in ipsis effici potest.

agri-

(m) *Muretus superscripsit* utrumque.

agricola futor
a b
alimentum opus futoris adaequatum cum
c d (alimento.

SUblata autem hac accipiendi vicissitudine, tolleretur vitae communio. Indigentia autem contineri societatem hominum, ac si unum quiddam sit, ex eo intelligi potest, quod cum aut uterque, aut alter altero non indiget, non permutant: ut cum eius quod quis habet, alter indiget, verbi caussa vini, exportandi frumenti sit potestas. Hoc igitur exaequari oportet. In permutationem autem futuram si nunc non indiget, fore eam, si indiguerit, nobis quasi sponsor est nummus. Oportet enim, hunc ferenti, licere id quo eget accipere. Idem autem accidit etiam nummo: Neque enim semper tantum valet: Stabilior tamen videtur esse: Quare oportet esse omnibus rebus pretia constituta: Ita enim semper erit permutatio, & quae eam consequitur, comunicatio: Nummus igitur symmestra omnia efficiens, adaequat. Neque enim communicatio sine permutatione; neque permutatio sine aequalitate, neque aequalitas; sine symmetria esse potest. Revera igitur ea quae tantopere distant symmetra fieri non queunt, sed quantum ad usum satis est; queunt. Unum igitur aliquid esse oportet, idque hominum instituto, unde & nomisma vocatur. Id enim omnia efficit symmetra, cum omnia metiatur. Sit domus pretium quinque minae: lecti autem mina una: lectus igitur ipsius domus quincta pars erit. Quare constat quot lecti domum exaequent: nempe quinque: Hanc autem ante nummi usum fuisse rationem permutandi perspicuum est. Nihil interest enim dentur ne lecti quinque pro una domo, an quanti sunt lecti quinque. Quid igitur iustum iniustumque sit, & mutua illa perpessio quae antipeponthos dicitur, quemadmodum ad iustum affecta sit

dictum est. His autem definitis, constat iustam actionem faciendae, & accipiendae iniuriae medium esse. Alterum enim est plus habere, alterum minus. Iustitia autem mediocritas est, non eodem modo quo virtutes illae de quibus antea disputavimus, sed quia medii est, iniustitia autem extremorum. Et iustitia quidem est habitus, ex quo iustus dicitur propensus ad consulto agendum id quod iustum est, & ad ius tribuendum, tum sibi, si cum altero contrahat, tum alteri cum altero contrahenti non ita, ut sibi plus eius quod expetendum est, minus autem alteri, & eius quod noxium est, contra; sed & sibi, & aliis id quod ad analogian aequum est. Contra iniustitia ad id quod iniustum est. Id autem est nimium & parum commodi & damni non servata proportione. Itaque iniustitia est nimium & parum: quia est & eius quod nimium est, & eius quod parum. In sua quidem caussa nimium sibi tribuens eius, quod simpliciter utile est, eius quod noxium est parum. In aliorum autem negotio, generaliter quidem, eodem modo: discedit autem a proportione nunc in hanc, nunc in illam partem. Iniuriae autem minus extremum est iniuriam accipere; maius iniuriam facere. De iustitia igitur & iniustia, quae utriusque natura sit, itemque de iusto, & iniusto, hoc modo a nobis universe disputatum sit. Quando autem fieri potest ut quis iniustum quiddam faciat, neque dum tamen iniustus sit, quaenam sunt illae iniuitae actiones, quas qui suscipit, iam iniustus est in uno quoque iniustitiae genere, ut fur, aut adulter, aut latro? An sic quidem nihil intererit (*n*) nam & fieri potest ut quis cum muliere aliqua rem habeat, sciens quaenam ea sit, neque tamen a suscepto sic agendi consilio, sed a libidinis motu actio illa tamquam a princi-

pio

(*n*) *Addidit Muretus manu sua:* Inspicienti autem cur quidque fiat intererit (*dein*) tale quiddam videtur deesse.

pio fluxerit. Ille igitur facit quidem iniustum quiddam, neque tamen iniustus est: ut neque fur etsi furatus est, neque adulter, etsi adulterium fecit. Eodemque modo in ceteris. Non est autem ignorandum totam hanc quaestionem esse de eo iure, quod simpliciter ius est, idest de iure civili. id autem est inter eos qui vitae societatem inierunt, ne qua re ad vivendum necessaria egerent, liberi & aequales, aut ad analogiam aut ad numerum. Itaque quibus hoc non est, eis inter se non est ius civile: sed ius quoddam, & tantum ex quadam similitudine ita vocatum. Est enim ius inter eos quos inter etiam lex. Lex autem inter eos in quibus iniustitiae locus est. Iudicium enim iusti & iniusti disceptatio est. In quos autem cadit iniustitia, ii etiam iniusta facere possunt. Id autem est plus sibi tribuere eorum quae simpliciter bona sunt, minus eorum quae simpliciter mala. Quare non hominem imperare sinimus, sed rationem. Quoniam sibi ipsi id facit & efficitur tyrannus. Est autem magistratus custos iuris. Quod si iuris, & aequalitatis. Quoniam autem nihil ex eo videtur amplius consequi siquidem iustus est: neque enim plus sibi tribuit eius quod simpliciter bonum est, nisi sibi proportione debeatur, ideo alii laborat. Ac propter eam caussam aiunt iustitiam alienum bonum esse: ut & ante dictum est. Danda igitur ei aliqua merces. Ea vero honor est & decus. Quicumque autem iis contenti non sunt, hi tyranni fiunt. Ius autem domini in servos, & patris in liberos non idem est atque haec, sed simile. Neque enim proprie dicitur iniustitia in ea quae sua cuiusque sunt. Mancipium autem & filius usque eo dum adoleverit, seiunctusque sit, tamquam pars patris est. Iam nemo est qui laedere se consulto velit, quam nullius in se

ipsum iniustitia est. Ergo ne iniuria quidem; neque ius civile. Lege enim constat; & in iis est qui eam naturam habent, ut inter ipsos communis lex esse possit. Eos autem esse dicebamus, quibus est inter ipsos imperandi & parendi aequalitas. Quare magis cum uxore, quam cum liberis, & cum servis, est iuris communitas. Id enim est ius oeconomicum: quod tamen ipsum quoque aliud est a civili: Civile autem ius partim naturale est, partim legitimum. Naturale quidem, quod ubicumque terrarum idem valet, non quod ita statutum sit aut secus. Legitimum autem; quod a principio quidem nihil interest sic fiat, an secus: ubi autem constitutum fuerit, interest. Ut mina redimi captivos, aut capram Iovi immolare non oves, & quae praeterea de singulis rebus lege sanciunt: Ut Braesidae sacra facere, & quaecumque populi suffragiis scita sunt: Videntur autem quibusdam omnia talia esse; Quia quod naturale est, immobile est, & quocumque in loco eandem vim habet. Ut ignis urit & hic & apud Persas. Iura autem mutari vident: Neque tamen omnino id ita se habet; sed aliqua tantum ex parte. Quamquam apud Deos quidem fortassis nulla ex parte ita se habet, apud nos autem est quidam aliquid naturale mobile, non tamen omne. Sed nihilominus aliud natura valet, aliud non natura. Quod autem eorum quae aliter habere se possunt naturale sit; quodque non natura, sed lege & consensu hominum valeat, etiam si utraque peraeque mutabilia sint; constat. Eademque distinctio etiam ad alias res accommodari poterit: Natura enim dextra manus fortior est: etsi evenire potest ut omnes homines aeque utraque manu utantur: Ea autem iura quae ex consensu, & utilitate nata sunt, similia sunt mensuris. Non enim omnibus in locis aequales sunt vini frumentique mensurae: sed ubi quidem emunt maiores: ubi autem vendunt minorss.

Eodem

Eodem modo quae iura non naturalia sed humana sunt, non quocumque in loco sunt eadem. Quando ne reipublicae quidem status. Etsi unus tantum est omnibus in locis natura optimus. Unumquodque autem ius & unumquodque legitimum eandem rationem habet, quam universum ad singula. Nam ea quidem quae aguntur multa sunt. Illorum autem unumquodque unum. Universum enim est. Differunt autem iniuria & iniustum: Itidemque dicaeoma, id est iuste factum & iustum. Nam iniustum quidem est aut natura, aut lege. Id autem ipsum postquam factum est, iniuria est prius autem quam fiat nondum, sed iniustum. Similiter etiam dicaeoma. Sed tamen commune nomen quo quidquid iuste factum est vocatur, est potius dicaeopragema (*o*) dicaeoma autem proprie est correctio iniuriae. Horum autem singula quas quotque species habeant, & cuiusmodi versentur in rebus posterius quaerendum erit. Cum (*p*) iusta iniustaque sint ea quae diximus, tum quis iniuste agit, & iuste, cum ea sponte facit. At cum invitus, neque iniuste neque iuste facit, nisi caussa ex consecutione quadam. Ea enim agunt quibus ut iusta iniustave sint, accidit. Iniuriam autem & iuste factum id demum esse definivimus, quod sponte fit. Si enim sponte factum sit, tunc demum vituperatur, simulque iniuria est. Quare erit quidem aliquid iniustum, neque tamen iniuria: nisi illud quoque adsit ut sponte fiat. Sponte autem fieri dico, ut supra dictum est, quod quis eorum quae in sua voluntate sita sunt, agit, sciens, neque ignorans, neque quem, neque quo quasi instrumento, neque cuius rei caussa: ut quem verberet, & quo & quam ob caussam. Atque eorum quodque non ex consecutio-

(*o*) *Muretus reposuit*: Sed tamen quod iuste factum est vocatur potius dicaeopragema.

(*p*) *Muretus addidit* autem.

ne quadam, neque per vim. ut si quis apprehensa alicuius manu alium verberet; is, cuius est manus non agit sponte. Neque enim in ipso situm est. Fieri autem potest; ut pater sit is qui percutitur: qui autem percutit, sciat quidem hominem esse, aut esse aliquem eorum qui adsunt, sed patrem esse nesciat. Eademque distinctio adhibita intelligatur, & in fine ad quem dirigitur actio, & in tota denique actione. Quod *igitur* (*q*) ignoratur, aut non ignoratur quidem; sed in ipso situm non est, immo per vim fit invite fit. Multa enim eorum etiam quae natura fert; scientes & agimus & patimur; quorum nihil neque sponte nostra, neque nobis invitis fieri dicendum est: qualia sunt senescere aut mori. Ut autem iniusta, ita iusta quoque multa sunt non proprie ac per se, sed ex quadam tantum consecutione. Nam & si quis invitus ac metu depositum reddat, neque iustum facere; neque iuste facere dicendus est; nisi ex eventu: & eodem modo is qui necessitate subactus atque invitus depositum non reddit, ex eventu tantum dicendus est iniuriam inferre, & iniustum facere. Eorum autem quae sponte fiunt; partim capto prius consilio facimus, partim non capto. At capto quidem consilio ea; de quibus prius deliberavimus, non capto autem, cum deliberatio nulla antecessit. Cum igitur trium generum sint ea damna, quae in societatibus inferuntur: ea quidem, quae cum ignorantia coniuncta sunt vocamus errata: cum quis neque scit quem (*r*) *neque quid, neque quo instrumento, neque cuius gratia, se quid facere putabat id evenit, sed quod non putasset, exempli caussa, non ut vulneraret, sed ut pungeret: aut non illum; aut non illo modo.* Cum igitur praeter opinionem damnum

(*q*) *Muretus reposuit* autem.

(*r*) *Muretus eadem verba sic reposuit:* Neque quo instrumento neque cuius gratia. Sed id contigit quod non putasset.

damnum illatum est, infortunium est: cum autem non praeter opinionem quidem, sed tamen sine malitia, erratum. Aberrat enim, cum in ipso est principium caussae. Infortunatus autem est, cum extra. Cum autem sciens quidem, sed nulla antegressa deliberatione, iniuria est. Ut quaecumque per iram aliosque omnes animi motus necessarios, aut naturales eveniunt hominibus. Nam qui eis impulsi laedunt alium ac peccant, iniuriam illi quidem faciunt: suntque talia facta iniuriae, nondum tamen propterea iniusti neque improbi sunt. Neque enim damnum est per improbitatem datum. Qui autem capto consilio laedit iniustus est, & improbus. Quocirca bene quae per iram facta sunt non iudicantur facta consulto. Non enim prior laedit, qui per iram facit, sed qui irascendi caussam dedit. Praeterea vero ne ambigitur quidem factum sit necne sit, sed an iure factum. Ira enim opinione iniustitiae commovetur. Neque in iis quae per iram facta sunt in controversiam venit, factum sit necne: ut in contractibus, ubi necesse est alterum improbum esse, nisi obliti id faciant: sed cum de facto inter ipsos conveniat, de iure tota contentio est. At qui consulto & cogitato aliquid fecit non ignorat. (s) Quod si quis capto consilio alium laedat, iniuriam facit. Et qui tales iniurias facit, iniustus iam est: cum aut ab analogia discedit, aut ab aequalitate. Itidemque iustus est, qui capto ita agendi consilio id quod iustum est facit. Ut autem iustum aliquid facere dicatur, satis est si sponte faciat. Iam eorum quae invite fiunt quaedam venia digna sunt, quaedam non sunt. Nam quaecumque non inscientes tantum, sed etiam per inscientiam peccant homines, ignoscenda sunt. Quae autem non per inscientiam sed in-

(s) *hoc loco addidit Muretus:* Itaque alter putat se iniuriam accipere alter se iniuriam facere non putat.

inscientes quidem, per aliquam tamen affectionem animi (t) neque humanam ignoscenda non sunt. Quod si satis iam dicta a nobis (u) accipienda inferendaque iniuria disputatum est dubitare possit aliquis, primum quidem, sit ne ita ut dixit Euripides, cuius illud est sane admirabile & abhorrens ab opinione communi:

Genitricem ut interfecerim brevi eloquar
Sponte utriusque, aut ipsius, sed non mea.

Verum enim revera fieri potest, ut quis suapte sponte accipiat iniuriam, an non potest? Sed ut quisquis iniuriam facit, sponte facit, ita quicumque accipit invitus accipit? & numquid ut omnis iniuria sponte fit, ita de accipienda iniuria universe alterutrum dicere possimus, aut omnem sponte accipi, aut omnem ab invitis: an quaedam sponte accipiuntur quaedam ab invitis? eademque dubitari possunt de ratione obtinendi iuris sui. Nam quisquis agit iuste sponte agit. Quare consentaneum est eorum quae utrique opponuntur similem esse rationem: ut aut & sponte accipiant iniuriam homines, & sponte ius suum obtineant, aut utrumque inviti. Sed illud admirabile videri potest, si quisquis ius suum obtinet, sponte illud obtinere dicatur. Sunt enim quibus ius suum non sane sua sponte tribuitur. Nam id quoque dubium esse alicui possit, utrum quisquis iniusti aliquid perfert, ei fiat iniuria: an ut in agendo, sic in perpetiendo quoque se res habeat. In utroque enim potest aliquis ex eventu tantum quodam iusti particeps esse, similisque iniusti ratio est: neque enim idem est iniustum aliquid facere, & iniuriam facere; neque iniustum aliquid perpeti & iniuriam accipere. Idemque dicendum est de ratione iuste agendi, & obtinendi ius suum. Fieri enim non potest ut quis afficiatur iniuria, nisi sit qui iniuriam faciat; neque ut quis ius suum obtineat nisi

(t) *his addidit* naturalem neque
(u) *addidit* de.

nisi sit qui iuste agat. Quod si iniuriam facere nihil aliud est quam sponte aliquem laedere: sponte autem laedit qui scit; & quem; & quo; & quomodo: incontinens autem sponte ipse se laedit, sequitur ut & sponte accipiat iniuriam; & ut quis ipse sibi iniuriam facere non possit. Est autem hoc quoque unum ex iis quae in quaestionem vocari solent fieri ne possit ut quis ipse se iniuria afficiat. Praeterea potest quis suapte sponte propter incontinentiam suam ab alio laedi; qui sponte cum laedat, ut sponte iniuriam accipere posse videatur. An vero recta non est ea, quam supra posuimus definitio: sed ad illa; laedere ita, ut scias; & quem, & quo; & quomodo; addendum praeterea est, praeter eius qui laeditur voluntatem? laeditur ergo aliquis & iniustum aliquid perfert suapte sponte: sed sua sponte iniuriam accipit nemo. Nemo enim id vult, ne incontinens quidem: sed praeter voluntatem suam agit. Neque enim vult quisquam quod bonum esse non censet. At incontinens id agit; quod agere non oportere iudicat. Qui autem sua dat; ut Homerus ait Glaucum dedisse Diomedi aurea pro aereis; quaeque centum bobus aestimarentur, pro iis quae novem; ei nulla fit iniuria. In ipsius enim arbitrio est dare. Iniuria autem affici non in ipso est, sed esse oportet iniuriam faciat. Iniuriam igitur sponte quidem non accipi constat. Restant duo explicanda ex iis quae proposuimus: uter tandem iniuriam faciat; is ne qui praeter dignitatem plus tribuit, an qui plus habet: & possit ne quis sibimetipsi iniuriam facere. Nam si illud est quod priore loco diximus, facitque iniuriam non qui plus habet, sed qui tribuit: sequitur ut si quis sciens; & sponte plus alteri quam sibi tribuat, iniuriam ipse faciat sibi; quod quidem moderati homines facere videntur. Etenim vir bonus facile de suo iure decedit. An ne hoc quidem simplex est? fieri enim potest ut

alterius

alterius boni plus consequatur, ut gloriae, aut eius quod simpliciter honestum est. Praeterea dissolvitur hoc ea quam tradidimus faciendae iniuriae definitione. Nihil enim patitur praeter suam voluntatem. Quare non iniuria afficitur propterea: sed si forte, laeditur solum. Constat autem fieri iniuriam ab eo qui distribuit, non semper ab eo qui plus habet. Neque enim ut cuique inest, quod iniustum est, is iniuriam facit: sed in quo inest sponte id facere: id est unde est actionis principium, quod quidem est in eo qui distribuit, non in eo qui accipit. Praeterea quando facere multis modis dicitur: & quodammodo etiam inanima interficiunt, & manus, & servus eius qui mandavit: haec iniuriam quidem non faciunt etiamsi res iniustas faciant. Praeterea siquis ignorans iudicavit, non facit iniuriam, quod ad ius legitimum attinet, neque iniustum iudicium est: sed tamen quodammodo iniustum. Aliud enim est ius legitimum, aliud primum. At si sciens iudicavit iniuste plus ipse quoque consequitur, dum aut amico gratificatur aut inimicum ulciscitur. Ut igitur si quis partem ferret eius quod iniuste tribuit, ita is quoque qui ea in iudicando secutus est plus habet. Nam & in illis, qui agrum adiudicavit, non agrum sed pecuniam accepit. Homines autem in sua potestate positum esse putant iniuste agere, quo circa & facile esse, iniustum esse. Id autem secus est. Nam facile quidem est & in ipsis situm, cum uxore vicini rem habere, & percutere alterum, & manu pecuniam dare sed certe quodam modo affectos haec facere, neque facile est, neque in ipsis situm. Eodem quoque modo nullam magnam sapientiam putant esse nosse quae iusta, quaeque iniusta, sint: quia ea de quibus loquuntur leges, intelligere difficile non est. At ea

iusta

iusta non sunt nisi ex consecutione: sed ita demum iusta si certo quodam modo tribuantur. Id autem operosius est, quam quae salubria sunt nosse. Nam illic quoque mel & vinum & elleborum, & ustionem, & sectionem facile est nosse; at nosse quomodo haec ad sanitatem adhibenda sint, & cui & quando, ita difficile est, ut medicum esse. Ob id autem ipsum etiam iusti hominis esse existimant nihilominus iniuste agere. Quoniam nihilominus ac magis etiam potest iustus eorum unumquodque facere. Nam & rem habere cum muliere, & percutere, & vir fortis clypeum abiicere, & in fugam versus utramlibet in partem currere. At timide agere & iniuste agere, non haec facere est, nisi ex consecutione: sed ea facere certo quodam modo affectum. Ut medicare & sanare, non aut secare, aut non secare, aut medicamenta adhibere, aut non adhibere est, sed certo quodam modo ea facere. In iis autem iura locum habent, qui participes esse possunt eorum quae simpliciter bona sunt, quique praeterea eorum, & plus, & minus quam sat est consequi possunt. Nam aliis quidem nimium tribui non potest, ut fortasse diis: aliis autem nulla eorum particula utilis est, ut insanabilibus & malis: immo eis obsunt omnia. Aliis autem usque ad aliquem modum. Idque humanum est. Sequitur ut de aequitate, & de aequo bono, quam rationem aequitas ad iustitiam, quam aequum bonum ad ius habeat differamus. Inspicientibus enim neque idem omnino, neque aliud genere videtur. Atque interdum quidem id quod aequum bonum est, & eiusmodi hominem laudamus. Itaque Graeci nomen epiices, quod nos aequum bonum dicimus, etiam ad alia quae laudant transferunt, & epiicen vocant quod bonum est, & nomine epiicesteron significant aliquid melius esse. Interdum autem rationem sequentibus mirum atque absurdum videtur

videtur, si aequum bonum, sit quiddam diversum a iure laudabile est. Aut enim ius bonum non est, aut epiices non est bonum; si aliud est: aut si utrumque bonum est, idem est. Haec igitur fere sunt quae de aequo bono dubitari solent. Quae omnia quodammodo vere dicuntur; neque inter se dissident: Nam & aequum bonum ita quodam iure melius est, ut ipsum quoque ius sit; neque ita est iure melius, ut sit aliud quoddam genus. Idem igitur & ius est, & aequum. Cumque ambo sint bona melius est aequum bonum. Inde autem oritur dubitatio; quod aequum bonum ius quidem est; non tamen ius legitimum, sed legitimi iuris correctio. Cuius rei haec caussa est; quod lex omnis generalis est: Quibusdam autem de rebus universe & generaliter recte praecipi non potest: Quibus igitur in rebus generaliter loqui necesse est: id autem recte fieri non potest, accipit lex id quod plerumque fit; non illa quidem peccati nescia. Ac nihilominus recta est. Culpa enim non in lege; neque in legis latore, sed in ipsa rei natura est. Iam enim talis est rerum agendarum materia. Cum igitur lex quidem universe loquitur; accidit autem postea aliquid praeter generale illud; tunc rectum est; qua parte praetermisit aliquid legislator atque aberravit universe loquutus, corrigere quod omissum est; & quod legislator ipse diceret, si praesens adesset, & si scivisset lege cavisset. Quare ius quidem est, & iure aliquo melius. Non tamen iure simpliciter. Sed eo peccato quod & generali sermone natum est. Atque haec est natura aequi boni, correctio legis qua parte manca est, quia generaliter loquitur. Nam haec caussa est cur non omnia legibus comprehensa sint: quod de quibusdam lex ferri non potest Quoniam psephismate opus est. Interminatae enim rei, interminata est & regula: ut & aedifica-

ficationis Lasbiae regula plumbea. Nam transfertur & inflectitur ad figuram lapidis, neque eadem manet: quomodo & psephisma ad ea quae aguntur. Quid igitur sit aequum bonum, & quid ius, & quod iure melius, constat. Ex quo perspicuum etiam est, quis sit vir aequus & bonus. Qui enim talia consulto sectatur, agitque, neque summum ius in deteriorem partem persequitur, sed de suo concedit, tametsi lex a se facit, aequus est: & habitus ille aequitas, quae iustitia quaedam est, non alius aliquis habitus. Ecquid autem sibimetipsi aliquis iniuriam facere possit, necne possit, ex iis, quae diximus constat. Nam eorum quae iusta sunt, partim quidem omni virtuti convenientia legibus constituta sunt. Exempli caussa lex non iubet quemquam sibi mortem consciscere; quae autem non iubet vetat. Praeterea cum quis cui contra legem nocet, neque vicissim nocet, & sponte nocet, iniuriam ei facit, sponte autem, qui scit, & cui, & quomodo. At qui se per iram interficit sponte id facit, contra rectam legem, quod lex non finit. Iniuriam igitur facit. At cui? an non sibi, sed civitati? sponte enim patitur. Iniuria autem sponte afficitur nemo. Quare etiam eum civitas multat: & ignominia quaedam inuritur ei qui sibi necem conscivit: ut qui civitatem iniuria affecerit. Praeterea qua ratione iniustus est is tantum qui iniuriam facit, non qui omnino vitiosus est, fieri non potest ut se quis iniuria afficiat. Est enim hoc aliud ab illo iniustitiae genus: quo qui iniustus est, ita vitiosus est, ut ignavus: non ut qui omni vitio contaminatus est. Ne in hoc quidem igitur genere iniuriam facit. Sequeretur enim, ut idem eidem simul & detrahi, & adiici posset. Quod fieri nequit. Sed semper in pluribus esse iustum & iniustum necesse est. Praeterea ut quis iniuriam facere dicatur, & sponte faciat oportet,

& ca-

& capto consilio, & prior. Qui enim quod sibi factum est, idem vicissim facit, iniuriam facere non videtur. At qui ipse se laedit, eadem simul & patitur, & facit. Deinde sequeretur fieri posse ut quis suapte sponte acciperet iniuriam. Accedit quod nemo iniuriam facit, quin certam aliquam iniuriam faciat. At nemo cum uxore sua adulterium facit, nemo parietem suum perfodit, nemo sua furatur. Denique dissolvitur hoc sibi quemquam iniuriam facere, iis quae iam definita & constituta sunt de eo, possitne quis sua sponte iniuriam accipere. Constat autem utrumque malum esse, & accipere iniuriam, & facere. Alterum enim est minus, alterum plus medio habere. Quod quidem est, ut in medicina salubre, in arte exercendorum corporum bene habitum. Sed tamen peius est iniuriam facere. Est enim cum improbitate coniunctum, & vituperandum, & aut cum improbitate absoluta, & proprie dicta, aut ei finitima. Non enim quidquid sponte fit cum iniustitia coniunctum est. At accipere iniuriam sine improbitate, & sine iniustitia est. Quare per se quidem minus malum est iniuria affici: ex consecutione autem nihil prohibet, quin sit minus malum, sed de hoc ars non laborat. Quin immo lateris dolorem maiorem morbum esse dicit pedis offensione. Etsi contra interdum evenire potest ex consecutione: si eveniat, ut is qui alicubi offendit, propterea quod ceciderit, capiatur ab hostibus & moriatur. Tralatione autem quadam & similitudine est ius quoddam non quidem alicui erga se ipsum, sed partibus quibusdam ipsius inter se. Neque vero quodlibet ius: sed quale est quo dominus in servum aut pater familias in familiam suam utitur. His enim rationibus distat ea pars animi quae ratione praedita est ab ea quae caret. Quae intuentibus

vide-

videtur esse aliqua iniustitia erga seipsum. Quod in iis fieri potest, ut aliquid alienum ab appetitionibus suis perferat. Ut igitur imperanti & parenti, sic his quoque ius inter se quoddam est. De iustitia igitur caeterisque virtutibus moralibus hoc modo explicatum sit.

FINIS.

